MOSTARSKA OPERACIJA

5

MOSTARSKA OPERACIJA

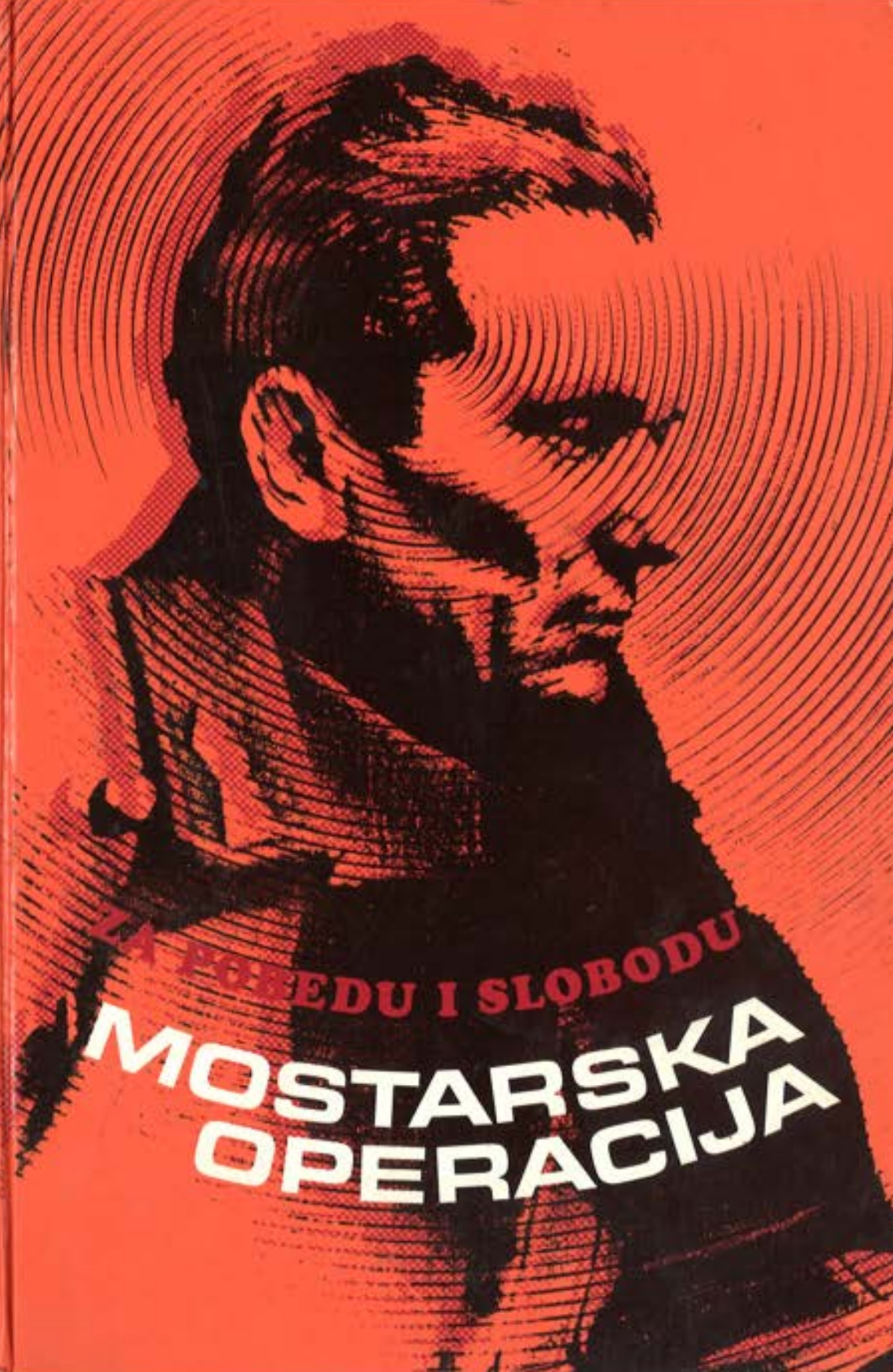

ZA POBEDU I SLOBODU

MOSTARSKA OPERACIJA

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD

Beograd, Svetozara Markovića 70

Organizatori
KOMANDA SARAJEVSKE ARMIJSKE OBLASTI — SARAJEVO
VOJNOISTORIJSKI INSTITUT — BEOGRAD

Za organizatore:
Anton LUKEŽIĆ, general-potpukovnik

Za izdavača
VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD
Ivo MATOVIĆ, pukovnik

Recenzenti:
Ante BIOČIĆ, general-major
Svetozar ORO, general-potpukovnik
Drago RAKOČEVIĆ, general-potpukovnik

Biblioteka
RATNA PROŠLOST NARODA I NARODNOSTI JUGOSLAVIJE
KNJIGA DVESTA SEDAMDESET ČETVRTA

Posebna edicija
»ZA POBJEDU I SLOBODU«
KNJIGA PETA

UREĐIVAČKI ODBOR
Rahmija KADENIĆ, general-pukovnik, predsedenik, članovi: *Ali* ŠUKRIJA, *Risto* DŽUNOV, *Milan* DALJEVIĆ, general- pukovnik, *Dako* PUAČ, general-pukovnik, *Žika* STOJŠIĆ, general-potpukovnik, *Fabijan* TRGO, general-potpukovnik, *Veljko* MILADINOVIĆ, geneal--potpukovnik, *Joca* TARABIĆ, general-potpukovnik, *Metodije* KOTEVSKI, general-potpukovnik, *Avgust* VRTAR, general-potpukovnik, *Svetozar* ORO, general-potpukovnik, *Mišo* LEKOVIĆ, pukovnik, *Ahmet* ĐONLAGIĆ, pukovnik, *Viktor* KUČAN, pukovnik, *Radomir* PETKOVIĆ, pukovnik.

Glavni i odgovorni urednik
Ivo MATOVIĆ, pukovnik

Tekst odabrao, pripremio i stručno redigovao
Milan GRAHOVAC, pukovnik

Urednik
Rajko ŠARENAC, pukovnik

OKRUGLI STO
13. februar 1985.

ZA POBJEDU I SLOBODU

MOSTARSKA OPERACIJA

Učesnici govore

Beograd, 1986.

... „Brzo oslobođenje Mostara, za nas je ne samo od velikog operativnog značaja već i naročito političkog. To Imajte u vidu" ...

Deset knjiga za budućnost

O ediciji *»Za pobjedu i slobodu«*

U okviru Orijentacionog programa obeležavanja jubileja iz narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, usvojenog u Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu, u SFRJ je, od 15. maja 1984. do Dana pobede, 9. maja 1985, u organizaciji visokih komandi i naučnoistraživačkih institucija JNA, održano i devt »okruglih stolova«, odnosno naučnih rasprava koje su okupile na stotine najistaknutijih ratnih starešina i naučnih radnika. Tim stvaralačkim skupovima, u okviru brojnih drugih najširih i veoma sadržajnih aktivnosti vezanih za podsećanja na značajne događaje iz NOR-a na celom jugoslovenskom prostoru zapaženo su, pod zajedničkim geslom »Za pobedu i slobodu« obeležene četrdesete godišnjice izrastanja i stasanja NOVJ u savremenu oružanu silu, kao i pobedonosne operacije koje je vodila, naročito u završnoj fazi rata, od maja 1944. do 15. maja 1945. godine. Kroz te operacije koje su dovele do konačne, itsorijske pobede, te formiranjem i dejstvima operativno-strategijskih sastava, izražen je proces narastanja Armije i njenog stasanja u revolucionarnu oružanu silu, koja je na pobedničkom postolju, po važnosti uloge i veličini pobeda, bila ravnopravna, a po broju boraca treća sila u antifašističkoj koaliciji.

Cilj svih »okruglih stolova« i vođenih razgovora najpoznatijih ratnih aktera odgovarajućih događaja i istraživača s područja istorije i ratne veštine, bio je višestruk. Tako je on, pored odavanja dužnog prijetata borcima NOR-a, imao i brojne — istorijske i savremene aspekte međunarodnog, svejugoslovenskog i unutararmijskog značaja, kroz koje se afirmišu oslobodilačke i revolucionarne vrednosti izvojevane pod vođstvom Komunističke partije Jugoslavije, s Josipom Brozom Titom na čelu. U pripremama ovih manifestacija posebno su isticani:

- *na međunarodnom planu — da se, obeležavanjem najznačajnijih jubileja, podseti i upozna svetska i naša javnost sa istorijskim doprinosu pobedi antifašističke koalicije, sa procesom izrastanja naših revolucionarnih oružanih snaga od partizanskih odreda do armija i vidova koji su činili pobedonosnu Narodnooslobdilačku vojsku, odnosno Jugoslovensku armiju, sa značajem jugoslovenskog ratišta tokom celog rata i uspešnim držanjem samostalnog fronta između savezničkih krila u Mađarskoj i Italiji, te sa organizovanjem, tokom i ishodom najznačajnijih operacija NOVJ;*

• *na svejugoslovenskom planu — da se, autentičnim svedočenjem o tim istorijskim zbivanjima, još više afirmiše princip oslonca na sopstvene snage i značaj bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda i narodnosti, kao i drugih tekovina NOR-a i revolucije izvojevanih zajedničkim naporima, krvlju i pobedama u surovim ratnim uslovima i pod rukovodstvom Partije, što će nadahnjivati i hrabriti, ali i opominjati sadašnje i buduće generacije da budu na nivou istorijskih zahteva u svakoj fazi revolucije;*

• *na unutararmijskom planu — da se, izvornim podsećanjem na prelomne događaje i njihove aktere, doprinese obogaćivanju naše istoriografije i osobene ratne veštine, pre svega, bogatstvom primera i pouka, ali i analiza i zaključaka, posebno iz domena moralnih vrednosti i rukovođenja koje je obezbeđivalo razgaranje i narastanje borbenih dejstava uporedo sa drugim, vrlo složenim procesima na našem ratištu i šire, čime će ti sadržaji, kao rezultat sećanja i istraživanja, doslovno zabeleženi na magnetofonskoj i celuloidnoj traci, viđeni na ekranu ili pročitani u publikacijama, ostati trajan doprinos u baštini naše budućnosti, imati i aktuelan značaj i trajnu vrednost, nadahnjujući pripadnike oružanih snaga da svojim znanjem i radom budu na nivou vremena u kome žive i deluju, dostojni slavnih prethodnika i baštinici revolucionarnih tradicija.*

Obeležavanjem ovih jubileja, sem ostalog i razgovorima na »okruglim stolovima«, uz odavanje dužnog pijeteta borcima NOR-a i revolucije, ratnim i posleratnim pregaocima, izražava se i aktuelan pogled unapred, sagledavanje perspektive, svojevrsno podsećanje i trajnu poruku da se iz svake teške situacije može izaći — jedinstvenim snagama za interese celine domovine i svakog njenog dela posebno, podržavanjem najsmelijih, ohrabrivanjem posustalih.

Jednogodišnji Program održavanja »okruglih stolova« svi zaduženi armijski činioci su — usmeravani i ispomagani od Političke uprave SSNO, kao nosioca svih pa i ovih aktivnosti u celini — potpuno izvršili. Svaki od devet održanih »okruglih stolova« — naučnih rasprava imao je radno-naučni i aktuelno-politički karakter, uklopljen u celinu jubilarnih radnih manifestaija i aktivnosti. Održani su sledeći »okrugli stolovi«.

1. DRVARSKA OPERACIJA, u Drvaru, 23. i 24. maja 1984, u organizaciji Vojnoistorijskog instituta, u okviru 40. godišnjice obeležavanja desanta na Drvar;

2. BEOGRADSKA OPERACIJA, u Beogradu, 18. oktobra 1984, u organizaciji Vojnoistorijskog instituta, u okviru 40. godišnjice obeležavanja oslobođenja Beograda;

3. KNINSKA OPERACIJA, u Kninu, 1. decembra 1984, u organizaciji Komande Vojnopomorske oblasti, u okviru 40. godišnjice oslobođenja Knina;

4. ARMIJE U STRATEGIJSKOJ KONCEPCIJI NOR I REVOLUCIJE, u Beogradu, 15. januara 1985, u organizaciji Centra OS za strategijska istraživanja i studije »Maršal Tito« (COSSIS), a povodom 40. godišnjice formiranja 1, 2. i 3. Armije (1. I 1945) i 4. armije (1. III 1945);

5. MOSTARSKA OPERACIJA, u Mostaru, 13. februara 1985, u organizaciji Komande Sarajevske armijske oblasti, u okviru 40. godišnjice oslobođenja Mostara;

6. JUGOSLOVENSKA MORNARICA KAO VID JUGOSLOVENSKE ARMIJE PRED ZAVRŠNE OPERACIJE, u Splitu, 1. marta 1985, u organizaciji Komande vojnopomorske oblasti;

7. VAZDUHOPLOVSTVO U STRATEGIJI NOR-a, u Zemunu, 21. marta 1985, u organizaciji Komande RV i PVO;

8. SARAJEVSKA OPERACIJA, u Sarajevu, 5. aprila 1985. u organizaciji Komande Sarajevske armijske oblasti u okviru 40. godišnjice oslobođenja Sarajeva;

9. ZAVRŠNA OFANZIVA ZA OSLOBOĐENJE JUGOSLAVIJE, u Beogradu 23. i 24. aprila 1985, u organizaciji COSSIS-a, u okviru završnih svečanosti povodom Dana pobede;

Prema opštem priznanju javnosti, svi postavljeni ciljevi su postignuti. »Okrugli stolovi« su, od blizu 1800 pozvanih, okupili oko 1400 učesnika, mahom najistaknutijih sudionika odgovarajućih događaja — savremenika koji imaju najveće moralno pravo da pred istorijom i budućnošću svedoče o ljudima i zbivanjima, te istraživača sa područja ratne veštine, istorije, sociologije, ekonomike i drugih društvenih nauka. Sa skupova je dobiveno blizu 500 radova (referata, koreferata, diskusija i pismenih priloga), što čini preko 4300 stranica kucanog teksta, a sve što je izgovoreno snimljeno je tonski i filmski, tako da ostaje kao trajno izvorno i snažno svedočenje o jednom vremenu i našem čoveku u njemu. Tako je, ceneći sadržaj rasprava i poruka sa ovih skupova, dobivena obimna, bogata, argumentovana, autentična i veoma dragocena građa od izuzetne naučne i društveno-političke vrednosti, svakako nezaobilazna ne samo za pisanje istinite i potpune istorije NOR-a već i za sva sadašnja i buduća istraživanja na ove teme, predstavljajući, u isto vreme, veoma vredan i prijemčiv materijal za objavljivanje, politički i vaspitni rad pripadnika generacija koje dolaze.

Visoko ceneći vrednost i značaj dobivenog materijala sa ovih skupova i interesovanje javnosti za njegovo pravovremeno i izvorno objedinjavanje, Uređivački odbor Biblioteke »Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije« Vojnoizdavačkog zavoda, odgovoran za realizaciju celine ovog izdavačkog projekta, na sednici od 24. juna 1985, odlučio je, shodno odluci o svim skupovima, da se sređena građa sa svih 9 »okruglih stolova« objavi u jedinstvenoj ediciji od 10 knjiga, s tim što bi se svaki od 9 skupova predstavio u po jednoj, a zasebna, deseta, bila bi sintetička studija svih važnijih saznanja i poruka sa ovih rasprava. Ovaj izdavački poduhvat će se realizovati tokom ove, jubilarne, godine pobede nad fašizmom, a u celini do kraja 1986. godine, i to tako što će se svaka od knjiga, objavljena pod naslovom odgovarajućeg »okruglog stola« i po redosledu njihovog održavanja, predstaviti javnosti na godišnjicu i u mestu održavanja skupa. Time će Armija ispuniti i ovu obavezu, preuzetu pred javnošću još prilikom usvajanja Orijentacionog programa, maja 1984, i pred učesnicima svakog od tih skupova, uključujući se u kontinuiranu i bogatu, redovnu društveno-političku aktivnost u gajenju revolucionarnih tra-

dicija, stavljajući poruke »okruglih stolova« u službu budućnosti, obezbeđujući pretpostavke i uslove da pobedničke poruke ostvaruju svoju naučnu, istorijsku, odbrambenu i vaspitnu funkciju u našem društvu.

Redakcija Biblioteke »Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije«, odgovorna za realizaciju celog izdavačkog projekta, materijal za svaku knjigu će, u saradnji sa organizatorom odgovarajućeg »okruglog stola«, sređivati i prema ustaljenom postupku verifikovati. Po potrebi će ga, radi dobijanja celine, dopuniti nužnim izborom ranije objavljenih tekstova, najvažnijih dokumenata, autentičnih fotografija itd., a zatim izdati prema redosledu održavanja skupova, odnosno godišnjica događaja o kojima je raspravljano, pod zajedničkim nadnaslovom »Jugoslavija za pobedu i slobodu« i u istoj tehničkoj opremi, tako da svaka od 10 knjiga te jedinstvene edicije o nama i za nas bude dvostruki dokument — o ratnom događaju i o »okruglom stolu«.

•

Knjiga MOSTARSKA OPERACIJA (Učesnici govore) peta je po redu iz desetotomne edicije koju izdavač objavljuje. Ona sadrži autentično svedočenje učesnika o njavećoj operaciji jedinica NOVJ za oslobođenje Hercegovine, kojom je zadat poslednji udarac brojnim okupatorskim, kvislinškim i kontrarevolucionarnim vojnim formacijama i osujećeni svi planovi da se što duže održe na tom prostoru i uspostave vezu sa anglo-američkim snagama. U mostarskoj operaciji učestvovalo je 40.000 boraca i rukovodilaca 8. korpusa i 29. divizije NOVJ, od 6. do 15. februara 1945. godine, a gonjenje delom snaga produžilo se do 4. marta 1945. godine. U njoj su učestvovali 9, 19, 26. i 29. divizija NOVJ, Artiljerijska brigada 8. korpusa, 1. tenkovska brigada, 3. brigada Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a, uz podršku 1. i 2. eskadrile NOVJ-a, na posredan način i Mornarica NOVJ, koja je brodovima prevozila jedinice 8. korpusa i velike količine materijala, uz punu pomoć i aktivno učešće Oblasnog komiteta KP za Hercegovinu, Oblasnog komiteta SKOJ-a, drugih političkih organizacija, organa narodne vlasti, naroda ovog kraja, posebno građana Mostara.

»Okrugli sto« o mostarskoj operaciji održan je u Mostaru, u sali Aluminijskog kombinata, 13. februara 1985. godine, povodom 40-godišnjice mostarske operacije. Na taj skup je organizator — Komanda sarajevske vojne oblasti i Vojnoistorijski institut — pozvao komandante, političke komesare i druge starešine iz Štaba 8. korpusa, 9, 19, 26. i 29. divizije, Bosanskohercegovačke divizije KNOJ-a, pojedinih brigada i drugih jedinica NOVJ koje su učestvovale u mostarskoj operaciji, istaknute rukovodioce NOP-a Hercegovine, predstavnike JNA i grada Mostara, a u raspravi su učestvovala 22 učesnika.

U knjizi će se naći sva autorizovana izlaganja ili priloženi radovi. Radi potpunijeg sagledavanja burnih događaja koji su se odigrali pre i za vreme ove izuzetno značajne bitke, redakcija je prikupila najznačajniju istorijsku građu, i objavljuje Izveštaj 8. korpusa Vrhovnom štabu NOV i POJ i izveštaj 29. divizije 2. korpusa NOVJ.

izvode iz objavljenih radova ili za ovu knjigu posebno napisane priloge o mostarskoj operaciji.

Redakcija je pribavila članke koje su povodom mostarske operacije i oslobođenja Mostara, februara 1945. godine, objavili listovi »Borba«, »Slobodna Dalmacija« i »Sloboda«. Članci su veoma značajni i zanimljivi, pa ih objavljujemo na početku knjige.

Posle priloga učesnika »okruglog stola«, zajedno sa ranije objavljenim divizijskim i brigadnim monografijama, drugim radovima koje smo odabrali i onim koji su posebno napisani za ovu knjigu, objavljujemo svedočenja o 8. korpusu, o njegovih 3 divizije, 10 brigada, Artiljerijskoj brigadi 1. tenkovskoj brigadi, 1. i 2. eskadrili NOVJ, Mornarici NOVJ, 29. diviziji NOVJ i njenih pet brigada, te o 3. brigadi Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a, o političkim organizacijama NOP-a Hercegovine, narodnoj vlasti i građanima Mostara koji su učestvovali u mostarskoj operaciji. Dat je i veći izbor fotografija i faksimila orignalnih dokumenata, fotografije komandanta, političkog komesara i načelnika Štaba 8. korpusa i sve četiri divizije NOVJ učesnice operacije. Sve će to podsetiti ratnike na dane pobedonosnih borbi za oslobođenje Mostara i Hercegovine, a mladog čitaoca zainteresovati da proširi saznanja o toku i značaju mostarske operacije, o brojnim podvizima jedinica i pojedinaca, o povezanosti vojske i naroda.

U znak obeležavanja 40-godišnjice mostarske operacije u knjizi je data lična karta Mostara — grada domaćina »okruglog stola«.

Redakcija smatra pozitivnom činjenicu da se u knjizi, u svim izlaganjima na »okruglom stolu« i u svim priloženim i preuzetim radovima, opširno, argumentovano i s najvećim uvažavanjem govori o doprinosu svake jedinice koja je neposredno ili posredno učestvovala u borbama vođenim u toku mostarske operacije.

U jednom broju izlaganja na »okruglom stolu« ili priloženih i preuzetih radova ima razlika u gledištima i podacima o pojedinim događajima. Budući da se te razlike odnose na pojedinosti koje nisu presudne za utvrđivanje istorijske istine o toku i ishodu operacije, redakcija nije smatrala potrebnim da pojedinačno ukazuje na njih.

Ova knjiga je istovremeno posvećena uspomeni na 536 boraca NOVJ, koji su poginuli u borbama tokom mostarske operacije. Njihova pogibija simbolizuje borbeno sadejstvo, bratstvo i jedinstvo jedinica 8. korpusa i 29. divizije NOVJ, koje će ponovo doći do izražaja u završnim operacijama, u borbama za Trst i Ilirisku Bistricu.

Ovako koncipirana knjiga predstavlja najpotpunije štivo o mostarskoj operaciji i biće koristan prilog istoriografiji narodnooslobodilačkog rata u Hercegovini, i šire.

Pozdravna riječ Komandanta sarajevske armijske oblasti[1]

General-potpukovnik **Anton Lukežić**

Drugarice i drugovi,

Dozvolite mi da u ime organizatora »okruglog stola« o mostarskoj operaciji najsrdačnije pozdravim komandante i komesare proslovljenih ratnih jedinica i sve ostale drugove koji su učestvovali u mostarskoj operaciji; predstavnike društveno-političkih organizacija i zajednica Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine i grada Mostara; predstavnike SSNO, Komiteta SKJ u JNA, Centra za strategijska istraživanja, komandante jedinica, štabova i ustanova JNA i Teritorijalne odbrane, novinare i ostale učesnike i goste.

Posebno zahvaljujem komandantima, komesarima i drugim istaknutim rukovodiocima koji su učestvovali u mostarskoj operaciji što su se odazvali našem pozivu da učestvuju u radu ovog skupa, koji održavamo u jubilarnoj godišnjici pobjede nad fašizmom.

Ovaj susret ima radno-naučni i aktuelno-politički karakter. Na njemu sa vremenske distance od četrdeset godina, treba da se ukaže na iskustva i pouke iz te značajne operacije. Tim saznanjima bogatiće se naša odbrambena koncepcija i originalnost stvaranja jugoslovenskih oružanih snaga, a ratna vještina dobiće nove podsticaje za još kvalitetnije vođenje oružane borbe. Narastanje naše oružane sile od partizanskih odreda i brigada, preko divizija i korpusa, do armije i vodova, i prema tome, zamah borbenih dejstava do konačnog oslobođenja naše zemlje, pokazali su sposobnost jedinica i komandi Jugoslovenske armije za samostalno izvođenje najsloženijih operativnih i strategijskih radnji.

U vezi sa tim uvjeren sam da ćete i vi učesnici »okruglog stola« mostarska operacija svojim izvornim kazivanjima obogatiti istinu o našoj revoluciji i dati dragocjen doprinos vojnoj istoriografiji i ratnoj vještini.

Mostarska operacija spada u red savremenih vojnih operacija. U njoj su učestvovali združeni sastavi — rodovi i vidovi, stvarani u ratnom ognju NOB-a. Ona je primjer organizovanog djelovanja nove narodne vlasti, ilegalaca i stanovništva slobodarskog Mostara. Stoga na najbolji način simbolizuje jedinstvenu aktivnost sveukupnih sna-

[1] Pozdravna riječ na »okruglom stolu« povodom 40-godišnjice mostarske operacije.

Radno predsedništvo »okruglog stola« o mostarskoj operaciji. Sleva nadesno: Ante Biočić, Anton Lukežić, Boško Siljegović, Stanimir Petrović i Svetozar Oro.

ga narodnooslobodilačkog rata — naroda, njegove vojske, organa narodne vlasti i drugih subjekata, predvođenih komunističkom partijom Jugoslavije i Titom.

Takva saznanja i pouke treba da nas podstiču na još organizovanije djelovanje u izgradnji i jačanju jedinstvenog sistema opštenarodne odbrane.

U jedinicama koje su učestvovale u oslobođenju ovoga kraja borili su se, rame uz rame, dalmatinci, Crnogorci i Slovenci sa bratskim narodima Bosne i Hercegovine, šireći tako, na najbolji način bratsvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti, koje je i na ovom prostoru bilo kamen temeljac pobjede. Dakle potpuno i u svom bogatstvu oblika i sadržaja ispoljila se snaga širokog i jedinstvenog narodnog fronta, što ukazuje na sistem opštenarodne odbrane da može biti uspješan samo ako funkcioniše sveukupnim svojim bićem. To nas sve upućuje da još dosljednije i odgovornije jačamo osnovne vrijednosti i jedinstvo našeg socijalističkog samoupravnog sistema kao uslov i osnova daljeg snaženja odbrambene moći društva.

O uspješnom ishodu operacije svjedoči i podatak da je na prostoru Širokog Brijega, Nevesinja i Mostara i duž komunikacije Mostar — Konjic izbačeno iz stroja oko deset hiljada neprijateljskih vojnika i zaplijenjene znatne količine oružja i opreme. Na žalost, palo je i mnogo naših boraca. Kao i u svim krajevima naše zemlje, sloboda je ovdje plaćena krvlju najboljih sinova i kćeri naših naroda.

Mostarska operacija je samo jedan segment u NOB-u, ali značajan po iskustvima i porukama. Njenim uspješnim završetkom postignut je veliki operativni uspjeh, kako za stvaranje uslova za dalja dejstva tako i za prisiljavanje neprijatelja da remeti svoje planove.

Kada govorimo o mostarskoj operaciji treba da podsjetimo da je u drugom svjetskom ratu Jugoslavija dala dostojan doprinos borbi protiv fašizma.

Upravo zato, uvjeren sam da je svima dobronamjernim u svijetu poznato i jasno da mi nismo čekali da nam neko sa strane donese slobodu, već smo na poziv Komunističke partije i druga Tita stali, rame uz rame, sa članovima antihitlerovske koalicije i dali nezamjenjiv doprinos pobjedi nad fašizmom. U periodu od 1941. do 1945. godine, svakog dana na našem ratištu nalazilo se, u prosjeku, oko trideset pet neprijateljskih divizija, više nego što ih je bilo na ratištima naših saveznika u Africi ili u okupiranoj Evropi.

Mi u ratu nismo nikom ostali dužni: ni okupatoru, ni saveznicima, ni našim izdajnicima. Svaki deseti čovjek, žena i dijete u Jugoslaviji položili su život u NOR-u, i te žrtve stoje rame uz rame s onima iz Poljske i Sovjetskog Saveza. Ono što je mnogima tada izgledalo kao avantura ili juriš na nebo, naši narodi i narodnosti pod rukovodstvom KPJ i druga Tita, snagom uvjerenja i ideala i herojskom borbom pretvorili su u realnost — u pobjedu našeg NOB-a i socijalističke revolucije.

I pored toga, u svijetu pokušavaju da falsifikuju istoriju, potcenjujući našu narodnooslobodilačku borbu i nastojeći da je minimiziraju i prikažu kao spontani pokret. Međutim, istorijske činjenice su jasne i čiste, što vi, drugovi borci, najbolje znate. Naš NOR po broju žrtava i težini napora, po moralu i revolucionarnom zanosu, ušao je u istoriju ratova i socijalističkih revolucija kao jedan od najsvetlijih primjera borbe za nacionalnu slobodu i ravnopravnost, za revolucionarni socijalistički preobražaj. Naš NOB, svojom originalnošću, postaje i putokaz drugima kako se treba boriti za svoje nacionalno i socijalno oslobođenje.

To je istina o našem NOB-u.

Zato danas niko nema pravo da umanjuje naš doprinos toj pobjedi, a mi nećemo i ne smijemo dozvoliti da se omalovažava naš udio u njoj. U toj i takvoj istini i našoj svijesti o njoj ishodišta su nezavisne i nesvrstane politike Jugoslavije. Mi smo i u poslijeratnom periodu bili izloženi napadima i svakojakim pritiscima sa Zapada i Istoka, ali smo uvijek i neustrašivo ostajali svoji na svome. U tome imamo bogatu tradiciju koja izvire iz našeg NOR-a i revolucije.

Drugovi i drugarice, vrijeme u kojem živimo veoma je nemirno. Moramo uzimati u obzir činjenicu da je svijet i danas opterećen brojnim protivriječnostima, ratnim sukobima i sve intenzivnijom trkom u naoružavanju. Iz dana u dan jačaju oružane snage vojno-političkih blokova, čiji se interesi sve više sukobljavaju u Evropi, što se odražava i na bezbjednost naše zemlje.

S obzirom na to, neophodno je dalje jačati i razvijati koncepciju i sistem opštenarodne odbrane, prije svega, na iskustvima iz našeg oslobodilačkog rata, čemu treba da doprinese i današnja rasprava. Naša odbrambeno-zaštitna sposobnost zavisi ponajviše od naše

unutrašnje stabilnosti, od toga koliko smo spremni i sposobni da branimo, čuvamo i dalje razvijamo tekovine NOR-a i socijalističke izgradnje.

U odbrani zemlje, borbena sposobnost naših oružanih snaga ima poseban značaj, čega su pripadnici naše armije svjesni, kao i činjenica da svijest svih radnih ljudi i građana o jačanju odbrambenog sistema mora odgovoriti zahtjevu vremena u kojem živimo. A bratstvo i jedinstvo, i oslonac na sopstvene snage, posebno danas u bitci za što dosljednije ostvarivanje, Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, moraju biti u prvom planu na riječima i djelima.

Mi smo stekli veliki ugled u svijetu, imamo mnogo prijatelja, ali nikada ne smijemo zaboraviti da ima snaga kojima smeta ovakva Titova socijalistička, samoupravna i nesvrstana Jugoslavija. Međutim, naučili smo u ovih četrdeset godina rada i života u slobodi da sve prepreke i teškoće, kojih i danas imamo, možemo prevazići, prije svega, našim jedinstvom i dosljednošću u ostvarivanju politike SKJ na kursu druga Tita, nadahnuti našom ratnom revolucionarnošću, čiji je izvor i mostarska operacija.

Još jedanput vam želim dobrodošlicu, prijatan boravak i uspješan rad.

Pozdravna riječ učesnicima „okruglog stola" o mostarskoj operaciji[1]

Nikola Gašić[2]

Drugarice i drugovi,

Pozdravljam vas u ime Skupštine opštine i društveno-političkih organizacija, kao i svih radnih ljudi i građana Mostara. Posebna mi je čast što mogu da pozdravim učesnike borbi za oslobođenje Mostara, borce, proslavljene komandante i komesare partizanskih jedinica, koje Mostar uvijek dočekuje kao svoje najcjenjenije i najodanije građane.

»Okrugli sto« o mostarskoj operaciji uključen je u program proslave 14. februara, dana oslobođenja Mostara, kojom obilježavamo 40 godina razvoja u slobodi ovog grada, odnosno cijele naše domovine. Na ovaj način se najdirektnije izražava povezanost revolucije kao osnove naše sadašnjosti i ishodišta naše budućnosti. Mostar je jedan od naših gradova koji se stalno i trajno vraćaju revoluciji i njenim porukama, jer je ona vječno nadahnuće i izvor svih pobjeda u razvoju ovog grada i cijele naše zemlje.

Mostar je ponosan na generacije radnika i revolucionara, prvoboraca u naprednom radničkom pokretu, na njihove revolucionarne misli i akcije, srećan i gord što je uvijek rađao i odgajao neustrašive borce za progres i ljudsku sreću.

Kada se misli na Mostar u periodu od 1941. do 1945. godine, misli se na slavni bataljon koji je bio bitku slobode od Boračkog jezera, 1941. godine, do Karavanki, maja 1945. godine, na grad isprepletenog mrežom organizovanog narodnooslobodilačkog pokreta, narodnooslobodilačkih odbora, organizacija AFŽ, SKOJ-a i Partije, na ilegalnu partizansku štampariju, koju okupatori i njihove sluge nikada nisu uspjeli da otkriju, na divnu mladost koja je zaboravljala na sebe pred velikom zadaćom revolucije, na brojne majke koje su ispratile kćeri i sinove u veliki rat, i na njihovu dugu zebnju za svojom djecom koja su otišla daleko, i često bespovratno iz rodnog doma; misli se na 760 boraca čija imena čitamo na kamenim cvjetovima Partizanskog spomenika i na 1.700 Mostaraca i Mostarki koji su stradali u koncentracionim logorima i na drugim stratištima od

[1] Pozdravna riječ na »okruglom stolu« povodom 40-godišnjice mostarske operacije.

[2] Predsednik Skupštine opštine Mostar u vrijeme održavanja »okruglog stola« o mostarskoj operaciji, februara 1985. godine.

Predsjednik SO Mostar Nikola Gašić pozdravlja učesnike »okruglog stola« o mostarskoj operaciji

ruku okupatora i domaćih izdajnika, na 4.260 aktivnih boraca NOR-a, 15 narodnih heroja, 93 nosilaca Partizanske spomenice 1941. godine; mislimo na četvorogodišnje stradanje i slavu koju je Mostar sebi obezbijedio za budućnost.

Mostar je danas, poslije 40 godina slobode, impresivno zdanje, oplemenjeno ljudskim naporima u svim oblastima rada i života, zdanje u čije su temelje ugrađene najsvetlije žrtve za slobodu.

Sa svojih 120.000 stanovnika, sa 44.000 zaposlenih, sa 320 osnovnih organizacija udruženog rada, radnih i složenih organizacija udruženog rada, sa brojnim institucijama školstva, kulture, zdravstva, nauke i sporta, Mostar na djelu svakodnevno potvrđuje ispravnost ciljeva revolucije, realizujući zavjete njenih stjegonoša.

Mostarska privreda ostvaruje, i pored složenih uslova rada, značajne rezultate. U 1984. godini, na primjer, rast fizičkog obima proizvodnje u industriji veći je za 10,7, u poljoprivredi za 5,1 odsto odnosno rast društvenog proizvoda veći je za oko 5 odsto u odnosu na 1983. godinu. Izvoz je povećan za 32,1 odsto, od čega na konvertibilno područje otpada gotovo 90 odsto. Mostar je grad mladosti: u njegovim školama, fakultetima i fabričkim halama boravi oko 38.000 omladinaca i omladinki, a zbog već tradicionalne radne akcije i drugih oblika druženja kuća je mladih čitave Jugoslavije.

Svi ostvareni rezultati zasnovani su na stalnom unapređenju i daljem razvoju socijalističkih samoupravnih odnosa i delegatskog sistema. Rezultati dohodovnog povezivanja organizacija udruženog rada u procesu reprodukcije stalno su vidljivi, što je jedan od uspješnih načina razbijanja zatvorenosti i privrednog seperatizma.

Na primjeru postignutih ukupnih rezultata društveno-ekonomskog i privrednog života Mostara u potpunosti se potvrđuje ispravnost odrednica Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije i nužnost maksimalnog angažovanja u njihovoj primjeni. Široka društvena akcija na realizaciji zadataka iz programske aktivnosti Saveza komunista stvorila je uslove za maksimalnu mobilizaciju svih radnih ljudi i građana na prevazilaženju uočenih slabosti i poremećenih društvenih tokova.

Osim na postignute rezultate u razvijanju samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa i delegatskog sistema, Mostar je ponosan na čvrstinu i dosljednost politici Saveza komunista, djelu i porukama druga Tita, na dosljednost u čuvanju i razvijanju svih velikih tekovina revolucije.

Nikada i ničim u ovoj sredini nije bila dovedena u pitanje naša privrženost i odanost politici Saveza komunista. Bratstvo i jedinstvo, iskonska tekovina kamena, rijeka i ljudi ovoga grada, potvrđeno i oplemenjeno u narodnooslobodilačkoj borbi, ovdje neprekidno traje i unutrašnjom snagom, čvrstinom i čistotom svoje ljudskosti onemogućuje sve pokušaje ubacivanja i klijanja sjemena mraka i zla.

Drugarice i drugovi, uz želju za kreativnim radom »okruglog stola« uz uspješno evociranje vremena, u kojem su se utvrđivali uslovi za stvaranje današnjih i budućih vrijednosti, još jedanput vam prenosim poruku radnih ljudi i građana Mostara da se u vašem i našem gradu što prijatnije osjećate.

Osnovni podaci o mostarskoj operaciji

Pojam. Mostarska operacija obuhvata borbena dejstva jedinica 8. dalmatinskog korpusa (bez 20. divizije) NOVJ i 29. hercegovačke divizije 2. udarnog korpusa NOVJ — odnosno četiri divizije, 1. tenkovske brigade, 3. brigade Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a, 1. i 2. eskadrile NOVJ i Mornarice NOVJ, angažovanih od kraja januara do 15. februara 1945. godine u borbama za oslobođenje Širokog Brijega, Nevesinja i Mostara, zatim gonjenje neprijateljevih snaga do Ivan-Sedla u vremenu od 15. februara do 4. marta — kada je cela Hercegovina potpuno oslobođena.

Vremenski, mostarska operacija čini najznačajniji i završni deo ofanzive za oslobođenje Hercegovine koja je počela oslobođenjem Gacka 1. septembra 1944. godine. Ona prethodi završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije i predstavlja najveću operaciju snaga NOVJ u toku zime 1945. godine. Mostarska operacija počinje 30. januara 1945. godine borbama protiv nemačkih i ustaško-domobranskih snaga koje su izvršile ispad prema Metkoviću i traje do 4. marta 1945. godine — kada su jedinice 29. hercegovačke divizije NOVJ goneći neprijatelja izbile na Ivan-Sedlo. Glavne borbe za oslobođenje Širokog Brijega, Mostara i Nevesinja vođene su od 6. do 15. februara 1945. godine.

Prostorno, reč je o borbenim dejstvima koja su vođena na sektoru Čapljine, Ljubiškog i Čitluka, zatim od Zijemlja preko Nevesinja, Blagaja, Bune, Varde, Širokog Brijega do južnih padina Čabulje; širi rejon Mostara, dolina Neretve od Mostara preko Konjica do Ivan-Sedla.

SNAGE ANGAŽOVANE U OPERACIJI

a) *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije:*

— Osmi dalmatinski korpus sa 9, 19. i 26. divizijom, 29. hercegovačka divizija, artiljerijska brigada, 1. tenkovska brigada i 3. brigada Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a — ukupno 18 brigada (1. i 2. dalmatinska proleterska, 3, 4, 6, 11, 12, 13, 14. dalmatinska, 3. prekomorska, 10, 11, 12, 13. i 14. hercegovačka, 1. tenkovska, artiljerijska brigada 8. korpusa i 3. brigada Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a, odnosno oko 40.000 boraca i rukovodilaca;

— Prva i 2. vazduhoplovna eskadrila NOVJ u vazduhoplovnoj pripremi i podršci sa aerodroma na Visu;

— Mornarica NOVJ koja je odigrala značajnu ulogu u prebacivanju jedinica 8. korpusa i raznog materijala i municije za njegove jedinice.

b) *Neprijateljske snage:*

— *nemačke* — 369. pešadijska divizija sa 369. i 370. grenadirskim pukom, jednim pukom 181. divizije, 369. i 649. artiljerijskim pukom, protivtenkovskim divizionom, pionirskim bataljonom, izviđačkim bataljonom, bataljonom veze i delovima za snabdevanje; dva tvrđavska bataljona i drugim samostalnim jedinicama;

— *ustaško-domobranske jedinice* — 9. ustaško-domobranska divizija, ostaci muslimanske milicije i oružnika;

— *italijanska fašistička legija* »San Marko«, jačine jednog bataljona;

— *četnici* — ostaci razbijenih četničkih jedinica — oko 500 četnika u rejonu Zijemnje — Česim.

— *ukupno:* preko 20.000 vojnika.

KOMANDNI SASTAV JEDINICA NOVJ:

— *Štab korpusa* — komandant general-major Petar Drapšin, narodni heroj, umro 2. novembra 1945. u činu general-lajtnanta. Politički komesar pukovnik Boško Šiljegović, narodni heroj, general-pukovnik u penziji. Načelnik štaba potpukovnik Ante — Toni Bločić, general-major u penziji. Zamjenik komandanta korpusa ujedno i komandant Vojne oblasti 8. korpusa potpukovnik Peko Bogdan, narodni heroj, general-potpukovnik u penziji;

— komandanti i politički komesari divizija i brigada:

— *9. divizija,* komandant potpukovnik Ljubo Truta, narodni heroj, admiral u penziji. Politički komesar potpukovnik Andro Kovačević, pa potpukovnik Ilija Radaković, narodni heroj, general-pukovnik u penziji.

— 2. dalmatinska proleterska brigada, komandant major Bruno Vuletić, general-pukovnik u penziji. Politički komesar major Jerkin Ante.

— 3. dalmatinska brigada: komandant, major Josip Babin, umro kao general-potpukovnik. Politički komesar major Danilo Simonović.

— 4. dalmatinska brigada, komandant, major Ivan Gaće, umro kao pukovnik u penziji. Politički komesar Paško Mijan, pukovnik u penziji.

— 13. dalmatinska brigada, komandant, major Mate Meštrović. Politički komesar, major Čedomil Cvrlje.

— *19. divizija,* komandant, potpukovnik Stanko Parmač, narodni heroj, umro u činu kontraadmirala u penziji. Politički komesar potpukovnik Petar Babić, narodni heroj, general-pukovnik u

penziji. Načelnik štaba, major Danilo Damjanović, narodni heroj, general-major u penziji.

— 6. dalmatinska brigada, komandant, major Rade-Radica Repac, pukovnik u penziji. Politički komesar, major Kazimir Nekić, pukovnik u penziji;

— 14. dalmatinska brigada, komandant major Repac Ilija, pukovnik u penziji, komesar, major Živojin Žiki Bulat, savjetnik Ujedinjenih nacija.

— *26. divizija*, komandant, pukovnik Božo Božović, narodni heroj, general-pukovnik u penziji. Politički komesar, potpukovnik Dušan Korać, narodni heroj, general-pukovnik u penziji. Načelnik štaba potpukovnik Bogdan Stupar, general-major u penziji.

— 1. dalmatinska proleterska brigada, komandant, major Vaso Đapić, pukovnik u penziji. Politički komesar major Nikola Aračić.

— 11. dalmatinska brigada, komandant, major Ivan Guvo, narodni heroj, potpukovnik u penziji. Komesar, major Grga Markić, umro 1946. godine.

— 12. dalmatinska brigada, komandant, major Josip-Bepo Marinković, pukovnik u penziji. Politički komesar, major Fabijan Trgo do 7. februara, sada general-potpukovnik u penziji, a zatim major Kažimir Vidan, umro kao kapetan bojnog broda.

— 3. prekomorska brigada, komandant, major Bogdan Viskić, umro kao pukovnik u penziji. Politički komesar, major Stane Bobnar, narodni heroj, general-major u penziji.

— *29. divizija:* komandant, general-major Vlado Šegrt, narodni heroj, general-major u penziji. Politički komesar, potpukovnik Vukašin Mićunović, general-major u penziji. Načelnik štaba potpukovnik Drago Đukanović, general-potpukovnik u penziji.

— 10. proleterska hercegovačka brigada, komandant, major Radomir Mirković, umro kao pukovnik u penziji. Politički komesar, major Sveto Kovačević, pukovnik u penziji;

— 11. hercegovačka NOU brigada, komandant, major Slavo Skender, umro kao potpukovnik u penziji. Politički komesar, Božidar Ivanović, umro kao pukovnik u penziji;

— 12. hercegovačka NOU brigada, komandant, major Ljubo Mijanović, narodni heroj, poginuo 1945. g., kod Mostara. Politički komesar, major Petar Mišeljić, pukovnik u penziji;

— 13. hercegovačka NOU brigada, komandant, major Milorad Kujačić, general-major u penziji. Politički komesar, major Luka Ratković, pukovnik u penziji;

— 14. hercegovačka NOU brigada, komandant, kapetan Radovan Šakotić, narodni heroj, poginuo kod Postojne 1945. Politički komesar, major Mirko Ignjatović, pukovnik u penziji.

OSTALE JEDINICE

— artiljerijska brigada 8. korpusa, komandant, major Misjak Franc. Politički komesar, major Nikica Zenić;

— 1. tenkovska brigada, komandant, potpukovnik Periša Grujić, general-major u penziji. Politički komesar, potpukovnik Hočevar Franc;

3. brigada Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a komandant, major Jovan Andrić, generalmajor u penziji. Politički komesar, major Džemal Muminagić, general-major u penziji.

Mornarica NOVJ, komandant, general-major Josip Černi, admiral u penziji. Politički komesar, Dragiša Ivanović, narodni heroj, rezervni pukovnik.

Gubici

— 8. korpus NOVJ — 450 poginulih i 1.417 ranjenih; 29. hercegovačka divizija 86 poginulih i 227 ranjenih — ukupno 536 poginulih i 1.544 ranjenih.

— nemačka 369. divizija i ustaško-dmobranske snage, oko 10.000 izbačenih iz stroja, od kojih 5.778 poginulih i 1.314 zarobljenih.

Zapisano u vreme mostarske operacije

Osmi korpus

Sastava:
— 9. divizija sa: 2. dalmatinskom proleterskom, 3, 4. i 13. dalmatinskom brigadom;
19. divizija sa: 6. i 14. dalmatinskom brigadom;
— 26. divizija sa: 1. dalmatinskom proleterskom, 11, 12. dalmatinskom i 3. prekomorskom brigadom;
— 29. divizija sa: 10, 11, 12, 13. i 14. hercegovačkom NOU brigadom;
— 1. tenkovska brigaga;
— artiljerijska brigada.

ŠTAB KORPUSA

Komandant 8. korpusa **NOVJ, general-major** *Petar Drapšin, narodni heroj, umro 2. 11. 1945.*

Politički komesar 8. korpusa, Boško Šiljegović, narodni heroj, general-pukovnik u penziji

Načelnik štaba 8. korpusa, Ante Bioćić, general-major u penziji

Zamenik komandanta 8. korpusa, Peko Bogdan, narodni heroj, general-potpukovnik u penziji

Izveštaj Štaba 8. korpusa NOVJ od 25. februara 1945. Vrhovnom štabu NOV i POJ o oslobođenju zapadne Hercegovine i Mostara[1]

ŠTAB
8. UDARNOG KORPUSA
NOV JUGOSLAVIJE

Op. br. 116
25 februara 1945 g.

Operacijski izveštaj
o »bitci za Mostar«*

Prepis

GENERALŠTABU JUGOSLOVENSKE ARMIJE[2]

Beograd

Neprijatelj iz sastava 369. vražje divizije, 9. gorske divizije, Crne Legije i pojačanja pristiglih iz Sarajeva[3] izvršio je 27. I ispade u pravcima: Pribinovići — Turčinović; — Buhovo — Hamzići — Dragičina — Crno i zauzeo Ljubuški a ugrozio Vrgorac, drugim pravcem s. Čule — s. Čitluk — s. Međugorje — s. Čapljina — Gabela kao i uzduž željezničke komunikacije Mostar — Metković i zauzeo Metković. U Čapljini, Metkoviću porušio je mostove preko Neretve, pa se zatim iz Metkovića povukao prema Čapljini.

Sastav neprijateljskih snaga koje su učestvovale i koje su se nalazile na sektoru Mostara vidi se iz priloženog vojno-obavještajnog izvještaja.

---

[1] Ovjereni prepis originala (pisan na mašini, latinicom) u AVII, reg. br. 40—12, k. 272/A, reg. br 16/21—3, k. 526.

[2] U kopiji originala je naslov »*Generalštab jugoslovenske armije*, Beograd« dopisan kasnije, vjerovatno u martu. Tekst kopije originala je pisan na mašini crnim a u naslovu plavim slovima. Pored toga, do promjene naziva NOV i POJ u Jugoslovensku armiju došlo je 1. marta 1945 (vidi tom II knj. 1, str. 623: Službeni list Ministarstva narodne odbrane Demokratske Federativne Jugoslavije br. 1, 2 i 3 za januar, februar i mart 1945).

[3] O tome vidi dok. br. 25, objašnjenje 2.

* Uzeto iz Zbornika podataka o NOR-u Tom 4. knj. 33.

Namjera neprijatelja

a) Zauzeti prostoriju Široki Brijeg — Ljubuški — Čapljina — Mostar i na ovaj način proširiti svoju teritoriju na prostoriju koja je bila politički sklona ustaškom režimu, gdje je bio ranije centar ustaških zločinaca.

b) Porušiti sve komunikacije i objekte na komunikacijama koje vode na ovu prostoriju i time onemogućiti našim snagama brzu intervenciju i izvršenje brze koncentracije na ugroženu teritoriju kao i spajanje snaga 8. ud. korpusa sa snagama 29. hercegovačke divizije, a sa druge strane zadobiti u vremenu kako bi se mogla organizirati odbrana nove teritorije i time dobila mogućnost ugrožavanja oslobođene Dalmacije.

c) Izvršiti mobilizaciju i prikazati NOVJ kao vojnički slabu i nesposobnu za odbranu oslobođenih krajeva i time politički djelovati na stanovništvo.

Ovo najbolje dokazuje činjenica da je ispad iz Mostara bio organiziran od ustaša i ustaških fratara iz Širokog Brijega. Prilikom ispada zvonila su zvona a po selima bacane parole »živela ustaška sloboda« — »smrt partizanima« — »živio ustaški ustanak za oslobođenje«.

d) Onemogućiti ili bar odložiti eventualni napad na Mostar, zauzeti više isturene položaje za odbranu Mostara i time olakšati pritisak kojeg su vršile snage NOVJ na ovaj sektor.

Vlastita namjera i zadatak

Na osnovu iznijete situacije, naša namjera i zadatak je bio:

a) Povratiti sve teritorije i mjesta koja je neprijatelj zauzeo.

b) Zauzeti Široki Brijeg i ovladati drugim manjim uporištima oko Mostara.

c) Nakon pada Širokog Brijega ugroziti sam Mostar i prema razvoju situacije zauzeti i sam grad.

Za izvršenje ovog zadatka odlučili smo:

a) Sa snagama 9. ud. divizije i 29. herc. divizije zadržati neprijatelja i onemogućiti mu daljnji prodor na oslobođenu teritoriju kao i povratiti sva izgubljena mjesta.

b) Izvršiti koncentraciju snaga 8. udarnog korpusa na sektoru Vrgorac — Vitina — Grude — Posušje sa glavnim pravcem napada na Široki Brijeg.

Za izvršenje ovog zadatka bile su određene slijedeće jedinice:

9. udarna divizija, koja se već nalazila na tom sektoru i vodila borbu sa neprijateljem koji je izvršio prodor kroz njezine položaje.

19. udarna divizija.

26. udarna divizija.

1. Tenkovska brigada i

Artiljerijska brigada 8. udarnog korpusa.

ВАПРЕДНИ ИЗВЕШТАЈ

ВРХОВНОГ ШТАБА НАРОДНЕ ОСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ И ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

за 15 фебруара 1945 године

После петнаестодневних огорчених борби са јаким непријатељским снагама у Херцеговини,наше трупе,извођећи снажне офанзивне операције,ослободиле су данас 15 фебруара 1945 г. и на јуриш заузеле главни град Херцеговине М о с т а р и варош НЕВЕСИЊЕ и БЛАГАЈ.Осим тога ослобођено је више насељених места,међу којима: Биелина,Буна,Читлук,Ивић и Гнојнице.

У овим успесима и ренији заузимањем Широког Бријега са бројним упориштима западно од Мостара,сломљен је отпор непријатеља у Херцеговини и ослобођена је скоро цела територија ове покрајине.

У току ових операција потучена је 369 немачка дивизија, 6 усташки одред и 2 горски усташки одред.У руке наших трупа пао је велики ратни плен.

Успешно гоњење непријатеља настаће се ка Сарајеву.

У овим борбама нарочито су се истакле наше пешадијске, тенковске и артиљеријске јединице под командом генерал-мајора Петра Драпшина и генерал-мајора Влада Петрута.

Изражавам своју захвалност свима борцима и руководиоцима јединица,које су извојевале ове сјајне победе.

Нека је слава палим јунацима за ослобођење наше Отаџбине!

ВРХОВНИ КОМАНДАНТ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ И ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

ЈОСИП БРОЗ ТИТО

Tok operacija odigrao se je u tri faze. Prva faza: ispad neprijatelja iz Mostara i Širokog Brijega, rušenje mostova u Metkoviću — Gabeli i Čapljini, povlačenje iz Metkovića i zadržavanje na liniji Čapljina —Ljubuški kao i povlačenje neprijatelja na polazne položaje.

Druga faza: koncentracija snaga 8. udarnog korpusa na sektoru Vrgorac — Vitina — Grude — Posušje, napad na Široki Brijeg i zauzimanje ovog uporišta kao i gonjenje potučenog neprijatelja prema Mostaru.

Treća faza: napad na Mostar i oslobođenje Mostara, gonjenje potučenog neprijatelja prema sjeveru.

I faza

Na sektoru Široki Brijeg — južna ivica Mostarskog Blata — s. Kruševo nalazile su se jedinice 9. udarne divizije u stalnim manjim okršajima sa neprijateljem koji je ispadao iz Širokog Brijega u pravcu Kočerina i Čerigaja.

27. I. 1945 g. neprijatelj je uspio da neprimjetno koncentriše jače snage na prostoriji Širokog Brijega i istog dana u 17.00 časova napao jedinice 9. udarne divizije na položajima uz komunikaciju Široki Brijeg — s. Kočerin, zatim na položajima s. Čerigaj — Stojnica — k. 415, Vlake — s. Markišić — Klenak.

Noću poslije trosatne jake borbe sa jedinicama 3. ud. brigade, neprijatelj je probio položaje 9. udarne divizije na Vlakama i kod s. Markišić te pod zaštitom tame neprimjetno sa svojom glavninom nastupao prema s. Buhovo a odatle u tri kolone u pravcu s. Ljubuški — Čitluka i G. Blatnice.

28. I u zoru neprijatelj je napao položaje 9. udarne divizije južno od Mostara i to: s. Podgorje — s. Selište — s. Krivodo — s. Bačevići. Neprijatelj je napadao u tri kolone, lijeva kolona uz desnu obalu Neretve, srednja kolona pravcem Rujišta — s. Krivodo — Dobro Selo i desna kolona pravcem Mostar — Ljubuški.

Na ovom sektoru vodila je borbu 4. splitska udarna brigada 9. udarne divizije i nakon tročasovne teške borbe ove jedinice su bile prisiljene na povlačenje. Treba napomenuti da su ove jedinice bile napadnute i od samog stanovništva koje je na ovom sektoru ustaški nastrojeno.

Sa dijelom neprijateljske kolone koja je nastupala iz Širokog Brijega u pravcu Čitluka divizija je vodila borbu na prostoriji s. Ograđenik, ali jedinice su morale otstupiti, jer je neprijatelj sa jačim snagama izbio sjeverno iznad samog sektora Ljubuški — Čitluk — s. G. Blatnica.

Ujutro istog dana iznenada je bio u Čitluku napadnut Štab 4. splitske brigade od strane neprijateljskog stanovništva i ubačenih neprijateljskih grupa, te je time na ovom sektoru divizije nestalo jedinstvenog rukovođenja sa jedinicama ove brigade. U ovakvoj situaciji dok je neprijatelj sa mnogo jačim snagama napadao iz raznih pravaca a neprijateljsko stanovništvo pucalo iz svakog sela i na svakoj stazi, naređeno je povlačenje jedinica 4. splitske brigade,

najprije u pravcu s. Međugorja a zatim u pravcu Ljubuški. Pri povlačenju u s. Međugorje sve jedinice su vodile jake i uporne borbe sa neprijateljem koji je nastupao iz raznih pravaca kao i sa mjesnim stanovništvom.

U ovim borbama neprijatelj je uspio pocijepati jedinice 4. splitske brigade tako da je glavnina brigade otstupala u pravcu Čapljine a dva bataljona iz s. Međugorja preko Ljubuškog nastojeći se probiti u pravcu Vrgorca. Ova dva bataljona sukobili su se sa neprijateljem, koji je već oko 12.00 časova zauzeo Ljubuški, na položaju s. G. Studenci, gdje su tokom noći vodili borbu sa nadmoćnijim neprijateljem i bili prisiljeni prebaciti se preko Trebižata na prostoriju s. V. i M. Prolog.

Glavnina brigade, koja je tokom noći 28/29. I zanoćila na desnoj obali Neretve u blizini Čapljine, u času kada se pokrenula da napadne neprijatelja u pravcu Ljubuškog i Čitluka bila je napadnuta od jakih neprijateljskih snaga koje su sa više pravaca nastupale prema Čapljini. Čim su bataljoni prihvatili borbu sa neprijateljem sjeverozapadno od same Čapljine, nenadano je počela borba u samom gradu. U ovakovoj situaciji, bataljoni se više nisu mogli povući u samu Čapljinu, već su uz jaku borbu pristupili probijanju pravcem s. Međugorje — s. Crno — sjeverno od Ljubuškog za Vitinu.

Nakon što je neprijatelj odbio naše jedinice i tenkove koji su bili pridodati 29. hercegovačkoj diviziji i koji su se povukli preko mosta,[5] uspio je zauzeti Čapljinu i sa manjim snagama produžiti za Metković, gdje je porušio most na Neretvi i zatim se povratio.

Po zauzimanju Ljubuškog neprijatelj je krenuo u pravcu s. Crvenog Grma i V. i M. Prologa. Poslije zauzimanja Čapljine od strane neprijatelja jedinice 4. splitske udarne brigade su bile orijentisane za zatvaranje pravca Ljubuški — Vrgorac, gdje su se na prostoriji s. V. i M. Prologa i s. Crvenog Grma vodile u vremenu od 1. II do 4. II neprekidne borbe.

Odmah nakon prodora neprijatelja u pravcu Ljubuškog i stvaranju kritičnog stanja kod 4. splitske ud. brigade divizija je orijentisala jedinice 3. udarne dalmatinske brigade u pravcu Ljubuškog sa zadatkom ofanzivnog dejstva na bok neprijatelja u cilju vezivanja neprijateljskih snaga i hvatanja veze sa 4. splitskom brigadom i izvlačenja iste.

Ova brigada vodila je u vremenu od 28. I do 3. II jake i neprekidne borbe sa neprijateljem na položajima oko s. Radišići i sjeverno oko s. Lipno. U dva navrata uspjele su ove jedinice izbiti na Mostarska Vrata i sa leđa ugroziti neprijatelja i na taj način oslabiti pritisak na 4. splitsku udarnu brigadu.

2. dalm. prol. brigada ostala je na prostoriji s. Kočerina sa zadatkom da zatvara ovaj pravac od snaga sa Širokog Brijega jer je bilo znakova neprijateljskog napada u pravcu s. Posušje i Imotski. Ona je za cijelo vrijeme vodila borbe sa neprijateljem koji je ispadao u pravcu njezinih položaja a povremeno i sama ugrožavala Široki Brijeg.

---

[5] O tome vidi dok. br. 11, 33 i 49.

Nakon dolaska jačih snaga 8. udarnog korpusa na ovu prostoriju i nakon ofanzivnih poduhvata 29. hercegovačke divizije u pravcu Čapljina — Ljubuški i divizije koja je brodovima bila prebačena iz Splita za Gradac i koja je 31. I izbila na komunikaciju Vrgorac — s. Vitina — s. Klobuk, 4. splitska udarna brigada poduzela je 4. II napad na sam Ljubuški. Nakon teške borbe i izbijanja ove brigade na Mostarska Vrata zauzet je 5. II Ljubuški i neprijatelj odbačen prema sjeveru.[6]

Ofanzivnim akcijama 9. udarne divizije, izbijanjem 11. udarne brigade 26. ud. divizije na sektor Ljubuški kao i ofanzivnim akcijama 29. herc. divizije uspjelo je zadržati neprijateljsko napredovanje prema zapadu i odbaciti neprijatelja na njegove polazne položaje Široki Brijeg — južna ivica Mostarskog Blata — Mostar — Nevesinje.[7]

II faza

U vremenu dok su se odigravale borbe u I fazi Štab 8. ud. korpusa izdaje naređenje za koncentraciju 19, 26. udarne divizije, 1. tenkovske brigade i Artiljerijske brigade na sektoru Mostara.

30. I u 12.00 časova obustavljen je bio sav saobraćaj na dalmatinskoj oblasti s tim da se sva saobraćajna sredstva stave na raspolaganje NOVJ za izvršenje što brže koncentracije.

Za izvršenje koncentracije izdata je direktiva br. 1 (prilog br. 4).[8]

Koncentracija trupa završena je bila 3. II u 24.00 časa. Ova je bila izvedena na slijedeći način:

19. udarna divizija sa prostorije Zadar — Zemunik — Tijesno bila je prebačena brodovima i kamionima za Makarsku i odatle na prostoriju Vrgorac — Ljubuški.

26. udarna divizija sa prostorije Omiš — Split — Sinj — Trogir — Šibenik bila je prebačena željeznicom do Splita a odatle brodovima u Gradac i Pisak i zatim na prostoriju Vrgorac — Imotski.

Artiljerijska brigada sa motorizovanim brdskim divizionom i haubičkom baterijom izvršila je pokret Obrovac — Kistanje — Đevrske — Roški Slap — Drniš — Šibenik — Split — Omiš — Zadvarje — Zagozd i smjestila se na sektoru Imotskog.

1. tenkovska brigada izvršila je pokret sa sektora Šibenik — Drniš — Skradin za Split — Sinj — Trilj — Imotski.[9]

Nakon koncentracije naših snaga situacija 4. II na sektoru Mostara bila je slijedeća:

9. udarna divizija sa 2. dalm. prol. brigadom držala je položaje oko Širokog Brijega sa zadatkom da zatvara pravac Široki Brijeg — s. Kočerin — s. Posušje — Imotski.

[6] Opširnije o prvoj fazi borbe vidi izvještaj Štaba 9. NOU divizije od 22. februara 1945 (AVII, reg. br. 4—2, k. 843).
[7] Bliže o tome vidi dok. br. 163—165 i 167—169.
[8] Vidi tom V, knj. 37, dok br. 118.
[9] Vidi dok. br. 123.

Zaplenjeni nemački top razgledaju: Petar Drapšin, Božo Božović, Ante Biočić, Bogdan Stupar i Peko Bogdan

3. dalm. udarna i 4. splitska udarna brigada vodile su borbu na sektoru s. Lipno — Ljubuški — Vrgorac i počeo je napad na sam Ljubuški.

29. hercegovačka divizija povratila je Gabelu i Čapljinu i orijentisala svoje glavne snage prema s. Međugorje — Čitluk.[10]

Na osnovu ove situacije donijeta je odluka:

a) Sa slabijim snagama povratiti Ljubuški i ostala manja mjesta koja je zauzeo neprijatelj i vratiti ga na njegove polazne položaje.

b) Sa glavninom snaga napasti Široki Brijeg, razbiti utvrđenja, zauzeti ovo jako utvrđeno uporište koje je predstavljalo taktički ključ Mostara i zatim ugroziti sam Mostar.

Za izvršenje ovog zadatka izvršena je slijedeća grupacija snaga 8. udarnog korpusa:

a) Desna kolona — 19. udarna divizija bez jedne brigade, svega 8 bataljona, i artiljeriski divizion — napada pravcem Vrgorac — Ljubuški — Mostar sa zadatkom zauzimanja neprijateljskih uporišta Ljubuški — Čitluk kao i čišćenje okolnih sela od milicije, a zatim ugrožavanje Mostara sa juga. Zona širenja desno: Čapljina — r. Neretva — Mostar, gdje uhvatiti vezu sa 29. divizijom. Zona širenja lijevo: zaključno s. Vitina — Hamzići — s. Biogradci, gdje uhvatiti vezu sa 9. ud. divizijom.

b) Lijeva kolona — 9. udarna divizija bez dvije brigade, svega 8 bataljona — napada pravcem s. Klobuk — Buhovo — Knežpolje sa

[10] Vidi dok. br. 95.

zadatkom čišćenja neprijateljskih uporišta u s. Grljevići — Buhovo — Uzarići i izbijanje na komunikaciju Široki Brijeg — Mostar.

Zona širenja desno: do zone širenja lijevo desne kolone, gdje će držati vezu sa jedinicama 19. udarne divizije. Zona širenja lijevo: do linije Osoje — Prokos — s. Turčinovići i k. 362 (Stražnica) isključno. Sa jednom brigadom izvršit ćete obezbeđenje od pravca Mostar — Goranci — Bogodol održavajući vezu sa dijelovima 26. udarne divizije na liniji Postenovača, k. 753 — G. Gradac — Grabova Draga.

26. udarna divizija, Tenkovska i Artiljerijska brigada — svega 16 bataljona, 2 tenkovska bataljona i 3 diviziona — napadaju pravcem Grude — s. Kočerin — Široki Brijeg sa zadatkom zauzimanja neprijateljskog uporišta Široki Brijeg i obezbeđenja prema Rakitnu. Zona širenja desno: do linije Osoje — Prokos — s. Turčinovići (sve isključno) i k. 362 (Stražnica) zaključno, gdje će održavati vezu sa jedinicama 9. udarne divizije. Zona širenja lijevo: do linije Postenovača, k. 753 — G. Gradac i Grabova Draga održavajući vezu sa dijelovima 9. udarne divizije.

Sa jednom brigadom vršiti obezbeđenje od pravca s. Rakitno.

Korpusna rezerva — dvije brigade 9. udarne divizije — na prostoriji Vrgorac — Prapatnica — Stilja.

Tenkovska i Artiljerijska brigada u sastavu 26. udarne divizije.

Početak napada predvidjeli smo za 6. II u 07.00 časova.[11]

U toku 5. II 9. udarna divizija sa 4. splitskom udar. brigadom zauzela je Ljubuški, a jedinice 29. hercegovačke divizije zauzele su Čitluk. Ostale jedinice korpusa izvršile su tog dana pokret i posjele polazne položaje za izvršenje dobivenih zadataka.

U podilaženju ka svojim položajima snage 8. udar. korpusa zanoćile su:

Štab 8. udarnog korpusa u Imotskom.

26. udarna divizija na liniji s. Crnač — Dobrkovići — s. Čerigaj.

21. udarna brigada u nastupanju pravcem s. Ljubotići — s. Glavica — G. Gradac.

Tenkovska brigada na liniji s. Rastovača — s. Rujan — s. Kočerin.

Artiljerijska brigada na liniji s. Kočerin — s. Ljubotići.

19. udarna divizija nakon pada Ljubuškog bila je u nastupnom maršu sa 14. udarnom brigadom na prostoru Ljubuški a sa 6. udarnom brigadom na prostoru Ljubuški — s. Vitina.

9. udarna divizija nakon pada Ljubuškog prošla je sa 3. udarnom brigadom kroz s. Vitina — s. Lipno — s. Buhovo i zanoćila na liniji s. Markišić — s. Turčinovići. U ovim borbama neprijatelj je pretrpeo osjetljive gubitke. U daljnim borbama naše snage puštaju neprijatelja sve do s. Leskovača, odsjecaju ga od Goranaca, opkoljavaju i u toku noći mu uspijeva da se izvuče iz našeg obruča u manjim grupama u raznim pravcima.

Kolona koja je kretala pravcem s. G. Gradac — s. Grabova Draga — s. Polog uspjela je u teškim borbama odbaciti neprijatelja sa Virca, k. 644 i 494 — s. Polog — k. 491 — k. 605 i k. 654.

Neprijatelj videći naše snage u pozadini Sirokog Brijega i ugrožavanje komunikacije Široki Brijeg — Mostar dovukao je pojačanja i

[11] Vidi dok. br. 25.

Na položaju artiljeraca komandant 8. korpusa Petar Drapšin, sa svojim štabom

izvršio protunapad. Potpomognut jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom neprijatelju uspjeva odbaciti naše snage sa Mikuljače, k. 654, izbija u s. D. Vlasnići i posjeda dominatne položaje na kotama sa sjeverne strane komunikacije Široki Brijeg — Mostar. Ova borba koja se vodila 5, 6. i 7. II bila je teška i mnogi položaji prelazili su po nekoliko puta iz ruke u ruku.

Na sektoru 3. dalm. udarne brigade borba je počela 6. II u 07.00 časova na prostoriji s. Turčinovići — s. Jare — s. Uzarići i u toku toga dana u brzom naletu i ogorčenoj borbi čistila je ovu prostoriju. Brigada je zanoćila na prostoru s. Turčinovići — r. Ličtica južno od sela Uzorići.

Probijanjem spoljnih utvrđenja zapadno od Širokog Brijega kao i izbijanjem jedinica 9. udarne divizije na komunikaciji Široki Brijeg — Knežpolje, zauzimanjem k. 399 i zapadnog dijela s. Knežpolja postignuti su bili uslovi za likvidaciju samog Širokog Brijega.

Zauzimanje Širokog Brijega 7. II

U toku borbi 6. II prikupljeni su bili dragocjeni podaci o rasporedu neprijateljskih snaga, utvrđenjima, minskim poljima, žičanim preprekama kao i o rasporedu neprijateljske protuoklopne odbrane. Nakon sređivanja jedinica na zauzetim položajima, čišćenja minskih polja i prepreka u toku noći, odlučili smo da se 7. II izvrši odlučujući napad na Široki Brijeg i da se ovo uporište zauzme.

Na sektoru 26. udarne divizije otpočeo je napad 7. II u 05.00 časova i to na prostoru 11. udarne brigade. Napad je izvršen uz podršku artiljerije i tenkova. Jedinice ove brigade već u 08.45 časova upadaju u samostan, nakon kraće borbe zauzimaju ga. Neprijatelj je bio prisiljen da se povuče prema gradu.

U vremenu od 08.00 časova do 11.00 časova jedinice 1. dalm. prol. brigade uz sadejstvo artiljerije i tenkova vršile su 4 puta juriš u pravcu duvanske stanice — Cigansko Brdo, ali bez uspjeha zbog žičanih prepreka i snažne zaprečne vatre, pretrpivši osjetne gubitke.

U 11.00 časova jedinice ove iste brigade ponovo vrše juriš na neprijateljske položaje i uz pomoć vatre iz svih raspoloživih oruđa, bacača, flakova, pk. topova i tenkovskih oruđa zauzimaju Purin Brdo[12] nanijevši neprijatelju teške gubitke.

Oko 13.00 časova dijelovi 1. dalm. prol. brigade, potpomognuti dijelovima 9. udarne brigade, prodrli su u sam grad, gdje su vođene ulične borbe. Do mraka zauzeta su bila sva neprijateljska uporišta i očišćeno cijelo mjesto od neprijatelja koji se je povlačio prema Mostaru.

Odmah po zauzeću samostana upućena su bila dva bataljona 9. udarne brigade pravcem Stražnica — preko rijeke Ličtice sa zadatkom da izbiju na komunikaciju Široki Brijeg — Knežpolje te da jedan bataljon usmjeri napad prema k. 399 a drugi bataljon prema Širokom Brijegu. Samo jednom od ovih dvaju bataljona uspjeva da se na vrijeme prebaci do određenog mjesta. Pojavom ovog bataljona na ovom sektoru unijelo je veliku zabunu u neprijateljske redove i u mnogome doprinijelo uništavanju neprijatelja koji se je povlačio iz Širokog Brijega.

12. udarna brigada uspjela je u međuvremenu da zauzme Cigansko Brdo i Lončar a uz pomoć 3. udarne dalm. brigade 9. divizije i k. 399 koju je neprijatelj jako branio.

Navečer istog dana ušle su jedinice 26. udarne divizije, artiljerije i tenkova u Knežpolje, od kuda smo preduzeli gonjenje prema Mostaru.

U toku noći likvidirani su bili posljednji neprijateljski položaji i dijelovi posade u utvrdi Čavar koja je ostala iza leđa naših jedinica.[13]

[12] Taj objekat nije nađen na karti 1 : 100.000.

[13] Do početka napada na Široki Brijeg neprijatelj je imao sljedeći raspored snaga: u Širokom Brijegu 3. bataljon 370. puka i 3. četu 369. pionirskog bataljona; u rejonu Lise 14. i 15. četu 370. puka, 2. divizion 649. armijskog obalskog artiljerijskog puka i bateriju 369. artiljerijskog puka; u rejonu Knešpolja 13. bateriju 649. artiljerijskog puka i 1. bojnu 2. gorskog zdruga. Osim ovih snaga, noću 4/5. februara na sektor Širokog Brijega su stigli 2. bojna i dijelovi 3. bojne 9. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruga koji su se tada povukli iz Ljubuškog (vidi dok. br. 167 i 168).

Doznavši za koncentraciju jedinica 8. korpusa NOVJ na sektor Široki Brijeg — Ljubuški, Štab 369. legionarske divizije 5. februara je izvukao 1. i 2. bataljon 370. puka iz borbe istočno od Konjica i vozom ih prebacio u Mostar, odakle su istog dana (noću) upućeni usiljenim maršem u Široki Brijeg. Prvi bataljon je odmah stupio u borbu sjeverno od puta, s ciljem da spreči dalji prodor jedinica 8. korpusa ka Mostaru; dok je 2. bataljon posjeo put Mostar — Lisa i imao zadatak da uhvati vezu s jedinicama u Širokom Brijegu i Lisi. Noću 5/6. februara upućen je 369. izviđački bataljon iz Mostara u s. Bogodol, sa zadatkom da napadne jedinice 8. korpusa u leđa. Međutim kod s. Klenka bataljon je napadnut i prisiljen da se probije u s. Knešpolje.

Na prostoru Široki Brijeg — Knešpolje 6. i 7. februara vođene su ogorčene borbe prsa u prsa. Pojedina uporišta su po nekoliko puta prelazila iz ruke u ruku (slično se dogodilo s njemačkom 13. baterijom). No, i pored snažnog i žilavog otpora Nijemaca, Široki Brijeg je pao 7. februara u 15,30 časova, dok su se ostaci 3. bataljona i 14. i 15. čete 370. puka povukli u fabriku duvana, odakle su nastavili otpor. Oko 17 časova Komanda 369. legionarske divizije naredila je (radiogramom) povlačenje ka Mostaru. Borbena grupa iz fabrike duvana, po cijenu teških gubitaka, probijala se ka Knešpolju, gdje su njeni posljednji dijelovi stigli oko 23,45 časa. Dok se probijala ka Mostaru, nju su s linije Jastrebinka (trig. 1139) — Mikuljača (k. 654) prihvatili 1. bataljon 370. puka i 369. dopunski bataljon (prema izjavi tumača u Štabu 370. puka on je bio rasformiran). Sa ovih položaja Nijemci su 10. februara izveli protivnapad u pravcu Knešpolja, ali su sutradan odbačeni. U ovim borbama od 5. do 9. februara 1945. Nijemci, ustaše i domobrani imali su 65 poginulih (od kojih 5 oficira), 251 ranjenog (među njima 13 oficira) i 305 nestalih (od kojih 7 oficira). Od teškog naoružanja izgubili su 6 minobacača i 11 topova. Vidi Franc Šraml, navedeno djelo, str. 116—118; AVII, reg. br. 1/6, k. 6 — Dnevnik majora Bema; reg. br. 28/4, k. 74: izjavu ratnog zarobljenika Johana Milera (Johann Müler), tumača u Štabu 370. puka, od 8. februara; reg. br. 1/5, k. 527: izjavu ratnog zarobljenika Paula Virchergera (Wierzberger, ljekara 2. diviziona 649. obalskog artiljerijskog puka, od 20. februara 1945. godine.

Sprovođenje zarobljenih nemačkih vojnika.

Napad naših jedinica potpomagala je 1. tenkovska brigada na cijelom sektoru i pod snažnim naletom tenkova, koncentričnom artiljerijskom i pješadijskom vatrom tenkovi i pješadija uspjeli su postići uništenje neprijatelja.

Dejstvo naše artiljerije bilo je vrlo efikasno i u mnogome je pomoglo našim jedinicama prilikom podilaženja neprijateljskim polo-

žajima. Artiljerski ciljevi koji su bili gađani vidljivi su iz priloga pod br. 7.

U toku 8. II naše jedinice su došle u kontakt sa vanjskim utvrđenjima Mostara na liniji Lukovača — k. 605 — Vasina Kosa — Jastrebinka.

Sektor 9. udarne divizije

Dok su vođene borbe za Široki Brijeg, jedinice 9. udarne divizije na sektoru 3. dalm. udarne brigade prešle su rijeku Lišticu, komunikaciju Široki Brijeg — Mostar i sjeverozapadni dio Knežpolja. Na ovim položajima razvila se ogorčena borba i neprijatelju uspjeva da zbaci naše jedinice sa k. 399 i da ih potisne do same ceste Široki Brijeg — Mostar. Nakon pristiglog pojačanja jedan bataljon 13. južne dalmatinske udarne brigade ponovno prelazi u napad i ponovno je zauzeta k. 399 i veći dio Knežpolja. U toku noći zajedno sa ostalim jedinicama nastavljeno je bilo gonjenje neprijatelja u pravcu Mostara.

Na sektoru s. Polog, gdje je vodila borbu 2. dalm. prol. brigada, neprijatelj je 7. II prešao u napad pravcem Planinica — s. Odolj — Crni Vrh — Goranci, ali svi napadi ostali su bez uspjeha. Kako je međuvremeno zauzet Široki Brijeg, to je neprijateljski pritisak na ovom sektoru popustio, ali ne i sasvim prestao jer je neprijatelj pod svaku cijenu htio zauzeti ove položaje, koji su ugrožavali spoljne odbrane samog Mostara.

U vezi sa ovim bilo je naređeno 13. j. d. ud. brigadi da posjedne položaje k. 605 i Lukavaču te da time pomogne 2. dalm. prol. brigadi koja se je u trodnevnim borbama iscrpila. Borbe su bile nastavljene i u toku 8. II. Neprijatelj je tukao naše jedinice i položaje jakom artiljerijskom vatrom nastojeći pod svaku cijenu da ovlada ovim položajima.

8. II smjenjena je bila 13. j.d. brigada po 11. ud. brigadi 26. ud. divizije koja posjeda dotadašnje položaje kao i položaje 2. dalm. prol. brigade na liniji k. 1139 — Vasina Kosa — s. Polog. 2. dalm. prol. brigada rokirala se u pravcu s. Goranci — s. Bogodol i uspjeva da istim ovlada. 9. i 10. II borbe su se nastavile na sektoru II dalm. prol. brigade ali sa nešto manjom žestinom od prijašnjeg dana.

Sektor 19. udarne divizije

Dok su snage 26. udarne divizije, 1. tenkovske i Artiljerijske brigade vršile neposredan napad na Široki Brijeg, 19. ud. divizija u sadejstvu sa 12. herc. brigadom 29. divizije vršila je pritisak na neprijatelja sa južne strane u pravcu Vrgorac — Ljubuški — Mostar. Dolaskom ove divizije na ovu prostoriju a nakon pada Ljubuškog i Čitluka dne 5. II preuzela je položaje 4. brigade 9. divizije koja je bila povučena u korpusnu rezervu.

U toku 5. II 19. udarna divizija je vršila pokret svojih brigada na određenu liniju Krivodo — s. Ljuti Dolac — s. Biogradci te na

ovaj način sa juga ugrožavala Mostar i vezivala neprijateljske snage koje bi se inače mogle upotrebiti kao pojačanje na sektoru Širokog Brijega.

U podilaženju na određene položaje divizija je čistila prostoriju od milicije i ustaša. Na taj način su bila očišćena sela Lipno — s. Hamzić —i s. Čerin i s. Odaci.

6. II divizija je izbila na liniju s. Krivodo — s. Ljuti Dolac — s. Biogradci te u svom nastupanju očistila s. Proboj — s. Gradska — s. Veliki Humac — k. 310 — s. Medić — s. Miletići — Miličevići i Duganđići.

U toku dana naredili smo 19. udarnoj diviziji da sa jednom brigadom sadejstvuje sa 3. brigadom 9. udarne divizije na pravcu Uzarići — Knežpolje i da osigura mostobran na lijevoj obali r. Lištice te tako oslobodi 3. dalm. brigadu za slobodno dejstvo u pravcu Knežpolje — Dubrava, sa jednom brigadom da sadejstvuje sa 12. herc. brigadom i da vrši pritisak pravcem Kruševo — Mostar. Sa 19. brigadom da se prebaci na Ljuti Dolac — s. Bilišići — s. Podgorje s tim da napadne s. Čule, zatim da produži preko Begića Mahale i nastavi gonjenje neprijatelja u pravcu Mostara.

U svom nastupanju prema određenim ciljevima divizija se je našla pred tjesnacem između Mostarskog Blata i kanjona r. Neretve, gdje su bili jako utvrđeni neprijateljski položaji koji su bili ograđeni žicom a predteren brisan i miniran.

Neprijatelj je imao namjeru čvrsto držati liniju Keveljavača — s. Miljkovići — Varda. k. 331 — k. 262 — Jasenica — Rodoč te da se na ovaj način osigura od dejstva sa juga.

7. II oko 14.00 časova otpočeo je napad. 14. ud. brigada uspjela je u toku dana da zauzme k. 341 i izbila je na padine k. 262, gdje je sa jednim bataljonom vršila napad. Glavni pravac napada bio je Varda, k. 331. Neprijatelj je uporno branio k. 331. Četiri baterije stvarale su zaprečnu vatru na liniji k. 262 — Kamen. Ova linija bila je pored toga minirana i opletena žicom.

Jedinice koje su napadale na ovom sektoru bile su potpomognute sa dvije baterije brdskog diviziona, jednom baterijom protukolskih topova koji su tukli k. 331, k. 262 i kuće Varda, kao i sa šest minobacača i dva protukolska mitraljeza.

Radi jako utvrđenih položaja naše jedinice nisu uspjele u toku dana zauzeti Vardu te su stoga zanoćile na liniji Kamen — Begića Mahala.

U toku 8. II u 05.30 časova ponovno je počeo napad na Vardu, k. 331 i k. 262. Borba je bila žestoka i neprijatelj se žilavo branio iz svojih dobro utvrđenih položaja, iako je napad bio vršen sa jačim snagama od prošlog dana, ipak nije uspio radi jake neprijateljske odbrane i artiljeriske vatre. Neprijatelj je na tom sektoru imao 4 baterije i jednu brdsku kod Miljkovića, dvije na sektoru Kobilovca i jednu na sektoru Rodoča i Blagaja.

8. II oko 16.00 časova bila je uspostavljena veza 6. udarne brigade sa dijelovima 9. udarne divizije na položajima između s. Jare — s. Uzarići — Stražnica — desna obala rijeke Lištice. Ova brigada je tukla neprijateljske kolone koje su iz Knežpolja nastupale prema Mostaru.

9. II u Čitluku je bio održan sastanak komandanata 29. i 19. ud. divizije kao i načelnika štaba 8. ud. korpusa, gdje je zaključeno da se u cilju koordinacije vođene operacije 12. hercegovačka brigada u operativnom pogledu potčini komandantu 19. ud. divizije.[14]

Toga dana oko 11.00 časova otpočet je na sektoru 14. ud. brigade ponovni napad na utvrđenu liniju Varda, k. 331 i k. 262. Ovaj teren je bio miniran i opleten žicom te stoga napadi koji su vođeni tokom čitavog dana nisu uspjeli. U noći je bio ponovno izvršen napad na Vardu, k. 331 i k. 262. Neprijatelj je dobio pojačanja u ljudstvu i automatskom oružju, a neprijateljska artiljerija tukla je vrlo efikasno tako da i ovaj napad nije uspio.

12. hercegovačka brigada, koja je privremeno ušla u sastav 19. udarne divizije, dobila je zadatak da likvidira Humac, k. 152 i da očisti s. G. i D. Jasenicu.

10. II opšti položaj i raspored snaga 8. udarnog korpusa bio je slijedeći:

Na sektoru Mostara neprijatelj je stalno vršio napade na naše položaje zapadno od Mostara prema Širokom Brijegu — k. 605—622 — Vasina Kosa.

Na položajima južno od Mostara nalazile su se jedinice 19. udarne divizije kod Rujišta, k. 341 — Kamen — k. 260.

Zapadno od Mostara bile su jedinice 26. udarne divizije i to na k. 605 — k. 622 — Vasina Kosa — Jastrebinka, k. 1139.

Dijelovi 9. divizije bili su kod Jastrebinke, k. 1139 — s. Aršinovac — s. Miljevci — s. Tokići.

Jedinice 19. udarne divizije prešle su toga dana u napad oko 07.50 časova i to: 12. brigada napadala je k. 152, 14. brigada Vardu, k. 331 i 262. Vodile su se jake borbe ali određeni ciljevi nisu bili postignuti radi jake neprijateljske odbrane. Za vrijeme borbe primjećeno je bilo da neprijatelj izvlači iz Miljkovića svoje snage prema Mostaru. Njegove kolone su bile tučene našom artiljerijskom vatrom. Tom prilikom zapaljen je jedan magazin municije na zavoju ceste kod s. Miljkovića.

11. II 12. herc. brigada 29. herc. divizije zauzela je Humac bez borbe, jer se neprijatelj u toku noći povukao sa k. 152. Nakon izbijanja na ovu kotu brigada je dobila zadatak da vrši pritisak prema Rodoču — aerodrom i Jesenica.

14. ud. brigada pošla je toga dana u 06.30 časova u napad sa sva četiri bataljona. Oko 12.00 časova usprkos vrlo jakog neprijateljskog otpora uspjelo je likvidirati bunkere na liniji kuće Varda — s. Ponor i izvršen je prodor ispod samog sela Miljkovići sa sjeverozapadne strane. Zauzete su i kuće Varda. Istovremeno izvršen je bio pritisak sa jednim bataljonom na k. 262. Oko 13.00 časova izdali smo naređenje da se k. 331 napadne sa sjeverne strane. Oko 16.30 časova neprijatelj je prešao u protunapad i uspio povratiti kuće Varda po-

[14] U obavještenju Štaba 8. korpusa od 6. februara 1945, Štabu 29. NOU divizije u vezi s tim piše:
»Od Vrhovnog štaba primili smo depešu da se angažujemo jače na sektoru Mostara, dogovorimo sa 29. divizijom, i likvidiramo sva uporišta oko Mostara, a zatim i sam Mostar.« Zatim se sugerira jače angažovanje 29. NOU divizije prema Mostaru s južne strane i predlaže hitan sastanak u Imotskom (vidi AVII, reg br. 22—2, k. 1146/II).

U oslobođenom Mostaru: Vicko Krstulović, Petar Drapšin i Pavle Jakšić.

tiskujući naše dijelove na jug i to samo na pravcu kuće Varda,[15] dok su ostali položaji ostali u našim rukama. Time je izvršen prodor u neprijateljske spoljne utvrđene linije koje su štitile Mostar sa juga, te time postignuti uslovi za sam napad na Mostar.

III faza. Borba za Mostar.

Situacija na bojištu 12. II.

Na sektoru Mostara snage 19. ud. divizije uspjele su probiti spoljnu liniju južne odbrane Mostara s. Varda — s. Ponor — s. Miljkovići i nastupaju prema Keveljavači, k. 475. Predstojalo je zauzimanje Varde, k. 331. Zapadno od Mostara vodila je 26. udarna divizija uporno borbe na liniji Mikuljača, k. 654 — Jastrebnika, k. 1139 koju neprijatelj teži održati. Sjeverno od Mostara prema komunikaciji za Sarajevo na liniji s. Raštani — s. Drežnica nastupala je i pritiskivala neprijatelja 9. udarna divizija.

Nakon pada Širokog Brijega, Knežpolja, izbijanjem naših snaga do spoljnih utvrđenja samog Mostara kao i nakon probijanja ovih postignuti su bili uslovi za napad i oslobođenje Mostara.

Odlučili smo da se napad na Mostar izvrši 13. II u 07.00 časova. (Zapovjest za napad na Mostar prilaže se u prilogu pod br. 8).[16]

[15] Protivnapad je izveo Pionirski bataljon 369. legionarne divizije. Tom prilikom se iz rejona s. Kozica povukla jedna četa 9. ustaškog zdruga, pa je njen položaj posjela 14. četa 370. puka (vidi Franc Šraml, navedeno djelo, str. 118).

[16] Vidi dok. br. 69.

Ideja napada na Mostar.

Odlučili smo:

a) Vršiti pritisak sa snagama 19. udarne divizije: južne strane Mostara u pravcu Varda — Mostar. Divizija je za taj zadatak imala u svom sastavu 12. her. brigadu i jedan brdski divizion.[17]

b) Usmjeriti glavni pravac napada na Mostar sa zapadne i sjeverozapadne strane i to pravcem: s. D. Polog — Mostar. Za ovaj zadatak je bila određena 26. ud. divizija, Tenkovska i Artiljerijska brigada.[18]

c) Odsjeći Mostarski garnizon od zaleđa sa jedinicama 9. udarne divizije na liniji Raštani — s. Drežnica.[19]

d) Vršiti pritisak na Mostar sa istočne strane pomoću jedinica 29. herc. divizije.[20]

Namjera neprijatelja je bila odbrana Mostara pod svaku cijenu.

Sastav neprijateljskih jedinica sa kojima je 8. udarni korpus vodio borbu na tom sektoru vidi se iz priloženog vojno-obavještajnog izvještaja.[21]

Napad na Mostar tekao je na sektorima pojedinih divizija na slijedeći način:

Sektor srednje kolone.

Nakon likvidacije neprijateljskog uporišta Široki Brijeg 26. udarna divizija je u toku 9, 10. i 11. II izbila u pravcu Mostara i zaposjela liniju Goranci — istočno od s. Odolj — sjeverozapadne padine Jastrebinke, k. 1139 — Vasina Kosa — Gradina — k. 605 — Lukavača.

1. tenkovska brigada smještena je bila u Širokom Brijegu.

Artiljerijska brigada se nalazila na prostoru s. Žvatić.

Glavni neprijateljski odbranbeni položaji nalazili su se na liniji Ljuti Vrh — Crni Vrh — Jastrebinka, k. 1139 — Trebinje, k. 1111 — k. 901 — Mikuljača, k. 654 — Međine — Keveljavača, k. 475.

Ovi neprijateljski položaji nisu bili naročito utvrđeni. Njihove utvrde su imale karakter poljske fortifikacije, izrađene od običnog kamena bez veznog materijala, na Mikuljači i k. 901 nalazili su se stari austrijski rovovi i bunkeri. Put od Lukavače do Međina bio je miniran sa protukolskim minama.

Neprijateljske snage sa kojima je ova divizija vodila borbu bile su:

1. i 2. i 3. bataljon 370 puka (ovi su se dijelovi uspjeli izvući iz Širokog Brijega), 1. bataljon 369 puka,[22] pionirski bataljon, 2 čete p.k.

[17] Vidi dok. br. 144.
[18] Vidi dok. br. 71.
[19] Vidi dok. br. 120.
[20] Vidi dok. br. 95 i 96.
[21] Vidi AVII, reg. br. 7/3—1, k. 526.
[22] O tom bataljonu nema konkretnih podataka, osim da je 19. januara 1945. upućen u Mostar i da je kasnije angažovan zapadno i južno od Mostara (vidi Franc Šraml, navedeno djelo, str. 115).

topa, izviđački bataljon, bataljon za vezu, tri baterije i opskrbne jedinice, sve iz sastava 369. Vražje divizije.

1. i 2. i 3. bojna (dijelovi koji su se izvukli iz Širokog Brijega) i prištabske jedinice 9. gorske divizije.

1, 2, 4. i 5. bojne 9. ustaškog zdruga.[23] Oko 300 ustaša iz Crne legije i legija talijanskih fašista »San Marco«. Ukupno neprijateljskih snaga u Mostaru oko 6.000 vojnika.

Napad na Mostar otpočeo je 13. II u 07.00 časova prema unapred utvrđenom planu i to koncentričnom vatrom svih artiljerijskih oruđa na Mikuljaču, k. 654 a zatim na kotu 901.

Jedinice 3. prekomorske brigade zauzimaju Ljuti Vrh i Crni Vrh te progone neprijatelja prema selu Vihovići i zauzimaju k. 324.

Jedinice 12. dalm. ud. brigade u 10.00 časova zauzimaju k. 1111 a zatim Jastrebinku, k. 1139, koju je neprijatelj uporno branio. Po zauzeću ove dominantne tačke jedinicama ove brigade je uspjelo zauzeti s. Podbile i k. 901.

Jedinice 11. dalm. udarne brigade napadale su jako branjenu Mikuljaču, k. 654, ali zbog žestokog neprijateljskog otpora nijesu uspjele. Oko 12.00 časova ova brigada uspjeva izvršiti prodor pravcem s. Međine — Kitica — Keveljavača, koju zauzima. Ovim je bio omogućen pokret tenkovima putem s. Međine — s. Žovnica i na taj način su bile neprijateljske snage na Mikuljači ugrožene sa južne strane.

Oko 14.00 časova jedinice 11. dalm. udarne brigade uz pomoć tenkova i jednog bataljona 12. udarne brigade izvršile su koncentričan napad na neprijateljske položaje na Mikuljači. Pošto je neprijatelj bio skoro opkoljen, počeo je bježati sa Mikuljače u pravcu s. Ilići. Pred sam mrak 11. ud. brigada izbija na sam vrh Mikuljače i tako pada u naše ruke najjače branjena tačka.

Kako je bio sektor 11. udarne brigade dosta velik, upućena su bila u međuvremenu dva bataljona 1. brigade u pravcu s. Žovnica — s. Miljkovići i to jedan bataljon da pomogne 11. brigadu oko zauzimanja s. Žovnice a jedan jedinicama 19. ud. divizije oko zauzimanja s. Miljkovići.

3. prekomorska brigada goneći neprijatelja sa zauzetih položaja uspjela je da istog dana do 17.00 časova izbija u s. Vihovići do samog Rudnika i da ovlada k. 324. Kako na ovom sektoru nije zadržala potrebne rezerve niti se dobro obezbjedila, neprijatelj je to iskoristio, zaobišao i izašao iza leđa na k. 684. te je bila prisiljena da se pod pritiskom dvaju neprijateljskih napada povuče na liniju Trnovača — Pometenik, k. 612, gdje se je prikupila i sredila.

14. II u zoru 11. udarna brigada je vršila pritisak u pravcu s. Ilića, gdje se je neprijatelj u povlačenju zadržao, te nakon kratke borbe zauzima ovo selo. Neprijatelj se počeo povlačiti u pravcu Mostara. Oko 12.00 časova jedinice 11. udarne brigade izbijaju pred sam grad Mostar. Istovremeno jedinice 1. dalm. prol. brigade zauzimaju Gradinu a u zajednici sa 19. divizijom i Orlovac, k. 473. Jedan bataljon ove brigade bio je upućen u pravcu s. Miljkovići — aerodrom radi potpomaganja jedinicama 29. divizije u likvidaciji neprijateljskih snaga opkoljenih na aerodromu.

[23]) Bliže o rasporedu ustaško-domobranskih snaga vidi dok. br. 169.

Jedinice 12. udarne brigade zauzimaju k. 324 i gone neprijatelja prema Mostaru. Jedinice 3. prekomorske brigade vode ogorčenu borbu za k. 684 koju neprijatelj uporno brani.

Oko 13.00 časova 11. ud. brigada sa 4. bataljonom ulazi u Mostar te izbija do samog Mosta kralja Aleksandra. Istovremeno jedinice 1. dalm. prol. i 12. ud. brigade vode uličnе borbe u gradu i nakon kratkog vremena sve ove jedinice uspjevaju zauzeti zapadni dio grada te izbijaju na desnu obalu rijeke Neretve, odakle vode borbu sa neprijateljem koji se nalazio na lijevoj obali Neretve.

Ovaj prodor u grad izvršen je uz tjesno potpomaganje tenkova i blinda koji su izbili u grad sa jugozapadne strane.

Za čitavo ovo vrijeme borbi artiljerija je svojom efikasnom vatrom pomagala pokrete naših jedinica.

Oko 18.00 časova naši tenkovi pod zaštitom jake protivkolske i mitraljeske vatre u naletu prelaze most i upadaju u istočni dio Mostara. Odmah zatim preko mosta prelaze jedinice 1. dalm. prol. i 11. ud. brigade, koje nakon kratkih ali žestokih uličnih borbi uspjevaju da očiste od neprijatelja i istočni dio grada.[24]

[24] Njemačke i, posebno, ustaško-domobranske snage bile su, usljed vrlo jake artiljerijske i minobacačke vatre i stalnih ofanzivnih dejstava jedinica 8. korpusa NOVJ, iznurene i demoralisane. Tako je 13. februara, poslije artiljerijske pripreme i otpočinjanja napada, desno krilo njemačke odbrane popustilo, jer se s Jastrebinke (trig. 1139) povukla 1. bojna 2. gorskog zdruga. Pokušaj Nijemaca (vjerovatno 116. izviđački bataljon koji je tada bio u rejonu s. Sović) da povrate Jastrebinku nije uspio. Zbog toga su ove njemačke i domobranske snage u toku dana bile potisnute skoro do s. Vihovića, gdje su, uz pomoć drugih snaga, protivnapadom zauzele ponovo k. 684 i ostale na njoj sve do pada Mostara. Pored toga, oko 12 časova pala je Keveljavača (k. 475) a ubrzo zatim i s. Žovnica, odakle su se njemačke i ustaške jedinice povukle u neredu. Padom ovih položaja prijetilo je okruženje jedinicama 370. puka na Mikuljači (trig. 654), gdje su sve dotle uspješno odoljevale. Poslije toga, težište napada bilo je usmjereno na Mikuljaču, odakle su se, poslije očajničkog otpora po podne jedinice pomenutog njemačkog puka bjekstvom spasavale. Ali tada im je u pomoć pritekao ojačani 909. tvrđavski pješadijski bataljon, i one su uspjele da se privremeno zadrže na položajima 5 i 3,5 km zapadno i sjeverozapadno od Mostara, tj. do 14. februara ujutru, kada su bile prisiljene da se povuku u zapadni dio Mostara. Poslije teških uličnih borbi u gradu, 370. puk i ostale njemačke i ustaško-domobranske snage bili su oko 16 časova potisnuti na lijevu obalu Neretve, u istočni dio grada, odakle su pokušali da spriječe prelaz jedinica 8. korpusa preko Mostara. Međutim, oko 18 časova tenkovske jedinice 1. tenkovske brigade NOVJ, pod zaštitom jake artiljerijske i minobacačke vatre, brzim naletom su zauzele mostove i prodrle u istočni dio grada, a odmah za njima stigla je i pješadija. Zauzimanjem i istočnog dijela Mostara, njemačke jedinice kod Bune i Blagaja i 369. puk na sektoru Nevesinja bili su odsječeni i prinuđeni da se probiju preko planina istočno od Mostara (vidi dok. br. 110).

U ovakvoj situaciji Komanda njemačke 369. legionarske divizije, koja je tada premještena u Jablanicu, po odobrenju Hitlera izdala je naređenje u 20 časova za povlačenje divizije ka Konjicu i Ivan-Sedlu (vidi dok. br. 154, objašnjenje 7 i 8). U zaštitnicu su određeni 909. tvrđavski pješadijski bataljon i Protivtenkovski bataljon sa zadatkom da, s položaja sjeveroistočno od Mostara (nije naznačeno mjesto), prihvate jedinice 370. puka, a potom da se 15. februara u 4 časa povuku u s. Mandić (9 km jugoistočno od s. Drežnice) i da s položaja kod tog mjesta štite dalje povlačenje divizije. Pored toga, u rejonu Mandića zaštitnica je imala da uhvati vezu sa 359. pukom njemačke 181. pješadijske divizije.

Što se tiče gubitaka u borbama za Mostar i Nevesinje, Nijemci su ih samo djelimično prikazali, i to: 10. do 12. februara imali su 25 poginulih i 56 ranjenih vojnika, a za narednih nekoliko dana kažu da su imali gubitke, među kojima je 30 oficira izbačeno iz stroja (od kojih 6 komandanata bataljona i komandanti

3. prekomorska brigada pošto je likvidirala k. 684, posljednju neprijateljsku odbranbenu tačku oko Mostara, preuzela je položaje 9. udarne divizije na prostoru Orlac — k. 246 — s. Raštani sa zadatkom kontrolisanja pruge Mostar — Sarajevo i tučenja neperijatelja teškim oružjem.

15. II jedan bataljon 12. ud. brigade upućen je na Hum radi obezbeđenja, dva bataljona 12. ud. brigade upućena su u pravcu Gnojnica — Blagaj — sa zadatkom razbijanja neprijatelja koji se povlačio iz Nevesinja. Pošto su ovaj zadatak već izvršile jedinice 29. herc. divizije, to je isti vraćen u Mostar.

1. dalm. prolet. brigada upućena je bila u pravcu Bijelog Polja radi uništavanja zaostalih neprijateljskih snaga i održavanja kontakta sa neprijateljem, ali taj u toku dana nije bio uspostavljen.

Sadejstvo Tenkovske brigade.

U toku 13. II dejstvo tenkova je bilo ograničeno uslijed nemogućnosti razvoja van komunikacije. Sama komunikacija Knežpolje — Mostar bila je na više mjesta minirana i porušena. 4. inžinjerijski bataljon uspio je da očisti mine i da popravi srušene propuste tako da su tenkovi zauzeli s. Međine, gdje se nalazila manja neprijateljska posada. Tako je besputan jedan vod tenkova pod vrlo teškim okolnostima uspio je da preko s. Vlasnići izbije između k. 605 i Mikuljače, k. 654. Pojava tenkova sa ovog pravca u priličnoj mjeri je doprinela bržoj i lakšoj likvidaciji Mikuljače.

Po zauzeću Međina kolona je produžila u pravcu Žovnice koju je neprijatelj jako utvrdio i branio. U Žovnici se je nalazila jedna njemačka četa sa dva p.k. topa 50 mm. Osim toga, cesta ispred ovog sela bila je minirana i porušena. Izbijanjem tenkova prema Žovnici, neprijatelj je otvorio jaku vatru iz p.k. topova i ukočio daljnji pokret tenkova. U ovom momentu došlo je do punog izražaja sadejstvo između artiljerije, tenkova i pješadije. Na traženje 1. tenkovske brigade artiljerija je preciznom vatrom tukla Žovnicu, dok su tenkovi topovskom i mitraljeskom vatrom, a pješadija bacačkom vatrom i vatrom p.a. mitraljeza potpuno neutralisali neprijateljsku vatru i razbili neprijateljsku odbranu. Inžinjerci su pod zaštitom ove vatre brzo očistili mine i opravljali cestu tako da su tenkovi oko 17.30 časova ušli u Žovnicu zajedno sa pješadijom. Pred samom Žovnicom jedan tenk je naišao na minu i bio uništen.

369. i 370. puka). A 15. februara daju ovakvu ocjenu: »Sopstvene trupe 369. leg. div. jako osakaćene«. Uskoro potom 369. puk je rasformiran a njegovo ljudstvo i naoružanje su upotrijebljeni za popunu 370. puka. Isti je slučaj i sa gubicima ustaško-domobranskih jedinica. Prema njemačkom prikazu, one su za to vrijeme imale 24 poginula, 74 ranjena i 23 nestala, dok 13. februara kažu da su ustaško-domobranske snage razbijene na sektoru Mostara i da nisu sposobne za dalji otpor (vidi Franc Šraml, navedeno djelo, str. 116—123; AVII: reg. br. 1/5, k. 6 — Dnevnik majora Bema; reg. br. 3/5, k. 527 — zapisnik o saslušanju ratnog zarobljenika Bože Pavlovića, poručnika 9. gorske divizije, od 20. februara 1945; mikrofilm NAW-T-608, rolnu 2, snimke 149—151 i 127—141 — priloge (izvještaje) ratnom dnevniku Komande ratne mornarice njemačkih oružanih snaga od 7. i 10. do 16. februara 1945).

Defile oslobodilaca Mostara, 15. februara 1945.

Izbijanje tenkova u Žovnicu u mnogome je potpomoglo brzu likvidaciju Mikuljače i Keveljavače, glavnih položaja u sistemu spolјne odbrane Mostara.

U zoru 14. II nastavljeno je vođenje borbi u pravcu Mostara. Dva tenkovska bataljona i inžinjerijski bataljon produžili su cestom prema gradu, ali iznad s. Ilić u svom nastupanju naišli su na veću prepreku. Na tom mjestu neprijatelj je porušio cestu u dužini od 30 m. Potrebno je bilo pronaći zgodni pravac i zaobići to mjesto da bi se što prije ušlo u grad, gdje su već prije upale naše pješadijske jedinice. Iako sa velikim rizikom, uspjeli su tenkovi da se sa ceste iznad Ilića spuste u same Iliće. Od Ilića oba tenkovska bataljona produžila su nastupanje prema gradu u tri kolone i to pravcima: Ilić — Bakšin — Mostar, Crkvina — Bijeli Breg — Mostar, Rudnik uglja — željez. stanica Mostar.

Oko 15 časova sve tri tenkovske kolone izbile su na desnu obalu r. Neretve, na tri glavna mosta na Mostar. Naši dijelovi potpuno su ovladali dijelom grada na desnoj obali Neretve. Neprijatelj je uporno branio prelaz preko mostova na lijevu obalu Neretve. Izvršena je priprema za prelaz tenkova preko mostova, iako se je mislilo da su svi mostovi minirani, tenkovi su izvršili nasilni prelaz velikom brzinom preko mostova i sa dijelovima pješadije u 18.00 časova izbili na lijevu obalu Neretve. Neprijateljski tenkovi i pješadija koji su branili prelaz preko mostova, iznenađeni naglim prepadom naših tenkova i pješadije, bili su potpuno razbijeni. P.k. topovi sa kojima je

neprijatelj tukao mostove, uslijed velike brzine tenkova, nisu imali vremena za potpuno dejstvo i bili su razbijeni.[25]

Do 19.00 časova čitav grad je bio očišćen od neprijateljskih snaga.

Sektor desne kolone.

Snage 19. udarne divizije uspjele su probiti spoljnu liniju utvrđenja južne odbrane Mostara a kroz tjesnac između Mostarskog Blata i kanjona Neretve, probijanjem lijevog krila divizije između Mostarskog Blata i G. Varde.

U toku noći izvršena je bila smjena 14. ud. brigade sa 6. ud. brigadom i to radi premorenosti i pretrpljenih gubitaka u rukovodećem kadru.

Položaje divizije tukla je artiljerija jakom koncentričnom vatrom uz jako kontrabatiranje naše artiljerije sa strane neprijatelja. Ovaj je raspolagao sa težim kalibrima artiljerijskih oruđa te mu je time kontrabatiranje naše artiljerije bilo omogućeno.

12. herc. brigada vršila je pritisak na Rodoč i s. Jasenicu sa zadatkom osiguranja operacija prema Neretvi. Dva bataljona ove brigade nalazili su se u D. Selu kao divizijska rezerva.

13. II u toku dana nisu vršeni napadaji jer je bilo uočeno da se neće moći savladati neprijateljske prepreke, pa je stoga odlučeno da se izvrši napad i proboj u toku noći 13/14 mjeseca februara.

Oko 23.00 časova jedinice 4. udarne brigade prodrle su kroz žičanu prepreku između Varde i Ponora i nadirale prema Vardi — k. 305 — Miljkovići, kao i u pravcu Orlovca sa zadatkom napada sa sjeverne i zapadne strane s. Miljkovići.

Kod s. Kozica jedinice 6. ud. brigade uhvatile su 14. II vezu sa 26. ud. divizijom na sektoru 1. dalm. prol. brigade i u zajednici sa ovom izbacili neprijatelja sa Orlovca. Ovladivanjem Orlovcem, koji posjeda 1. dalm. prol. brigada, dijelovi 19. ud. divizije rokiraju se prema Cisterni i Privorcu te napadaju na Miljkoviće. Neprijatelju uspjeva da se protunapadom povrati Orlovac. Dijelovi 19. ud. divizije u zajednici sa dijelovima 9. uadrne divizije ponovo napadaju Orlovac i u toku dana uspjevaju da ovladaju Orlovcem i s. Miljkovići.

Toga dana razvila se žestoka borba za Vardu. Ubacuje se u akciju divizijska rezerva. Nakon ovog napada neprijatelj je počeo da bježi sa k. 331 i naše jedinice vrše gonjenje prema Kobilovcu. Dijelovi 6. ud. brigade vrše gonjenje prema Privorcu i jedan dio jedinice je bio orjentisan preko Vukodola i Rujišta[27] prema Humu i Zahumu, na Mostar.

Oko 11.00 časova dijelovi 6. ud. brigade u sadejstvu sa dijelovima 12. herc. brigade zauzimaju k. 262 i vrše napad preko Uloga prema Rodoču. Oko 12.15 časova jedan bataljon 6. ud. brigade ovla-

[25] Bliže o tome vidi dok. br. 111 i 123.
[26] Pogrešno; treba: XXVI.
[27] Pogrešno; treba: s Razlomišta (vidi dok. br. 144).

Defile jedinida koje su učestvovale u oslobođenju Mostara.

dao je sa Humom i sa jednim krakom ušao za Mostar. Jedan bataljon spustio se preko Rujišta u Mostar. Nastavlja se čišćenje grada i u zajednici sa 26. ud. divizijom kao i Tenkovskom brigadom izvršen je prelaz preko mostova, kao što je to ranije opisano.

Sektor lijeve kolone.

U duhu opšte ideje napada divizija je imala zadatak da otsječe Mostarski garnizon od zaleđa na sjeveru na liniji Raštani — s. Drežnica, da izbije na komunikaciju Mostar — Sarajevo i time onemogući neprijatelju dovlačenje pojačanja, odnosno izvlačenje njegovih snaga iz Mostara.

Teren na kome su vođene operacije bio je vrlo nepogodan zbog svoje neprohodnosti i velikog snijega koji je debelo prekrio zemljište i onemogućavao manevrisanje i podilaženje neprijatelju.

U tim borbama učestvovale su sve jedinice osim dva bataljona 13. j. dalm. brigade koji su se nalazili na Visu. (Podaci o neprijatelju vide se iz priloženog vojno-obavještajnog izvještaja).

Neprijatelj je namjeravao braniti Mostar po svaku cijenu a u slučaju povlačenja obezbjediti komunikaciju Mostar — Sarajevo u cilju urednog i nesmetanog povlačenja.

Neprijateljski prihvatni položaji na pravcu povlačenja bili su Drežnica — Grabovica — Jablanica i dalje prema sjeveru Konjic.

Za izvršenje dobivenog zadatka divizija je rasporedila svoje jedinice na slijedeći način:

a) 3. dalm. ud. brigada dobila je zadatak da očisti sela Trnovice — Domazeti — Raštani — Raška Gora — Sirge. Da na tom pravcu onesposobi željez. komunikaciju kao i da presječe svaku vezu Mostar — Sarajevo.

b) 13. j. dalm. brigada trebala je očistiti prostoriju Vasi Dolac — Tonkovac — Kula, da posjedne kotu 704 kao i da pokida željez. komunikaciju i stanična postrojenja na stanici Jadrine.

c) 4. splitska ud. brigada dobila je zadatak da očisti prostoriju Skutari — Vlaštak — Vratince — Nugle — G. i D. Drežnica. Na sektoru Drežnice da poruši željez. komunikaciju a po mogućnosti da izvrši forsiranje Neretve kako bi se na taj način ugrozio kolski, odnosno put Mostar — Sarajevo.

Divizija je prešla u napad 13. II prema unapred predviđenom planu.

3. dalm. udarna brigada u svom nastupanju primila je toga dana borbu oko 10.00 časova na prostoriji Domazeti — Crna Stijena i na tom sektoru uspjela je raspršiti neprijatelja. Izbila je na željez. komunikaciju i istu porušila na više mjesta u dužini od 3 km i zatim izbila na liniju Pometenik — Orlac — Obradovac — Gradac — Brkan Greda, gdje se zadržala sve do 14. II u 18.00 časova, kada se spustila na željez. komunikaciju.

Na ovom sektoru neprijatelj je pokušavao da u cilju osiguranja povlačenja ovlada sa našim položajem i kod toga je došlo do jakih neprijateljskih napadaja koji su bili odbijeni a položaji čvrsto održani u našim rukama. Isto tako neprijatelj je pokušavao da uz pomoć oklopnog voza popravi razrušenu željezničku komunikaciju u cilju izvlačenja teškog oružja i materijala. Efikasnom vatrom iz minobacača i protivkolskih pušaka, naše jedinice su onemogućile popravak komunikacije i onesposobile su oklopni voz. U toj borbi uspjele su onesposobiti i zarobiti još dva voza natovarena topovima i raznim drugim materijalom.

13. j. dalm. udarna brigada sa svoja dva batoljona primila je borbu 13. II oko 05.00 časova na prostoriji s. Čapruga (k. 927) — Kula — Vilenjak, k. 807. U svom snažnom naletu uspjela je da ovlada sa pomenutim položajima, da izbije na željezničku komunikaciju na stanici Jadrine i da na istoj poruši kolosjeke i stanična postrojenja. Na ovim položajima nalazili su se dijelovi 359. regimente koji su stigli iz Sarajeva. Borba je bila dosta teška, jer je neprijatelj bio svjež i uporan.

4. splitska udarna brigada vodila je borbu oko 08.00 časova na položajima Lazetine — k. 930 — Vrdi. Na ovom sektoru neprijatelj je bio ranije posjeo položaje, iste utvrdio i maskirao. Naše jedinice su nastojale da ovladaju sa ovim položajima, ali neprijatelj je iste uporno branio i uz pomoć koja mu je stigla iz Sarajeva vršio pritisak na naše lijevo krilo u cilju izbijanja na prostoriju Goranci i da se zabaci našim jedinicama iza leđa, kako bi na taj način onemogućavao napad naših jedinica na Mostar.

Oko 10.00 časova neprijatelj je prešao u napad sa položaja Tetrnačka, k. 920 — Popratnik — Pometenik, k. 704 i polazi u pravcu Vilenjaka, k. 807 — Vasin Dolac, k. 879 — Čapruga, k. 927 — La-

zetine. Zbog rasturenosti brigade i žestokih napada neprijatelju uspjeva da ovlada Čaprlugom i nastavi pritisak na Jestrebinka — Vasin Dolac.

Zbog novostvorene situacije na našim položajima naređeno je bilo 2. dalm. prol. brigadi da zatvori pravac Jastrebinka — Marjanova Bukva — Pećine, da se desno poveže sa jedinicama 12. j. d. brigade a lijevo sa jedinicama 4. splitske ud. brigade.

Noću 13/14. II izvršene su bile sve pripreme za napad na neprijatelja, koji je otpočeo oko 12.00 časova 14. II na svim sektorima. U toku jednodnevne teške borbe jedinice su uspjele ovladati sa položajima Pometenik — Popratnik — Čaprluga — Tetrnača — Vrdi a neprijatelja nabaciti na Neretvu nanoseći mu velike gubitke.

Tokom 15. II jedinice 9. udarne divizije napale su neprijatelja i uz velike gubitke potisli ga u samu Drežnicu. Borba se je vodila sa dijelovima 359 regim. 981[28] divizije koji su 12. II došli iz Sarajeva kao i sa nešto ustaša.

Naše jedinice izbile su na Vratca, k. 648 i na Neretvu prema Čitluku. Neprijatelj je uporno držao Trmošnik, na kojem postoje stara talijanska utvrđenja. Zbog snijega naša artiljerija se nije mogla prebaciti bliže Drežnici, u koju se povukao neprijatelj.

U toku 16. II neprijatelj je, pod zaštitom tenkova i artiljerije koji su ga štitili sa lijeve obale Neretve, uspio da se uz osjetne gubitke izvuče iz Drežnice u koju su ušle naše jedinice.

U akcijama 9. udarne divizije a naročito u gonjenju neprijatelja trebala je sadejstvovati i 6. te 14. brigada 19. udarne divizije. Ove jedinice izvršile su pokret Mostar — Goranci — Marića Kolibe,[29] ali kako se neprijatelj povukao, ove jedinice nisu mogle uspostaviti kontakt sa neprijateljem i stoga su bile povučene i bačene na sektor Široki Brijeg.

Sadejstvo 29. herc. divizije.

Borbu jedinica 9. udarne divizije, i to naročito u prvoj fazi borbe, potpomagale su jedinice 12. herc. brigade 29. divizije kao i nekoliko bataljona herc. brigade Narodne odbrane. Glavnina 29. divizije bila je orijentisana prema Nevesinju jugoistočno od Mostara, dok je jedna brigada bila upućena na prostor Konjica sa zadatkom da spriječi izvlačenje neprijateljskih snaga i materijala sa sektora Mostar — Bijelo Polje — Jablanica.

U vremenu od 1. II do 16. II jedinice 12. herc. brigade i Narodne odbrane sudjelovale su u borbama oko Metkovića — Gabele — Čapljine i Čitluka te mnogo doprinele u zadržavanju neprijatelja prilikom ispada neprijatelja na oslobođenu teritoriju.

U toku napada naših jedinica na Mostar 12. herc. brigada sudjelovala je u sastavu 19. ud. divizije, kao što je to iznijeto u operacijama koje je vodila 19. ud. divizija.

[28] Pogrešno; treba: 181.
[29] Na karti 1 : 100.000 postoji samo s. Mariće.

Glavnina 29. divizije vodila je borbu za oslobođenje Nevesinja, vršila pritisak na Mostar sa istočne strane a nakon pada Nevesinja gonila neprijatelja oslobađajući Bunu, Blagaj, i neprijateljska uporišta Busak i Bišinu.[30]

Raspored 8. udar. korpusa nakon završetka bitke.

U vezi naređenja Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske a nakon uspješno završene bitke orijentisali smo jedinice 8. udarnog korpusa za pokret prema zapadu a u cilju izvršenja novih zadataka.[31]

Raspored je bio slijedeći:

26. udarna divizija na sektoru Mostara,
19. udarna divizija na sektoru Širokog Brijega,
9. udarna divizija, nakon što je 29. herc. divizija preuzela položaje na sektoru Drežnice, bila je razmještena na sektoru Mostara,
Tenkovska brigada — Mostar,
Artiljerijska brigada — Mostar.

Jedinice 8. udarnog korpusa u toku narednih dana izvršile su pokret prema zapadu u vezi naređenja Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije.

Neprijateljski gubici

Neprijateljski gubici u ljudstvu i materijalu bili su slijedeći:

mrtvih:
3.716 oficira, podoficira i vojnika

zarobljenih:
1044 oficira, podoficira i vojnika.

Neprijateljski gubici u materijalu

tenkova	2
topova raznih kalibara	23
bacača	24
oklopnih pesnica	30
bezuka	1
mitraljeza raznih	20
p. mitr. i šaraca	173
strojnica	47
pušaka	1.900
autom. pušaka	1
pištolja	98
sign. pištolja	16
tromblona	12
ručnih bombi	1.780
granata za topove	3.150
granata za trom.	6.600

[30] Vidi dok. br. 110.
[31] Vidi dok. br. 102.

granata za bacače	1.220
raznih metaka	693.000
nagaznih mina	4.220
eksploziva u kg	250
telef. centrala	3
telefona	36
radiofona	11
telef. kabla u km	60
dvogleda	8
kamiona	34
bicikla	37
motocikla	9
putn. automobila	3
lokomotiva	9
vagona	65
kola	25
konja	198
auto-guma	105
radio-stanica	15
flakova	13

Pored navedenog materijala zaplijenjen je i jedan magazin i 6 vagona hrane, jedan vagon razne konjičke opreme i 7 kamiona razne vojničke spreme, velike količine duvana kao i drugog materijala i ratne tehnike.

Uništeno:

topova	23
flakova	8
tenkova	1
kamiona	4
konja	30

velike količine raznog materijala i tehnike

Vlastiti gubici.

Vlastiti gubici u ljudstvu i materijalu bili su slijedeći:

mrtvih:
450 oficira, politrukovodioca, podoficira i vojnika

ranjenih:
1.417 oficira, politrukovodioca, podoficira i vojnika.

(U ovom broju uračunati su i gubici 4. splitske ud. brigade koji su uslijedili prilikom nepr. ispada i zauzimanja Ljubuškog dne 29. I 45 g.)

Gubici u materijalu:

brd. topova	6
teških bacača	3
lakih bacača	13
mitraljeza	3
p. mitraljeza	69
pušaka	309
strojnica	49
pištolja	4
p. mitraljeza	9
kamiona	5
motocikla	1
tenkova	1

Utrošeno municije:

puščane i mitraljeske	1,450.560
mina za bacače	14.800
topovskih granata	8.300
granata za bezuka	350
granata za Piat	34
ručnih bomba	6.106
signalnih metaka	358

Kritički osvrt na bitku kod Mostara.

Izvršenju priprema za bitku za Mostar pristupilo se je odmah nakon neprijateljskog istupa iz Širokog Brijega i Mostara na našu oslobođenu teritoriju.

Naša odluka za napad na Široki Brijeg i zatim napad na sam Mostar bila je ispravna i izdate zapovjesti i direktive u tom smislu bile su realne i izvodljive.

Rukovanjem operacija vršio je štab 8. udarnog korpusa. Ove su bile vrlo dobro upravljane.

Komandovanje divizijama, Tenkovskom brigadom i Artiljerijskom brigadom bilo je vrlo dobro. Štabovi su se brzo snalazili u pojedinim situacijama i donašali pravilne odluke i zaključke.

Koncentracija jedinica 8. udarnog korpusa na prostoriju operacija mostarskog sektora izvršena je bila na vrijeme i prema predviđenom planu. Pojedine divizije nisu izvršile pokret onako kako je to bilo predviđeno, a tome je bio uzrok pomanjkanje prevoznih sredstava, naročito kamiona i morskog plovnog parka. Ako se uzme u obzir da je situacija poslije neprijateljskog ispada na mostarskom sektoru nalagala što bržu koncentraciju svih snaga 8. ud. korpusa sa dosta udaljenih sektora, onda možemo, zaključiti da je ova u organizacijskom pogledu i u pogledu vremena izvršena u najkraćem mogućem vremenu.

U toku bitke za Mostar pokazalo se je da je saradnja između pojedinih rodova vojske bila dobra, no još uvijek ne na poželjnoj visini.

Na pojedinim sektorima pješadijske jedinice nisu pravilno koristile pripremu artiljerijske vatre. Desili su se slučajevi da su borci dugo čekali pred položajima, koje je naša artiljerija svom silom tukla a da ovo nisu znali iskoristiti u cilju podilaženja neprijateljskim položajima. Ove greške koje su bile uočene već prilikom kninske bitke[32] desile su se i ovog puta.

[32] Vidi tom V, knj. 38, dok. br. 33.

Defile drugarica-bolničarki u oslobođenom Mostaru.

Prilikom sadejstva avijacije i pješadije, štabovi divizija nisu shvatili da svako traženje tučenja neprijateljskih ciljeva treba da sadrži potrebne podatke bez kojih avijacija ne može pristupiti izvršenju zadataka.

Isti je bio slučaj prilikom traženja štabova divizija da se tuku pojedini neprijateljski položaji jakom artiljerijskom vatrom ne davajući potrebne podatke, odnosno davajući podatke koji su bili preširoki i za pojam viših artiljerijskih jedinica.

Saradnja tenkova sa pješadijom i artiljerijom bila je vrlo dobra. Artiljerijska vatra bila je korištena pravilno prilikom razvoja i podilaženja pješadije i tenkova. Tenkovi su u početku napada, stvaranjem dimne zavjese, omogućili u velikoj mjeri neuočeno napredovanje pješadije i prikriveno nastupanje tenkova. U toku same borbe pješadija nije gubila vezu sa tenkovima i svaki prodor tenkova u neprijateljske položaje pješadija je dobro iskoristila, što je bio slučaj kod 11. brigade 7. II u borbi kod Širokog Brijega. Tenkovske jedinice pokazale su veliku manevarsku sposobnost iako je teren bio jako ispresjecan i nepovoljan za manevrisanje sa tenkovima. Tenkovi su pokazali veliku moć rušenja drveća, zidova i bunkera.

Protukolska oruđa bila su bolje korištena nego što je bio slučaj u kninskoj bitci. Ovoga puta svako p.k. oružje i p.a. mitraljezi imali su određene položaje i dejstvovali su uvijek kada je to bilo zatraženo, odnosno potrebno.

Veza između pojedinih rodova vojske je bila dosta dobra, može se reći bolja nego u ranijim borbama, mada u tom pogledu treba još

mnogo iskustva da bi stvarno veza funkcionisala pravilno i na vrijeme pod svim okolnostima. Naročito je potrebna tjesna veza između pješadije i artiljerije kao i između ovih i avijacije.

Vojnoobavještajna služba dobro je funkcionisala. Podaci koji su bili prikupljeni prije Mostarske operacije u mnogome su se poduda-rali sa stvarnim nađenim stanjem kod neprijatelja.

Izviđački dijelovi nisu se najbolje snašli u postavljenim zadacima. Ovo zbog toga što su im u ovoj akciji dodjeljivane njihove stvarne uloge i što su morali raditi na terenu gdje je stanovništvo bilo dosta neprijateljski raspoloženo prema nama.

Inžinjerijske jedinice bile su vrlo korisno upotrebljavane, naročito mineri u pronalaženju i vađenju mina kao i prilikom popravka cesta, što je često puta bilo vršeno pod jakom neprijateljskom vatrom.

Služba snabdijevanja u Korpusu bila je bez primjedbe. Prebacivanje potreba do divizija vršilo se je uvijek blagovremeno i pored pomanjkanja prevoznih sredstava, vrlo loših puteva, snijega i leda. Svestranom zalaganju svih intendantskih rukovodioca i izvršioca ima se pripisati potpuni uspjeh službe snabdijevanja u ovoj operaciji. Ni u jednoj jedinici Korpusa nije ni jedan borac ostao ni jednog dana bez svog redovnog sledovanja.

Sanitetska služba tekla je vrlo dobro iako trupni sanitet u Korpusu raspolaže sa vrlo ograničenim brojem ljekara i transportnih sredstava. Ljekari, hirurzi radili su do krajnjih granica fizičke mogućnosti i zalagali se samoprijegorno. Ni jedan smrtni slučaj nije nastupio uslijed možebitne zadocnjele ljekarske intervencije. Pojedini ljekari radili su u prvim borbenim linijama.

U svim borbama u bitci kod Mostara došla je do punog izražaja izdržljivost, hrabrost, požrtvovanost i visoki moral naših boraca i rukovodioca. Sve jedinice izvršile su svoj zadatak i podjednako su se istakle.

U bitku za Mostar ušli su borci 8. udarnog korpusa obogaćeni ratnim iskustvom kninske bitke, a iz mostarske bitke, gdje je pored operativnog postignut i veliki politički uspjeh, izlaze naše jedinice moralno još jače i spremnije za izvršenje pretstojećih zadataka.

Prilozi:

5 skica, direktiva br. 1, zapovjest za napad na Široki Brijeg i zapovjest za napad na Mostar.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Politkomesar — pukovnik:
Boško Šiljegović s. r.

Komandant — generalmajor
Petar Drapšin s. r.

Ovjerava
Zamjenik načelnika štaba
pukovnik:

M. P.

Izveštaj Štaba 29. divizije od 19. februara 1945. Štabu 2. korpusa NOVJ o oslobođenju Nevesinja i Mostara[1]

ŠTAB
29. UDARNE DIVIZIJE
NOV JUGOSLAVIJE

O. pov. broj *140*
19. II. 1945. god.
u 23 časova
Mostar

Operativni izveštaj za vrijeme od 1. do 19. februara 1945. g.*

ŠTABU 2. U. KORPUSA NOVJ

Poslije neprijateljskih ofanzivnih akcija sa prostora Mostar — Široki Brijeg ka prostoru Čitluk — Ljubuški — Metković — Čapljina, gdje su učestvovale jedinice 9. hrvatske gorske divizije i jedinice 369. »vražije« divizije u ukupnoj jačini od 5 do 6 hiljada vojnika, potpomognute artiljerijom,[2] u kojim akcijama je neprijatelj uspio da poruši mostove kod Čapljine, Gabele i Metkovića, — jedinice naše divizije prešle su u ofanzivu, zajedno sa jedinicama, najprije 9. divizije 8. korpusa, a zatim sa svim ostalim jedinicama 8. korpusa NOVJ, izuzevši 20. diviziju koja je bila prema Lapcu,[3] sa zadatkom da oslobode Metković, Gabelu, Čapljinu, Ljubuški i Čitluk, a zatim da oslobode i Mostar.[4]

Pošto su se na sektor zapadne Hercegovine skoncentrisale sve jedinice 8. korpusa, izuzev jedne divizije, mi smo odredili na taj sektor našu 12. brigadu sa nekoliko bataljona Hercegovačke brigade Narodne odbrane,[5] a ostatak naših snaga orijentisali smo glavninom prema Nevesinju i jugoistočno od Mostara,[6] dok smo jednu brigadu bacili još od ranije[7] na prostor oko Konjica.[8] Zadatak ovako skoncentrisanih snaga bio je da oslobode Nevesinje i Mostar, a zadatak brigade koja je bila oko Konjica bio je da spriječi izvlačenje neprijateljskih snaga i materijala sa prostora Mostar — Bijelo Polje — Jablanica. Dolaskom jedinica 8. korpusa na teritoriju zapadne Hercegovine, stvorili su se povoljni uslovi za oslobođenje Širokog Brijega[9] i Nevesinja, kao najglavnijih uporišta oko Mostara, a poslije oslobođenja ovih uporišta, odbrana samog Mostara od strane neprijatelja nije bila efikasna.

Ofanzivne akcije jedinica naše divizije otpočele su početkom mjeseca februara i traju još i danas. U ofanzivnim akcijama, u ovom vremenskom periodu, naše su jedinice oslobodile sva uporišta na prostoru Nevesinje — Blagaj — Buna — Čapljina — Ljubuški — Mostar — Drežnica.

Na sektoru zapadne Hercegovine, 12. hercegovačka NOU brigada otpočela je početkom februara ofanzivne operacije prelaskom u napad preko rijeke Neretve i poslije jake i krvave borbe oslobodila je Metković, Gabelu, Čapljinu, Čitluk, Jasenicu i mostarski aerodrom i učestvovala je u oslobođenju samog Mostara, a jedinice brigade Narodne odbrane oslobodile su, zajedno sa jedinicama 8. korpusa, grad Ljubuški. Po ovladivanju sa mostarskim aerodromom, 12. brigada, u zajednici sa jedinicama 8. korpusa i jedinicama 13. hercegovačke NOU brigade, oslobodila je Mostar. Ova brigada je vodila neprekidne teške, krvave, uporne i frontalne borbe sa neprijateljem i u svojim akcijama imala je velikih uspjeha. U svim ovim borbama ubijeno je 650 Švaba i ustaša a zarobljeno 150 domobrana. Brigada je imala 35 mrtvih, 71 ranjenog i 4 nestala. Od rukovodilaca su poginuli[10] 1 pomoćnik komesara bataljona,[11] 1 komesar čete i 1 komandir čete, a ostali su borci, desetari i vodnici.[12]

Dok je 12. hercegovačka NOU brigada čistila teren od ustaša i Švaba i nastupala u pravcu Mostara, ostale naše snage pripremale su se za opštu ofanzivu u pravcu Nevesinja i Mostara. Ofanziva na sektoru Nevesinje — Mostar otpočela je 11. o.mj. i uspješno se završila 14. o.mj., kada su naše jedinice, zajedno sa jedinicama 8. korpusa, oslobodile Mostar, a preostale neprijateljske snage sa prostora oko Mostara naše jedinice još uvijek gone i uništavaju, ili im sprečavaju odstupanje. Jedinice 10. hercegovačke NOU brigade temeljito su pripremale napad na Nevesinje kao jedno od najjačih neprijateljskih uporišta na sektoru Mostara.

Borbe na sektoru Nevesinja otpočele su na dan 10. februara[13] a uspješno su se završile na dan 14. februara u 3 časa ujutro, kada su jedinice 10. hercegovačke NOU brigade ušle u Nevesinje i oslo-

[1] Original (pisan na mašini, ćirilicom) u AVII, reg. br. 3—1, k. 395.
[2] Te su divizije, dijelom svojih snaga, preduzele taj napad 27. januara 1945. Opširnije o tome vidi dok. br. 136; knj. 32, dok. br. 154.
[3] Vidi tom V, knj. 38, dok. br. 78.
[4] Vidi dok. br. 136.
[5] Vidi dok. br. 33, 49 i 95.
[6] Riječ je o 10, 13. i 14. hercegovačkoj NOU brigadi.
* Uzeto iz Zbornika podataka o NOR-u Tom 4. knj. 33.

[7] i [10] Riječi »još od ranije« i »poginuli« dopisane su mastilom.
[8] Na tom prostoru je tada dejstvovala 11. hercegovačka NOU brigada (vidi dok. br. 47 i 117).
[9] O oslobođenju tog mjesta vidi dok. br. 29 i 93.
[11] Riječ je o Jefti Masleši, pomoćniku komesara 2. bataljona, koji je poginuo 13. februara 1945 (vidi AVII, reg. br. 10—4, k. 1146/II: relaciju Štaba 12. hercegovačke NOU brigade od 6. marta 1945).
[12] Vidi AVII, k. RP 40: spiskove ranjenih i poginulih starješina i boraca jedinice 29. NOU divizije.
[13] Vidi dok. 72; AVII, reg. br. 2/9—3, k. 1153/II: zapovijest Štaba 10. hercegovačke NOU brigade od 8. februara 1945. godine.

bodile ga. Same borbe su bile vrlo jake i uporne i iziskivale su veliki napor od boraca koji su u napadu učestvovali, jer je snijeg bio vrlo veliki i temperatura vrlo niska, a bilo je potrebno da veliki dio ljudstva stalno po ovakvom vremenu stoji na položajima, jer je neprijatelj bio vrlo blizu i potrebna je bila velika opreza. Poslije oslobođenja Nevesinja, jedinice 10. hercegovačke NOU brigade nastavile su energično gonjenje neprijatelja komunikacijom Mostar — Blagaj, presijecajući ga stalno, dok je glavnina snaga bila bačena preko Podveležja, kako bi se spriječilo izvlačenje neprijateljskih snaga tim pravcem. Gonjenje neprijateljskih snaga izvedeno je primjerno. Na sektoru Neves.,[14] računajući tu Bišinu i Podveležje, 10. hercegovačka brigada ubila je 750 Švaba, 170 ustaša i 50 italijanskih fašista, a pored toga je ubila i 200 konja. Sopstveni gubici ove brigade bili su 23 mrtva i 66 ranjenih, juče je ranjen k-t »3« bat. kapetan drug Lazar Vojinović.[15] Na prostoru Podveležja naoružana milicija se dobrovoljno prijavila u naše redove. Zaplijenjeno je 15 topova raznih kalibara, od kojih 8 neispravnih, 670 pušaka, 48 mitraljeza, oko 150 hiljada metaka za pušku, 4 kamiona, 6 automobila, 2 motocikla, 43 pištolja, 7 bacača, 25 mašinki, 800 ručnih bombi, 6 telefonskih aparata, 35 kola, 130 konja i 5000 komada artiljerijske municije i oko 2 vagona hrane.[16]

Jedinice 12. brigade na sektoru zapadne Hercegovine zaplijenile su tri haubice, 153 puške, 24 mitraljeza, 50.000 metaka, 1 kamion, 1 automobil, 4 motorcikla, 40 pištolja, 2 bacača, 9 mašinki, 300 ručnih bombi, 10 kola i 30 konja.

Dok su jedinice 10. brigade uporno napadale Nevesinje, jedinice 13. hercegovačke NOU brigade ofanzivno su dejstvovale prema Mostaru i prema komunikaciji Nevesinje — Blagaj, sa zadatkom da olakšaju jedinicama 10. brigade. Borci 13. brigade, oslobodivši Bunu, Blagaj, Busak, Bakračušu i Mostar, ubili su 250 Švaba, a zarobili 80 Švaba. Gubitci brigade bili su 7 mrtvih i 46 ranjenih. Zaplijenjeno je 8 neispravnih topova, 220 pušaka, 19 mitraljeza, 60.000 metaka i 5 bacača.[17]

Preostatak njemačkih snaga sa prostora Buna — Mostar, pošto je oslobođen Mostar, bježao je u pravcu Bijelog Polja i dalje prema Jablanici, a manji dio ka Zimlju. Na prostoru Bijelo Polje — Zimlje dočekala ih je 14. brigada i tom prilikom je ubijen 381 neprijateljski vojnik, a zaplijenjeno je: 2 topa, 357 pušaka, 15 mitraljeza, 10.000 metaka, 4 kamiona, 8 motorcikla, 30 pištolja, 1 teški bacač, 15 mašinki, 300 ručnih bombi i 3000 artiljerijskih granata.[18] Veliki dio ove zarobljene opreme uzele su jedinice 8. korpusa, pošto su naše jedinice na tome sektoru dobile pokret u pravcu Konjica. Sopstveni gubici brigade bili su tri mrtva i četiri ranjena. Kada je ova brigada stigla na prostor Borci ubila je još 46 Švaba, a na prostoru Zimlje — Borci mobilisala je oko 200 novih boraca.

[14] Crvenom olovkom je precrtana riječ »Mostara« a mjesto nje dopisano »Neves.«

[15] Bliže o tome vidi AVII, reg. br. 8—4, k. 1146/II: relaciju Štaba 10. hercegovačke NOU brigade od 3. marta 1945. godine.

[16] Posljednja rečenica (počev od reči »juče« dopisana je mastilom.

[17] Detaljnije o borbama 13. hercegovačke NOU brigade vidi AVII, reg. br. 7—4, k. 1146/II: relaciju njenog štaba od 2. marta 19 5. godine.

[18] Vidi dok. br. 118.

Zaplenjeno oružje u borbama za oslobođenje Nevesinja 14. februara 1945.

Uspješnim ofanzivnim akcijama u pravcu Konjica, jedinice 11. hercegovačke NOU brigade presjekle su željezničku prugu između Konjica i Ivana i napadale su Konjic, zauzevši električnu centralu u njemu, pa su na taj način sprečavale da na prostor Mostar stignu pojačanja od Sarajeva i sprečavale su izvlačenje neprijateljskih snaga sa prostora oko Mostara u pravcu Sarajeva. U jednoj 30-časovnoj borbi uspjela je da odbije neprijateljski ispad od pravca Konjica i Špiljana, natjeravši neprijatelja u Konjic. U svim ovim borbama ubijen je 61 neprijateljski vojnik, a zarobljeno je 40 Švaba. Sopstveni gubici brigade bili su 2 mrtva i 9 ranjenih. Zaplijenjeno je 7 mitraljeza i 2 mašinke, a predalo se 30 domobrana i 7 oficira.[19]

U svim akcijama u vremenu od 1. do zaključno 19. o.mj. jedinice 29. divizije ubile su 2062 neprijateljska vojnika a zarobile 120 Švaba i 150 domobrana. Sopstveni gubici divizije bili su 70 mrtvih, 196 ranjenih i 4 nestala. Zaplijenjeno je 28 topova, od kojih je veliki dio neispravan, 1400 pušaka, 113 mitraljeza, 270.000 metaka, 9 kamiona, od kojih većina neispravna, 7 luksuznih automobila, 14 motorcikla, 113 pištolja, 15 bacača, 51 mašinka, 1400 komada ručnih bombi, 6 telefonskih aparata, 45 kola, 160 konja, 8000 granata za topove i oko 2 vagona hrane. Predalo se je 30 domobrana i 7 oficira.

U operacijama na sektoru Nevesinja naročito su se istakli svojom hrabrošću i požrtvovanjem borci i rukovodioci 10. hercegovačke NOU brigade koji su po velikoj hladnoći u trodnevnoj jakoj borbi izdržali ogromne napore. Junaštvo i samoprijegor njenih boraca i

[19] Opširnije o borbama na sektoru Konjica vidi AVII, reg. br. 6—4, k. 1146/II: relaciju Štaba 11. hercegovačke NOU brigade od 1. marta 1945. godine.

rukovodilaca zaslužuje pohvalu. Jedinice 12. hercegovačke NOU brigade naročito su se istakle u borbama oko prelaza rijeke Neretve kod Čapljine, gdje su pokazale veliko junaštvo i gdje su uspjele sa improvizovanim sredstvima da pređu preko rijeke koja je dosta široka i brza i da poslije jake borbe oslobode Čapljinu. Ovaj podvig jedinica 12. hercegovačke NOU brigade zaslužuje takođe pohvalu.

Nije bilo jedinica niti rukovodilaca koji nijesu u ovim ofanzivnim akcijama izvršavali dobijene zadatke.

Ostaci razbijenog neprijatelja sada se nalaze u Jablanici i u ostalim mjestima pored željezničke pruge Jablanica — Konjic — Sarajevo. Neprijatelj i dalje tu prugu kontroliše. Njegov pravac izvlačenja je ka Sarajevu, a nije isključeno da pokuša prodrijeti i dolinom Rame. 369. »vražija« divizija je u borbama oko Mostara pretrpjela vrlo velike gubitke i možemo reći da nije sposobna za jaču borbu za jedan manji vremenski period.[20]

Sadašnji naš raspored je sledeći:

— 10. hercegovačka NOU brigada se nalazi sa dva bataljona u Mostaru, sa dva bataljona kod Drežnice a sa jednim bataljonom u Nevesinju;

[20] Prema Dnevniku majora Bema (vidi AVII, reg. br. 1/5, k. 6), artiljerija NOVJ je 7. februara otpočela napad na njemački garnizon u Nevesinju i na njegovu spoljnu odbranu. Napad je, s manjim prekidima trajao sve do oslobođenja grada. Posebno se, u tom periodu, ističe jak napad artiljerije, pješadije i tenkova 9/10. februara na Nevesinje, za koji se kaže da je odbijen. Osim toga, u Dnevniku stoji da su 13. februara, u 15 časova, jedinice NOVJ, potpomognute jakom artiljerijskom vatrom i tenkovima, napale na Nevesinje i Bunu i da su sutradan prodrle u Nevesinje. Zbog toga su se jedinice 369. puka i ustaško-domobranske jedinice povukle na zapad, ali su im, na 5 km zapadno od Nevesinja, jedinice NOVJ presjekle put. Uslijed toga su se njemačke i ustaško-domobranske jedinice morale po cijenu teških gubitaka, probijati dijelom na zapad a dijelom na sjever, prema Konjicu. Na prostoru Buna — Blagaj njemačke snage su bile takođe razbijene, pa su se i one, po dijelovima, povlačile na sjever. Prvi dijelovi sa prostora Buna — Blagaj i iz Nevesinja u 24 časa su stigli u s. Vrapčiće (5 km sjeveroistočno od Mostara), a komandant 2. bataljona 369. puka, sa oko 300 vojnika, probio se iz Nevesinja u Konjic, gdje je stigao 16. februara.

O proboju 369. puka iz Nevesinja i povlačenju ka Mostaru i Konjicu vidi u navedenom djelu Franca Šramla, str. 120—122. Ovdje su date izjave nekoliko preživjelih oficira i podoficira, iz kojih se vidi da je 13. februara otpočeo snažan napad na Nevesinje i da je sutradan od komande njemačke 369. legionarske divizije stiglo naređenje za povlačenje ka Mostaru. Odmah je formirana kolona, ali je ona na brdu Grepku (5 km zapadno od Nevesinja) bila napadnuta i potpuno razbijena. U takvoj situaciji, pošto je komandant puka pukovnik Vecel (Wetzel) izvršio samoubistvo, major Lant (Landt), koji je tada bio ranjen, naredio je: »Neka se spasava ko može«. Kroz dubok snijeg vojnici su se po grupicama probijali prema Mostaru i Konjicu, ali je veći dio izginuo. Među njima je bio i veliki broj oficira i podoficira. Izgubljeno je skoro sve teško naoružanje i sva komora. Naročito su teško nastradali Štab 369. puka, 3. bataljon i jedinice ojačanja (vidi dok. br. 72). Jedino su se 2. bataljon (dvije čete) i manji dio posade Nevesinja, skoro bez gubitaka, probili do Mostara, ali pošto je Mostar već bio oslobođen, to je za njih nastalo trodnevno lutanje i probijanje preko planina, po dubokom snijegu, ka Konjicu. Osim 5. čete, koja se probila bez gubitaka, ostale jedinice su uništile sve teško naoružanje, sredstva veze i komoru i uz put ostavile sve svoje ranjenike i bolesnike. Na kraju opisa tih događaja, u dnevniku se kaže: »Posle ovih ponovnih materijalnih gubitaka i gubitaka u ljudstvu 369. gren. puk nije bio više popunjavan, već je rasformiran i njegovi ostaci uvršćeni u 370. gren. puk«.

— 11. hercegovačka NOU brigada operiše oko Konjica, na sektoru Ovčari — Vrdolje — Špiljani;

— 12. hercegovačka NOU brigada nalazi se u Mostaru;

— 13. hercegovačka NOU brigada goni neprijatelja dolinom rijeke Neretve i sada se nalazi na prostoru Drežnica — Grabovica — Aleksin Han;

— 14. hercegovačka NOU brigada se nalazi na prostoru Borci — Turija;

— Artiljerijski divizion naše divizije se nalazi u Bijelom Polju i dalje će produžiti za 13. brigadom;

— 1. tenkovska brigada (južna grupa — koja se nalazi pod našom komandom) nalazi se u Mostaru;

— 2. italijanska brigada divizije »Garibaldi« nalazi se u Bileći;

— Štab divizije nalazi se u Mostaru;

— Divizijska bolnica nalazi se u Trebinju;

I

Naredujemo:

1. Da se dosadašnja divizijska bolnica u Trebinju reorganizuje u bolnicu II Područja Vojne oblasti 29. u. divizije.

2. Da se u Mostaru formira bolnica Vojne oblasti 29. u. divizije.

3. Da se formira divizijska poljska bolnica u sastavu operativne vojske.

4. Da se formira sanitesko slagalište Vojne oblasti 29. u. divizije pri bolnici iste oblasti.«

(Iza ovoga slijede imena starješina i sanitetskog osoblja za popunu ovih ustanova).

— Vojna oblast ove divizije prelazi u Mostar iz Trebinja dana 20. februara.

— Oficirska škola naše divizije nalazi se i dalje u Trebinju. Na kursu ima 40 slušalaca i nastava je počela 5. o.mj. a trajaće oko 40 dana. Slušaoci na ovome kursu su na položaju komandira, zamjenika komandira i vodnika.

Tromjesečni radio-telegrafsko-telefonski kurs pri ovome Štabu je završen i slušaoci su upućeni po brigadama. Slušalaca je bilo 20. Uspjeh na kursu bio je dobar.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Politički komesar,
potpukovnik
Vukašin Mićunović

Načelnik štaba,
potpukovnik
Drago Đukanović

Komandant,
general-major
Vlado Šegrt

Mostarska operacija na stranicama ratne „Slobodne Dalmacije"

Kragić Ante[1]

»Slobodna Dalmacija«, glasilo Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta Dalmacije (današnji dnevnik koji izlazi u tiražu od oko 100.000 primjeraka), rođena je u narodnooslobodilačkom ratu i narodnoj revoluciji na slobodarskom i ponosnom Mosoru, planini što se uzdigla nad Splitom štiteći ga od istočnih vjetrova. Ondje je izašao i prvi broj tiskan na ciklostilu u jednoj pojati. U toku rata list je kasnije štampan još u Brštanovu, Splitu (za vrijeme njegovog prvog oslobođenja u rujnu 1943.), pa u Ogorju, Livnu, Hvaru, Visu i konačno ponovo u Splitu, gdje stalno izlazi od 1. studenog 1944. godine.

U listu »SLOBODNA DALMACIJA«, broj 117, od 11. veljače 1945, objavljen je izvještaj Vrhovnog štaba NOV i POJ sa svih bojišta u Jugoslaviji, ali se i prvi put javlja posebni dopisnik lista s položaja oko Širokog Brijega. Vijesti sa svih frontova objavljene su pod velikim naslovom na prvoj strani, gdje se i inače tiskaju sve informacije s frontova. U napisu pod naslovom: »U Hercegovini su naše jedinice oslobodile Široki Brijeg i, nadirući prema Mostaru, zauzele Planinicu, Knežpolje, Dobrić, Ćule i Jasenice . . . .«, pored ostalog piše i slijedeće:

»Na području Mostara, poslije dvodnevnih ogorčenih borbi, naše su trupe zauzele Široki Brijeg. Svi prilazi mjestu kao i samo mjesto bili su jako utvrđeni, minirani i zaštićeni bodljikavom žicom. Borba se vodila za svaku kuću. Njemačka i ustaška posada borila se očajnički. Odbijene su sve intervencije jakih njemačkih snaga iz Mostara. Ubijeno je 950 Nijemaca i ustaša, a zaplijenjeno 60 mitraljeza, 850 pušaka i mnogo drugog ratnog materijala. Produžavajući nastupanje i gonjenje neprijatelja prema Mostaru naše su trupe zauzele mjesta Planinica, Polog, Knežpolje, Dobrić, Ćule i Jasenice. U borbama su se naročito istakle naše tenkovske i artiljerijske jedinice.«

U prvoj vijesti posebnog dopisnika »Slobodne Dalmacije«, Ratka Brzića što ju je uputio s položaja govori se o velikim uspjesima naših jedinica. Evo te vijesti:

»POLOŽAJ, 10. II — Naš posebni dopisnik javlja u 16 sati:

Prigodom zauzimanja Širokog Brijega neprijatelj je pružao ogorčen otpor i nastojao je pod svaku cijenu da zadrži ovo uporište u

[1] U mostarskoj operaciji bio je puškomitraljezac u 1. dalmatinskoj proleterskoj brigadi.

svojim rukama. Osobito su jako bili utvrđeni samostan, Ciganško brdo i Duhanska stanica. Ova su uporišta bila opasana bodljikavom žicom, širokim minskim poljima i mitraljeskim gnijezdima. Nakon što su naše jedinice očistile minska polja i otvorile prolaze za tenkove, započeo je glavni napadaj pješadije kojemu je prethodila paklenska vatra svih vrsta oružja. Naše su jedinice nakon dvosatne žestoke borbe probile neprijateljske obrane i savladale sva uporišta u gradu.

Ukupni dosadašnji gubici neprijatelja na sektoru Širokog Brijega iznose: 1.189 mrtvih i 480 zarobljenih. Zaplijenjena su 23 topa, 22 motorna vozila, 850 pušaka, 380.000 metaka, 179 konja i mnogo druge spreme.

Naše trupe napreduju u pravcu Mostara.«

»SLOBODNA DALMACIJA« broj 119 od 15. veljače 1945.

»POLOŽAJ, 14. II — Naš posebni dopisnik javlja u 17 sati:

Jučer ujutro u 7 sati započeo je napadaj na Mostar sa zadatkom da se likvidiraju neprijateljska uporišta i oslobodi grad. Neprijatelj se uporno brani na svakom položaju. Jedan dio naših trupa uspio je probiti neprijateljske linije. Zarobljeno je više neprijateljskih vojnika i zaplijenjene su znatne količine materijala.

Danas, 14. veljače, neprijateljske su snage pod pritiskom naših trupa napustile vanjsku liniju i povukle se prema periferiji grada odakle se uporno brane. Svi prilazi gradu na desnoj obali Neretve izloženi su jakoj vatri naše artiljerije i tenkovskih jedinica. Naša avijacija potpomaže operacije na zemlji.«

Odmah ispod ove vijesti objavljena je druga, datirana iz Imotskoga, koja glasi:

»IMOTSKI, 15. II — Naš posebni dopisnik javlja danas u 13,30 sati:

Jedinice 26. i 19. divizije 8. korpusa ušle su jučer poslije podne u 6 sati u Mostar i oslobodile ga.

Zarobljen je velik broj neprijateljskih vojnika i oficira i zaplijenjene su ogromne količine ratnog materijala. Prebrojavaju se mrtvi, zarobljenici i ratni plijen.«

»SLOBODNA DALMACIJA« broj 120 od 18. veljače 1945.

U ovom broju, pored kratke vijesti da su borbe iz Mostara prenesene sjeverno od grada, gdje su opkoljene pojedine grupe neprijatelja i gdje se među velikim plijenom nalazi i neoštećeni željeznički park i dva oklopna vlaka, objelodanjen je opširniji izvještaj o događajima što su pratili Mostarsku operaciju. S obzirom na zanimljivost napisa, donosimo ga u cjelini:

»Napadaj na Mostar je poduzet odmah nakon oslobođenja Širokog Brijega. Nalet naših trupa nije dozvolio neprijatelju da sredi i prikupi svoje snage za obranu Mostara, i to je bio jedan od uzroka da je Mostar oslobođen u tako kratko vrijeme. Neprijatelj se branio ofenzivnim ispadima, pokušavao je da preotme izgubljene položaje i na taj način prebaci liniju obrane što dalje od grada. Zato poslije likvidacije Širokog Brijega redovito poduzima ofenzive.

Napadaj na Mostar je započeo 12. o. mj. u 7 sati ujutro. Pod zaštitom jake koncentrične artiljerijske vatre na najutvrđenije točke

neprijateljskog otpora sve su jedinice prešle u napadaj. Razvila se ogorčena borba za Mostar. Na svaki napadaj naših trupa neprijatelj je odgovarao protunapadima. Događalo se da su pojedini položaji prelazili dva do tri puta iz ruke u ruku. Zahvaljujući otpornosti i junaštvu naših jedinica, svi ti pokušaji neprijatelja bili su odbijeni. Najznačajniji je otpor napravila 12. brigada zauzevši kotu 1111 Trebinje. Naši su borci usprkos velikome snijegu gonili neprijatelja ručnim bombama do pred sam Mostar. Duž ceste Mostar — Goranci vodile su se vrlo oštre borbe s neprijateljem koji se uporno branio. Dok su te borbe bile u toku, druge su jedinice izbile na cestu koja vodi iz Mostara za Sarajevo i na taj način onemogućile neprijatelju povlačenje u tome pravcu. Time što je presječena cesta i željeznička pruga, neprijatelj je bio prisiljen da se očajnički brani. Najjače i najogorčenije borbe su se vodile za jednu od najutvrđenijih točaka, za brdo Mikuljača na prilazu Mostaru, gdje je jedna naša jedinica junački izdržala jedanaest uzastopnih neprijateljskih napadaja u toku jednog dana, poslije prešla u protunapadaj i odbacila neprijatelja sa toga najvažnijeg položaja. Neprijatelj je bio prisiljen da se povuče i s ostalih strateških tačaka. Preostalo mu je jedino da se brani u samome Mostaru. Već 13. uvečer naše su se trupe spustile u polje zapadno od Mostara i primakle u neposrednu blizinu grada. Četrnaestoga ujutru poduzet je opći napadaj svih naših jedinica na sam grad za njegovo oslobođenje i istjerivanje njemačko-ustaških bandi iz glavnoga grada Hercegovine. Razvile su se žestoke ulične borbe. Videći svoj poraz, neprijatelj je htio porušiti mostove preko Neretve. Mostovi su bili minirani i kraj svakoga se nalazio kamion pun eksploziva koji je trebalo da bude zapaljen u sredini mosta, kako bi se most uspješnije digao u zrak.

Prva proleterska dalmatinska brigada vodila je najjače borbe za oslobođenje zapadnog dijela grada. Oko 4 sata poslije podne zapadna je strana bila potpuno očišćena i neprijatelj je bio odbačen na lijevu stranu Neretve. Sada je napravljen plan za prijelaz i likvidaciju istočne strane grada. Specijalni jurišni vodovi, zajedno s tenkovima, imali su zadatak da pređu preko mosta, osujete namjere neprijatelja da poruši most i na taj način omoguće našim trupama da se probiju do samoga centra grada. Jurišna odjeljenja pješadije, pod zaštitom jake mitraljeske vatre, a u pratnji triju tenkova, jurnula su preko centralnog mosta koji su štitili neprijateljski tenkovi, protukolski topovi i automatska oružja. Pokušaj je bio smion i riskantan. Neprijatelj je precizno tukao most jakom vatrom, ali usprkos tome nije mogao zapriječiti da naše jedinice prodru preko mosta, zapale njemački tenk, unište sva gnijezda neprijateljske obrane i tako onemoguće neprijatelju da poruši most. Ovaj junački podvig naših trupa omogućio je ostalim jedinicama da se prebace preko Neretve i da u najkraće vrijeme očiste cio grad. Između 18 i 19 sati glavni grad Hercegovine bio je oslobođen. U trenutku dok su razbijeni ustaško-njemački zločinci bježali, njemački major, komandant garnizona, poznat u Mostaru zbog zločina nad našim narodom, izvršio je, kao znak vojničke nemoći, samoubistvo u hotelu »Neretva«.

Neprijatelj je pokušao da vozovima izvuče artiljeriju, ali su naše trupe presjekle prugu i zarobile vozove s materijalom. Potpuno razbijen, neprijatelj se, bježeći iz grada gonjen od naših jedinica, povukao preko brda u pravcu Konjica i vjerovatno je da će se zaustaviti u okolini Sarajeva. Tjerajući njemačko-ustaške bande koje su panično odstupale, naše su jedinice već 15. zauzele Bijelo Polje, gdje je bilo sjedište štaba Vražje divizije.

U ovim operacijama, kao i u operacijama na Širokom Brijegu, jedinice 8. dalmatinskog korpusa pokazale su masovni heroizam, naročitu požrtvovanost i veliku nadmoćnost taktičkog rukovodstva naših štabova nad neprijateljem. Pothvati su našeg rukovodstva iznenađivali neprijatelja.

Oslobođenje Mostara ima vrlo velik vojnički, privredni i politički značaj. U prvome je redu likvidiran klin koji je neprijatelj držao i uporno branio na našem slobodnom teritoriju. Teritorijalni položaj Mostara omogućuje usku privrednu suradnju s Dalmacijom, Bosnom i Crnom Gorom. Mostar je politički centar cijele Hercegovine. Dolaskom naših trupa i oslobođenjem Mostara još se jače učvrstilo bratstvo i jedinstvo srpskoga, hrvatskog i muslimanskog naroda.

Mostar spada u red onih gradova koji su dali nebrojene žrtve za slobodu naših naroda. U toku rata bio je žarište narodnooslobodilačkog pokreta. U njemu je bio jak radnički pokret koji se zalagao za bratsku suradnju Srba i Hrvata ne samo za vrijeme narodnooslobodilačke borbe nego i prije rata. Mostar je bio i ostat će ponos cijele Hercegovine u borbi za slobodu. Mostar ima također i najveću zaslugu što se protivunarodna politika, koju je vodila reakcija Širokog Brijega, nije raširila po Hercegovini onako kako je to reakcija zamišljala i željela.

Sada je konačno ta klica otrova uništena, čime je zadan udarac onima koji su preko samostana širili razdor između Srba i Hrvata i služili isključivo natražnjačkim ciljevima. Danas federalna Bosna i Hercegovina garantira slobodu i jednakopravnost svim Srbima i Hrvatima.

Borci iz Dalmacije došli su u Hercegovinu da pomognu svojoj braći u istjerivanju neprijatelja. Jedinice 8. korpusa, u suradnji s našom slavnom mornaricom, još jedanput su izvele podvig napora i junaštva, prevalivši stotine kilometara po snijegu i ledu. Došle su na granicu Hercegovine i u jednom neviđenom naletu u roku od nekoliko dana protjerale ustaško-njemačke bande daleko u Bosnu.

R.B. »(Ratko Brzić)«

»SLOBODNA DALMACIJA« broj 121 od 20. veljače 1945.

U ovom broju na prvoj strani list donosi kratku reportažu pod naslovom: »Ulicama slobodnog Mostara«, koju prenosimo u cijelini:

»Široki Brijeg je pao. Onuda gdje su nekada fratri lagali i varali narod, sada su prošli naši tenkovi. Kraj je opustošen. Pa i sada ustaše pokradoše sve ono što se moglo ponijeti. Ulice su blatne. Pada hladna februarska kiša. Na okuci gdje se Lištica cijepa u dva rukava, voda je izbacila leš čovjeka koji je imao vezane ruke i noge, zapušena usta. Bio je ubijen na najokrutniji način. Tako su ustaški zlotvori obračunavali s onima koji su se borili za slobodu svoga naroda. U selu je ostalo vrlo malo civilnog stanovništva. Većinom su to bile stare žene i djeca. Svi su iščekivali što će dalje biti.

Hoće li naša vojska na Mostar? Hoće li Hercegovina duboko udahnuti proljetni dah slobode i pružiti ruku bratskoj Dalmaciji, Crnoj Gori i Bosni? I pošlo se dalje... Prolazili su tenkovi, kamioni i pješadija. Odjekivala su okrvavljena hercegovačka brda. Borilo se prsi o prsi. Jurilo se naprijed. I za nekoliko dana Mostar je bio slobodan. Srce Hercegovine opet je veselo zakucalo. Zalepršale su po kućama zastave slobode s petokrakom.

Rano u zoru sam krenuo kamionom. Borci su radosno pjevali. Poplavljeno zaleđeno Knežpolje ostalo je iza nas. I kao da je i priroda htjela da se razdraga nad velikom pobjedom jednoga naroda, svitao je dan sunčan i vedar. Uz cestu je ležao razbacan raznovrstan materijal, šljemovi, ubijeni konji i ljudi. U Mostar smo ušli s pjesmom. Sa prozora su nam radosno mahali rukama. I u ruci, podignutoj na pozdrav, i iza svilene fereže čovjeku se činilo da čita nezapamćenu radost onih koji su nas čekali.

— Eto nas, Esade, sunce nam granulo, — rekao je jedan stari Musliman, a oči mu se razvukle u širok drhtav osmijeh. Prošao sam gradom. Ulice su bile pune ljudi. Staro i mlado izašlo je da vidi svoju pobjedničku vojsku. Jedna povorka omladinaca, na čelu s narodnom zastavom, prolazila je i klicala vojsci i Titu. Svakoga su vojnika radosno pozdravljali, u svakome su vidjeli dugo očekivanog druga. I čovjek je osjećao kako mu od uzbuđenja tijelom prolaze srsi, kako ga u grlu nešto guši. Kraj centralnog mosta ležao je slupani, izgorjeli neprijateljski tenk. Do njega u mlaci crne krvi ležala su dva ubijena Nijemca. Eto tu su, na obali naše Neretve, Neretve naše četvrte ofenzive svršili svoj luđački pohod na jedan slavenski narod.

Električne i telegrafske žice visjele su raskidane sa stupova. Borba je bila krvava. U dugim kolonama prolazile su ulicama naše trupe. Tenkovi, kamioni, razna motorna vozila, mazge natovarene hranom i municijom, čete za četama. Na kućama su vijorile zastave s petokrakom. Mnogi su građani priboli crvenu petokraku na prsa. Obišao sam cio grad. U hotelu »Neretva«, koji su ustaške izdajice nazvale »Soldatenheim«, ležao je leš komandanta njemačkog garnizona. Ubio se sam. A tamo gdje je bio ustaški sjeverni logor, ležale su napuštene zgrade i poginule ustaše i švabe. Pokušao sam da pregledan kasarne. U njima je bilo sve ispreturano. Porazbacani vojnički kovčezi ležali su otvoreni po krevetima i podu. Slike poglavnika cerile su se sa zidova. U kuhinji su kazani bili još puni nesuđenom večerom. Vidjelo se odmah da su neprijatelji pobjegli u paničnom strahu. Vani, pred kasarnom, na samome raskršću ceste, ležali su njihovi leševi. Dva mrtvačka sanduka, jedan poluotvoren, ležali su također pokraj zida. Na jednom je bilo napisano plavom olovkom: »Uffr. Muehlbauer Michael 12. II 1945.« s nacrtanim kukastim križem, križem koji je htio pribiti po našim jadnim selima i gradovima. Nisu imali vremena da ga pokopaju. Ostavili su ga tu, na raskršću ceste jednoga dalekog hercegovačkog sela.

Po cestama ležale su rasute i zgažene čuturice, polupane puške i šljemovi. Male su kuće predgrađa bile okićene zastavama. Jedna me je starica suznim očima upitala: »Zdravo, druže! Jeste li se umorili, zdravi mi bili, Bog vas poživio...«, a onda mi je stala pričati isprekidanim glasom kako su dugo patili i slušali o slobodnome Splitu,

Dubrovniku i cijeloj Dalmaciji. Kako su i njeni sinovi u našoj vojsci i kako već dugo o njima nije ništa čula...

U gradu je oštećeno tek nekoliko zgrada. Svi su mostovi sačuvani. Isto tako električna centrala i vodovod. Dućani su svuda otvoreni, život se normalizirao. Čovjek osjeća na svakome koraku da se grad, koji je dao bezbroj divnih boraca za slobodu našega naroda, probudio iz dugog ropstva.

R. B. »(Ratko Brzić)«

List »SLOBODNA DALMACIJA«, u broju 123, od 25. veljače 1945. donosi posljednju reportažu svog izvjestitelja s područja Širokog Brijega. Ratko Brzić pod naslovom: »Kroz Hercegovinu do Širokog Brijega« piše slijedeće:

»Po hladnome februarskom danu krenuo sam iz Imotskoga za Široki Brijeg. Ceste su bile zasute snijegom. Duvao je studen vjetar sa hladnih planina i mahao golim jablanima i nakrivljenim telefonskim stupovima u poplavljenome Mostarskom polju. Snijeg, vjetar i kašto po koji skup kućica uz cestu. Krajolik prilično tužan i leden. A kroz taj led i tuga popaljenih sela krenule su prije nekoliko dana naše trupe.

Sjedio sam u otvorenom kamionu. Do mene se stislo nekoliko boraca. Gledali smo zaleđena stabla što su nestajala u magli iza nas...

Na podnožju Širokoga Brijega sišao sam s kola. Peo sam se uz brdo. Do ceste je ležala oštećena kapelica. U njoj se zgurilo nekoliko starih žena s vrećama o ramenu. U tim vrećama nalazila se cijela njihova imovina. Prije nekoliko dana pobjegli su pred podivljalim njemačko-ustaškim hordama u susret našoj vojsci. Njihova su lica crna, navorana i ledom iskidana. Ponesoše samo ono malo imovine koju su žuljevima stekli i koju su mogle ponijeti. Mnogi su ljudi ostali zatrpani u hladnoj planini, a oni koji se vratiše nisu više našli svoje kuće.

Karakteristično je za cijeli ovaj kraj, koji sam prošao od Imotskoga do Ljubuškoga i od Ljubuškoga do Širokog Brijega, da su ustaše i Nijemci popalili i opljačkali kuće svih onih obitelji kojih su sinovi u narodnooslobodilačkoj vojsci. Sjećam se jednoga prizora u Ljubuškome. Prilazi mi jedan stariji čovjek s partizankom na glavi. Odnekuda me pozna.

— Vidite, ovo je bila moja kuća, a sada nije ostalo ništa od nje, ni klupko konca. Tužno je pokazao rukom za plotom gdje je ležalo zgarište jedne zgrade. Padala je studena februarska kiša. Ja sam ga uvjerio da će zlikovci sve to platiti i udaljio sam se.

Pred Širokim Brijegom opet susretoh ljude koji u kapelici drhću i misle na svoj opljačkani i popaljeni dom. Jedno malo dijete velikih plavih očiju dozivalo je majku. Ljudi su se penjali po blatu uz brdo, kiša je padala...

Na obronku brda ležale su razbacane njemačke puške i šljemovi, iznošene švapske uniforme, krpe i municija. Uz cestu su još ležali leševi poginulih Nijemaca. Tko zna odakle su došli ti ljudi da otmu zadnje kilo pšenice čovjeku kojega nikada nisu vidjeli i popale zem-

lju koje jezik nikada nisu govorili? Sada leže tu na zamrznutoj cesti pod Širokim Brijegom, raširenih ruku i ukrućena pogleda. Tu leže oni koji su vjerovali glupim nacističkim naređenjima oblijepljenim po krvavim zidovima hercegovačkih kuća . . .

Dalje uz cestu porušeni neprijateljski bunker iz kojega viri veliki protukolski top. Do njega ubijeni Nijemac.

— Što nas je taj paklenski tukao! — reče jedan borac koji je stajao do mene, — ali su naši jurnuli uz brdo. Na juriš su ga zauzeli.

Pošao sam dalje cestom. Na vrhu brda stajao je oštećeni zvonik i samostan. Gomile probojnih granata ležale su pred zgradama. Zgrade su bile zahvaćene izravnim pogocima. Na prozorima su još visila polupana stakla, ona ista stakla iza kojih su dan prije fratri izdajnički pucali na svoj narod . . .

Sa Širokoga Brijega puca pogled na okolinu. Na istočnoj strani rijetka šuma, a na sjevernoj Cigansko Brdo i selo u dolini. Na livadama su se još vidjele crne duge pruge kuda su prošli naši tenkovi. Oni su bili strah i trepet za neprijatelja. Gazili su ukopane Nijemce i ustaše, a onda pošli dalje prema Mostaru. A sada se vide tu još samo crne brazde . . .

Govorio sam s ranjenim borcima. Preda mnom je stajala mlada bolničarka. Ranjena je u vrat. Tiho se smiješi. Na grudima joj blista odlikovanje za hrabrost koje je dobila u borbi pod Kninom. Zove se Jelica Perić. Deset dugih, hladnih noći bila je na položaju. Previjala je ranjene borce. Snijeg je bio sve pokrio.

— Bilo ga je metar, reče mi, ali mi smo izdržali. Brzo ću se oporaviti, jer sam lakše ranjena.

Drugi borac koji je bio ranjen u ruku opisivao mi je žestinu borbe na Širokom Brijegu.

— Samostan se nije mogao vidjeti od dima paklene vatre iz teškog oružja. Naši su tenkovi zamaglili neprijateljske položaje. Jurnuli smo kroz tu maglu i dim. Na juriš smo zauzimali svaki metar zemlje, dok konačno nismo likvidirali samostan. Neprijatelj je pokušao da nas odbije, ali su svi protunapadaji bili odmah osujećeni.

Tako mi opisuje borbu jedan od onih naših divnih boraca koji se nesebično i požrtvovano bori za slobodu svoga naroda. Jedan od onih koji bez predaha goni neprijatelja po zaleđenim čukama. Od običnoga borca pa do komandanta divizije juri se naprijed i oslobađaju se sela i gradovi. Sam politkomesar, potpukovnik i načelnik jedne naše divizije ušli su prvi na čelu svojih trupa u oslobođeni Široki Brijeg, kojom je prilikom jedan od njih i lakše ranjen.

Napuštajući Široki Brijeg u sivome hercegovačkom sutonu i gustoj magli, čovjek osjeća svu veličinu junaštva onih koji su onuda jurišali. I bacivši pogled na prostrane livade pod brijegom, čini mu se kao da je proljeće vrlo blizu. Svijetlo i sunčano proljeće slobode jednoga naroda . . .«

*

Eto tako su pisali ratni dopisnici na stranicama lista »Slobodna Dalmacija« o mostarskoj operaciji, o junaštvu Dalmatinaca koji su pomogli svojoj braći u oslobađanju Hercegovine. I danas, nakon 40 godina od tih slavnih dana, Hercegovci i Dalmatinci zajedno slave pobjedu koja im je donijela dugo očekivanu slobodu.

Nevesinje je slobodno[1]

Iz napisa dopisnika 10. hercegovačke brigade

Dok sam išao od Kifina Sela do Batkovića u malenom žilavom džipu osjećao sam da se nešto veliko sprema. Prolazimo pored haubica. Pitam topđije kad će početi. »U tri sata«, odgovaraju. Iznad nas vedro nebo, ali je magla naokolo bila vrlo nisko. To je dobro došlo da se nesmetano izvrše sve pripreme. Duž puta velike gomile snijega. Trebalo je nekoliko noći napornog rada stanovništvu obližnjih sela da prokrće put. Uzaludna je bila neprijateljska artiljerijska vatra.

Najednom otpočinje oko nas urnebesni prasak. Svuda su se vidjeli krateri eksplodiranih neprijateljskih granata koje su crno bojile snježno bjelilo. Oko tri sata odjekivaše stostruka grmljavina sa svih strana. Prolazimo pored jedne baterije. Porušene i popaljene kuće oko nje pokazuju divljanje fašističkih hordi. Nijedan krov nije čitav. Svuda samo zgarišta. Baterija je upravo u dejstvu. Prasak. Gust crn dim i fijuk granata iznad nas. Kao da je nastao čitav potres od vrleti visoke Veliži do Crvanj planine . . .

Čitav štab nalazi se na položaju. Pošli smo. Na jednom tenku radio-telegrafista zove: »Halo ratnik! Halo ratnik! Čujete li nas? Snijeg je vrlo dubok. Što se više približujemo prvoj liniji detonacije postaju sve jače. Cijevi naših 29 topova uperene su na nekoliko glavnih ciljeva. Ponekad se čuje i štektanje mitraljeza i opali po koja usamljena puška. Tan-tum! . . . Tan-tum! . . .

Prolazimo kroz neki niski šumarak. Noge duboko propadaju u snijeg. Zaustavlja nas stražar jedne baterije. Prešli smo preko jedne otvorene poljane i sklonili se ispod nekih hrastića. Pogled pada na Kasabu uvijenu u dim artiljerije. Redale su se eksplozije za eksplozijom. Neobično precizni naši pogodci bili su na tvrđavu i toranj koji je hitlerovcima služio kao artiljerijska osmatračnica i mitraljesko gnijezdo. Neprijatelj je kroz vrlo kratko vrijeme morao odatle da se povuće.

Bližila su se i četiri sata kad su i naše pješačke jedinice stupile u akciju. Vidio sam skrivena polazišta bataljona i kamuflirane baterije protivnika. Nevesinje se sve više gubilo u gustom dimu. U blizini nas, na 50—100 metara, čule su se eksplozije mina neprijateljskog teškog bacača. Odjekivala je već pojačala paljba naših i protivničkih mitraljeza. Artiljerija nije prestajala sa dejstvovanjem, jer

[1] List »SLOBODA« 1945.

se ništa kod neprijatelja od dima nije moglo vidjeti. Pristizali su i prvi ranjenici. Oko 21 sat slika je bila nadasve zanimljiva. Borba je još uvijek trajala. Svijetleći meci su se ukrštavali, dok su bojište osvjetljavale rakete raznih boja, prskajući vatru na sve strane. Napredujući kroz noć, stigli smo do rasadnika. Nekada lijepa zgrada, sad je ruševina bez krova. Kraj rasplamtjele vatre našli smo zamjenika komandanta brigade. Borci su počeli pristizati na večeru. Na svim se licima crtalo samopouzdanje i bezbrižnost. Ništa njih ne može da pokoleba. Oko naše razvaline stali su pljuštati svijetleći meci iz neprijateljskog »flaka«. Jedan drug primijeti — »učini mi se da sam ovaj morao i rukom uhvatiti«.

Tamo dolje kraj crkve niže se jedan sistem bunkera koje naša artiljerija nije mogla da likvidira. Čuje se zvuk motora. To naši tenkovi dolaze pješadiji u pomoć. Neprijatelj bježi. Borba se prenosi prema Šehovini. Jedan tom gori. Nebo je osvetljeno purpurnim sjajem požara.

Pred jutro oko 5 časova, stiže glas da Švabe bježe. Naši ulaze u Nevesinje. Umor je prošao. Radost se crta na svim licima. Štektanje mitraljeza i detonacije granata čuje se sada iznad grada, na Grebku. Zastrašeno stanovništvo bilo je sretno što smo došli, čisto ne vjerujući da je okupator slomljen i otjeran. Neprijatelj je napustio grad u divljem bjegstvu, ostavljajući sve samo da bi spasio glavu. Deseta brigada mu ni ovog puta nije ostala dužna.

Nevesinjci će vječno pamtiti ovaj veliki dan svoga potpunog oslobođenja. Sretni i pobjedonosni Titovi borci Desete brigade sa ponosom će se sjećati i ove svoje velike pobjede i nikada neće zaboraviti palu krv drugova za oslobođenje svoje domovine.

Sutradan doznajemo, da je i Mostar oslobođen. Obuzima nas neopisiva radost. Zaplijenjene rakete zvižde, pršte i rasipaju se u svim bojama. Krećemo uz Grebak. Uspon je dosta velik. Ugažena nas staza vodi brže nego automobilska cesta koju je neprijatelj, kako se vidi, teškom mukom prokrio kroz duboki snijeg. Dan je vedar. Nebo se azurno plavi, bez oblačka. Svuda uz stazu vide se tragovi divlje bježanije. Tu su konzerve, kruh, municija.

Na vrhu brežuljka prizor je jeziv. Svuda naokolo po snijegu gomile neprijateljskih leševa u raznim položajima. Lica im nagrđena a isto tako i naših izdajnika. Idemo dalje cestom koja vodi za Mostar. Dugačak niz motornih i drugih vozila proteže se nekoliko kilometara kroz Bišinu. Neprijatelj je pokušao da spasi svoju motorizaciju, ali su naši borci bili brži. Dok im je jedan bataljon prekinuo otstupnicu, druga dva su ga napadala s leđa. Švabe su ovde doživjele potpuni slom. Cijeli put od Nevesinja do Bakračuše, jakog neprijateljskog uporišta, pretrpan je ratnim materijalom i lješevima ljudi i konja. Sve je to davalo pravu sliku uništenja i strahovitog poraza neprijatelja i sliku naše velike pobjede.

Prošli smo Bakračušu. Spušta se veče. Po putu se vide neke jame. Tu je neprijatelj bio postavio mine. Susrećemo drugove naše 13. brigade, koji su vodili borbu na Bakračuši i Blagaju. Svi smo sretni i oduševljeni. Noć pada. U daljini se vide svjetla slobodnog Mostara glavnog grada Hercegovine.

Mostar slavi svoje oslobođenje[1]

Iz napisa nepoznatog novinara

VELIKI NARODNI ZBOR I DEFILE TRUPA NOV

Poslije skoro četiri godine robovanja i junačke borbe protiv ugnjetača, Mostar je 20. februara, u slobodi, prvi put u svom postojanju, pozdravljajući oslobodioce, sasvim spontano i nedvosmisleno rekao svoju riječ. Mostar je gromoglasno i odlučno izrazio svoju vjernost narodnooslobodilačkoj borbi i novoj Jugoslaviji, i isto tako odlučno osudio izdajnike i reakcionare, neprijatelje naroda i narodne slobode.

U 10 sati prije podne skoro čitav grad je izašao na ulice da posmatra DEFILE TRUPA N. O. VOJSKE, da pozdravi vojsku oslobiteljicu. U ovom svečanom defileu, koji je prošao kroz čitav grad, učestvovale su samo neke jedinice 8. Korpusa. Na svečanoj tribini, podignutoj pred hotel »Bristolom«, nalazili su se generali drugovi Petar Drapšin i Vlado Šegrt, kao i načelnik Glavnog štaba Hrvatske Pavle Jakšić, sa svojim štabovima, pored potpretsjednika ZAVNOBIH-a druga Avda Huma i člana predsjedništva ZAVNH-a druga Vicka Krstulovića, te mnogih drugih pretstavnika vojske, jedinstvenog NO fronta i narodne vlasti. Prolazeći pored ove tribine, vojska je pozdravljala prvoborce NO borbe, koji su, sa svoje strane, neprestano otpozdravljali. Naročito srdačno, spontanim i snažnim aplauzom i klicanjem, pozdravljalo je NO vojsku građanstvo Mostara. Građanstvo je imalo prilike da vidi proslavljene ratnike iz 1. Dalmatinske proleterske brigade, iz Jedanaeste Dalmatinske i 3. Prekomorske, i drugih čuvenih dalmatinskih brigada. Odlično opremljena vojska, a najviše brojna odjeljenja teške i lake artiljerije, te blindiranih kola i tenkova, ostavili su vanredan utisak na građane Mostara, kojima je neprijateljska propaganda sasvim drugčije predstavljala narodnu armiju.

Poslije podne, blizu 10.000 ljudi sakupilo se na trgu pred opštinom da saslušaju riječi svojih poznatih prvoboraca i najistaknutijih svojih sugrađana, rodoljuba. Povorke naroda, u prvom redu radništva, rano su počele pristizavati na zborište, noseći mnogobrojne transparente i zastave. Već prije 14 časova prostrani trg bio je potpuno ispunjen.

Veliki narodni zbor otvorio je jedan od najpoznatijih sinova slobodoljubivog Mostara, drug Salko Fejić, potpretsjednik NOF-a za

[1] List »SLOBODA« 1945.

Vojni i politički rukovodioci prate pobednički defile jedinica koje su oslobodile Mostar. Sleva nadesno: Petar Drapšin, Aco Babić, Paole Jakšić, Vlado Segrt, Vicko Krstulović i Avdo Humo

Hercegovinu. On je istakao ulogu Mostara u NO borbi Hercegovine i izrazio uvjerenost u njegovo dosljedno i nepokolebivo držanje u toku dalje borbe — u toku borbe za učvršćenje tekovina oslobodilačkog rata. Pošto je pozvao učesnike zbora da odaju poštu palim borcima, drug Fejić je dao riječ Danijalu Samokovliću, uglednom mostarskom građaninu, koji je ukratko srdačno pozdravio skupljeni narod i naglasio beskrajnu ljubav grada prema oslobodilačkoj vojsci.

Burno je pozdravljen od mase, govorio je zatim.

Komandant 8. korpusa general-major Petar Drapšin.

On je, između ostalog rekao slijedeće:

»Krv koju su po ulicama Mostara prolili dalmatinski borci jeste još jedan dokaz da je bratstvo narodne Jugoslavije jedna stvarnost. Mi, dalmatinski borci, vratili smo hercegovačkim borcima onaj dug koji su oni nama učinili u borbama za oslobođenje Južne Dalmacije«. Ističući rodoljubivost Mostara, odakle je i sam 1941. pošao u partizane, general Drapšin je zahvalio građanstvu na držanju u borbama za oslobođenje grada i na velikoj pomoći pruženoj trupama NO vojske i na kraju rekao: »Kada pitaju gdje je hrvatski narod, gdje su njegovi pravi sinovi, ja mogu, kao komandant 8. Korpusa, reći da su sinovi hrvatskog naroda — nasuprot izdajničkoj Pavelićevoj bandi i reakcionarnoj Mačekovoj kliki — u redovima NOVJ. Dalmatinski borci nikada neće zaboraviti oduševljenje i srdačnost koju su ovdje sreli i oni još jedanput obećavaju da će ustrajati u borbi do konačnog oslobođenja naše domovine«.

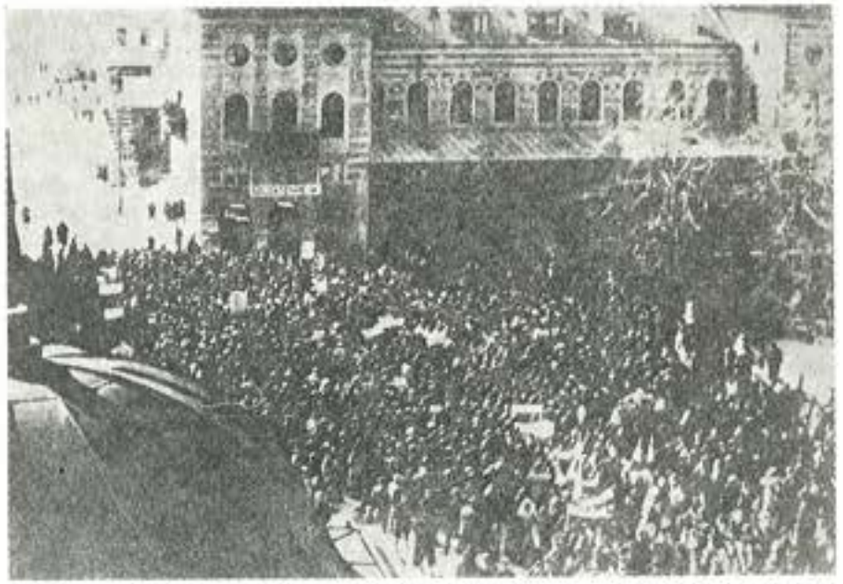

Miting u oslobođenom Mostaru pred hotelom »Neretva«, februar 1945. godine

Uz veliko oduševljenje i poklike naroda, dobio je riječ potpretsjednik ZAVNOBIH-a,

Drug Avdo Humo koji je istakao da je naš pokret uspio i stekao toliki ugled u svijetu samo zato, što sa njim rukovode najbolji sinovi našeg naroda. »Nikada narodi Jugoslavije nijesu bili tako zbratimljeni, pod jedinstvenim vođstvom, kao u toku ove borbe. Radi toga smo i uspjeli da izvojujemo tekovine koje danas imamo, da savladamo nevjerovatne prepreke koje su nam stajale na putu. Ostao nam je još jedan front koga moramo savladati — privredni front. Taj front je težak, ali mi ćemo zajedničkim naporima ipak uspjeti da i njega savladamo. Naša Bosna i Hercegovina može da se izgrađuje, da se obnavlja i preporađa jedino kroz bratstvo i jedinstvo. Radi toga pitanje bratstva i jedinstva mora da postane pitanje našeg svakodnevnog života i napora, Radi toga je svaki onaj ko ometa bratstvo i jedinstvo neprijatelj naših naroda i njega treba uništiti«. Dalje je drug Humo rekao: »Nikada srpstvo nije bilo slobodnije kao danas, nikada hrvatstvo nije imalo slobode kao danas, nikada Muslimani nijesu bili slobodni i zadovoljni kao danas. Prvi put otkako postoji Bosna i Hercegovina našli su se braća po krvi i zajedničkom poslu. Neprijatelj je onaj koji govori da mi hoćemo da uništimo srpsko ili muslimansko ili hrvatsko ime. Sloboda vjere, sloboda savjesti i nacionalna sloboda, to su osnovna načela koja je postavio naš pokret u početku borbe i koja danas sprovodi. Na kraju govora drug Avdo Humo rekao je: »Mostar je oslobođen i ostaće slobodan za-

uvjek. Na nama je da sve naše sposobnosti uložimo u izgradnji naše zemlje, da sve naše snage damo za pomoć naše vojske, kako bi još porobljeni krajevi naše domovine bili što prije oslobođeni«. Poslije druga Huma, čiji je govor izazvao burna odobravanja, govorio je:

General-major Vlado Šegrt, komandant 29. divizije.

Dugotrajno i srdačno pozdravljen, general Šegrt je rekao: »Mi hercegovci sa punim pravom možemo da kažemo da je naš dragi Mostar među prvim gradovima naše Nove Jugoslavije. To je on dokazao još 1941. Tada je Mostar poslao svoje najbolje sinove u oružane odrede, i stvorio prvi partizanski odred u Hercegovini. Kroz blizu četiri godine borbe, Mostar je dao stotine svojih najboljih sinova za oslobođenje Jugoslavije, na čelu sa Mujom Pašićem, Karlom Batkom i dr Mujićem. Drug Šegrt je zatim istakao ulogu mostarskih boraca u stvaranju 10. Hercegovačke brigade i u njenim slavnim pobjedama po Bosni i Hercegovini, a zatim ulogu Mostarskog bataljona u toku Pete neprijateljske ofanzive. Napominjući da su sinovi Mostara svojom hrabrošću i odlučnošću uvijek služili kao primjer, general je završio govor pozvavši rodoljubivi Mostar da nastavi putem njegovih najboljih sinova koji su dali svoje živote za slobodu domovine.

Dr Cvitan Spužević poznati rodoljub i ugledni Hrvat Hercegovine, duboko ganut rijetkim slavljem koje je Mostar doživio, u svome govoru naročito je podvukao zahvalnost koju narodi Hercegovine duguju oslobodiocima Mostara, a zatim oštro napao i osudio protivnarodni rad hrvatskih reakcionara koji se kupe oko izdajnika Mačeka. Poslije njega, govorio je pretsjednik Oblasnog NOO za Hercegovinu.

Pop Novak Mastilović

On je naročito istakao nesalomivu vezu naših naroda sa bratskim sovjetskim narodom i njegovom vojskom, a zatim se osvrnuo na ulogu srpskog naroda u ovoj NO borbi i u razbijanju zavjereničkih izdajničkih planova kralja Petra. Na kraju je pretsjednik Mastilović pozvao narod Mostara da se svrsta u bojne redove da pođe putem Jedinstvenog NO fronta.

Poslije pretstavnika savezničke misije pri 8. Korpusu koji je pozdravio takođe okupljeno građanstvo, govorila je drugarica OLGA MARASOVIĆ - DANILOVIĆ, član ZAVNOBIH-a. Ona je podvukla junačko držanje žena Mostara u trogodišnjoj borbi i pozvala građanke i građane Mostara da napregnu sve snage za pomoć fronta.

Zatim je govorio ispred antifašističke omladine drug BRANKO KOVAČEVIĆ, koji je naveo niz svetlih primjera iz borbe mostarskih omladinaca, pozivajući omladinu Mostara da pođe njihovim putem. Na kraju je prisutne pozdravio i

Pukovnik Vicko Krstulović, član Pretsjedništva ZAVNOBIH-a i poznati prvoborac hrvatskog naroda. On je Mostarcima čestitao veliki dan njihovog oslobođenja i ukazao na nerazdvojno bratstvo naroda Bosne i Hercegovine i naroda Hrvatske u demokratskoj federativnoj Jugoslaviji, koje je iskovano kroz ovu borbu.

Zaključujući zbor, drug Salko Tejić predložio je narodu da se upute pozdravna depeša Maršalu Titu, AVNOJ-u, ZAVNOBIH-u i Glavnom odboru NOF-a za Bosnu i Hercegovinu, što su prisutni jednoglasno i oduševljeno usvojili.

Junačka borba Mostara protiv okupatora i narodnih izdajnika[1]

Posle skoro četiri godine junačke borbe, Mostar je 15. ovoga meseca oslobođen. Naše pešadijske, tenkovske i artiljerijske jedinice oslobodile su ovaj grad, koji je za celo vreme okupacije pružao herojski otpor okupatoru i njegovim pomagačima.

U staroj Jugoslaviji u Mostaru su naširoko razvijale svoj rad svakojake reakcionarne politikantske organizacije. Ljotićev prvak Čedo Milić, stvarao je od Mostara sokolsku »kulu«, velikosrpski centar, frankovci su — preko klera — gradili tamo Pavelićevo uporište, a Spaho, Behmen i slični, računajući Mostar svojim, nagađali su se čas sa Beogradom, čas sa Zagrebom . . .

Za to vreme, u Mostaru je neprestano živeo, razvijao se, jačao — demokratski narodni pokret. Za to vreme, najodaniji sinovi naroda, okupljeni oko čvrstog jezgra — nezavisnih radničkih sindikata, vodili su borbu protiv svih izdajnika, koji su trgovali sa narodnom slobodom, sa narodnim pravima. Demokratska javnost Jugoslavije, slušala je o masovnim mitinzima i zborovima koji su u Mostaru održavani 1938 i 1939, na kojima su tražene građanske slobode, čula je o krvavim demonstracijama 1940 i početkom 1941, na kojima su rodoljubi Mostara odlučno digli glas protiv fašizma i njegovih pomagača u zemlji.

Sve je to dovoljno jasno govorilo da Mostar pripada samo narodu, da je spreman da se bori za slobodnu demokratsku Jugoslaviju.

Toga su bili svesni i Pavelićevi ustaše, kada su uz pomoć nemačkih i italijanskih fašista, došli na vlast. Zato su se oni odmah svom žestinom okomili na demokratski Mostar, u prvom redu na njegovo radništvo i poštenu inteligenciju. Ustaše su krvavim pokoljima i odvođenjem stotina rodoljuba zahvatali sve i najmanje »sumnjive«, bez razlike — Srbe, Muslimane i Hrvate.

Međutim, sve je to ostalo bez rezultata. 17. jula 1941 iz Mostara je krenula prva grupa od 25 ljudi, dobrovoljaca, na čelu sa starim borcima Karlom Batkom, Mirom Poparom i drugim.

Od tada, od jula 1941, iz Mostara su neprestano polazili u borbu novi borci — grupa za grupom. Ubrzo je formiran prvi partizanski odred u Hercegovini, sastavljen od najboljih Mostaraca i Mostarki. Prve akcije, koje su u mesecu oktobru izvođene na pruzi Mostar — Sarajevo, bile su delo mostarskih partizana. Njihov odred, sme-

[1] Redakcijski članak lista »Borbe« od 16. februara 1945. godine.

šten u nekadašnjem turističkom centru — na Boračkom jezeru, pred treću fašističku ofanzivu brojao je preko 400 boraca.

U dane najcrnje ustaške i četničke strahovlade, u dane skoro neverovatnog okupatorskog terora — kada je oko Mostara bilo nabijeno po nekoliko obruča fašističke blokade, njihovi sinovi nalazili su mogućnosti da se probiju do oružanih odreda, do svojih drugova, koji su ratovali po Hercegovini, Bosni, Dalmaciji, Crnoj Gori ...

Ali, Mostar je ratovao i na bojnom polju koje se nalazilo u samom gradu. I u samom Mostaru, vođena je uporna žestoka borba protiv neprijatelja. Nisu jedanput, na mostarskim ulicama zapraštali osvetnički hitci, ili grunule bombe. I nije jedanput pala izdajnička glava usred okupiranog grada. U proleće 1942, zatim početkom 1943, tri puta je u Mostaru izvođen atentat na izdajnika Jevđevića. Jednom prilikom, bomba je teže ranila ovog izroda i ubila trojicu italijanskih oficira, u čijem se društvu nalazio. Slično je prošao i drugi Mihailovićev organizator, Radmilo Grđić. Jedan omladinac, skojevac, ranio ga je sekirom u glavu. U Mostaru je na sličan način uništeno nekoliko karabinijera, gestapovaca i ustaških policajaca. U jesen 1943. revolverski metak je stigao po zlu čuvenog krvnika Trbonju, koji je na svojoj duši imao mnoge živote mostarskih boraca. — Sabotaže, krupne ili sitnije, u Mostaru nisu bile nimalo retka pojava. Jedanput, veliki rudnik uglja nije mogao da radi čitava dva meseca zbog poplave koju su Mostarci prouzrokovali. Električna centrala, tvornica duvana i druga preduzeća koja su radila za neprijatelja, vrlo često su morala obustavljati rad. Jedna tekstilna tvornica, koja je radila za ustaše, sasvim je izbačena iz stroja ...

Kroz sve ratne godine, ni jednog jedinog dana, u Mostaru nije prestajala izlaziti antifašistička štampa: radio vesti, razni leci, povremeni bilteni i druge publikacije. Nekoliko puta, ustaška policija i Gestapo provaljivali su u ilegalnu organizaciju, ali nikada je nisu mogli razbiti. Ni jedanput nisu prekinuli njen intenzivni rad ... Mnoge zanimljive epizode borbe govore o tome koliko su među stanovništvom Mostara, bile čvrsto ukopane antifašističke organizacije, koliko je neposredno narod bio povezan sa narodnooslobodilačkim pokretom.

U četvrtoj fašističkoj ofanzivi, kada su naše udarne divizije vodile bojeve oko Jablanice i Drežnice, oko Nevesinja, — osećajući blizinu rođene vojske osloboditeljice, u rodoljubivom Mostaru bilo je skoro svuda već izvađeno oružje i pripremljena vrela voda — sve je bilo spremno da čitav grad plane ... Skoro od samog početka okupacije, Mostar je imao svoj Gradski narodnooslobodilački odbor. Koliko je građanstvo bilo povezano sa svojim odborom, lepo se vidi iz događaja koji se odigrao u leto 1944: savezнички avioni, bacajući noću ratni materijal našoj vojsci, pogrešno su izbacili dvadesetak padobrana u sam Mostar. Međutim, veliki deo toga materijala vrlo brzo se našao u rukama Gradskog odbora, — i za nekoliko dana partizani su počeli dobijati savezničku opremu iz okupiranog grada ... Bez svestrane i svesrdne pomoći stanovništva, nesumnjivo, ne bi se moglo organizovati ni redovno odašiljanje ljudi na oslobođenu teritoriju. Iz Mostara su, skoro bez prekida, izlazili pojedinci i grupe. U jesen 1944, izišla je kompletna domobranska glazba — 28 ljudi, zajedno sa svim instrumentima ...

Učestvujući tako aktivno u narodnooslobodilačkoj borbi, šaljući u partizanske odrede i Narodnooslobodilačku vojsku svoju najbolju decu, ovaj grad je morao podneti i velike žrtve. Za tri i po godine rata, nekoliko meseci pre svog oslobođenja, Mostar je već bio poslao u borbu 2.000 ljudi, u prvom redu omladine. Kad se uzme u obzir da je Mostar pre rata brojao jedva 18.000 stanovnika, izlazi — da je više nego svaki deseti stanovnik, daleko pre oslobođenja, otišao u partizane. U teškim borbama sa okupatorom i njegovim slugama, u Hercegovini, Bosni, Dalmaciji, Crnoj Gori, izginuli su mnogi od ovih najboljih sinova Mostara: blizu 700 Mostaraca i Mostarki ostalo je za navek na bojnom polju. (Samo u toku treće ofanzive, poginulo je 150 ljudi) ... Najbolji među najboljima, koje je Mostar dao, nalaze se među tim svetlim žrtvama. Još 1941 i 1942, pali su prokušani radnički prvoborci Mostara: Ruda Hrozničeg, Karlo Batko, Rade Bitanga, doktor Mujić, Stipe Šulentić, Hasan Bubić i drugi — muslimani, Srbi i Hrvati ... Pored tih poginulih junaka, blizu 200 građana Mostara nije se vratilo iz koncentracionih logora, iz zarobljeništva i sa robijaških radova, kuda su ih — uz pomoć četnika i ustaša — poslali nemački i italijanski fašisti. Mostar je davao žrtve i u samom gradu — u zloglasnoj »Čelovini« i u policijskim zatvorima. Dva puta su, nasred grada, Nemci podizali vešala. Junački su ginuli sinovi Mostara na tim vešalima, pokazujući svojim poslednjim rečima, kolika je njihova ljubav prema slobodi i domovini. Kao najsvetliju uspomenu, građani su sačuvali lik šesnaestogodišnjeg omladinca Palavestre, koji je do poslednjeg časa prkosio švapskim dželatima.

Koliko je Mostar dao u krvi svoje dece, vidi se iz nekoliko primera. Iz familije Brkića, u partizanima su poginuli četiri brata i jedna sestra: Ahmed Brkić, omladinac, komesar bataljona, Hamda Brkić, član PK SKOJ-a, Hivza Brkić, omladinac, student, Osman Brkić, radnik, kao i sestra Fatima Brkić, studentkinja. Ipak, ovih pet palih boraca imaju još jednog živog brata koji je ostao da se svesti, da osveti ostale ... Porodica Šarića potpuno je izginula. Stari Husnija Šarić, poslao je u partizane četiri svoja sina i sva četiri dali su svoje živote za slobodu: Džema Šarić, profesor, Ismet, Hida i Niza, radnici. Takođe je skoro potpuno stradala porodica poznatog starog radničkog borca Rade Bitange, tipografskog radnika. Rade je ubijen u Lepoglavi, njegova žena Darinka obešena je u Mostaru, a njegov sin — poginuo u borbi. Da se i ne pominju druge srpske, hrvatske i muslimanske porodice.

Mostar spada u red onih gradova-junaka u Jugoslaviji, koji su od prvih dana okupacije uzdigli i kroz čitav oslobodilački rat visoko nosili zastavu narodnooslobodilačke borbe. No, uloga Mostara nije samo u veličini žrtava koje je dao. Više od svega, udeo Mostara sastoji se u iskovanom bratstvu i jedinstvu, koje su Srbi, Hrvati i muslimani ovoga grada, zajedno sa braćom iz ostalih krajeva, ostvarili, boreći se pod zastavom narodnooslobodilačkog pokreta, pod vođstvom Josipa Broza-Tita. Više od svega, treba podvući činjenicu da su pravi sinovi Mostara, boreći se od prvog dana protiv fašističkih otmičara i izdajnika, na delu, primerom dokazali da samo bratstvo i jedinstvo naših naroda može pretstavljati zalog sigurne pobede, slobode, ravnopravnosti i nezavisnosti.

Uvodna izlaganja

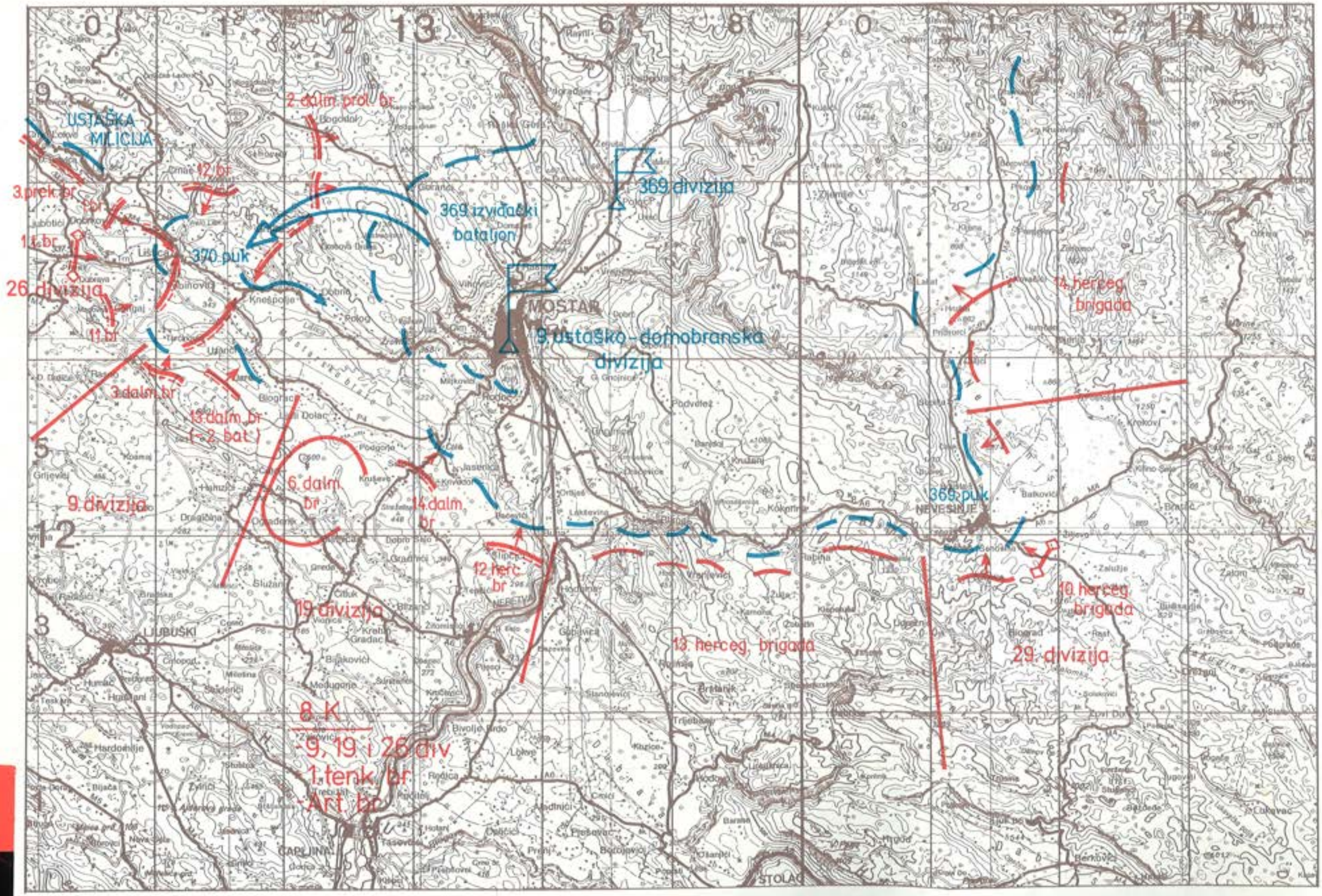

MOSTARSKA OPERACIJA BORBE OD 6. DO 12. 2. 1945. GODINE

O mostarskoj operaciji[1]

General-pukovnik **Boško Šiljegović**[2]

Ovih dana se navršava 40 godina otkako su jedinice 8. dalmatinskog korpusa i 29. hercegovačke divizije izvele jednu od većih napadnih operacija u NOR-u — mostarsku operaciju, u kojoj su oslobođeni Mostar, Nevesinje, Široki Brijeg (Lištica) i ubrzo zatim cijela Hercegovina.

Jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije izvele su mostarsku operaciju u prvoj polovini februara 1945, nakon što je uspješno okončana prva etapa završni operacija za oslobođenje zemlje, čiji je rezultat bio uspostavljanje jedinstvenog i stabilnog fronta od Drave preko Srema, Bosne i južne Like do Jadranskog mora. Time se jugoslavenski strategijski front slio u neprekidni savezнički front koji je okruživao Hitlerovu Njemačku. Narodnooslobodilačkoj vojsci, nakon oslobođenja Srbije, Makedonije, Crne Gore, Dalmacije i znatnog dijela Bosne i Hercegovine predstojala je završna ofanziva za konačno oslobođenje još neoslobođenih krajeva zemlje. Ona je tada, na početku 1945. godine, brojala oko 600.000 vojnika, a do početka marta, tada već kao Jugoslavenska armija, narasla je na preko 800.000 boraca, svrstanih u 63 divizije i jedinice Mornarice i Vazduhoplovstva. Tada, u vrijeme izvođenja mostarske operacije, na frontu u Sremu borila se naša 1. armija, u istočnoj Bosni 2. armija, na Dravi 3. armija, na području Sarajeva 2, 3. i 5. korpus, u Lici i zapadnoj Hercegovini 8. korpus i 29. hercegovačka divizija, a u pozadini neprijateljskog fronta nalazilo se šest korpusa NOVJ sa 16 divizija pod komandom glavnih štabova Hrvatske i Slovenije. Bila je to oružana sila nove Jugoslavije pod komandom maršala Tita koja je garantirala oslobođenje zemlje vlastitim snagama.

Uoči završne ofanzive za oslobođenje preostalih dijelova zemlje, Vrhovni štab je stavio u zadatak 8. korpusu, nakon uspješno izvedenih operacija za oslobođenje Dalmacije i 29. hercegovačkoj diviziji, koja je oslobodila cijelo područje istočne Hercegovine, da izvedu mostarsku operaciju i da na taj način likvidiraju najistureniji dio rasporeda njemačkih snaga na Balkanu, čijem su održanju Nijemci poklanjali veliku pažnju. Hitler se suprotstavljao svakoj pomisli o napuštanju Mostara, odnosno tako isturenog i teško branjivog dijela fronta u Hercegovini, ističući da bi »to bio signal za pojačanu aktiv-

[1] Izlaganje na »okruglom stolu« o mostarskoj operaciji održanom 13. februara 1985. u Mostaru.

[2] Politički Komesar 8. korpusa NOVJ.

Ratni politički komesar 8. korpusa Boško Šiljegović (drugi zdesna) otvara »okrugli sto« o mostarskoj operaciji, 13. februara 1985. godine u Mostaru

nost Titovih partizana«. Nijemci su smatrali da držanjem područja Mostara otklanjaju neposrednu opasnost za prodor ka Sarajevu i komunikacijama u dolini Bosne koje su za njih bile od vitalnog značaja, budući da se u to vrijeme iz Srbije i Crne Gore tim komunikacijama povlačila njemačka Grupa armija »E«. Zbog toga je njemački general Ler naredio komandi 21. armijskog korpusa da organizira upornu odbranu područja Mostara, kao i samog grada, i da ne dozvoli jedinicama NOVJ da se sa tog pravca pojave u dolini Bosne. Za taj zadatak određene su reorganizirana 369. legionarska divizija, 9. ustaško-domobranska divizija i nekoliko manjih okupatorsko-kvislinških jedinica. Ukupna jačina neprijatelja bila je oko 30.000 vojnika.

Za savladivanje ovih neprijateljskih snaga, odnosno za izvođenje mostarske operacije, bile su angažovane četiri divizije — 9, 19. i 26. dalmatinska i 29. hercegovačka, Tenkovska i Artiljerijska brigada — ukupno oko 40.000 boraca. Bila je to snažna ofenzivna grupacija sa preko 150 topova, 60 tenkova, 25 oklopnih kola, podržavana od dvije eskadrile avijacije NOVJ.

Najprije je likvidirano njemačko-ustaško uporište u Širokom Brijegu (6. i 7. februar), a zatim, nakon kratkog predaha i sređivanja jedinica, otpočeo je napad na neprijateljski garnizon u Mostaru. Glavni napad za oslobođenje grada počeo je 13. februara. Sutradan, 14. februara, poslije žestokih borbi, oko 19 časova Mostar je bio oslobođen. Građani, koji su borcima NOVJ u borbama za oslobođenje pružali pomoć i podršku, gotovo do poslednjeg su izišli na ulice da

slave slobodu, da dijele radost pobjede s borcima Titove vojske, u čije redove je do tada stupilo preko 2.000 Mostaraca.

Mostarska operacija trajala je osam dana i spada u red suvremenih operacija koje je izvodila NOVJ. U tim borbama potpuno su razbijene njemačka 369. i 9. ustaško-domobranska divizija. Neprijatelj je imao oko 7.0000 izbačenih iz stroja, a zaplijenjene su znatne količine oružja i municije. Gonjenje neprijatelja je nastavljeno dolinom Neretve, kada su oslobođeni Jablanica i Konjic, i početkom marta stiglo se do Ivan-Sedla, čime je cijela Hercegovina oslobođena.

Za oslobođenje Širokog Brijega, Nevesinja i Mostara palo je 450 boraca NOVJ iz Hercegovine, Dalmacije, Crne Gore, Slovenije i drugih krajeva Jugoslavije. Ranjeno je 1.417 boraca i rukovodilaca.

Mostarska operacija, koju su potpuno samostalno izvele jedinice NOVJ, još jednom je potvrdila moralne i borbene kvalitete naših boraca i starješina, sposobnih da se uhvate ukoštac sa jakim protivnikom i da ga potpuno poraze. Poslije Mostara jedinice 8. korpusa krenule su za Dalmaciju a onda za Liku u susret novim pobjedama, dok je 29. hercegovačka divizija nastavila borbe prema Sarajevu, ali su se ponovo susrele u aprilu 1945. na zapadnim granicama Jugoslavije, kod sadašnje Pivke i Postojne, gdje je poslije oslobođenja Sarajeva stigla 29. divizija u sastav 4. armije.

Vojno-politička situacija pred izvođenje mostarske operacije i dejstva 29. hercegovačke udarne divizije[1]

General-potpukovnik **Drago Đukanović**[2]

STVARANJE USLOVA ZA JAČA DEJSTVA 29. DIVIZIJE PREMA MOSTARU

Imajući u vidu situaciju u Hercegovini, Crnoj Gori i južnoj Dalmaciji i činjenicu da su glavne snage divizije bile u istočnoj Hercegovini, Štab 29. hercegovačke udarne divizije još u avgustu 1944. godine ocenio je da bi trebalo otpočeti sa jačim i bržim dejstvima za oslobođenje istočne Hercegovine i preduzeti mere za sprečavanje eventualnog prodora četničkih snaga u Hercegovinu sa pravca Foča — Kalinovik, kako bi se na taj način stvorili uslovi da se snage divizije orijentišu za oslobođenje Dubrovačkog primorja, a potom prema Mostaru i zapadnoj Hercegovini i što uspešnije učestvuju u oslobođenju Mostara.

U duhu ovakve zamisli otpočela su dejstva jedinica 29. hercegovačke divizije i već 1. septembra 1944. godine 11. brigada je oslobodila Gacko koje su branile jedinice 3. bataljona 9. posadnog zdruga, ustaška milicija i gatački četnici. Neprijatelj je odstupio prema Nevesinju gonjen od 11. i 12. hercegovačke brigade. U Gacku su ostale manje snage teritorijalne odbrane, 2 brigade italijanske divizije »Garibaldi« i divizijska rezerva. Neprijatelj je iz Nevesinja vršio povremene, manje i veće, ispade u pravcu Kifino selo — Fojnica sa ciljem da povrati Gacko, ali nije uspevao jer su ga uspešno odbijale naše jedinice. Četnici iz rejona Foče i Kalinovika pokušali su da koordinirano, planski i organizovano zauzmu Gacko i da se probiju u južnu Hercegovinu, ali su ih naše jedinice na visoravnima razbile. Radi obezbeđenja od dejstva četnika iz rejona Kalinovik — Foča tamo je upućena 11. brigada koja je uspešno izvršila ovaj zadatak. Oslobodila je Kalinovik 25. septembra i odbila četnike prema Miljevini i Jahorini. Time je stvorena znatna slobodna teritorija, a Gacko je postalo njeno središte. Na Gatačkom polju je uređen aerodrom koji je služio za otpremanje oko 400 ranjenika 12. udarnog korpusa, 6. ličke i 29. Hercegovačke divizije u savezničke baze u Italiji; za prijem hrane, naoružanja i opreme od saveznika i upućivanje kadrova u udaljenije krajeve Jugoslavije. U Gacku je 17. septembra održana prva oblasna konferencija predstavnika NOO iz cele

[1] Uvodno izlaganje na »okruglom stolu« povodom 40-godišnjice mostarske operacije 13. februara 1985.godine u Mostaru.

[2] Načelnik Štaba 29. hercegovačke udarne divizije.

Hercegovine, na kojoj je izabran Oblasni NOO za Hercegovinu, kao stalni organ nove narodne vlasti. Dva dana docnije, u Gacku je održana oblasna konferencija NOF-a na kojoj je izabran Oblasni odbor NOF-a za Hercegovinu. Gacko više nije padalo u ruke neprijatelja, što je bilo posebno važno ne samo za Hercegovinu već i mnogo šire.

Obezbeđujući se na pravcima prema Foči, Kalinoviku, Nevesinju i Trebinju jedinice 10. i 12. brigade, ojačane artiljerijom, napale su jako utvrđeni garnizon Bileću koju je branilo oko 700 četnika i nešto Talijana. Posle petodnevnih borbi Bileća je oslobođena 2. oktobra 1944. godine. Oslobođenje Bileće imalo je vidnog uticaja na moral i borbenost četnika u ostalim gradovima Hercegovine i južne Dalmacije jer je tu slomljeno vrlo važno i jako četničko uporište.

Jedinice južnohercegovačke operativne grupe (13. i 14. brigada) preduzele su energična dejstva za oslobođenje Trebinja. Pre oslobođenja Trebinja, ove jedinice 25. septembra napala je četnička grupacija pod komandom majora Vojislava Lukačevića, koja je došla preko Nevesinja, Stoca i Ljubinja u rejon Ljubomira i prema Trebinju. Ova grupacija je sebe proglasila za »Nezavisnu grupu nacionalnog otpora jugoslovenske vojske u otadžbini«, a cilj joj je bio da razbije jedinice 29. divizije i da stvori uslove za spajanje sa zapadnim saveznicima u rejonu Dubrovnika, špekulišući čak i sa napadom na nemačke i ustaško-domobranske snage u garnizonu Trebinje. Snage 13. i 14. brigade snažnim, organizovanim i iznenadnim napadom u rejonu Trebinjske šume razbile su ovu četničku grupaciju i već 3. oktobra naterale je u panično bekstvo preko Popova polja, Ljubinja, Stoca i Nevesinja ka Istočnoj Bosni. Posle protjerivanja ove četničke grupacije jedinice 13. i 14. brigade 29. hercegovačke divizije, uz sadejstvo i pomoć jedinica 2. dalmatinske brigade iz sastava Primorske operativne grupe 2. udarnog korpusa, napale su utvrđeni garnizon Trebinje koji su branile jedinice 369. legionarskog puka, domobrani, milicija, trebinjski četnici i jedan bataljon 750. puka 118. divizije koji je stigao kao pojačanje iz Dubrovnika. Trebinje je oslobođeno 4. oktobra, a neprijatelj se posle velikih gubitaka povukao prema Dubovniku, dok su se trebinjski četnici rasuli i razbežali. Nastavljeno je gonjenje neprijatelja prema Dubrovniku i Mostaru. U pravcu Dubrovnika upućena je 10. i 12. hercegovačka brigada, dok je 14. upućena preko Ljubinja ka Stocu i Nevesinju- a 13. duž Popova polja ka Hutovu i Gabeli.

Goneći neprijatelja iz Trebinja prema Dubovniku 10. i 12. brigada izvršile su potrebna pregrupisavanja radi otpočinjanja napada za oslobođenje Dubrovnika. Napad je počeo 16. oktobra, preko Ivanjice, Brgata i Srđa i prema Dubrovačkoj Rijeci, i uz sadejstvo 2. dalmatinske brigade koja je napadala od pravca Dubrovačke župe preko Dubca i Sv. Jakoba, Dubrovnik je oslobođen 18. oktobra navečer. Neprijateljske snage koje su branile Dubrovnik (delovi 369. legionarskog puka, delovi 750. puka 118. divizije, nešto milicije) uspeli su da se, uz osetne gubitke, povuku prema Trstenom i dalje prema Metkoviću. Da je bilo odmah organizovano gonjenje neprijatelja bilo bi još većih uspeha, ali to nije izvršeno zbog pregrupisavanja snaga koje su učestvovale u oslobođenju Dubrovnika jer je naređeno da se 10. brigada uputi prema Herceg-Novom radi njego-

vog oslobođenja, a sem toga očekivala se mogućnost da se snage 21. AK Grupe armija »E« povlače primorskim pojasom i kroz Hercegovinu. Oslobođenjem Dubrovnika sa pomorskom lukom stvorena je mogućnost da nam saveznici šalju morskim putem potrebnu pomoć, a i da mi možemo brodovima upućivati ranjenike u Italiju.

Posle oslobođenja Dubrovnika 12. brigada je gonila neprijatelja koji se povlačio prema Metkoviću, a 10. brigada je upućena prema Konavlima i dalje prema Herceg-Novom radi njihovog oslobođenja.

Sredinom septembra jedinice 26. divizije iskrcale su se na poluostrvo Pelješac, oslobodile ga, pa su na taj način vidno ugrozile komunikaciju Dubrovnik — Metković i odstupanje neprijateljskih snaga iz Dubrovnika. Na prostoru Ston — Duži — Ošlje — Vukov klanac, u periodu od 17. do 24. oktobra 1944. godine, razvile su se jake borbe između snaga 26. divizije i onih koje su odstupale iz Dubrovnika. Napad na ove snage izvršila je i 12. brigada koja je pristigla neprijatelja i 13. brigada koja je delovala od pravca s. Hrasno i od Zavale. Neprijatelj je u ovim borbama pretrpeo velike gubitke, naročito u Vukovom klancu, a zaplenjeno je mnogo oružja i vojne opreme.

Jedinice 369. i 118. divizije i jedinice 6. i 9. ustaškog zdruga, koje su se tu borile, bile su u velikoj meri onesposobljene za dalju borbu i nastavile su odstupanje ka Mostaru radi posedanja nove linije odbrane. Borbe za oslobođenje dubrovačkog primorja i dela obale prema Metkoviću spadaju u najlepše i vrlo uspešne akcije 26. divizije i jedinica 29. divizije i sigurno je da bi uspesi bili još veći da je bilo bolje organizovano njihovo sadejstvo.

Goneći neprijatelja prema Mostaru 12. brigada oslobađa 26. oktobra 1944. godine Metković, Gabelu i Čapljinu, 28. oktobra Domanoviće i dalje dejstvuje u zapadnoj Hercegovini, oslobodivši 1. novembra Čitluk, gde je zaustavljena. Trinesta brigada goni neprijatelja prema Mostaru i izbija na položaje: G. Vranjevica — Gubavica — Pijesci — Počitelj i održava vezu sa 12. brigadom. Četrnaesta brigada napala je Stolac, oslobodila ga 25. oktobra 1944. godine i upućena je prema Nevesinju. Jedanaesta brigada je od ranije bila angažovana prema Kalinoviku i Miljevini a potom — ka Trnovu i Foči.

Deseta hercegovačka brigada iz Dubrovnika, u dejstvu ka Herceg-Novom, oslobodila je 16. oktobra Grudu i nastavila nastupanje preko s. Đurinci, Molunat ka Oštroj i prema Herceg-Novom. Od 20. oktobra do početka novembra potčinjava se, u operativnom pogledu, Primorskoj operativnoj grupi 2. udarnog korpusa i, zajedno sa jedinicama Primorske operativne grupe, oslobađa 28. oktobra Herceg-Novi i 29. oktobra Kumbor i Đenoviće. Posle toga, 10. brigada (bez 3. bataljona) upućena je u zapadnu Hercegovinu i tamo stiže 9. novembra, smenjuje delove 12. brigade na pravcu Čitluk — Mostar, a 12. brigada se pomerila na zapad prema Lištici (Široki Brijeg) i Kočerinu. Oslobađa Kočerin noću 11/12. novembra 1944. godine. Bataljon 10. brigade, koji je ostao u Boki Kotorskoj, posle oslobođenja Risna i Ledenica, došao je u Kifino selo za ojačanje dejstva prema Nevesinju.

Na ovaj način, posle dvomesečnih vrlo velikih uspeha u borbama za oslobođenje istočne Hercegovine, južne Dalmacije i dela Boke Kotorske i Kalinovika — fočanskog kraja, jedinice 29. hercegovačke divizije početkom novembra 1944. godine izbile su glavnim snagama na liniju: Nevesinje — Blagaj — Buna — Čitluk — Lištica — Kočerin, tj. na liniju koju je neprijatelj organizovao za odbranu Mostara, a deo snaga se još od ranije nalazio na liniji Foča — Trnovo — Kalinovik — Ulog za odbranu od upada četnika u Hercegovinu preko Foče i Trnova, pa su na taj način stvoreni povoljniji uslovi za delovanje prema Mostaru i za pripremu za njegovo oslobođenje. U ovim dvomesečnim borbama divizija je vidno ojačala (formirala je 14. brigadu, brigadu narodne odbrane, artiljerijski divizion itd.), zaplenila je veliku količinu oružja, municije i opreme, zarobila veliki broj neprijateljskih vojnika, a mnogo ih je i poginulo, itd. Naročito je važno istaći da su u ovim borbama razbijeni gatački, bilećki, trebinjski, dubrovački, ljubinjski, stolački i nevesinjski četnici i da se u daljim borbama nisu organizovano pojavljivali da brane pojedine gradove u još neoslobođenoj Hercegovini.

Ratni načelnik štaba 29. hercegovačke divizije Drago Đukanović govori o nekim iskustvima iz borbi divizije pre mostarske operacije

VOJNO-POLITIČKA SITUACIJA PRED IZVOĐENJE MOSTARSKE OPERACIJE

Od izbijanja jedinica 29. divizije na liniju Foča — Kalinovik — Ulog — Nevesinje — Blagaj — Buna — Čitluk — Lištica — Kočerin, tj. od početka novembra 1944. godine do kraja januara 1945. godine, vojno-politička situacija nije bila povoljna za neprijatelja i postepeno se i dalje stalno pogoršavala. Na to su uticala: dejstva Crvene armije na centralnom evropskom ratištu od r. Visle ka Odri

i kroz Rumuniju u istočnoj Mađarskoj; dejstva saveznika na zapadnoevropskom ratištu prema r. Rajni i južnoevropskom ratištu u Italiji; krupni uspesi jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije koji su postignuti izbijanjem njenih jedinica na Dravu, na sremski front, u Posavinu, borbama u Crnoj Gori, Hercegovini i Dalmaciji itd. Neprijatelj je bio prisiljen na povlačenje trpeći velike gubitke i morao je da sužava linije fronta. Jedinice Grupe armija »E« iz Grčke i Albanije povlačile su se uz velike gubitke preko Sandžaka ka Sarajevu, a njen 21. brdski korpus trebalo je da se povlači iz Albanije komunikacijama preko Boke Kotorske, Dubrovnika i Metkovića ka Mostaru i preko Titograda, Nikšića, Trebinja i Bileće prema Mostaru, ali nije uspeo zbog uspešnog dejstva jedinica 2. udarnog korpusa, već je morao da se uz velike gubitke povlači preko Sandžaka ka Sarajevu. Stoga, nisu mogli da dejstvuju prema 29. diviziji koja je pripremila akcije za njegovo zaustavljanje (miniranje puteva, određivanje snaga za sprečavanje njegovog prodora itd.).

Neprijatelj je u to vreme organizovao odbranu na liniji: r. Drava, Dunav, sremski front, Drina, Višegrad, Goražde, Foča, Trnovo, Konjic, Nevesinje, Blagaj, Buna, Čitluk, Lištica, padine Dinare, Lapac, Gospić, Karlobag, s tim što su se prema liniji: Foča — Trnovo — Konjic — Nevesinje — Blagaj — Buna — Čitluk — Lištica nalazile jedinice 29. hercegovačke divizije. Odbrambena linija prema 29. diviziji bila je posednuta po grupnom sistemu u kojem je neprijatelj utvrdio određena mesta i pripremio ih za odbranu. Međuprostore je kontrolisao izviđanjem i raznim drugim aktivnostima.

Moral je kod neprijatelja sve više opadao jer je kod njega rastao osećaj neizvesnosti i nesigurnosti, kao i saznanje da će izgubiti rat i da je dotadašnja borba bila neopravdana i bezciljna. Sve je bila očiglednija kriza okupatorskog sistema i nemogućnost njegovog održavanja.

Četničke snage u Hercegovini bile su potpuno razbijene i nisu više delovale kao samostalne jedinice niti su branile samostalne frontove. Izgubivši perspektivu sve su se više vezivale za sudbinu okupatora.

Ustaško-domobranske snage takođe su bile sve slabijeg morala i više nisu predstavljale snažne i jake jedinice iako su delovale u akcijama protiv snaga naše divizije. Ustaške jedinice su potpuno svoju sudbinu vezale za sudbinu okupatora.

No, bez obzira na opadanje morala, neprijateljske snage su se tvrdokorno i uporno borile i ispoljavale su odgovarajuće aktivnosti prema našim snagama, jer su imale za cilj, s obzirom na situaciju u Evropi i Jugoslaviji, da se organizovano bore i izvuku iz naše zemlje sa što manje gubitaka i u što povoljnijim uslovima.

Neprijatelj je pridavao veliki značaj odbrani Mostara jer se tako štitio širi rejon Sarajeva, vezivale se znatne snage Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, a njegova odbrana doprinosila je uspešnijem povlačenju delova Grupe armija »E« kroz Crnu Goru i Sandžak prema Sarajevu. Sem toga, za neprijatelja je bilo važno korišćenje mostarskog aerodroma i rudnika boksita, a u Mostaru je imao rezerve oružja, ratne opreme i drugih potreba. I sam Hitler je

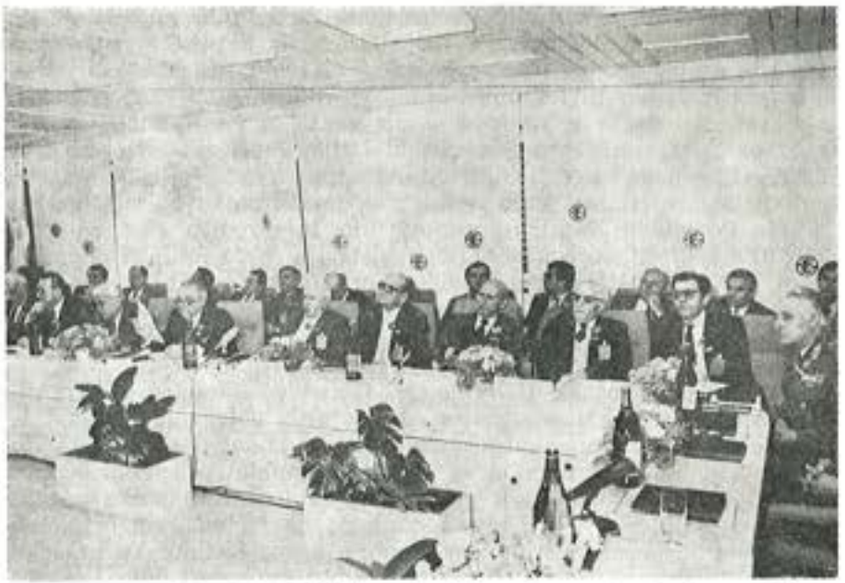

Ratne starešine iz 29. divizije prate izlaganje o mostarskoj operaciji

pridavao veliki značaj odbrani Mostara i nije dozvolio skraćenje linije odbrane na tom delu fronta. S obzirom na takav značaj Mostara neprijatelj je dobro organizovao njegovu odbranu. Spoljna odbrana Mostara bila je organizovana na liniji Gornja i Donja Zimlja — Nevesinje — Blagaj — Buna— Varda — Lištica (Široki Brijeg) — padine Čabulje, a neposredna odbrana na liniji: Jasenak — Hum — Mikuljača — Jastrebinka — s. Goranci, s tim što je organizovanim stacioniranjem, pogodnim obezbeđenjem i patroliranjem održavao komunikacije (puteve i železničku prugu) u dolini Neretve do Konjica i preko Ivan-Sedla za Sarajevo, jer su ove komunikacije za njega bile od posebne važnosti (za dobijanje pojačanja, za snabdevanje, za odstupanje itd.). Odbrana Mostara organizovana je u grupnom sistemu, a u okviru njegove odbrane posebno mesto i značaj imali su Lištica (Široki Brijeg) i Nevesinje.

Po dolasku na linije odbrane Mostara neprijatelj je sređivao svoje jedinice, koje su u prethodnim borbama pretrpele velike gubitke, popunjavao ih novim ljudstvom i materijalno-tehničkim sredstvima, organizovao ih i osposobljavao za borbu, pri čemu je naročitu pažnju poklanjao utvrđivanju pojedinih položaja, uporišta i otpornih tačaka (izrada bunkera, minskih polja, raznih prepreka od žice itd.), uređenju međuprostora između pojedinih uporišta, organizovanju vatrenog sistema itd.

Mostar i njegov širi rejon branile su: 369. pešadijska divizija, 9. ustaško-domobranska divizija, jedinice 9. ustaškog zdruga, jedinice 2. gorskog zdruga, talijanska fašistička legija »San Marko«, artiljerijska grupa »Lice«, milicija i ostaci četnika nevesinjskog korpusa. Cenjeno je da je ukupna jačina ovih snaga bila oko 25.000

vojnika. Ove snage su bile raspoređene po raznim uporištima na linijama odbrane Mostara i u dolini Neretve, s tim što su, pored Mostara, najjače snage bile raspoređene u Lištici (Širokom Brijegu) i Nevesinju a potom na liniji Buna — Blagaj. U to vreme nismo znali tačne podatke o odbrani nekih uporišta, pa je Štab divizije cenio da u rejonu Mostar — Široki Brijeg — Nevesinje ima oko 13.000—15.000 neprijateljskih vojnika a da se ostalih 8.000—10.000 ljudi nalazi raspoređeno po uporištima (mestima) u dolini Neretve od sela Potoci do Konjica spremnih da intervenišu ako zatreba. Štab 9. divizije 8. Korpusa NOV Jugoslavije cenio je da u neposrednom rejonu Mostara ima 20.000 neprijateljskih vojnika. No, bez obzira na ovakve procene vidljivo je da su snage neprijatelja u rejonu Mostara i u dolini Neretve bile znatno jače od naših tadašnjih procjena.

Na prostoru Foča — Ustikliona — Goražde — Jabuka — Trnovo, početkom decembra 1944. godine, došlo je do pojačanih akcija četnika šumadijske grupe korpusa koji su se povlačili iz Srbije. Ovi četnici, zajedno sa četnicima sa Jahorine i nekim prispelim četničkim rezervama, napadaju u pravcu Miljevine i Kalinovika gde ih dočekuju jedinice 11. brigade. S obzirom na jačinu ovih četničkih snaga i na opasnost od njihovog prodora prema Kalinoviku i Gacku Štab 29. divizije upućuje u tom pravcu i 14. brigadu i neke jedinice brigade narodne odbrane (3 bataljona). Organizovanim dejstvima i vrlo upornim borbama jedinice 11. i 14. brigade i bataljoni brigade narodne odbrane uspevaju da razbiju četnike, da ih nateraju u bekstvo i da oslobode Trnovo (17. 12. 1944. godine). Tako je na tom sektoru 29. divizija bila prisiljena da angažuje dve svoje brigade sve dok ih nisu smenile jedinice 2. udarnog korpusa, što je imalo uticaja na snagu njenog delovanja prema Mostaru.

U Crnoj Gori jedinice 2. udarnog korpusa vodile su vrlo jake borbe sa jedinicama Grupe armija »E« koje su se povlačile kroz Crnu Goru i sa jedinicama 21. armijskog korpusa Grupe armija »E« koje su uporno ali bezuspešno pokušavale da se povlače primorskim pojasom ka Mostaru i preko Titograda — Nikšića preko Trebinja i Bileće ka Mostaru, pa su bile primorane da se povlače dolinom r. Lima i dalje na sever ka Sarajevu. U ovim borbama jedinice 2. udarnog korpusa postigle su veliki uspeh i, goneći neprijatelja i kvislinške (četničke) snage, izbile su u drugoj polovini januara 1945. godine na liniju Višegrad — Goražde — Foča — Kalinovik — Trnovo. Tako su stvorile uslove da se 11. hercegovačka brigada prebaci ka Konjicu na prostoru Umoljani — Glavotičevo — Bjelimići, a 14. brigada ka Nevesinju na prostor s. Kljuni — Pridvorci. Time je i 29. divizija vidno skratila front svoje odbrane na »zelenoj liniji«, usmeravajući sve snage ka liniji Mostar — Nevesinje — Konjic.

U Dalmaciji, u ofanzivnim dejstvima jedinice 8. korpusa, posle uspešno izvedene kninske operacije, izbile su na liniju: Karlobag — Gospić — Lapac na kojoj su čekale dalja naređenja.

Oslobođenjem gradova istočne Hercegovine (Gacka, Bileće, Trebinja, Ljubinja, Stoca), oslobađanjem Dubrovnika i dela zapadne Hercegovine, kao i izbijanjem 29. divizije na liniju: s. Kljuni — Pridvorci — Nevesinje — Blagaj — Buna — Čitluk — Lištica — Kočerin, a naročito kada je prošla opasnost od povlačenja 21. AK

Grupe armija »E« kroz Hercegovinu, diviziji više nije pretila opasnost iz pozadine pa je imala veću slobodu akcije, stabilan oslonac za dalja dejstva, bolje uslove snabdevanja i sanitetskog zbrinjavanja i bolje mogućnosti popune ljudstvom. U pozadini divizije, na oslobođenoj teritoriji, delovale su grupe razbijenih četnika i ustaša (škripara) koje su se krile po škripovima i pećinama, ali oni nisu predstavljali veću borbenu opasnost pa su ih jedinice narodne odbrane i teritorijalne jedinice brzo hvatale, zarobljavale ili uništavale.

U periodu od novembra 1944. godine do početka mostarske operacije (6. februara 1945. godine) a i kasnije, odigravali su se veliki politički događaji vezani za uređenje nove Demokratske Federativne Jugoslavije (sporazum Tito — Šubašić, sporazum velike trojice na Jalti, proglas kralja Petra II, otkazivanje sporazuma Tito — Šubašić od strane kralja Petra II, formiranje nove vlade DFJ, itd.). Ti događaji imali su veliki i pozitivan odjek na naše borce i narodne mase a negativan na kolaboracioniste (kvislinge) koji su bili u bezizlaznom položaju.

TROMJESEČNA DEJSTVA 29. HERCEGOVAČKE DIVIZIJE NA »ZELENOJ LINIJI« DO ANGAŽOVANJA 8. KORPUSA

Posle pobedonosnih dvomesečnih borbi (septembrar — oktobar), u istočnoj Hercegovini, Boki Kotorskoj, južnoj Dalmaciji i južnoj Hercegovini 29. divizija je početkom novembra 1944. godine izbila glavninom svojih snaga na liniju odbrane Mostara: Nevesinje — Blagaj — Buna — Varda — Lištica — Kočerin, a od ranije pomoćnim snagama na liniju Foča — Kalinovik — Ulog — Obalj i tako stvorila uslove za dalje pripreme i organizovana dejstva za oslobođenje Mostara. Ona je na ovoj liniji sama dejstvovala povezujući se istočno sa frontom koji su držale jedinice 2. udarnog korpusa a zapadno sa frontom koji su držale jedinice 8. korpusa. Ovaj deo jedinstvenog i samostalnog fronta branila je vrlo uspešno i svojim dejstvima stvorila je povoljne uslove za oslobođenje Mostara. Iako je divizija bila vrlo jaka ovaj front je bio dosta širok (preko 120 km) pa su u daljim akcijama preduzimane odgovarajuće mere za njegovo skraćivanje. Ovakav front je mogla držati jer je dobro organizovala oslobođenu teritoriju i više joj nije pretila opasnost iz pozadine.

Na delu fronta na liniji Nevesinje — Blagaj — Buna — Varda — Lištica jedinice divizije su se suočile sa jako utvrđenim uporištima, dobro organizovanim vatrenim sistemom i organizovano branjenim međuprostorima, pa su bile primorane da se i same utvrđuju po sistemu poljske fortifikacije (izrada zaklona i raznih drugih prepreka), da se više vežu za položaje koje brane, da se bore pod težim uslovima nego ranije, dok to nije bio slučaj sa jedinicama u trouglu Kalinovik — Foča — Trnovo jer su one imale više uslova za razmah ofanzivnih dejstava. Nedostatak alata i materijala za utvrđivanje i neiskustvo u utvrđivanju imalo je izvesnih negativnih posledica, što je, postepeno ali dosta sporo, otklanjano.

U prethodnim borbama i borbama na liniji odbrane Mostara (»zelenoj liniji«) divizija je neprestano brojno jačala, narastala i vidno se povećavala, tako da je narasla na 13.253 borca. Imala je 5 brigada. Njena sposobnost za borbene akcije bila je vrlo velika i predstavljala je respektivnu snagu za neprijatelja. Njena vatrena moć je bila ravna savremenim divizijama. Imala je sve potrebne prištapske jedinice i jedinice podrške (artiljerijsku, inžinjerijsku itd.). Imala je originalni put stvaranja svojih jedinica. Karakterisali su je prethodni veći uspesi a imala je velike uspehe i po odlasku ka liniji odbrane Mostara. Bila je sastavljena od boraca svih naših naroda i narodnosti, i u pravom smislu je predstavljala diviziju bratstva i jedinstva. Moral njenih boraca je bio na visokom nivou, a njihova izdržljivost, hrabrost , požrtvovanje i patriotizam bili su za primer. Moralno-političko jedinstvo bilo je veoma dobro. Njeni kadrovi bili su iskusni i prekaljeni u dotadašnjim borbama i bili su spremni za izvršavanje svih dobijenih zadataka. Jedinstvo misli i akcije, ciljeva i potreba dalje borbe, načina dejstava i metoda borbe, kao moralno-političkih pitanja obezbeđivali su dalje uspehe u raznim dejstvima divizije.

Diviziji je u operativnom pogledu bila potčinjena i 3. brigada narodne odbrane, sastava 5 bataljona, koji su vrlo uspešno delovali protiv razbijenih ostataka neprijatelja, a naročito u rejonu južne i zapadne Hercegovine i na prostoru Kalinovik — Miljevina — Foča — Trnovo. Takođe, diviziji je bila potčinjena 3. brigada italijanske divizije »Garibaldi«, koja je kao divizijska rezerva najpre bila u rejonu Gacka, a posle se pomerala prema Nevesinju i Oblju. Divizija je bila ojačana južnom grupom 1. tenkovske brigade (oko 530 boraca) i motorizovanim artiljerijskim divizionom 2. udarnog korpusa, koji je bio orijentisan ka Nevesinju. Na teritoriji divizije u rejonu Trebinje — Bileća nalazio se jedan engleski artiljerijski divizion sa jednom grupom komandosa (oko 500 ljudi), koji je divizija prema potrebi mogla koristiti za artiljerijsku podršku.

Divizija je imala i dopunski bataljon u koji su dolazili novi borci, tu se obučavali i opremali, a odatle su raspoređivani u jedinice.

Dvadeset deveta hercegovačka divizija je bila veoma specifična. Imala je svoju teritoriju kojom je upravljala Vojna oblast sa odgovarajućim teritorijalnim jedinicama i komandama mesta u kojima je bilo 3.089 boraca. U Vojnoj oblasti uspešno su delovale pozadinske službe, a sanitetsko zbrinjavanje je bilo veoma dobro organizovano. Vojna oblast je uspešno snabdevala divizije i bila je vrlo veliki oslonac za uspešan rad i veću manevarsku sposobnost divizije. Veza između divizije i Vojne oblasti i njenih organa bila je dobra.

Njene teritorijalne jedinice u pozadini neprijatelja, kao i partizanski odredi uspešno su sarađivali sa jedinicama na frontu i obaveštavali su o situaciji u pozadini neprijatelja, tako da je u to doba ostvarivano povezivanje dejstava na frontu sa delovanjem u neprijateljskoj i našoj pozadini.

Na teritoriji Hercegovine, kako na oslobođenom delu tako i na neoslobođenom, uspešno je radila Komunistička partija, organi narodnooslobodilačkog fronta, organizacija žena i druge društveno-političke organizacije što je bila velika pomoć i oslonac u radu i borbenim akcijama divizije.

Dolazeći pred liniju odbrane Mostara, Štab divizije je cenio situaciju radi usmeravanja daljih dejstava za oslobođenje Mostara. Procenom situacije, s obzirom na snage kojima je neprijatelj raspolagao i na način organizacije njegove odbrane, štab divizije je ocenio da divizija, sa snagama kojima je raspolagala (najpre 4, a posle 3 brigade), ne može sama osloboditi Mostar jer nema potrebnih snaga. Front divizije je bio dosta širok (oko 120 km), pa je bilo potrebno pregrupisati snage divizije i skratiti front napada. U tom periodu zima je bila vrlo jaka, sneg veoma veliki a temperature nenormalno niske, pa je to otežavalo pokretljivost jedinica, njihove akcije, smeštaj i snabdevanje. Sem toga, diviziji je nedostajalo naoružanje i municija, koje nije dopremljeno na vreme, kako je bilo dogovoreno. Neprijatelj je uspeo da stabilizuje svoj front odbrane prema 29. diviziji, a i šire u Jugoslaviji, pa je to na određeni način suzilo zamah ofanzivnih dejstava naših jedinica. U takvoj situaciji štab divizije je preduzimao mere koji su u datoj situaciji bile realne, moguće i obavezne, imajući pri tome u vidu da je neophodno stvoriti potrebne uslove za dejstva radi oslobođenja Mostara (potrebnu koncentraciju snaga, skraćivanje fronta itd.) pa je u tom pogledu i preduzimao određene mere.

Tako su, s obzirom na situaciju, od početka novembra 1944. godine, tj. od izbijanja divizije na liniju: Foča — Kalinovik — Nevesinje — Blagaj — Buna — Varda — Ličtica — Kočerin, pa do mostarske operacije, odnosno do stavljanja divizije u operativnom pogledu pod komandu 8. korpusa, jedinice 29. hercegovačke divizije u osnovi izvršavale sledeće zadatke: aktivno dejstvovale i napadale nemačke, ustaško-domobranske i četničke snage i nanosile im velike gubitke; delovale u međuprostorima neprijateljskih snaga; odbijale manje i veće napade neprijatelja; uništavale četnike na prostoru Foča — Kalinovik — Trnovo — Jabuka; obučavale i osposobljavale ljudstvo za akcije protiv neprijatelja; vršile odgovarajuće pripreme i pregrupisavanje radi oslobođenja Mostara; organizovale utvrđivanje i zaprečavanje svojih položaja; uređivale vatreni sistem itd.

Naše snage su uspešno izvršavale navedene zadatke i uspevale su da zaustave i slome svaki napad neprijatelja iz odgovarajućih uporišta u okviru odbrane Mostara i da mu pri tom nanesu osetne gubitke. Neprijatelj je manje ili veće ispade vršio iz Nevesinja u pravcu Kifina sela i Udruženja, iz Blagaja i sa Bune u pravcu Domanovića i Stoca, prema Čitluku i Ljubuškom i iz Ličtice prema Kočerinu.

Verovatno po nalogu Vrhovnog štaba, na dan 9. decembra 1944. godine, došao je u Štab 29. divizije komandant 8. korpusa general Petar Drapšin i tada je sa komandantom 29. divizije razgovarao o situaciji u zapadnoj i istočnoj Hercegovini, o stanju kod južne grupe 1. tenkovske brigade i o situaciji u Mostaru. Dogovoreno je da se 9. dalmatinska divizija prebaci iz Dalmacije u zapadnu Hercegovinu i da tamo smeni dve naše brigade (12. i 10) kako bi ih mogli upotrebiti istočno od r. Neretve prema našem nahođenju i tako skratiti front divizije. Prema ovom dogovoru 9. divizija 8. korpusa 16. de-

cembra 1944. godine smenila je 12. brigadu, koja je prebačena u Biograd, južno od Nevesinja, a 23. decembra 10. brigadu, koja je prebačena u rejon Nevesinja, pa se front divizije smanjio i vidno je ojačana snaga divizije na liniji Buna — Blagaj — Nevesinje. U sastav 9. divizije došla je, 5. januara 1945. godine, 2. dalmatinska brigada.

U prvoj polovini decembra 1944. godine jača dejstva četnika Šumadijske grupe korpusa zajedno sa jahorinskim četnicima u rejonu Foča — Miljevina — Kalinovik — Trnovo— Jabuka primorala su Štab 29. divizije da tamo uputi još jednu brigadu (14. brigadu) i tri bataljona brigade narodne odbrane sa zadatkom da, zajedno sa 11. brigadom (koja je tamo od ranije dejstvovala), organizovano i planski napadnu ove četnike, da ih razbiju i proteraju sa toga prostora. Tako su se na ovom prostoru našle respektivne snage divizije. Ove snage u brzom i snažnom naletu razbile su četnike Šumadijske grupe korpusa i četnike jahorinskog korpusa, nanele im velike gubitke i naterale ih u bekstvo, oslobađajući pri tome 17. decembra Trnovo. Neprijatelj je dobio pojačanja iz Sarajeva i 26. decembra vraća Trnovo, ali ga posle snažnih napada 11. i 14. brigade ponovo gubi 7. januara 1945. godine. Ove snage 29. divizije u toku decembra 1944. godine i prve polovine januara 1945. godine postigle su vidne uspehe, izuzetno značajne, jer su razbile jake grupe četnika i nisu im dozvolile da zauzmu Kalinovik i da krenu ka Gacku i Dubrovniku gde bi se pojavile u pozadini naših snaga. Posle ovih uspeha počele su na sektor Foča — Goražde — Ustikolina — Trnovo — Kalinovik da stižu jedinice 2. udarnog korpusa, pa je posle ovih borbi 6. crnogorska brigada smenila 11. hercegovačku brigadu koja je posle dugog i teškog marša preko prevoja između Bjelašnice i Treskavice, 26. januara stigla u s. Umoljane i rasporedila se na prostoru Umoljani — Bjelimići — Glavatičevo radi dejstva ka Konjicu, a 5. crnogorska brigada smenila je 11. hercegovačku brigadu koja je posle smenjivanja došla u s. Bjelimiće i tu vodila uspešne borbe protiv četnika i ustaške milicije posle čega je prebačena u rejon s. Kljuni — Pridvorci radi izvođenja borbenih akcija prema Gornjem i Donjem Zimlju i prema Nevesinju. Na ovaj način se još jedanput vidno skratio front divizije i glavne snage divizije su bile koncentrisane prema Nevesinju, pa su stvoreni još povoljniji uslovi radi napada na Nevesinje i Mostar i radi dejstva u dolini r. Neretve i Konjica.

Neprijatelj je vršio ispade sa prostora Blagaj — Buna na jedinice 13. brigade na pravcima prema s. Domanovići i u pravcu Stoca, ali je uvek organizovano dočekivan i odbijan uz gubitke u ljudstvu i materijalu i vojnoj opremi. Takođe je neprijatelj vršio povremene ispade prema snagama 9. divizije u zapadnoj Hercegovini i to na pravcima Ličtica — Kočerin i Varda — Čitluk — Ljubuški, ali su snage 9. divizije i jedinice 3. brigade narodne odbrane, u sadejstvu sa zapadnohercegovačkim partizanskim odredom, uspešno odbijale ove ispade nanoseći neprijatelju velike gubitke. Početkom januara 1945. godine (5. januara) u sastav 9. divizije ušla je 2. dalmatinska brigada, koja je ranije bila u sastavu Primorske operativne grupe 2. udarnog korpusa, pa je time vidno ojačana odbrambena i napadna moć 9. divizije. Jedinice 9. divizije napadale su neprijatelja, prodirale

dublje u međuprostore između pojedinih uporišta, vršile određene izviđačke akcije i nanosile neprijatelju osetne gubitke.

Jedinice 29. divizije takođe su dejstvovale ofanzivno i to 11. brigada prema Konjicu, 10. i 14. brigada prema Nevesinju, 12. brigada na komunikaciju Nevesinje — Mostar (na Bišini i prema Bakračuši) i 13. brigada u dolini Neretve ka Mostaru i u ovim akcijama imale su velikog uspeha. Ove akcije su bile i priprema jedinica 29. divizije za izvođenje mostarske operacije.

Međutim, neprijatelj je noću 27/28. januara 1945. godine izvršio iz Mostara pravcem Čitluk — Ljubuški — Čapljina — Gabela — Metković jedan vrlo jak ispad sa snagama jačine 12—13 bataljona ojačanih sa oko dva diviziona artiljerije (ukupno oko 8.000 ljudi). Ove snage su napale na spoju između 3. i 4. brigade 9. divizije i iznenadile ove dve brigade. Četvrta brigada je razdvojena, pretrpela određene gubitke i trebalo joj je 1—2 dana da se sredi. Neprijatelj je zauzeo 28. januara Ljubuški i okrenuo se prema Čapljini gde su mu davale jak otpor jedinice 1. bataljona hercegovačke brigade NO, zapadnohercegovačkog PO, Komande mesta Čapljina i deo južne grupe 1. tenkovske brigade. Ove snage nisu uspele zaustaviti neprijatelja pa su se pod borbom i u teškim uslovima povukle na levu obalu Neretve. Neprijatelj je 29. januara zauzeo Čapljinu i nastavio nastupanje prema Gabeli (koju je zauzeo 29. januara navečer) i Metkoviću, koji je zauzeo 30. januara 1945. godine. Neprijatelj je na ovaj način ugrozio levi bok 29. divizije. Sem toga, neprijatelj je porušio mostove na r. Neretvi kod Čapljine, Gabele i Metkovića što je bio veliki gubitak za naša dalja dejstva, a posebno za privredu Hercegovine i šire. U ovakvoj situaciji Štab 9. divizije je cenio da je ovo pomoćni ispad a da će glavni ispad neprijatelj izvršiti iz Ličtice (Širokog Brijega) prema Imotskom, pa je tamo i držao svoje rezerve koje nisu došle do izražaja.

S obzirom na situaciju i ugroženost levog boka divizije Štab 29. divizije je odmah reagovao upućujući u taj rejon: svoju tenkovsku rezervu iz Stoca prema Čapljini; 1, 3. i 5. bataljon brigade narodne odbrane; jedan bataljon 13. brigade sa položaja Buna — Blagaj, 12. brigadu (bez jednog bataljona) iz Nevesinja koja je dosta teškim maršem (veliki sneg a bilo je i smrzavanja) stigla do Čapljine i Počitelja. Na mestu događaja, radi koordinacije akcija, stigao je 29. januara komandant 29. divizije general-major Vlado Šegrt.

Ova protivnapadna akcija neprijatelja i pregrupisavanje snaga 29. divizije ka tom prostoru u određenoj meri su poremetile pripreme 29. divizije za izvođenje mostarske operacije. Ova akcija neprijatelja ukazivala je da su neprijateljske snage u Mostaru dosta jake.

Sa snagama 29. divizije, koje su došle na levu obalu Neretve, organizovan je napad na neprijatelja sa ciljem da se povrati ono što je izgubljeno i da se neprijatelju nanesu što veći gubici. Izvršeno je forsiranje r. Neretve kod Gabele i Dretelja i, 1. februara 1945. godine, stvoreni su mostobrani koji su poslužili za dalje nadiranje naših jedinica. U energičnom napadu 12. brigada, uz podršku jedinica 1. tenkovske brigade, oslobodila je 3. februara Čapljinu. Bataljoni 12. i 13. brigade, uz podršku artiljerije, slomili su otpor ustaša na Gradini, pa je potom nastavljeno dalje gonjenje neprijatelja.

Jedinice 2. dalmatinske brigade i 3. bataljona 12. brigade oslobodile su 4. februara Ljubuški, a posle toga Čitluk. Dvanaesta brigada nije gonila neprijatelja, ali gonjen od jedinica 9. divizije neprijatelj je odstupao ka Mostaru, zadržavajući deo svojih jedinica na liniji odbrane Mostara na tom pravcu. Napad jedinica 29. divizije na neprijatelja koji je izvršio ispad do Metkovića trajao je 6 dana i uspešno je završen. Napad na ovog neprijatelja potpomagale su 1. i 2. vazduhoplovna eskadrila NOV i POJ i svojim dejstvima nanosile su velike gubitke neprijatelju. U ovim teškim borbama divizija je imala 250 boraca izbačenih iz stroja i jedan broj uništenih tenkova, a neprijatelj je imao 300 izbačenih iz stroja„ a zaplenjeno je dosta naoružanja i opreme.

Tridesetog januara 1945. godine Vrhovni štab je naredio 8. korpusu da interveniše prema Mostaru i oslobodi ga. Za izvršenje ovoga zadatka potčinio mu je u operativnom pogledu 29. hercegovačku diviziju. U mostarskoj operaciji 29. diviziji je određivao zadatak Štab 8. korpusa, a radi koordiniranja zadataka u Štab 8. korpusa došao je, 8. februara, komandant divizije Vlado Šegrt. Jedinice 29. divizije, pred mostarsku operaciju bile su raspoređene po sledećem: 11. brigada u rejonu Umoljani — Bjelomići — Glavotičevo, namenjena za ofanzivna dejstva u pravcu Konjica i doline Neretve; 14. brigada na prostoru s. Kljuni — Pridvorci za dejstvo ka G. i D. Zimlju i Bijelom Polju, a i prema Nevesinju; 10. brigada (ojačana jednim tenkovskim bataljonom, artiljerijskim divizionom, motorizovanim artiljerijskim divizionom 2. udarnog korpusa i jednim bataljonom 14. brigade) orijentisana prema Nevesinju i Bišini; 13. brigada bez jednog bataljona na prostoru Blagaj — Buna; i 12. brigada sa 4. bataljonom 13. brigade u zapadnoj Hercegovini na pravcu Čitluk — Varda — Mostar. Zadatak diviziji za mostarsku operaciju davao je Štab 8. korpusa.

Iz navedenog izlaganja vide se osnovni vojni i vojno-politički učinci 29. hercegovačke divizije u periodu od septembra 1944. godine pa do angažovanja 8. korpusa za izvođenje mostarske operacije. Ako bi se ukratko rezimirali oni se uglavnom sastoje u sledećem: oslobođena je cela Hercegovina sem onih mjesta koja će biti oslobođena u mostarskoj operaciji; uništene su i potpuno razbijene jače četničke snage koje su došle u Hercegovinu da bi se eventualno priključile saveznicima čije su iskrcavanje očekivali u rejonu Dubrovnika; potpuno su razbijeni hercegovački četnici, tako da se više nisu pojavljivali kao organizovane jedinice i snage sposobne za borbu; oslobođen je Dubrovnik i dubrovačko primorje; delom snaga sadejstvovala je 26. diviziji u rejonu Ston — Duži — Neum — Vukov klanac na uništenju neprijatelja koji je odstupao iz Dubrovnika; učestvovala je u oslobođenju Konavla i Herceg-Novog u Boki Kotorskoj; oslobodila je Metković, Gabelu i Čapljinu; goneći neprijatelja izbila je na liniju odbrane Mostara i vršila sve potrebne pripreme za oslobođenje Mostara; uspešno je branila jedinstveni i samostalni front od Miljevine — Kalinovika — Uloga — Nevesinja — Blagaja — Bune — Varde — Lištice i Kočerina; razbila veće četničke grupacije na prostoru Kalinovik — Foča — Jabuka — Trnovo, ne dozvolivši im da se kreću prema Gacku i istočnoj Hercegovini; aktivno je delovala i napadala neprijatelja u širem rejonu Mostara

(Konjic — Nevesinje — Blagaj — Buna — Varda — Lištica — Kočerin), nanoseći mu velike gubitke; uspešno je odbijala sve ispade neprijatelja iz Mostara i uporišta neprijatelja na liniji odbrane Mostara; preduzimala je sve mere za jačanje, organizaciono učvršćivanje i osposobljavanje divizije za izvršavanje zadataka koji joj predstoje; dovela je diviziju u povoljnu situaciju za delovanje u mostarskoj operaciji itd. Ovi rezultati predstavljaju vidan doprinos oslobođenju Hercegovine i doprinos našoj narodnooslobodilačkoj borbi i njenom daljem razvoju. Ovako velike rezultate 29. hercegovačka divizija mogla je postići zbog toga što su ciljevi njene borbe bili opravdani i što su ga prihvatile najšire narodne mase; jer je moralno-političko stanje njenih boraca i starešina bilo na visokom nivou; što je Komunistička partija bila snažna i jaka i što je u ovoj situaciji pravilno delovala i otvarala perspektivu daljeg razvoja pa je bila čvrst oslonac za uspešnija borbena dejstva; što je imala veliki broj jedinica u svome sastavu pa je predstavljala moćnu i savremenu diviziju; što je hrabrost, požrtvovanje i zalaganje njenih boraca i starešina bilo na visokom nivou; jer je imala iskusne, prekaljene i odane kadrove koji su bili spremni za izvršavanje svih zadataka; što je u borbi imala podršku najširih narodnih masa, čvrstu organizaciju pozadine i oslonac na sopstvene snage; jer je na svojoj teritoriji uspešno organizovala partizanske odrede i teritorijalne jedinice i pravilno ih koristila u borbi za postizanje postavljenih ciljeva.

NEKA ISKUSTVA IZ DEJSTVA 29. HERCEGOVAČKE DIVIZIJE PRE MOSTARSKE OPERACIJE

Svakako se može reći da smo u organizaciji borbenih dejstava 29. hercegovačke divizije do izvođenja mostarske operacije stekli mnoga iskustva, kako pozitivna tako i negativna. Pozitivna iskustva i rezultati vide se iz prethodnog izlaganja. Od pozitivnih rezultata potrebno je još istaći: da je briga o borcu, čoveku i starešini bila veoma razvijena i neprekidna; da su međuljudski odnosi, prijateljstvo, drugarstvo i međusobno poverenje među borcima i starešinama bili pravilni, ljudski i humani; da su patriotizam boraca i starešina, svesna disciplina i spremnost za borbu bili na vrlo visokom nivou i da su u čitavom dejstvu divizije, na iskustvima i poukama, razvijane najlepše ljudske osobine koje treba da krase čoveka i borca, pa je sve to doprinosilo našem ugledu, poverenju i uspesima u borbi i daljem radu. Pri ovome treba istaći da se radilo bez šablona i da je inicijativa boraca i starešina bila posebno razvijena, a to nam je mnogo pomagalo u ostvarivanju naših zadataka.

Sistem veza po svim njegovim delovima (segmentima) između štaba divizije i njegovih jedinica nije nekada najbolje funkcionisao. Ovo se najviše odnosi na radio-vezu. Razlog za ovo je nedostatak potrebnih tehničkih sredstava (radio-stanica itd.) i rezervnih delova za postojeća sredstva, a bilo je i tehničkih smetnji zbog terena, visokih planina, reka itd. Ovaj nedostatak nadoknađivan je kurirskim vezama, ali, one su bile sporije. Tamo gde je bilo telefonskih veza dobro su korišćene, ali ih nije bilo dovoljno i često su prekidane.

Idejna veza između komandi i štabova bila je na zavidnoj visini, pa je i ona u izvesnom smislu ublažavala i nedostajuću tehniku. Rukovođenje i upravljanje direktivama, uputstvima i smernicama vidno je doprinosilo jedinstvu delovanja u borbenim dejstvima za duži period. Mada je neprijatelj otkrivao naše šifre i time se koristio, ali sa izvesnim zakašnjenjem, pa mu to nije donosilo značajnije prednosti.

Sadejstvo i veze između jedinica koje su izvršavale zajedničke zadatke nije uvek bilo organizovano na način kako bi trebalo, pa su naše jedinice od toga imale štete a neprijatelj koristi. Na primer, nije bilo dobro organizovano sadejstvo i veze sadejstva između: 2. dalmatinske brigade i brigada 29. divizije prilikom oslobođenja Dubrovnika; jedinica 12. i 13. brigade i jedinica 26. divizije pri napadu na neprijatelja koji se povlačio iz Dubrovnika i koga su ove jedinice napale u rejonu Ston — Duži — Neum — Vukov klanac; jedinica 9. divizije i jedinice 12. brigade u zapadnoj Hercegovini; jedinica divizije i Štaba 8. korpusa u pripremi i izvršenju mostarske operacije; 17. krajiške brigade 10. divizije 5. korpusa i jedinica 29. divizije itd. Slabosti u organizaciji sadejstva naših jedinica išle su na ruku neprijatelju.

Obaveštajna služba, zbog raznih teškoća i razloga (neodlučnost, tehnička neopremljenost, izvesna sporost itd.) često nije davala podatke koje su komande — štabovi morali imati, pa se često nije znala prava jačina neprijateljskih snaga u raznim mestima i prostorima. Takođe, informacije viših komandi o jačini neprijatelja nisu dobijane pravovremeno. Ovo se, na naše intervencije, postepeno popravljalo, ali ne u meri u kojoj je to bilo potrebno.

Na prilazu liniji odbrane Mostara jedinice su se srele sa potrebom izrade sopstvenih utvrđenja (rovova, zaklona, prepreka itd.). One dotle na ovo nisu bile naviknute, pa su u prvo vreme imale gubitke. Ovo se, kasnije, popravilo ali ne u meri u kojoj je trebalo jer jedinice nisu imale potrebnog alata i sredstava, ali ni navika, jer su stalno napadale, a malo se branile.

Nije uvek iskorišćavan naš uspeh za brzo i energično gonjenje neprijatelja, pa je u takvim situacijama neprijatelj uspevao da se izvuče sa manje gubitaka. Razlozi za ovo su različiti za svaki konkretan slučaj (potreba pregrupisavanja jedinica; neophodnost odmora i popune posle napornih borbi; potrebe za uspostavljanjem vlasti u oslobođenom mestu itd.).

Na kraju želim istaći da je divizija kroz uvodna dejstva uspješno pripremila uslove za uvođenje 8. korpusa i izvođenje mostarske operacije i bila na visini istorijskih zahteva u ovoj operaciji i dejstvima do konačnog oslobođenja Hercegovine, izbijanjem na Ivan sedlo 4. marta 1945. godine.

Mostarska operacija[1]

General-major **Ante Biočić**[2]

Poslije veoma uspješne, ali i teško izvojevane pobjede u kninskoj operaciji, jedinice 8. dalmatinskog korpusa bile su razmještene u širem rejonu sjeverne i srednje Dalmacije zbog odmaranja, popune, uvježbavanja novoprimljenih boraca i zaštite oslobođenih teritorija. Predah je bio neophodan, jer su prethodne borbe za oslobođenje Dalmacije i jadranskih otoka trajale gotovo tri mjeseca, što je imalo za posljedicu i relativno velike gubitke u boračkom i starješinskom kadru. Samo u kninskoj operaciji iz stroja je izbačeno oko 2.900 ljudi.

Vrijeme je zahtijevalo izuzetno organiziran i intenzivan vojnostručni i partijsko-politički rad, a iznad svega visoku aktivnost štabova i starješina, jer su na pomolu bile nove, još veće obaveze i izvršenje još težih i složenijih zadataka.

Kako je operacijska zona 8. korpusa obuhvatala gotovo cijelo područje Jadrana, otoka i Dalmacije, što znači i sve puteve kojima su održavane veze sa Zapadom i spoljnim svijetom, Štab korpusa je, zbog svog položaja morao da preuzme i određene diplomatske i spoljno-političke funkcije u vezi sa saveznicima.

Još u toku borbi za oslobođenje srednjodalmatinskih otoka, a nešto kasnije i Dubrovnika, Anglo-Amerikanci su pokušavali svim mogućim putevima i kanalima da se »ubace« na taj dio fronta, nudeći u više navrata pomoć, čak i kada je mi nismo tražili. U to vrijeme su se pravile mnoge zakulisne kombinacije o eventualnom iskrcavanju zapadnih saveznika na našu jadransku obalu, što se potpuno uklapalo u njihovu opštu politiku i vojnu strategiju prema našem narodnooslobodilačkom pokretu i našoj zemlji. Sve se to zbivalo u posljednjim mjesecima 1944. i u prva tri mjeseca 1945. godine, kada je vizija konačne pobjede antihitlerovske koalicije bila već sasvim bliska i izvjesna. Crvena armija je u širokom frontu bila izbila u samo središte »Hitlerove tvrđave« — od Mazurskih jezera, preko Visle, Estergona i Blatnog jezera do Drave; zapadni saveznici su dosegli Rajnu, a u Italiji se front protezao južnim padinama Toskanskih Apenina. U to vrijeme održana je i konferencija u Jalti (prvih dana februara 1945. godine), na kojoj je raspravljano i o Jugoslaviji (podjeli na interesne sfere), što mi tada nismo znali. Tito

[1] Uvodno izlaganje na »okruglom stolu« o mostarskoj operaciji održanom 13. februara 1985. godine u Mostaru.

[2] Načelnik Štaba 8. korpusa za vreme izvođenja mostarske operacije.

Ratni načelnik Štaba 8. korpusa Ante Biočić govori o toku i rezultatima mostarske operacije

je, međutim, genijalno predosjećao, instinktom prekaljenog revolucionara, da je u tim trenucima jedan od najvažnijih i najsloženijih problema po svaku cijenu onemogućiti i spriječiti dolazak armija zapadnih saveznika na naše tlo, jer bi to moglo da ima nesagledive političke i vojne posljedice i reperkusije po budućnost nove Jugoslavije. Zato je već 3. januara poslao Štabu 8. korpusa kategoričnu direktivu da se ne dozvoli iskrcavanje nikakvih novih savezničkih snaga na Vis, da se sazna koliko ih tamo ima i, ako treba, da se na Vis pošalje nova brigada. To je odmah i učinjeno — za ojačanje postojeće posade otoka prebačena je 13. brigada 9. divizije.

JANUAR 1945. — PERIOD INTENZIVNIH PRIPREMA

Period od završetka kninske do početka mostarske operacije trajao je oko 45 dana. Gotovo sve jedinice 8. korpusa bile su u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji, s tim što je 20. divizija dejstvovala u Lici prema njemačko-ustačkom frontu, na liniji: D. Lapac — Gospić — Karlobag, a 9. divizija je već koncem decembra upućena prema Širokom Brijegu (Lištici) da smijeni jedinice 29. hercegovačke divizije i omogući im prenošenje težišta dejstava na front Blagaj — Nevesinje i sjeverno od Mostara dolinom Neretve. Prvih dana januara vratila se u sastav 9. divizije i proslavljena 2. dalmatinska proleterska brigada, koja je nekoliko prethodnih mjeseci dejstvovala u Crnoj Gori i Hercegovini pod komandom 2. korpusa i 29. divizije, tako da su tada sve jedinice 8. korpusa bile »na okupu«.

S T A B
VIII. UDARNOG KORPUSA
N.O.V.Jugoslavije
Op. br. 71.

12 februara 1945 g.

IV/6 9.

9-1/9
272 A

Z A P O V J E S T

Sekcija Prozor, Nevesinje, Mostar 1 : 100.000/jug.izr./

Poslije zauzimanja Širokog Brijega od naših snaga u cilju odbrane mostarskog garnizona i komunikacije Mostar -Sarajevo, neprijatelj iz sastava 369 Vražje divizije, Djelova IX ustaške Gorske divizije i Crne Legije posjeo je liniju s.Brežnica-Jastrebinka k.1139 -Mikuljača k.654-Kekeljevača k. 475.-Vardak 331 -Dobrotina k 202 -Mostarsko Polje.

Neprijateljska rezerva vjerovatno u Mostaru i Bijelom Polju.

Sastav neprijatelja prema priloženom vojno-obavještajnom izvještaju.

Naš zadatak očistiti sve uporišta oko Mostara i osloboditi grad Mostar.

N A R E D J U J E M O :

I. Desna kolona XIX. ud. divizija bez jedne brigade sa pridodatom XII. herceg. brig. i jednim brd. divizio. Svega: 12 bataljona i 2 art. diviziona	Zadatak: Napada Mostar sa južne strane pravcem Čitluk Varda -Mostar. Desna granica zone dejstva s. Bačevići zaključno r. Neretva -s. Luka- s. Bjelušina sve isključno. Lijeva granica zone dejstva Ljuti Dolac -Tonor - s. Varda - s. D. Kozice -Orlovac k. 473 - s. Razlomište sve zaključno. Desna veza sa XXIX divizijom, lijevo sa XXVI. ud. divizijom.
II. Srednja kolona XXVI. ud. divizija tenkovska i artilje rijska brigada. Svega: 16 bataljona 2 tenkovska bat. i 2 art. diviziona.	Zadatak: Napada Mostar sa zapadne i sjeverozapadne strane pravcem s. D. Polog -Mostar. Desna granica zone dejstvado lijeve granice zone dejstva desne kolone. Lijeva granica zone dejstva s. Grabova Draga -Jastrebinka k. 1139 - s.Poradok - s.Orlac - k.346 sve zaključno.
III. Lijeva kolona IX. ud. divizija Svega: 14 bataljona i art. divizion	Zadatak: Odsjeći mostarski garnizon od zaledja na sjever na liniji Raštani - s.Brežnica. Desna granica zone dejstva do lijeve granice zone dejstva srednje kolone, uključno Raštani. Lijeva granica zone dejstva pl. Čabulja -Brežnica uključno.
IV. XXIX. hercegovačka divizija	Radi prema zaključenom planu.
V. Artiljerijska brigada	Sadejstvuje srednjoj koloni.
VI. Tenkovska brigada	Sadejstvuje srednjoj koloni.

./.

Zapovest Štaba 8. korpusa za napad na Mostar (I. str.)

9-2/9
272

VII.	Rezerva	Napadne kolone iz svog sastava odrediti da svom pravcu jednu brigadu kao rezervu. V. brigada XIX divizije ulazi u rezervu korpusa.
VIII.	Avijacija	Aktivno će potpomagati operacije.
IX.	Veza	Glavni centar veze u Širokom Brijegu. Pomoćni centar veze br. 1 s. Gvozdnica. Pomoćni centar veze br. 2 s. Goremci. Istaknuta centrala s. Dobrić. Sve ostalo prema priloženoj instrukciji za vezu.
X.	Sanitet Korpusa.	Prema priloženoj instrukciji za sanitet.
XI.	Intendatura korpusa	Prema priloženoj instrukciji za intendaturu.
XII.	Snabdijevanje municijom materij.	Glavne baze za snabdijevanje Metković-Makarska- Omiš.
XIII.	Komunikacijski pravci.	Split-Omiš -Makarska-Opuzen -Metković-Široki Brijeg Imotski -Omiš -Split.
XIV.	Signali:	
	12 II 1945 g.	CIMIV - ČAVRT — Jedne crvene i dvije bijele signalne rakete.
	13 II 1945 g.	ČIMA - ČAPAK — Dvije crvene signalne rakete.
	14 II 1945 g.	BOLJA - LOGOR.AD — Dvije zeleno signalne rakete.
	15 II 1945 g.	POL - DAN — Dvije bijele i jedna crvena signalna rakete.
	16 II 1945 g.	TOP - VOTOLA — Dvije bijele signalne rakete.
	17 II 1945 g.	MAJKA - MITOLJ — Jedna zelena i jedna bijela signalna rakete.
	18 II 1945 g.	ZATVARAČ-ZAGORJE — Jedna crvena i jedna zelena signalna rakete.
	19 II 1945 g.	ZVIJEZDA - ZORUN — Jedna bijela i dvije crvene signalne rakete.
	20 II 1945 g.	TRAK - TRAGIH — Dvije zelene i jedna bijela signalna raketa.
XV.	Mjesto štaba korpusa.	Široki Brijeg.
XVI.	Početak operacija	13 februara tek. god. u 7 časova.

Smrt fašizmu — sloboda narodu !

Politkomesar, pukovnik:
Boško Siljegović s.r.

Komandant,generalmajor:
Petar Drapšin s.r.

Za je prepis vjeran originalu ovjerava,
Načelnik,pukovnik:

Dostavljeno na postupak:
Štabu IX.XIX, XX, XXVI ud. divizije,
Štabu tenkovske i artiljerijske brig.
Štabu XXIX. hercegovačke divizije
Sefovima otsjeka štaba korpusa.

Zapovest Štaba 8. korpusa za napad na Mostar (2 str.)

U to vrijeme Dalmacija je bila i glavno tranzitno područje za Hrvatsku, zapadne i središnje dijelove Bosne, pa čak i za dio Slovenije. Sve što je nabavljano i primano od saveznika u Italiji (hrana, oprema, oružje i dr.) išlo je preko oslobođenih područja Dalmacije i sve se moralo transportovati, čuvati i opremati, što nije bilo ni lako, ni jednostavno.

Postoje sačuvani podaci o tome da su pozadinske jedinice i ustanove 8. korpusa morale pripremati i do 75.000 obroka dnevno za sopstvene potrebe, mornaričke jedinice, bolnice i ranjenike, a nisu bile manje ni obaveze u obezbjeđivanju ratnom tehnikom. U kninskoj operaciji zaplijenjeno je 78 topova, više od 5.000 pušaka i 530 automatskih oružja, nekoliko desetina vagona ratne opreme i motornih vozila, a sve je to trebalo dovesti u ispravno stanje, podijeliti jedinicama, obučiti poslugu za upotrebu, osposobiti za dejstvo i pokret. Korpusne i pozadinske radionice radile su gotovo danonoćno, jer vremena nije bilo. Svaki izgubljeni dan morao se nadoknaditi udvostručavanjem napora i aktivnosti. Insistiralo se, naročito, na što bržem opremanju i osposobljavanju tenkovskih i artiljerijskih jedinica, jer se na osnovu dotadašnjih borbenih iskustava znalo da su one udarna i vatrena snaga bez koje se savremene operacije više ne mogu uspješno izvoditi.

Uz sve te probleme, nametnuo se još jedan — izuzetno oštra i hladna zima. Temperatura se noću spuštala i do —30°C, ali su i dani bili veoma hladni i vjetroviti, što je katkada onemogućavalo i otežavalo duže pokrete i složenija dejstva. Za mnoge mlade borce, pogotovu bez dužeg ratničkog i partizanskog iskustva, bio je to jedan od najtežih izazova, naročito kada su kretali na duži put bez temeljitijih priprema. Tako se i dogodilo da iz 10. brigade promrzne oko 100 boraca (i ugine oko 160 konja) na maršu od Knina prema Sinju, pa je Štab korpusa u više navrata upozoravao sve potčinjene komande i starješine da posvete što veću pažnju pripremanju svih dužih pokreta i da bez veće potrebe ne izlažu jedinice dugom boravku na otvorenom prostoru.

SISTEM KOMANDOVANJA I KONCENTRACIJA JEDINICA

Osmi dalmatinski korpus bio je pod komandom Glavnog štaba NOV Hrvatske, od kojeg je i primao sve operativne zadatke. Sa Štabom 29. hercegovačke divizije održavana je djelimična veza preko 9. divizije, ali je to bilo nedovoljno za organizovanje pouzdanijeg i šireg sadejstva. U stvari, 8. korpus nije imao nikakvih bližih kontakata ni sa 29. divizijom, ni sa Štabom 2. udarnog korpusa, u čijem se sastavu ta divizija nalazila. Stoga je sve ono što se željelo realizirati sa tim komandama ostvarivalo radio-vezom preko Vrhovnog štaba, ali je to bio spor i često nedovoljno efikasan način, što se negativno odražavalo na sistem planiranja borbenih dejstava.

Izvođenje mostarske operacije, međutim, nije naredio Glavni štab NOV Hrvatske, već Vrhovni štab direktno — mimo Glavnog štaba. U tadašnjem sistemu komandovanja takva praksa nije bila

neobična i izuzetna. Drug Tito i Vrhovni štab i ranije su često preuzimali neposredno komandovanje nad pojedinim jedinicama i grupacijama, pogotovu u delikatnim situacijama (naprimjer, prilikom povlačenja iz Srbije u jesen 1941. godine; u vrijeme pohoda proleterskih brigada u zapadnu Bosnu u ljeto 1942. godine; u protivudaru kod G. Vakufa u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi; za vrijeme bitke na Sutjesci i sl.), ili kada je to imalo veći operativno-strategijski značaj. Glavni štab Hrvatske pripremao je za to vrijeme zamašne operacije ostalih korpusa (Četvrtog, Šestog, Desetog i Jedanaestog) i brojnih partizanskih snaga u pozadini neprijateljevog rasporeda, pa je u okviru toga, vjerovatno, imao i za Osmi korpus plan upotrebe i angažovanja.

Čim su sredinom januara iz Štaba 9. divizije stigle prve informacije o pojačanoj aktivnosti Nijemaca, ustaša i četnika u širem rejonu Mostara i na pravcima Sarajevo — Mostar, Mostar — Čapljina — Metković, i od Širokog Brijega ka sjeveru i zapadu, Štab korpusa je procijenio da je najznačajniji neretljanski pravac, odnosno šire područje mostarskog bazena. Vremena za duge rasprave nije bilo, pa se moralo dejstvovati brzo, smjelo i radikalno da bi se raščistila postojeća situacija. Jedna divizija je bila već duže vremena angažovana na tom pravcu, a oslobođeno područje je postajalo sve nesigurnije. Četnici su očekivali iskrcavanje zapadnih saveznika (takve nade su podgrijavane iz Londona), ustaše i Nijemci su uporno širili glasine o tome kako je partizanska snaga »na izdisaju« i sl. Svoju procjenu situacije Štab korpusa je saopštio Glavnom štabu Hrvatske, ali je i ostalo na tome — niti su previše forsirana dejstva ka zapadnoj Hercegovini, niti je Glavni štab u tom smislu previše podsticao. Zbog takve situacije nije bilo lako doneti odluku za dalja dejstva iz slijedećih razloga: (1) prostrano oslobođeno područje Dalmacije — veoma značajno za vezu sa svijetom — nije dozvoljavalo dugotrajnije i obimnije odvajanje naših snaga sa tog terena, a te snage su činile jedinice 8. korpusa; (2) postojala je stalna opasnost od prodora jačih grupacija neprijatelja prema Kninu i južnoj Lici (od Bihaća), što je moglo da ugrozi naš cjelokupni operativni položaj u tom dijelu zemlje ukoliko bi ga za duže vrijeme »ispraznili«, odnosno angažovali glavne snage koje su se tu nalazile na nekom drugom pravcu; (3) već se naziralo formiranje nove (četvrte) armije, radi čega su već izvođene obimne pripreme, posebno u vezi sa njenom predviđenom upotrebom u završnim operacijama, što je takođe usporavalo operativnu inicijativu Štaba korpusa. Dodatne otežavajuće okolnosti bile su nepovoljne vremenske prilike (oštra zima) i loše komunikacije, pogotovu što je udaljenost glavnih snaga korpusa od zone predstojećih dejstava iznosilo oko 200 km. Rješenje se (privremeno) svelo na odluku da se 9. i 29. divizija maksimalno angažuju oko Mostara, Nevesinja, Širokog Brijega i u tom cijelom području dok se ne stvore uslovi za opsežnija dejstva i ofanzivu većih razmjera.

Za njemačku komandu Jugoistoka i Grupu armija »E«, koja se povlačila iz Srbije i Crne Gore na sjever, neretvanski pravac je imao izuzetan operativni značaj. U planovima Nijemaca širi rejon

Mostara, zajedno sa Nevesinjem, Čapljinom, Metkovićem i Širokim Brijegom, činio je jedinstvenu odbrambenu zonu, čijim se držanjem štitio ne samo širi rejon Sarajeva, već je, istovremeno, obezbjeđivan i lijevi bok snaga koje su se povlačile dolinom r. Bosne prema Slavonskom Brodu. Ustaše su bile posebno motivisane za odbranu toga područja, čiji je stožer činio njihov bastion — Široki Brijeg, a za četnike je to bila posljednja »slamka spasa«, poslije koje je dolazilo potpuno rasulo. Prema tome, širi rejon Mostara planiran je za odsudnu i krvavu bitku, u kojoj nije smjelo biti olakog povlačenja i odstupanja. Prema tome su angažovane odgovarajuće snage: Nijemci — svoju 369. legionarsku diviziju, ustaše — 9. ustaško-domobransku gorsku diviziju, četnici — tri brigade (Mostarsku, Nevesinjsku i Konjičku), a Italijani — 49. fašističku legiju »San Marko«. Čim su se borbe rasplamsale, iz Sarajeva su dovučene nove snage: jedan puk 181. njemačke divizije, 48. brzi odred i tvrđavski bataljon, tako da je ukupno angažovano u operaciji oko 20.000 neprijateljskih vojnika. Sve su te snage stavljene pod neposrednu komandu 369. njemačke divizije, s tim što su na pojedinim odsjecima fronta i u utvrđenim uporištima i većim objektima komandu imali isključivo njemački oficiri. Ustaše i četnici stavljeni su, takođe, pod njihovu komandu.

UVODNE BORBE DEVETE DALMATINSKE I DVADEST DEVETE HERCEGOVAČKE DIVIZIJE — POČETAK OPERACIJE

Prema njemačko-kvislinškim snagama u širem području Mostara našle su se početkom januara dvije naše divizije: 9. dalmatinska, iz sastava 8. korpusa, i 29. hercegovačka, iz 2. udarnog korpusa— prva sa četiri, a druga sa pet brigada (ukupno oko 14.000 boraca), s tim što je 29. divizija prethodno ojačana tzv. Južnom grupom 1. tenkovske brigade NOVJ i motorizovanim artiljerijskim divizionom 2. korpusa. Kasnije se u borbu uključila i 3. hercegovačka brigada KNOJ-a, dok se 17. ramska brigada 10. krajiške divizije nalazila u dolini r. Rame.

Pojačana aktivnost jedinica 9. i 29. divizije i intenzivne pripreme glavnih snaga 8. korpusa, nisu mogle ostati nezapažene u njemačkim komandama. Vjerovatno su dešifrovali i neke naše radio-zapovijesti i informacije na osnovu kojih su mogli zaključiti o pripremanju operacije većih razmjera, odnosno o našim planovima za dejstva ka Mostaru i dalje — neretvanskim pravcem. To je postalo još očiglednije nakon opsežnih priprema koje je 29. hercegovačka divizija počela da sprovodi drugom polovinom januara, vršeći snažan pritisak prema Nevesinju, Buni i Blagaju, i pripremajući napad na Konjic i Ivan-sedlo, što je u njemačkim štabovima procijenjeno kao naš pokušaj da presiječemo pravce Mostar — Sarajevo, i tako izoliramo snažnu mostarsku grupaciju od glavnih snaga 21. brdskog korpusa. Da bi to spriječio, neprijatelj je krenuo u protivakciju.

Organizatori »okrugłog stola« o mostarskoj operaciji generali: Stanimir Petrović, Svetozar Oro i Drago Rakočević, prate izlaganja učesnika.

Pred mrak 27. januara, sa oko 8.000 vojnika (glavne snage su činili 370. njemački puk i 9. ustaški zdrug), izvršio je snažan ispad iz Mostara i Širokog Brijega prema Ljubuškom i Čitluku, a narednog dana i prema Čapljini i Metkoviću. Pošto je postigao gotovo potpuno iznenađenje, probio je položaje 9. divizije, razdvojio njene jedinice i odbacio ih prema Posušju i Imotskom, a 4. brigadu prvo u Čapljinu, a zatim prema Vrgorcu. Do 29. januara neprijatelj je zauzeo gotovo sva veća mjesta: Čitluk, Ljubuški, Čapljinu i Metković, nakon čega je porušio sve mostove na Neretvi u Metkoviću, Gabeli i Čapljini, prisilivši time 29. diviziju da odustane od planiranog napada na Konjic.

Taj ispad Nijemaca i ustaša objektivno je pomogao Štabu 8. korpusa da konačno riješi dilemu o tome da li treba ići na Mostar ili ostati na sadašnjim položajima. Tito je oštro zamjerao zbog pretrpljenih gubitaka i ispuštene inicijative, ali je, kao i uvjek, i tada bio rezolutan, i naredio je da se najhitnije angažuju sve snage i povrati izgubljena teritorija, kao i da se odmah orijentišu ka Mostaru. Za to vrijeme 29. hercegovačka divizija užurbano je prebacila ka Čapljini svoju 14. brigadu i gotovo sve jedinice koje je mogla odvojiti sa fronta bez većeg rizika, tako da je ubrzo oformljena snažna kombinovana grupacija (jačine oko 3.000 boraca), koja je, uz podršku tenkova i artiljerije, uspjela da forsira Neretvu, obrazuje mostobran u rejonu Gabele i, posle teških četvorodnevnih borbi, ponovno oslobodi Čapljinu (3. februara), Ljubuški i Čitluk (4. februara), i 5. februara izbije na prvobitne položaje.

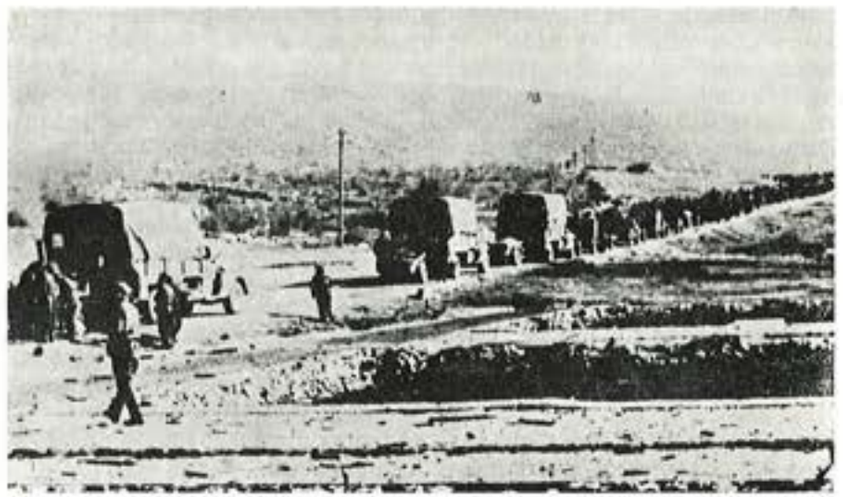

Jedinice 8. korpusa u pokretu prema Mostaru februara 1945.

DOVOĐENJE JEDINICA U REJON KONCENTRACIJE

Pri izvođenju kninske operacije obavještajni podaci o jačini i rasporedu neprijateljskih snaga u rejonu Knina nisu bili tačni. Imali smo podatke da se jedna njemačka divizija povukla prema Bihaću, a da je samo jedna njena divizija ostala u Kninu. Međutim, iz Knina se bio povukao samo štab 15. njemačkog korpusa. Zato smo za napad na Mostar posebnu pažnju posvetili prikupljanju i provjeri svih podataka o rasporedu i jačini neprijatelja, o utvrđivanju i zaprečavanju i svim elementima zemljišta i vremenskih prilika. Osim prikupljanja podataka izviđanjem, obavještajnom službom, sigurne podatke smo dobijali od naroda, organizovanih aktivista i narodne vlasti Mostara i okoline. Svi prikupljeni podaci u toku operacije pokazali su se tačni. Ne samo da su nam ti podaci pomogli u početnoj fazi borbi nego su bili korisni i u toku cijele operacije, naročito u neposrednim borbama za Mostar, jer su nas građani sačekivali, upućivali naše jedinice i obavještavali o gnijezdima otpora i rasporedu neprijatelja, i sami se priključivali jedinicama i kolonama kao borci i vodiči.

Dovođenje jedinica 8. korpusa u rejon koncentracije za mostarsku operaciju izvedeno je kombinovano: najveći dio je prevožen, a nešto jedinica je išlo pješice. Prevozilo se kamionima, željeznicom i brodovima — svim transportnim sredstvima koja smo posjedovali, što je bio jedinstveni slučaj u našoj dotadašnjoj ratnoj praksi. Problem je bio utoliko složeniji što je udaljenost jedinica od rejona koncentracije i polaznih položaja za napad iznosila od 250 do 300 km (naprimjer, jedinice 19. divizije), što je tako veliki prostor trebalo prevaliti u što kraćem vremenu, i što je prostorija kojom se kretalo bila gotovo potpuno opustošena ratom, razaranjima i pljačkom okupatorskih i kvislinških vojski, tako da nije pružala čak ni najmini-

malnije uvjete za snabdijevanje. Stoga se moralo sve ponijeti sa sobom, a to je opterećivalo transportne kolone i stvaralo brojne probleme.

Štab 8. korpusa, kao i štabovi divizija: 9, 19, 20. i 26. poslije Knina bili su popunjeni. U predahu poslije kninske operacije analizirani su svi postupci, a naročito nedostaci u operativnom rukovođenju, sadejstva između rodova, pešadije, tenkova, artiljerije i inžinjerije. Održano je više sastanaka Štaba korpusa sa štabovima divizija, tenkovske, artiljerijske i inžinjerijske brigade i pješadijskih brigada. Tako je stvarano čvrsto jedinstvo i sadejstvo između pojedinih jedinica. Bez obzira, na relativno dobru popunjenost sredstvima veze, težak teren, zimski uslovi, a posebno brzina odvijanja dejstava i promene situacije nisu nam mogli garantovati stalnost i sigurnost veze. Štabovi, naročito komandanti jedinica, međusobno su se toliko zbližili i poznavali da su mogli predvideti i osjetiti baš u tim kritičnim trenutcima šta će im susjed raditi i kako reagovati. Tako nam je borbena i idejna povezanost mnogo pomogla da uspješno izvedemo operaciju za Mostar.

Postojala je dilema u Štabu korpusa o tome da li da se odmah kamionima uputi dio snaga da podrži i pomogne 9. diviziji. Zaključili smo da ne smijemo razvlačiti snage. Znali smo vrijednost 9. divizije i da će, iako je pretrpjela gubitke uslijed iznenađenja, smoći snage da se održi zajedno sa 29. hercegovačkom divizijom koja je već brzo reagovala prema Čapljini, a po mogućnosti i povrati izgubljenu teritoriju zapadno i južno od Mostara. Zato je usvojen slijedeći plan:

a) sa snagama 9. i 29. divizije zadržati neprijatelja i štititi koncentraciju;

b) koncentrisati 8. korpus i osloboditi Mostar glavnim pravcem napada Široki Brijeg (Lištica) — Mostar.

Devetoj diviziji je naređeno da uz krajnje napore zadrži neprijatelja i, u sadejstvu sa 29. divizijom i protivnapadima, nastoji odobaciti neprijatelja na polazne položaje da bi se obezbijedilo što neometanije i bezbjednije prikupljanje korpusa i njegov najpovoljniji razvoj za napad. Stoga smo se gotovo iz hoda morali što hitnije vratiti u sjevernu Dalmaciju i južnu Liku radi sprečavanja eventualnog pokušaja Nijemaca da krenu prema našim magacinima i aerodromu u sjevernoj Dalmaciji i radi priprema za završne operacije.

Uz puno zalaganje boraca i komandnog kadra, 9. i 29. divizija u potpunosti su izvršile zadatak. To je omogućilo neometano koncentrisanje korpusa i plansko zauzimanje borbenog rasporeda za napad, što je bio veoma složen i osjetljiv zadatak. Jedinica koja je pretrpjela teške gubitke, uz nastojanje neprijatelja da narodu toga kraja dokaže da su još jači od partizana, uz veliku propagandu i teror, uz blagoslov dijela klera, te uz podmetanje i sabotaže od dijela zavedenog naroda, uspjela da se sredi i, zajedno sa 29. divizijom, nanese neprijatelju osjetne gubitke. Ta dejstva su umnogome omela neprijatelja u ponovnom jačem posjedanju i uređenju odbrambenih položaja, a to svjedoči o visokom moralu naših jedinica i o tome sa koliko su vještine mogle i u najtežim trenucima preokrenuti situaciju u svoju korist.

Štab 8. korpusa je pravovremeno pristupio planiranju toga složenoga pokreta. Pripreme su, u stvari, počele već krajem decembra 1944. godine (ubrzo nakon kninske operacije), ali su intenzivirane sredinom januara, kada se u Štabu korpusa počelo ozbiljno razmišljati o prenošenju dejstava u zapadnu Hercegovinu. Da bi se sve sprovelo što efikasnije i bezbolnije, angažovane su ne samo vojne jedinice već i sve druge strukture narodnooslobodilačkog pokreta: organi narodne vlasti, pozadinske ustanove i omladinske organizacije. Inžinjerijska brigada korpusa ubrzano je opravljala (uz pomoć mjesnog stanovništva) puteve i mostove, a mornaričke jedinice su stavile na raspolaganje sve transportne i druge plovne objekte. Bila je to jedna od najorganiziranijih i najbolje izvedenih akcija te vrste na dugom ratnom putu 8. korpusa koja, na žalost, još nije dovoljno izučena i analizirana, niti su njena iskustva uopštena i ugrađena u našu vojnu teoriju.

Predveče 20. januara dobiveno je direktno naređenje od Vrhovnog štaba za mostarsku operaciju. Jedinice su prethodnim naređenjima (štab 8. korpusa odmah po ispadu Nijemaca prema zapadu i jugu iz Širokog Brijega i Mostaru preduzeo je planiranje operacije) bile pripremljene za pokret.

Noću 29/30. januara održan je sastanak sa komandantima jedinica i načelnicima rodova i službi. Poslije detaljnog razmatranja stanja i spremnosti jedinica, rodova i službi donijeta je odluka o pokretu, dopunjeni su pripremljeni grafikoni, planovi pokreta i marš-rute, početak i završetak prikupljanja. Bilo je malo sredstava za prevoz, putevi i mostovi bili su većim dijelom porušeni, a mnogo jedinica i još više materijalnih potreba. Moralo se do detalja sve predvidjeti i sprovoditi da bi se zadatak uspješno izvršio. Prema zamisli operacije, jedinice su odmah upućivane na svoje pravce da se ne bi gubilo vrijeme zbog naknadnih pokreta.

Raspolagali smo moćnim naoružanjem i sa dovoljno municije. Cijela Dalmacija u tom trenutku bila je ostavljena da je štite slabi sastav snaga u južnoj Lici, i to od neprijatelja koji je prijetio napadom. Prema depeši Glavnog štaba Hrvatske za brzo oslobođenje Mostara i Hercegovine, sa utvrđenim uporištima, kao što su bili Široki Brijeg, Mostar i Nevesinje, pored pješadije, artiljerije i tenkova, bile su nam potrebne i velike količine municije. Trebalo je uništiti utvrđene otporne točke i utvrđene oslonce. Na primjer, navodim samo 26. divizija morala je prebaciti više od 20 vagona municije i ostale ubojne opreme. Bio je to ozbiljan i težak, a istovremeno drag zadatak, jer ga je lično Tito naredio. Ništa se nije smjelo prepustiti slučaju ili mogućnosti kompromitovanja uspjeha.

Postojala je željeznica od Šibenika i Knina do Splita, i od Splita do Sinja. Osim toga, komanda naše mornarice, na naše prethodno traženje, obećala nam je da će obezbijediti dovoljno brodskog prostora i biti spremna za prevoz jedinica, naoružanja i opreme. Na raspolaganju su nam stajali putevi: Split — Omiš — Imotski, Knin — Sinj — Imotski i Makarska — Vrgorac — Ljubuški.

Navedeni elementi su najviše uticali na odluku i izradu planova za koncentrisanje korpusa. Na osnovu njih i svestrane procjene, odlučeno je i naređeno da jedinice za četiri dana prevale 250—350

km, i da po dolasku na koncentracijsku prostoriju budu sposobne i spremne za zauzimanje polaznih položaja za napad, i da uspostave i odmah obezbijede vezu unutar jedinica, sa susjedima i štabom korpusa.

Zadatak je mogao biti obavljen pod uslovom da sve jedinice pravovremeno izvrše svoje zadatke.

Osim ostalog, mostovi na Cetini kod Omiša i Trilja bili su porušeni, što nam je stvaralo velike teškoće i probleme.

Inžinjerijske jedinice 26. divizije uspjele su da u toku slijedećeg dana kod Omiša izgrade i osposobe most za prelaz najtežih oruđa, a inžinjerijske jedinice 1. tenkovske brigade napravile su kolonski vojni put od Hana, kod Sinja, dužine 8 km, radi zaobilaska porušenog mosta kod Trilja. Time su omogućile svojoj jedinici neometan pokret ka odredištu. Inžinjerijska brigada korpusa dobro je izvršila zadatak. Ona je na vrijeme osposobila put od Omiša ka Imotskom, i od Makarske preko Biokova ka Ljubuškom, tako da su jedinice tim pravcima bez zastoja mogle izvoditi pokrete. Inače, sve te komunikacije su u ratu temeljno rušene radi ometanja saobraćaja neprijatelju.

Na osnovu naređenja za pokret, naređeno je:

a) koncentracija mora biti završena 3. februara do 24.00 časa;

b) napad će otpočeti 5. februara, do kada sve jedinice moraju biti potpuno spremne;

c) koncentraciju izvoditi prema zamisli upotrebe:

— 26. divizija i artiljerijska brigada pravcem Šibenik — Split — Omiš — Imotski — Gurda, koristeći od Šibenika do Splita željeznicu;

— tenkovska brigada sopstvenim sredstvima, pravcem: Kistanje — Knin — Vrlika — Sinj — Imotski — Posušje;

— 19. divizija Zadar — Makarska (sredstvima mornarice) — Vrgorac — Ljubuški (pješice).

Svaka jedinica je prema tome rasporedu imala zasebnu komunikaciju, a 19. divizija, koja je imala najduži put, prebačena je morem. Jedinice su se na putu morale držati strogog režima kretanja, tako da je bilo omogućeno da se prebacivanje obavi kamionima (kojih nije bilo dovoljno za sve potrebe) bez zastoja, u više tura.

Prema izdatim naređenjima za pokret sprovedena je najstroža kontrola njegovog izvršavanja. Komandant Drapšin je lično otišao u 19. diviziju, jer je ona trebalo da pređe najduži i najteži (Biokovo) put, a imala je relativno malo prevoznih sredstava. Načelnik štaba Biočić pratio je dijelom pokret 26. divizije, artiljerijske i tenkovske brigade, a komesar Boško Šiljegović uvijek je na vrijeme stizao da pomogne tamo gdje su se javljali problemi. Sa narodnim vlastima činio je sve da pokret korpusa u potpunosti uspije.

U sve jedinice upućeni su oficiri za vezu na motociklima. Na svaka dva sata u Štabu korpusa su stizala tačna obavještenja o stanju priprema za pokret, a za vrijeme pokreta dva puta dnevno su oficiri za vezu donosili izvještaje o pokretu jedinica i problemima. Nastali problemi su rješavani brzo i na vrijeme, te se nisu odražavali na predviđenu brzinu pokreta. Takva vrsta veza i praćenje

priprema i pokreta primenjivano je zbog toga što je u to vrijeme zabranjena upotreba radio-veza. Tome smo pribjegli stoga što je neprijatelj mogao, prateći vijesti na radio-stanicama, uočiti i procijeniti pokret jedinica. Osim toga sumnjali smo da neprijatelj uspijeva da dešifruje naše depeše, a nama je bilo veoma stalo da sačuvamo u tajnosti pokret i iznenadimo neprijatelja.

Dio centra veze Štaba korpusa i jedinice za vezu divizija najbližim sredstvima su prebačena u rejone polaznih rasporeda za napad da bi do dolaska jedinica na vrijeme bila uspostavljena telefonska veza od Štaba korpusa do divizija, brigada, i dalje.

Štab korpusa je stigao u Imotski 2. februara sa štabovima divizija. Tu je još jednom razmotrio lokalnu situaciju. Sa zadovoljstvom je konstatovano da su, usprkos svim teškoćama i problemima, jedinice prema planu izvršile pokrete i započele zaposijedanje polaznih položaja. Jedinicama je ostalo veoma malo vrijemena za rekongnosciranje i izviđanje, organizovanje sadejstva i podrške, popunu svim potrepštinama i, u cjelini, za pripremu napada. Šestog februara ujutro otpočela su dejstva. Brzina djelovanja nametnula nam je dilemu da li za dan-dva da odložimo početak napada. Preovladalo je mišljenje da iznenađenje i brzina imaju mnogo više prednosti. Pogotovu stoga što je zemljište po karti dobro proučeno, mnogi su tu ranije u sličnim zemljišnim uslovima ratovali, a neprijatelj i njegovi položaji procenjivani su u pripremama za tu operaciju.

Uključivanje 9. divizije, čije su se jedinice nalazile u dodiru sa neprijateljem, izvođeno je na malo neuobičajen način: dijelom snaga između 26. i 19. divizije, na desnom krilu 26. divizije, a dijelom snaga na lijevom krilu. Naime, težilo se da pokreti i lociranje jedinica 9. divizije budu što neupadljiviji, što je bila još jedna mogućnost za postizanje iznenađenja i brzine.

Sa 29. divizijom nije uspostavljen lični kontakt, a bilo je planirano da se Vlado Šegrt u Imotskom sastane sa Drapšinom. To je učinjeno poslije oslobođenja Lištice, tako da su se dejstva (u prvoj fazi u borbi za Široki Brijeg) 29. divizije odvijala prema samostalnom planu i samoinicijativi, što je ipak vezivalo dio snaga neprijatelja.

Dovođenja jedinica 8. korpusu (na daljini od 250—350 km) veoma je poučan primjer iz NOB-a za koncentrisanje jedinica na tu daljinu i sa tolikim brojem ljudi i potrebnih sredstava. Osim toga, smatram, taj zadatak je po težini i složenosti ravan svakoj borbenoj radnji napada ili odbrane, i da su uspješno prikupljanje i izvršenje rasporeda za napad umnogome doprinijeli uspjehu 8. korpusa i 29. divizije. Međutim, taj zadatak bi se veoma teško izvršio da narod masovno nije izišao na puteve i pomagao inžinjercima da ih oprave. Putevi od Sinja prema Imotskom, od Omiša ka Imotskom i, posebno, od Makarske ka Vrgorcu bili su posjednuti ženama, djecom i starijim ljudima, sa pijucima i ašovima, koji su danonoćno krpili i opravljali puteve za što bolji saobraćaj. Taj narod Dalmacije i zapadne Hercegovine, koji je u ratu bio izložen najjačem teroru i propagandi neprijatelja, imao je prilike da se uvjeri u snagu naših jedinica. Artiljerija, tenkovi mehanizacija tutnjali su pored njih u punom marševskom poretku. Uz put smo slušali njihove utiske: »Ovo je vojska, kakve ustaše i četnici, samo se hvališu.«

Zamisao napada 8. korpusa i zadaci jedinica bili su slijedeći: premještanje jedinica završeno je za nepuna četiri dana, tako da su već 4. februara svi borci bili na polaznim položajima za napad. Od Zadra i Šibenika premještanje su organizovale mornaričke komande (do Sinja, Gradca i Podgore), željeznički transport je korišten od Šibenika i Knina do Sinja, a zatim se marševalo. Više od 20.000 ljudi, sa cjelokupnom ratnom i drugom opremom, uspjelo je tako da se u rekordno kratkom vremenu predislocira na udaljenost od gotovo 250 km i, što je najvažnije, da se spremi da odmah stupi u borbu.

ZNAČAJNA OBILJEŽJA PLANA OPERACIJE

Zapovijest (depešu) Vrhovnog štaba o izvođenju operacija Štab 8. korpusa primio je 30. januara 1945. u 11.00 časova. Vrhovni štab je naredio da 8. korpus, zajedno sa 29. hercegovačkom divizijom, što hitnije oslobodi Široki Brijeg, Mostar i Nevesinje, razbije njemačku grupaciju u tom rejonu i orijentiše se za dejstva neretvanskim pravcem. O tome smo odmah obavijestili Glavni štab Hrvatske, naglašavajući da su sve jedinice već u pokretu za dejstva ka zapadnoj Hercegovini. Istoga dana, iz Glavnog štaba primili smo dvije informacije i sugestije: u prvoj je Štab korpusa upozoravan da dobro procijeni situaciju u širem sektoru Ljubuškog, te da ne interveniše odmah svim snagama, već samo 26. divizijom (što Štab korpusa nije prihvatio), a drugom su obavještavali da neprijatelj koncentriše jače snage u rejonu Otočac — Gospić, te da se ne smije isključiti mogućnost njegovog prodora na oslobođenu teoriju sjeverne Dalmacije radi pljačke i paralisanja našeg cjelokupnog sistema. I pored tih činjenica i razloga, Štab korpusa je odlučio da ostane pri svojoj procjeni i već donijetoj odluci.

U Štabu korpusa je postojao čvrst stav o tome da se ne smije vršiti prevelika disperzija snaga, jer onaj ko »pokriva« sve, u stvari, ne pokriva ništa sigurno i pouzdano. »Kada udaraš« — upozoravao je često komandant korpusa, general Drapšin — »udaraš maljem i što žešće. Jedino se tako može postići potpuni uspjeh; sve drugo je polovično krpljenje«. Stoga smo odmah krenuli sa kompletne dvije divizije (jedino je 5. brigada privremeno stavljena pod komandu 20. divizije, dok se njena 10. brigada ne sredi poslije teških gubitaka nakon smrzavanja, ali je ubrzo i ona određena u korpusnu rezervu).

Nešto složeniji problem bio je uključivanje u plan operacije jedinica 29. hercegovačke divizije. Sa Štabom divizije vezu smo održavali isključivo radio-putem, pa i to neredovno i sporo, iako je 9. divizija bila već duže vremena u stalnom borbenom kontaktu sa jedinicama 29. divizije. Međutim, Štab korpusa nije imao potpunu i širu predstavu o stvarnoj situaciji na lijevoj obali Neretve, a još manje o mogućnostima 29. divizije i njenih jedinica. Znalo se jedino da je to jaka divizija, koja ima pet brigada, da se tu nalazi i posebna brigada Korpusa narodne odbrane Jugoslavije i jedna brigada iz italijanske divizije »Garibaldi«, te da su u tom rejonu i snažne artiljerijske jedinice iz sastava 2. udarnog korpusa. Zato je i odlučeno da se u prvoj fazi ne narušava dotadašnji plan dejstava 29. divizije. Štabu divizije je ostavljena široka inicijativa, ali je, istovremeno, odmah obaviješten o planovima i namjerama 8. korpusa da bi mogao da se u njih uklopi. Za početak je težište divizije usmjereno ka Nevesinju, ali je ubrzo sve bilo kako treba, naročito nakon dolaska komandanta divizije, general-majora Vlade Šegrta, u Štab korpusa (u Imotski).

Za izvođenje mostarske operacije Štab 8. korpusa angažovao je ukupno četiri divizije (9, 19. i 26. iz svog sastava, i 29. hercegovačku iz 2. korpusa), 1. tenkovsku i artiljerijsku brigadu, kao i brojne pomoćne jedinice. Ukupna jačina angažovanih snaga iznosila je oko 40.000 boraca, tako da je u živoj sili ostvarena nadmoćnost 2:1. U tenkovima i artiljeriji odnos je bio još povoljniji, a uz to su dejstva naših jedinica podržavale i dve eskadrile lovaca-bombardera. Težište dejstava bilo je usmjereno ka zapadnoj Hercegovini, a glavni udar u prvoj fazi prema Širokom Brijegu, čiju je posadu činilo više od 5.000 odlično naoružanih vojnika.

Sva naseljena mjesta i značajnije objekte u širem rejonu Mostara Nijemci su pravovremeno utvrđivali za odbranu u grupno-rovovskom sistemu. Naročito opsežne mjere sprovedene su u Mostaru, Širokom Brijegu i Nevesinju: izgrađene su desetine betonskih bunkera, postavljeno mnoštvo minskih polja (gusto zasijenih), urađeno je nekoliko stotina protivpješadijskih prepreka svih vrsta, a sve veće zidane kuće uređene su kao utvrđene tačke. Cjelokupni odbrambeni sistem neprijatelja zasnivao se na dva, relativno, samostalna i odvojena pojasa: spoljni se protezao linijom Rakitno — Široki Brijeg — Jasenica — Buna — Blagaj — Nevesinje — Zijemlje, i bio je udaljen od Mostara od 15 do 40 km, a unutrašnji se oslanjao na jake objekte Huma, Mikuljana i Jastrebinke, 8—10 km od grada. Najjače uporište Široki Brijeg — više od 5.000 Nijemaca i ustaša, pretvoren je u neprekidni i snažno utvrđeni kazamat, ograđen bunkerima, minskim poljima i bodljikavom žicom.

TOK OPERACIJE — NAJZNAČAJNIJA ZBIVANJA

Budući da je neprijatelj još držao Ljubuški i dio teritorije koju je bio zaposjeo prilikom ispada u januaru, zaključili smo da oslobođenju Mostara pristupimo u dvije etape: u prvoj je trebalo osloboditi ranije izgubljenu teritoriju i osloboditi Široki Brijeg. Glavni pravac udara i težište korpusa trebalo je usmjeriti na glavno i težišno uporište neprijatelja — Široki Brijeg, kao najjače utvrđeni bastion neprijateljske odbrane. Njegovo oslobođenje značilo je zauzeti ključ odbrane Mostara, približiti se Mostaru i staviti sav neprijateljski sistem odbrane pod našu ubojitu i snažnu artiljerijsku vatru po cijeloj dubini odbrane. Naša artiljerijska brigada i artiljerija i minobacači divizija bili su zaista moćni činioci u podršci napada na neprijateljske utvrđene položaje. Za vrijeme borbi prema Širokom Brijegu trebalo je osloboditi izgubljenu teritoriju sa Ljubuškim, omogućiti 29. diviziji pripremu napada na Nevesinje, a zatim, u drugoj fazi, angažovati sve snage za udar na Mostar i nanošenje što većih gubitaka neprijatelju pri oslobađanju Mostara.

Na osnovu takve odluke, divizije su dobile slijedeće zadatke:

— 26. divizija sa 1, 11. i 12. dalmatinskom i 3. prekomorskom brigadom, sa artiljerijskom i tenkovskom brigadom (jedan bataljon 1. tenkovske brigade bio je pridat ranije u borbama za oslobođenje južne Dalmacije i Dubrovnika 2. korpusu, odnosno 29. hercegovačkoj diviziji), dobila je zadatak da napada na Široki Brijeg, obezbeđujući se od Rakitnog;

— 9. divizija (da ne bi rokiranjem sa dostignutih linija otkrila neprijatelju ranije naše namjere) imala je raniji raspored, s tim što je pravac Grude — Kočerin — Široki Brijeg oslobodila za 26. diviziju, zbijajući svoj raspored, tako da je njena jedna brigada dobila zadatak da nastupa desno od 26. divizije i lijevo od 19. divizije, a jedna brigada je dejstvovala severno od 26. divizije. Zadatak 9. divizije bilo je sadejstvovanje 26. diviziji u odsijecanju neprijateljskih snaga u Širokom Brijegu i osiguranje od moguće neprijateljske intervencije iz Mostara;

— dvije brigade (4. i 13) zadržane su u rezervi korpusa u rejonu s. Klobuk — s. Grat. Devetnaesta divizija (6. i 14. dalmatinska brigada), kojoj je sadejstvovala 12. brigada 29. divizije, dobila je zadatak da, dejstvom u zoni desne obale Neretve, povrati ranije izgubljenu teritoriju sa Ljubuškim i zauzme što povoljniji položaj za odlučni napad na Mostar;

— 29. diviziji, zbog loših, odnosno zbog nepostojanja direktnih veza ostavljena je u prvoj fazi puna inicijativa dejstva. Komandant Vlado Šegrt pozvan je u Štab korpusa radi koordinacije zadataka, ali je stigao poslije oslobođenja Širokog Brijega, tako da je tek tada u potpunosti objedinjeno i usaglašeno dejstvo svih jedinica. Dvanaesta brigada 29. divizije samoinicijativno je u prvoj fazi veoma uspješno sadejstvovala 19. diviziji. Poslije Širokog Brijega, u Čitluku su, na sastanku komandanata 29. i 19. divizije i načelnika Štaba korpusa, raščišćena sva pitanja sadejstva, i 12. hercegovačka brigada je operativno pridata 19. diviziji.

Na težištu napada usmjerena je vrlo probojna i jaka 26. divizija i cjelokupna artiljerija i tenkovi 8. korpusa;

26. divizija je odlučila da kombinovanjem napada sa fronta i obuhvatnog manevra oslobodi Široki Brijeg i da se obezbijedi iz pravca Rakitnog (oko 1.000 naoružanih pripadnika milicije). U vezi sa tom zamisli brigade su dobile zadatak: 11. brigada da dejstvuje pravcem Stojnica (tt. 505) — samostan — Široki Brijeg, radi probijanja neprijateljske odbrane na tom pravcu i napada Širokog Brijega sa zapada; 1. brigada da dejstvuje duž puta s. Kočeni — Široki Brijeg radi razbijanja neprijatelja na tom pravcu i napada na Široki Brijeg sa zapada; 12. brigada je upućena u obilazak preko Tilove glave, Mosora i Gostuše radi zabacivanja u rejon s. G. Gradac i izbijanja napadom sa sjevera i sjeveroistoka, iza leđa neprijateljskih snaga u Širokom Brijegu; 3. prekomorska brigada imala je zadatak da na prostoriji Vukojevo — Izbično obezbeđuje raspored divizije iz pravca Rakitno; 4. brigada, dio 13. brigade (dio je bio na Visu) i 9. divizija, kao korpusna rezerva, nalazili su se na pravcu napada 26. divizije;

— artiljerijska brigada, na položajima uz put s. Kočerin — s. Galići, imala je zadatak da dejstvuje i »omekšava« položaje i upo-

rišta neprijatelja na Ciganskom brdu, duvanskoj stanici i samostanu, da kontrabatira neprijateljsku artiljeriju i neposredno prati i pomaže u napadu 11. i 1. brigadi;

— tenkovska je brigada jednim bataljonom podržavala 1. i 11. brigadu, a jedan bataljon je zadržan u divizijskoj rezervi;

— 9. divizija u okviru zadatka da spaja 26. i 19. diviziju trebalo je da obezbjeđuje te divizije od intervencije iz Mostara. Stoga je uputila 3. brigadu pravcem Bukovi — s. Markošić — s. Knežpolje radi razbijanja neprijatelja i sadejstvovanja 26. diviziji u odsijecanju i uništenju neprijateljske posade u Širokom Brijegu. Druga dalmatinska brigada upućena je sjeverno od 26. divizije da, dejstvom pravcem Gradac — Grahova Draga — Mikuljača, spriječi eventualnu intervenciju neprijatelja iz Mostara prema Širokom Brijegu;

— 19. divizija sa 12. brigadom 29. divizije imala je zadatak da, napadajući desnom obalom Neretve, povrati i oslobodi Ljubuški i nadire prema Čitluku, slomi i razbije spoljnu odbranu Mostara na tom pravcu, između Mostarskog blata i Neretve, i usmjeri djestva ka Mostaru sa juga;

— 29. diviziji je ostavljena samoinicijativa u dejstvima za što jače vezivanje neprijateljskih snaga iz pravca Neretva — Nevesinje i Konjica.

Opšti napad svih jedinica koje su učestvovale u mostarskoj operaciji uslijedio je 6. februara u 7.00 časova sa položaja na kojima su se već nalazile. Najsnažniji udar izvršen je na njemačko-ustaški utvrđeni čvor u Širokom Brijegu, između Mostarskog blata i pl. Čabulje, s tim što je u prvom ešelonu napadalo šest brigada (po tri brigade iz 9. i 26. divizije), koje je podržavala sjeverna grupa 1. tenkovske brigade NOVJ, artiljerijska brigada 8. korpusa, i 1. i 2. lovačko-bombarderska eskadrila, dok su u rezervi korpusa zadržane dvije brigade: 4. udarna iz sastava 9. divizije i 3. prekomorska iz 26. divizije.

Prema žestini i dinamičnosti, bitka na Širokom Brijegu bila je jedna od najtežih i najkrvavijih koje su vodile jedinice 8. korpusa. Trebalo je slamati ogorčeni otpor neprijatelja gotovo u svakom bunkeru i rovu, provlačiti se pod mitraljeskom vatrom između minskih polja i stotine protivpješadijskih prepreka, i izvoditi juriš za jurišem, jer se protivnik nigdje nije predavao. Tek nakon dva dana žestokih borbi (7. februara predveče) Široki Brijeg je konačno oslobođen, a spoljni pojas odbrane neprijatelja probijen je na tom pravcu. Međutim, kako naš obruč kod Knežpolja nije bio potpuno zatvoren, veći dio neprijateljske grupacije uspio je da se izvuče prema Mostaru.

Istovremeno sa napadom 26. i 9. divizije na Širokom Brijegu uslijedio je i prodor jedinica 19. divizije (kojima je sadejstvovala 12. udarna brigada 29. hercegovačke divizije) između Mostarskog blata i Neretve. Neprijatelj je izbačen »iz ležišta« na svom najosetljivijem, južnom frontu, nakon čega je bio prisiljen da se povuče na već pripremljenu i fortifikacijski snažno uređenu liniju neposredne odbrane Mostara: Jastrebik (k. 1138) — Mikuljača (k. 654) — Kamen — s. Čule — s. Čačevići — ušće Jasenice u Neretvu. Snage 29. hercegovačke divizije vezivale su sve vrijeme veoma snažnu ne-

prijateljsku grupaciju za širi rejon Nevesinja, ne dozvoljavajući joj da interveniše ka lijevoj obali Neretve i Mostarskom blatu, što bi očigledno otežalo dalji prodor jedinica 19. divizije.

Uspješnim probojem spoljne linije odbrane i oslobađanjem Širokog Brijega okončana je prva faza (etapa) mostarske operacije. Njen uspjeh je bio zadovoljavajući ; sve divizije su izvršile svoje zadatke, a ostvareno sadejstvo pješadije sa tenkovima i artiljerijom potvrdilo je da su naše jedinice dobro osposobljene za sinhronizovana dejstva rodova i vidova, čak i u najtežim klimatskim i zemljišnim uslovima. Postignutom uspjehu značajano su doprinijele i 1. i 2. lovačko-bombarderska eskadrila, dejstvujući po utvrđenim objektima neprijatelja i njegovim kolonama koje su se povlačile, ali je efekat tih napada katkada bio nedovoljan zbog malog broja aviona i kraškog zemljišta. Međutim, njihovo dejstvo je bilo veliki moralni podstrek našim borcima u jurišima, naročito na utvrđene objekte u Lištici (samostan, gimnazija i Duvanska stanica).

Iako su dijelovi posade iz Širokog Brijega uspjeli da se probiju prema Mostaru i unutarnjem pojasu odbrane Mostara, u odbrani Ciganskog brda, Duvanske stanice i samostana neprijatelj je imao teške gubitke u krvavim jurišima i ogorčenim borbama uz uraganško vatreno dejstvo naše artiljerije. Iz tih uporišta, uz naše teške gubitke, naročito u ranjenim, malo se neprijateljskih vojnika povuklo. Šezdeset artiljerijskih oruđa artiljerijske brigade korpusa, sa dovoljno municije (14 brdskih haubica 105 mm i četiri dalekometna topa od 155 mm, pored više od 40 raznih artiljerijskih oruđa i 3.000 boraca divizije), nanosilo je teške gubitke neprijatelju. Od njih su se 370. puk 369. divizije, dva bataljona 2. brdske i četiri bataljona 9. brdske brigade 9. ustaške divizije i dijelovi »Crne legije« teško mogli oporaviti. A to je bila gotovo trećina neprijateljske grupacije u rejonu Mostara.

U tim borbama, koje su imale karakter napada na utvrđeno naseljeno mjesto, stradao je i dio civilnog stanovništva, naročito od dejstva artiljerije teškog kalibra. Isto je bilo i sa žrtvama oko samostana. Naime, neprijatelj se u Širokom Brijegu branio do posljednjeg daha, jer su ustaše Široki Brijeg proglasili neosvojivim, što objašnjava njihovu upornost u odbrani.

Sa jedinicama 8. korpusa, još u borbama za oslobođenje otoka, a zatim Dalmacije, stalno se nalazilo desetak ratnih novinara — izvještača Engleza i Amerikanaca. To su bili iskusni ratni novinari, koji su se često kretali u prvim ešelonima. Isto je bilo i u borbama za Široki Brijeg — bili su neposredno u borbi. Međutim, u svojim izvještajima o borbama i obostranim žrtvama, iako su bili očevici i ne svi nama naklonjeni, nijedan, ni u jednom izvještaju, nije naveo da je i među stanovništvom, i u samostanu bilo žrtava, osim onih uslijed ratnih dejstava i poginulih za vrijeme okršaja i vođenja borbenih dejstava.

MOSTAR JE OSLOBOĐEN

U realizaciji druge etape operacije osnovni problem je bio kako okružiti neprijateljeve snage, spriječiti njihovo izvlačenje dolinom Neretve i izvesti posljednji, uništavajući udar. Štab korpusa je pos-

jedovao pouzdane informacije o tome da Nijemci pokušavaju intervenisati svojim rezervama iz doline Dežanke prema Mostaru, što se moglo spriječiti jedino angažovanjem jakih snaga na tom pravcu i podrškom avijacije. Zbog toga je cijela 9. divizija hitno usmjerena na istočne padine Čabulje, a sa Štabom 29. divizije dogovoreno je da osim 11. brigade, koja je već bila u rejonu Konjica, angažuje još jednu brigadu prema komunikaciji Sarajevo — Mostar, u širem rejonu Bijelog Polja, a avijacija je trebalo da dejstvuje po ciljevima na putu i pruzi. Istovremeno, Vrhovni štab je zamoljen da naredi 5. korpusu jače angažovanje njegovih jedinica u širem rejonu Jablanice 13. februara, jer je toga dana planiran početak napada na grad Mostar (zahtjev je odmah prihvaćen i Štabu 5. korpusa je naređeno da noću 13/14. februara sa tri brigade izvrši snažan pritisak na Jablanicu). Bilo je potvrđeno angažovanje te brigade, ali se ona, na žalost, nije pojavila, iako bi se odlično uklopila u sprečavanje izvlačenja dijela Nijemaca iz Mostara.

Oslobađanjem Širokog Brijega završena je prva etapa mostarske operacije. Predstojao je napad za oslobođenje Nevesinja i Mostara, i Hercegovine u cjelini. U vezi sa tim Štab korpusa je dobio dvije alternative za plan daljih dejstava: neprijatelja okružiti i uništiti, i neprijatelju nanijeti što osjetnije gubitke i što prije osloboditi Mostar.

Svi smo priželjkivali i željeli da postupimo prema prvoj varijanti.

Zemljište oko Mostara je brdsko-planinskog karaktera, veoma krševito, a planine Velež i Čabulje (više od 1.000 m) i Mostarsko blato, koje je bilo zaleđeno, ali ne toliko da se preko njega moglo prelaziti, nisu dozvoljavali brzo pregrupisavanje i manevar. Osim toga, velike februarske hladnoće i snijeg na svim okolnim brdima još više su usmjeravali na malobrojne prohodne i uske pravce. To je Nijemcima omogućavalo organizovanje odsudne i veoma jake odbrane sistemom otpornih tačaka na teško prohodnim prilazima i posijedanje sa relativno malim snagama. Jače snage su uvijek bile spremne za intervenciju na kritičnim mjestima. Kanjon Neretve na pravcu prema Konjicu, osim pojedinih dijelova (Bijelo Polje), teško je bio pristupačan sa strane, a po dubini je bio pogodan za zatvaranje i odbranu manjim snagama. Nijemci su, poučeni iskustvom iz borbi za Knin, sada bili mnogo aktivniji u odbrani Mostara, a pripremali su i intervencije iz Sarajeva, o čemu smo imali nagovještaje.

Sa snagama koje smo posjedovali mogli smo pristupiti opkoljavanju i uništavanju odbrane rejona Mostara. Međutim, to je zahtijevalo mnogo više vrijemena za rokiranje jedinica i pregrupisavanje. Trebalo je, prvo, osloboditi Nevesinje da bi glavnina 29. divizije bila oslobođena za zabacivanje na pravac Mostar — Konjic, i angažovati se na oslobođenju mogućeg pravca izvlačenja neprijatelja prema Sarajevu. Osim toga bile su potrebne jače snage za suprotstavljanje intervenciji iz Sarajeva. Za sve to je trebalo mnogo više vrijemena, a mi duže nismo smjeli ostati.

Prihvatajući drugu alternativu nismo se odrekli opkoljavanja i po mogućnosti, uništenja mostarske grupacije neprijatelja, ali smo

Anton Lukežić, Boško Siljegović i Stanimir Petrović, prate raspravu o mostarskoj operaciji

cijelu operaciju usmjerili na što brže izvršenje zadatka i nanošenje što većih gubitaka neprijatelju. Od Vrhovnog štaba smo tražili da intervenišu krajiške brigade radi stvaranja čvršćeg obruča i suzbijanja intervencije iz Sarajeva. I taj naš predlog je prihvaćen. Naime, obaviješteni smo da će biti ispunjen. Kompletnu 9. diviziju sa četiri brigade predvidjeli smo za presijecanje odstupnice. Dvadesetdevetoj diviziji je dat zadatak da osim jedne brigade prema Konjicu, uputi još dvije brigade (bez dva bataljona) u zaleđe Mostara radi sadejstva 9. diviziji u zatvaranju pravca povlačenja neprijatelja. Dakle, osam brigada (četiri iz 9. divizije, dvije iz 29. divizije i dvije krajiške) dobilo je zadatak da sprečava intervenciju iz Sarajeva i onemogući izvlačenje neprijateljskih snaga iz Mostara. Zbog terena nije bila moguća upotreba i dovođenje tenkova za pojačanje tih snaga.

Međutim, Nijemci su na vrijeme intervenisali snagama ojačanog puka; Krajišnici se nisu na vrijeme pojavili, zauzeti borbama sa Nijemcima koji su se jače aktivirali prema njima radi pomoći Mostaru; Brigade 29. divizije, zauzete borbama na Veležu, nisu uspjele na vrijeme da sadejstvuju 9. diviziji na zatvaranju obruča.

Glavnina korpusa sa tenkovima i artiljerijom, sa težištem na pravcu Širokog Brijega — Mostar, bila je dovoljna da brzo slomi odbranu Mostara i nanese neprijatelju osjetne gubitke, i da dobije bitku za vrijeme, koja nam je bila veoma značajna.

Pri povlačenju iz Širokog Brijega, neprijatelj je posjeo položaje za neposrednu odbranu Mostara na liniji: Međine — Mikuljača — Trebnje (k. 111) — Jastrebinka i Ljuti vrh, sa težištem na odbrani pravca Široki Brijeg — Mostar. Osim posadom koja je izbjegla uništenje u Širokom Brijegu, ti položaji su ojačani jednim bataljonom Nijemaca iz 369. divizije, sa dva bataljona 9. ustaške divizije i četiri bataljona 9. gorskog zdruga, bataljonom »Crne legije«, nekim prištapskim dijelovima i artiljerijom, a na pravcu Konjic — Drežnica pojavio se 359. puk 181. njemačke divizije.

Naše snage su od 7. do 12. februara stalno uznemiravale neprijatelja, uz potrebno popunjavanje i pregrupisavanje za napad.

ZAMISAO I ZADACI JEDINICA

Zamisao naših dejstava bila je slijedeća: 29. divizija je dobila zadatak da oslobodi Nevesinje i, zatim, zatvori obruč oko Mostara sa sjeverne i sjeveroistočne strane; 12. divizija sa 12. brigadom 29. divizije da napada pravcem Varda — Mostar i slomi neprijateljsku neposrednu liniju odbrane Mostara sa juga; ojačana 26. divizija (tenkovi i artiljerija) da napada pravcem Široki Brijeg — Mikuljača — Mostar, probije neposrednu odbranu Mostara zapadno od grada i produži napad na grad; 9. divizija je imala zadatak da sjeverno od 26. divizije izbije na Neretvu, na frontu Raštani do Drežnice, poruši komunikacije koje iz Mostara izvode ka Sarajevu, spriječi intervenciju neprijatelja iz Sarajeva i tako izoluje snage u Mostaru. Težište napada i dalje je ostalo na ojačanoj 26. diviziji.

Na osnovu zamisli i zapovijesti 8. korpusa, divizije su svojim zapovijestima angažovale jedinice i predviđale izvršenje postavljenih zadataka.

Dvadeset deveta hercegovačka divizija, pod komandom Vlade Šegrta (10, 11, 13. i 14. brigada; 12. brigada djelovala je u sastavu 19. divizije) usmjerila je dejstva svojih brigada prema slijedećem:

— 11. brigada, od ranije orijentisana da dejstvuje prema Konjicu, i dalje je dejstvovala na tom pravcu, ali je dobila zadatak da sprečava dolazak neprijateljskih pojačanja iz Sarajeva prema Mostaru;

— 10. brigada (ojačana tenkovima i artiljerijom) dobila je zadatak da napada i oslobodi Nevesinje (jedan bataljon 1. tenkovske brigade dejstvovao je u sastavu 29. divizije, a 2. korpus je ojačao diviziju sa dva diviziona artiljerije: 6 tenkova i 25 topova);

— 14. brigada dobila je zadatak da sa dva bataljona dejstvuje preko G. i D. Zimlja, izbije u rejon Bijelog Polja i sprečava njemačku odstupnicu iz Mostara dolinom Neretve. Dva bataljona su određena kao rezerva divizije u rejonu Čitluka;

— 13. brigada imala je zadatak da dejstvuje na komunikaciju Nevesinje — Mostar, u rejonima Buna — Blagaj, da nastupa ka Mostaru lijevom obalom Neretve i okruži ga sa istoka i sjeveroistoka;

— 19. divizija, pod komandom Stanka Parmača (6. i 14. brigada 19. divizije i 12. brigada 29. divizije), sa 12 brigadom napadala je desnom obalom Neretve, pravcem Humac — Jasenice — Rodoč, sa zadatkom da slomi neprijateljevu odbranu na tom pravcu i dejstvuje prema Mostaru; sa 6. brigadom da napada pravcem Varda —

Mostar radi proboja odbrane između Varde i prodiranja prema gradu u sadejstvu sa 12. brigadom i 26. divizijom;

— 14. brigada je nastupala za 6. brigadom kao divizijska rezerva.

Dvadeset šesta divizija, pod komandom Bože Božovića (ojačana tenkovskom i artiljerijskom brigadom), sastava 1, 11. i 12. dalmatinska i 3. prekomorska brigada, dala je sledeće zadatke jedinicama:

— 11. brigadi, ojačanoj baterijom protivkolskih topova i podržavanoj artiljerijskom i tenkovskom brigadom, da pravcem Mikuljača — s. Iliće probije neprijateljsku odbranu i nastupa ka Mostaru prema mostu Kralja Petra;

— 12. brigadi da napada pravcem Jastrebinka — s. Cim, sa zadatkom da razbije neprijatelja na tom pravcu i prodire ka Mostaru, prema mostu Kralja Aleksandra;

— 3. prekomorskoj brigadi da napada pravcem s. Goranci — s. Vihovići, slomi neprijatelja na tom pravcu i napada Mostar sa sjevera;

— 1. brigada je zadržana u rezervi, sa zadatkom da nastupa sa 11. i 12. brigadom i, poslije proboja neprijateljske neposredne odbrane grada, podrži napad tih brigada do konačnog oslobođenja Mostara.

Deveta divizija, pod komandom Ljube Truta (2, 3, 4. i 13. brigada), u prostoriji s. Goranci — s. Drežnica, postavila je zadatke brigadama i uputila ih:

— 3. brigadu pravcem Škutari — Domazeti — Obradovac;

— 13. brigadu (bez dva bataljona) pravcem Međugorje — Vasin Dolac — s. Jadrina;

— 4. brigadu pravcem Babunjka — Vrdi — Drežnica.

Zadatak brigade je bio da razbije neprijateljske snage obezbjeđenja na pravcima nastupanja, izbije na Neretvu i pristupi rušenju puta i pruge radi sprečavanja izvlačenja neprijatelja na sjever.

Druga brigada je ostavljena u rezervi divizije, sa zadatkom da nastupa za borbenim poretkom i sprečava, zajedno sa drugim brigadama, neprijateljske intervencije iz pravca Sarajeva.

Krajiške jedinice, su imale zadatak da sadejstvuju 9. diviziji u izvršenju njenih zadataka. Međutim, one se nisu pojavile.

BORBE ZA OSLOBOĐENJE GRADA

Odlučujući napad na utvrđene položaje neprijatelja u Mostaru i Nevesinju otpočeo je istovremeno — 13. februara u jutarnjim časovima. Glavne snage 8. korpusa (jedinice 19. i 26. divizije) išle su direktno na Mostar, 26. divizija je nastupala od Širokog Brijega, a 19. divizija južno — između Mostarskog blata i Neretve). Dvadeset deveta hercegovačka divizija napadala je Mostar i Nevesinje. Od ukupno 18 brigada koje su učestvovale u mostarskoj operaciji, u prvom ešelonu je angažovano 12 (10 pješadijskih, tenkovska i artiljerijska). Četiri od njih probijale su i slamale odbranu neprijatelja na najtežem dijelu — zapadno i južno od Mostara. Istovremeno sa napadom glavnih snaga, jedinice 9. udarne divizije (tri brigade ojačane artiljerijskim divizionom) bile su postavljene u rejonu Raštani — Kruševica — Tonovići — Goranci (a sa njima je bila s druge strane Neretve i 14. udarna brigada 29. divizije), a imale su zadatak da u širem rejonu Bijelog Polja presijeku neprijateljsku odstupnicu i spriječe njegovo izvlačenje iz Mostara i Nevesinja prema Sarajevu.

Izuzetno krvave i žestoke borbe vodile su brigade prvog ešelona. Već u prvim podnevnim časovima borci 12. brigade 26. divizije uspjeli su da razbiju položaje i odbranu kombinovanih njemačko-ustaških snaga na Jastrebinki, a do pada mraka pala je i jedna od najjačih otpornih tačaka neprijatelja u širem rejonu Mikuljače (zauzele su je jedinice 11. brigade nakon nekoliko uzastopnih juriša i protivjuriša). Nijemci su kod s. Žovnice porušili put koji vodi u grad, računajući da je ta dionica neprohodna za tenkove i tešku tehniku, ali su naši tenkisti i artiljerci, zaobilazili prepreke i spuštali se gotovo okomitim stazama i padinama podržavajući pješadiju.

Za to vrijeme izvršeno je nekoliko uspješnih prodora na sektorima napada 19. i 29. divizije. Glavne snage 29. divizije (oko 4.000 boraca) bile su prethodnih dana više angažovane u napadima na Nevesinje, ali je tek nakon snažnog napada jedinica 10. i 14. brigade, noću 13/14. februara, i teških gubitaka neprijatelj bio prisiljen da naredi povlačenje svog garnizona (posadu su činili jedan bataljon 369. puka i oko 500 ustaša), pa je tako i Nevesinje oslobođeno.

Razdvojene kolone neprijateljskih vojnika, koje su se povlačile ka Mostaru, sačekale su na sniježnim padinama Veleža jedinice 13. hercegovačke brigade i gotovo ih u potpunosti razbile, zaplijenivši svu tehniku (komandant 369. puka je izvršio samoubistvo). Put za Mostar otvoren je tako i sa južne strane. Borci 19. divizije slomili su u toku noći otpor neprijatelja u utvrđenom uporištu Varda, a 13. hercegovačka brigada je oslobodila Blagaj, nastavljajući odmah pokret na sjever.

Odlučujuća faza bitke za Mostar počela je 14. februara u zoru, u vrijeme kada su jedinice 26, 19. i 29. divizije u snažnom i nezadrživom jurišu slamale posljednji otpor neprijateljevih otpornih tačaka u zapadnim i južnim predgrađima i u Bišću polju. U grad su prvo prodrli borci 26. divizije (1. dalmatinska proleterska, 11. i 12. brigada), podržani tenkovima, zatim 19, a nešto kasnije i 29. divizija (njena 13. brigada). Zapadni dio grada oslobođen je već oko 15.00 časova, ali su uličnе borbe vođene sve do mraka, kada je prestao svaki otpor razbijenih neprijateljevih grupa. Jurišem tenkista i dejstvom mostarskih udarnih grupa neprijatelj je onemogućen da razori mostove i druge važnije objekte u gradu, posebno željezničku stanicu, ložionicu i veća industrijska postrojenja, što je bilo izuzetno značajno za dalja dejstva i privredni oporavak grada. Značajno su tome doprinijeli i mnogi građani, naročito omladina, preuzimajući i najteže zadatke (razminiranje pojedinih objekata, vodiči tenkistima i sl.).

Uspjehu glavne grupacije koja je oslobađala Mostar izuzetno su doprinijele 9. divizija i avijacija dejstvima u širem rejonu Drežnice i na komunikaciji Sarajevo — Mostar. Po dubokom snijegu i veli-

kom mrazu, borci su danonoćno odbijali i sprečavali pokušaje prodora jakih njemačkih snaga (kompletnog 359. puka) koje su iz Sarajeva hitale u pomoć mostarskom garnizonu, i taj zadatak su uspješno izvršili. Izuzev 48. motorizovanog odreda, koji je uspio da se probije dolinom Neretve u grad, ostale neprijateljeve snage za intervenciju zadržane su i razbijene na položajima koje je držala 9. divizija, što je bilo izuzetno značajno u slamanju mostarskog čvora odbrane kombinovanih njemačko-ustaških i četničkih snaga. U našoj istoriografiji, međutim, pa čak i u memoarskoj građi, ta dejstva 9. divizije katkada se nedovoljno valorizuju i ne ocjenjuju jedino prihvatljivim operativnim kriterijumom — njihovim stvarnim značajem u kontekstu realiziranja osnovnih i značajnih ciljeva koje je mostarskom operacijom trebalo ostvariti.

Gotovo bez predaha i zastoja, odmah po oslobađanju Mostara, nastavljeno je gonjenje razbijenih ostataka neprijatelja: njemačke 369. divizije i 9. ustaško-domobranske gorske divizije. Prva tri dana gonile su ih brigade 9. divizije (do Aleksina Hana) i 11. brigada 26. divizije, a zatim jedinice 29. hercegovačke divizije, koje su već 20. februara oslobodile Jablanicu, 1. marta Ostrožac, dva dana kasnije Konjic, a već 4. marta izbile na Ivan-sedlo, čime je realiziran i krajnji cilj mostarske operacije — definitivno oslobođenje cijele Hercegovine.

NAROD NAS POMAŽE

U borbama za oslobođenje Hercegovine sa Nevesinjem, Širokim Brijegom i Mostarom veliki značaj imalo je učešće naroda toga kraja. Poslije oslobođenja Širokog Brijega smješten je Štab korpusa u tom gradiću, radi pripremanja za napad na Mostar.

Podaci koji su dobijeni o jačini i rasporedu, kao i o utvrđenjima i minskim poljima gotovo u potpunosti su se slagali sa stvarnim stanjem na terenu. U Štabu su neprekidno dolazili posjetioci koji su željeli da pomognu. Na osnovu njihove procjene neprijatelja i njegove jačine, rasporeda, miniranja, utvrđenja i organizacije odbrane raspolagali smo svim podacima. Veliki broj skica položaja, minskih polja, utvrđenih zgrada, rasporeda neprijatelja na položajima, a posebno cjelokupne organizacije odbrane Mostara, omogućio je komandantima jedinica da se detaljno obaveste o cijelini, kao i da svoje jedince tačno obaveste o svim detaljima bojišta i neprijatelja. To je davalo posebnu sigurnost pri procjenama i pripremama za donošenje odluke i organizovanje napada.

Imali smo potpun uvid u organizovanost građana za ispomoć pri našem napadu. Grupe i odjeljenja građana su bili spremni da učestvuju u borbama za oslobođenje grada. Raznim diverzantskim akcijama onesposobljen je vozni park, naročito lokomotive i vozovi. Tako je spriječena efikasna evakuacija materijala i ubojnih sredstava, koje smo u velikim količinama zaplijenili. Imali smo i nagovještaja o pripremama da se osujeti rušenje mostova. Svi ti podaci i pomoć građana bili su nam dragocjeni, jer su nam ulivali sigurnost.

Bio sam sa tenkistima blizu mosta Kralja Aleksandra, kada su se pripremali — borci 1, 11. i 12. brigade i tenkisti da jurnu preko mosta, iako smo strepjeli da ih Nijemci mogu dići u vazduh u trenutku kada jedinice budu prolazile. Na lijevoj obali Neretve, neposredno na obali, veliki broj građana već je oduševljeno pozdravljao svoje oslobodioce, koji su izbili na desnu obalu. Svi oni su bili u opasnosti, jer su Nijemci još držali lijevu obalu i mogli su na njih osuti vatru. I sam komandant njemačkog puka koji je branio prijelaz Neretve bio je neposredno uz obalu radi praćenja razvoja borbi. Sigurno je računao na rušenje mosta i dužu odbranu toga dijela grada. Kada su borci 26. divizije, zajedno sa tenkistima, uz gromko »ura« u naletu jurnuli na most strepio sam od najgoreg. Ali, most nije dignut u vazduh, jer je grupa građana određena za taj zadatak na vrijeme onesposobila mrežu za paljenje. Bio je zatečen i komandant njemačkog puka, tako da mu nije preostalo ništa drugo nego da izvrši samoubistvo.

Parada jedinica 8. korpusa i 29. divizije poslije oslobođenja Mostara priređena je van plana radi odavanja zahvalnosti građanima Mostara za sudjelovanje u oslobođenju svoga grada. Mostar je dao mnogo boraca, a sve vrijeme rata štitio je svoje borce i pomagao ih. Na primjer, neko vrijeme je prikrivao cio bataljon a da nije bilo izdaje. Trebalo je vidjeti i doživjeti kako su primali, častili, grlili borce i u svemu im izlazili u susret. To se najbolje vidjelo za vrijeme parade. Sve živo je izišlo na ulice, kolone su obasute cvijećem, tenkovi i motorizacija okićeni darovima, a narod je ljubio i grlio svoje oslobodioce. Borcima je to bila najbolja nagrada za napore i žrtve koje su istrajno podnosili u borbama za oslobođenje tih divnih ljudi.

REZULTATI I GUBICI

Analizirajući mostarsku operaciju u cjelini zaključili smo da ona pripada kategoriji borbenih dejstava operativnog značaja i nivoa, jer su obje strane angažovale relativno podjednake snage korpusnog sastava. Takav zaključak je mogućno izvesti na osnovu bitnih kriterijuma operacije: ukupno angažovanih efektiva, trajanja, dubine na kojoj je izvođena, jedinstvenog sistema komandovanja, ideja i opšteg cilja dejstva.

Na osnovu navedenih kriterijuma, mogućno je zaključiti slijedeće: (1) da je mostarska operacija trajala 37 dana (od 6. februara do 14. marta), ne računajući prethodne borbe 9. i 29. divizije; (2) da je u njoj angažovano oko 40.000 boraca Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i oko 20.000 neprijateljevih vojnika, što je u cjelini na nivou mnogih armijskih operacija iz drugog svjetskog rata; (3) da je dubina planiranih i postavljenih zadataka iznosila oko 80—100 km, s tim što je glavni objekat dejstava — grad Mostar — bio udaljen od polaznih položaja za napad oko 30—45 km; (4) da je na obje strane bilo potpuno objedinjeno komandovanje, te da su sva dejstva izvođena prema jedinstvenim planovima. Nakon uspješno izvedene kninske operacije i, prije toga, zamašne operacije za oslo-

bođenje Dalmacije, to je bila treća velika uspješno realizirana napadna operacija snaga 8. korpusa u ovom slučaju sa 29. divizijom u relativno kratkom vremenu — za nepunih šest mjeseci. Dakle, tri značajne operacije, i tri velike pobjede.

Za 27 dana, koliko je trajala, u mostarskoj operaciji su potpuno razbijene dvije neprijateljeve divizije; ukupno je izbačeno iz stroja oko 10.000 neprijateljskih vojnika: poginulo je oko 4.000, zarobljeno 1.500, a razbježalo se oko 5.000 vojnika. Poslije borbi za Mostar, obje neprijateljeve divizije su svedene na puk. Zaplijenjeno je oko 80 artiljerijskih oruđa (topova i haubica), oko 300 mitraljeza, velika količina municije i druge ratne opreme, mnogo vozila i sl.

Nisu bili mali ni naši gubici, koji su, pored ostalog, nastali i zbog toga što smo morali brzo dejstvovati, jer nije bilo vremena za prethodne temeljitije pripreme. Prema nepotpunim podacima, jedinice 8. korpusa i 29. divizije imale su oko 600 poginulih i oko 2.000 ranjenih boraca, što ukazuje na obim i žestinu borbi i bojeva, vođenih gotovo neprekidno duže od mjesec dana. Najteži gubici pretrpljeni su u posljednjih sedam dana operacije, kada su u danonoćnim jurišima razbijana i uništavana jaka fortifikacijska utvrđenja neprijatelja u neposrednoj blizini Mostara, a slično je bilo i na frontu 9. divizije, koja je primila udar snažne grupacije Nijemaca koja je pokušala da prodre ka Mostaru. Dakle, svaka oslobođena stopa plaćena je krvlju i mnogim žrtvama. Stoga je tu, kao i u svim prethodnim i kasnijim bitkama, cementirana najveća vrijednost našeg rata i revolucije — bratstvo i jedinstvo. Njegovom učvršćenju i daljem jačanju dali su puni doprinos i učesnici mostarske operacije, svi njeni borci i starješine. Zato su i zaslužili pohvalu svog vrhovnog komandanta, maršala Tita, koja je za svakoga od njih bila najveće i najdraže priznanje.

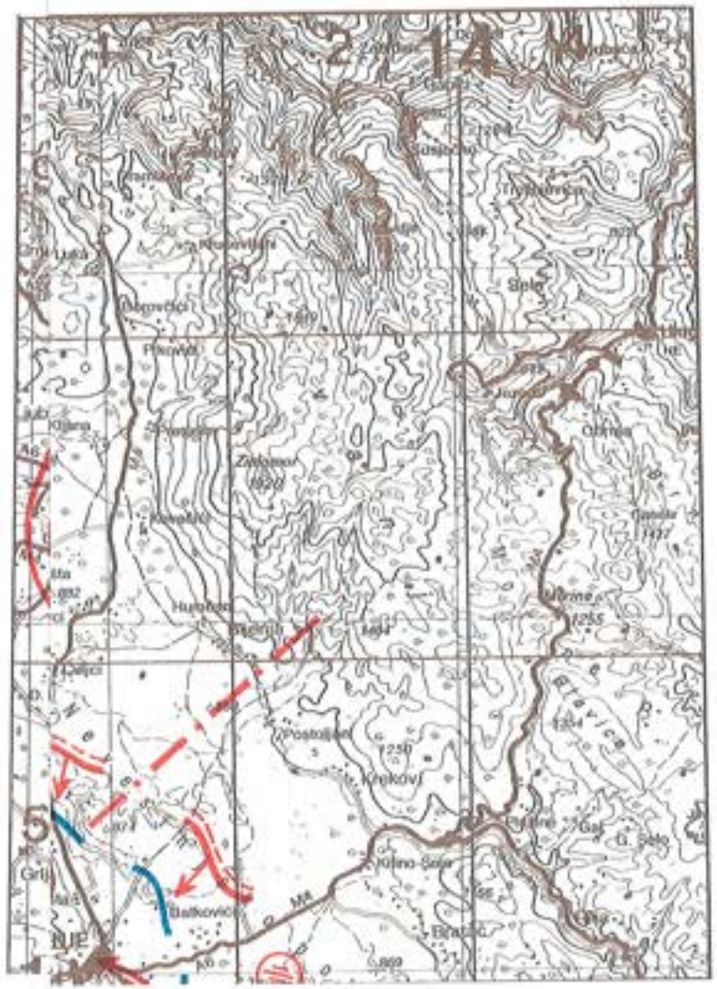

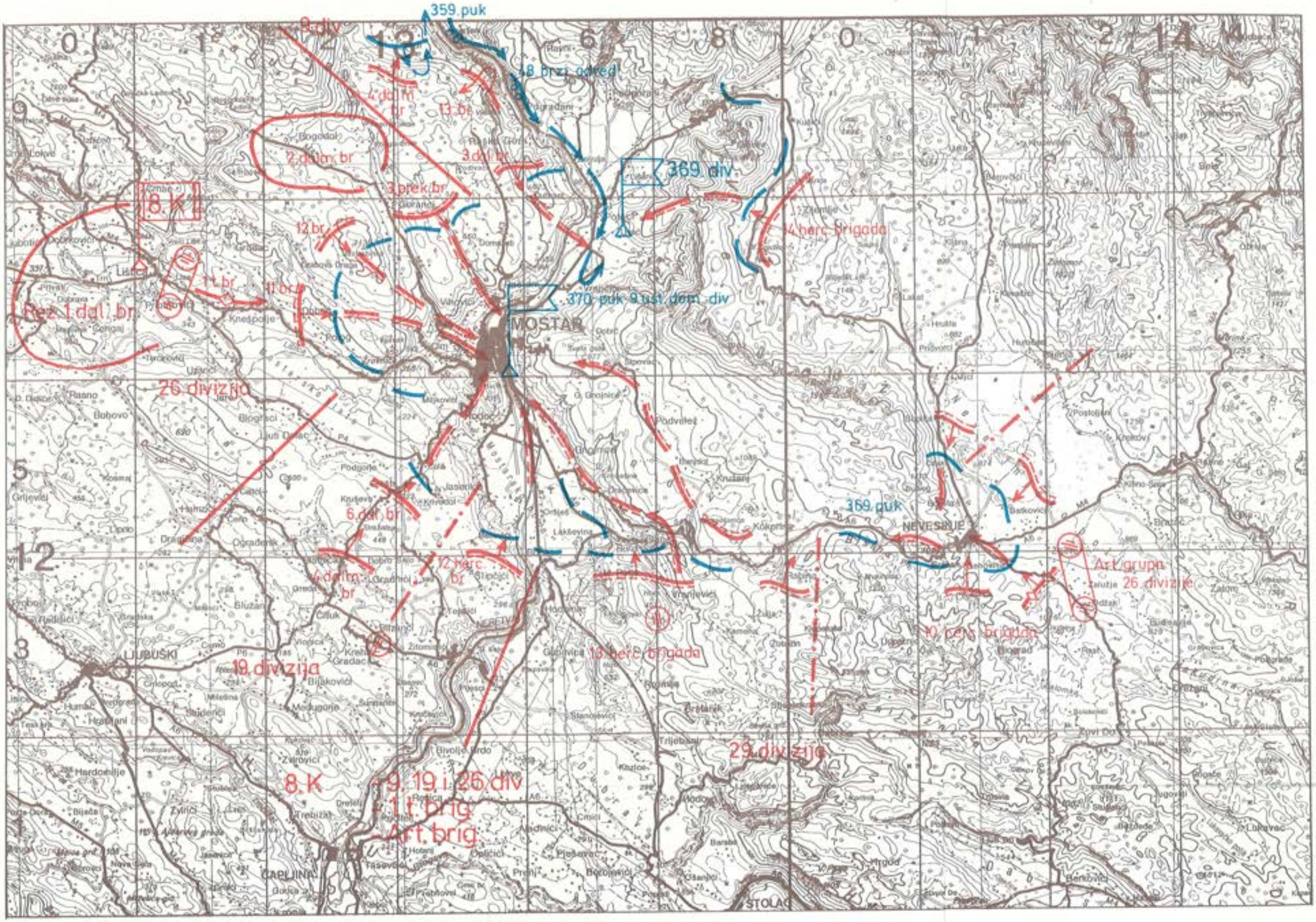

MOSTARSKA OPERACIJA BORBE OD 13. DO 15. 2. 1945. GODINE

Rasprava o dejstvima jedinica

Deveta divizija

Sastava:

— 2. proleterska dalmatinska brigada, komandant major BRUNO VULETIĆ, general-pukovnik u penziji, politički komesar major, JERKIN ANTE;

— 3. damlatinska brigada, komandant, major JOSIP BABIN, umro kao general-potpukovnik. Politički komesar, major DANILO SIMONOVIĆ;

— 4. dalmatinska brigada, komandant, major IVAN GAĆE, umro kao pukovnik u penziji. Politički komesar PAŠKO MIJAN, pukovnik u penziji;

— 13. dalmatinska brigada, komandant, major MATE MEŠTROVIĆ. Politički komesar major ČEDOMIL CVRLJE.

ŠTAB DIVIZIJE

Komandant 9. divizije, Ljubo Truta, narodni heroj, admiral u penziji

Politički komesar 9. divizije do 1. februara 1945. potpukovnik Andro Kovačević

Politički komesar 9. divizije od 1. februara 1945. Ilija Radaković, narodni heroj, general-pukovnik u penziji

O dejstvima 9. divizije u mostarskoj operaciji[1]

Admiral **Ljubo Truta**[2]

U prvoj fazi mostarske operacije, tj. u napadu na Široki Brijeg, 9. divizija je imala zadatak da sa glavninom snaga razbije njemačke jedinice koje su branile sjeverne prilaze Širokom Brijegu. Sa tih dominirajućih položaja odlično su se vidjeli objekti koje je neprijatelj utvrdio za odsudnu odbranu. Glavnu okosnicu tih položaja činili su izdignuti i čvrsto građeni poznati samostanski objekti. Njihovo zauzimanje bilo je jako otežano i time što su prilazi sa svih strana bili vrlo pregledni i pogodni za odbranu. Te okolnosti, kao i jačina snaga koje su branile te objekte, govorile su nam da ih ne možemo lako zauzeti.

Zahvaljujući blizini, nadvisujućem položaju i preglednosti, sa svog mjesta imao sam neposredan uvid u cijeli tok operacija i mogu reći da u toku rata nikad, ni prije ni poslije, nisam vidio tako dobro organizirano i izvedeno sadejstvo naših jedinica. Naša avijacija je prva napala i izvršila je više udara veoma uspješno. Naša tenkovska brigada pravovremeno i uspješno koristila je udare avijacije, a pješadijske jedinice su svoja dejstva uklopile u pokret i rezultate tenkovskih napada tako da je sadejstvo naših jedinica u cjelini izgledalo školsko. Zahvaljujući u prvom redu tako dobrom sadejstvu svih naših snaga i njihovom velikom moralu za svega dan i po zauzet je Široki Brijeg i neprijateljske snage potisnute su prema Mostaru.

Obilazeći Široki Brijeg i samostanske objekte pošto su ih napustili Nijemci divili smo se kako smo uspeli. Posebno priznanje odali smo avijaciji i tenkistima, tim više što bez zauzeća Širokog Brijega ne bismo mogli krenuti dalje prema Mostaru.

U završnim borbama za Mostar (13/14) 9. divizija je dobila zadatak da spriječi svaku intervenciju Nijemaca desnom obalom Neretve od Jablanice u pravcu Mostara, i istovremeno da spriječi evakuaciju Nijemaca iz Mostara tim pravcem. Da bismo izvršili prvi zadatak odmah smo krenuli da bismo što prije stigli na dominantni položaj Vrda, južno od ušća Drežnice u Neretvu i tu sačekali eventualnu njemačku intervenciju sa sjevera. I zaista, naše prognoze bile su tačne. Cijeli njemački puk iz pravca Sarajeva došao je do Drežnice i penjao se prema Vrdima. Tu smo se u susretu sukobili i nije bilo lako zaustaviti kompletni njemački puk i zadržati ga na viso-

[1] Uvodno izlaganje na »okruglom stolu« o mostarskoj operaciji održan 13. februara 1985. godine u Mostaru.

[2] Komandant 9. divizije.

Borci 9. divizije na položaju kod Mostara, februara 1945. godine

vima Čabulje gdje je bilo vrlo hladno i pola metra snijega. Tu se razvila ogorčena borba u kojoj smo čas mi potiskivali Nijemce čas oni nas. Međutim, niko od Nijemaca nije se uspio probiti u pravcu Mostara. Zadržali smo ih. Bili smo svjesni da ako taj puk prodre ugroziće naše jedinice koje su tog dana nastupale prema Mostaru. To je bio jedan od značajnijih motiva koji je uticao na visok moral i uspjeh naših jedinica.

Drugi zadatak — zatvaranje desne obale Neretve da se niko od neprijatelja tim pravcem ne izvuče iz Mostara, također je izvršen uspješno. To je postignuto dobrim dijelom zahvajujući rudarima mostarskog rudnika. Čim smo zauzeli rudnik velika grupa rudara povezala se s našim borcima i pomagala im da se strmim putevima brzo spuste do željezničke pruge. I upravo kada smo stigli do željezničke pruge naišao je iz pravca Mostara njemački vlak pun štapskog materijala koji je poslije kraće borbe 3. dalmatinska brigada zaplijenila.

Mi smo dobili neka obavještenja da bi na drugu, istočnu stranu mogle stići neke naše jedinice, te smo u vezi s tim pokušali da sa manjim dijelom naših snaga pređemo Neretvu. Kako je rijeka bila jako brza i duboka samo je jedna mala grupa uspjela da pređe na drugu obalu. Međutim, tamo nismo zatekli naše snage već Nijemce, pa smo se morali povući.

Koliko god je mostarska operacija velika i uspješna, smatram da nam je velik propust bio što nismo više mislili i uspjeli da spriječimo povlačenje Nijemaca iz Mostara lijevom obalom Neretve. Da smo to učinili, uspjeh ove operacije bio bi ravan uspjehu kninske operacije.

Želio bih, radi ilustracije, reći kakav je bio ugled naše vojske u to vrijeme. Dva tri dana poslije oslobođenja Mostara jednog jutra pred štabom divizije čujemo muziku. Izašli smo, kad pred zgradom Romi, velika grupa Roma svira. Pitamo što je to, otkud vi ovdje, a oni odgovaraju: »Evo, došli smo da sviramo našoj armiji, došli smo da naše sinove damo našoj armiji.« Dvadeset svojih mladića doveli su u naše jedinice u kojima su se oni borili do kraja rata. Mi smo se tome čudili jer smo znali da su tim krajem prošle različite vojske i ustaše i četnici i Nijemci. Rekli su nam da su se krili po špiljama kanjona Drežnice i u okolini i da ih niko nije uspio ni uhvatiti ni skuptiti u vojsku, a tada, i bez poziva, sami su se dobrovoljno, uz muziku, nama — partizanima javili.

Deveta divizija NOVJ u mostarskoj operaciji[1]

Potpukovnik **Rade Guberina**[2]

Sredinom januara 1945. godine 9. divizija NOVJ imala je zadatak da štiti slobodnu teritoriju Dalmacije i zapadne Hercegovine. Njene su jedinice zatvarale pravce koji od Širokog Brijega i Mostara vode prema Imotskom, Ljubuškom i Čitluku. Njena 2. proleterska NOU brigada držala je položaje duž komunikacije Široki Brijeg — Kočerin, u rejonu sela Ljubotići, Galići, Mamići. Treća NOU brigada je posjela Osoje, Čerigaj, Rujeve staje, južno od Širokog Brijega. Četvrta NOU brigada je zatvarala pravac od Mostara prema jugu, na liniji Podgorje — Selište — Krivodol — Bačevići, dok je jedan njen bataljon bio odvojen u rejonu sela Jare, na jugozapadnoj ivici Mostarskog blata. Divizija je dakle držala položaje od rijeke Ugrovača, na lijevom, do rijeke Neretve, na desnom krilu, u dužini od 37—40 km. Raspored jedinica na tako dugom frontu, na ispresijecanom brdsko-planinskom zemljištu, bio je rastresit, sa velikim međuprostorima, a glavne snage su grupisane oko pomenutih komunikacija.[3]

Deveta divizija je napadala uporišta spoljnje odbrane Širokog Brijega i Mostara manjim snagama i veoma često odbijala veće ili manje ispade njemačkih i ustaških snaga, koji su učestali tokom druge polovine decembra 1944. i prve polovine januara 1945. Bila

[1] Deveta divizija NOVJ formirana je po naredbi vrhovnog komandanta J. B. Tita, 13. februara 1943. godine, u toku četvrte neprijateljske ofanzive. U njen su sastav ušle tri dalmatinske brigade 3, 4. i 5. narodnooslobodilačka brigada. Divizija, sastavljena od mladih, tek formiranih jedinica, koje su učestvovale u oslobođenju Imotskog i Posušja, zatim u sastavu Glavne operativne grupe pri prelasku Neretve noseći ranjenike, potom sudjelovala je u teškim borbama u Hercegovini. Privremeno je rasformirana 12. 4. 1943, a ponovo formirana septembra 1943. od 1. dalmatinske NOU brigade i novoformiranih 3. a potom i 4. dalmatinske brigade. Januara 1944. iz njenog sastava izlazi 1. dalmatinska NOU brigada, a ulazi 13. dalmatinska NOU brigada. Januara 1945. u diviziju je ušla 2. proleterska dalmatinska NOU brigada, pa je tada u svom sastavu imala 4 brigade. Početkom januara 1945. komandant divizije bio je potpukovnik Ljubo Truta, politički komesar — potpukovnik Andro Kovačević, a načelnik štaba potpukovnik Bogdan Pecotić, koji uskoro odlazi na novu dužnost i njegovo mesto ostaje nepopunjeno. Potpukovnik Kovačević je u prvoj polovini februara otišao na novu dužnost. Za političkog komesara 12. februara 1945. postavljen je potpukovnik Ilija Radaković.

[2] Autor priloga je vojni istoričar.

[3] Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkoj borbi jugoslovenskih naroda. Izdanje Vojnoistorijskog instituta JNA u Beogradu. Dalje (Zbornik) tom IV, knj. 32, dok. br. 29.

je gotovo u neprekidnim akcijama na cijelom frontu, danju i noću. U tim borbenim dejstvima borci su sticali nova borbena iskustva, posebno novopridošli. Osim vojnih zadataka, divizija je imala važnu obavezu da sarađuje i pomaže vojnopozadinskim vlastima i političkim organizacijama na suzbijanju uticaja kvislinških snaga, posebno ustaških. Stoga su politički rukovodioci u svim jedinicama činili ogromne napore da bi objasnili liniju NOB-a, posebno značaj bratstva i jedinstva. Sačuvani izvori iz toga perioda reljefno kazuju koliko su jedinice 9. divizije radile na objašnjavanju politike NOB-a i na širenju političkog uticaja među stanovništvom. Cilj svih aktivnosti bio je pridobiti što veći broj ljudi, posebno omladine, za politiku NOP-a.[4]

Ti napori, međutim, nisu dali očekivane rezultate zbog žestoke propagande okupatora i ustaša protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Suština te propagande bila je fašistička i klerikalistička; sijala je mržnju među narodom toga kraja, talno podstičući vjersku isključivost, netrpeljivost i mržnju. Nosioci i neposredni organizatori ustaške propagande, pored vlasti, bili su pojedini katolički svećenici u Širokom Brijegu i drugim mjestima zapadne Hercegovine. Preko mreže vjerskih institucija i vjerskih lica održavana je stalna ilegalna međusobna veza između ovih u Širokom Brijegu i Mostara sa onima na oslobođenoj teritoriji. Obilato su se služili lažima o tobožnjem iskrcavanju zapadnih saveznika i promjeni njihove politike prema NOP-u, tvrdeći da će se u Jugoslaviji dogoditi ono što se dogodilo u Grčkoj. Međunarodne prilike, naročito u Sredozemlju, i u Grčkoj, te aktivnost izbjegličkih grupa na čelu sa kraljem, pogodovale su takvoj propagandi i drugim aktivnostima. Prostorija koju je držala 9. divizija NOVJ, bila je, dakle, veoma složena.[5]

[4] Štab 9. divizije je ovako formulisao svoje zadatke: »obezbeđenje slobodne teritorije«, »razbijanje milicije sjeverno od komunikacije« i »u povoljnom času likvidacija Širokog Brijega i gonjenje neprijatelja«. Zbornik IV, 32, str. 154.

[5] U izveštajima političkih komesara, naročito 4. dalmatinske (Splitske) NOR brigade od sredine januara 1945. nalazimo dosta podataka o radu u narodu. Politički komesar 3. bataljona je pisao da su za mjesec dana održane tri konferencije, dvije u Odacima, kojima je prisustvovalo 60, odnosno 45 seljaka i seljanki, i jedna u Čerinu, uz prisustvo 75 lica. Govorilo se o vojnoj i političkoj situaciji i razvoju NOB-a, a interesovanje prisutnih »bilo je veliko«. Politički komesar 2. bataljona je konstatovao da se u istom povodu u selima Sličići, G. Blatnice, Odaci, gdje se nalazio bataljon »narod nešto okuražio i oslobodio naprema našoj vojsci, zbog toga što je naša vojska bila primjerna«. Pri odlasku tog bataljona na drugi položaj, grupa seljaka iz sela Slipčića ih je ispratila, na čelu sa NOO-om. Politički komesar brigade u izvještaju političkom komesaru 9. divizije isticao je: »Neprijatelj je ovdje bio vrlo aktivan u huškanju jednog naroda prema drugom, ne samo kroz ovaj rat, nego se može kazati slobodno da su ovo i tragovi starih reakcionarnih klika stare Jugoslavije«. On konstatira da je narod u ovom kraju religiozan, da su ovdašnji fratri »ustaški raspoloženi« i da imaju na narod veliki uticaj.

Iako su već dugo boravili na ovom terenu, rezultatima nisu bili zadovoljni, pa će zbog toga ojačati politički rad u narodu. Brigada je do tada bila uglavnom u Lici i Bosni, »gdje je narodna vlast dosta jaka«, pa se nije ni »osjećala potreba za radom na terenu«, stoga je, »rad sa narodom bio olabavio«. Dakle, brigada se našla u novoj situaciji, koju do tada gotovo da nije poznavala i za nju je bila nova. AVII, br. reg. 5—7, 6—7, 11—7, 16—7, 17—7, kut. 847 A.

ISPAD NJEMAČKIH I USTAŠKIH SNAGA NA SLOBODNU TERITORIJU[6]

Njemačke i ustaške snage su još krajem decembra dobile zadatak da vrše povremene ispade na slobodnu teritoriju, kako bi se tzv. »pokretnom odbranom«, (tako ju je definisao komandant njemačkog 5. armijskog korpusa krajem 1944.) što uspješnije i duže održali na toj strategijski važnoj prostoriji. Nakon nekoliko manjih ispada sa ograničenim dometom, Štab 369. divizije je 23. januara naredio izvođenje jednog krupnijeg ispada sa jačim snagama (oko devet bataljona) iz Širokog Brijega i Mostara. Cilj ovoga ispada bio je da se oslabi pritisak jedinica 9. divizije, naročito na rejon Širokog Brijega i njegove okoline, i eventualno odloži rasplet oko Mostara. Pripreme za napad, koji je dobio šifrovani naziv »Bura«, obavljene su tajno. Istovremeno, pripremljene su i ustaške grupe koje su bile ostavljene ili ubačene na našu oslobođenu teritoriju po naseljima. Preko tih ustaških grupa i njihove rodbine i drugim kanalima, Štab 369. legionarske divizije imao je uoči napada cjelovite i tačne podatke o rasporedu, jačini i položajima jedinica 9. divizije NOVJ.

Predvečer 27. januara, njemačka komanda je uspjela da »neprimjetno koncentriše jače snage« na području Širokog Brijega i pod zaštitom mraka, što je bilo neuobičajeno, izvrši napad slabijim snagama u pravcu Kočerina, vjerovatno da bi prikrila prave namjere i težište ispada. Odmah potom uslijedio je napad glavnim snagama južno od Širokog Brijega, duž komunikacije za Ljubuški i na položaje Čerigaj — Stojnica — Vlake — Markišić — Klenak. U oštrim trosatnim borbama višistruko nadmoćne ustaške snage, predvođene vodičima, dobrim poznavaocima terena, probile su položaje jedinica 3. dalmatinske NOU brigade preko Vlake i sela Markišića i kroz međuprostor, i izbile u Buhovo. Odatle su po noći, u tri kolone, krenule na Čitluk u pozadinu glavnine 4. dalmatinske NOU brigade. Iznenadni noćni napad i prodor u pozadinu jedinica 9. divizije oživio je i planiranu aktivnost ubačenih i ostavljenih ustaških grupa, koje su otpočele dejstva na dijelove naših jedinica, razmještene iza linije fronta.[7] Dok su ustaške kolone iz Širokog Brijega zalazile duboko u pozadinu slobodne teritorije, izjutra 28. januara bataljoni 370. puka i 369. izviđački bataljon njemačke 369. legionarske divizije, krenuli su iz Mostara na jug, na položaje 4. NOU brigade. Te jake snage napale su jedinice 4. NOU brigade na položajima sa obe strane puta za Čitluk, na liniji Podgorje — Selište — Krivodol — Bačevići. Nakon tri sata »teške borbe«, jedinice brigade, napadnute iz fronta i iz pozadine, bile su prisiljene da napuste položaje i probijaju se samoinicijativno ka jugu. Tokom povlačenja, jedinice brigade su vodile borbe kod Ograždena, Studenaca i Međugorja. Bataljoni koji su se povlačili ka Čapljini, u kojoj se nalazio Štab brigade, sa bataljonom 3. hercegovačke brigade narodne odbrane i sa dijelovima jedne čete tenkova, iz sastava 2. korpusa NOVJ u protivnapadu su uspjeli odbaciti njemačke snage. Međutim, zbog napada ubačenih ustaških grupa u samom gradu, one su se povukle na jug, preko rijeke Trebižat, organizujući odbranu pravca ka Crvenom Grmu i Vrgorcu. Drugi dio 4. brigade probio se ka Vitini i sa jednim bataljonom 3. hercegovačke brigade narodne odbrane zadržao prodor njemačkih snaga sa sjevera ka Vrgorcu. Za to vrijeme, 3. NOU brigada se dijelom snaga orijentisala ka Ljubuškom, sa zadatkom da djeluje ofanzivno u bok i pozadinu njemačkih i ustaških kolona, koje su prodrle u taj grad, te radi povezivanja sa dijelovima 4. NOU brigade i organizovanja zajedničke odbrane. Njeni dijelovi su napadali njemačke i ustaške snage kod Radišića i Lipna, povremeno prodirući u rejon Mostarska vrata, na periferiji Ljubuškog.[8] Na drugom kraju tog područja, duž Neretve, njemačke su snage nastavile napad, i nakon žestokih borbi 29/30. januara prodrle u Metković, gdje su porušile most na Neretvi, kod Gabele, a slijedećeg dana su se povukli ka Čapljini.

Ispad krupnih njemačkih i ustaških snaga na slobodnu teritoriju i njihov prodor u Ljubuški i Metković naišao je na brzo reagovanje Štaba 8. korpusa i 29. divizije. Štab 8. korpusa je naredio Štabu 9. divizije da spriječi dalji prodor neprijateljskih snaga. Druga dalmatinska proleterska NOU brigada je i dalje duž komunikacija Široki Brijeg — Kočerin sprečavala ispade na slobodnu teritoriju, dok su 3. i 4. dalmatinska NOU brigada vodile borbe na području Lipno — Ljubuški — Vrgorac.[9] U međuvremenu, po naređenju Štaba korpusa, već 31. januara na prostoriju Imotski — Vrgorac — Metković počele su da pristižu kopnom i morem jedinice 26. i 19. divizije, tenkovske i artiljerijske brigade, radi izvođenja operacija za konačno oslobođenje Mostara.

Istovremeno, komanda njemačkog 21. korpusa je, 1. februara povukla sa ove prostorije 1. i 2. bataljon 370. puka, a sutradan, 2. februara, i 369. izviđački bataljon u Mostar, i potom ih uputila ka Konjicu.

U međuvremenu, ogromnim naporima 9. divizije na zaustavljanju prodora njemačkih i ustaških snaga na slobodnu teritoriju i stvaranje uslova za protivudar, veliki doprinos dale su jedinice 29. divizije NOVJ. Tu je 31. januara pristigla 12. hercegovačka NOU brigada, koja je do kraja 3. februara, ofanzivnim dejstvima u veoma

[6] Štab 8. korpusa u izveštaju od 25. februara (svega desetak dana nakon završetka mostarske operacije) upućenom Generalštabu JA, ovu operaciju podijelio je u tri faze. »Prva faza: ispad neprijatelja iz Mostara i Širokog Brijega... Druga faza: koncentracija snaga 8. udarnog korpusa... napad na Široki Brijeg i zauzimanje ovog uporišta... Treća faza: napad na Mostar i oslobođenje Mostara gonjenje potučenog neprijatelja prema sjeveru...« »Shodno tome, i učešće 9. divizije u mostarskoj operaciji smo uskladili sa ovom podjelom. Zbornik IV, 33, str. 622.

[7] Zbornik, IV, 33, dok. 8, 11, 33, 136.

[8] Zbornik IV, 33, dok. 8, 11, 136, 163, 164, 165.

[9] Dijelovi 3. dalmatinske NOU brigade, sa 2. bataljonom 3. hercegovačke brigade narodne odbrane zatvorile su pravce iz Ljubuškog ka Vitini, a dijelovi 4. dalmatinske NOU brigade ka Crvenom Grmu i Metkoviću. Oni su 1. februara iz rejona proboja lijevim krilom obuhvatili neprijateljske snage u Ljubuškom, preko s. Radišići i Gradske, ka Mostarskim vratima, i napale položaje na sjevernoj periferiji grada (Sitomir, k. 304 i Butorovica, trig. 396). Istovremeno, sa juga, dijelovi 3. i 4. NOU brigade su u rejonu Humca i Lošće, forsirali Trebižat i stvorili mostobran na lijevoj obali rijeke. Ofanzivna dejstva tih snaga podržavala je jedna eskarrila NOVJ. Poslije podne neprijateljska posada u Ljubuškom je izvršila protivnapad i potisla te jedinice 9. divizije. Pored toga, ofanzivna dejstva su nagovještavala skori slom ovog ispada na slobodnu teritoriju. Zbornik IV, 33, dok. 49, 164.

teškim borbama, proširila mostobran na desnoj obali Neretve i oslobodila područje Gabele i Čapljine, sve do linije Blizanci — Krehin Gradac — Crno, uspostavivši »front« na svom lijevom krilu sa jedinicama 4. NOU brigade, čije su snage blokirale neprijateljsku posadu u Ljubuškom, u rejonu sela Hrašljani. Ustaške snage su tokom 2. i 3. februara pokušale da sa dvije bojne likvidiraju mostobran na desnoj obali Neretve, u rejonu Šurmanci, koji je ugrožavao bok i pozadinu njihovih posada u Čitluku i Ljubuškom. Taj napad su razbile jedinice 12. hercegovačke NOU brigade, koje je toga dana podržavala eskadrila NOVJ. Na drugom kraju fronta jedinice 3. i 4. brigade ofanzivnim dejstvima su prisilile ustaške snage da 4. februara napuste Ljubuški.

Tako je ispad jakih njemačkih i ustaških snaga (od oko devet bataljona) iz Širokog Brijega i Mostara ka Ljubuškom i Metkoviću, doživio slom, a da nije postigao vojne i političke ciljeve. Odbrambenim i napadnim dejstvima jedinica 9. i 29. divizije NOVJ, posebno blokiranjem snaga u Ljubuškom i stvaranjem mostobrana u rejonu Šurmanci, na desnoj obali Neretve, ispad neprijatelja na slobodnu teritoriju je blokiran, a potom je protivnik likvidiran.

BORBE ZA ZAUZIMANJE ŠIROKOG BRIJEGA

Štab 8. korpusa je još 30. januara, u direktivi štabovima divizija, pokrenuo jedinice ka tom području radi izvođenja operacije, sa ciljem da se zauzme Široki Brijeg i oslobodi Mostar. On je štabu 9. divizije naložio da do dolaska 26. i 19. divizije zadrži »daljnje neprijateljsko nadiranje« ka Imotskom i Vrgorcu, što je ona i ostvarila.[10] Potom je 4. februara izdao zapovijest za napad, u kojoj je sažeto formulisao sopstveni zadatak: »povratiti zauzeta mjesta i ugroziti Mostar«. Prema toj zapovijesti, 19. divizija, sa 12. hercegovačkom brigadom, napadaće ka Mostaru, a 26. divizija, sa tenkovskom i artiljerijskom brigadom i dvije brigade 9. divizije, dobila je zadatak da zauzme dobro utvrđeni rejon Široki Brijeg.[11] U tom mjestu i u njegovoj bližoj okolini nalazile su se veoma jake njemačke i ustaške snage i seoska milicija.[12]

U okviru korpusa, 9. divizija je imala zadatak da sa dvije brigade obuhvati neprijateljske grupacije u širem rejonu Širokog Brijega, izbije na komunikaciju ka Mostaru, presiječe neprijatelju odstupnicu i istovremeno osigurava bok glavnim snagama. Divizija je, dakle, imala višestruki zadatak sa specifičnim borbenim poretkom,

[10] AVII, br. reg. 4—1, kut. 526.

[11] Zbornik IV, 33, dok. 25.

[12] U Širokom Brijegu i neposrednoj okolini, prema njemačkim izvorima, nalazile su se slijedeće snage: 2. bataljon (prebačen iz Mostara 5/6. II) i 3. bataljon, te još dvije čete (14. i 15. četa), svi iz 370. puka; 3. četa 369. pionirskog bataljona i baterija 369. artiljerijskog diviziona, svi iz 369. legionarske divizije; 2. divizion i još jedna baterija 649. armijskog obalskog artiljerijskog puka i vjerovatno neke druge manje jedinice. Podaci o ustaškim snagama su nepotpuni. Prema njima, tu su se nalazili 1. bojna 2. gorskog zdruga i 2. i 3. bojna (nepotpuna), koje su se noću 4/5. februara povukle iz Ljubuškog. Tu su bile i brojne snage seoske ustaške milicije, te artiljerijske i druge jedinice. Zbornik IV, 33, dok. 136, sa napomenama.

brigadama koje su dejstvovale odvojeno jedna od druge, na lijevom (2. proleterska dalmatinska NOU brigada) i desnom krilu (3. dalmatinska NOU brigada).

Napad je predviđen za 6. februara 1945, a polazni položaji zauzeti su dan ranije. Druga proleterska dalmatinska NOU brigada pošla je na zadatak 5. februara, iz rejona Ljubotići — Dobrkovići. Tokom popodneva prethodnice brigade su razbile manje ustaške snage na Mosoru (k. 780) i noću 5/6. februara izbile u širi rejon G. Gradaca. Brigada je, potom, u dvije napadne kolone krenula ka jugoistoku, prema Pologu (2. i 3. bataljon) i ka istoku prema Goorancima (4. i 5. bataljon), zadržavajući jedan bataljon u rezervi. Prilikom nastupanja razbijala je posade iz sastava ustaških jedinica i milicije.

Prva napadna kolona je u »ogorčenim borbama« slomila otpor ustaša na Vircu (k. 644) i potom odbivši protivnapad zauzela Polog, Dobrić i Gradinu. Slamajući odbranu neprijatelja, ona je, zatim, razbila ustaše i zauzela veoma značajnu, topografski i taktički jaku Mikuljaču (k. 654), i izbila na put za Mostar. Druga kolona je nakon »ogorčene borbe« razbila ustaše i upala u selo Goranci, zarobivši neprijateljsku komoru. Taj izvanredan uspjeh 2. dalmatinske proleterske brigade uzdrmao je neprijateljsku odbranu Mostara i, svakako, uticao na dalji tok i ishod borbi. Nakon te pobede načeta je i spoljna odbrana grada, što je, svakako, uticalo na mjere i postupke njemačkih i ustaških snaga u samom gradu. Ukratko, zauzimanjem Mikuljače, 6. februara, ostvaren je najdublji prodor u spoljnoj odbrani Mostara, i to u vrijeme kada se rasplamsala borba za Široki Brijeg i kada je štabu 369. legionarske divizije bilo nužno da put od Mostara ka Širokom Brijegu bude bezbjedan, radi upućivanja pojačanja i radi eventualnog izvlačenja.

Štab 369. legionarske divizije, našavši se u situaciji da istovremeno brani i Široki Brijeg i sam Mostar, morao je pristigla pojačanja i rezerve hitno da angažuje na najugroženijim pravcima. Prvi bataljon 370. puka i 369. izviđački bataljon upućuje u protivnapad prema 2. dalmatinskoj proleterskoj brigadi, ka Gorancima i Mikuljači, koncentrišući gotovo svu artiljeriju i minobacače za podršku tim snagama. Pristigla pojačanja i postojeće jedinice krenule su u napad na Mikuljaču i povratile su se tek nakon petočasovnih teških borbi. Nakon toga, njemačke i ustaške snage su nastavile prodor ka Pologu i Dobriću. Na tim i okolnim položajima borba se nastavila nesmanjenom žestinom noću 6/7. februara i tokom slijedećeg dana. Istovremeno, njemačke i ustaške snage su krenule u protivnapad, povrativši selo Goranci. Zbog početnih uspjeha njemačkih i ustaških snaga, koje su pristizanjem pojačanja stekle premoć, Štab 369. legionarske divizije je povjerovao da će moći realizovati plan i osigurati komunikacije, razbiti 2. proletersku brigadu, izbiti u bok i pozadinu jedinica 8. korpusa, koje su prodrle u Široki Brijeg, u Bogodol i Gradac, i tako pomoći odbrani tog dobro utvrđenog neprijateljskog rejona.

Štab divizije i Štab 2. proleterske brigade su pod pritiskom neprijateljskih snaga, snažno podržanih artiljerijskom i minobacačkom vatrom, pregrupisali jedinice, ne odustajući od izvršavanja dobijenog zadatka. U borbama, koje su ocjenjene kao »teške i ogor-

čene« i u kojima su pojedini položaji u toku jednog dana više puta prelazili iz ruke u ruku, 2. proleterska brigada se povukla na liniju Polog — Vasina Kosa — Male Bile — Široka Kosa — Matković, pripremajući se za protivnapad. Štab brigade je protiv njemačkih i ustaških snaga, koje su iz pravca Goranci i Klenka prodrli u rejon Leskovača i Male Bile, primjenio izvanredan manevar, povukao je sredinu borbenog poretka, ojačao krila i bokove, zabacio dio snaga za leđa neprijatelju. Odsjekavši mu pravac povlačenja ka Gorancima, okružio ga između k. 885 i k. 844 i sa tri bataljona otpočeo njegovo razbijanje i uništavanje. Našavši se iznenada u okruženju, neprijateljeve jedinice su pružile ogorčen otpor, pokušavajući da se na bilo koji način probiju. Kada se smračilo, samo manji dio tih snaga, po grupama, probio se u raznim pravcima i spasio od uništenja. Tim briljantnim manevrom uništen je dio njemačkih i ustaških snaga i razbijen njihov protivnapad, a jedinice 2. proleterske NOU brigade su ostale na većem dijelu zauzete prostorije. Tokom 7. februara njemačke i ustaške snage su napale sa ceste i z rejona Mikuljače ka Vircu, Pologu i Vasinoj Kosi, ali su, iako podržani snažnom artiljerijom, odbačene u žestokoj borbi. U tim izvanredno teškim i žestokim borbama,[13] na terenu prekrivenim dubokim snijegom, po jakoj zimi, 2. proleterska NOU brigada je izvanrednim dejstvima uspjela da na sebe privuče glavninu neprijatelja. Ne postigavši uspjehe na tom pravcu, 7. februara njemačke i ustaške snage vrše nove napade pravcem Planinica — Odolj — Crni Vrh — Goranci. Međutim, ni ponovni napad i protivnapadi, koji su trajali cijeli dan, nisu omogućili neprijatelju da ovlada tim područjem. Izvanrednim naporima »uz niz herojskih podviga«, kako je konstatovano u izvještaju štaba divizije, brigada je zadržala položaje, na samoj spoljnoj odbrani Mostara i stvorila uslove za uspješna dejstva u narednoj etapi mostarske operacije.

Pošto je saznao za pad Širokog Brijega, Štab divizije je naredio 13. južnodalmatinskoj NOU brigadi da posjedne dio položaja na desnom krilu 2. proleterske NOU brigade i da njena dva bataljona zauzmu k. 605 i Lukovaču, uz samu cestu. Tokom 8. februara borbe se nastavljaju na cijelom frontu. Naveče 8. februara te položaje preuzima 11. NOU brigada 26. divizije, a 2. proleterska se rokira ka Gorancima i Bogodolu, koje zauzima u borbama tokom noći i narednog dana. Posjedanjem šireg rejona Goranci i Pologa bili su stvoreni povoljni uslovi za dublji upad u spoljnu odbranu Mostara i za obuhvatna dejstva ka komunikaciji Mostar — Drežnica.

Za to vrijeme 3. dalmatinska NOU brigada bila je u rejonu Buhova, na desnom krilu snaga 26. divizije, tenkovske brigade, artiljerijske brigade, koje su iz rejona Kočerina napadale utvrđeni rejon Širokog Brijega. Imala je zadatak da sa juga prodre i zauzme Uzariće i izbije na komunikacije koje vode ka Mostaru. Brigada je 6. februara izjutra u brzom i snažnom naletu slomila otpor Nijemaca i ustaša i tokom dana zauzela sela Turčinovići, Uzarići i Jare, i širokim frontom izbila na ivicu Mostarskog blata, na riječicu Lištiču,

[13] Zbornik IV, 33, dok. 120 i 136 i B. Obradović, Druga dalmatinska proleterska NOU brigada, Beograd, 1968, str. 302—304. U toj borbi, prema podacima Štaba brigade, ubijeno je oko 250 ustaša i legionara, a brigada je imala 32 poginula i 40 ranjenih.

i dijelom na južni krak komunikacije u selu Uzarići. Sutradan je prodrla na komunikaciju Knežpolje — Široki Brijeg, slamajući odsudnu odbranu i veoma česte protivnapade ustaških i njemačkih snaga. Potom je, porušivši komunikaciju na više mjesta, produžila i sa dijelovima 11. brigade, 26. divizija zauzela dobro branjenu kotu 399 i sjeverozapadni dio Knežpolja. Prodor 3. dalmatinske NOU brigade i dijelova 11. dalmatinske NOU brigade u rejon kote 399. i Knežpolja, u pozadinu njemačkih i ustaških snaga, koje su se još grčevito branile u dijelovima Širokog Brijega, izazvao je brzu intervenciju neprijatelja. On je sa prikupljenim snagama i 2. bataljonom 370. puka izvršio protivnapad i potisnuo dijelove 3. i 11. brigade sa kote 399 na samu cestu. Štab divizije je reagovao i na te položaje prebacio bataljon 13. južnodalmatinske brigade, koja je bila privučena iz rejona Vitine, u Uzariće. Pristizanjem tog bataljona, izvršen je novi napad, zauzeta kota 399 i veći dio sela Knežpolja, odakle se pristupilo uništavanju preostalih neprijateljskih dijelova, koji su bježali iz Širokog Brijega. Noću 7/8. februara te jedinice i jedinice 26. divizije nastavile su uništavanje i gonjenje neprijatelja, koji se, poznavajući teren, razbijen po grupama i raznim pravcima, spasavao bjekstvom. Time je završeno učešće 9. divizije u zauzimanju utvrđenog rejona Široki Brijeg.

Glavnina 9. divizije (njena 2. proleterska i 3. udarna brigada, sa dijelovima 13. udarne brigade — (4. NOU brigada je bila u korpusnoj rezervi), u borbama od 6. do 10. februara, uspješno je izvršila zadatke postavljene zapoviješću 8. korpusa. Izvanrednim i smjelim prodorom — na lijevom krilu korpusnog borbenog poretka — oko dvadesetak kilometara u dubinu neprijateljske odbrane, odnosno prostorije koju je držao neprijatelj, na domaku Mostara, mnogo je doprinijela slamanju neprijateljskog otpora u Širokom Brijegu i stvorila uslove za nastavak mostarske operacije i oslobođenje Mostara. Prema podacima Štaba 9. divizije, u tim borbama njemačkim i ustaškim snagama su nanijeti teški gubici, oko 840 mrtvih i zarobljenih. Divizija je imala gubitke, 84 poginula i 154 ranjena. O žestini borbi koje su jedinice 9. divizije vodile svjedoči, pored ostaloga, i podatak da je za to vrijeme u akcijama utrošila 360.000 puščanih i mitraljeskih metaka, oko 1.450 mina za bacače, 100 bombi za tromblon i 100 granata za »Piat«, te oko 2.000 ručnih bombi, što je jedan od pokazatelja žestine bliske borbe. Ukratko, u veoma ogorčenim borbama, divizija je, posebno njena 2. proleterska NOU brigada, izvanredno obavila složeni zadatak.[14]

BORBA ZA OSLOBOĐENJE MOSTARA

Nakon slamanja neprijateljske odbrane u rejonu Širokog Brijega, jedinice 8. korpusa su pristupile neposrednoj bici za oslobođenje Mostara. Na pravcu glavnog udara Deveta NOU divizija (tri brigade i dva bataljona 13. brigade), ojačana artiljerijskim divizionom, formirala je lijevu kolonu i nalazila se na lijevom krilu u korpusnom rasporedu. Ona je dobila zadatak da napada na širokom

[14] Zbornik IV, 33, 69.

frontu od sela Raštani, na jugu, do sela Drežnice, na sjeveru, i da odsiječe neprijateljski mostarski garnizon sa sjevera. Na toj prostoriji nalazili su se dijelovi 370. puka 369. legionarske divizije, dijelovi 9. gorske divizije i mjesna milicija.

Štab 9. divizije, pošto se upoznao sa zadatkom, istoga dana izdao je sopstvenu zapovijest za napad i istakao da je divizija dobila zadatak da od neprijatelja očisti prostoriju Goranci — Raštani — Drežnice, da izbije na komunikaciju Mostar — Sarajevo, te onemogući pristizanje pojačanja ili bjekstva. Divizija je, dakle, imala višestruki zadatak na veoma širokom prostoru, od 25 do 30 kilometara. Poseban problem predstavljao je teško prohodan teren, prekriven debelim slojem snijega i leda, i oštra zima na nadmorskim visinama od 800 do preko 1.100 metara. Dubok snijeg i led veoma su otežavali manevar, posebno prikriveno podilaženje neprijateljskim položajima, i postizanje iznenađenja. Pored toga, svi potoci i sama Neretva bili su jako nabujali, pa nije bio moguć prelazak gazom, što je utjecalo na izvršavanje predviđenih zadataka, na lijevoj obali Neretve.

Treća NOU brigada je krenula iz šireg rejona Goranci, razbila neprijatelja na položajima Domazeti — Crne Stijene, savladala otpor manjih posada i istoga dana, 13. februara, izbila na komunikaciju Mostar — Sarajevo, sjeverno od Orlca (k. 296) koju je porušila na više mjesta. Tim brzim prodorom, njemačke i ustaške snage u mostarskom utvrđenom rejonu bile su »natkriljene« sa sjevera, a sama komunikacija stavljena je pod udar vatre 3. dalmatinske NOU brigade. Njemačke i ustaške snage, naročito tokom 14. februara, u više navrata nastojale su da zbace dijelove 3. NOU brigade i ovladaju tim položajem. Istovremeno je upućen oklopni voz, pod čijom su zaštitom pokušali opraviti prugu, ali je vatrom protukolskih oruđa most onesposobljen, a pruga ostala neopravljena. U napadima na prugu dijelovi brigade su uspjeli da, pored ostalog, 14. februara zaplijene dva voza, natovarena topovima i raznovrsnim ratnim materijalom, koji zbog prekida pruge i organizovane sabotažno-diverzantske aktivnosti željezničara pripadnika NOP-a nije mogao biti evakuisan. Sjeverno od 3. dalmatinske NOU brigade, u sredini borbenog poretka Divizije, dejstvovala su dva bataljona 13. NOU brigade, koji su u zoru iznenada napali ustaške i njemačke snage na Čapriugi (k. 927), u selu Kuli i na Vilenjaku (k. 807), i razbile ih. Goneći neprijatelja, među kojima su bile i jedinice ustaške seoske milicije, dijelovi 13. brigade su izbile na prugu u rejonu željezničke stanice Jadrine, porušili stanična postrojenja i prugu. Dio tih snaga je u blizini Brkan Grede napao i zaplijenio jedan njemački oklopni voz, koji je iz pravca Sarajeva vozio neprijateljskoj mostarskoj posadi veće količine oružja. Izbijanje na prugu, na mjestu gdje se pruga i cesta nalaze sasvim uz Neretvu, na odsjeku na kome se dolina Neretve pretvorila u veoma uzani i strmi kanjon, predstavljalo je novi uspjeh u zatvaranju te komunikacije. Četvrta NOU brigada je dobila veoma obiman zadatak da razbije ustaške i njemačke posade na velikoj prostoriji od Pometenika do Drežnice i onemogući prodor njemačkih i ustaških pojačanja preko toga područja, pravcem Goranci na jug, ka Mostaru. Njen zadatak i zadatak cijele divizije, postao je značajniji i složeniji, pošto je komanda njemačkog 21. korpusa, već 12. februara, očekujući napad na Mostar, uputila iz Sarajeva

u rejon Drežnice ojačani 359. puk 181. divizije. Njegovi su dijelovi posjeli, pored ostalog Lazetinu (k. 930) — Vrdi, utvrdili ih i maskirali. Brigada je izjutra 13. februara napala na te i druge položaje, na preko 90 metara nadmorske visine, po velikom snijegu i hladnoći, ali nije imala uspjeha. Njemačka komanda, dobivši vijesti o toku borbi za Mostar, privukla je dio rezervi iz rejona Drežnice i pokrenula jedinice u protivnapad. Iznenadan prodor nadmoćnijih, svježih i odmornijih njemačkih snaga postao je veoma opasan, pošto su sada mogli da izađu u širi rejon Goranci, a potom uz sam bok i pozadinu glavnine 3. korpusa, koja je vodila bitku u samom gradu. Pažljivo prateći tok borbi, Štab 9. divizije je brzo reagovao snagama rezerve, upućujući noću 13/14. februara dva bataljona 2. proleterske NOU brigade iz rejona Goranci ka samoj breši, koju su njemačke jedinice stvorile u frontu 9. divizije. Bataljoni su posjeli liniju Jastrebinka — Marjanova Bukva — Pećine, i »povezali« front sa dijelovima 13. NOU brigade na desnom i dijelovima 4. NOU brigade na lijevom krilu. Oko podne, počeo je napad 9. divizije na cijelom frontu, koji se produžio i sutradan 15. februara. U toku »jednodnevne, teške i ogorčene borbe«, slomljen je napad njemačkih i ustaških snaga i povraćeni su položaji na liniju Pometenik (k. 704) — Popratnik — Čaprljuga (k. 927) — Tretnača (k. 970). Neprijatelju su nanijeti osjetni gubici, a njegovi dijelovi su odbačeni ka dolini Neretve. Taj uspjeh, posebno u središtu i na desnom krilu fronta, omogućio je jedinicama 4. NOU brigade da lijevim obuhvatom, preko Drežnjaka, pristupe gonjenju neprijateljskih snaga. U daljem nastupanju, 16. februara, one su prodrle u rejon Drežnice i oslobodile je. U tim borbama, zbog teškog terena i snijega, nije bilo moguće koristiti artiljeriju, naročito pri zauzimanju Trmošnika, na kojemu su se nalazila utvrđenja sagrađena za vrijeme talijanske okupacije. Razbijene snage neprijatelja uspjele su da se spasu iz Drežnice, zahvaljujući zaštiti njemačkih tenkova i artiljerije sa lijeve obale Neretve. Zauzimanjem Drežnice završeno je učešće 9. divizije u mostarskoj operaciji.

Brigada u mostarskoj operaciji[1]

Branko Forlić[2]

Poslije sprovedenih priprema izvršen je pokret brigade (31. prosinca) iz Dubrovnika po suhom i svježem vremenu. Izveden je u nekoliko etapa na dva pravca: dijelovi borbenog sastava svih pet bataljona krenuli su pješice prema dolini Trebišnice ka ž. st. Hum gdje su se ukrcali u teretne vagone i u toku noći prešli Popovo Polje i stigli kod ž. st. Gabela kod Metkovića.[3] Druga kolona sastavljena od pozadinskih dijelova, prateće čete i brigadne bolnice, kretala se zasebnom kolonom na kamionima cestom Dubrovnik — Metković — Ljubuški.

Noću 2. na 3. siječnja 1945. god. bataljoni su prešli Neretvu kod porušenog mosta u Čapljini i produžili marš ka Ljubuškom gdje su se razmjestili i odmarali u toku dana. Sutradan 4. siječnja stigla je i druga kolona tako da je kompletna brigada grupisana 5. siječnja na prostoru Cerov Dolac — Gruda. Na tom prostoru izvršeno je neposredno obezbjeđenje i vršene pripreme za predstojeća dejstva u sklopu 9. udarne divizije.

1. *BORBE BRIGADE U RAJONU ŠIROKOG BRIJEGA (LIŠTICA)*

Oslobođenjem Knina i cijele Dalmacije u teškim borbama od početka listopada do 5. prosinca 1944. godine poremećeni su planovi njemačke komande na Balkanu da organizira odbranu na južnom grebenu Dinare. Umjesto toga njemačke i kvislinške snage pretrpjele su katastrofalan poraz na obali u južnoj Dalmaciji, Dalmatinskoj zagori, a posebno u kninskoj operaciji.[4]

[1] Uzeto iz knjige, »DRUGA DALMATINSKA PROLETERSKA BRIGADA« izd. Institut za historiju rad. pokreta Dalmacije, Split, 1982., str. 289—303.

[2] Starešina u 2. dalmatinskoj brigadi.

[3] Narod Popova Polja pozdravljao je borce brigade koja je prolazila kroz s. Grmljane, Sedlare, Volare gdje se tokom jeseni 1944. g. nalazio 2. i 3. bataljon brigade vodeći u tom rajonu borbe s ustašama i četničkim snagama. Omladina svrstana u omladinske čete pjevala je »Oj Mostare ti ne gubi nade — dalmatinske evo ti brigade.«

[4] Ukupni neprijateljski gubici u borbama za oslobođenje Dalmacije iznose oko 22.000 vojnika, podoficira i oficira, od čega 12.000 ubijenih i 10.000 zarobljenih. Njemačka 264. divizija potpuno je uništena, 369. legionarska divizija imala je velike gubitke, kasnije u Mostaru popunjena ljudstvom koje se povla-

Poslije kninske operacije snage 8. korpusa bile su dijelom angažirane za gonjenje neprijatelja prema Lici, dijelom obezbjeđivale obalu i oslobođeni teritorij, a dijelom su orijentirane ka dolini Neretve gdje je razvijala dejstva 29. hercegovačka divizija (10, 11, 12, 13, i 14. hercegovačka brigada, 3. brigada NO i 13. brigada 9. dalmatinske udarne divizije).[5]

Polovinom prosinca 1944. god. Štab 29. hercegovačke divizije pomjerio je dvije brigade (11. i 14.) ka gornjem toku Neretve da izvrše napad i oslobode Konjic i time presijeku komunikaciju Sarajevo — Mostar, a ostale snage usmjerio ka Nevesinju radi njegovog oslobođenja.[6] Uslijed takvog rasporeda 29. divizije istočno od Neretve i oko Nevesinja i vrlo slabih naših snaga u rajonu Ljubuški, Čapljina i Imotski neprijatelj je u Mostaru i Širokom Brijegu postao agresivniji, vršeći česte ispade prema ovim mjestima i širem slobodnom teritoriju.

Radi toga su 15. prosinca 1944. god. iz rajona Knina hitno upućene 3. i 4. brigada 9. divizije u taj rajon da drže Široki Brijeg i Mostar u blokadi i spriječe ispade i teror mjesnih ustaša i milicije iz ovih uporišta na slobodni teritorij.[7]

Ove dvije brigade su, po stizanju u rajon Ljubuški — Čapljina, razbile ustaške dijelove i miliciju po selima, smijenile 10. hercegovačku brigadu na položajima južno od Mostara i zatvorile sve pravce koji vode ka Imotskom, Ljubuškom i Čapljini.

Nakon dolaska u rajon Cerov Dolac — Grude Štab 2. dalmatinske brigade je 5. siječnja 1945. upoznao Štab 9. udarne divizije o jačini, naoružanju, moralno-političkom stanju i borbenoj sposobnosti brigade. Štab 9. divizije podrobno je upoznao Štab brigade o situaciji na ovom području, a posebno o važnosti Mostara i doline Neretve čijim držanjem Nijemci štite svoje izvlačenje iz Grčke preko Višegrada i Sarajeva i time odgađaju udar naših jačih snaga prema Ivan planini i Sarajevu.

Pored toga, neprijateljske komande sa znatnim ustaškim snagama, mjesnom ustaškom milicijom, kao i crnom legijom, regrutiranim na ovom području, uz podršku klera i dijela stanovništva, nastoje se tu održati, popuniti svoje jedinice prisilnom mobilizacijom vršeći pljačku i zlodjela nad pučanstvom.[8]

U toku siječnja i veljače 1945. godine i stalnih borbi za uporište Široki Brijeg — Mostar i Nevesinje kao i dolinu Neretve, jačina neprijateljskih snaga bila je iz dana u dan promjenljiva. Neke jedinice su izvučene za Sarajevo i Sremski front, druge popunjavane ili

čilo iz Grčke. Ustaško-domobranska 4 zdruga skoro potpuno uništena, a četnici Dinarske divizije dijelom razbijeni, a njihovi ostaci nastavili »borbu« bježanjem prema Soči. Ratni plijen: 240 topova, 176 minobacača, 42 p/a mitraljeza, 143 teška i 500 lakih mitraljeza, preko 13.000 pušaka. Gubici 8. korpusa 1.115 mrtvih i oko 5.000 ranjenih. (VVA JNA, lekcija: Kninska operacija, Beograd 1962. god., str. 42).

[5] Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, II izdanje, knj. 2. Beograd 1965, str. 412—413.

[6] Vojnoistorijski glasnik, 1/19, 1975, str. 157—162.

[7] Isto.

[8] Arhiv VII, k. 843, reg. br. 1/2. Izvještaj Štaba 9. divizije Štabu 8. korpusa od 12. I 1945. godine.

novodovedene. Osnovni raspored i jačina neprijatelja na ovom jedinstvenom operativnom području bili su: oslabljena 369. legionarska i 9. ustaško-domobranska divizija, dijelovi crne legije, ustaška milicija, i nešto mornara, fašistička talijanska 49. legija »San Marco« i dijelovi četničkih snaga.

Izvjestan broj tenkova i baterija teške artiljerije upućeni su u Sarajevo. Uporište Široki Brijeg branio je 370. puk 369. divizije, bez jednog bataljona s 1. i 3. bataljonom 2. brdske i 1, 2, 3. i 5. bataljonom 9. brdske brigade, dijelovi 9. »gorske« divizije, dijelovi crne legije oko 500 ljudi, artiljerijska grupa »Lize« iz 649. artiljerijskog puka, 5. baterija 369. artiljerijskog puka i 369. PT divizion, ukupno 5.000 ljudi.

Južno od Mostara branili su položaje dva bataljona 9. »gorske« divizije, 1 artiljerijski divizion i dijelovi zrakoplovstva na aerodromu kod Dodoča. U Mostaru su bili dijelovi 369. legionarske i 9. ustaško-domobranske divizije; izviđački, pionirski i dopunski bataljon, ostaci 9. posadne brigade i 6. oružinskog puka. Sve ove snage s tri artiljerijska diviziona oko Mostara (Rodoč, Zapadni logor, Bijelo Polje), organizirali su neposrednu obranu Mostara i služile kao opća rezerva. Prugu prema Sarajevu i objekte (mostove) na njoj štiteli su dijelovi 9. ustaške divizije, 49. talijanska legija »San Marco« (500 ljudi), neki manji njemački dijelovi kao i oko 1.000 ustaških milicionera i četnika.[9]

Na širem području Rakitnog nalazilo se oko 1.000 pripadnika ustaške milicije i bandi zlikovaca Berta Dragičevića i Kapulice,[10] koji su povremeno ugrožavali naše pozadinske jedinice i vršili zločine nad organima vlasti i iz zasjeda napadali partizanske grupe i pojedince.

Ukupna jačina neprijatelja na cijelom operativnom području Neretve iznosila je: oko 20 bataljona pješadije, 2 puka artiljerije, više tenkova ukupne jačine oko 15.000 vojnika, ne računajući pojačanja koja su stizala iz Sarajeva. Komandu obrane vodio je komandant 369. legionarske divizije njemački general Reinek.

Zemljište oko Širokog Brijega i Mostara je ispresijecano, dijelom kanjonsko i za tehniku ograničeno planinama Velež, Čabulja i Mostarsko Blato, gdje je neprohodno u zimskim uvjetima leda i sniježnih nanosa. Neprijatelj je organizirao obranu u vidu vanjskog pojasa na 10—20 km od Mostara s jakim uporištima u Širokom Brijegu i Nevesinju, sa solidnom fortifikacijom u zemlji i kamenu, zaštićenom minskim poljima, žičanim preprekama s više redova kolja i bunkera. Kamene zgrade, stara utvrđenja, duhanska stanica i objekti samostana pojačavali su obranu.

Prema zapovijesti 9. udarne divizije od 5. januara 1945. god. 2. dalmatinska proleterska brigada dobila je zadatak da smijeni dijelove 3. brigade i posjedne položaje sjeverno od komunikacije Kočerin — Široki Brijeg, da osigura pravac Široki Brijeg — Posušje, Imotski i da ofanzivnim dejstvom čisti teritorij od neprijateljskih grupa i ugrožava njegove komunikacije na putu Široki Brijeg — Mostar sa sjevera.

[9] Vojnoistorijski glasnik, 1/19, 1975, str. 158.

[10] Polovinom siječnja Kapulica se uključio u odbranu Širokog Brijega.

Po prijemu naređenja Štab brigade je održao sastanak sa štabovima bataljona na kome je izložena situacija i postavljeni zadaci: 1. i 3. bataljon smijenit će dijelove 3. brigade i posjesti položaje na liniji: s. Galići — Ljubotići — okuka rijeke Ugrovače, da spriječe ispade i prodor neprijatelja ka rajonu Imotskog. Skrenuta je pažnja lijevokrilnom bataljonu (3.) da motri i osigura lijevo krilo ka padini Čabulje.[11]

Početni raspored brigade je ovaj: 1. bataljon na komunikaciji s. Galići, a 3. bataljon lijevo od njega s. Dobrikovići, 2. bataljon iza prvog u rajonu s. Kočerina, a 5. u rajonu s. Potkraj, dok je 4. bataljon iz rajona Bobanova draga pomjeren ka Posušju radi zaštite Štaba i dijelova 9. divizije.

Posjedanje položaja od strane jedinica brigade završeno je 7. siječnja 1945. god. Upućene su patrole i izviđački dijelovi radi kontrole sela i prikupljanja podataka na pravcima kuda su upadale grupe ustaša.

Položaj ostalih snaga 9. divizije bio je: 4. brigada posjela je položaje na liniji: Bačevići na Neretvi — Krivodol — Podgorje — s. Ljuti dolac s tri bataljona, a jednim bataljonom u s. Jare.

Treća brigada s tri bataljona držala je položaje južno od s. Kočerin — Čerigaj — Rujeve staje.[12]

Zadatak 3. i 4. brigade bio je da aktivnom obranom spriječe ispade ustaško-domobranskih snaga iz Mostara i Širokog Brijega ka Capljini i Ljubuškom, vrše demonstrativna dejstva i akcije izviđanja s obje strane Mostarskog blata.

Obostrano su vršene pripreme za napade, utvrđivanje, izviđanje i demonstrativna dejstva. Neprijatelj iz Širokog Brijega je preko svojih obavještajnih organa i brojnih simpatizera na našem slobodnom teritoriju imao približno točne podatke o pristizanju naših jedinica, razmještaju štabova, pa čak i namjerama. Također štabovi 29. i 9. divizije imali su približno točne podatke o neprijatelju dobivene od brojnih obavještajaca i simpatizera u Mostaru čak i u jedinicama NDH. Putem dokumenata dobivenih iz neprijateljskih štabova i izvještaja oficira NDH, simpatizera NOB-a, naše komandovanje je imalo obilje podataka o neprijateljskim snagama i štabovima kao i procjene o našim mogućnostima i namjerama.

U takvoj situaciji otpočela je dejstva 2. dalmatinska proleterska brigada u širem rajonu Širokog Brijega i južnim padinama planine Čabulje.

U toku 7. i 8. januara 1. i 3. bataljon iznenadnim i brzim napadima rastjerali su ustaške grupe i miliciju u s. Dobrikovići, Glavice i s. Crnac i vršili pritisak na položaje Oklaj i Cigansko Brdo sa sjevera. Uslijed teškoća u snabdijevanju, hladnoće i zamora, bataljoni su se povukli na polazne položaje iza r. Ugrovače. Sve do polovine siječnja vršena su izviđačka dejstva i obostrane borbe patrola.

[11] Arhiv VII, k. 846, reg. br. 1/45. Naređenje Štaba 2. dalmatinske brigade od 21. II 1945. godine.

[12] Arhiv VII, k. 843, reg. br. 1/2. Izveštaj Štaba 9. udarne divizije Štabu 3. korpusa od 12. II 1945. godine.

U cilju pojačanja pritiska na neprijateljske položaje u rajonu Široki Brijeg — Knešpolje i cestu za Mostar, Štab brigade prebacio je 5. bataljon u rajon D. Crnač. Koristeći se prednostima u poznavanju zemljišta i raspolažući podacima o rasporedu snaga brigade neprijatelj je s oko 250 vojnika dijelom maskiranih u bijela odijela 15. januara oko 13,00 sati izvršio ispad iz Širokog Brijega u pravcu Kočerina.[13]

Probivši se do sela i Štaba 1. bataljona neprijatelj je bio otkriven i vatrom zaustavljen. Napadom 2. čete istog bataljona odbačen je ka Širokom Brijegu. Ocjenivši situaciju na osnovi dobijenih podataka da neprijatelj vrši užurbani pokret iz Širokog Brijega ka Mostaru, Štab 2. dalmatinske proleterske NOU brigade je 16. januara naredio 2. i 3. bataljonu da se prebace u rajon s. Crnač, a zatim da šire dejstva ka s. Gostuša, Gradac i dalje ka komunikaciji za Mostar. Istodobno je naređeno 5. bataljonu da usmjeri dejstva na liniju Crne Lokve — Britvica — Crnač i da štiti dejstvo 2. i 3. bataljona na cesti Široki Brijeg — Mostar.[14]

U toku 16. januara 3. bataljon je rastjerao manje grupe ustaških snaga i milicije u rajonu G. Gradac i upustio se u gonjenje neprijatelja. Budući da je bio neoprezan, bataljon je bio napadnut od jače grupe neprijatelja od s. Pogol i Grabova draga. Za to vrijeme 2. bataljon je vršio demonstrativni napad na Ciganskо Brdo i Oklaj vezujući neprijatelja u Širokom Brijegu, a 3. brigada 9. divizije napadala je preko r. Lištice prema s. Knešpolju. Izazvan ovakvim dejstvom 9. divizije neprijatelj je brzo reagirao. S nekoliko kolona, jačine 200—500 ljudi, krenuo je u napad na razdvojene bataljone s ciljem da ih razbije i odbaci dalje od ceste i uporišta Široki Brijeg. Jedna kolona jačine oko 300 ljudi napala je dijelove 3. bataljona kod s. G. Gradac, dok je druga kolona iste jačine napala 3. bataljon s leđa s pravca s. Bogodol ka s. Gostuši dok je 3. kolona od oko 200 ljudi izvršila ispad iz s. Knešpolja ka s. Gradac na desnokrilnu četu 3. bataljona.[15]

Istodobno je napadnut 2. bataljon u rajonu Ciganskog Brda i 1. bataljon u s. D. i G. Dobriković, a u rajonu s. D. Crnač napadnut je 5. bataljon 2. dalmatinske proleterske brigade. Da bi osigurao komuniciranje na cesti Široki Brijeg — Mostar, neprijatelj je izvršio ispad sa snagama od oko 5.000 ljudi na dijelove 3. brigade na položaje s. Pribinovići i s. Uzarići.[16]

Tokom cijelog dana vođene su žestoke borbe na ispresijecanom i snijegom pokrivenom zemljištu uz česte promjene situacije.

Na pravcu Polog — Grabova draga 3. bataljon je sačekao kolonu napadača i snažnim protunapadom odbacio je ka s. Pologu i brzo prodro ka cesti Široki Brijeg — Mostar, 2. bataljon je sačekao neprijatelja snažnom vatrom u rajonu Mosor i održao do noći ove jake

[13] Obrad Egić: Ratni dnevnik II proleterske dalmatinske brigade, str. 298, »Stvarnost«, Zagreb 1967.

[14] Arhiv VII, k. 846, red. br. 1-1/5. Naređenje Štaba 2. dalmatinske proleterske NOV brigade od 21. II 1945, godine.

[15] Obrad Egić, n. d., str. 299.

[16] Arhiv VII, k. 846. Izvještaj Štaba 9. udarne divizije Štabu 8. korpusa (str. pov. br. 22) od 19. I 1945. godine.

položaje. Snage 1. bataljona odbacile su neprijatelja kod s. Dobrikovići. Međutim, ne vodeći računa o svojim bokovima i isturenom položaju u najtežoj situaciji našao se 3. bataljon koji je bio duboko uvučen, bez rezerve i snaga za prihvat. Osjetivši da može biti odsječen ili okružen, Štab bataljona je naredio izvlačenje četa na pravcu G. Polog — Crnač po besputnom terenu i snijegu. Borbena sposobnost ovog bataljona bila je umanjena uslijed nedostatka engleske municije, nepoznavanja terena, stalnih napada ubačenih grupa i dubokog snijega. Tokom 18. siječnja snage 2. 3. i 5. bataljona vodile su žestoke borbe kako s napadačkim kolonama tako i s grupama neprijatelja u pozadini vlastitog rasporeda brigade.

Štab 2. dalmatinske proleterske brigade nalazeći se u s. Grude, 30 km od mjesta zbivanja, nije mogao, a nije imao ni mogućnosti pojačati ili prihvatiti ugroženi bataljon i omogućiti njegovo izvlačenje. Borbena suradnja i veza između bataljona bila je slaba.

Sva četiri bataljona, iscrpljeni stalnim pokretima i borbom, s oskudnom municijom, bez redovne prehrane i spavanja, noseći brojne ranjenike, izvršili su po naređenju Štaba brigade, povlačenje na položaje Crna lokva — s. Kočerin.

U ovim borbama 1, 3. i 5. bataljon imali su teške gubitke. U 1. bataljonu — 2 mrtva, 5 ranjenih i 6 nestalih boraca, u 3. bataljonu 44 poginula, više ranjenih i 17 nestalih boraca. Izgubljeno je 10 puškomitraljeza, 2. brede, 1 automat i laki bacač,[17] u 5. bataljonu: 3 poginula, 12 ranjenih i 12 nestalih boraca. Prema procjeni štabova bataljona neprijatelj je imao 200 mrtvih i ranjenih.[18] Zbog osjetnih gubitaka kod 3. bataljona, Štab bataljona je pozvan na odgovornost zbog slabog komandovanja, neopreznog uvlačenja u dubinu neprijatelja, nikakvog obezbjeđenja bokova, a posebno prema s. Gorancima gdje je neprijatelj imao znatne snage od oko 1.500 vojnika.[19] U vrijeme najtežih borbi 5. bataljon nije samoinicijativno priskočio u pomoć 3. bataljonu zbog teškog zemljišta, dubokog snijega i slabe veze.

Poučeni iskustvom o mogućnosti iznenađenja, noćnih napada, diverzija s leđa, uz podršku neprijatelju naklonjenog dijela stanovništva, štabovi i jedinice 2. dalmatinske proleterske brigade zaveli su stroge mjere budnosti i osiguranja kako na položaju tako i u naseljima. Vršene su probne uzbune, zavedeno stalno dežurstvo starješina u jedinicama i danonočno obilaženje položaja. Ipak, o mogućnosti neprijateljskog ispada iz Širokog Brijega nije bilo provjerenih podataka, jer komuniciranje s ovim uporištem bilo je prekinuto, a terenskih radnika i simpatizera u selima nije bilo.

U takvoj situaciji uslijedio je 23. januara 1945. godine iznenadni napad ustaških i milicijskih snaga jačine oko 1.000 ljudi na 5, 2. i 1. bataljon 2. dalmatinske proleterske brigade na liniji: s. Crna Lokva — Ljubotić — Ljubić — s. Galići.

[17] Među poginulima bio je Ljubo Stipančev, zamjenik komandira čete i stariji vodnik 3. čete Đuro Škorić. Arhiv VII, k. 846 »A«, reg. br. 1-2/5. Izveštaj 2. dalmatinske proleterske brigade štabu 9. divizije.

[18] Isto

[19] Isto.

Štab je brigade naredio 5. bataljonu da se s 1. četom obezbijedi na r. Ugrovači kod s. Crnih Lokava, a da s ostalim snagama izvrši povlačenje kod s. Vranić 8 km na zapad. Prilikom polaska bataljon je napadnut dok je bio u pokretu iz s. Ljubotić i njegova 1. četa u s. Crne Lokve.

U selu s dubokim snijegom bataljon je neorganizovano prihvatio borbu, a zatim se izvlačio po grupama bez komande i organiziranog otpora. Iz seoskih kuća otvorena je vatra na borce bataljona. U toj pometnji članovi Štaba bataljona nisu se snašli da organizirano pruže otpor što je imalo teže posljedice.[20] Čuvši borbu kod 5. bataljona, 2. bataljon je hitno posjeo položaje zapadno od s. Ljubotići gdje je također napadnut. Međutim, 2. bataljon 2. dalmatinske proleterske brigade nije bio iznenađen, iako je i sam pao u težu situaciju.

Ustaške snage su u dvije kolone, ali neorganizirano, upale u selo gdje su bile dočekane vatrom iza seoskih zidova i šumice južno od sela. S obzirom na to da komora nije bila izvučena, a 3. četa dijelom odsječena iznad sela, 1. četa je odmah prešla u napad s 10 puškomitraljeza »šarac«. Ustaške snage su se po grupama u neredu povukle ka Širokom Brijegu gonjene vatrom. Da bi se uspostavila veza s 1. bataljonom kod s. Kočerin upućen je pomoćnik komesara bataljona Čedo Marić, a intervenirao je i načelnik Štaba brigade B. Mirković. Umjesto gonjenja ustaških snaga ili presijecanja njihove odstupnice, bataljoni su se povukli na položaje zapadno od Ljubotića i Kočerina i uz povećanu budnost držali položaje. U protunapadu 2. bataljon je ubio 10 pripadnika »vražje divizije«, jednog zarobio i zaplijenio 10 sanduka municije, 5 pušaka i 2 tromblona, uz vlastite gubitke od 3 mrtva i 6 ranjenih boraca.[21] U ovim borbama neprijatelj je imao 40 mrtvih, 1 zarobljenog i oko 100 ranjenih iz sastava »vražje divizije«. Za vrijeme dvodnevnih borbi gubici 1, 2. i 5. bataljona iznosili su: 17 mrtvih, 25 ranjenih i 17 nestalih boraca. Pored komandanta 5. bataljona Vinka Novaka poginuo je i komandir čete istog bataljona Nikola Vetman.[22]

U toku borbi, kako se navodi u izvještaju Štaba 2. dalmatinske proleterske NOU brigade Štabu 9. udarne divizije, mještani s. Ljubići i drugih sela pucali su u leđa našim borcima. Od oružja u ovoj je borbi 5. bataljon izgubio 5 puškomitraljeza, 1 teški i 1 laki bacač, 1 PT pušku, 4 teške brede i 3 automata.[23] Poslije teških borbi, velikog zamora i gubitaka u toj kriznoj situaciji kod 3. i 4. brigade 9. udarne divizije, 2. dalmatinska proleterska brigada povučena je prema Posušju i Imotskom i zaposjela nove položaje na liniji: Rust — Rujen, a njen 4. bataljon u rejonu Posušja.[24]

[20] Prema izjavi preživjelih boraca, tom je prilikom poginuo poručnik — komandant bataljona Vinko Novak, teže je ranjena Spasenija Bajić, referent saniteta bataljona, a ranjeno je još nekoliko drugova.

[21] Arhiv VII, k.reg. 846, reg. br. F-1/5. Izvještaj Štaba 2. dalmatinske proleterske brigade Štabu 9. udarne divizije od 21. II 1945. godine.

[22] Isto.

[23] Arhiv VII, k. 843, reg. br. F-4-1/2. Operativni izvještaj Štaba 9. udarne divizije Štabu 8. korpusa.

[24] Arhiv VII, k. 846, reg. br. F-1/5. Izvještaj Štaba 2. dalmatinske proleterske brigade Štabu 9. udarne divizije od 21. II 1945.

NAPAD NEPRIJATELJA NA SLOBODNI TERITORIJ

Neprijateljska komanda u Mostaru procijenila je da se njezine snage nalaze u teškom položaju, odsječene od svoje pozadine s osjetnim gubicima i poljuljanim moralom. Radi toga je ono u Sarajevu zahtijevalo od Nijemaca suglasnost, podršku i pomoć u naoružanju i municiji kako bi izvelo jedan snažan napad iz Mostara i Širokog Brijega u pravcu Ljubuškog, Čapljine i Imotskog i nanijeli gubici snagama blokade, izvršila mobilizacija novog ljudstva i uz podršku ubačenih i ostavljenih grupa i dijela njima naklonjenog stanovništva nanijeli teži udarac jedinicama NOVJ. Za izvođenje napada pripremljene su snage u Mostaru i Širokom Brijegu jačine 7000—8000 vojnika. Pošto su ocijenili, na osnovi raspoloživih podataka, jačinu i raspored 9. divizije na položajima Neretve i s obje strane Mostarskog blata, na frontu od 30 km, odlučili su da izvrše udar pravcem: Mostar — Čitluk i Široki Brijeg — V. Ograđenik, a zatim udarom iz pozadine da razbiju snage 3. i 4. brigade i ovladaju s Ljubuškim i Čapljinom.

Prethodni napad izveden je 27. januara 1945. godine popodne na pravcu Široki Brijeg — Kočerin. Međutim, ovaj napad imao je demonstrativni karakter i nije postigao nikakav uspjeh. Glavni udar izvršen je istog dana u 17,00 sati na pravcu Široki Brijeg — s. Bukovo — s. V. Ograđenik gdje su odbačeni dijelovi 3. brigade 9. udarne divizije. Na pravcu Mostar — Čitluk udar je izvršen uz snažnu artiljerijsku i minobacačku pripremu na pravcu Strelište i duž Neretve.[25] U toj situaciji Štab 9. divizije naređuje 3. brigadi da udari u bok kolone koja je prodirala ka Ljubuškom. Sve te mjere ostale su bez povoljnih rezultata. Neprijatelj je upao u Ljubuški, a zatim produžio za Čapljinu. Jednom grupom ušao je u Metković i porušio most na Neretvi odakle se povukao. Ovaj jaki ispad, iako je prouzrokovao teže gubitke u ljudstvu i materijalu, nije bitnije poremetio planove za oslobođenje Mostara i doline Neretve, već je naprotiv ubrzao nijhovu realizaciju.

Kada je Vrhovni štab izvješten o situaciji oko Mostara, reagirao je oštro i već 30. siječnja 1945. godine naredio Štabu 8. korpusa da, koristeći se svim prijevoznim sredstvima, najhitnije prebaci glavne snage na sektor Široki Brijeg — Mostar i da zajedno s 29. divizijom razbije neprijatelja, povrati izgubljeni teritorij i oslobodi Mostar. Tim je ujedno Vrhovni štab težio da skrati front i ubrza početak druge etape završnih operacija za definitivno oslobođenje zemlje.

ZAVRŠNE BORBE ZA OSLOBOĐENJE ŠIROKOG BRIJEGA I MOSTARA

U vrijeme pristizanja glavnih snaga korpusa, a u vezi situacije kod 3. i 4. brigade 9. udarne divizije kod Ljubuškog, Štab divizije naredio je Štabu 2. dalmatinske proleterske brigade da se povuče s rijeke Ugrovače na zapad i posjedne jače položaje na liniji: Rujen — Potkraj povezujući se desno s 3. brigadom na liniji: Cerov Dolac

[25] Obrad Egić, n. d., str. 301.

— Šiljevište. Na ovim položajima brigada je ostala do 4. II 1945. godine u kojem je vremenu odbijen jači napad ustaških snaga od strane 1. i 4. bataljona u rajonu s. Potkraj. Tom prilikom ubijena su 4, a ranjeno nekoliko neprijateljskih vojnika.

Štab 8. korpusa izdao je 29. siječnja opće naređenje za napad na neprijateljsku komunikaciju u rajonu Široki Brijeg — Mostar. Plan napada sastojao se u tome da glavne snage 26. divizije, s artiljerijskom i tenkovskom brigadom korpusa, ovladaju rajonom Široki Brijeg, obezbeđujući se od Mostara i s. Goranci, zatim da presijeku komunikaciju i spriječe dovođenje pojačanja iz Mostara i povlačenje iz Širokog Brijega.

Devetnaesta divizija, ojačana s 12. brigadom 29. divizije, imala je zadatak da nastupa pravcem: Ljubuški — Čitluk — Varda — Mostar s južne strane, a 29. divizija da napadne Nevesinje i Blaganj, a po oslobođenju istih da napadne Mostar s istočne strane.

Druga dalmatinska proleterska brigada dobila je zadatak da s dosadašnjih položaja izvrši pokret pravcem: Kočerin — Ljubotić — D. Crnač — G. Gradac sa zadatkom da očisti prostor sjeverno od uporišta Široki Brijeg, obezbijedi napad 26. divizije i tenkovske brigade na to uporište, dijelom snage izbije na komunikaciju Široki Brijeg — Mostar i obezbijedi operaciju od pravca Mostara, Goranaca i Bogodola.[26] U duhu tog naređenja brigada je 5. februara u 10 sati izvršila pokret u dvije kolone i to: prva (4. i 5. bataljon, Štab brigade i prateća četa) pravcem: Ljubotići — Crnač — Ljubići — G. Gradac i druga (2. i 3. bataljon) pravcem Dobrikovići — Mostar — s. Gradac. Četvrti bataljon, nalazeći se u prethodnici, naišao je na grupu od 40 ustaša i u dvosatnoj borbi razbio je nanijevši joj gubitke od 10 mrtvih i 9 ranjenih. U oštrom sudaru poginuo je komandir 3. čete, zastavnik Jakov Juras, borac Cvijeto Antunović i još 5 njegovih drugova.

Tokom 7. februara, prije početka napada naših snaga na uporište Široki Brijeg, neprijatelj je u jutarnjim satima otpočeo napade s više pravaca na jedinice brigade, iako nepovezano. Najjači je napad usmjeren na 4. bataljon u rajonu Grabova Draga. U pomoć 4. bataljonu stigao je 2. bataljon pa je napad odbijen u rajonu G. Gradac.

Štab je brigade dopunskim naređenjem usmjerio bataljone na izvršenje slijedećih zadataka: 2. bataljon na položaje Polog — Gradina — Vlasići, s ciljem da ugrozi komunikaciju kod Knešpolja; 4. i 5. bataljon usmjereni su na obezbjeđenje lijevog boka brigade u rajonu Grabova Draga — Vodeni Brijeg — Goranci (gdje su ubrzo očistili ovaj prostor od mjesnih ustaša i milicije i zaposjeli položaje: Goranci — Odolj, sprečavajući prodor neprijatelja s pravca: Cim — Goranci). 1. bataljon bio je u rezervi brigade u rajonu s. Gradac.[27]

Istoga dana, u 7 sati otpočeo je napad glavnih snaga korpusa na Široki Brijeg. Poslije 15 minuta snažne avio i artiljerijske pripreme, koju je dopunjavala vatra minobacača i lake artiljerije, tenkovi praćeni pješadijom, krenuli su u napad. Uslijed dima i magle, te slabe vidljivosti bilo je otežano precizno pogađanje ciljeva. Juriš pješadije

[26] Obrad Eglć, n. d., str. 302.
[27] Arhiv VII, k. 843. reg. br. 3-1/1. Naređenje Štaba 2. dalmatinske proleterske brigade od 21. veljače 1945. godine.

i tenkova sručio se na položaje Oklaj — Cigansko Brdo — Ružovo Polje. Do 10 sati 1. i 11. brigada zauzele su prednje položaje i izbile pred samostan i duhansku stanicu.

Za to vrijeme 12. brigada 26. divizije izvršila je pokret preko G. Graca i oko podne 6. februara ugrozila obranu Širokog Brijega gdje je uništila jednu bateriju topova, a ostalim snagama vršila pritisak na Široki Brijeg sa sjevera.

U to vrijeme 4. i 5. bataljon 2. dalmatinske proleterske brigade sukobili su se s kolonom od oko 600 ustaša u s. Goranci i u snažnom jurišu odbacili ih i zarobili njihovu komoru. Međutim, neprijatelj se sređuje i ponovo poduzima napad na 4. i 5. bataljon i odbacuje ih prema s. Bogodolu; 1. bataljon iz s. Grabove Drage, prebačen je na položaj M. Piljice — Radeljkovine; 3. bataljon sa sektora Rokići rokiran je ka sektoru Grabova Draga; 2. bataljon vodio je borbu cijeli dan, izbio na cestu Široki Brijeg — Mostar koju je minirao i zauzeo Mokuljaču. Pod pritiskom jačih snaga neprijatelja ovaj položaj morao je biti napušten zbog razvučenosti snaga brigade. Neprijateljska kolona probila se pravcem s. Goranci ka Širokom Brijegu i s leđa napala 12. brigadu.[28]

Istodobno neprijatelj je izvršio ispad iz Širokog Brijega te se 12. brigada našla u vrlo teškoj situaciji radi čega se, uz osjetne gubitke, morala izvlačiti ka s. Gostuši. Ovaj dobro zamišljeni i izvedeni manevar nije uspio radi slabe koordinacije s 2. dalmatinskom proleterskom brigadom, slabe veze i velikih međuprostora koje njezine snage nisu mogle zatvoriti i efikasno kontrolirati.

Na taj način, nije ni jedna jedinica izvršila do kraja postavljene zadatke, iako je neprijatelj bio ozbiljno uzdrman i demoraliziran.

U toj situaciji Štab 2. dalmatinske proleterske brigade, očekujući udar jačih neprijateljskih snaga i obilaska lijevog boka 4. i 5. bataljona, 6. februara, oko 13 sati izvukao je svoje snage natrag na liniju: s. Metkovići — Radeljkovina — Grabova Draga, dok je 2. bataljon i dalje ostao isturen u s. Pologu motreći prema Mokuljači i cesti kretanja neprijatelja.

Međutim, ustaške snage nisu dalje prodirale preko r. Bogodola ka padinama Čabulje, jer im je glavni zadatak bio da umanje pritisak na Široki Brijeg i održe otvorenu komunikaciju za pojačanje ili izvlačenje svojih snaga. Radi toga su usmjerili dejstva ka jugu preko s. Grabova Draga iza leđa 2. bataljona. U toj situaciji Štab 2. dalmatinske proleterske brigade nastoji zadržati neprijatelja s pravca Grabova Draga s 1. bataljonom, da ga s 3. i 4. napadne i razbije. Budući da se neprijatelj kretao u koloni po sniježnim padinama (jačine oko 500 vojnika) našao se u dolini gdje je napadnut snagama triju bataljona. Borba u dolini trajala je 2 sata i bila vrlo žestoka. Neprijatelj se grčevito branio kako bi izbjegao uništenje. Ova grupacija ustaša, mahnitim jurišem probila se na pravcu: s. Grabova Draga — Gornji Gradac — D. Gradac. U ovoj borbi neprijatelj je imao oko 250 mrtvih i 30—40 zarobljenih. Sva komora neprijatelja, jačine oko 70 konja, uništena je ili zarobljena. Gubici brigade u bor-

[28] Lekcija VVA — N. 540, »Kninska i mostarska operacija«, str. 54 (izdanje 1962).

bama toga dana u s. Goranci, Bogodol, Radeljkovina iznosili su 32 mrtva i 40 ranjenih.[29]

Za to vrijeme 2. bataljon zadržavao je neprijatelja u s. Polog, a predvečer ga jurišem odbacio prema Mokuljači i cesti, nanijevši mu gubitke od 60 mrtvih i više ranjenih uz 2 mrtva i 8 ranjenih boraca s naše strane.

Uslijed zamora, loše prehrane, kao i nedostatka engleske municije, jedinice brigade izvučene su tokom noći 6—7. februara 1945. godine na položaj: s. Polog — Grabova Draga — Radeljkovina — Gornji Gradac — Gostuša.[30]

Prije svanuća 7. februara, oko 5 sati, otpočeo je opći napad 26. divizije s artiljerijom i tenkovima na uporište Široki Brijeg. Snage 11. brigade, podržane tenkovima, uspjele su slomiti otpor neprijatelja na prilazima i u samostanu, a 1. dalmatinska proleterska brigada zauzela je duhansku stanicu. U vrijeme borbi za ove objekte odbijeno je nekoliko snažnih protunapada protivnika.

U tom kritičnom trenutku za neprijatelja, 12. brigada 26. divizije zadržana je sjeverno od ceste kod s. Lončari, a 3. brigada 9. divizije koja je prodrla s juga do s. Knešpolja bila je odbačena preko r. Lištice.

U to isto vrijeme neprijatelj poduzima novi napad s tri kolone, uz podršku artiljerije, na položaje 2. dalmatinske proleterske brigade na pravcima: s. Vlasnići ka Pologu i s. Dobrići ka Vasina Kosa, s ciljem da njene bataljone odbaci dalje od ceste Široki Brijeg — Mostar i obezbijedi izvlačenje snaga ka Mostaru. Za to vrijeme pošto je izgubio uporište Široki Brijeg, neprijatelj se brzo i vješto izvlačio ka Mostaru uz minimalne gubitke.

Osjetivši povlačenje neprijatelja, Štab je brigade uputio 1. bataljon ka s. Dobrići, a 2. bataljon ka Mokuljači sa zadatkom da ugroze komunikaciju i spriječe izvlačenje neprijatelja. Međutim, neprijatelj je brzo izvukao glavninu, ostavivši oko 10 mrtvih i 1 puškomitraljez.

Međutim, 2, 3. i 12. brigada do 7. februara ujutro nisu uspjele presjeći put Široki Brijeg — Mostar što je omogućilo neprijatelju da se izvuče prema Mostaru. Brigade su bile premorene i imale su osjetne gubitke pa su sporije djelovale od protivnika kome se radilo o biti ili ne biti.

Tokom 7. februara 3. bataljon 2. dalmatinske proleterske brigade je vodio borbu s ustaškom milicijom oko Samograda i s. Pandurica i tom prilikom imao 2 mrtva i 2 ranjena borca. Sutradan, 8. februara neprijatelj je odbacio 2. bataljon s Mikuljače, ali nije uspio prodrijeti u s. Polog. U toj je borbi zarobljeno 6 neprijateljskih vojnika.[31]

Poslije čišćenja Širokog Brijega snage 26. divizije pomjerile su se na istok ka Mostaru. Njena 11. brigada posjela je s. Polog, 3. bri-

[29] Arhiv VII, k. 846. F, reg. br. 1-1/5. Izvještaj Štaba 2. dalmatinske proleterske brigade Štabu 9. udarne divizije od 21. II 1945. godine.
[30] Isto.
[31] Arhiv VII, k. 846 F, reg. br. 1-1/5. Izvještaj 2. dalmatinske proleterske brigade Štabu 9. udarne divizije od 21. II 1945. godine.

gada 9. divizije s. Knešpolje, a 2. brigada dobila je zadatak da se rokira prema s. Goranci, Grabova Draga, Čemalovina, da taj prostor očisti od ustaških snaga i obezbijedi pregrupaciju glavnih snaga i njihov napad na Mostar. Da bi obezbijedili obranu Mostara sa zapada i održali cestu Gorance — Mostar, ustaše su posjeli ovu cestu na položajima: Crni vrh — Odelj — Savići.

Druga dalmatinska proleterska brigada dobila je naređenje da sa svojim snagama napadne i likvidira neprijatelja na spomenutim položajima. Napad je izveden noću 9. na 10. februara. Zbog nepoznavanja terena, teško prolaznog zemljišta i nepouzdanih vodiča, kao i dubokog snijega, ovaj napad nije uspio. Gubici u ovom napadu iznosili su 55 mrtvih i 70 ranjenih. Zaplijenjeno je 6 puškomitraljeza, 3 automata, 8 pištolja, 1 minobacač, 5 tromblona, 2 radio-stanice, dosta municije i druge opreme. Ukupni gubici neprijatelja u borbi s 2. dalmatinskom proleterskom NOU brigadom bili su oko 350 mrtvih i zarobljenih i više ranjenih.[32]

Do 7. februara uvečer tri dalmatinske divizije (9, 19. i 26) oslobodile su Široki Brijeg i širi rajon oko njega, nanijele neprijatelju teške gubitke i izbile pred Mostar na liniji: s. Bačevci — Mostarsko Blato — Polog — Jastrebinka — Goranci — Bogodol, a 11. brigada 29. hercegovačke divizije izbila je kod Konjica, a ostale njene dvije brigade pred Nevesinje i Blagaj.

Prema odluci Štaba 8. korpusa glavni napad na Mostar trebala je izvoditi 26. divizija s tenkovskom i artiljerijskom brigadom. Devetnaesta divizija s 12. brigadom 29. divizije trebala je izvršiti napad s juga preko Rodoča, a 29. divizija dobila je zadatak da napadne Nevesinje i da dio snaga usmjeri na komunikaciju Mostar — Konjic.

Snagama 9. divizije (2, 3, 4. i 13. brigada bez dva bataljona) naređeno je da štite lijevi bok glavnih snaga, presjeku cestu i prugu u dolini Neretve i ugroze povlačenje neprijatelja ka Sarajevu.[33]

Treća brigada bila je usmjerena na pravcu s. Škutari — Domazati — Raštani radi obuhvata Mostara sa sjevera; 4. brigada postepeno se uvodi na pravcu Babunjka — Vrdi, a 13. brigada (bez dva bataljona) na pravcu: Međugorje — Vasi dolac — s. Jadrina.

Druga brigada, zbog neizvjesne situacije, zadržana je u divizijskoj rezervi u rajonu Goranci — Drežnjaci s 4. bataljonom isturenim u s. Škutari — Popratine.[34]

Napad na Mostar otpočeo je 13. februara u 7 sati s glavnim snagama sa zapada i pomoćnim sa sjevera. Poslije vrlo oštrih borbi u rajonu Mikuljače i s. Ilići slomljena je vanjska obrana grada na tom pravcu.

[32] Arhiv VII k-846 F, reg. br. 1-4/5. U ovim borbama od rukovodećih drugova poginuli su slijedeći: komandir čete 4. bataljona, zastavnik Jakov Juras; zamjenik komandira 2. čete 4. bataljona, stariji vodnik, Milan Crnogorac, vodni delegat 2. čete 4. bataljona p. poručnik Milan Perišić; zamjenik političkog komesara čete u 4. bataljonu p. poručnik Jovo Sesartić; vodni delegat iz 3. bataljona zastavnik Ivan Masnić. Ranjeni su: komandant 3. bataljona Marko Majica, politički komesar 2. bataljona Ante Kranjac, pomoćnik političkog komesara u 3. bataljonu Nikola Bujas.
[33] Obrad Egić, n. d., str. 305.
[34] Arhiv VII, k. 846, reg. br. 1-4/5.

Prizor nakon uličnih borbi za Mostar, februara 1945.

Snage 3. brigade 9. divizije prodrle su u rajon s. Raštani sjeverno od Mostara gdje su porušile željezničku prugu; 4. brigada nastupala je ka s. Vrdi — Tetrnača; dijelovi 13. brigade izbili su u dolinu Neretve kod s. Jadrine gdje su porušili prugu i željezničku stanicu. U isto vrijeme stigao je svježi 359. njemački puk od Konjica, napao i odbacio 13. brigadu i usmjerio dejstva na pravcu: Pometenik — Vasi Dolac i na pravcu Lazetine, brzo ovladao Čeprlugom i ugrozio cijelu 9. diviziju. Radi takvog razvoja situacije Štab 9. divizije naredio je 2. dalmatinskoj proleterskoj brigadi da uputi glavne snage na sjever i pojača 4. i 13. brigadu i spriječi dalji prodor neprijatelja.

Štab brigade naređuje 4. bataljonu da posjedne brdo Jastrebinka i kotu 928, a 3. bataljon da hitno izbije na položaje Marjanova Bukva sa zadatkom da spriječe daljnji prodor neprijatelja zajedno s 4. i 13. brigadom.[35]

Pošto neprijatelj nije dalje prodirao, jer je imao za cilj da obezbijedi dolinu Neretve, Štab brigade je 14. veljače do podne naredio 3. i 4. bataljonu da napadnu neprijatelja na položajima: Čeprluga — kota 927 — Vlaštak — Tetrnača — kota 920. U toku dana pokrenut je i 1. bataljon da pojača napad 3. i 4. bataljona, a kasnije i 2. bataljon. Kad je napad trebao početi došlo je do miješanja jedinica na pravcima napada. Naime, front napada prema koti 920, zauzela je 4. Brigada, umjesto 4. bataljon 2. dalmatinske proleterske brigade, uslijed čega je došlo do zabune i odgađanja napada. Samo jedna četa

[35] Zbornik završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije 1944/1945, str. 464—466, VII, Beograd 1957.

4. bataljona pošla je u napad s desnokrilnim bataljonom 4. brigade, ali je odbijena uz 2 mrtva i 6 ranjenih boraca.[36]

Poslije neuspjelog dnevnog napada po dubokom snijegu i gubitaka zbog jačine neprijatelja, ponovljen je napad uvečer u 20,30 sati s 3. i 4. bataljonom i dijelovima 4. brigade. Ni taj napad nije bio uspješan zbog toga što se neprijatelj čvrsto držao na utvrđenim položajima na Čeprlugi i Tetrnači. Brisani prostor i odsustvo artiljerijske podrške otežavali su izvršenje zadatka.

Te večeri, 14. februara poslije snažnog napada brigada 26. i 29. divizije — uz podršku artiljerije i minobacača i odlučnog juriša naših tenkova koji su na prepad preuzeli neoštećene mostove, pregazili neprijateljsku PT artiljeriju — skršen je i posljednji otpor neprijatelja u Mostaru i grad je oslobođen. Nijemci, ne vjerujući ustašama, sami štite svoje izvlačenje dok ustaške snage teže da se što prije izvuku ka Drežnici i Konjicu. Gonjenje neprijatelja preuzela je 3. prekomorska brigada s grupom tenkova. Tada je Štab 9. divizije naredio da se odlučno angažuju sve snage divizije i slomi neprijatelj na položajima: Sedlo — Čeprluga — Tetrnjača kako bi se s dijelovima 29. hercegovačke divizije spriječilo izvlačenje neprijatelja ka Konjicu.

Ujutro, 15. februara uveden je 1. bataljon 2. dalmatinske proleterske brigade dok je 2. bataljon čekao u koloni na snijegu da bude uveden u borbu. Po danu i dobroj vidljivosti, na otvorenom prostoru, napad na ukopanog neprijatelja bataljoni su otpočeli jurišem uz podršku grupe bombaša. Kod s. Vrdi, odakle je brigada prije 2 godine pošla na Neretvu, štitila uspješno desni bok Operativne grupe divizija, a zatim forsirala Neretvu, sada se opet našla na tim položajima, naizmjenično jurišajući i uzmičući tog popodneva uz osjetne gubitke.

Tek oko 16,30 sati, poslije jake artiljerijske vatre po neprijateljskim položajima, dijelovi 2, 4. i 13. brigade ovladali su s objektima: Sedlo — Čeprluga — Tetrnjača. Neprijatelj je do tada uspio zadržati snage 9. divizije, odbaciti 13. brigadu, dva bataljona 4. brigade i 11. brigadu 29. divizije i izvući snage i tehniku ka Konjicu i Sarajevu.

U ovim žestokim dvodnevnim borbama ubijeno je 75, ranjeno 70 i zarobljeno 4 neprijateljska vojnika. Zaplijenjeno je 6 »šaraca«, 32 puške, dosta opreme i municije.[37] Ukupni gubici 1, 3. i 4. bataljona bili su znatni, kako među borcima tako i rukovodiocima.[38]

Iako 2. dalmatinska proleterska brigada nije sudjelovala direktno u napadu na Široki Brijeg i Mostar, ona je u teškim višednevnim borbama dala vidan doprinos slamanju neprijateljske odbrane, štitila bok glavnih snaga korpusa, vodeći teške borbe na snijegom pokrivenom planinskom terenu.

[36] Arhiv VII, k. 846A, reg. br. F1-5/5.

[37] Isto.

[38] U ovoj borbi, između ostalih, poginuo je komandir 1. čete 3. bataljona Jere Mejić, zamjenik komandira 2. čete Đuro Vujo, stariji vodnik Dušan Dronjaj. Ranjeni su: vodnik Stevan Dimić, komesar 2. čete 3. bataljona Nikola Velimirović, komandir 2. čete 3. bataljona Šime Mesić, komandir 1. čete 4. bataljona Stipe Samohod, komandir 1. čete 4. bataljona Stipe Blajić, (Arhiv VII, k. 486, reg. br. F-1-6/5).

Rezultati bi bili veći da je brigada bila efikasnije podržana artiljerijom i redovnije opskrbljena municijom i hranom. Razvučena na širokom prostoru s bataljonima na divergentnim pravcima, brigada nije mogla ispoljiti svu svoju udarnu snagu i vatrenu moć, posebno u presijecanju komunikacije Široki Brijeg — Mostar.

Na sastanku divizijskog partijskog komiteta, održanog 7. aprila 1945. god., konstatirano je da je u brigadi bio znatan broj mladih boraca, bez iskustva i ratne prakse, neotpornih na hladnoću i druge nedaće koje sobom donosi danonoćna zimska borba.[59] Stoga je to bio osnovni uzrok za neke neuspehe i što se ovakvo stanje ponekad negativno odražavalo na ishod pojedinih bitaka i na vlastite gubitke.

[59] Arhiv VII, k. 843, reg. br. F-6-1/7. Zapisnik sa sastanka Divizijskog komiteta 9. dalmatinske udarne divizije.

U borbi za oslobođenje Mostara[1]

Dragutin Grgurević[2]

Dalmatinske i hercegovačke jedinice su dobile zadatak da krenu prema neoslobođenom dijelu Hercegovine (Mostaru). Borci Osmog korpusa su shvatili da ni Dalmacija neće očuvati svoju slobodu ako narod susjednih krajeva, narod Bosne i Hercegovine, ne istjera okupatore.

Borbe za oslobođenje Mostara vodile su se u prvoj polovini februara 1945. Kako su bili izbačeni iz Dalmacije (izgubivši između ostalih snaga i 264. diviziju), kao i iz većeg dijela Hercegovine, Nijemci su uz pomoć svojih slugu nastojali da zadrže Mostar po svaku cijenu. Oni su snagama NOVJ suprotstavili širok i jak obrambeni front s vrlo jakim i dobro utvrđenim punktovima oko Mostara, naročito na Širokom Brijegu. Međutim, Nijemci se nisu zadovoljili obranom već su prodirale ka Imotskom i nij Neretvu do Metkovića. Jedinice Osmog korpusa i Dvadeset devete hercegovačke divizije su zbog toga bile prisiljene da prihvataju borbe i bez organiziranja protunapada.

Prije početka općeg napada jedinica Osmog korpusa i Dvadeset devete hercegovačke divizije na Mostar, Nevesinje i Široki Brijeg Treća brigada i druge jedinice Devete divizije zatekle su se na prostoriji Imotskog i Vrgorca. Prvi dodir Treće brigade s neprijateljem bio je na oslobođenoj prostoriji Ljubuškog. Nat om pravcu Nijemci i ustaše su pokušali da prodru u oslobođenu teritoriju zapadne Hercegovine i u Dalmaciju u namjeri da osiguranju širi pojas obrane. Treća brigada ih je s ostalim jedinicama spriječila u toj namjeri.

Nešto kasnije, dok su se vodile izuzetno žestoke borbe oko Širokog Brijega i na drugim uporištima oko Mostara u kojima je aktivno djelovala Dvadeset deveta hercegovačka divizija, Treća i dijelovi Trinaeste brigade uspjeli su da slome otpor neprijatelja na južnom dijelu sela Knešpolja i izbiju na kotu 399, pokušavajući da se spoje sa dijelovima Dvanaeste brigade Dvadeset šeste divizije. Međutim, kako je Dvanaesta brigada bila zadržana, Treća dalmatinska koja je bila izložena jakim protivnapadima iz Širokog Brijega, morala se povući sa kote 399. Tako nije uspio pokušaj da se neprijatelju presiječe odstupnica ka Mostaru, što je on iskoristio i u posljednjem

[1] Uzeto iz knjige »U ZLOPOLJU« izdanje NIV »Narodna armija« 1971. str. 112—115.

[2] Radio u propagandnom odelenju 9. divizije.

času izvukao znatan dio svojih snaga. Jedinice Treće brigade su ipak uspjele da, obnovivši napade, ponovo zauzmu Krešpolje i veoma značajnu kotu 399 i da se pred večer spoje sa snagama Dvadeset šeste divizije. Time je praktično bio zatvoren obruč oko Širokog Brijega i spriječeno je izvlačenje neprijateljevih snaga, u prvom redu motorizacije.

Druga etapa borbe za Mostar nastupila je čim je bio očišćen prostor oko Širokog Brijega. Tako je stvoren uži obrambeni pojas, te su se Nijemci i ustaše morali odlučiti ili da se brane do posljednjeg čovjeka, s tim da potraže pojačanje iz Sarajeva, ili da se na svaki način povuku ka Sarajevu, tim prije što su pripadnici 9. ustaško-domobranske divizije bili toliko demoralizirani zbog teških poraza da su htjeli da se povuku u Sarajevo. Nijemci su smijenili komandanta te kvislinške divizije i zahtijevali da se Mostar uporno brani.

Opću zapovijest za napad na Mostar štab Osmog korpusa izdao je svojim jedinicama 12. februara, a početak je uslijedio sutradan u 7 sati.

Dvadeset deveta hercegovačka udarna divizija dobila je zadatak da oslobodi Nevesinje i formira obruč oko Mostara sa njegove istočne i sjeverozapadne strane. Ostale snage Osmog korpusa imale su zadatak da slome otpor neprijatelja južno, zapadno i sjeverno od Mostara, da unište njegovu posadu i sa snagama hercegovačke divizije spriječe povlačenje razbijenih ili potisnutih neprijateljevih jedinica ka Sarajevu.

Treća brigada je bila sjeverno od Mostara. U prvom naletu njeni borci su uspjeli da slome otpor neprijatelja na koti 680 i Mačjoj glavici, da sjeveroistočno od Mostara izbiju na željezničku prugu i, uz podršku jake artiljerijske vatre, na toj liniji odbiju neprijateljeve protivnapade. Što su ostale jedinice Osmog korpusa i Dvadeset devete hercegovačke divizije više stezale obruč oko glavnog grada Hercegovine to se više osjećao pritisak i na sektoru Treće brigade. Njeni bataljoni su bili gotovo prikovani za osvojene položaje oko željezničke pruge, ali ni za pedalj nisu odstupili; upravo time je dobrim dijelom omogućeno ostalim snagama Osmog korpusa da slome neprijateljev otpor. U kroniku borbi za Mostar, prema tome, Treća brigada upisuje uspješne akcije na desnoj obali Neretve, na onom pravcu kojim se neprijatelj povlačio prema Sarajevu. Razbijeni protivnik se povlačio i lijevom obalom Neretve, kuda vodi automobilski put ka Sarajevu. No, tim pravcima je prošlo malo neprijateljevih vojnika. Njih je u Drežnici dočekao 359. puk njemačke 181. divizije, koji je došao iz Sarajeva da prihvati ostatke 369. njemačke i 9. ustaško-domobranske divizije.

Glavni grad Hercegovine oslobođen je 14. februara, te on taj dan proslavlja svake godine.

Po završetku mostarske operacije Osmi korpus je, prema općem planu Vrhovnog štaba usmjeren na sjeverozapad naše zemlje, u Liku, radi njenog oslobođenja.

Oslobođenje jednog dijela Hercegovine uzela je na sebe Dvadeset deveta hercegovačka divizija, odnosno njene jedinice su dolinom Neretve nastavile gonjenje neprijatelja prema Konjicu i Sarajevu. U neposrednoj blizini Hercegovine ostala je jedno vrijeme Deveta divizija, koja je dijelom bila razmještena na sektoru Široki Brijeg — Imotski, a dio je bio u Dubrovniku. Na tom prostoru je ona ostala sve do sredine marta 1945, kad je, sa ostalim snagama krenula na sjeverozapad.

Četvrta brigada u borbama za Mostar[1]

Pukovnik **Mate Šalov**[2]

Ni jedna divizija 8. korpusa nije bila izložena tako velikim marševskim naprezanjima kao 9. udarna, posebno njene 3. i 4. brigada. Samo u toku listopada i studenog 1944. g. one su marširale od Gračaca do Imotskog, od Imotskog do Duvna, od Duvna do Posušja, od Posušja do Knina i Zrmanje, a sada u mjesecu prosincu predstojao im je marš od Zrmanje — Otrića do Neretve. Bilo je to preko 1.000 kilometara u pješačkom maršu i dobrim dijelom po bespućima. Pojedini bataljoni prevalili su u manjim pokretima još najmanje 400 kilometara. Izdržati sve to po olujnim jesenskim danima zahtijevalo je neslućene napore.

Četvrta splitska udarna brigada izvela je ovaj marš od Otrića do Neretve u vremenu od 11. 12. do 22. 12. 1944.

Pozadinski dijelovi brigade koji su se kretali sporije, zbog kolone zaprežnih vozila, prispjeli su na prostor Tromeđa — Sužanj — Čitluk tek 23. 12. poslije podne. Naročito je bio težak transport municije u bojnoj komori.

Na prostoriju Čitluka brigada je izbila 21. 12. poslije podne. Odmah je Štab brigade stupio u vezu sa Štabom 10. hercegovačke brigade čije položaje je trebalo preuzeti. Dva dana prije toga (19. prosinca 1944. godine) Štab 9. udarne divizije dostavio je Štabu korpusa izvještaje[3] o brojnom stanju i naoružanju divizije. Iz njih vidimo da je 4. splitska udarna brigada imala po spisku ukupno 1.261 borca i 153 rukovodioca.

U rashodu je bilo 202 muškarca i 12 žena i to najvećim dijelom u bolnicama, jer je u borbama oko Knina bilo mnogo ranjenih, a dio boraca i rukovodilaca nalazio se na raznim kursevima izvan Brigade.

Od naoružanja Brigada je raspolagala sa 831 puškom, 115 strojnica, 125 puškomitraljeza i 7 teških mitraljeza, 28 lakih bacača, 9 teških bacača, 6 Piata (džon bula), 142 pištolja, 906 ručnih bombi, 11 protutenkovskih pušaka. Od sredstava veze raspolagala je sa 3 radio-stanice, 1 telefonskom centralom, 12 telefona, 20 km kabela, i optičkim aparatom i 3 signalna pištolja.

Nacionalni sastav Brigade preko 87% Hrvata bio je od prvorazrednog značenja za ovaj kraj. Još prije drugog svjetskog rata ovdje

[1] Uzeto iz knjige »ČETVRTA DALMATINSKA SPLITSKA BRIGADA« izd. Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split 1980, str. 253—310.
[2] Politički komesar 2. čete, 2. bataljona, 4. brigade, 9. divizije.
[3] Zbornik, tom IV, knj. 31, br. dok. 74.

je imao veliki utjecaj katolički kler, koji je iz svojih pobuda širio hrvatski nacionalizam, iz čijeg krila je kasnije regrutiran ne mali broj ustaških aktivista. U toku NOB-e ovdje je bila uhvatila dubok korijen ustaška propaganda o Srbima kao organizatorima »protuhrvatskih komunističkih bandi«, kako su oni nazivali Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije. Trebalo je razbiti ostatke tih propagandnih efekata u glavama priprostih i u suštini poštenih ali zavedenih seljaka u zapadnoj Hercegovini. To je Brigadu, prvenstveno njen politički kadar, obavezivalo na intenzivan politički rad u masama i veoma obazriv odnos prema narodu.

S druge strane i ustaško rukovodstvo je ubrzo ocijenilo da velika moralno-politička opasnost za njihov utjecaj prijeti od ove hrvatske jedinice NOV i njenog djelovanja u ovom kraju. To ustaško rukovodstvo je poduzelo, kako ćemo kasnije vidjeti, veoma opsežne mjere, i najposlije angažiralo i velike snage kako bi poremetilo odnose povjerenja koje je 4. splitska brigada bila uspješno počela razvijati u širokim masama.

Štab 9. divizije dao je 4. splitskoj brigadi zadatak da na položajima od rijeke Neretve do sela Jare smijeni jedinice 10. hercegovačke brigade.

»Naša brigada dobila je zadatak da zaposjeda i brani položaj na liniji Bačevići — Krivodol — Čule — Podgorje — Ljuti Dolac — Biogradci — selo Jare« — piše Štab brigade u svojoj zapovijesti od 22. 12. 1944.[4]

Brigada je dakle dobila zadatak da *posjeda* i *brani* položaje. Odnos snaga nije dopuštao značajnija ofenzivna dejstva, a nije bilo izgleda da se na ovom pravcu angažuju neke jače snage.

Pred položajima Brigade neprijatelj je imao borbenu liniju posjednitu od ukupno 2.200 vojnika.

Neprijateljska obrambena linija između Mostarskog polja i Mostarskog blata bila je veoma jako utvrđena stalnim i privremenim fortifikacijskim objektima, bodljikavom žicom i minskim preprekama.

Između neprijateljskih položaja na Vardi i onih u selima Knežpolje — Uzarići nalazi se Mostarsko blato, koje je u to vrijeme bilo ispunjeno visokim vodama.

Lako je uočiti da je cijela Brigada bila u jednom borbenom redu. Veliki obrambeni prostor i front širine od preko 30 kilometara zahtijevao je da sve snage budu na položaju. Osim bataljonskih rezervi, koje su se mogle izvući samo uz uvjet grupnog posjedanja položaja, po dubini nije bilo nikakvih rezervi ni brigadnih ni divizijskih. Ostale korpusne snage bile su daleko, kako smo već vidjeli. To nije moglo ostati nezapaženo od strane neprijateljske obavještajne službe.

Čim su sredile svoje položaje, pošto su se borbene aktivnosti s obje strane stišale, jedinice brigade razvile su intenzivnu, političko-propagandnu i kulturno-prosvjetnu aktivnost.

[4] Arhiv VII — NOV — k. 847, br. reg. 19—1/1.

Marševska kolona jedinica 8. korpusa na prilazima Mostaru

Po selima su održavane priredbe i zborovi na kojima su politički rukovodioci tumačili liniju NOB. Za vrijeme novogodišnjih praznika održano je 20 takvih zborova. Politički komesari četa su u zaseocima gdje su logorovale čete organizirali sijela na kojima su vođeni razgovori i tumačena politička situacija. U ovom kraju gdje su ustaše imale znatan utjecaj to nije bilo nimalo lako.

»Dolazak naše brigade na ovaj teren, narod je primio vrlo dobro, ali ne možda kao NO vojsku, već kao Hrvate, katolike koji smo došli da smijenimo hercegovačku kao srpsku brigadu. Za nas su također govorili da dolaze Dalmatinci koji ne vjeruju u Boga, koji ruše crkve, a i ništa zajedničkog nemaju sa Hrvatskom. Međutim, ove parole nisu im palile, narod nas je dosta dobro primio, darivao sa hranom, duvanom i drugim. Nas su Dalmatince kovali, a i danas kuju u nebesa, kao Hrvate i katolike, a skoro svaki s kime smo došli u razgovor potrudio se da nešto kaže protivu Srba. Mi smo pravovremeno shvatili taj jaz kojeg su napravili protunarodni režimi između Srba i Hrvata, te smo neprestano na svim konferencijama, a i u dodiru s pojedincima isticali bratstvo i jedinstvo ne samo Srba i Hrvata nego i čitavog našeg naroda u borbi protiv zajedničkog neprijatelja. *Hercegovačke jedinice popularizirano na svakom koraku* (podvukao M. Š.), naročito 10. hercegovačku brigadu koja je zbilja najstarija hercegovačka jedinica u koju su se svrstavali od njenog formiranja do danas najbolji hercegovački sinovi. Održali smo skoro u svim selima, gdje je smještena naša vojska priredbe, gdje se svakom prilikom koristilo, prije same priredbe, da se narodu kaže nekoliko riječi o političkim događajima kao i našem NO pokretu.«

Iako je odnos snaga na frontu pred Brigadom bio 3:2 u korist neprijatelja, on u toku više od mjesec dana ne poduzima značajnijih akcija. Često Nijemci i ustaše pokušavaju manjim snagama ispitati čvrstinu i snagu obrane, ali se više i češće zaliječu prema položajima 2. dalmatinske proleterske brigade i 3. dalmatinske udarne. I to je očigledno bio dio lukavog plana da se snage Brigade uljuljaju u svojoj sigurnosti i slaboj zainteresiranosti neprijatelja za ovaj pravac.

»U tom vremenu mi smo — piše Vinko Uvodić — bili na položajima prema selu Uzarić. Ustaške jedinice držale su položaje u Knežpolju i Širokom Brijegu, a povremeno su njihove grupice dolazile i u Uzariće koji su bili 'ničija zemlja'. Te grupice su pokušavale iznenaditi naše patrole, a mi smo pak iznenađivali, kad bi nam uspjelo te grupice ili pojedince, koji su u selo dolazili radi kupovine i po obavještajnim zadacima. Često sam sa komandirom Maltež Ilijom i sam odlazio u zasjede i izvidnice. To su bili naši samoinicijativni izleti. Tako smo jednom prilikom, sjećam se, u jednoj kući, sakrivenog pod krevetom našli jednog okorjelog ustašu (od 1941. godine) sa 2 pištolja, ručnom bombom i pola milona kuna. Otpremili smo to sve u Štab bataljona.

Drugi put smo naletjeli na jednog ustaškog financa. Njega smo iznenadili u selu Jare. Bježao je kroz vodu Mostarskog blata, ali ga je puškomitraljezac Turić Ivan oborio iz svog mitraljeza, kod njega smo našli pištolj, neke dokumente i 100.000 kuna.«

Jozo Pekić, komandir 1. čete 1. bataljona u svojim sjećanjima iz tog perioda piše:

»Mi smo držali položaje na brdu prema aerodromu u Rodoču. Dugo smo na tim položajima bili uz samo manje okršaje. Često nas je gađala artiljerija ali nismo imali gubitaka. U dva navrata su na naš položaj prebjegli domobranski avijatičari iz 'Zračne luke' Rodoč. Mi smo ih iz čete sprovodili do Štaba bataljona. Tako je, sjećam se, jedan put prebjegao jedan podoficir s oružjem, jedan put dva avijatičara. Nije još ni tada, iako se nazirala propast Njemačke, bilo masovnijeg prelaženja domobrana na našu stranu. Mi smo se često spuštali do sela Jasenice i otvarali vatru na neprijateljske straže i patrole i nanosili im manje gubitke, ali cijeli taj mjesec nismo imali neke jače borbe.«

Od polovine siječnja 1945. godine neprijatelj spretno protura vijesti o skorom napuštanju Mostara, pa i Štab divizije o tome izvještava Štab 8. korpusa u svom izvještaju još od 12. siječnja:[5]

»Prema obavještenjima prikupljenim na terenu kao primljenim iz neprijateljskih garnizona vidi se da neprijatelj vrši pripreme za napuštanje cijele prostorije Široki Brijeg — Mostar — Nevesinje. U vezi s tim on je povukao u Sarajevo svu p. a. artiljeriju, sve tenkove, kao i tešku artiljeriju. Također je neprijatelj povukao i sve dijelove 118. divizije. Kao smjena 118. divizije došli su u Mostar iz Sarajeva dijelovi jedinica koje se povlače iz Srbije, ali brojčano za 2/3 manje nego što su otišli. Danas smo primili nepotvrđeno obavještenje, da je neprijatelj povukao jednu bojnu, koja se nalazi u Knežpolju, navod-

[5] Arhiv VII NOV — k. 526, br. reg. 30, f. 3.

no u pravcu Nevesinja. Neprijatelj nije oslabio garnizone u Širokom Brijegu i Nevesinju do danas, dok je garnizon Mostar znatno ispražnjen.

Na osnovi izvlačenja materijala i ljudstva, držanja neprijateljskih vojnika kao i njihovog vlastitog pričanja *može se očekivati skoro povlačenje njemačkih snaga sa ovog sektora. Ustaški glavari ne slažu se sa namjerama Nijemaca, te raznim intervencijama nastoje privoliti Nijemce na aktivnost u pravcu Imotskog — Ljubuškog i Čapljine, ali i u ovom pogledu ne postoji sada nikakva vjerovatnost.* (Podvukao autor).

U vezi ovih obavještenja mi smo razvili dobro obavještajnu službu i održavamo stalni kontakt s neprijateljem. Čim situacija bude povoljna mi ćemo sa svim svojim snagama ugroziti i napasti neprijatelja s namjerom da mu zadamo što više gubitaka u ljudstvu i materijalu. Zbog dobre utvrđenosti i jakog osiguranja minskim poljima, bilo bi povoljnije ovo izvesti izvan garnizona, ali će o tome odlučiti dalji razvoj situacije. U duhu svega navedenog mi izvodimo pripreme.«

I Štab brigade u svojoj instrukciji štabovima bataljona od 15. 1.[6] iznosi zaključak da bi moglo uskoro doći do općeg povlačenja neprijatelja iz Mostara, te bataljonima stavlja u zadatak da budu u što bližem dodiru s neprijateljem i što aktivniji. Posebno je 2. bataljonu stavljeno u zadatak da u povoljnom trenutku napadne neprijatelja u selu Uzarićima. U vezi s tim bataljonu je naređeno da svoju prednju liniju pomjeri bliže neprijatelju:

— da jednu četu smjesti u selo Jare, zaselak Buhaci, a jedan njen vod ojačan teškim mitraljezom isturi na Klenak,

— da jednu četu smjesti u selo Markišići,

— preostale dijelove bataljona na Batište,

— lijevo održavati vezu sa dijelovima 3. brigade u predjelu Rujeve staje,

— obratiti pažnju zaštiti od infiltracije neprijatelja, jer je teren za to veoma podesan.

Na osnovi ovog naređenja Štab 2. bataljona je pomjerio svoje dijelove na predviđenu liniju, ali nije napao selo Uzariće, jer je neprijatelj dovukao nova pojačanja, a artiljerijom je veoma intenzivno tukao položaje bataljona uzastopce nekoliko dana.

I u izvještaju Štaba 9. divizije od 19. 1. 1945.[7] ponovno se podvlači da se po neprijateljskom držanju i pripremama vidi da *Nijemci misle na potpuno napuštanje ovog prostora.* »Radi maskiranja svojih namjera, slabljenja naših snaga i proširenja svoje teritorije neprijatelj vrši stalne i jake ispade u pravcu naših položaja. *Ovi ispadi podudaraju se sa intervencijama i težnjama ustaških glavara radi dizanja morala ustaški naklonjenom narodu* i vojsci kao i eventualnog proširenja njihove teritorije na našu štetu.«

I dalje, stoji u izvještaju:

»Po reakciji neprijatelja i njegovim napadima posljednjih dana vidi se, da ovu prostoriju namjerava još uvijek uporno braniti i bez

[6] Arhiv VII — NOV — k. 847. br. reg. 2—4.
[7] Arhiv VII — NOV — k. 843, br. reg. 2—1/2.

našeg odlučnog napada ne misli je napuštati. U Mostaru još uvijek raspolaže sa priličnom rezervom, koju po potrebi prebacuje na ugroženiji sektor ili sa istom vrši ispade u našem pravcu.«

»Mi smo iz Štaba brigade, po češćim neprijateljskim ispadima, i iz obavještajnih podataka — sjeća se komandant brigade Ivan Gaće — zaključili da neprijatelj nešto priprema, pa smo predlagali Štabu divizije da mi izvršimo jedan jači napad svim snagama Brigade, ali Štab divizije nije usvojio ovaj prijedlog.«

Štab divizije je raspolagao podacima da je samo na potezu između Neretve i Mostarskog blata grupisano 2.500 neprijateljskih vojnika na dobro utvrđenim položajima i procijenio je da bi upuštanje u veće napade nosilo u sebi elemente neopravdanog rizika iako je u svom izvještaju od 19. 1. 1945. za Štab 4. splitske brigade dana ocjena »da u teoretskom stručnom pogledu dobro stoje, te da je samoinicijativan«.

Dok je Štab divizije ovako cijenio situaciju i sa snagama s kojima je raspolagao (ukupno 12 bataljona) nastojao parirati neprijatelju, Štab komandanta 369. divizije generala Reinickea, pripremio je pothvat pod pretencioznim naslovom »Bora« (Burə) i 27. 1. napao.

NEPRIJATELJSKI UDAR NA BRIGADU

Izgleda da su ustaški glavari uvjerili generala Reineckea da zbog političkih i ekonomskih, ako ne zbog vojnih razloga, treba izvršiti napad jačim snagama i makar privremeno ovladati prostorom Ljubuški — Čapljina. Očekivali su da će s tog sektora popuniti svoje zalihe stokom, suhim mesom, drugom hranom i duhanom, a osim toga planirali su i uspješnu mobilicaju »novaka« (regruta).

Mora se priznati da je neprijateljski plan Unternehmen »Bora« (pothvat »Bura«) bio znalački i lukavo sačinjen. Očigledno je neprijatelj raspolagao sa izvrsnim obavještajnim podacima o slabosti lijevog krila 4. splitske brigade koja je imala samo jedan bataljon daleko isturen na zapadnom rubu Mostarskog blata. Isto tako je neprijatelj znao da na ovom sektoru nema nikakvih rezervi kojima bi se moglo intervenirati. Isplanirano je da se koncentracijom jakih snaga u rejonu sela Knežpolja osigura velika premoć, tu napadne i probije obrana na spoju 3. i 4. brigade i u tu brešu ubace sve snage 9. ustaškog zdruga — legija Staniše Vasilja, jedan bataljon 369. divizije. Te snage trebale su smotati u rolnu lijevo krilo 4. splitske brigade, a iz pozadine napasti njene dijelove i nabaciti ih u trokut između Neretve i tjesnaca Mostarsko blato — Rodoč i tu uništiti napadima s fronta i iz pozadine.

Manevirajući svojim snagama po unutrašnjim pravcima komandant obrane Mostara ujedno komandant 369. divizije general Reinecke odvojio je s ostalih sektora svoga fronta i kamionima prebacio u Knežpolje noću 25/26. 1. 1945. ove snage:

— 1. bojnu (bataljon) 9. ustaškog zdruga sa sektora Blagaj — lijeva obala Neretve;

— 2. bojnu 1. ustaškog djelatnog zdruga iz doline Neretve.

— 3. bojnu 9. ustaškog zdruga iz Nevesinja;
— 4. bojnu ustaškog zdruga sa sektora Rodoč — Miljakovići;
— 5. bojnu 9. ustaškog zdruga iz Drežnice;

Od ranije su bile na sektoru Široki Brijeg — Knežpolje locirane:
— 1. batljon 370. puka 369. divizije;
— 3. bataljon 370. puka 369. divizije;
— prištapske jedinice istog puka;
— 2 diviziona artiljerije iz 369. art. puka;
— 1. bataljon 2. gorske pukovnije 9. ustaško-domobranske divizije;
— 3. batljon 2. gorske pukovnije 9. ustaško-domobranske divizije.

Pored ovih snaga neprijatelj je bio od ranije u pozadinu brigade ubacio 300 ustaša, a u Knežpolju se grupaciji priključilo 300 bandita crne legije Staniše Vasilja i oko 1.000 milicionera.

Na liniji Rodoč — Miljkovići prema brigadi ostao je i dalje 2. bataljon 370. puka 369. divizije, pod komandom kapetana Deiningera (Dajningera), te 4. novačka bojna 9. gorske divizije i 400 vojnika zračne luke Mostar.[8]

Sve ove snage na lijevom krilu Brigade stavljene su pod komandu komandanta 370. puka majora Beckera (Beker) i po njemu su dobile naziv Kompfgruppe Becker (borbena grupa Beker). U njoj je bilo prikupljeno 12 ustaških i legionarnih batljona, oko 7.200 vojnika, a uz to još oko 1.500 vojnika Crne legije i milicionera. U pozadini je neprijatelj aktivirao svoje brojne aktiviste i »škriparske grupe«. A u Brigadi je ukupno brojno stanje na licu mjesta iznisilo 1.441 borca i rukovodilaca, od toga 322 Talijana.[9]

Koncentracija i udar izvršeni su u potpuno neočekivano vrijeme i na neočekivanom pravcu. Štab divizije je pretpostavljao da će neprijtelj ako bude vršio ispade ili pokušaje proboja to izvesti pravcem Široki Brijeg — Kočerin — Posušje, a samo ispadi slabijim snagama očekivali su se pravcem Mostar — Čitluk. Štab brigade je pak smatrao da će, ukoliko neprijatelj bude vršio neke pokušaje na njegovom sektoru, to biti pravcem Mostar — Čitluk, pa je tamo i skoncentrirao svoja četiri od pet bataljona. I Štab divizije i Štab brigade očekivali su, kao što je već iznijeto, skoro povlačenje neprijatelja, a eventualno neke manje ispade radi maskiranja svojih pravih namjera. Sve je to doprinijelo da je neprijatelj koristeći faktor iznenadenja mogao potisnuti Brigadu i nanijeti joj znatne gubitke.

Napad je otpočeo 27. 1. u 19 sati žestokim udarom artiljerije po položajima 3. brigade na sektoru Čerigaj — Vlake i po položajima 2. bataljona 4. splitske na Klenku i selu Markišići. Pod zaštitom artiljerijske vatre izbile su u rejon Rujave staje — Čeringaj snage 370. legionarskog puka i 9. ustaškog zdruga i s položaja Rujave staje — Vlake odbacile desnokrilni bataljon 3. dalmatiske udarne brigade. Dijelom snaga neprijatelj je napao preko sela Uzarići položaj 3. čete

[8] Arhiv VII — NOV — k. 527, br. reg. 1—1/4, k. 843, br. reg. 10—6 i Arhiv VII — NDH — k. 101, br. reg. 12/6—1.
[9] Arhiv VII — NOV — k.? Pregled socijalnog i nacionalnog sastava 9. divizije od 20. siječnja 1945. g.

2. bataljona 4. splitske udarne brigade kod mosta na rijeci Mokrašnici, a drugim dijelom Klenak i selo Markišići gdje je bila 2. četa istog batljona. Čete su odbijale ove napade do 2 sata 28. 1, kada su se morale povući pošto im je zaprijetila opasnost za lijevi bok, gdje su bile potisnute snage 3. brigade.

U Štabu brigade se te večeri nalazio samo načelnik Štaba Nikola Vidošević (pomoćnik polit. komesara Berislav Badurina bio je na referisanju u Štabu divizije u Imotskom, a komandant Gaće Ivan i politkomesar Mijan Paško bili su odsutni — nalazili su se u selu). Čim je dobio obavještenje o napadu i proboju neprijatelja prema selu Buhovu i nakon telefonskog razgovora, koji je nenadano prekinut, sa Štabom 3. brigade Vidošević je naredno:

— da se Štab 2. bataljona s jednom četom prebaci na sektor Torine — Ljuti Dolac i tu poveže sa 3. bataljonom, a dvije čete da se povuku na položaj do sela Buhaci — Razdolje;
— da ostali bataljoni pojačaju budnost na položajima, i stave u strogu pripravnost svoje rezerve;
— da se rezerva brigade, 4. bataljon, pripremi za izlazak na položaj;
— da se pozadinski dijelovi Brigade ,intendantura, bojna komora i ambulanta pripreme za pokret i prihvat ranjenika.

U međuvremenu je neprijatelj aktivirao svoje ubačene grupe i prekinuo telefonske linije, najprije sa 2, a nešto kasnije i s ostalim bataljonima.

Kad je komandat Brigade došao u Štab, on je još uvijek cijenio da neprijatelj vrši samo ispade manjim snagama, te da se ne treba pretjerano zabrinjavati. Međutim, u selo Buhovo već su bile prodrle gotovo sve snage 9. ustaškog zdruga i bataljoni 370. puka. Tu su se te snage razvile u tri napadne kolone i oko 5 sati krenule jedna pravcem Doci — Čalići — G. Blatnica, druga pravcem Buhovo — Čemalovići — Služanj — Čitluk, a treća pravcem selo Lipno — Ljubuški.[10]

Štab brigade je ujutro sagledao kakva mu opasnost prijeti iz pozadine i s lijevog boka, pa je svoju rezervu, 4. bataljon u 5 sati uputio da zatvori pravac od sela Buhova na Dubovači (k. 588). Bilo je već kasno. Bataljon je između sela Hamzići i Radišići bio napadnut u pokretu od obje neprijateljske kolone koje su težile obuhvatiti Čitluk i izbiti iza leđa ostalih bataljona. Jedna četa ovog bataljona, koja se kretala u prethodnici, bila je potpuno okružena. U mraku, po magli i susnježici došlo je do borbi s izmiješanim frontovima. Štab bataljona nastojao je s dvije čete zadržati neprijatelja u njegovu nastupanju prema Čitluku, a okružena četa nastojala se probiti na jug, prema selu Crno.[11] Tek oko 9 sati i uz teške borbe uspjelo je bataljonu uspostaviti vezu sa Štabom brigade, a nešto kasnije i s četom koja se probila kroz neprijateljski obruč pretrpjevši osjetne gubitke. Bataljon je svojom upornom borbom u čestim sudarima

[10] Arhiv VII — NOV — k. 847, br. reg. 3—2/5 (Operativni izvještaj Štaba IV splitske udarne brigade od 11. 2. 1945. g.).
[11] Na karti 1:100.000 označeno kno selo Crno u narodu ovoga kraja naziva se »Cerna«.

s nejrijateljskim ubačenim grupicama zadržao srednju ustašku kolonu i omogućio da se pozadinski dijelovi povuku cestom prema Ljubuškom.

Oko 6 sati sjeverna kolona ustaških snaga izbila je u Gornju Blatincu, i tek sada, sinhronizirano, prelazi u napad i neprijateljska grupa Deininger, jačine 3 bataljona po 600 vojnika i 2 artiljerijske baterije. Ona je napala na frontu od Neretve do Mostarskog blata. Dijelovi legionarskog 2. bataljona 370. puka i ustaške snage napali su uz žestoku podršku artiljerije na položaje 3. bataljona i izbile do škole u selo Čule. Da bi spriječio daljnje nadiranje komunikacijom prema Čitluku, Štab bataljona ubacio je u protunapad svoju rezervu — 1. četu.

»Sjurili smo se — piše u svojim sjećanjima Vinko Uvodić, komesar ove čete — ravno u selo Čule i tu se izmiješali sa ustašama. U borbi prsa u prsa potisnuli smo ih i zauzeli školu. U toj borbi poginuo je, sjećam se, Ivan Batušić mitraljezac. Nismo imali vremena da ga iznesemo, uzeli smo samo njegov »šarac«, jer se oko 7 sati začula pucnjava iza naših leđa, a i desno otpočele su se povlačiti neke naše čete i 1. bataljon, pa smo i mi odstupili.«

Najteže stanje nastupilo je ujutro kod talijanskog bataljona. Ustaško-legionarske snage su uz podršku haubičke vatre iz Rodoča napale na njegove položaje istovremeno aktiviravši svoje grupice aktivista i »škripara« u pozadini. Neprijatelj je ovdje napao jačim snagama u namjeri da preko položaja ovog bataljona izbije i u rejonu Čitluka se spoji s kolonama koje su nastupale iz pravca sela Buhova. Talijani napadnuti s fronta i iz pozadine, ne znajući jezik, vidjeli su u svakom seljaku ustašu, a njih je dosta i bilo u seljačkoj odjeći s oružjem i na brzinu prikačenom ustaškom značkom na kapi. Došlo je do panike. »Morali smo, drastičnim metodama — sjeća se Branko Alujević da neke upaničene borce, Talijane, vraćamo na položaj. Nismo mogli učiniti mnogo, pa se bataljon povukao, a neprijatelj je izbio u selo Arapi i Slipčići.«

U 7 sati 28. 1. izbila je nepriajteljska kolona preko Gornje Blatnice na kose sjeverno od Čitluka i ovladala dijelom komunikacije Čitluk — Mostar. Time je bio neposredno ugrožen s leđa 3. bataljon i Prateća četa na položajima sela Sretnica — Selišta — Sv. Ilija, koji su tamo vodili teške borbe. Još u toku noći bila je baterija brdskih topova povučena kod Tokića i Ostojića kuća na cesti Čitluk — Tromeđa — Ljubuški, pa je komandant brigade naredio da ona podrži svojom vatrom izviđački vod brigade koji je zadržavao ovu grupu u njenom nastojanju da prodre u Čitluk.

U to vrijeme već su se jasno ocrtale namjere neprijatelja, kao i to da se Brigada nalazi u opasnosti, da napadima iz pozadine i s fronta bude uništena.

Svojim jakim snagama i preko njima dobro poznatih terena, kroz sela u kojima su još uvijek imali brojne simpatizere, pa i aktiviste, ustaše su do jutra ovladale velikim dijelom terena u pozadini Brigade i izbile na oba njena boka.

Oko 8 sati napadnuta je u Ljubuškom partizanska straža još prije no što je neprijateljska kolona iz Buhova preko sela Lipna izbila na Sitomir povlše mjesta.

U tom momentu bila je ovakva situacija:

— dvije čete 2 bataljona vodile su još uvijek borbu između sela Jare i sjevernih padina planine Trtle;

— Štab 2. bataljona s jednom četom prebacio se kod Primorčevih staja preko komunikacije Mostar — Čitluk i probijao se prema Međugorju;

— 1. bataljon zadržavao je neprijateljsko nadiranje na liniji Krivodol — Biorine;

— da bi izbegao okruženje 3. bataljon povlačio se na liniju Modra Gomila — Dubrava;

— 5. talijanski bataljon povlačio se u neredu prema Žitomisliću i Šurmancima;

— pozadinski dijelovi bili su u pokretu cestom Čitluk — Ljubuški, a taj pokret štitio je na liniji Drežanj — Vlaka Mahala 4. bataljon;

— veze su bile pokidane i onemogućeno jedinstveno komandiranje Brigadom, padala je susnježica, a hladnoća je otežavala pokrete.

Neprijatelj je postigao veliki uspjeh. Svim svojim snagama oborio se na Brigadu, a Štab divizije je još uvijek smatrao da će neprijatelj svoje napade usmjeriti na pravac Široki Brijeg — Posušje — Imotski.

Oko 7 sati prve grupe iz ustaških kolona nadirale su preko k. 196 i dolinom potoka Lukoč i stavile pod vatru i zgradu Štaba brigade. Štab brigade je izišao na brijeg Bašaga južno od Čitluka i odatle s grupom kurira odgovorio na vatru neprijateljskih grupa. Tu je nakon kratkog dogovora komandanta, političkog komesara i načelnika Štaba, komandat donio ove odluke:

— da načelnik Štaba na motociklu odmah krene preko Čapljine u selo Domanoviće i zatraži hitnu intervenciju tenkova 1. tenkovske brigade koji su bili tamo stacionirani;

— da politički komesar krene za pozadinskom zaprežnom kolonom pravcem Ljubuški — Vrgorac;

— da u 3, 1. i 5. bataljon uputi kurire s naređenjima da se povlače u smjeru Međugorje — Ljubuški, zadržavajući na pravcu povlačenja neprijateljske snage.

Načelnik Štaba krenuo je odmah oko 7.30, a politički komesar nešto kasnije tek oko 10 sati. Još dokle su se ovako razvijali događaji oko Čitluka neprijateljska kolona iz Buhova preko Lipna izbila je pred Ljubuški, a u samom mjestu su aktivirane ubačene grupe i ustaški aktivisti. Došlo je do pucnjave oko komande mjesta, i kad je načelnik Štaba na motociklu izbio na Mostarska vrata, otvorena je na njega mitraljeska vatra. Zatim je pristiglo i čelo kolone zaprežnih vozila. I na njih je otvorena vatra, pa su se u punom trku probili, uz gubitke od 3 ranjena, prema selu Hunac i dalje preko mosta na rijeci Trebižat.

Poslije ovoga drugi dio kolone nije mogao da krene prema Ljubuškom već je istočno od k. 251 (Jurjevica) skrenut na cestu Ljubuški — Čapljina i uputio se prema Čapljini. Sačekujući pojedine

grupe, koje su se izvlačile preko Ljubiškog, načelnik Štaba ostao je kod raskrsnice puteva južno od grada do poslije podne, a potom pješke krenuo prema Vrgorcu u namjeri da uhvati vezu sa Štabom divizije.

Kad su ustaše izbile i na Jurjevicu za treći dio kolone i bateriju od 6 brdskih topova bila je presječena odstupnica i tim pravcem. Zbog toga se taj dio vratio s namjerom da se probija pravcem Tromeđa — Međugorje — Čapljina. U međuvremenu su do raskrnice na Tromeđi izbile snage iz srednje njemačko-ustaške kolone. Veze među dijelovima brigade bile su pokidane i svaki starješina morao je samoinicijativno donositi odluke.

Ovaj dio kolone s topovima skrenuo je onda seoskim putem prema selu Pod Crno i Studencima. Tu je, u nemogućnosti da se dalje probija, zbog hridina strmog odsjeka staze, ostao do noći. Komandir baterije i politički komesar bojne komore uzalud su pokušavali to popodne uspostaviti kontakt s nekom od jedinica. Padala je susnježica i bilo maglovito, pa je vidljivost bila slaba. Iz svakog zaseoka otvarana je vatra na upućene kurire, pa se oni nisu mogli probijati, već su se vraćali. Pred večer je krenuo komandir bojne komore Mornar Stjepan da pokuša s jednom patrolom uhvatiti vezu s našim dijelovima negdje oko Studenaca i Stubice. On je, međutim, naišao na dijelove bataljona Narodne obrane, pa su jednim poljskim telefonskim aparatom, priključivši se na telefonskom stupu, pokušali nazvati Ljubuški i Čapljinu. S druge strane žice iz Ljubuškog odgovorile su ustaše psujući im majku partizansku. Mornar je zatim produžio prema Čapljini i tek kasno noću se susreo s političkim komesarom brigade i obavijestio ga o tome gdje se nalaze topovi.

Kako se ni ova patrola nije vraćala, kada je pao mrak politički komesar bojne komore i komandir baterije odlučili su prikupiti seljake iz zaseoka Piriči i Brkići, rastaviti topove i kola i prenijeti ih na cestu Ljubuški — Čapljina. Tamo su našli svega nekoliko žena, a iz pravca zaseoka Ligat otvorena je žestoka vatra. Počela je pucnjava i u selu Studenci. Zbog toga su odlučili onesposobiti i napustiti topove a sa preostalim borcima probijati se prečicama prema Biokovu.

Oko 23 sata prebacili su se preko mosta na rijeci Trebižat kod Vitaljine i krenuli za Bijaču, a odatle u selo Struga, još uvijek ne uhvativši nikakve veze. Tek 30. 1. njihove patrole su u M. Pologu uspostavile kontakt s dijelovima Brigade. Topovi i dio komore bili su izgubljeni.

Načelnik Štaba brigade nije ni iz Vrgorca uspostavio telefonsku vezu sa Štabom divizije, uspjelo mu je to tek iz nekog sela desetak kilometara udaljenog od Vrgorca. Iz Štaba divizije dobio je zadatak da ispita situaciju u Čapljini i o tome podnese izvještaj.

Komandant brigade se oko 10 sati prebacio istočno od ceste Čitluk — Tromeđa — Ljubuški u selo Krehin Gradac, na pravac povlačenja 3. i 1. bataljona. Tamo su se prebacili i dijelovi 4. bataljona, dok su jedna njegova četa, i dvije čete 2. bataljona ostale daleko, odsječene od neprijatelja.

Prvi bataljon je još u 12 sati 28. 1. držao položaje kraj Dobrog Sela i na k. 314, kada je jedna neprijateljska kolona duž desne obale

Neretve bila prodrla do Arape Mlina, a druga kolona preko Sretnice se u Čutluku spojila sa snagama koje su prodrle preko Buhova i Gornje Blatnice.

Nakon što je dobro planiranom vatrom nanijela neprijatelju velike gubitke, pred sektorom 3. bataljona, morala se zbog opasnosti od napada s leđa povući i prateća četa pod komandom komandira Fodor Josipa, a s njom skupa i inžinjerijska četa. Čete su se pod zaštitom 1. bataljona povukle pravcem Gradnići — Krehin Gradac — Čapljina — Tasovčići.

Komandant 3. bataljona, Ban Boško, izvukao je svoj bataljon najorganiziranije i s najmanje gubitaka. I 1. bataljon se povukao bez znatnijih gubitaka na Kukovac i Gradinu.

»Moja četa — piše u svojim sjećanjima Jozo Pekić, komandir 1. čete 1. bataljona[12] — dobila je zadatak da bude u zaštitnici bataljona. Naime, već oko 9 sati saznalo se da se neprijatelj jakim snagama s lijevog krila Brigade probio u našu pozadinu i zauzeo Čitluk. Da je zauzeo Ljubuški, nismo znali. Sjećam se da sam nekoliko kilometara južnije od Dobrog Sela susreo Fodor Josipa, komandira Čete pratećih oruđa, koji me je molio da na tom položaju zadržim neprijateljsko nadiranje dok se on izvuče s minobacačima. Mi smo tu stvarno zadržali neprijatelja više od jedan sat, a onda sam naredio da se četa povuče na slijedeću liniju, a ja sam se pritajio sa tri najbolja puškomitraljesca (Kaleb Jozo, Ančić Ivan i Milardović Nikola) u zasjedi pored jednog poljskog puta. Mitraljescima sam dao zadatak da pripuste ustaše do na 20 metara, a onda puste po jedan dugi rafal, bace po jednu bombu i kada ja viknem »juriš« da se brzo povuku. Naišla je jedna grupa već dobro pijanih ustaša, koji su se derali: »Čekaj rute dok nagari »žute«. Mi smo po dogovoru okinuli po jedan dugi rafal, bacili bombe i dali se u trk. Pošto smo ustaše iznenadili i nanijeli im gubitke i oni su se dali u bijeg. Komesar Cukrov me je dočekao na slijedećem položaju i smijući se ispričao mi kako je promatrao dok smo istovremeno bježali mi od ustaša, a ustaše od nas.

Sličnim taktičkim postupcima mi smo sve do noći zadržavali ustaško nastuapnje od Dobrog Sela do sela Bijakovića. Kada je pala noć, određen sam u prethodnicu bataljona, pa sam, sjećam se, preko nekih brda stranmputicama, po snijegu i gustom mraku pred sobom štapom pipao staze. U toku noći smo izbili u selo Dretelj kod Čapljine«.

Nakon što je u selu Krehin Gradac uspostavio vezu sa 3. i 4. bataljonom, komandant brigade im je dao zadatak da krenu pravcem Tromeđa — Crno — Ljubuški i zauzmu položaje na kosama poviše Ljubuškog. On još uvijek nije ni od kuda primio obavijest da su u Ljubuškom vođene borbe od ranog jutra, a od 10 sati grad je bio u rukama neprijatelja. Bataljoni se nisu uspjeli probiti prema Ljubuškom, jer su i na komunikaciju Čitluk — Ljubuški oko 13 sati izbile jake njemačko-ustaške snage. Zbog toga su komandanti 3. i 4. bataljona, kad su saznali da je pao Ljubuški, svoje bataljone povukli preko Stubice i suglasno ranijem dogovoru s komandantom Brigade krenuli da zatvore pravac Ljubuški — Vrgorac. Na tu liniju izbili su pred svanuće 29. siječnja.

[12] Sjećanja Joze Pekića u arhivi autora.

Pošto je po snijegu i magli uspostavio vezu sa 1. bataljonom i dao smjer prebacivanja, komandant Brigade je, još uvijek ne znajući za situaciju u Ljubuškom, krenuo u tom pravcu s grupicom kurira i omladinskim rukovodiocem Brigade Lenkom Miljkovićem, politkomesarom bolničke čete Ivom Begom, mitralzescem Kačis Petrom i još nekoliko boraca na koje su usput naišli.

U svojim sjećanjima o tom pokretu Lenko Miljković je zabilježio:[13]

»Pošto smo uspostavili vezu sa 1. bataljonom koji se povlačio istočnije od nas i pošto mu je komandant dao zadatak, a iz svakog zaseoka je na nas pucalo, krenuli smo prema Ljubuškom. Smatrali smo, naime, da su tamo naš 3. i 4. bataljon. Po selima su zvonila zvona, ustaše pucale i »šenlučile«. Kad smo u gaju nedaleko od Tromeđe u magli naišli na jednu seljanku, komandant ju je pitao da li je negdje vidjela partizane, ona nas je sumnjičavo gledala i pitala: »Ili vi niste partizani?« Gaće je odgovorio da mi nismo partizani nego smo se samo preobukli u njihove uniforme. Žena na to skoči i zagrli ga govoreći: »Znali smo da ćete doći, u selu vam mi već pečemo kruh!«

Tu seljanku smo poveli sa sobom. Uz put smo naišli na dva zalutala borca iz našeg talijanskog batlajona, od kojih je jedan bio s mitraljezom. Pošto smo i ranije u grupi kod komandanta imali jedan mitraljez, te moju, komandantovu i još dvije strojnice, bili smo dosta sigurni u sebe. Pred večer smo izbili na raskršće »Tromeđa«, na cesti Čitluk — Ljubuški. Tu smo u gostionici zatekli jednog potpuno pijanog ustašu. Dok smo ga ispitivali, a on nas, onako pijan, psovao, javila nam je straža da se cestom približavaju neka dva vojnika. Mi smo očekivali da su to naši, i tek kad su nam prišli vidjeli smo da su ustaše. Predali su nam se iznenađeni. Dok smo razoružavali ovu dvojicu naišla su još dvojica. Ja sam onako s prsiju na njih okinuo kratki rafal iz strojnice. Jedan je pao, a drugi pobjegao. Od zarobljenika smo saznali da u ovom pravcu nailazi jedna ustaška kolona, kazali su da ih je 600. Gaće je s dva borca uputio zarobljenike do gostione u selo Crno, a mi smo ostali u zasjedi sačekati kolonu. Bio je mrak, magla. Iz svih oružja otvorili smo paljbu na guste redove ustaša, pa se povukli. Ja sam ušao u kuću i onog pijanog ustašu, koji je i dalje psovao »majku komunističku«, likvidirao.

Zastali smo dva kilometra dalje kod druge gostionice gdje nas je čekao mitraljezac Kačić sa zarobljenicima. Tu smo opet sačekali ustaše u zasjedi, koji za čudo ni ovog puta nisu bili oprezni. Kad smo iz noćne tame otvorili vatru na njihovu kolonu na cesti, koju smo pustili do na 20—30 metara, nastalo je bježanje, strka, jauci. Ivo Bego pucao je u tu gomilu ljudi vičući: »Ovo vam je od Bege«.

Krenuli smo potom prema Ljubiškom još uvijek uvjereni da su naši tamo. Tek na periferiji gradića saznali smo u jednoj kući, čije stanovike je komandant Gaće od ranije poznavao, da su grad još tog jutra zauzele ustaše.

Poslije pola noći prebacili smo se preko mosta, mislim da je to bilo u Vitaljini, na rijeci Trebižat i produžili prema Vrgorcu. Negdje oko izlaska sunca naišli smo na veću grupu boraca, koja se tu bila

[13] Sjećanje Lenka Miljkovića u arhivi autora.

okupila i već između sebe izabrala komandira i komesara i posjela položaje, samoinicijativno. Tu smo nešto kasnije u selu našli i drugove iz Komande područja Ljubuški. Tako iznureni od borbi i pokreta, koji je trajao već puna 24 sata, tu smo se malo odmorili, potom nas je komandant uputio prema Prologu, a on je ostao s drugovima iz Komande područja da prikuplja i ostale borce koji su se po vodovima ili samostalno probijali preko rijeke Trebižat.

Mitraljezac Kačić, koga smo bili uputili sa zarobljenicima u Ljubuški dok smo pripremali još jednu zasjedu između sela Crno i Mostarskih vrata, upao je te noći tamo u ustaško zarobljeništvo, ali je iz Mostara pobjegao i opet se pridružio svojoj brigadi«.

Do večeri 28. 1. neprijatelj je uspio da pocijepa Brigadu, onemogući joj jedinstveno komandiranje, pokida sve veze i ovlada prostorom između Mostarskog blata, Vitine — Ljubuškog i Neretve. Iako je brigada bila razbijena, njeno pješadijsko naoružanje i živa sila bila je sačuvana. Borci su se uporno probijali prema Biokovu ili na zapad prema Imotsko-Bekijskom polju.

Dvije čete 2. bataljona koje su ostale kod sela Jare i koje su se smatrale izgubljene, također su se u toku dana, napadane od manjih ustaških grupica, održale na sjevernim padinama planine Trtle.

»Na večer smo pokušali da se probijemo i mi prema Ljubuškom smatrajući da su tamo naši. Kod neke usamljene kuće raspitivali smo se od jednog starca za put. Starac nas je upozorio: »Dico, ne idite u Ljubuški tamo su ustaše, čuvajte se!« Tu sam uvidio da i ovdje ima ljudi koji nisu podlegli ustaškoj propagandi. Seljaci su nas upozorili gdje su ustaške snage, pa smo se bez teškoća probili na zapad do sela Cerov Dolac i tamo se sutradan povezali s dijelovima 3. brigade.« Tako se ovih događaja sjeća Burić Vlado, tada pomoćnik političkog komesara 2. čete 2. bataljona.

Brigadna ambulanta, koja nije imala nepokretnih bolesnika, ranjenika ni zaprežnih vozila odstupila je još tokom prijepodneva preko rijeke Trebižat i Novih sela u selo Kulu kraj Metkoviča.

Na kraju ovog dana punog iznenađenja glavnina Brigade našla se s političkim komesarom oko Čapljine i to:

— 1. bataljon i dio 2. bataljona u s. Dretelj,
— 5. (talijanski) bataljon u s. Šurmanci,
— jedna četa 4. bataljona na Debeloj gredi (k. 452),
— Prateća i Inžijerijska četa u s. Tasovčići,
— intendantura, četa za vezu i bojna komora u Čapljini.

Da bi prikupio snage za ovaj svoj ispad, neprijatelj je znatno oslabio dijelove fronta prema 29. diviziji i 2. i 3. brigade 9. divizije, ali je svojim demonstrativnim dejstvima uspio da prikrije to stanje, a mjerama obmane je čak Štabu 9. divizije uspio naturiti uvjerenje da namjerava vršiti akciju u pravcu Imotskog. Vidi se to i iz zapovijesti Štaba 9. divizije od 29. 1. 1945. godine. Interesantne su protumjere koje je Štab divizije poduzeo da bi parirao ovaj neprijateljski ispad. Evo prijepisa te zapovijesti:[14]

[14] Arhiv VII — NOV — k. 343, br. reg. 2/1.

»Štabu 2. prol. i 3. Dalmatinske Udarne Brigade:

Po zauzimanju Ljubuškog sa snagama koje su prodrle preko Lipna, neprijatelj je od pravca Mostara napao dijelove 4. udarne brigade i sa jačim kolononama prodirao pravcima: Mostar — Čitluk — Međugorje i željezničkom prugom Mostar — Slipčići — Kruševići — Čapljina. Ovim neprijateljskim prodorima jedinice 4. brigade došle su u nepovoljnu situaciju i probijale su se pravcem Krehin Gradac — Njive — Međugorje sjeverno od Ljubuškog. Zbog odsustva radio-stanice 4. brigade do sada nemamo veze sa ovim djelovima.

Prema obavještenjima neprijatelj od pravca Širokog Brijega i Posušja namjerava vršiti akciju u pravcu Imotskog. U vezi navedenog

Naređujemo

2. brigada zatvoriće pravac Široki Brijeg — Posušje — Imotski na položajima: Rušt — k. 578 — k. 523 — k. 526 — Rujan (k. 805, k. 820 i k. 834). Jedan ojačani bataljon brigada će zadržati na Posušju, kao i jedinice iz rezerve držati bliže istom. Ova brigada ima zadatak osiguranje mosta kod Prispe i eventualno osiguranje tog pravca.

3. dalmatinska udarna brigada sa jednim bataljonom nalazeći se na prostoriji Cerov Dolac — Šiljevište (Stražnica) sa zadatkom obezbjeđenja od Borajna. Sa ostala 2 bataljona ofenzivno će djelovati u pravcu Ljubuškog prodirući sjeverno od njega i vezivajući se za dijelove 4. brigade, koji se tamo nalaze.

Rad i držanje ovih jedinica mora biti brz i elastičan, samoinicijativno ravnajući se prema situaciji.

Napomena: Brigade će održavati međusobno vezu i putem telefona i kurira redovno će nas obavještavati o situaciji. Na novim položajima sa svojim batljonima povežite se telefonom, kako bi na vrijeme bili obavješteni o situaciji na tim sektorima, i mogli pravilno upotrebiti rezervu.

O svim događajima i promjenama najhitnije nas izvještavajte putem telefona i kurira, kao i radio veze«.

Iako neprijatelj nije imao snaga za bilo kakvo ozbiljnije dejstvo prema Posušju i Imotskom, Štab divizije to nije mogao znati, pa zbog toga nije mogao ni odvajati jače snage za udar na otkriveni neprijateljski bok na liniji Široki Brijeg — Vitina. On je i dalje glavnu pažnju usmjeravao na pravac Široki Brijeg — Posušje, dok je borbena grupa Becker svim svojim snagama nasrtala na rastrojenu 4. splitsku brigadu.

Ne raspolažući još uvijek s dovoljno obavještenja o tome kolike neprijateljske snage su se sručile na Brigadu, politički komesar brigade koji se sam od Štaba našao u Čapljini smatrao je da je sve to samo ispad znatno slabijih snaga, te da će ih moći zadržati pa čak i potisnuti i izvući ostale topove. Još poslije podne u 16 sati prispjeli su u Čapljinu tenkovi iz 3. bataljona 1. tenkovske brigade. Komandant tenkovskog bataljona rasporedio je odmah 2 tenka i dao im zadatak da štite most od pravca željezničke pruge Mostar — Čapljina,[15] i obavijestio majora Mijan Pašku da će s nekoliko tenkova podržati obranu Čapljine.

U toku noći nije došlo do borbe. Neprijatelj je padom mraka obustavio veće aktivnosti, pa je komesar Brigade rano ujutro 29. 1. rukopisom i očito u žurbi izdao Štabu 1. bataljona ovakvo naređenje:[16]

»U toku jučerašnjeg dana sa zaobilaznim manevrom neprijatelj je uspio izbaciti našu brigadu sa dosadašnjih položaja. Neprijateljske namjere nisu nam još potpuno poznate ali pretpostavljamo da nisu tako ozbiljne. Premućstvo jučerašnjih borbi koje je neprijatelj imao nad pojedinim našim jedinicama sastoji se baš u tome što su domaći izdajnici pritiskivali sa svih strana. Da bismo izvršili uspješno prikupljanje naših jedinica i povratili izgubljene položaje kao i materijal nužno je zahtijevati da sve jedinice koje su već prikupljene vrše napad na neprijatelja, te će u tu svrhu vaš bataljon izvršiti hitan pokret pravcem: Čapljina — Zaskoci — Vasilj — Šegine kuće — Bijakovići — Međugorje. Lijevim krilom Meki Dolac preko Kukovac (k. 517) vezujući se na Debelu Gredu sa četom N. obrane a zatim ispitivati teren za Međugorje. Desnim jačim krilom izbiti na Gradinu (k. 522) odatle krenuti pravac Šurmansko Brdo pa dalje po mogućnosti za Bijakoviće. Desno držati vezu sa našim 5. bataljonom i dijelovima Narodne obrane koji će biti sjeveroistočno od Šurmanca, a na koji položaj će biti upućena i jedna četa našeg 2. bataljona. Dijelovi Narodne obrane i našeg 4. bataljona krenut će od Studenaca prema Ljubuškom u cilju zatvaranja komunikacije Ljubuški — Čapljina, a po mogućnosti izvlačenja topova koji su ostali na Gornjim Studencima. Ovdje očekujemo još jedan bataljon 13. hercegovačke brigade. Pored toga prema potrebi učestvovat će i tenkovi skupa s vojskom.

Izvještaj dostavljati u Tasovčiće gdje se mi nalazimo i to po mogućnosti što češće da bi imali pravilan uvid o situaciji.

Ukoliko znadete za naše pojedine dijelove koji lutaju s njima se povežite i obavijestite nas gdje se isti nalaze. Ukoliko nemate municije naša bojna komora nalazi se u Čapljini.

Jačina neprijatelja kako u Međugorju tako i u Bijakovićima nije nam poznata ali pošto se nalazi neprijatelj u Čitluku, Tromeđi i Ljubuškom pa i na Žitomisliću može se naslutiti da može krenuti ovim pravcem, stoga morate biti jako budni i oprezni.

Upućujemo vam ove preostale dijelove gdje ćete smještaj iste naći po vašoj uviđavnosti.«

Tek što je čelo Prvog bataljona izbilo do k. 384 u Čapljini je otpočela pucnjava. Po dobro razrađenom receptu iskušanom prethodnog dana u Ljubuškom i Čitluku iz mnogih zgrada u Čapljini otvorile su vatru grupe ustaških aktivista i od ranije ubačeni i pritajeni ustaški dijelovi. Bio je još mrak. Komandir 1. čete 1. bataljona Jozo Pekić i politički komesar Cukrov Marijan čim su čuli pucnjavu u Čapljini pokrenuli su iz sela Dretelj samoinicijativno svoju četu,

[15] Zbornik, tom IV, knj. 33, br. dok. 11.
[16] Arhiv VII — NOV k. 847, br. reg. 2—5.

koja je tu ostala kao rezerva bataljona. U tom času su se u Čapljini našli samo radni vodovi intendature i bojne komore brigade i nekoliko bolesnika i ranjenika. Njih su ubačene i aktivirane grupe iznenadile umorne i nekolicinu zarobili, vezali žicom i zatvorile u podrum jedne zgrade, a neke, među njima i kapetana Branka Filipovića, odmah likvidirale.

Komandant tenkovskog bataljona pozvao je iz sela Tasovčića još tri tenka i uputio gradskim ulicama prema izlazu iz Čapljine prema Ljubuškom,[17] a u tom momentu se iz pravca Dretelja pojavila 1. četa 1. bataljona s komandirom Pekićem na čelu. Ustaše su već bile posjele Veliku Gradinu (tt. 296) i Malu Gradinu poviše Čapljine, pa su dva tenka pokraj mosta na njih otvorila jaku vatru.

Prva četa 1. bataljona sukobila se s neprijateljem odmah kod ulaska u grad. Tamo se neka jača grupa bila ukopala na groblju. Komandir čete je u svojim zabilješkama ovako prikazao ove borbe:

»Naš prvi vod napadao je desno na groblje pod komandom vodnika Stipe Radića. On je u jurišu rastjerao ustaše i zaplijenio nešto njihova oružja i opreme. U tom jurišu poginuo je vodnik Radić. Sahranili smo ga tu na groblju u Čapljini.

Ostali vodovi napadali su pod mojom neposrednom komandom prema centru grada. Na našem pravcu nastupanja mi smo rastjerali ustaše i duž željezničke pruge izbili na most. Tu sam se povezao s komandantom tenkovske jedinice koja je držala most i isturila svoje tenkove na izlaz iz grada prema selu Trebižat.

Moja četa i 20—30 boraca iz brigade Narodne obrane vršila je pretres Čapljine. Skoro iz svake veće i čvršće kuće neprijatelj je povremeno otvarao vatru, tako da nikada nismo bili sigurni da smo potpuno ovladali gradom. Tek bi likvidirali jedno žarište, na drugoj strani javljalo se drugo. Neprijateljsku glavninu bili smo odbacili prema Ljubuškom, ali ove su se grupice uvijek iznova pojavljivale.

Nastupali smo naporedo s tenkovima, pa smo tako u jednom podrumu našli i neke naše zarobljene borce vezane žicom. Njih smo oslobodili, a zarobili njihove stražare. Oslobođenu komoru uputili smo preko mosta u selo Tasovčiće.

Kada smo se, uz pomoć tenkova, malo oslobodili neprijateljskog pritska u Čapljini, uputio sam Štabu bataljona u Meki Dolac patrolu s pomoćnikom političkog komesara čete Lucić Nikolom na čelu. Upozorio sam Štab bataljona na to da neprijatelj teži da ovlada Čapljinom, te da se i oni povuku na obranu grada. Međutim, politkomesar bataljona Turić Jozo smatrao da je on obavezan izvršiti naređenje polit. komesara Brigade pa je nastavio s pokušajima napredovanja prema Međugorju.

Neprijatelj je u međuvremenu pokušao nove napade iz pravca Ljubuškog. I ovi napadi bili su odbijeni uz pomoć tenkova. Ja sam onda rasporedio četu za obranu grada. Jedan mitraljez postavio sam na minaret džamije i dao mu zadatak da tuče neprijatelja na brisanom prostoru ceste koja iz Čapljine vodi prema Ljubuškom. Odličan puškomitraljezac, neki Marko — ne sjećam mu se prezimena bio je rodom negdje iz okoline Trogira — nanio je s ovog položaja usta-

[17] Zbornik, tom IV, knj. 33, br. dok. 11.

šama velike gubitke, pa su se oni dali u bijeg, a jedan od tenkova ih je progonio. Na žalost, kod izlaza iz mjesta bio je zapaljen. To je komandanta tenkovske jedinice uvjerilo da tenkove bez pratnje jačih pješadijskih snaga izlaže velikom riziku, pa on nije dalje dozvolio da tenkovi progone neprijatelja.

Iz jedne kuće, nedaleko od obale Neretve, gađao je po nama povremeno jedan puškomitraljez, a s prozora i strojnice. Zamolio sam tenkiste kraj mosta da topom gađaju zgradu, a ja sam pod zaštitom mitraljeske vatre uputio dva bombaša. Tenkisti su s tri probojne granate gađali, a mi smo u jurišu upali u zgradu i pretresli je svu do krova i osim jednog mrtvog nismo našli nikoga. Ustaše su se, međutim, pred nama bile povukle na krov odakle ih je rafalom oborio mitraljezac Jozo Listeš.

Kad sam izišao pred zgradu, dotrčao mi je sav izbezumljen mitraljezac Marko i nesuvislo raportirao da su ga na minaretu gađale ustaše, ubili mu pomoćnika, a njemu odnijeli ranac. Ustvari se bio desio nesretni slučaj. Kada je tenkista gađao zgradu koju smo mi napadali, protuoklopna granata je probila zidove zgrade i pod kutom udarila u minaret džamije, gdje je bilo Markovo mitraljesko gnijezdo. Tako je poginuo Markov pomoćnik, a granata je izgleda odnijela Marku ranac s leđa. I danas 32 godine poslije tih događaja može se vidjeti komad kamenog minareta na čapljinskoj džamiji koji je okrpan cementom. To je mjesto gdje je udarila granata.

Oko 14 sati susreo sam se s komesarom brigade Mijan Paškom, koji mi je dao zadatak da s četom čvrsto držim okolinu mosta. Oko 16 sati ponovo je u Čapljini počela jaka borba. Ustaše kao da su izvirale iz zemlje, pojavljivali su se gdje ih nismo očekivali, pa smo čas ovdje čas ondje likvidirali po neku grupicu. Pred mrak sam s mitraljescem Listeš Jozom pretresao željezničku stanicu. Zatekli smo tamo 20—30 ljudi, s petokrakom, a ispostavilo se da su to maskirane ustaše. Razoružali smo ih i zarobili. Na omanjem trgu nas je sa zvonika crkve gađao mitraljez. Upali smo u crkvu i tamo našli dva fratra koji su priznali da su oni pucali. Nismo vjerovali dok nismo pretražili crkvu i u zvoniku našli puškomitraljez i 2 sanduka bombi. Fratre i zarobljenike je odveo jedan tenkista, mislim major, i predao ih nekoj hercegovačkoj jedinici, kojoj su pripadali i ti tenkovi.

Pred večer je major tenkove povukao na lijevu obalu Neretve. U to vrijeme izbio je pred most u priličnoj panici naš talijanski bataljon. Major je dao zadatak Talijanima da napadnu na Gradinu i prema Ljubuškom. Tu su Talijani u nastupanju bili iznenađeni iz kuća i tučeni s bokova, dezorganizirani i najvećim dijelom pobijeni i zarobljeni. Samo manji dio uspio se izvući prema Gabeli.

Major tenkista je odstupio s tenkovima preko mosta, pa sam potom odstupio i ja s mojom četom. Moji mitraljesci Ančić Ivan i Kaleb Jozo zadržali su neprijatelja da za nama ne pređe most. Kada smo na njih otvorili vatru, neki su skakali i u Neretvu.[18]

[18] Podaci koje daje Jozo Pekić djelomično se ne podudaraju s izvještajem Štaba 3. bataljona 1. tenkovske brigade, pošto se u ovom izvještaju ne spominje nikakvo sudjelstvo s pješadijom iz 4. splitske brigade, ali se sjećanja politkomesara brigade Mijan Paške, a i nekih drugih učesnika u ovim borbama, podudaraju sa sjećanjima Pekića. Pretpostavljamo da je koordinacija djelovanja između tenkova i pješadije dogovorena između komesara 4. splitske brigade i zamjenika komandanta tenkovske brigade Josipa Kuštrina.

Gubici moje čete toga dana bili su tri mrtva i nekoliko lakše ranjenih.

Te noći povukli smo se do Kule i sutradan, nakon što su se prikupili još neki dijelovi, povukl smo se preko Biokova u sastav ostalih dijelova Brigade pa sam s četom odmah izišao na položaje prema Ljubuškom u selo Vašarovići«.

Višestruko nadmoćnijim snagama neprijatelj je na svakom odsjeku brzo uspostavljao svoju premoć. Komesar brigade nije imao na raspolaganju nikakvih rezervi kojma bi tog popodneva intervenirao kada su iz smjera Ljubuškog počele nadirati snage borbene grupe Becker.

One su potisnule četu 4. bataljona prema Šipovcu i napredovale cestom prema Čapljini, a snage grupe Deininger potisnule su 5. bataljon s linije Šurmansko Brdo — Neretva. Bataljon, dezorganiziran u odstupanju još u toku 28. 1. odstupio je nekako do Čapljine, gdje je bio upućen u napad na položaje Gradina, poviše samog mjesta. U pokretu kroz grad i na izlazu iz grada bio je sa svih strana napadnut, te se samo manji dio oko 22 sata uspio prebaciti preko mosta u Čapljinu. Obrana Čapljine morala se napustiti.

Dvije čete 1. bataljona, jedna četa 2. bataljona, jedna četa 4. bataljona, manje grupice 5. bataljona i dijelovi Narodne obrane ostali su, nakon što je neprijatelj zauzeo Čapljinu, okruženi na položajima Šipovac — Kukovac — Meki Dolac. Očekujući njihov pokušaj prebacivanja preko Neretve ili Trebižata, neprijatelj je zatvorio prilaze ovim obalama u namjeri da ove dijelove u toku 30. 1. uništi koncentričnim nastupanjem iz Čapljine — Bijakovića i Međugorja. Ova grupa je, međutim, kada je pao mrak krenula u potpuno neočekivanom smjeru Nioći — Vidovići — selo Crno — Vlake — Jurčić i preko terena posjednutog od neprijatelja, uz manje okršaje, uspjela se probiti sjeverno od Ljubuškog u selo Cerov Dolac i spojiti se 30. 1. s dijelovima 2. bataljona koji su tamo izbili 29. 1. ujutro.

Neprijatelju je tako uspjelo napadima iz pozadine i s fronta razbiti brigadu i ovladati prostorom između Mostarskog blata, rijeke Trebižat i rijeke Neretve. Iako su Brigadi nanijeti veliki gubici, ipak su niži rukovodioci izvukli svoje jedinice u cjelini. Ni jedna četa nije bila uništena, osim onih iz 5. (talijanskog) bataljona, koje su bile desetkovane uslijed stjecaja više nesretnih okolnosti. Šest brdskih topova bilo je izgubljeno, ali pješadijsko naoružanje i naoružanje Prateće čete bilo je izvučeno.

Nisu se mogli točno ustanoviti gubici Brigade jer su mnogi koji su se smatrali nestalim pristizali u brigadu nakon više dana, a neki su uspjeli pobjeći i iz zarobljeništva i ponovno se pridružiti Brigadi.

Prema izvještaju Štaba brigade od 11. 2 1945.[19] ukupni gubici u ovim borbama iznosili su 30 mrtvih, 40 ranjenih i 276 nestalih. Od ovih nestalih se u toku veljače u Brigadu vratio znatan broj, tako da se ti gubici boraca i rukovodilaca nisu mogli sa sigurnošću utvrditi. Najvećim dijelom to su bili Talijani iz 5. bataljona. Ipak su to bili najveći gubici koje je brigada pretrpjela u svojoj povijesti.

U izvještaju Štaba 9. divizije od 22. 2. 1945.[20] kaže se: »Prema izjavi jedne drugarice koja je bila zarobljena i na putu iz Mostara za Sarajevo pobjegla, neprijatelj je u ovim borbama zarobio oko 35 naših drugova«.

Da su podaci o gubicima iz svih naših izvještaja nepouzdani, vidi se ako ih uporedimo s podacima koje je u svom »Izvješću« od 31. 1. 1945. dao »Glavni stožer oružanih snaga NDH«. Evo izvoda iz tog »Izvješća«.[21]

»Jadranska fronta'

Poletnim poduhvatom naših postojbi odbačen je neprijatelj na Neretvanskom odsjeku poslije žestokih borbi i zauzet Ljubuški 28. 1. nakon što je odbijen neprijateljski protunapadaj potpomognut sa 8 oklopnih kola, 29. 1. zauzeta je Čapljina uz podporu njemač. protuoklopnih jedinica.

Neprijateljski gubici: 97 poginulih i 103 zarobljena.

Plien: 6 gorskih topova, 2 obična i 1 raketni bacač, 3 stroinice, 12 strojopušaka, 70 pušaka, 1. p. o. puška, 3 strojosamokresa, 28 konja, 5 krugovalnih postaja, 2 samovoza, velike količine strjeljiva, te drugo tvorivo i oprema«.

Franz Schraml piše da je Deiningerova borbena grupa u borbama 21. siječnja zarobila 27 naših boraca i zaplijenila 4 teška mitraljeza, 12 puškomitraljeza, 2 minobacača, 1 protitenkovsku pušku, 32 puške i velike količine municije za pješadijsko naoružanje. Kaže da su tada brigadi naneseni »krvavi gubici«, među kojima su bila i dva komandanta bataljona. Pod datumom 27. siječnja dalje navodi da je zarobljeno 18 boraca i zaplijenjeno 5 tenkova, 8 topova, mnogo pješadijskog naoružanja i municije.[22]

Neprijatelj nije imao razloga da umanjuje naše gubitke, on je vrlo često i do nevjerojatnih razmjera povećavao broj naših poginulih i zarobljenih. Kako su u ovim podacima, što ih je prikazao neprijatelj, sadržani i gubici bataljona narodne obrane i dijelova tenkovske brigade i mjesnih straža, to se gubici 4. splitske mogu procijeniti na 150—160 boraca i rukovodilaca. Od njih je najveći broj bio iz 5. (talijanskog) bataljona.

Najveći gubici su pretrpljeni od neprijateljskih ubačenih grupa, od dijela neprijateljski raspoloženog i od ustaša naoružanog stanovništva.

Mi, koji smo učestvovali u tim borbama, sjećamo se da je u tim selima bilo i dosta stanovnika koji su se lojalno ponašali prema nama i u ovo vrijeme kada smo trpjeli jedan vojnički poraz. Mnogim našim borcima pomoglo je stanovništvo da se probiju do svojih jedinica, upozorilo ih na neprijatelja.

Ustaški glavari nisu imali punog uspjeha da za sobom povuku sve stanovništvo ovoga kraja, a za »novačenje« su morali pribjeći mjerama terora. Oni su izvršili nečuvenu pljačku živežnih namirnica upravo kod ovog stanovništva.

Ipak je ne mali broj i neboračkog stanovništva napustio ove krajeve s ustašama. Kada su nekoliko dana kasnije ponovno oslobođena neka sela oko Ljubuškog i Čitluka, bila su stravično prazna dok smo u njih ulazili 4. i 5. 2. 1945.

[19] Arhiv VII — NOV — k. 847, br. reg. 3—2/5.
[20] Arhiv VII — NOV — k. 843, br. reg. 4/2.
[21] Zbornik, tom V, knj. 37, br. dok. 167.
[22] Franz Schrami, navedeno djelo, str. 114—115.

Okružni komitet KP za zapadnu Hercegovinu u svom izvještaju od 13. 2. 1945. iznosi.[23]

»Koristeći ustaljenost fronta prema Širokom Brijegu i Mostaru, kao i nebudnost dalmatinskih jedinica, koje su držale ovaj front, neprijatelj je još prije ove akcije prebacivao svoje banditske grupice na naš oslobođeni teritorij sa zadatkom da se povežu sa škriparskim bandama i da izvrše puč.

Glavna veza bili su fratri. Organiziranje bandi bilo je moguće zbog toga što mi vojnički nismo mogli kontrolirati teritorij.

Mačekovci i ustaške bande koje su bile okupljene u grupama po našem terenu, a uz podršku većine stanovništva, težile su i radile na tome da unište komunikacije, veze, pobiju rukovodioce i izvrše mobilizaciju.

Neprijatelj je povukao sa sobom iz nekih sela i do 95% stanovništva. Sa terena općine Ljubuški otišlo je 3—4000 osoba.

Nakon progona neprijatelja s ovog terena narod je uvidio našu snagu i jako je zaplašen.

S terena je jedna trećina odbornika pobjegla s ustašama, jedna trećina sa partizanima, a jedna trećina u »škrip«.

I u izvještaju Oblasnog komiteta KPJ za Hercegovinu od 12. 2. 1945. podvlači se neprijateljsko držanje dijela stanovništva.[24]

»Naglašavamo da se dobar dio hrvatskog stanovništva za vrijeme upada ustaša držao neprijateljski i zajedno sa ustašama pljačkao i ubijao naše ljude (zaklan je Ibro Grujić potpredsjednik inicijativnog odboro NOF, ubijena su 2 člana SKOJ-a). Muslimani su se dobro držali i veliki broj njih, naročito iz Ljubuškog, izbjegao je s našom vojskom. Grad je iza ustaša ostao sasvim opljačkan, a u pljački su učestvovali i seljaci iz okolnih sela . . .«

Čim su se prebacili u rejon Prolog — Crveni Grm 3. i 4. bataljon organizirali su obranu i zaustavili nasrtaje neprijatelja prema Vrgorcu. U toku 30. i 31. 1. prikupili su se na ovom sektoru i ostali dijelovi Brigade, pa su već od 1. 2. optočele pripreme za protuudar na neprijatelja.

Njegovi manji dijelovi su se, međutim, u toku noći 29/30. 1. probili do Gabele i Metkovića i tu porušile mostove preko Neretve. U takvoj situaciji se našao ugrožen i bok i pozadina 29. hercegovačke divizije, pa je njen Štab brzo i oštro reagirao na ovu neprijateljsku prijetnju. On je u rejon prema Čapljini uputio glavninu Hercegovačke brigade narodne obrane, jedan bataljon 13. hercegovačke brigade, tenkovsku polubrigadu, a s položaja prema Nevesinju i cijelu 12. hercegovačku brigadu.

Time je na lijevoj obali Neretve oko Počitelja bilo prikupljeno do večeri 31. 1. oko 3.000 boraca, koji su se pripremali da forsiraju Neretvu i udare u bok neprijateljskih snaga na sektoru Čapljina — Čitluk.

Pošto se nije znalo koji je konačni cilj neprijatelja u ovom ispadu, a ni jačina upotrebljenih snaga, Vrhovni štab je 30. 1. u 11 sati depešom naredio 8. korpusu da prema Mostaru intervenira svim raspoloživim snagama.

[23] Istorijski arhiv Mostar, PIK br. reg. 19—588.
[24] Istorijski arhiv Mostar, PIK br. reg. 19—587.

Istog dana u 12. sati Štab 8. korpusa naredio je obustavu sveg saobraćaja na putevima u Dalmaciji kako bi se nesmetano mogle prebaciti trupe namijenjene za udar na Široki Brijeg i Mostar. I dokle se vršilo pregrupiranje ovih snaga, 4. splitska brigada je, prevladavši krizu u koju je bila dovedena neprijateljskim ispadom, sredila svoje bataljone i s padina Biokova primakla ih obalama rijeke Trebižat.

Osjetio je to i Štab 9. ustaškog stajaćeg zdruga, pa već u svom izvještaju za 31. 1. 1945. bilježi:

»Jedna sat. 1. bojne upućena u rejonu Humac — Crveni Grm, sa zadatkom da potisne jake partizanske dijelove, koji su tamo ujutro zaposjeli desnu obalu Trebižata. I pored podpore bacača sat. nije uspjela preći rijeku Trebižat, tako da je pred večer srušen most«.

Brigada je, dakle konačno 31. 1. neprijatelja na svom odsjeku fronta prisilila da pređe u obranu. Pošto nije sačuvano brigadnih pismenih izvještaja o borbama koje je Brigada vodila slijedećih dana, poslužimo se izvještajima ustaškog 9. stajaćeg zdruga. U izvještaju za 1. 2.[25] kaže se da su neprijateljski avioni lovci »u 10.30, 11.30, 12.45, i 15.00 bombardirali i mitraljirali Ljubuški i postave oko istog. Istovremeno iz sela Vašarovići, Lisice i Crveni Grm prikupljeni partizani pokušali su načiniti mostobrane na Trebižatu kod s. Humca i s. Lošić«.

Izvještaj za 2. 2. 1945:[26] »Noću 1/2. 2. partizani pokušali izvršiti prelaz preko Trebižata kod s. Kutac i na crvenogrmski most, ali su odbijeni odlučnim otporom naših zasjeda. Iste noći partizani slabijim snagama napadali Ljubuški iz smjera Vitine, ali su ujutro protunapadom protjerani.

U 7.30 neprijateljski zrakoplovi bacili 2 bombe u blizini stožera 2. bojne o.z. (Duvanjski ured). Od 14. do 15. sati 6 neprijateljskih zrakoplova ponovo napali Ljubuški i Humac, tukli strojničkom vatrom i bacali bombe da bi omogućili partizanima prelaz preko Trebižata. Jednovremeno partizani su izbacili oko 70 mina iz bacača na naše postave oko s. Humac, kod kojega se pripucavalo gotovo cijeli dan. Vlastiti gubici: 3 ranjena (1 milicionar). Neprijateljski gubici nepoznati. Jedan vod vršio razviđanja smjerom Mostarska vrata — Međići bez dodira sa protivnikom«.

Kako se učesnici Uvodić Vinko, Pekić Jozo i Listeš Jozo sjećaju, bataljoni su u ovim napadima bili raspoređeni:

— 4. bataljon od k. 236 (Lovreč) do sela Dodig,
— 3. bataljon na komunikaciji Crveni Grm — Ljubuški,
— 1. bataljon Vašarovići (zaselak Lošće — Vinine),
— 2. bataljon u rezervi selo Crveni Grm,
— Prateća četa — Rastočine.

1. 2. prebacili su se na desnu obalu Neretve kod sela Šurmanci dijelovi 29. divizije. Podržani vatrom tenkova s lijeve obale Neretve oni su obrazovali mostobran, na koji su se u toku slijedeća dva dana prebacile jake snage 12. i 13. hercegovačke brigade. Zbog situacije oko gornjeg toka Neretve komandant 369. divizije je bio prinuđen

[25] Zbornik, tom IV, knj. 33, br. dok. 164.
[26] Zbornik, tom IV, knj. 33, br. dok. 165.

izvući dva bataljona 370. puka, pa je ustaške snage na sektoru Ljubuški — Čapljina, lišene pomoći ovih bataljona, ubrzo zahvatila malodušnost, a već od 3. 2. i panika.

»Oko 08.00 sati primljena je vijest da je Čapljina napuštena, što je silno uticalo na moral vojničara i pučanstva koje se počelo u većim masama povlačiti cestom za Mostar«. — Navodi se u izvješću za 3. 2. 1945.[27]

Ali zapovjednik 9. ustaškog zdruga se još ovog dana nikako ne može pomiriti s gubitkom Čapljine i teritorije općine Čitluk i Ljubuški, pa u »izvješću« navodi svoju namjeru:

»Organiziranje obrane na liniji s. Ljuti Dolac, s. Ružići, Vis Stražnica, Dobro Selo, Slepčići koja se ima držati po svaku cijenu do 8. 2. 1945. godine, to jest do pristizanja njemačkih snaga sa kojima će se izvršiti protivnapad, radi ponovnog izlaska na rijeku Trebižat«.

Ništa se više od te namjere nije moglo ostvariti pa bojnik Majer u izvješću za 4. 2. iznosi:

»U sumrak 3. 2. povukao se u Ljubuški nadporučnik Morđin sa dijelovima 3. bojne (oko 140 ljudi iz Studenaca). Zbog ovoga je preduzeta organizacija postava i sa jednom ojačanom sati zaposjednut je Liget, Jurjevica i Vučići, te miniran put za Čapljinu. Dne 4. 2. ujutro uspjeli su partizani preko Humca prodrijeti u donji dio grada Ljubuški, ali su u 9 sati protunapadajem izbačeni iz grada uz znatne gubitke.«[28]

Dalje se u izvještaju navodi kako se u toku dana morao napustiti Ljubuški. U kolikoj žurbi su ustaše morale napustiti grad, govori Vinko Uđović u svojim zabilješkama:[29]

»Mi smo nekoliko dana držali položaje duž rijeke Trebižat. Neprijatelj nas je tukao minobacačkom vatrom iz Humca i artiljerijom iz Ljubuškog sa Mostarskih vrata. Naša minobacačka četa uzvraćala je tukući položaje. U jednom od tih neprijateljskih minobacačkih napada poginuli su od jedne mine komesar 4. bataljona Urlić Mili i Mrduljaš Tonka, referent saniteta istog bataljona, te još jedna drugarica. Tu su i sahranjeni. Moja četa je bila negdje sjeverozapadno od mosta na rijeci Trebižat, preko koga vodi cesta Crveni Grm — Ljubuški. Par dana smo tu pokušali potisnuti mi ustaše a oni nas. Često smo se uzajamno dovikivali i, naravno, psovali jedni druge.

4. 2. 1945. moja četa je prešla most na Trebižatu, a i ostale jedinice lijevo i desno od nas prešle su rijeku (4. i 1. bataljon). Zauzeli smo selo Humac, a oko podne i sam Ljubuški. Naša četa je kroz Ljubuški izbila na Mostarska Vrata i zarobila 2 haubice sa kojih su ustaše odnijele zatvarače. Tu smo našli i našu brigadnu radio-stanicu, ali je bila oštećena sa 2 metka. Turić Ivan je prvi istrčao na tvrđavu poviše Ljubuškog, a ustaše su u bijegu tada zapalile skladište municije. Čuli smo jake detonacije. Desno od nas napadao je naš 4. bataljon i neke hercegovačke jedinice. Oni su negdje na cesti prema Čitluku zapalili jedan kamion. Kod ustaških topova našli smo 2 još topla pečena jagnjeta, koje ustaše nisu dospjele skinuti s ražnja.

[27] Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 167.
[28] Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 168.
[29] Sjećanja Vinka Uvodića u arhivi autora.

Požurili smo za neprijateljem, ali on je, odbacujući sve teže dijelove naoružanja u neredu pobjegao stranputicama prema selu Buhovu.«

I u spomenutom ustaškom izvještaju se navodi kako su se 2. i 3. bojna morale izvlačiti pravcem: Humac — Lipno — Hamzići — Čerin — Trla, planina — Jare — Uzarići — Široki Brijeg. »Pošto se ovim pravcem nisu mogle povlačiti dvije haubice s kojima je raspolagala bojna to su sa istih uzeti zatvarači i zirne sprave te onesposobljavanje za daljnju uporabu. Isto tako uništen je izvjestan broj zaplijenjenih pušaka, eksploziva, mina, partizanska pismohrana i druge stvari koje se nisu mogle ponijeti.«[30]

Još veća panika zahvatila je ustaše 5. 2. kada su se na pravcu Širokog Brijega pojavile snage 26. udarne, a na pravcu Ljubuškog 19. udarne divizije. Jedinice 29. hercegovačke divizije gonile su ustaše od Čapljine prema Mostaru, a 3. i 4. brigada 9. dalmatinske divizije prema Širokom Brijegu.

»5. bojna o.z. bila je napadnuta u Dobrom Selu oko 16.30, ali ona nije primila borbu već se odmah počela povlačiti smjerom Dobro Selo — Selište — Mostar. Oko 17.30 ponovo su se kao prošlog dana pojavili gusti redovi ove bojne na visu Razdolje koji su žurno odstupali prema Selištu gdje se nalazio i stožer zdruga. Ova bježeća masa unosila je paniku kako među vojničarima tako i među civilnim pučanstvom, koja se još više povećavala njihovim uzvicima: »Pakujte se, eto partizana«. Zapovjednik zdruga i glavar stožera divizije u ovo vrijeme nalazili su se sa razviđačkim odjelom 3. bojne 2. gorskog zdruga u borbi kod Primorskih staja. Videći da se lijevo krilo povlači obojica su odmah došli u Selište i nastojali su svim silama da zadrže povlačenje 5. bojne. Međutim, ovo nije uspjelo pošto je većina ovih vojnika bila spremna da upotrebi oružje ako ih se ne pusti da prođu«.

Tako bojnik Majer, zapovjednik 9. ustaškog zdruga, u svom izvješću od 5. 2.[31] opisuje paniku koja je zavladala u ustaškim redovima.

Do mraka 5. 2. snage 9. i 29. divizije protjerale su ustaše na liniju njihovih položaja s kojih su krenule 27. 1. Sutradan 6. 2. uvedene su na toj liniji u borbu svježe snage 19. i 26. divizije, a 4. splitska udarna brigada povučena je kao dio korpusne rezerve u selo Grab, Vašarovići, Orahovlje.

I rukovodioci i borci 4. splitske udarne brigade izražavali su želju da nastupaju dalje za ustašama, učestvuju u borbama za Široki Brijeg i Mostar. Međutim Štab 9. divizije, pošto je zapovijeću[32] 8. korpusa od 4. 2. 1945. bio obavezan dvije svoje brigade izdvojiti za korpusnu rezervu, odlučio je da u rezervu prebaci 4. splitsku.

Svojom zapovijeću[33] od 4. 2. 1945. Štab divizije je naredio da se Brigada, čim bude smijenjena od jedinica 19. udarne divizije, prikupi na prostoru Vašarovići — Grab — Veljaci, tu reorganizira svoje jedinice i odmori.

[30] Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 168.
[31] Zbornik, tom IV, knj. 33, br. dok. 169.
[32] Zbornik, tom IV. knj. 33. br. dok. 25.
[33] Arhiv VII — NOV — k. 843, br. reg. 5—1/1.

Na ovom prostoru Brigada je ostala do 10. 2. Tu je izvršen nov raspored kadrova, pošto je Brigada u borbama od 27. 1. do 4. 2. imala što poginulih što ranjenih, a što nestalih, ove gubitke:

— 1 komesar bataljona,
— 3 komandira četa,
— 2 zamjenika komandira četa,
— 1 pomoćnika komesara čete,
— 5 vodnih delegata,
— 13 vodnika i zastavnika,
— 18 desetara.

Popuna je izvršena unutar same Brigade, ali nije nađena naredba o rasporedu kadrova. Uglavnom su u okviru bataljona određene zamjene za pojedine četne i vodne rukovodioce, a desetari su imenovani iz redova boraca koji su se najbolje držali u toku ovih borbi. Jedan dio mjesta ostao je upražnjen, jer se očekivao povratak iz bolnica lakše ranjenih, pa su pojedini rukovodioci obavljali po dvije dužnosti.

Tutanj bitke oko Širokog Brijega, prelijetanje naših aviona, artiljerijske kanonade, odjeci bombardiranja, govorili su nama, ratnicima, jasno kakva teška bitka se tamo vodi. Onda u večer 7. 2. tutanj se pomjerio na istok. Široki Brijeg »ustaški Alcazar« bio je zauzet u bici koju su kasnije prekaljeni njemački oficiri po silini vatrenih udara uspoređivali s najtežim svojim borbama u drugom svjetskom ratu. Predstojale su borbe za oslobođenje Mostara.

— Naša brigada dobila je zadatak da napada s. Vrdi, željezničku stanicu Drežnica i da ne dozvoli neprijatelju koji bi eventualno pokušao od pravca Konjica priskočiti u pomoć napadnutom mostarskom garnizonu. Desno od nas nalaze se 2 bataljona 13. brigade, a lijevo od nas nema naših jedinica.

U podacima o neprijatelju koje je 12. 2. u 18 sati[34] dao obavještajni oficir 9. divizije kapetan Špiro Marković vidi se da se tada nije znalo kakve neprijateljske snage stoje pred frontom napada brigade. »Broj jedinica koje drže položaje na našem sektoru izviđači nisu mogli utvrditi, a niti su seljaci mogli dati tačan broj jedinica. Tačno je da se na ovim položajima nalaze ustaše 9. gorskog zdruga, jedinice »Vražje« divizije, dok sa sjeverne strane pretežno ustaše i Kapuličina banda, u vezi ovoga seljaci pričaju da je Kapulica otišao da nas napadne s leđa« — kaže se između ostalog u tom izvještaju.

Izviđački odjel Brigade koji je od Goranaca krenuo prema Drežnici naišao je kod Plandišta tog popodneva u 15.30 na grupu od 30 neprijateljskih vojnika. Došlo je do pucnjave, ali se neprijatelj brzo povukao prema selu Sedlu.

Kada su 13. 2. ujutro bataljoni krenuli na zadatak, sukobili su se oko 8 sati s jakim njemačkim snagama na položajima Gradina — Tetrnača.

Tek je kasnije od zarobljenika dobiven podatak da se radi o 359. puku njemačke 181. divizije, kojeg je ojačanog sa 116. izviđačkim bataljonom i 999. baterijom, kao svoju rezervu iz Sarajeva,

[34] Arhiv VII — NOV — k. 527, br. reg. 28—1/4.

uputio komandant 21. armijskog korpusa. Sve ove snage objedinjene su u borbenu grupu von Hardt (Kampfgruppe von Hardt), nazvanu tako po komandintu 359. puka.

Grupa je 12. 2. dopremljena željezničkim kompozicijama u Drežnicu i imala je zadatk da s leđa ugrozi snage koje su napadale Mostar i istovremeno osigura prihvatnicu neprijateljskim jedinicama u povlačenju u pravcu Konjica.

U 10 sati 13. 2. neprijatelj je podržan žestokom artiljerijskom vatrom prešao u napad sa položaja Tetrnača (k. 920) Popratnik — Pometnik (k. 704) u pravcu Vilenjaka (k. 807) — Vasin Dolac (k. 879), Čaprluga (k. 927) Lazetine. Drugi bataljon odbio je njemačke napade prema Lazetinama. U teškoj borbi ranjen je politkomesar čete Lekšić Kruno i još trojica boraca, ali bataljon nije odstupio. Više je uspjeha imao neprijatelj u napadu na 13. južnodalmatinsku brigadu. Njena 2 bataljona bila su rasturena na širokom prostoru. Neprijatelj ih je potisnuo i uspio ovladati ključnim položajima Čaprlugom (k. 927), a odatle je nastavio pritisak na Jastrebinsku i Vasi Dolac.[35]

Četvrta splitska brigada bila je i inače na veoma osjetljivom dijelu fronta. Lijevo od nje nije bilo nikakvih naših snaga, a po strminama planine Vlajne vršljale su ustaške grupe i »kamišari«. Izbijanje njemačkih snaga na Čaprlugu ugrozilo je njenu pozadinu i desno krilo. Zaprijetila je opasnost reprize događaja oko Čitluka.

Ali sada Štab brigade brzo i oštro reagira. Ubacuje u borbu svoju rezervu 4. bataljon, 1. i 3. bataljonu naređuje da čvrsto drže Gradinu, Osoje i Runjavu Glavu, a 2. bataljonu da povije svoje desno krilo prema Pećinama. U toku noći Nijemci su sa Čaprluge i iz prostora Vlaštuk uputili nekoliko izviđačkih odjeljenja koja su bila odbijena.

Još oko podne 13. 2. komandant brigade major Ivan Gaće izvijestio je Štab divizije da pred frontom Brigade ima svježe njemačke jedinice. Tamo su u to sumnjali, ali kada su Nijemci izbili na Čaprlugu, Štab divizije je naredio da se na taj sektor ubace 2 bataljona 2. proleterske brigade. Pristupilo se koncentraciji jakih snaga da bi se zaustavio njemački prodor na desnom krilu 4. splitske.

Izvršivši sve pripreme komandant brigade je u 6.30 sati 14. 2. izdao i pismenu zapovijest[36] kojom je naredio:

— da 4. bataljon napadne neprijatelja u rajonu Vlaštak — Rovi — Čaprluga tako što će preko k. 987 i pored Pećina izbiti pred Vlaštak, prethodno uhvativši vezu sa bataljonom 2. proleterske koji će nastupiti pravcem Međugvode — Marjanova bukva — Jastrebinska — Vlaštak;

— da istovremeno 2. bataljon vatrom bočno tuče neprijatelja na Tetrnači sa Umca i k. 930;

— da 1. bataljon čvrsto posjedne Gradinu i kose iznad Osoja i budno motri na neprijatelja u selu Vrdi. Minobacačko odjeljenje ispod Runjave Glave kojega će bataljon koristiti za tučenje neprijatelja u slučaju pokušaja prodora ovim pravcem;

[35] Arhiv VII — NOV — k. 847, br. reg. 4—5.
[36] Arhiv VII — NOV — k. 847, br. reg. 6—4.

— 3. bataljon nakon što svoje položaje Gradina — Osoje preda 1. bataljonu prebaciće se u kolibe Vratince i služiće kao brigadna rezerva;

— jedno minobacačko odjeljenje razmjestiti kod k. 930 sa zadatkom da podržava napade naših jedinica na Vlaštak i Čaprlugu;

— brigadna ranjenička prihvatnica smjestit će se kod Vraničkog Brda;

— Štab brigade na k. 930:

— popuna municijom iz isturenog odeljka bojne komore kod Vraničkog brda.

Napad na neprijateljske položaje počeo je u 12 sati istog dana. Neprijatelj se povukao iz Vlaštaka, ali je čvrsto držao Tetrnaču i Čaprlugu. Posebno na Čaprlugi se dobro utvrdio u rovovima iskopanim u snijegu i bunkerima od kamena i zemlje. Tu su borbe bile veoma teške. Četvrti bataljon napadao je sa sjeverozapada. I komandant i politkomesar Brigade bili su na položaju.

»Situacija je bila takva da smo neprijatelja morali zbaciti sa Čaprluge, da bi oslobodili svoje snage za napad na selo Vrdi i dalje prema Drežnici. S druge strane neprijatelj je sa položaja na tom nevelikom ali izvanredno dobro izabranom brežuljku svakog časa mogao ugroziti Brigadu, nabaciti je na neprohodnu Vlajnu planinu i nanijeti joj teške gubitke. I kad se popodne spremao juriš na Čaprlugu i sam sam lično spremio torbicu bombi i uputio se na položaj« — sjeća se Ivan Gaće, tada komandant Brigade.[37]

»Na to me — sjeća se on dalje — politčki komesar Brigade Paško Mijan upozorio da je moja partijska dužnost da komandujem, a ne da bacam bombe, a ja sam mu odgovorio onom uzrečicom, koja se dugo poslije prepričavala u Brigadi: »Pusti, Paško, Partiju sada treba uzeti Čaprlugu«.

Ivan Babić ,tada obavještajni oficir 4. bataljona u svojim sjećanjima iznosi:[38]

»Prvi nalet na Čaprlugu nije uspio. Po dubokom snijegu privlačili su se bombaši njemačkim položajima, dok su po tim položajima tukli naši minobacači i mitraljezi. Nijemci su iz rovova u snijegu i improviziranih bunkera odgovarali vatrom »Šaraca« i ručnim bombama. U napadu je poginuo komandir Izviđačke čete Stjepanović i Milić Ivan-Bocman, komandir čete iz 4. bataljona, te još četvorica boraca.

Ova uzvišica na maloj visoravni iznad kanjona Neretve imala je za branioca izvrsne uvjete. Okružena je bila brisanim prostorom, a na snježnoj bjelini isticala se i igla a kamoli ne bombaš. Ipak su se na desnom krilu javili dobrovoljci: Vulić Jozo, Borčić Zlatko i Žanko Frane. Štitio ih je svojim mitraljezom mladi Rus Boris — nisam mu upamtio prezimena, i njegov pomoćnik Jerković iz Žrnovnice. Dok je Boris svojim rafalima iz male daljine zaslijepio njemačkog mitraljesca, Borčić i Vulić su se, puzeći po smrznutom snijegu, stopu po stopu privlačili ledom okovanom bunkeru od kamenog suhozida. Vulić je ubacio bombe i onda za vruću cijev dohvatio njemački šarac. Izvukavši ga otkotrljao se niz padinu i ostao neozlijeđen.

[37] Zabilješke o razgovoru s Ivanom Gaćom u arhivi autora.
[38] Sjećanja Ivana Bubića u arhivi autora.

Borčič Zlatko je također bacio bombe i u tom momentu ga je odnekud s lijevog boka ošnuo rafal. Našli smo ga nakon zauzeća Čaprluge onesviještenog u snijegu s teškom ranom na glavi. Poginuo je mitraljezac Boris i njegov pomoćnik, ali je i u njemačkim redovima nastao pravi pokolj. Komadi tijela letjeli su iz njihovih zaklona poslije Borčićevih i Vulićevih bombi.

Ujutro 15. veljače 1945. na Čaprlugu je prebrojano 26 mrtvih njemačkih vojnika.«

Tog popodneva 14. 2. dok su trajale borbe na Čaprlugi, ostaci potučene njemačko-legionarske 369. divizije i 9. ustaškog zdruga su se izvlačili iz Mostara lijevom obalom Neretve. Zbog toga je borbena grupa von Hardt tako uporno držala ove položaje. Njen zadatak bio je da po svaku cijenu osigura prihvat jedinica u povlačenju.

Pošto su 14. 2. oko 12 sati u Mostar prodrle snage 26. dalmatinske divizije, a nešto kasnije i jedinice 19. dalmatinske i 29. hercegovačke divizije, Nijemci i ustaše pokušali su usporiti nastupanje ovih jedinica u samom gradu. U tim borbama poginuo je između mnogih i komandant 370. puka major Becker. Onaj koji je svojom borbenom grupom 17 dana ranije pokušao uništiti 4. splitsku brigadu. Sada su njeni borci na kosama duž desne obale Neretve nanosili gubitke njegovim jedinicama u odstupanju.

Uporne borbe ojačanog 359. njemačkog puka i činjenica da je 29. hercegovačka divizija mogla za dejstva duž komunikacija na lijevoj obali Neretve odvojiti svega 2 bataljona, koji su se slabo mogli angažirati na tom pravcu omogućila je njemačkim snagama da se povuku ovom cestom.[39] Međutim, razrušena željeznička postrojenja i sabotaže željezničkog osoblja, te pod vatru 9. dalmatinske divizije stavljeni veliki odsjek pruge između Raške gore i Drežnice uzrokovali su da neprijatelj nije uspio da se izvlači duž željezničke pruge, pa je plijen u Mostaru bio više nego impresivan, između ostalog 9 lokomotiva i 65 vagona. Na vagonima su zaplijenjeni i dalekometni topovi 155 mm 649. obalskog artiljerijskog puka, a nađeno je i 6 topova iz artiljerijskog diviziona 9. divizije, što ih je neprijatelj bio zaplijenio u pothvatu »Bura«, nedaleko od Ljubuškog.[40]

Sutradan 15. 2. Brigada je napala preko Tetrnače i Osoja na selo Vrdi i Arapovo Brdo. Treći bataljon spustio se u 12 sati stazom niz strmi odsjek hridine Osoja i preko zaseoka Podosoja napao na zaselak Botini.

»Tu je na nas — piše Vinko Uvodić — otvorena mitraljeska vatra dok se streljački stroj probijao kroz snijeg što nam je dopirao do pojasa. Naš mitraljezac Markota Jure, koji je bio na lijevom krilu čete, zarobio je tu jednog njemačkog podoficira. Bila je to krupna

[39] Štab 369. divizije, koji se u međuvremenu bio preselio iz Bijelog polja kraj Mostara u Jablanicu, naredio je 14. 2. na večer da se Mostar napusti. U stvari Mostar je bio oslobođen još 14. 2. oko 19 sati, ali kako se obrana svakog pojedinog grada smjela napustiti tek po ličnom Hitlerovom naređenju koje je za Mostar uslijedilo u 20 sati, to je i Štab divizije tek tada izdao naređenje za povlačenje. Zaštitnica snaga u povlačenju (909. tvrđavski pješadijski bataljon i Protutenkovski bataljon imali su po tom naređenju da se 15. 2. povuku do sela Mandić na lijevoj obali Neretve (u visini Čaprluge) i tu povežu s borbenom grupom von Hardt.
[40] Zbornik, tom IV, knj. 33, br. dok. 154.

ljudeskara, a Markota ga, zanijet pucanjem iz svoga mitraljeza, nije ni razoružao, a imao je, Švabo, neki golemi pištolj »štajer«. Ja sam obilazeći lijevo krilo čete primijetio da Švabo nije razoružan, pa sam ga razoružao i u pratnji dvojice boraca uputio u Štab brigade.

Vratio sam se potom do sredine streljačkog stroja moje čete, gdje je naše napredovanje zadržala jedna grupa Nijemaca zaklonjena iza nekog zida na oko 70—80 m udaljenosti. Uzeo sam automat i kazao borcima kad ja okinem rafal svi na juriš. Iza zida su virile samo glave Nijemaca pokrivene šljemovima, ja sam nanišanio i kad sam htio pritisnuti okidač, osjetio sam strašan pucanj. Kao da mi je tromblon otkinuo pola glave. Zateturao sam se i pao. Ustvari dobio sam metak u desnu donju vilicu. Izbio mi je par zubi i prebio vilicu. Komadići kostiju su mi uletjeli u grlo. Desno rame mi je bilo razmrskano. Bolničarka mi je u jednoj udubini previla ranu, a sam sam prstima iz usta izvlačio komadiće kosti i usirene krvi. Ispratio me do brigadnog previjališta jedan kurir. Svoj automat sam ostavio komandiru Iliji Maltežu na poklon. Iz previjališta sam upućen u bolnicu u Mostar. Ostalo mi je nezaboravno kako su naši drugovi i drugarice iz Brigade plakali kad su me vidjeli ranjenog (Gazibara Andrija, Ivanišević Ljubica, Radić Danica, Restović Mate). Radić Danica je skinula sa sebe košulju i ostala u majici i bluzi, a košulju je meni poklonila. Moja je bila sva krvava. Dala mi je i svoju kapu titovku. Takav je bio moj rastanak od Brigade u kojoj sam proveo cijelo vrijeme od njenog formiranja. U bolnicama Mostar, Split, Zagreb proveo sam sve do 27. 12. 1945. kada sam pobjegao i došao u Sanitetski bataljon 9. divizije u Rumi«.

Do mraka su bataljoni protjerali Nijemce iz sela Vrdi i s Arapovog brda. Već u toku noći je 1. bataljon na lijevom krilu forsirao Drežanku i izbio u bok posadi Drežnice. Drugi i Treći bataljon su sa strmih klisura Trmošnika jakom vatrom tukli njemačke položaje, a njih je s lijeve obale Neretve gađala njemačka artiljerija i tenkovi. Hridine su pružale izvrstan zaklon pa nije bilo gubitaka. Međutim, prilikom iznošenja jednog ranjenika grupa boraca nagazila je na neke posebne, tada prvi put viđene, nagazno-potezne mine u snijegu. Poginula su petorica.

Borci 2. bataljona ušli su u željezničku stanicu Drežnica u 16.30 sati poslije podne. Neprijatelj se pod borbom povukao, a 1. bataljon izbio je za njim do zaseoka Čopi. Tu je dalje gonjenje preuzela 29. hercegovačka divizija.

Sutradan 17. 2. javio se komandi 2. cete 2. bataljona jedan žandar iz Gornje Drežnice. Kazao je da u selu i oko sela ima nekoliko žandara i milicionera, neki od njih žele da se priključe partizanima. Nakon što je obaviješten Štab 2. bataljona, upućena je ova četa, pa se tamo predalo 19 žandara i milicionera. Neki su odmah uključeni u jedinice Brigade, a trojica su predani pozadinskim organima radi ispitivanja.

U ovim teškim petodnevnim borbama Brigada je imala veliki uspjeh. Neprijatelju je nanijela gubitke od 40 zarobljenih i 200 mrtvih i ranjenih vojnika, prema izvještaju[41] Štaba brigade od 21. 2. 1945. Velike gubitke imali su i bataljoni brigade: 20 mrtvih i 69 ranjenih. Tako visoke gubitke brigada nije pretrpjela (ako izuzmemo gubitke talijaskog bataljona u borbama kod Čapljine) ni u jednoj borbi u toku svoje historije. Nažalost prikaz operacija u navedenom izvještaju je veoma štur. U njemu borbe za Čaprlugu nisu čak ni spomenute. Sjećanja pojedinaca o tim borbama su izblijedila, ali nadajmo se da će knjiga memoarske građe, koja će slijediti ovoj kronici, unijeti više svjetlosti u ova zbivanja na snježnim smetovima divlje i vrletne Čabulje i mjesečevom krajoliku hridina u kanjonu Drežanke i Neretve.

U Drežnici je neprijatelju zaplijenjen 1 teški bacač, 25 pušaka, 500 granata za teški bacač, 250.000 metaka, dosta vojničke spreme i nešto eksploziva.

Ne smijemo ovdje izostaviti veliki doprinos žena iz lesa Knežpolje, Gradac, Dobrić, Polog. Po dubokom snijegu, kada je za prenos municije bila neupotrebljiva i tovarna stoka, više od stotine žena bilo je angažirano na tom prenosu s ceste kod sela Žvatić, pa preko kosa Čabulje planine do isturenog odjeljka bojne komore Brigade u kolibama Vratince iznad Drežnice. Izdržale su te žene napore prenošenja i do 40 kilograma teških sanduka municije po dubokim prtinama po 20 i više kilometara. Izdržale su s pjesmom. Fotografije njihovih pod teretom pognutih figura čuvaju se i danas u muzejima revolucije Mostara i Splita.

Nismo im se u slobodi dospjeli ni zahvaliti. Ratni putevi odveli su nas natrag u Dalmaciju već 20. 2. 1945. godine.

[41] Arhiv VII — NOV — k. 847, br. reg. 4—5.

Na kraju puta[1]

Ivo Ferenca[2]

U međuvremenu dok je Trinaesta brigada čistila divizijsku pozadinu od ostataka ustaške milicije, Duvno je ostalo izolirano, ali ojačano i snabdijevano zalihama hrane i municije za tri sedmice. U njemu su se nalazila dva bataljona iz 118. i 369. legionarske divizije, s nekoliko stotina ustaša. Ali pod pritiskom ostalih brigada Devete divizije neprijatelj je bio prisiljen da 16. novembra napusti Duvno.

Za vrijeme povlačenja Nijemaca i ustaša iz ovog uporišta Drugi bataljon Trinaeste vodio je upornu borbu s osiguravajućim dijelovima glavne kolone. Neprijatelj se probio u Posušje, ali s gubicima. Poslije dužeg vremena mineri su opet imali desetak protutenkovskih mina, pa su uništili dva tenka. Toga dana bataljon je imao tri mrtva i više ranjenih boraca.

Narednog dana i ostali bataljoni Trinaeste ubačeni su u borbu. Oni su vatrom i pokretom u stopu pratili neprijateljsku kolonu. Naročito oštra borba zametnula se kod sela Budima, ispred Kočerina. Četiri puta prelazila je kota 541 iz njemačkih u naše ruke. Neprijatelj je izgubio kotu, 20 vojnika, dva topa i sam Kočerin, odstupivši u neredu u Široki Brijeg.

U drugoj polovini novembra Treća dalmatinska udarna i Četvrta splitska brigada sa štabom Devete divizije dislocirane su na sektor Vrlika — Drniš radi sudjelovanja u kninskoj operaciji, a Trinaesta brigada je ostala ispred Širokog Brijega, sa zadatkom da zajedno s Dvanaestom hercegovačkom i Prvom tenkovskom brigadom osujeti svaki eventualni prodor neprijatelja u bok i pozadinu jedinica Osmog korpusa. U stvari sve dok su trajale pripreme a zatim i izuzetno teške višednevne borbe oko Knina, postojala je opasnost da će neprijatelj pokušati iz Širokog Brijega i Mostara udariti u leđa naših jedinica kako bi na taj način olakšao položaj svojih snaga u kninskom obruču. Zbog toga se tražilo aktivno djelovanje naših jedinica pred Širokim Brijegom.

Susret Trinaeste s Hercegovačkom brigadom odmah je urodio dogovorom o zajedničkom napadu na Široki Brijeg. Procijenjujući da se neprijateljske jedinice u Širokom Brijegu stalno smanjuju, štabovi obiju brigada odlučili su da u noći 27. novembra zauzmu ovo

[1] Uzeto iz knjige »PARTIZANI JUŽNE DALMACIJE« izd. »Narodne armije« 1975, str. 141—149.

[2] Autor knjige.

važno uporište. Naši obavještajci su, međutim, zakasnili da jave da je u posljednji čas posadi ovog uporišta stiglo pojačanje, tako da je u trenutku napada bilo oko 1.000 njemačkih i 600 ustaških vojnika. To je bio osnovni razlog što napad nije uspio.

Dvije noći zaredom jurišali su Hercegovci i Dalmatinci na Široki Brijeg. Prve noći bataljoni Trinaeste zauzeli su vanjski pojas bunkera, sjeverno od ceste Kočerin — Široki Brijeg, odbacujući neprijatelja iz Oklaja, Ciganskog Brda i Lisa.

U dvjema kućama, iz kojih je pružen žestok otpor, ubijen je jedan njemački oficir i 10 vojnika, a zarobljen jedan podoficir i naoružani fratar. Pošto je trebalo obavijestiti Dvanaestu hercegovačku o zauzimanju Ciganskog Brda s dvije oveće vatre, jedan od komandira, koji se najviše namučio oko zauzimanja ovih kuća, predloži komandantu bataljona Mati Blajiću da će najbolji signal biti to ako se te dvije kuće zapale. Ali komandant ga izgrdi ovim riječima:

— Za maloprijašnji uspjeh u borbi bit ćeš pismeno pohvaljen, a za ovu glupost koju si izrekao postavit ću te na prvi partijski sastanak. A sada nađi dva plasta sijena, ali pazi — ne kod sirotinje, da bismo javili drugovima Hercegovcima o zauzeću Ciganskog Brda.

U samom Širokom Brijegu Nijemci i ustaše su se vrlo uspješno branili iz utvrđenih zgrada i brojnih bunkera. Franjevački samostan — glavni cilj napada Hercegovaca — pretvorili su u pravu tvrđavu, iz koje su neprestano tukli bacačima i mitraljezima. Svi prilazi ovom i drugim važnim otpornim tačkama bili su minirani i opkoljeni žicom. Grupe bombaša koje su pokušale da se probiju do bunkera upadale su u minska polja . . .

Naredne noći ponovljen je napad, ovaj put uz pomoć voda tenkova iz Prvog tenkovskog bataljona i jednog voda blinda (oklopnih automobila) iz Trećeg oklopnog bataljona Prve tenkovske brigade.

Tenkove i blinde koji su krenuli s polaznih položaja, udaljenih tri kilometra od Širokog Brijega, pratio je Četvrti bataljon Trinaeste. Pun mjesec rasipao je dosta svjetlosti, a cesta je bila čista, tako da vozačima nije trebalo označavati pravac kretanja, odnosno ivice ceste. Borci su žurili ispred i postrance borbenih vozila, čudeći se buci koju su izazivala. To im je bio prvi susret s našim tenkovima i blindama, pa najveći broj boraca i starješina nije ni znao kako da se sporazumijeva s posadom borbenih vozila, niti što je raditi u nevolji jednima, a što drugima.

Široki Brijeg je još šutio.

Kad su tenkovi upali u mjesto i došli do raskršća odakle se kreće prema samostanu, rojevi metaka saletjeli su ih sa svih strana. Iz bunkera, iz kuća, crkve i samostana — odasvud se pucalo. Čelni tenk se zaustavio pred žicom i minskom preprekom, otvarajući vatru na obližnji bunker. Dobro maskirani njemački protutenkovski top iznenadno je otvorio vatru iz neposredne blizine. S nekoliko preciznih pogodaka uspio je zapaliti naš tenk. Posada od četiri člana uspjela je na vrijeme napustiti tenk. Trojica tenkista povukla su se u streljački stroj Četvrtog bataljona, a vozač Henrik Blazio pokušao je ćebetom da gasi vatru. Tu je, istog trenutka, poginuo od neprijateljske tanadi.

Borci Četvrtog bataljona, nevični da sadejstvuju s tenkovima, povukli su se.

Napad je nakon pola sata ponovljen. Tenkovi i blinde bili su oprezniji, a njihova je vatra bila žešća i preciznija. U tročasovnoj borbi uništeno je nekoliko otpornih tačaka, ali do zore glavna tvrđava neprijatelja — samostan na brežuljku — nije se mogla zauzeti. Neprijateljskom garnizonu stizalo je pojačanje iz Mostara. Komandanti su ispravno zaključili da se bez podrške artiljerije, inžinjerijskih jedinica i bez teških žrtava ne može računati na brzi uspjeh — pa su se u zoru naše jedinice povukle na polazne položaje.

U toku ove borbe ubijeno je oko 90 Nijemaca i ustaša, veći broj je ranjen, a desetak ih je zarobljen. S naše strane poginulo je sedam drugova, a 43 su zadobila rane. Ovako veliki broj ranjenih posljedica je upornosti jedinica da pronađu prolaze preko gusto zasijanih minskih polja oko otpornih tačaka.

Široki Brijeg će zadati još dosta muke i Hercegovcima i Dalmatincima. Trinaesta južnodalmatinska se zadržala oko ovog uporišta sve do kraja decembra, vodeći gotovo svakog dana manje ili veće borbe s legionarima i ustašama, koji su vršili česte ispade na položaje brigade u cilju slabljenja njezinog pritiska, ali i radi pljačke stoke i druge hrane u okolnim selima.

Najžešći napad Trinaesta je doživjela 21. decembra u poduhvatu koji su Nijemci izvodili pod šifrom »Mars«. Dva ojačana bataljona 370. puka 369. legionarske divizije (koja je reorganizirana poslije teškog poraza u Vukovom klancu) i nekoliko stotina ustaša pokušali su iznenadnim napadom razbiti obruč oko Širokog Brijega i odbaciti Južnodalmatince u pravcu zapada, a Četvrti bataljon Desete hercegovačke udarne brigade potisnuti s važnog položaja Jare.

Njemačko-ustaški prepad bio je kratkog daha, zbog odlučnog otpora. U toku dana neprijatelj je, uz podršku artiljerije, uspio potisnuti Trinaestu brigadu s položaja, prodirući kroz međuprostore, udarajući u bok i pozadinu njezinih bataljona. Borba se, što je bilo rijetko kod Nijemaca, nastavila i noću. Iste noći Južnodalmatinci su uspjeli da povrate svoje stare položaje, osim položaja Četvrtog bataljona, i potisnu glavninu neprijatelja u Široki Brijeg.

Pismeni izvještaji u toku borbe i neposredno po završetku svake borbe bili su od prvorazrednog značaja za komandovanje, pogotovo zbog slabo razvijene telefonske i radio-veze među štabovima. Ti izvještaji, često šturi i nedorečeni, ponekad su obilovali izvanrednim pojedinostima. Evo kako je njemačko-ustaški prepad »Mars« ostao zabilježen u izvještaju Prvog bataljona:

»U 3 h dobili smo naređenje da miniramo cestu Široki Brijeg — Galići i porušimo most na Ugrovači. Naša je četa bila budna i na svom položaju. Neprijatelj se ipak probio ispod položaja čete, uza samu vodu i neprimjetno. Dok se privukao na desetak metara od nas, 80 ustaških milicionera je napalo s lijevog boka našu četu i minerski vod. Jedan vod je primio borbu i potjerao ovu bandu u pravcu Ljubotića.

Kolona koja se provukla ispod položaja Drugog bataljona došla nam je tako blizu da se nismo mogli popucati. Samo su ručne bombe radile. Naši na koti, a oni uz vodu. Neprijatelju smo zadali gubitke od 15 mrtvih i 12 ranjenih.

Neprijatelj je zatim napravio pritisak i odbacio taj naš vod, skupa sa zamjenikom komandanta bataljona. Imali smo dva mrtva i jednog ranjenog druga. Poginuo je nišandžija šarca Mirko Vranjković koga je vodnik ponio na leđima, zajedno s oružjem i municijom, ali ga je privremeno morao ostaviti, a šarac je izvukao. Mitraljezac Pavle Golubović, iz Prve čete, poginuo je u povlačenju. Pored njega je ostao i »brno.«

Ja sam s jednom četom izbio na sela Medovići, Dužice, Ozren i odbacio neprijatelja preko Osoja i Kraljevića, a uz to izvukao ovaj vod prve čete. Neprijatelj nije mogao preći preko mosta. Tukao nas je bacačima i artiljerijom iz sela Kraljevići.«

Drugi bataljon poslao je štabu brigade slijedeći izvještaj:

»Na sektoru Čerigaj — Kumića Mahale napadnuti smo u 7 sati ujutro od strane neprijatelja koji je iznenada izbio iza leđa na Osoje i na Magaonik (548 k.). Borba je bila oštra i kratka. Jačina neprijatelja: 600 Nijemaca i ustaša, s artiljerijom i minobacačima. Poslije kraće borbe odstupili smo oko 14 sati na sektor Brkića Njive, gdje smo ostali do ponoći, spriječavajući vatrom svaki pokušaj neprijatelja da se dalje probije. Krenuli smo u protunapad i do jutra povratili sve položaje.

U ovoj borbi neprijatelj je imao 20 mrtvih i dosta ranjenih. S naše strane teže je ranjen komandant bataljona Tonči Puharić, a osam boraca i rukovodilaca je lakše ranjeno. U ovoj borbi je bilo dosta primjera. Kada je Mirko Petrović, instruktor bataljona, upitao među borcima Treće čete tko će skupa s njim u napad da oduzme bunkere, javili su se mitraljesci Petar Ćurković i Dinko Majić. Njih trojica su istjerali neprijatelja iz prvih bunkera. Oni bi osuli u puškarnice mitraljeskom vatrom, a operativni oficir Petrović bi se dovukao i ručne bombe ubacio u bunker.

Kad je Treća četa bila s dvije strane opkoljena i napadnuta, nastao je kvar na mitraljezu. Gaibo Tagai, u jeku najžešće neprijateljske vatre, popravio je mitraljez na brzinu i omogućio četi da se izvuče na čuku. Istakli su se i mitraljesci Prve čete Ante Buljan i Ante Kustura, prilikom izvlačenja operativnog oficira s brisanog prostora.«

I štab Trećeg bataljona je poslao izvještaj:

»Jutros rano jedna kolona sastavljena od ustaša i ustaških milicionera, jačine oko 500 vojnika, s tri teška bacača, krenula je preko Dobrkovića prema Ljubotićima. Taj napad smo zaustavili iznad Kočerina i odmah energično krenuli u protunapad. Neprijatelj nije izdržao, već je počeo odstupati. Nakon trosatne borbe potjerali smo ga preko rijeke Ugrovače. Ubili smo 13, a ranili 12 ustaša. Sami nismo imali gubitaka, osim 6 novomobilisanih, koji su u toj borbi dezertirali, odnijevši dvije puške.«

Štab brigade dobio je izvještaj i od Četvrtog bataljona:

»Neprijatelj, u jačini oko 500 legionara — vražjaka, napao je, kao što smo vam o tome već javili, u jutarnjim satima naše položaje na Čerigaju, a oko 10 sati s tri kolone iz s. Turčinovići napao je naše položaje Rujeva Staja — Stojnica — Polugrno. Pošto je oko 14 sati ugrozio naše lijevo krilo pojavom na Magaoniku i u s. Kumića Mahali, dovedeni smo u opasan položaj, ali se nismo dali.

Uz krvave gubitke po neprijatelja odbili smo njegov juriš, pa smo se pred sumrak povukli prema s. Rasnu. Ubili smo 25, a ranili isto toliko neprijateljskih vojnika. Neprijatelj se pokazao uporan i na naš noćni napad odgovorio jakim snagama i vatrom. Zbog toga se nismo mogli povratiti na stare položaje.

U borbi nismo imali gubitaka. Četiri druga su ranjena.«

U operativnom dnevniku štaba Trinaeste južnodalmatinske udarne brigade ta akcija zabilježena je ovako:

...»Postavljeni zadaci nisu izvršeni, jer je neprijatelj privremeno uspio zauzeti naše položaje. Neprijatelju su naneseni slijedeći gubici: 63 mrtva i 70 ranjenih, kao i 3 ubijena konja.

Naši gubici u ljudstvu i materijalu: poginula su 3 druga, ranjeno je 10 drugova, od kojih je komandant 4. bat. Puharić Ante ranjen teže. Nestalo je 6 drugova.

Utrošak municije, izgubljeno i oštećeno oružje: utrošeno je 28.000 metaka, 19 granata za bacač 81 mm i 82 granate za mali bacač. Izgubljen je jedan puškomitraljez »brno«, 2 puške i 480 metaka.

Tko se je naročito istakao: istakao se je u ovoj borbi 1. bataljon, s komandantom i zamj. komandanta bataljona koji su bez obzira na ostale jedinice izvršili naređenje i ličnim zalaganjem pratili situaciju i zauzeli k. Osoje.

U borbi se slabo pokazao 2. bat. koji je dozvolio da ga neprijatelj iznenadi i nije pokazao upornost u držanju položaja.

Kritika akcije: odluke i zadate zapovjedi prije borbe bile su realne, a u toku akcije nisu bile realne, niti na vrijeme izdane. Upravljanje, odnosno rukovođenje borbom, nije bilo dobro kod 2. i 4. bataljona zbog slabe veze. Komandno osoblje snašlo se prilično slabo. Upotreba i sadejstvo oružja bilo je dobro, sem upotrebe teških bacača. Taktički i borbeni postupci naših starješina i trupa nisu bili dovoljno u skladu s razvojem situacije na bojištu. Veza između jedinica slabo je funkcionirala, izvještavanje je bilo sporo i kasno.«

Posljednji dan 1944. godine zatekao je Trinaestu brigadu kod Širokog Brijega. Neprijatelj je ponovo satjeran u utvrđeni franjevački samostan i okolne bunkere, odakle se vrlo često javljao vatrom i pjesmom — radi jačanja svog morala.

Naši borci doživljavaju ovaj kao i svaki drugi ratni dan, uvjereni da će nova godina biti godina konačne pobjede u kojoj će se zatrijeti sjeme njemačkim osvajačima, ustaškim i četničkim koljačima.

Komandant i komesar brigade majori Mate Meštrović i Čedomir Cvrlje, te načelnik štaba kapetan Mate Staničić vratili su se oko podne iz štaba divizije, s naređenjem da se Trinaesta hitno uputi na otok Vis.

Devetnaesta divizija

Sastava:

*— 5. dalmatinska brigada, komandant, major ANTE GVARDIOL, general-major u penziji. Politički komesar, major VLADO MARIČIĆ, general-major u penziji;**

— 6. dalmatinska brigada, komandant, major RADE-RADICA REPAC, pukovnik u penziji. Politički komesar, major KAZIMIR NEKIĆ, pukovnik u penziji;

— 14. dalmatinska brigada, komandant, major ILIJA REPAC, pukovnik u penziji. Politički komesar, major ŽIVOJIN BULAT, savjetnik u OUN.

ŠTAB DIVIZIJE

Komandant 19. divizije, potpukovnik Stanko Parmač, narodni heroj, umro kao kontra-admiral u penziji

Politički komesar 19. divizije potpukovnik Petar Babić, narodni heroj, general-pukovnik u penziji

Načelnik štaba 19. divizije, major Danilo Damjanović, narodni heroj, general-major u penziji

* 5. dalmatinska brigada nije neposredno učestvovala u mostarskoj operaciji ali je bila u Korpusnoj rezervi i bila je spremna da interveniše po naređenju Štaba 8. korpusa.

Učešće devetnaeste divizije u mostarskoj operaciji[1]

General-pukovnik **Petar Babić**[2]

Nisam se posebno pripremao za naš današnji Skup, jer nisam mislio da diskutujem. Međutim, osjećam da bi ostala praznina i propust prema 19. diviziji i njenoj ulozi i doprinosu u mostarskoj operaciji, u koliko se ne bi u Zborniku radova sa ovog Okruglog stola daleko više našlo pisanog materijala, dokumenata itd., te pravilno ocjenilo mjesto, uloga i doprinos 19. divizije, odnosno borbena iskustva koja je ona imala u mostarskoj operaciji.

Ovo tim prije što su pojedini drugovi vrlo solidno i opširno dali Saopštenja za neke divizije (26, 29) učesnice u borbama za Mostar.

Ja ovom prilikom ne želim ponavljati sve ono što je rečeno u uvodnom izlaganju generala Ante Biočića za Korpus kao celinu, a u osnovnim crtama i za divizije. Htio bih da naglasim da sam u Vojno-istorijskom institutu JNA, pronašao brojna originalna dokumenta, koja se odnose na učešće 19. divizije u mostarskoj operaciji. To su zapovjesti štaba Divizije, zatim dnevni operativni izvještaji koji su slati štabu 8. korpusa, izvještaj političkog komesara divizije nakon završene mostarske operacije, kao i izvještaji političkih komesara 6. i 14. brigade 19. divizije, o političkim pripremama, radu partijske i skojevske organizacije, moralno političkom stanju u jedinicama, borbenom moralu itd.

Isto tako, htio bih da naglasim da postoje objavljene monografije: 19 divizije i 6. brigade, a na monografiji 14. brigade se radi. Sve ove edicije govore i o borbama divizije za Mostar, o njenoj ulozi, zadacima i doprinosu u mostarskoj operaciji.

Želeo bih i to reći da je Divizija bila jaka po broju boračkog sastava (iako jedna od brigada iz njenog formacijskog sastava (5) nije učestvovala u mostarskoj operaciji — štitila obalu u Sjevernoj Dalmaciji). Broj boraca i starješina Divizije iznosio je blizu 10.000, a došlo je na ovu prostoriju oko 6.000. Međutim, 40% do tada nije učestvovalo u borbama.

Na osnovu zapovjesti štaba 8. korpusa NOVJ, Divizija je iz Sjeverne Dalmacije prebačena za učešće u mostarskoj operaciji i obrazovala desnu korpusnu napadnu kolonu, sa zadatkom da ugrozi Mo-

[1] Izlaganje na »okruglom stolu« o mostarskoj operaciji održanom 13. februara 1985. god.

[2] Politički komesar 19. divizije, narodni heroj, sada general-pukovnik u penziji.

star s juga, čisteći uzastopno neprijateljska uporišta u svojoj zoni dejstva. Desni susjed je bila 29. a lijevi 26. i 9. divizija NOVJ.

Snage 19. divizije poslije prebacivanja brodovima, kamionima i pješke iz Sjeverne Dalmacije do Makarske, stigle su do određenih rejona za napad bez otpora, raščišćavajući teren od manjih neprijateljskih snaga sve do Mostarskog blata. Tada je diviziji sadejstvovala na desnom krilu 12. hercegovačka brigada.

Devetnaesta divizija, bez obzira što je imala veliko borbeno iskustvo u borbama: u Sjevernoj Dalmaciji, južnoj Lici, Bosanskom Grahovu, u borbama za Benkovac i u kninskoj operaciji, itd., dakle nije bila bez iskustva, ali je u mostarskoj operaciji došla u jednu, potpuno novu borbenu situaciju, napadajući na uskom prostoru (k. 260, k. 331, Varda, s. Miljkovići).

Mi smo tačno znali jačinu i jedinice neprijatelja, koje su se nalazile na tom djelu odbrane, i u našim zapovjestima za napad to stoji. Međutim, sistem utvrđenja i otpornih tačaka, organizaciju vatre itd. mi nismo znali u potrebnoj mjeri. To je bilo do te mjere utvrđeno, da je zahtjevalo drugačiju organizaciju napada i upotrebu jedinica, tako da su tu činjeni veliki propusti. Mi tu nismo mogli upotrijebiti obadvije brigade, nego samo jednu (14. brigadu), koja je pet dana (od 7. do 12. februara) danju i noću napadala. Ova brigada je za tih pet dana imala 30 mrtvih i 200 ranjenih boraca i starješina. Pored ostalih bio je teško ranjen i njen komandant, Ilija Repac i pomoćnik komesara brigade, Vlado Dukić.

Dakle sa stanovišta borbenih iskustava mostarska operacija je bila za nas vrlo teška, jer je to prvi put, da je divizija napadala na jako utvrđene protivničke položaje i tačno na određenom djelu fronta koji se nije mogao izmanevrisati, već ga je valjalo kršiti, trošiti i probijati. Za ovakav zadatak Divizija nije bila u potrebnoj mjeri pripremljena.

Borački i starješinski sastav divizije, dakle, nije bio uvježban u napadu na bunkere zaštićene žičanom ogradom i minskim poljima. Detektore za mine nismo imali. Jedinice jurišnih pionira nisu nam još bile formirane u sastavu bataljona, niti u prištabskim djelovima Divizije, tako da smo, s početka, imali gubitaka od mina. Minerska četa Divizije, u početku je bila ostavljena čak u Ljubuškom, što je dokaz da u našim procjenama nismo predvidjeli njenu brzu upotrebu, iako smo znali da idemo u napad na Mostar. Kasnije je ova četa vrlo dobro upotrebljavana i dala dragocjene rezultate.

Upornost, odvažnost i hrabrost koju su jedinice 19. divizije ispoljile u mostarskoj operaciji bila je na visini. Jedinice su polazile u napad sa najvećim elanom i hrabrošću, ali iako nisu uspjevale u prvom borbenom naletu, vraćale su se na polazne položaje, da bi nakon kratkog odmora i predaha i popune s municijom, ponovile napad, ukopavale se, pa zatim korak po korak, prodirale kroz odbranu neprijatelja sve do proboja odbrane Mostara.

I u upotrebi snaga bilo je promašaja. Naime, prvih pet dana borbi za Mostar bila je angažovana svega 1/3 — do najviše 1/2 snage Divizije, dok je više od polovine stajalo u rezervi koja je ovdje trebala biti minimalna, s obzirom da neprijatelj nije imao nikakvih mogućnosti za manevar i iznenađenje. Istina, da ograničenost fronta

napada nije dozvoljavala borbenu upotrebu jačih snaga, naročito u početnoj fazi napada. Međutim, trebalo je jedinice koje vrše napad pojačati cjelokupnim automatskim i teškim pješadijskim naoružanjem jedinica iz rezerve u cilju postizanja veće vatrene moći, a pogotovo zato, što smo u artiljeriji bili slabiji od protivnika, kako po broju oruđa tako i po kalibru.

Sadejstvo 19. divizije sa 12. hercegovačkom brigadom nije donelo odgovarajuće rezultate i čini mi se da bi bilo bolje da je upotrebljena na drugom djelu fronta. Jedinice 19. divizije su snažnim prodorom kroz tjesnac, odlično branjen i solidno organizovan — svojim blagovremenim upadom u Mostar u zajednici sa djelovima 26. divizije i tenkovske brigade spriječile neprijatelju da u gradu uništi mostove.

Služba veze Divizije tokom mostarske operacije nije najbolje funkcionisala, kako veza između jedinica unutar divizije, tako i veza sadejstva sa susjedima, tako da se zbog toga, pješadija nije dovoljno koristila učinkom naše artiljerijske vatre, mada je artiljerijskom vatrom bilo dobro upravljano i postizani vrlo dobri rezultati.

U mostarskoj operaciji Divizija je imala 54 mrtva borca i starješine, a ranjeno je 376 boraca i starješina, dok je njih sedam nestalo.

Dakle na kraju da istaknem da je 19. Divizija u mostarskoj operaciji imala pred sobom izuzetno utvrđenu odbranu neprijatelja, težak teren i uzak front, i pored toga divizija je uspješno izvršila dobiven zadatak.

Devetnaesta divizija u mostarskoj operaciji[1]

Dragutin Grgurević[2]

Vrhovni štab NOVJ naredio je 8. korpusu da oslobodi Mostar i ostali dio Hercegovine. Prema tom zahtijevu Štab korpusa je od 31. siječnja do 3. veljače prebacio snage iz sjeverne Dalmacije u širi rajon Mostara: 26. diviziju, Tenkovsku i Artiljerijsku brigadu u rajon Imotskog, a 19. diviziju (bez 5. brigade) u rajon Vrgorca. Dvadeseta divizija, kojoj je bila potčinjena 5. brigada 19. divizije, zadržana je na osiguranju oslobođenog dijela sjeverne Dalmacije, a 9. divizija i dalje je sprečavala prodor neprijatelja južno od Mostara. Osmom korpusu je u operativnom pogledu bila potčinjena 29. divizija.

Operacijski plan Štaba 8. korpusa, zasnivan na direktivama Vrhovnog štaba, predviđao je: da glavne snage (9. i 26. divizija, Tenkovska i Artiljerijska brigada; zagospodare Širokim Brijegom, zatim obuhvate Mostar sa sjeverne i zapadne strane; 19. divizija sa 6. i 14. brigadom (ojačana 12. hercegovačkom brigadom 29. divizije) da, nastupajući pravcem Ljubuški — Čitluk — Mostar, zauzme zonu između Mostarskog Blata i Neretve i obuhvati Mostar s južne strane; 29. divizija, ojačana 1. bataljonom Tenkovske brigade, da osvoji Nevesinje i obuhvati Mostar s istočne strane.

Jedinice 8. korpusa odmah su poduzele pokrete. Do 6. veljače potisnut je neprijatelj iz Ljubuškog, Čitluka i sa Trtle, te su divizije zauzele polazni raspored za napad na Široki Brijeg, a kasnije i na Mostar.

Prebacivanje snaga 19. divizije iz sjeverne Dalmacije izvršeno je u vremenu od 1. do 4. veljače brodovima i teretnim automobilima. Ono je obavljeno s prilično teškoća zato što mnogi brodovi nisu na vrijeme stavljeni na raspolaganje i što su jedinice divizije, koje su se prebacivale kopnom, umjesto 15 dobile samo 6 teretnih automobila.

U međuvremenu situacija u oblasti Imotski — Čapljina — Metković izmijenila se u korist snaga NOVJ. Naime, dolaskom nekih snaga 8. korpusa u to područje i 29. divizije na istočnu obalu Neretve u pravcu Čapljine neprijatelj je prekinuo ofenzivu i počeo se povlačiti prema polaznim položajima Široki Brijeg — Mostar.[3]

Koristeći se tom promjenom situacije, 9. divizija povratila je Metković i poduzela potiskivanje neprijatelja u pravcu Čapljine; 12. hercegovačka brigada iz sastava 29. divizije prebacila se na zapadnu obalu Neretve i uz djelomičnu pomoć 13. hercegovačke brigade i s Brigadom Narodne obrane zauzela Čapljinu i produžila nadiranje desnom obalom Neretve, a 4. splitska brigada, iz sastava 9. divizije, zauzela je Ljubuški, tako da je 19. divizija izbila u šire područje Ljubuškog, bez borbe.

Štab 8. korpusa uputio je 4. veljače zapovijest svim jedinicama u kojoj se zahtijeva povratak svih zauzetih mjesta i uporišta i ugrožavanje Mostara. Prema toj zapovijesti 19. divizija stvara desnu korpusnu napadnu kolonu, koja ima zadatak da ugrozi Mostar s juga, čisteći usputno neprijateljska uporišta u svojoj zoni. Desno se divizija imala oslanjati na 29, a lijevo na 9. diviziju.

U narednoj zapovijesti Štaba 8. korpusa zahtijeva se da 5. brigadu 19. divizije, koja je ostala u sjevernoj Dalmaciji, treba povući s Velebita i postaviti je na prostor između Knina i Obrovca i da bude pod komandom 20. divizije.[4]

Snage 19. divizije stigle su bez otpora do određenog teritorija, raščišćavajući teren od neznatnih neprijateljskih snaga sve do Mostarskog Blata. Poslije toga diviziji je naređeno da s jednom brigadom izbije u prostor sela Uzarići — Stražnica i smijeni 3. brigadu 9. divizije na mostobranu preko rijeke Lištice, kod Knežpolja, i da drži pod kontrolom put Mostar — Široki Brijeg, sprečavajući da njime stigne pomoć neprijatelju iz Mostara.

Devetnaesta divizija je imala surađivati i sa 12. hercegovačkom brigadom, vršeći u isto vrijeme pritisak na Mostar.

Zbog slabe obavještajne službe prilično se kasno saznalo da je neprijatelj posjeo Vardu (k. 331) i da je odlično fortifikacijski utvrdio tjesnac između Mostarskog Blata (tada pod vodom) i Neretve na cijeloj širini, ne ostavljajući nebranjen ni najuži prolaz.[5]

Prvo ozbiljnije vatreno krštenje s neprijateljem jedinice 19. divizije imale su na liniji desna obala Neretve — južni rub aerodroma — Dobrolina (k. 262) — Varda (331) — selo Varda — Kamen (k. 260). Neprijateljski položaj bio je organiziran u sistem ojačane poljske fortifikacije.

Selo Miljković bilo je sjedište komandi neprijateljskih snaga i centar za snabdijevanje cijelog položaja. Najjača tačka na cijeloj liniji bila je Varda, s koje se pružao odličan vidik na sve strane. Njoj je bilo najteže prići s juga i s jugoistoka — upravo onuda kuda je morao da vodi pravac napada jedinica 19. divizije.

---

[1] Uzeto iz knjige »DEVETNAJESTA DIVIZIJA« izdanje »Instituta za istoriju radničkog pokreta« Zagreb, 1964. str. 186—192.

[2] Radio u propagandnom odseku 19. divizije. Sada u penziji i živi u Šibeniku.

[3] Oko 5.000 vojnika iz sastava 369. vražje divizije, 9. hrvatske gorske divizije ustaških i njemačkih pojačanja iz Sarajeva i oko 1.000 vojnika zelenog kadra. Arhiv VII, dok. 1-2/3, k. 1.021.

[4] Arhiv VII, dok. br. 4-1/3, k. 1.021.

[5] Protiv jedinica 19. divizije i njoj određenih snaga stajale su: 1. bojna 9. ustaškog zdruga jačine oko 460 vojnika, 1. satnija jačine oko 90 vojnika, 2. satnija, iste jačine, 3. satnija — oko 100 vojnika, 4. satnija — oko 90 vojnika, 5. stožerska satnija jačine 60 do 70 vojnika, 1. baterija 369. puka i 4. baterija 369. A. R. (Bojna relacija 19. divizije, Arhiv VII, dok. br. 1-5/3, k. 1021).

Sedmog veljače jedinice 19. divizije počele su nadirati snagama 14. brigade, koje su bile potpomognute vatrom dviju baterija Brdskog diviziona, koje su obasipale vatrom najjača neprijateljska uporišta — kotu i selo Vardu. Za to vrijeme drugi dio snaga koji je bio kao divizijska rezerva, ispitivao je mogućnost prijelaza čamcima preko Mostarskog Blata.

Bataljoni 14. brigade djelomično su napredovali. Da bi zadržali koliko-toliko zauzeti teren, prenoćili su na samoj borbenoj liniji.

Koristeći se iskustvom prošlog dana, 8. veljače napad je počeo u samo svitanje. Iako potpomognuti vatrom cjelokupnog teškog naoružanja (8 brdskih topova 75 mm, 2 p. k. topa i više bacača), napad nije uspio, pa su se bataljoni morali povući na polazne položaje.

Pošto su se jedinice sredile i donekle odmorile, krenule se ponovo u napad, ali i ovog puta bez uspjeha. Zanoćilo se opet na istoj liniji.

Štab 19. divizije izdao je naređenje da se 14. brigada ojača minerskom četom iz sastava Inžinjerijskog bataljona, jer se utvrdilo da je neprijatelj pred svojom obrambenom linijom postavio gusto minsko polje.

Situacija na fronti 19. divizije zahtijevala je podrobniju analizu i donošenje konkretnih zaključaka i mjera. Zbog toga se 9. veljače u selu Čitluku sastala grupa viših oficira Štaba 8. korpusa i divizija koje su probijale mostarsku frontu. Konferenciji su prisustvovali načelnik Štaba 8. korpusa, komandant 26. divizije, general-major Vlado Šegrt i članovi Štaba 19. divizije. Tu je pretresena situacija na fronti 12. hercegovačke brigade i zaključeno da ona odmah, u operativnom pogledu. bude potčinjena 19. diviziji, i da se pojačaju napori za likvidiranje neprijateljske obrane u tjesnacu između Mostarskog Blata i Neretve radi napada na Mostar s južne strane. Rješenjem položaja 12. hercegovačke brigade ispravljen je propust i ostvareno jedinstveno zapovijedanje.

Poslije konferencije, Štab 19. divizije izdao je novu zapovijest za napad.

Borbe za Vardu nastavljene su snagama 14. brigade. U isto vrijeme 12. hercegovačka brigada, ojačana artiljerijom i bacačima, napadala je Humac i sela Gornje i Donje Jesenice. No, ni jedna ni druga nisu imale uspjeha u napadima.

S obzirom na uspjehe lijeve korpusne kolone (26. i 9. divizije) odlučeno je da se pojačaju napori u pravcu sela Varda — kota 305 — Miljković sa težnjom da se kota 331 napadne iz pozadine i što prije izbije na Orlovac radi presijecanja odstupnice neprijateljskim snagama.

Ubrzo se došlo do zaključka da su vatrena sredstva jedinica određenih za proboj ovog dijela fronte u odnosu na neprijateljska preslaba za postizavanje vatrene nadmoćnosti. Osim toga pokazalo se da borci ispoljavaju nedozrelost u borbi protiv jako utvrđenih položaja.[6]

U namjeri da se što prije ostvari uspjeh, odustalo se od osmatranja Mostarskog Blata i u borbu na tjesnacu ubačene su sve snage

[6] Bojna relacija 19. divizije, Arhiv VII.

14. brigade. Dvanaestoj brigadi, u isto vrijeme, naređeno je da u borbu ubaci sve svoje bataljone.

Dok je hercegovačkoj brigadi išlo koliko-toliko lakše, dotle je Bukovčanima išlo prilično teško. Borci sjeverne Dalmacije morali su osvajati bunker po bunker, uz najveće napore i uz velike žrtve. Tek oko 12 sati uspio se napraviti prolaz na odsjeku kuća u selima Vardi i Ponoru. Prvi bataljon 14. brigade uspio se probiti do ispod samog sela Miljkovića, koje je predstavljalo glavni otporni centar cijelog neprijateljskog položaja na odsjeku 19. divizije. Taj proboj omogućio je ubacivanje u borbu i posljednje rezerve na pravac proboja neprijateljskog obrambenog položaja i otvorio mogućnosti da se konačno likvidira obrana neprijatelja na prilazima Mostaru.

Štab 6. brigade, uočavajući povoljan moment, odmah je pozvao komandanta i političkog komesara 2. bataljona — iz sastava rezerve — i izdao im naređenje za pokret i udar. Međutim, dogodila se nepredviđena tragična nesreća: na povratku iz Štaba brigade, poginuli su, od neprijateljske granate, i komandant i komesar[7] 2. bataljona, koji su hitali u svoju jedinicu da s njom što prije krenu na zadatak. Bataljon je uzaludno čekao svoje starješine. Tek kada je, nešto kasnije, više instinktivno nego po potrebi do 2. bataljona sišao komandant brigade Ilija Repac u pratnji operativnog oficira brigade Mile Marčetića, saznalo se za pogibiju komandanta i političkog komesara bataljona. S obzirom na to da se za akciju zakasnilo za cijeli jedan sat, komandant brigade i operativni oficir stali su na čelo bataljona i usiljenim maršem krenuli u akciju. U međuvremenu je neprijatelj prebrodio krizu, privukao je i on svoju rezervu i izvršio protunapad, uspjevši djelomično povratiti neke položaje (kuće u selu Vardi). U ogorčenim borbama koje je 2. bataljon vodio bio je teško ranjen i sam komandant Brigade Ilija Repac. Borbe su prekinute oko 18 sati.

Uspjeh u zauzimanju najvećeg dijela zemljišta u dubini rasporeda neprijateljskih jedinica 6. brigada je postigla velikim zalaganjem boraca, ali i teškim gubicima u ljudstvu. Ako se ima na umu da je ona vodila neprekidne petodnevne borbe, može se shvatiti do koje su mjere njeni borci bili zamoreni i iscrpeni.

Na traženje Štaba 19. divizije jedinice koje su napadale pojačane su sa još jednim divizionom artiljerije, a zapoviješću Štaba 8. korpusa upućen je na položaje sjevernodalmatinskih jedinica i 4. brdski motorizirani divizion.

S obzirom na to da je prelaskom lijeve korpusne kolone zadatak 6. brigade bio okončan, divizija dobija zapovijest da napadne Mostar s juga pravcem: Čitluk — Varda — Mostar.

Na osnovu korpusne zapovijesti u kojoj se zahtijevalo probijanje utvrđenog položaja Štab 19. divizije izdaje svoju zapovijest,[8] 12. veljače, kojom su jedinicama bili određeni pobliži zadaci.

Napad je po novim uputstvima počeo 12. veljače ujutro.

[7] Komandant je bio Dmitar Dopuđa, a politički komesar Milan Macura.

[8] Smatarajući da bi u takvoj situaciji dobro došla prisutnost još jedne jače jedinice, Štab 19. divizije bio je naredio 5. brigadi da se iz sjeverne Dalmacije hitno prebaci na ovaj prostor radi sudjelovanja u mostarskoj operaciji. Brigada je stigla kasno kada je operacija već bila okončana. (Po izjavi general-majora Petra Babića.)

Dvanaesta brigada uspjela je da zauzme Jesenice i prodre jednim krakom k aerodromu, a drugim, slabijim snagama, u pravcu kote 262, osiguravajući se prema Neretvi.

Prvi i 3. bataljon 6. brigade u težnji da napadnu kotu 262 i kotu 331, Vardu — Ponor — nailaze na minska polja, trpe gubitke i ne postižu uspjeh.

Četvrti bataljon, međutim, probija uspješno neprijateljsku utvrđenu liniju između Varde i Ponora i prodire jednim krakom prema koti 331 i selu Vardi, a drugim prema selu Miljkoviću. U takvoj situaciji privlači se i 3. bataljon 14. brigade iz sela Podgorja, ali u prolazu kroz selo Čule pada pod udar jake neprijateljske artiljerijske vatre i trpi osjetne gubitke. U isto vrijeme neprijatelj privlači rezervu, vrši pritisak preko sela Varde i vraća bataljon 6. brigade natrag.

Povratni napad, nakon toga, vrše 3. i 4. bataljon uz podšku jake artiljerijske vatre. Međutim, artiljerijska priprema izvršena je sa zakašnjenjem pa je protunapad umjesto u toku dana izvršen noći 12/13. veljače. No, ni on ne uspijeva.

U toku cijelog dana (13. veljače) na fronti 6. brigade vode se ogorčene borbe za k. 262, k. 331 Vardu i selo Vardu. Svi pokušaji 1. i 2. bataljona da zauzmu te položaje ostali su bez uspjeha. Tada je sačekana noć da bi se pod zaštitom mraka ponovio napad.

Po planu za noćni napad oko 23 sata 4. bataljon 6. brigade vrši napad bez prethodnih priprema i uspijeva da prijeđe između Varde i Ponora i da nadre jednim krakom prema selu Vardi, a drugim prema koti 305 i selu Miljkoviću. Odmah za njim ubacuje se i 3. bataljon, koji napadom sa sjeverne i sjeverozapadne strane zauzima selo Miljković i nadire prema Orlovcu.

U nadiranju kod sela Kozica ovaj bataljon hvata vezu s 1. dalmatinskom brigadom 9. divizije i uz pomoć jedne njene čete zauzima Orlovac. To uporište preuzima 1. dalmatinska brigada, a 3. bataljon skreće prema Prvovcu radi presijecanja neprijateljske komunikacije od Varde za Mostar. Međutim, neprijateljskim protunapadom zbačeni su dijelovi 1. dalmatinske brigade s Orlovca, tako da je 3. bataljon prisiljen da se vrati s dijelom snaga i da ponovo sudjeluje pri zauzimanju Orlovca.

U takvoj prilično povoljnoj situaciji s obzirom na izvršavanje općeg zadatka povučena je iz rezerve 14. brigada i primaknuta fronti.

U zoru 14. veljače nastavljaju se ogorčene borbe za Orlovac, Miljković i Vardu.

Treći bataljon 6. brigade uspijeva ponovo zauzeti Orlovac i Vardu. Ubacivanjem 3. bataljona 14. brigade između 1. i 2. bataljona 6. brigade, koji su napadali kotu 331 i Vardu, neprijateljski otpor naglo popušta. Već oko 1,30 sati neprijatelj se počinje užurbano povlačiti u pravcu Mostara, a brigada poduzima gonjenje preko Provovca i Huma sa 3 bataljona, dok 1. bataljon 6. brigade potpomaže napad 12. hercegovačke brigade na kotu 262.

U 12,15 sati 4. bataljon 6. brigade zauzima Hum i upada u grad. U isto vrijeme i 3. bataljon 6. brigade preko Razlomišta ulazi u Mostar.

Bataljoni sudjeluju u čišćenju grada; vode tu i tamo uličnе borbe, koje dugo ne traju, jer je neprijatelj obezglavljen. Jedinice brzo izbijaju na desnu obalu Neretve. Razvija se borba za mostove koje neprijatelj pokušava uzaludno braniti.

Oko 17 sati, uz pomoć tenkova i dijelova snaga 26. divizije, bataljoni 6. brigade prebacuju se na lijevu obalu Neretve i gone neprijatelja koji odstupa prema sjeveru.

Poučena uspjehom 6. brigade, i 12. hercegovačka brigada postiže uspjeh na svom dijelu fronte: zauzima aerodrom i selo Rodoč i upada u grad.

Štab 19. divizije dobija predvečer usmeno naređenje Štaba 8. korpusa da sa svojim snagama, bez 12. hercegovačke brigade (koja poslije pada Mostara izlazi iz sastava 19. divizije), nastavi gonjenje neprijatelja koji se povlačio prema Sarajevu desnom obalom Neretve i spriječi njegovu eventualnu intervenciju od pravca Drežnica, kao i da uništi neprijateljske dijelove koji su se uspjeli probiti kroz raspored 9. divizije. Međutim, daljim razvojem situacije gonjenje je bilo izlišno, jer se neprijatelj vrlo užurbano i bez ikakvog zadržavanja povlačio prema Sarajevu.

Pokret 19. divizije bio je zadržan. Tada je Štabu stiglo naređenje Štaba 8. korpusa prema kome se 19. divizija treba da sakupi na prostoru Širokog Brijega sa svim svojim dijelovima radi sređivanja, odmora i istovremenog vršenja osiguranja šireg pojasa Mostara s tog pravca.

U borbama za oslobođenje Mostara jedinice 19. divizije imale su 54 mrtva, 376 ranjenih, i 7 nestalih boraca. Poginuli su ovi vojno-politički rukovodioci: iz 6. brigade: Ivo Kričković, pomoćnik komesara bataljona, vodnici Bogdan Skopelja, Svetozar Lazić i delegati Martin Miočić i Marko Stupar. Iz 14. »bukovačke« brigade: Dmitar Dopuđa, komandant 2. bataljona, Milan Macura, pomoćnik komesara istog bataljona, Dušan Tomasović, vodnik i Romić Ilija, vodnik. Jedinice 19. divizije zaplijenile su velike količine oružja i ratnog materijala.

Gubici neprijatelja: ubijeno je oko 615, a zarobljen je 301 vojnik. Broj ranjenih nije poznat.[8]

Prodorom kroz tjesnac branjen odlično organiziranim položajem, pravovremenim upadom u Mostar i sprečavanjem neprijatelja da uništi mostove u gradu, 19. divizija je dobiveni zadatak časno izvršila i time omogućila snagama 8. korpusa NOVJ da izvrše zahtjev Vrhovnog štaba i Maršala Tita za oslobođenje Mostara i cijele Hercegovine. Taj udio koji su u oslobođenju ovih krajeva dali Dalmatinci i Ličani s područja sjeverne Dalmacije i južne Like još više je učvrstio i ojačao bratstvo i jedinstvo naših naroda.

Po završenoj mostarskoj operaciji, 8. korpus je, prema općem planu Vrhovnog štaba NOV i POJ u pogledu završnih operacija orijentiran ka sjeverozapadu, pripremajući se za oslobođenje Like i Hrvatskog primorja.

[8] Bojna relacija 19. divizije.

Borbe 6. brigade oko Varde i prodor u Mostar[1]

Danilo Damjanović[2]

Posle kninske operacije i potpunog oslobođenja severne Dalmacije, snage 8. dalmatinskog korpusa su, po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ zadržane i dalje na teritoriji Dalmacije da bi obezbeđivale obalni pojas od eventualnog iskrcavanja i povrede naše teritorije od stranih trupa.

U tom cilju 9. divizija je upućena u dolinu reke Neretve, 26. u rejon Splita, 19. u rejon Zadar — Benkovac, a 20. je orijentisana u pravcu doline reke Une.

U širem rejonu Mostara, Širokog Brijega i Nevesinja nalazile su se sledeće neprijateljske snage: 369. nemačka legionarska divizija, 9. ustaško-domobranska divizija, ustaška milicija i crna legija.

Od naših snaga na tom prostoru su se nalazile: 29. hercegovačka i 9. dalmatinska divizija, koje su sa juga i severa vršile pritisak na nemačke i ustaške snage u Mostaru.

Neprijatelj je 27. januara iznenada izvršio napad na snage 9. divizije iz rejona Širokog Brijega u pravcu Ljubuškog i Čitluka, a u toku sledećeg dana dolinom reke Neretve u pravcu Čapljine i Metkovića. Protivnapadom 12. brigade 29. hercegovačke divizije ponovo je oslobođen Metković i neprijatelj odbačen u pravcu Čapljine.

Radi oslobođenja Mostara i uništenja neprijateljske grupacije u njegovom rejonu, štab 8. korpusa, u vezi sa naređenjem Vrhovnog štaba NOV i POJ, odlučuje da prebaci iz srednje Dalmacije 19. i 26. diviziju. Tako je 19. diviziji naređeno da se (bez 5. brigade) hitno prebaci u Hercegovinu, rejon Vrgorac, s tim da se 5. brigada privremeno potčini štabu 20. divizije, čiji je deo snaga bio stigao iz južne Like u Zadar.

Prema primljenom naređenju, štab 19. divizije je preduzeo organizaciju prebacivanja svojih brigada i s obzirom na hitnost odlučio da 5. i 6. brigadu prebaci kombinovano.

U tom cilju je zatražena pomoć za auto-transport u kamionima od Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, koji se u to vreme nalazio u Zadru, zatim od železničkih organa u Šibeniku, za prevoz železnicom, i štaba mornarice u Splitu za prevoz brodovima. S obzirom na veliki broj ljudi i veliku količinu materijala prebacivanje jedi-

[1] Uzeto iz knjige »ŠESTA DALMATINSKA BRIGADA« izd. VIZ, Beograd 1960. str. 202—210.

[2] Načelnik štaba 19. divizije.

Artiljerijski divizion 19. divizije u pokretu prema Mostaru

nica do Splita vršeno je po turama. Za prebacivanje 6. brigade do iskrcnog mesta u Makarskoj, korišćeni su kamioni, železnica i brodovi.

U vremenu od 2. do 4. februara prebacivanje jedinica 6. brigade vršeno je na sledeći način:

— 1. bataljon je od Zadra do Šibenika prebačen kamionima, železnicom od Šibenika do Splita, odakle je prevezen brodovima za Makarsku;

— 2. i 4. bataljon su bili prebačeni kamionima do Šibenika, gde su ukrcani u brodove, koji su ih prevezli do Makarske;

— 3. bataljon je ukrcan na brodove u Zadru, odakle je prebačen do Makarske.

U Makarskoj je štab 19. divizije primio od štaba 8. korpusa zapovest prema kojoj je ona imala da obrazuje desnu korpusnu kolonu, sa pravcem nastupanja: Ljubuški — Čitluk — Mostar, sa zadatkom da na ovom pravcu ispred sebe očisti neprijateljske snage i da po izbijanju pred taj grad izvrši napad s juga. Desno od 19. divizije nastupala je 29. hercegovačka, a levo 26. dalmatinska divizija.

Po iskrcavanju u Makarsku 6. brigada je istog dana 4/5. februara preduzela marš u pravcu Vrgorca i u mesto ušla u toku noći bez borbe, pošto nije bilo neprijateljskih snaga i tu ostala do jutra

6. februara, kad je produžila nastupanje u pravcu Ljubuškog. Čisteći sela od manjih ustaških delova brigada je 6. februara do mraka stigla u rejon Veliki i Mali Ograđenik — Vitina — Lipno — Odaci, gde je prenoćila. Sledećeg dana ona je izvršila pokret u pravcu Mostarskog blata, čisteći teren i goneći ispred sebe ustaške jedinice u povlačenju. Tako je 3. bataljon naišao u Ljutom Dolcu na jednu manju ustašku grupu koja se, čim je primetila naše snage, bez borbe povukla preko Podgorja u selo Čule.

Do pada mraka brigada je stigla u rejon: Markešići — Jare — Ljuti Dolac i tu ostala do 12. februara, pripremajući se za napad na Mostar. U stvari ona je za ovo vreme bila u divizijskoj rezervi, dok je 14. brigada vodila borbu za oslobođenje Varde.

Radi odbrane Mostara neprijatelj je organizovao spoljnu liniju, i pri tom je naročitu pažnju obratio odseku između Neretve i Mostarskog blata, gde je izgradio bunkere od betona i postavio nagazne mine.

Na navedenom odseku nalazile su se sledeće neprijateljske snage:

— 1. bataljon 9. ustaške brigade, jačine oko 460 vojnika, ojačan sa dve brdske baterije (1. i 2. četa branile su položaj na k. 262, 2. četa odsek od Mostarskog blata do Varde, 3. četa i štapska četa s. Radoč); i

— 1. bataljon 369. puka 369. nemačke legionarske divizije.[3]

Odbrana neprijatelja protezala se linijom: desna obala reke Neretve — južni deo aerodroma — Dobrolina (k. 262) — Varda (k. 331) — selo Varda — Kamen (k. 260).

Za proboj navedene neprijateljske odbrane štab 19. divizije upotrebio je 14. brigadu, dok je 6. brigadu zadržao u divizijskoj rezervi.

Napad 14. brigade je otpočeo 7. februara sa glavnim pravcem na Vardu (k. 331), koja je bila najbolje utvrđena i predstavljala ključ neprijateljske odbrane, ali uspeh nije postignut ni posle pet uzastopnih napada, pa je štab divizije odlučio da 12. februara uvede u borbu i 6. brigadu iz divizijske rezerve, radi proboja neprijateljske odbrane na odseku Varda (k. 331) — Ponor, i daljeg prodora u pravcu sela Varde i Miljkovića.

Zadaci pojedinih bataljona 6. brigade su bili:

— 1. i 3. bataljon da probiju neprijateljsku odbranu na odseku Varda — Ponor; zatim, da 1. bataljon prodire u pravcu sela Varda, a 2. bataljon u pravcu sela Ponor, pa zatim u pravcu sela Miljkovići;

— 4. bataljon, u drugom ešelonu, da bude spreman za uvođenje u borbu, kad to bude potrebno;

— 2. bataljon da ostane u rejonu s. Čule, kao brigadna rezerva;

— prateća četa brigade da sa vatrenih položaja, u rejonu s. Čule, podržava napad 1. i 3. bataljona.

Štab brigade nalazio se u Krivodolu, a njegova osmatračnica na Kamenu, k. 260.

U zoru 12. februara, 1. i 3. bataljon, uz podršku artiljerijskog diviziona 19. divizije i 4. korpusnog motorizovanog diviziona, prelaze

[3] Arhiv VII, dok. br. 1—5/3, k. 1021.

u napad. Usled nailaska na pešadijska minska polja i snažan otpor, nisu uspeli da probiju neprijateljsku odbranu i bili su primorani da se uz osetne gubitke povuku na polazne položaje. Štab brigade uvodi u borbu 4. bataljon, i ponovo u napad vraća 3. bataljon. 4. bataljon uspeva da se probije između Varde i Ponora i produži nastupanje u pravcu s. Miljkovići. Štab brigade, da bi iskoristio uspeh 4. bataljona, naređuje 2. bataljonu da se približi odseku proboja. Prilikom prolaza kroz selo Čule neprijatelj je otkrio 2. bataljon i na njega otvorio jaku artiljerijsku vatru, koja je prouzrokovala znatne gubitke. U tom momentu neprijatelj uvodi svoju rezervu iz rejona s. Miljkovići, udara u bok 4. bataljona, u pravcu sela Varda, i uspeva da ga odbaci. Štab brigade istog dana ponavlja napad sa 3. i 4. bataljonom radi proboja neprijateljske odbrane na istom odseku. Trebalo je da ovaj napad počne još u toku dana, ali je usled zakašnjenja artiljerijske pripreme počeo tek u toku noći 12/13. februara. Međutim i pored svih zalaganja starešina i boraca nije postignut uspeh i bataljoni su se do zore povukli na polazne položaje.

Mesto 3. i 4. bataljona u toku dana napad ponavljaju 1. i 2. bataljon brigade, ali svi pokušaji da se zauzme Varda ostali su bez rezultata.

Uzastopni napadi bataljona 6. brigade u toku dva dana, uprkos velikog zalaganja i požrtvovanja kako boraca tako i starešina, nisu čak ni načeli neprijateljsku odbranu između Varde i Mostarskog blata. Štab 19. divizije, nezadovoljan rezultatom borbe, naređuje da u toku noći 13/14. februara 3. i 4. bataljon ponove napad.

Ovi bataljoni, bez prethodne artiljerijske pripreme, preduzimaju napad. U 23 časa 4. bataljon uspeva da se probije između Varde i sela Ponora, nastupajući delom snaga u pravcu sela Varda a drugim delom snaga u pravcu s. Miljkovići. Koristeći prodor 4. bataljona, 3. bataljon nastupa za njim, ka selu Miljkovićima, koje posle kraće borbe zauzima, a potom i selo Kozice gde se spaja sa delovima 1. brigade 9. divizije, i u sadejstvu sa njima zauzima Orlovac. Po zauzimanja Orlovca 3. bataljon napada u pravcu sela Prvovca, radi presecanja puta koji iz sela Varde vodi ka Mostaru, ali je novonastala situacija sprečila njegovo dalje nastupanje. Neprijatelj je protivnapadom odbacio sa Orlovca delove 1. dalmatinske brigade, pa je 3. bataljon, da ne bi bio odsečen, bio prisiljen da se vrati i sadejstvuje sa delovima ove brigade u borbama za ponovno zauzimanje ovog položaja, koje su trajale do jutra sledećeg dana.

Neprijatelj je izvršio protivnapad na snage 4. bataljona i uspeo da ponovo povrati selo Miljkovići.

Štab 6. brigade, u zoru 14. februara, radi konačnog proboja fronta na ovom odseku uvodi u napad celu brigadu i dodeljuje bataljonima nešto izmenjene zadatke, i to: 4. bataljonu da u sadejstvu sa 12. brigadom 29. hercegovačke divizije zauzme Hum i nastupa prema Mostaru;

— 3. bataljon da u sadejstvu sa 1. dalmatinskom brigadom zauzme Orlovac, a potom nastavi gonjenje razbijenih snaga preko sela Prvovca;

— 1. i 2. bataljonu da u sadejstvu sa 3. bataljonom 14. brigade zauzmu k. 331 i Vardu.

6. brigada je uspela da do 11 časova probije neprijateljsku odbranu na čitavom frontu od Huma do Mostarskog blata. 3. bataljon je u sadejstvu sa 1. dalmatinskom brigadom uspeo da povrati Orlovac, a 1. i 2. bataljon su u sadejstvu sa 3. bataljonom 14. brigade zauzeli k. 331 i Vardu, posle čega je naređeno 1. bataljonu da sadejstvuje 12. hercegovačkoj brigadi pri zauzimanju k. 262, a 2. i 3. bataljonu da produži gonjenje neprijatelja koji se preko sela Prvovca povlačio ka Mostaru. 4. bataljon je u 12 časova zauzeo Hum i produžio nastupanje ka Mostaru. 2. bataljon 6. i 3. bataljon 14. brigade potiskivali su neprijatelja koji se povlačio u pravcu Kobilovca.

4. bataljon sa pravca Huma i 3. bataljon preko Razlomišta istovremeno ulaze u Mostar, ali su bili zadržani jakom neprijateljskom vatrom sa desne obale Neretve. Neprijatelj je naročito uporno branio prelaz preko mostova na Neretvi. Radi sprečavanja rušenja mostova od strane neprijatelja, 3. i 4. bataljon su ih stavili pod jaku vatru svog pešadijskog oružja. U 17 časova, uz podršku tenkova i artiljerije, 3. i 4. bataljon prelaze Neretvu i istovremeno sa snagama 26. divizije ulaze u do tada neoslobođeni deo grada. Pružajući žestok otpor, neprijatelj se pod borbom povlači kroz grad u pravcu severa.

12. hercegovačka brigada je, posle zauzimanja Kumca, k. 152 i ovlađivanja sa k. 262, u sadejstvu sa 1. bataljonom 6. brigade preko aerodroma upala sa juga u grad.

26. divizija je posle zauzimanja Širokog Brijega, 7. februara, nastupala pravcem Knežpolje — Mostar i 14. februara u podne sa zapada ušla u grad.

9. divizija je sadejstvovala sa 26. divizijom pri zauzimanju Širokog Brijega, a potom sa severa nastupala ka Mostaru, ali nije stigla da preseče odstupnicu neprijateljskim snagama, koje su se iz Mostara povlačile prema Ivan-sedlu.

Posle oslobođenja Mostara, 29. hercegovačka divizija, je produžila gonjenje razbijenog neprijatelja u pravcu Ivan-sedla, oslobađajući Ostrožac i Konjic.

U osmodnevnim borbama jedinice 8. korpusa razbile su 369. legionarsku i 9. ustaško-domobransku diviziju. Izbijanjem jedinica 29. hercegovačke divizije na Ivan-sedlo, oslobođena je severozapadna Hercegovina. Neprijatelj je pretrpeo vrlo velike gubitke u ljudstvu i materijalu. Iz neprijateljskog stroja izbačeno je preko 10.000 vojnika, a zaplenjeno 80 topova, 40 minobacača, 300 mitraljeza, preko 5.000 pušaka i drugi ratni materijal.

6. brigada je ubila 375, zarobila 62, i ranila veći broj neprijateljskih vojnika, a zaplenila 4 topa, 11 puškomitraljeza, 75 pušaka, 8 automata, 1 minobacač, 11 pištolja, 15 telefonskih aparata, 3 radio-stanice i veliku količinu drugog ratnog materijala.

Gubici brigade su iznosili 34 mrtva i 169 ranjenih boraca i starešina.

Po završenim borbama za oslobođenje Mostara, 6. brigada je razmeštena u gradu, a potom, 16. februara, u Ilići, 20. u Vitinu, 22. u Tučepe i 24. u Makarsku, odakle je 26. februara zajedno sa artiljerijskim divizionom 19. divizije ukrcana na brodove »Ljubljana«, »Knin« i »Moravu« i prevezena u Biograd na Moru, gde se zadržala sve do pokreta za oslobođenje Like i Hrvatskog primorja.

Četrnaesta brigada u mostarskoj operaciji[1]

Pukovnik **Ilija Repac** *Pukovnik* **Živojin Bulat**[2]

Četranaesta dalmatinska (bukovačka) brigada prebacila se na područje zapadne Hercegovine prvih dana februara 1945. iz rejona Tijesno kod Šibenika. Brodovima Mornarice NOVJ prevezena je do Makarske, a potom je usiljenim maršem hitala ka Mostaru. Krenula je uz velike teškoće preko snijegom pokrivenog Biokova i Vrgoraca i stigla 5. februara u Ljubiški. Odatle je brigada, prema zapovesti Štaba 19. divizije, noću 5/6. februara krenula preko Čitluka i uz borbu čistila prostor do svojih polaznih položaja u bici za Mostar, u rejonu Ljuti Dolac — Podgorje — Dobro selo.

Uoči druge faze mostarske operacije brigada je bila raspoređena: Štab u Međugorju, dva bataljona u Gornjoj i Donjoj Mahali, jedan bataljon u selu Crno, a jedan u selu Podgorju, na ivici Mostarskog blata, bliže neprijateljskim položajima, koje su držale jedinice 12. hercegovačke brigade.

Po zapovjesti Štaba 19. divizije, cijela brigada je krenula noću 6/7. februara ka položajima za napad duž komunikacije Čitluk — Mostar. Njen je zadatak bio da napadne njemačke i ustaške snage, najprije u selu Čule, a potom na Vardi (k. 331), Dobrotina (k. 262), i da prodre u rejon s. Miljkovići i dalje ka Mostaru.

Komanda njemačke 369. legionarske divizije je ovaj pravac ka Mostaru fortifikacijski jako utvrdila, posebno tjesnac između Mostarskog blata, koje je tada bilo pod vodom, i rijeke Neretve. Odbrana je bila organizovana i po dubini, od Kamene (k. 250) na desnom do Ruišta (k. 341), na lijevom krilu preko odlično utvrđene Varde (k. 331) i Dobrotina (k. 262), do Miljkovića i dalje ka gradu. Svaki značajniji objekat bio je podešen za »odsudnu odbranu«, zaštićen minskim poljima i žičanim preprekama, dok su manji međuprostori bili tučeni organizovanim planom vatre, artiljerije, minobacača i

[1] Četrnaesta dalmatinska (bukovačka) brigada formirana je 28. juna 1944. godine u Biočinom selu (kod Kistanja) od Grupe sjeverodalmatinskih bataljona, sastava četiri bataljona. Od svog formiranja do konca NOR-a brigada je stalno bila u sastavu 19. dalmatinske divizije NOVJ. Pri formiranju je imala oko 600 boraca, a krajem novembra iste godine oko 2.144. Učestvovala je u svim borbama koje su vođene na ovom području, a posebno je bilo veoma zapaženo njeno učešće u oslobođenju Benkovca i u kninskoj operaciji, krajem novembra i početkom decembra 1944. Brigada je bila najmlađa od svih brigada formiranih na području Dalmacije. Međutim, po starosnoj strukturi njenog boračkog sastava bila je najstarija brigada u Dalmaciji.

[2] U Mostarskoj operaciji major Ilija Repac bio je komandant, a major Živojin Bulat politički komesar ove brigade.

automatskog oružja. Ove su položaje branili dijelovi 370. puka 369. legionarske divizije, dijelovi 9. gorske divizije i ustaška milicija, uz podršku artiljerije i minobacača. Uzak front napada, između Mostarskog blata, koje se nije moglo gaziti i ravnice uz Neretvu, otežavao je razvoj jedinica za napad i primjenu raznolikih oblika manevra pri proboju neprijateljske jako utvrđene odbrane.[3] Značaj ovoga pravca u spoljnoj odbrani Mostara, njegova blizina gradu, taktička i topografska važnost, ukazivali su da će ih neprijateljske snage braniti do zadnjeg časa, svijesni da bi njihov pad bio istovremeno i brzi pad cijele odbrane na južnom pravcu. Sve će to utjecati na otpor njemačkih i ustaških snaga i na žestinu borbi narednih dana. Stoga i ovu činjenicu ne treba zanemariti prilikom posmatranja dejstava i napora ove i desnokrilne, susjedne, 12. hercegovačke NO brigade, u ovoj fazi mostarske operacije.

Napad je počeo 7. februara u vrijeme dok su buktale borbe za Široki Brijeg. Prvi i 2. bataljon su, odbacili po broju gotovo podjednake njemačke i ustaške jedinice sa predstražarskih položaja i zatim zauzeli selo Čule, Begića mahalu i Kamen (k. 260). Potom su, uz jaku podršku artiljerije (dvije baterije Brdskog diviziona, baterijom protivkolskih topova, 6 minobacača i 2 protivkolska mitraljeza) krenuli na neprijateljsku glavnu odbrambenu liniju spojene odbrane grada, na Vardu (trig. 331) i Dobrotinu (k. 262). Tu su naši borci naišli na žestok otpor, pa su zanoćili na dostignutoj liniji Kamen — Begića mahale. Jedino su dijelovi 2. bataljona nakon žestokih i upornih borbi uspjeli da se ukline između kuća u Vardi (k. 331). Padom mraka borbe nisu prestale, već su nastavljene, ali manjim intenzitetom.

Izjutra 8. februara, oko 5,30 ovi dijelovi brigade su ponovili napade na utvrđene i jako branjene neprijateljske položaje, koji su bili ojačani dolaskom novih svježih snaga, kako bi učvrstili ovaj odsjek odbrane. Dan ranije, jedinice 26. divizije artiljerijske i tenkovske brigade, zauzeli su Široki Brijeg i goneći njemačke i ustaške razbijene jedinice izbile, u rejon Lukovača bliže položajima 14. brigade, lijevo od komunikacije. Tako su se neprijateljski položaji nalazili na domaku Mostara, pa je i njegova odbrana pregrupisanim snagama pojačana.[4] Poslije podne, istoga dana 1. i 2. bataljon brigade ponovili su napad, pojačanim snagama 3. bataljona na svom krajnje lijevom krilu, između kuća u selu Vardi i Ponora, sjeveroistočno od Varde — na ivici Mostarskog blata. Međutim, ni ovaj

[3] Interesantno je pomenuti, da su Štab divizije i Štab brigade, u toku procjene situacije i izbora načina izvršenja dobivenog zadatka, predviđali da će se neprijatelj i na ovom uzanom ali važnom i jakom položaju, odsudno braniti, pa je tražio mogućnosti za obuhvat na lijevom krilu preko Mostarskog blata, koje je bilo pretvoreno u jezero. O tome svjedoči i sačuvan zapis, koji se nalazi u izvještaju Štaba 19. divizije od 27. februara, dakle neposredno nakon mostarske operacije. U njemu se kaže: »Ispitivana je mogućnost prebacivanja sa čamcima preko Mostarskog blata, ali je uz obalu bio debeo led 4—5 sm, pa je pristajanje čamcima, odnosno iskrcavanje bilo nemoguće. Dakle, ostajala je jedino mogućnost probijanja kroz tijesnac sa lijevim krilom«. Zbornik IV, 33, str. 707.

[4] U operativnom izvještaju brigade za februar 1945. piše da je noću 7. na 8. februar neprijatelj »izmjenio svoje zamorene snage — novim snagama« ali na osnovu raspoloživih izvora nije bilo moguće dokazivati ovu činjenicu i utvrditi o kojim se novim jedinicama radilo. AVII 12-2, kut. 1012.

Pokret jedinica 8. korpusa ka Mostaru februara 1945.

napad nije dao veći uspjeh. Odbranu neprijatelja potpomagala je jaka artiljerijska i minobacačka vatra. U samom rejonu odbrane bile su razmještene četiri baterije (Miljkovići, Kobilovac, Rodoč). Iako ovi uporni i hrabri napadi jedinica 14. brigade nisu davali neke veće rezultate u zauzimanju terena, oni su u okviru same operacije bili nezamjenljivi i logični, jer se samo tako, upornim napadima, drmala i konačno lomila odsudna odbrana ovog jakog utvrđenog rejona. Gdje će i na kojem odsjeku ona puknuti zavisilo je od više faktora, koji nisu zavisili samo od jedinica koje su napadale. Bio je to jedinstveni napor svih jedinica koje su dejstvovale na različitim odsjecima fronta i samo su jedinstveni mogli uspješno da izvrše postavljeni zadatak.

Sutradan, 9. februara, ne osvrćući se na izvanredno teške uslove, krajnjim naporima i odlučnom voljom da se ispuni zadatak i slomi odbrana, brigada je na cijelom frontu nastavila sa žestokim napadima i za taj dan je utvrđen plan istovremenog napada 14. dalmatinske i 12. hercegovačke brigade sa obe strane komunikacije, između Mostarskog blata i rijeke Neretve. Međutim, i ovi napadi nisu dali vidljive rezultate, posebno u pogledu zauzimanja neprijateljskih položaja, ali su ukazivali na sve veću iscrpljenost neprijateljskih snaga.

Sutradan, 10. februara, izvršeni su novi udari na najjače otporne rejone Varda (trig. 331) i Dobrotina (k. 262) uz snažnu podršku artiljerije. Istovremeno je primjećeno da neprijatelj izvlači dio snaga iz rejona s. Miljkovići, što je vjerojatno bila smjena zamorenih jedinica iz sastava 9. ustaškog zdruga njemačkim snagama. Neprijateljske su jedinice toga dana izvršile više protivnapada na dostig-

nute položaje, ali su ih bataljoni 14. i susjedne 12. hercegovačke brigade odbili. Štab Brigade, je u isto vrijeme ukazao čitavom starješinskom kadru na potrebu dodatne upornosti vodova i četa u jurišima na neprijateljske utvrđene položaje.

Tokom 11. februara 14. dalmatinska brigada je krenula u napad sa tri bataljona u prvoj liniji i 2. bataljonom u rezervi koji se kretao za 4. bataljonom. Nakon petnaesto-minutne artiljerijske pripreme, bataljoni su napali neprijateljske položaje. Prvi bataljon na lijevom krilu je uspio da likvidira nekoliko bunkera i probije u neprijateljsku odbranu do s. Miljkovići, dok je 4. bataljon prodro u selo Varda i nastavio nastupanje, a na desnom krilu, 3. bataljon je sve snažnije, u žestokim okršajima lomio odbranu na k. 262 (Dobrotin). Uzastopni napadi brigade počeli su davati izrazitije rezultate, spoljna odbrana neprijatelja je počela da pada. U pravcu prodora u odbranu njemačkih i ustaških snaga uvedena je poslije podne rezerva (2. bataljon), koji je sa 1. bataljonom napao s. Miljkovići, a sa 4. bataljonom, Vardu (trig. 331). U ovom veoma kritičnom momentu za neprijateljsku odbranu Štab 369. legionarske divizije uputio je pojačanje, svoj Pionirski bataljon koji je sa jednom četom 370. puka izveo žestoki protivnapad na 2. bataljon i dijelove 1. i 4. bataljona, koji su se najdublje uklinili u neprijateljsku odbranu, te stvorili uslove za dalji prodor. U ogorčenim borbama, jedinice brigade, osim na pravcu s. Miljković, uglavnom su zadržali svoje položaje, na oko dvije stotine metara sjeverozapadno od s. Miljkovići i Varde na padinama k. 331 i 262. Bili su to terenski mali, ali po važnosti veoma značajni uspjesi 14. dalmatinske brigade, koji su stvorili povoljne uslove za dalja dejstva na ovom pravcu, i, kako se ističe u izvještaju Štaba korpusa time su postignuti »uslovi za sam napad na Mostar«.

Nakon četvorodnevnih, danonoćnih ogorčenih borbi, i uslijed premora jedinica i gubitaka starješinskog kadra, brigada je povučena iz neposredne borbe i stavljena u rezervu divizije.[5] Njene položaje tokom noći 11/12. februar organizovano je preuzela 6. dalmatinska NOU brigada. Dva bataljona 14. brigade (3. i 4) povučeni su na drugu liniju, neposredno uz front, u rejonu Ljuti Dolac, radi zaštite boka od napada zaostalih razbijenih ustaških i njemačkih dijelova i radi brzog ubacivanja u borbu. Već sutradan, 13. februara, njen 3. bataljon je stavljen pod komandu 6. brigade i privučen u rejon kote 260 (Kamena). Ovaj bataljon je već 14. februara, u vrijeme opšteg slamanja njemačke i ustaške odbrane, izjutra rano napao Orlovac (k. 473), zadnju jaču taktičku i topografsku prepreku pred gradom i znatno doprinio zauzimanju Keveljače (k. 475) od dva bataljona 6. brigade. Pošto je sa dijelovima jednog bataljona 1. proleterske dalmatinske zauzeo Orlovac i otvorio put tenkovima za Mostar, ovaj bataljon je po naređenju štaba divizije upućen ka Privorcu, Rodoču i aerodromu. Tokom dana 3. bataljon je ponovo učestvovao u napadu na neprijateljske snage koje su povratile Orlovac, razbio

[5] Toga dana je u ovim žestokim borbama veoma teško ranjen komandant brigade major Ilija Repac Ića i pomoćnik političkog komesara kapetan Vlado Dukić. »Izbacivanje iz stroja« komandanta brigade značilo je veliki gubitak za ovu jedinicu.

neprijatelja i učestvovao u njegovom gonjenju. Time se neposredno borba za Mostar privodila kraju.

Štab divizije je potom naredio 14. brigadi da se prikupi uz komunikaciju i krene pravcem Miljkovići — Cim — Goranci — Marića kolibe radi pomoći 9. diviziji u gonjenju razbijenog neprijatelja i spriječavanju da se sa pravca Drežnice eventualno probije na jug. Međutim, pošto je 9. divizija uspješno izvršila zadatak, Štab 19. divizije je 16. februara povukao brigadu i razmjestio je u rejonu Širokog Brijega.

Četiri dana 14. brigada je kasnije krenula na marš preko Vrgorca i Biokova u Tučepe i Bašku vodu, odakle je brodovima prevezena u Biograd n/m gdje se pripremala za završne operacije.

U borbama za oslobođenje Mostara brigada je imala 30 mrtvih i 160 ranjenih. Među poginulima bilo je 9, a među ranjenima 23 starešine, koji su svojom krvlju, u oružanoj borbi cementirali bratstvo i jedinstvo, tu vječitu, najveću i najljepšu tekovinu NOR-a.[6]

[6] AVII br. reg. 12-2, kut. 1012.

Dvadeset šesta divizija

Sastava:

— 1. dalmatinska proleterska brigada, komandant, major VASO ĐAPIĆ, pukovnik u penziji. Politički komesar NIKOLA ARAČIĆ-ĐAĐA umro kao general-major u penziji;

— 11. dalmatinska brigada, komandant, major IVAN GUVO, narodni heroj, potpukovnik u penziji. Politički komesar, major GRGA MARKIĆ, umro 1946. godine;

— 12. dalmatinska brigada, komandant, major JOSIP BEPO MARINKOVIĆ, pukovnik u penziji. Politički komesar, FABIJAN TRGO, general-potpukovnik u penziji do 7. februara, 1945, a posle kapetan VIDAN KAŽIMIR, umro kao kapetan bojnog broda;

— 3. prekomorska brigada, komandant, major BOGDAN VISKIĆ, umro kao pukovnik u penziji. Politički komesar, major STANE BOBNAR, narodni heroj, general-major u penziji.

ŠTAB DIVIZIJE

Komandant 26. divizije, Božo Božović, narodni heroj, general-pukovnik u penziji

Politički komesar 26. divizije, Dušan Korać, narodni heroj, general-pukovnik u penziji

Načelnik Štaba 26. divizije, Bogdan Stupar, general-major u penziji

Uloga Dvadeset šeste dalmatinske divizije u mostarskoj operaciji

General-potpukovnik **Fabijan Trgo**

Uspješno izvedena mostarska operacija rezultat je borbenog dejstva gotovo cijelog Osmog dalmatinskog korpusa i 29. hercegovačke divizije. Razmatranje uloge pojedinih divizija u ovoj operaciji, konkretno 26. divizije, nema za cilj posebno isticanje njene uloge, a još manje zanemarivanje uspjeha i borbenih rezultata drugih jedinica. Smisao i cilj mog izlaganja jeste pokušaj uobličavanja nekih karakteristika borbenih dejstava 26. divizije svojstvenih njenom razvoju, dotadašnjim borbenim iskustvima, kao i njihove primjene u novim uvjetima.

Kao i ostale divizije Osmog korpusa, 26. divizija je napustila svoje operativno područje, za koje u širem smislu kažemo da obuhvata Dalmaciju i njene otoke. To je, svakako, bila novina na njenom borbenom putu, što je zahtijevalo upoznavanje svih karakteristika novog područja — od zemljišta do stanovništva — i prilagođavanje, uvjetno rečeno, tim novim prilikama. Snabdijevanje divizije borbenim i intendantskim materijalom postalo je složenije.

Koncentracija divizije je izvršena, prema ondašnjim prilikama i mogućnostima, u rekordnom vremenu. Brigade su bile razmještene u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji i imale su zadatak da osiguravaju obalski pojas. Sa svojih položaja u rejone prikupljanja (Imotski) brigade su se prebacile za četiri dana, od 1. do 4. februara. Pored marša, korištena su skoro sva prevozna sredstva — brodovi, železnica i kamioni. Razumljivo, ta sredstva su bila skromna, i bila su potrebna za prebacivanje i ostalih jedinica korpusa. Najteže je bilo 12. dalmatinskoj brigadi, koja je prešla iz Vrlike do pred Široki Brijeg za četiri dana, uglavnom maršem, — oko 450 km. Četvrtog februara izdata je korpusna zapovijest za napad. Nakon toga, jedinice zauzimaju polazne položaje, organiziraju napad koji je otpočeo 6. februara 1945, ujutro. U nekim napisima i diskusijama iznošena su mišljenja da je divizija mogla već 5. februara preći u napad na Široki Brijeg i time onemogućiti njemačkom 370. puku (do tada u Konjicu) da u toku noći 5/6. februara uđe u Široki Brijeg, čime je pojačana neprijateljska odbrana. Međutim, kad analiziramo tempo koncentracije, dolazak jedinica u rejone prikupljanja, zatim na polazne položaje, možemo da zaključimo da prije 6. februara divizija objektivno nije mogla da se pripremi za napad i da stupi u borbu. Jedna njena brigada (12. dalmatinska) iz pokreta, nakon iscrpljujućeg usiljenog marša, krenula je u napad.

Dvadeset šesta divizija (sastava četiri brigade), najjača divizija Osmog korpusa, uoči mostarske operacije imala je oko 11.000 boraca (od toga 454 žene) i bila je naoružana i opremljena, za naše prilike, najsuvremenijom borbenom tehnikom. Njena vatrena moć najbolje se vidi iz naoružanja: pušaka 6.941, automata 1.704, mitraljeza 580, minobacača 100, protivtenkovskih topova 42, protivavionskih topova pet. Divizija je dobila zadatak da zajedno s Tenkovskom brigadom, uz podršku Artiljerijske brigade — što je zajedno predstavljalo glavnu udarnu snagu Osmog korpusa — napada na pravcu glavnog udara, i to najprije likvidira neprijateljsko uporište Široki Brijeg, zatim da iz pravca Širokog Brijega produži napad prema Mostaru i da ga oslobodi zajedno sa ostalim snagama Osmog korpusa i 29. hercegovačkom divizijom.

Najjače neprijateljske utvrđene otporne tačke u Širokom Brijegu bile su samostan sa gimnazijom, Duvanska stanica i Ciganska brdo. Neprijatelj je upotrijebio sva sredstva zaprečavanja, a posebno gusta su bila minska polja.

Zamisao Štaba 26. divizije (komandant Božo Božović i politkomesar Dušan Korać) za napad na Široki Brijeg, bila je: frontalni napad sa Prvom i 11. dalmatinskom i Tenkovskom brigadom, a na lijevom krilu, obuhvat 12. brigadom, koja treba da prodre u pravcu s. Knežpolja i da sa tog pravca napada na Široki Brijeg. Treća prekomorska brigada imala je zadatak da osigurava lijevi bok prema Rakitnom i spriječi eventualni napad oko 1.000 pripadnika ustaške milicije koji su se tamo nalazili. Druga dalmatinska brigada Devete divizije, na dosta širokom frontu, osiguravala je napad 26. divizije iz pravca Mostara, a na desnom krilu, Treća brigada Devete dalmatinske divizije.

Početni napad uslijedio je 6. februara ujutro (6,30 sati) nakon avijacijske i artiljerijske pripreme. U dvodnevnoj borbi, 6. i 7. februara, likvidirano je neprijateljsko uporište Široki Brijeg. Dejstva su se karakterizirala silinom udara. Težište je bilo na komunikaciji frontalne borbe sa krilnim obuhvatom manjim snagama (12. brigada), radi proboja neprijateljeve odbrane i uništenja na obrambenim položajima. Neprijatelj nije potiskivan već je uništen na svojim obrambenim položajima. Napad, sličan suvremenim napadima ostalih armija u drugom svjetskom ratu, izveden je danju, što je omogućilo bolje sadejstvo pješadije s artiljerijom, tenkovima i avijacijom. Dotada stečeno iskustvo 26. divizije u sadejstvu sa ostalim vidovima i rodovima, posebno u kninskoj operaciji, došlo je do punog izražaja prilikom borbi za likvidiranje neprijateljskog uporišta Široki Brijeg. Žestina i intenzitet borbi na Široki Brijeg i jak otpor neprijatelja, najbolje se vide iz broja izbačenih iz stroja. Na Širokom Brijegu 26. divizija imala je 105 mrtvih, 448 ranjenih, 49 nestalih — ukupno su 602 borca i rukovodioca izbačeni iz stroja. To iznosi oko 6 odsto sastava divizije. Neprijateljski gubici u Širokom Brijegu iznosili su 719 poginulih i 104 zarobljena vojnika. O žestini borbe kazuje nam i njemački vojni pisac F. Schraml, koji u svojoj knjizi[1] kaže da je naša artiljerija samo kod Širokog Brijega ispalila u jednom danu 3.000 granata na obrambene položaje.

[1] Schraml, Kriegschauplatz, Kroatien, Nackargemünd 1962.

Štab
VIII. Udarnog korpusa NOVJ
Op. br. 53
dne, 4 februara 1945 g.

Koncept
Op. br. 53
4-2-45

Z A P O V J E S T

Sekcija Makarska -Mostar 1 :100.000*/Jug.izd./

PODACI O NEPRIJATELJU: Sa sektora Mostar -Široki Brijeg neprijatelj iz sastava 369 Vrbaske divizije, IX ustaške Gorske divizije, Crne Legije i pojačanja pristiglih iz Sarajeva izvršio je prodor pravcima: Pribinovići -Parčinovići - Buhovo -Hamzići- Drmgićino -Crno - zauzeo Ljubuški a ugrozio Vrgorac; pravcem Čule -Citluk -Čedjugovje -Capljina; duž željezničke komunikacije Mostar - Metković i zauzeo Metković. U Metkoviću i Capljini porušio je mostove, te uništenju mosta u Metkoviću a pod pritiskom naše IX udarne divizije i XXIX hercegovačke divizije povukao se iz Metkovića za Capljinu ze koju se vode borbe.

ZADATAK 8. KORPUSA: Držati prostor Široki Brijeg -Imotski-Capljina u cilju mobilizacije, te rušenja važnih privrednih i saobraćajnih postrojenja na oslobođenoj teritoriji.

UPUTE I NAČIN IZVRŠENJA: Prema priloženom vojno-obavještajnom izvještaju i skici.

ZADACI PO RODOVIMA: Povratiti zauzeta mjesta i ugroziti Mostar.

N A R E Đ U J E M O :

I. Desna kolona
XIX udarna div. bez jedne brigade, ojačana 8 bataljona i artiljerijski divizion.
Napada pravcem Vrgorac -Ljubuški -Mostar sa zadatkom zauzimanja neprijateljskih uporišta Ljubuški -Citluk, sa čišćenjem okolnih sela od milicije i ugrožavanje Mostara sa juga.
Zona širenja desno: Capljina -r.Neretva - Mostar gdje uhvatiti vezu sa XXIX divizijom.
Zona širenja lijevo zaključno: s. Vitina-Brzici- s. Blagrađci gdje hvatati vezu sa jedinicama IX ud. divizije.

II. Lijeva kolona
1/ IX. ud. divizija bez dvije brigade, ojačana 8 bataljona
2/ XXVI ud. divizije - tenkovska i artiler. brigada ojačana 16 bataljona, 2 tenk. bat, i 5 dlvizlona.
Napada pravcem :s.Klobuk - Buhovo -Knežpolje sa zadatkom čišćenja neprijateljskih uporišta u s. Grljević -Buhovo- Bzarići i izbijanje na komunikaciju Široki Brijeg -Mostar. Sa zonom širenja desno do zone širenja lijevo desne kolone gdje će držati vezu sa jedinicama XIX divizije i zonom širenja lijevo do linije Čaoje-Vrgorac- s. Parčinovići -k.362/Straživica/isključno. Sa jednom brigadom izvršiće obezbjeđenje od pravca Mostar - Gornji - nagodol održavajući desno vezu sa dijelovima XXVI divizije na liniji:rostenovača /713/-g.Gradac - Grahova strana.

2/Napada pravcem: Grude- s.Kočerin -Široki Brijeg sa zadatkom zauzimanja neprijateljskog uporišta Široki Brijeg i obezbjeđenja prema Imotskom.
Zona širenja desno do linije Čaoje-Vrgorac - s. Parčinovići/ sve isključivo/ i k. 362/ /Straživica/zaključno , gdje će održavati vezu sa jedinicama IX divizije.
Zona širenja lijevo do linije rostenovača/713/ -g.Gradac-Grahova strana održavajući vezu sa dijelovima IX divizije.

- 2 -

Sa jednom brigadom izvršit obezbjedjenje od pravca s. Rakitna.

III.	Rezerva Dvije brigade IX. ud. divizije	Postavit će se na prostoriji Vrgorac -Prapatnica-Stilja.
IV.	Artiljerija Artiljerijske brigade Svega 3 diviziona.	Sadejstvovati s lijevom kolonom.
V.	Tenkovska brigada Svega 2 bataljona	Sadejstvuje s lijevom kolonom.
VI.	Avijacija	Saveznička avijacija aktivno će potpomagati operacije.
VII.	Veza	Korpusni centar veze u Imotskom. Prema direktivi br. 1 i priloženoj instrukciji.
VIII.	Sanitet.	Prema direktivi br. 1.
IX.	Intendatura Korpusa	Prema direktivi br. 1.
X.	Snabdijevanje ubojnim materijalom.	Prema direktivi br. 1.
XI.	Komunikacijski pravci.	Za desnu kolonu: Vrgorac-Staza -Podgora. Za lijevu kolonu: Imotski -Zagvozd-Zadvarje-Omiš.
XII	Znakovi	Znaci raspoznavanja: za 4 II 1945 Metak - Metljika; " 5 " " Puška - Pirot; " 6 " " Nož - Nin; ~~" 7 " " Kundak - Knin~~; ~~" 8 " " Garac - Sibenik~~. Ugovoreni znaci: Dna zelena i dva crvena signalna metka označavanje položaja.
XIII.	Početak operacija.	6. ov mjeseca u 7 sati, do kojeg vremena moraju sve jedinice biti na položaju.
XIV.	Mjesto štaba Korpusa	IMOTSKI.
XV.	XX.ud. divizija Svega 12 bataljona i art. divizion V. Prekomorske brig i V. Dalm. Ud. brig. XIX div. Svega 8 bataljona	Pod komandu XX ud. divizije u operativnom smislu stavlja se V. Prekomorska brigada i V. Dalm. ud. brigada XIX divizije. V. Dalm. ud. brigadu povući sa Velebita i postaviti je na prostoriji izmedju Nina i Obrovca. Jednu brigadu postaviti na sektor Nina. Jednu brigadu ostaviti na sektoru Lapca. Jednu brigadu postaviti na prostoriji Zadra.

Na izvršenje.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu !

Politkomesar, pukovnik:

Komandant, generalmajor:

Dostavlja se na postupak: Štabu IX, XIX, XX, i XXVI ud. div. Štabu tenkovske i art. brigade sdejecima: za vezu, za naoružanje. Načelnicima: intedatute, saniteta, i artiljerijskog otsjeka Auto-komandi VIII. ud. korpusa

Zapovest Štaba 8. korpusa za napad na Široki Brijeg (2. str.)

General-potpukovnik u penziji Trgo Fabijan, govori na »okruglom stolu« o mostarskoj operaciji. Levo Luka Knezović i Bogdan Pedotić, a desno Vlado Šegrt

Kad je riječ o borbama za oslobođenje Širokog Brijega, mislim da ne bismo smjeli u našoj raspravi mimoići pokušaje izvrtanja historijske istine i tendenciozne interpretacije u vezi s tim događajem, što je naročito došlo do izražaja u vrijeme nacionalističkog »masovnog pokreta«. Naime, neki krugovi katoličke crkve pokušali su izvrtanjem činjenica prikazati da su navodno jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije svjesno i planirano izvršile napad na samostan kao takav i na svećenička lica. Legitimitet te teze protagonisti »mas-poka« pokušali su osnažiti čak i sudskim presudama, koje se, naravno, nisu mogle održati. Kao što se zna, do borbe za oslobođenje Širokog Brijega došlo je u okviru operacija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije za oslobođenje Mostara, odnosno Hercegovine, na čijem području je tada bio najistureniji dio rasporeda njemačkih snaga na Balkanu. Dokumenti naše, njemačke i ustaško-domobranske provenijencije jasno i nedvojbeno kazuju da su se u vrijeme borbi za oslobođenje Širokog Brijega u samostanu i na položajima oko njega, u istom stroju sa njemačkim i ustaško-domobranskim jedinicama, nalazili i svećenici sa puškom u ruci. Jedinice 26. divizije borile su se protiv onih koji su branili »najjače utvrđenu točku«, a to je bio samostan. Treba napomenuti da su borci 26. divizije, kao uostalom i borci cijele Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, pretežno bili vjernici. Dakle, nije se radilo o napadu ateista na duhovna lica, već o borbi boraca 26. divizije i napadu na neprijateljske položaje, bez obzira tko ih brani. Za velike ideale, za oslobođenje zemlje, na pragu samostana u Širokom Brijegu poginuli su mnogi teisti.

Nakon oslobođenja Širokog Brijega, 26. divizija, sa Tenkovskom i Artiljerijskom brigadom, ostala je i dalje na težištu napada Osmog korpusa: napadala je pravcem Široki Brijeg — Mostar. Nakon kraćeg predaha i manjih borbi (8—13. februara) divizija, na osnovi korpusne zapovijesti od 12. februara, ponovo probija front. Njen borbeni poredak činila su dva ešelona: tri brigade u napadu, jedna u rezervi. Pred sobom je imala najjače dominantne neprijateljske položaje: Jastrebinku (k. 1139), Mikuljaču (k. 901) i Keveljaču (k. 475). Divizija ih je zauzela u toku 13. februara, i time stvorila uvjete za upad u grad sa pravca zapada. Sutradan, 14. februara, 12. brigada 26. divizije, preko sela Cim probila se do mosta kralja Aleksandra kod hotela »Neretva«, i oko 13 sati njene jedinice, zatim jedinice 11. brigade, prešle su na lijevu obalu Neretve. Jedinice Treće prekomorske brigade zauzele su Ljuti i Crni vrh i potisle neprijatelja prema selu Vilovići. Štab 26. divizije, prateći dinamiku borbe, uveo je pravovremeno u borbu rezervu — Prvu dalmatinsku brigadu, koja je u večernjim satima izbila kod mosta kralja Aleksandra, zatim se i ona prebacila na lijevu obalu Neretve. Oko 18 sati na lijevu obalu rijeke prešli su i naši tenkovi. Do 19 sati grad je bio potpuno oslobođen. Dvadeset šesta divizija, u borbama vođenim 13. i 14. februara, izvršila je u mostarskoj operaciji zadatak koji joj je postavio Štab Osmog korpusa. Oslobođenje Mostara bio je veliki uspjeh Osmog korpusa i 29. hercegovačke divizije.

Dvadeset šesta dalmatinska divizija u mostarskoj operaciji[1]

Pukovnik **Nikola Anić**[2]

Poslije kninske operacije, početkom decembra 1944. brigade 26. divizije bile su na odmoru, odnosno pripremale su se za završne operacije, kao i u odbrani dalmatinske obale od eventualnog savezničkog desanta. Naime, bile su raspoređene u srednjoj Dalmaciji, i to: 1. dalmatinska proleterska brigada bila je u Šibeniku, 11. dalmatinska u Splitu, 12. dalmatinska u Sinju, a 3. prekomorska brigada u Kaštelima. Na toj prostoriji brigade su ostale sve do kraja januara 1945. godine. Jedino je 12. dalmatinska iz Sinja, 28. januara krenula za Knin, ali je stigla do Vrlike, gdje je zahvaćena jakom snježnom vijavicom. Stoga se vratila u Sinj i, potom, krenula za Imotski.

Na osnovu uputa Vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala J. B. Tita, od 30. januara 1945, Štab 8. udarnog korpusa izdao je istog dana zapovijest za pokret i napad na neprijateljsku grupaciju u rejonu Mostara. Prema toj zapovijesti trebalo je da 26. divizija odmah krene sa prostorije Omiš — Split — Sinj — Kaštela — Trogir — Šibenik — Skradin u pravcu Vrgorac — Imotski radi »zaustavljanja neprijateljskih snaga koje su iz Mostara i Širokog Brijega prodrle na oslobođeni teritorij i zauzele Čapljinu, Metković i Ljubuški« i radi »proterivanja neprijatelja sa zauzetih teritorija i radi ugrožavanja neprijateljskog garnizona u Mostaru. . .«[3] U zapovijesti je naređeno da 26. divizija izvrši pokret pravcima Šibenik — Split— Imotski i Sinj — Imotski, a po prebacivanju: »izvršiti koncentraciju i razmještaj na prostoriji Imotskog«. Za prebacivanje dato je u Sinju 12. bragadi, 31. januara, 12 kamiona; za prebacivanje ostalih dijelova na relaciji Šibenik — Split određena je željeznica, a za prebacivanje iz Splita do Imotskog dati su kamioni u Splitu. Istovremeno, naglašeno je Štabu 26. divizije da vodi računa o smještaju 1. tenkovske i Artiljerijske brigade, koje je trebalo da stignu na prostoriju Imotskog. Korpus je za prebacivanje 26. divizije i ostalih snaga iz Dalmacije prema Mostaru »privremeno preuzeo sva motorna vozila na dalmatinskoj oblasti«, i zato je izdao potrebne upute Auto-komandi. Divizija je tokom marša trebalo da se snabdijeva iz korpusne baze raspoređene u rejonu Makarska — Omiš —

[1] Prilog raspravi o mostarskoj operaciji.
[2] Sekretar SKOJ-a 12. brigade 26. divizije.
[3] Arhiv VII, k. 1021, reg. br. 3—3. Zbornik dokumenata NOR-a, tom IV, knj. 33, str. 427.

Sinj, a za sanitsko zbrinjavanje bila je upućena na korpusnu hiruršku ekipu u rejonu Imotskog.[4]

U odnosu na korpusnu zapovijest nastale su neke promjene, i to u vezi sa načinom i sredstvima za prebacivanje jedinica 26. divizije. Prebacivanje je otpočelo odmah, a glavnina divizije je krenula 31. januara 1945. godine. Prva dalmatinska proleterska brigada prebacila se iz Šibenika željeznicom do Splita, a zatim brodovima do Piska, blizu Brela, odakle je krenula pješke za Imotski. Iz Splita se brodovima prebacila do Gradca, Igrana i Podgore 11. bragada, a zatim pješke do Vrgorca. Dvanaesta dalmatinska brigada, čim se vratila u Sinj, krenula je 1. februara pješke preko Trilja za Imotski, gdje je stigla 3. februara. Treća prekomorska brigada je brodovima krenula iz Splita i Kaštela do Brela, a onda pješke za Šestanovac i, dalje, za Imotski i Kočerin. Štab divizije sa prištapskim jedinicama prebacio se dijelom brodovima do Brela i Podgore, a najvećim dijelom prevoznim sredstvima do Imotskog. Do 4. februara koncentracija 26. divizije bila je završena, i ona se nalazila u rejonu: Vrgorac — Imotski — Kočerin, s tim što je 11. brigada odmah krenula prema Vitini i Ljubuškom i stupila u dodir sa 9. dalmatinskom divizijom i Hercegovačkom brigadom narodne odbrane, a zatim je krenula prema Grugi i započela borbe sa neprijateljem u rejonu Ljubuškog. Otuda se brigada prebacila pravcem Vitina — Lipno — Buhovo i razmjestila u rejonu Buhovo, osiguravajući se od pravca Širokog Brijega.

U vrijeme kada se 26. divizija prebacivala iz srednje Dalmacije prema Širokom Brijegu i Mostaru, 31. januara 1945, u sastavu je imala 10.798 ljudi, od čega 287 oficira, 473 politička rukovodioca, 572 podoficira i 9.466 boraca. Brojčano je bila najveća divizija koja je učestvovala u mostarskoj operaciji. U njenom satsavu bilo je 454 drugarica. Od naoružanja je divizija imala 6.941 pušku, 1.704 šmajsera, 580 mitraljeza svih vrsta, 100 minobacača, četiri protivtenkovska topa i 42 protivtenkovske puške, kao i pet protivavionskih mitraljeza.[5] Divizija je mogla izbaciti u jednoj minuti 15.093 kilograma čelika, a tadašnja sovjetska divizija oko 22 tone. Prema vatrenoj moći bila je najjača 1. dalmatinska proleterska brigada, čija su vatrena sredstva mogla izbaciti 4.135 kilograma čelika u jednoj minuti; zatim 12. dalmatinska, koja je mogla izbaciti 3.494, pa 3. prekomorska — 3.433 i 11. dalmatinska — 3.038 kilograma čelika u jednoj minuti.[6] Otuda je 26. divizija tada bila među brojčano najjačim i po vatrenoj snazi najubojitijim divizijama u NOV i POJ. S obzirom na to da je na njenom frontu dejstvovala glavnina 1. tenkovske brigade i kompletna Artiljerijska brigada 8. korpusa, kao i na njeno dotadašnje veliko borbeno iskustvo u vođenju frontalnih borbi i proboja jako utvrđenih položaja neprijatelja, razumljivo je što je prebačena iz Dalmacije da vodi bitku za oslobođenje područja Mostara i što je general Petar Drapšin nju usmjerio na Široki Brijeg radi tučenja tamošnjeg neprijateljskog ganizona.

[4] Arhiv VII, k. 1021, reg. br. 3—3.
[5] Zbornik dokumenata NOR-a, tom V, knj. 37, str. 548.
[6] Nikola Anić i dr. »Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije« Beograd, 1983, str. 488 i 493.

OSLOBOĐENJE ŠIROKOG BRIJEGA

Istog dana, 4. februara 1945. čim je 26. divizija završila koncentraciju svojih snaga na prostoriji Imotski — Vrgorac — Vitina — Buhovo — Kočerin, Štab 8. korpusa izdao je zapovijest za napad na Široki Brijeg i »ugrožavanje Mostara«. Prema tome naređenju 26. divizija, koja je sa 9. divizijom činila lijevu napadnu kolonu, bila je ojačana sa dva tenkovska bataljona 1. tenkovske brigade i tri artiljerijska diviziona Artiljerijske brigade 8. korpusa, sa zadatkom da napadne neprijatelja pravcem Grude — Kočerin — Široki Brijeg, zauzme neprijateljsko uporište Široki Brijeg i obezbedi se od Rakitnog. Istovremeno, rečeno je da će naša avijacija aktivno potpomagati napad, da će se Štab 8. korpusa nalaziti u Imotskom, i da će napad početi 6. februara u 7.00 časova.[7]

U rejonu Široki Brijeg — Knežpolje nalazio se njemački 370. puk 369. divizije, 1. i 2. domobranski bataljon, 2. ustaški bataljon, 2. divizion 649. artiljerijskog puka, 2. baterija 369. protivtenkovskog bataljona, 3. četa 369. inžinjerijskog bataljona i druge manje jedinice — oko 6.000 vojnika. Prema obavještajnim podacima koje je imao Štab 26. divizije, neprijatelj je od naoružanja imao pet haubica 105 mm, tri topa 75 mm, pet protivkolskih topova 45 mm, jedan merzer od 135 mm, jedan četvorocijevni flak, 15 teških i 26 lakih minobacača, dva topa tipa »škoda« od 57 mm i 173 mitraljeza i puškomitraljeza. U rejonu Rakitno nalazilo se oko 1.100 ustaša zelenokadrovaca, a takvih je bilo i po drugim selima oko Širokog Brijega (oko 400). Štab divizije je tvrdio da ispred sebe ima oko 6.500 neprijateljskih vojnika.

Neprijatelj je najjače utvrdio Cigansko i Čuvarevo brdo, zatim Duvansku stanicu i područje visa i platoa na kojem se nalazi samostan sa zgradom gimnazije. Štab neprijateljske odbrane nalazio se kod Duvanske stanice, a svi prilazi objektima bili su zaštićeni minskim poljima i višerednim žičanim ogradama. Protivtenkovska oruđa su bila postavljena za kružnu odbranu, naročito duž puta koji od Kočerina vodi u Široki Brijeg, dok se artiljerija nalazila sjeverno od električne centrale. Otkriveno je 15 jako utvrđenih armirano-betonskih bunkera, najviše minskih polja bilo je južno od zgrade samostana, gdje su bila i dva artiljerijska oruđa. U rejonu Knežpolja nalazila se artiljerijska baterija i jaka posada, a položaje su imali u rejonu Dubrave, Lončara i Bošnjakova brda. Tako postavljen i fortifikacijski jako utvrđen sistem neprijateljske odbrane trebao je da obezbijedi krajnju i dugotrajnu odbranu, zbog čega je 26. divizija morala dobro organizovati napad i planski usmjeriti jedinice.

Štab 26. divizije nije imao podataka o tome da u Širokom Brijegu 5. februara nije bilo 370. njemačkog puka, koji se vratio u Široki Brijeg iz Konjica noću 5/6. februar. Bez obzira na to, napad se nije mogao izvesti 5. februara jer su jedinice kasno naveče 4. februara stigle u rejone koncentracije i 5. februara tek krenule prema polaznim položajima. Najranije se moglo krenuti u napad 6. februara ujutro, a ni tada 12. dalmatinska brigada još nije bila

[7] Arhiv VII, k. 526, re. br. 5—1.

stigla na polazne položaje jer je izvodila desni bočni manevar preko teško prohodnog Mosora, Gostuše i Gornjeg Graca.

Štab 26. divizije je 4. februara 1945. izdao zapovijest za napad »i likvidaciju neprijateljskog garnizona Široki Brijeg«. Borbeni poredak divizije bio je slijedeći: sa tri brigade u napadu na neprijatelja u Širokom Brijegu, a sa 3. prekomorskom brigadom prema Rakitnu radi osiguranja sa tog pravca. Direktni napad na neprijatelja u Širokom Brijegu trebalo je da izvedu 1. i 11. dalmatinska brigada, podržane tenkovima i artiljerijom, dok je 12. brigada upućena u obuhvatni manevar desno, sjeverno od Širokog Brijega, da iz rejona Gostuša — Gornji Gradac dejstvuje sa istočne strane i upadne na cestu Široki Brijeg — Mostar u rejonu Knežpolja. Divizijske rezerve nije bilo, već je naređeno da svaka brigada »zadrži rezervu prema potrebi«. Prva dalmatinska proleterska brigada je trebalo da napadne neprijatelja iz pravca Kočerin — Široki Brijeg, a 11. brigada da dejstvuje u rejonu oko samostana. Tenkovi sa jednim bataljonom trebalo je da podrže napad 1. i 11. brigade, a artiljerija da tuče sve značajnije neprijateljske objekte u rejonu Širokog Brijega i kontrabatira sa neprijateljskom artiljerijom. Divizijska hirurška ekipa bila je u Kočerinu, baza za snabdijevanje i bojna komora nalazili su se u Imotskom, a osmatračnica Štaba divizije na k. 520, kod sela Dužice. Napad je trebalo izvesti ujutro 6. februara, u 7.00 časova.[8]

Istog dana, 4. februara, u Imotskom je održana konferencija štabova brigada, Tenkovske i Artiljerijske brigade u Štabu divizije, gdje je bio i komandant 8. korpusa, general-major Petar Drapšin. Razrađen je plan napada i usklađeno sadejstvo, naročito između brigada, tenkova i artiljerije. Govoreno je i o susjedima, jer je 3. dalmatinska brigada 9. divizije trebalo da napada prema Knežpolju sa juga, a 2. dalmatinska proleterska brigada da osigurava napad na lijevom krilu divizije, tj. napad 12. brigade, na liniji Goranci — Grabova Draga iz pravca Mostara.

Napad je otpočeo artiljerijskom pripremom, tačno u 6,45 časova. Prva proleterska brigada je do 10.00 časova likvidirala isturene položaje neprijatelja i ušla u zapadni dio Širokog Brijega, ali je naišla na snažan otpor neprijatelja iz zgrade Duvanske stanice i sa Purina brda, dok su dijelovi 1. bataljona 1. brigade i 1. bataljona 12. brigade skoro do noći vodili borbu za Cigansko brdo i bili pred zauzimanjem. Bataljoni 11. brigade, pošto su naišli na duboka minska polja i snažan otpor neprijatelja iz rejona samostana, izbili su na jurišni položaj i djelimično se uklinili u sistem neprijateljske odbrane, ali dalje nisu mogli. Dvanaesta brigada, koja je kasnije počela sa napadom zbog obuhvatnog manevra, najveći uspjeh je postigla kada se sa 2. bataljonom našla na cesti Široki Brijeg — Knežpolje, uništila jednu njemačku bateriju 105 mm i zarobila oko 100 Nijemaca, ustaša, domobrana i drugih suradnika okupatora koji su se pokretali iz Širokog Brijega. Istovremeno zauzela je Lončar i stigla do same ivice Širokog Brijega sa istoka. Time je namjera da se brigada zabaci i udari iz pozadine po neprijateljskoj grupaciji u Širokom Brijegu potpuno uspjela. Međutim, tada se dogodio neočekivan obrt. Iz Mostara, preko položaja 2. dalmatinske proleterske brigade,

[8] Arhiv VII, k. 1103, reg. br. 1—1.

probio se njemački 369. izviđački bataljon sa 600 ustaša, koji su krenuli da ojačaju odbranu Širokog Brijega. Njihova pojava iza leđa 12. brigade uslovila je da se brigada sa glavninom našla u okruženju. Najteže je prošao njen 2. bataljon, koji se nalazio kod Knežpolja. On je vodio borbu u okruženju sve do mraka a onda je uspio da se izvuče prema Gostuši. Pri tome je 15 boraca poginulo, 29 ranjeno i 13 nestalo.

Pojava svježih neprijateljskih snaga u Širokom Brijegu izmijenila je situaciju na frontu, pa je Štab 26. divizije odustao od poslijepodnevnog produžetka napada i naredio da se jedinice pripreme i ujutro, 7. februara nastave sa napadom. Tenkovima su ojačani položaji 11. brigade, a 12. brigada trebalo je da nastavi obuhvatni napad sa istoka. Artiljerija i avijacija nastavili su tučenjem neprijateljskih položaja, naročito oko Duvanske stanice i u rejonu samostana.

Budući da nije bilo promjena u borbenom rasporedu 26. divizije, ujutro 7. februara, oko pet časova, obnovljen je napad. Težište napada 1. brigada je usmjerila na zgradu Duvanske stanice. Izvedena su četiri juriša da bi tek u 11.00 časova bilo zauzeto Purino brdo, a oko 13.00 časova osvojeno i uporište zgrade Duvanske stanice. Uz pomoć tenkova, 11. brigada je slomila vanjski otpor neprijatelja i zauzela zgradu samostana, čime je slomljena kičma njemačke odbrane u Širokom Brijegu. Neprijatelj se u panici počeo povlačiti prema Mostaru. Za to vrijeme 12. brigada je zauzela Cigansko brdo, Lončar, Dubravu i upala u Knežpolje, presjekla Nijemcima odstupnicu i uvečer, zajedno sa 3. brigadom 9. divizije, zauzela Knežpolje. Posljednje neprijateljsko uporište bilo je na Čavaru, ali je i njega savladala 1. brigada u kasnim satima 7. februara.

Široki Brijeg je oslobođen. Neprijatelj se djelimično izvukao prema Mostaru, a gonjenje je nastavila 11. brigada, izbivši u toku 8. februara na položaje Lukavača, Vasina kosa i Jastrebinka, gdje je stala.

Ocjenjujući te borbe, Štab 26. divizije javio je Štabu 8. korpusa da je »u ovoj borbi postavljeni cilj sa punim uspjehom postignut i zadatak izvršen. Zauzećem Širokog Brijega ugrožava se Mostar«.[9] Glavne snage 8. korpusa približile su se Mostaru, i stvoreni su uvjeti za otpočinjanje odlučujuće bitke za oslobođenje Mostara. Neprijatelj je imao 832 vojnika izbačena iz stroja. Najviše ih je poginulo — 719, a malo je zarobljeno 104, što dokazuje da se borba vodila sa mnogo oštrine i u mjestu, za pojedine objekte, koje je neprijatelj krajnje odsudno branio. Jedinice 26. divizije imale su osjetne gubitke: 105 poginulih, 448 ranjenih i 49 nestalih boraca.[10]

OSLOBOĐENJE MOSTARA

Bitka za Mostar nije odmah počela. Vrijeme od 8. do 13. februara iskorišćeno je za sređivanje, popunu i pripremu novog napada. Međutim, nisu bili povoljni ni meteorološki uvjeti, naročito na lije-

[9] Zbornik, tom IV, knj. str. 430.
[10] Isto, str. 430—431.

vom krilu, gdje se na Jastrebinki nalazila 12. brigada na snijegom zavejanim visovima, sa mnogo magle. Neprijatelj je izvodio neke manje ispade prema 1. brigadi, radi čega su se 10. februara angažirala i dva bataljona 12. brigade lijevo od 11. brigade, prema Grabovoj Drazi i Jastrebinki. Treća prekomorska brigada, koja je bila orijentirana prema Rakitnom dok se vodila borba za oslobođenje Širokog Brijega, vodila je samo sporadične akcije sa zelenokadrovcima (ustaškom milicijom). Ona je povučena u rejon Širokog Brijega, gdje je bila i 1. dalmatinska, 1. tenkovska i Artiljerijska brigada. U Široki Brijeg je stigao i Štab 8. korpusa iz Imotskog.

Prema zapovijesti Štaba 8. korpusa od 12. februara, snage 26. divizije, kao srednja napadna kolona, zajedno sa 1. tenkovskom i Artiljerijskom brigadom, trebalo je da napadnu neprijatelja od Mostarskog blata do Podružja, usmjeravajući glavni napad u zahvatu komunikacije Široki Brijeg — Mostar. General Drapšin je u zapovijesti jasno kazao da korpus ima da »očisti sva uporišta oko Mostara i oslobodi grad Mostar«, a 26. divizija imala je »zadatak da napada na Mostar sa zapadne i sjeverozapadne strane«.[11] Time je jasno rečeno da treba razbiti neprijateljske snage na liniji Keveljavača — Mikuljača — Trebinje — Jastrebinka, upasti u Mostar i spojiti se sa 19. dalmatinskom i 29. hercegovačkom divizijom. Ti neprijateljski položaji bili su jako utvrđeni, a držale su ih kombinirane njemačke i ustaške snage. Štab njemačke 369. divizije smatrao je da je držanje položaja na Jastrebinki, Mikuljači i Keveljavači garancija držanja i grada Mostara. Otuda je Štab 8. korpusa forsirao napad cijele 26. divizije, tenkove i artiljeriju na tome pravcu, sa kojeg se sigurno moglo brzo upasti u Mostarsku kotlinu i osloboditi grad.

Štab 26. divizije je istog dana, 12. februara, izdao svoju zapovijest za napad radi »likvidacije neprijateljskog garnizona Mostar«, zajedno sa 19. i 29. divizijom, 1. tenkovskom i Artiljerijskom brigadom. Štab divizije izbacio je u prvi napad tri brigade — 3. prekomorsku, 11. i 12. dalmatinsku, dok je 1. brigadu zadržao u rezervi u rejonu Knežpolja. Težište napada bilo je na frontu 11. i 12. brigade, s tim što je 11. brigada trebala da nastupa sa tenkovima duž ceste koja od Širokog Brijega vodi za Mostar, sa zadatkom da zauzme neprijateljske položaje na Mikuljači i Keveljavači, a zatim da prodre u Mostar na most Kralja Petra. Lijevo od nje napadala je 12. brigada na Jastrebinku, Trebinje i Vasinu kosu, a pošto likvidira ta neprijateljska uporišta trebalo je da prodre u Mostar preko sela Cim na most Kralja Aleksandra (kod hotela »Neretve«). Treća prekomorska brigada nastupala je lijevo od 12. brigade, pravcem Goranci — Trnovača — selo Vihovići, i trebala je, također, da izbije na Mostar. Artiljerija je bila na vatrenim položajima u selu Žvatić, a trebala je da dejstvuje sa težištem na frontu 11. i 12. brigade. Tenkovska brigada, trebala je da dejstvuje na pravcu 11. brigade, cestom Knežpolje — Mostar, sa zadatkom da upadne u grad preko sela Ilića i Cima. Osmatračnica Štaba divizije bila je na Gradini (k. 622), a početak napada je određen za 13. februar u 7.00 časova.[12]

[11] Zbornik, tom IV, knj. 33, str. 296—299.
[12] Zbornik, tom IV, knj. 33, str. 307—310.

Desno je napadala 19. dalmatinska divizija sa 6. i 14. brigadom, a uz desnu obalu Neretve išla je 12. hercegovačka brigada. Napad 19. divizije bio je izuzetno značajan za 26. diviziju, jer njen udar preko Varte mogao je kompromitirati njemačku odbranu na Keveljavači i Mikuljači. Lijevo je napadala 9. divizija, orijentirno prema dolini Neretve, a njen prodor je osiguravao lijevi bok 26. divizije. U slučaju njemačkog protivnapada iz rejona Drežnice, 9. divizija je trebala da brani bok i pozadinu 26. divizije.

Najveći je problem bio to što 26. divizija, zbog visokoplaninskog zemljišta, u zoni napada naročito Jastrebinka (k. 1139), Trebinje (k. 1111), Crni vrh (k. 936), Mikuljača (k. 652) i Keveljavača — k. 472 nije mogla razviti snage i ispoljiti snagu vatrenog udara. Napad se morao izvoditi sa ograničenim snagama, jer od 16 bataljona za prvi napad 13. februara angažovano je samo sedam bataljona, a to je manje od 50 odsto snaga koje je posjedovala. Zatim, vatrena sredstva nisu mogla najbolje doći do izražaja s obzirom na konfiguraciju zemljišta, a zimski uslovi su još više ograničavali upotrebu vatrenih sredstava. Od dva tenkovska bataljona, u borbi je prvog dana bila samo jedna četa, a ni ona se nije mogla potpuno razviti za borbu. Sve je to uvjetovalo da se napad izvodio snagom udara pješadije, i da se napadalo od objekta do objekta, sa obaveznim osvajanjem dominirajućih planinskih visova, za čija osvajanja divizija nije imala iskustva, jer nikada do tada nije ratovala na visokoplaninskom zemljištu.

Ujutro, 13. februara, na cijelom frontu divizije digla se magla, granulo je sunce mogao je početi planirani napad. Prvo je udarila artiljerija, a poslije se pojavila i naša avijacija. Skoro istovremeno — od Mikuljače, gdje je napadala 11. brigada, preko Trebinja i Jastrebinke, gdje je jurišala 12. brigada, do Ljutog i Crnog vrha, gdje je napadala 3. prekomorska brigada — počeo je napad.

Na desnom krilu, 11. brigada je težište dejstva usmjerila prema Mikuljači, ali je istovremeno napadala prema Gradini, Podbilu i Međini. Bitka za Mikuljaču vodila se skoro cijelog dana, od ujutru do 17,30 časova. Žestoka borba se vodila i za Keveljevaču, koja je osvojena oko 14.00 časova, a onda se upalo u Žovnicu, čime je put za upad u Mostar bio otvoren — veliki uspjeh je postignut. Dvanaesta brigada je krenula u napad na Jastrebinku i Trebinje, dva dominantna visa zapadno od Mostara. Iako su visovi bili pod snijegom i ledom, do 10.00 časova su zauzeti, a ubrzo i k. 901, tako da se moglo sa jednim bataljonom pomoći 11. brigadi u zauzimanju Mikuljače. Brigada je odmah krenula niz Jastrebinku prema s. Cim, gdje je stigla kasno 13. februara, i približila se Mostaru na nekoliko kilometara. Treća prekomorska brigada brzo je zauzela Ljuti i Crni vrh, i izbila do samog rudnika blizu grada. Tada su Nijemci izvršili protivnapad, i odbacili brigadu gotovo do polaznih položaja, što je uslo-žilo poziciju 12. brigade, jer je morala stati i dijelom snaga pomoći 3. brigadi.

Uspjeh koji je 26. divizija postigla 13. februara bio je vanredno značajan. Svi najvažniji protivnički objekti zapadno od Mostara, na kojima se gradila snaga neprijateljske odbrane, bili su tokom 13. februara osvojeni. Put za Mostar bio je otvoren širokim frontom — pred divizijom više nije bilo ni jednog jače organizovanog protiv-

Jedinice 8. korpusa na prilazima Mostaru 14. februara 1945. godine.

ničkog objekta. Stoga je Štab divizije naredio štabovima brigada da ujutro 14. februara produže nastupanje u zapadni dio grada, da se prijeđe na lijevu obalu Neretve i grad zauzme širokim frontom, zajedno sa 19. i 29. divizijom. Kako je front 11. brigade bio širok u pravcu Žovnice, upućena su iz rezerve dva bataljona 1. dalmatinske brigade. Jedan je pomogao 11. brigadi u zauzimanju Žovnice, a drugi je sadejstvovao 19. diviziji u zauzimanju s. Miljkovići.

Ujutro rano 12. brigada je u borbu uvela svoju rezervu — 2. bataljon »Matij Ivanić«, brzo zauzela s. Cim i k. 115, i već oko podne stigla do mosta Kralja Aleksandra, naspram hotela »Neretve«. Jedanaesta brigada je nastavila nastupanje, i oko 13.00 časova stigla u rejon Rondo, a zatim na stari mostarski most, koji je prešla u kasnim večernjim satima. Najduže se zadržala 3. prekomorska brigada, jer je morala savladati otpor neprijatelja blizu Crnog vrha. Pošto je podržala 4. bataljon 12. brigade, ponovo je izbila do rudnika i sjevernog logora. U borbu su ubačeni svježi bataljoni 1. dalmatinske brigade, koji su krenuli u centar grada i izbili do mosta Kralja Aleksandra. Tenkovi su toga dana napravili mali podvig. Oni su se, naišavši na porušenu cestu iznad sela Ilića, naglo sunovratili u Mostarsko polje i, preko zapadnog logora, stigli sa prednjim djelovima na most Kralja Aleksandra, a dijelom snagą dospjeli su do ostalih mostova. Oko 18.00 časova tenkovi, sa dijelovima 1. i 12. brigade, prešli su preko mosta Kralja Aleksandra na drugu obalu, čime su otpočele posljednje borbe u gradu. Otpor neprijatelja je naglo oslabio. Tada je 1. dalmatinska krenula prema Bijelom Polju, dok su 11. i 12. ostale u gradu, kao i 3. prekomorska brigada.

Kasno noću 14. februara brigade 26. divizije završile su borbe za oslobođenje Mostara. U Bijelom Polju je ostala 1. dalmatinska proleterska brigada, a ostale brigade su se razmjestile u zapadnom i sjevernom logoru (kasarni) i po civilnim kućama, gdje su se malo odmorile i sredile. Dva dana kasnije, 16. februara, brigade 26. divizije učestvovale su u paradi ulicama Mostara.

Na čelu parade nalazila se 12. brigada, koja je prva ušla u Mostar, a onda 1, pa 11. i 3. prekomorska brigada.[13] Narod je pozdravio svoje oslobodioce ne samo jedinice 26. divizije nego i jedinice 19. i 29. divizije, 1. tenkovske i Artiljerijske brigade — sve su one učestvovale na paradi 16. februara.

U mostarskoj operaciji 26. divizija je izbacila iz stroja 2.201 neprijateljskog vojnika i oficira, od čega je 1.690 ubijeno, a 511 zarobljeno. Zaplijenjeno je 1.075 pušaka, 89 mitraljeza, 21 automat, 18 bacača, 13 topova, 28 kamiona i druga ratna oprema. Istovremeno, uništila je 23 neprijateljska artiljerijska oruđa, od čega 16 brdskih topova, dva tenka i drugu opremu. Divizija je imala velike gubitke — 902 borca i rukovodioca izbačena su iz stroja, od toga je 125 poginulo, 777 ranjeno, a 60 je nestalo.[14]

Prema naredbi Štaba 8. korpusa od 18 februara 1945, jedinice 26. divizije trebalo je 21. februara da krenu iz Mostara i prikupe se na prostoriju Makarska — Podgora — Gradac — Ploče, što je i učinjeno do 23. februara. Nakon toga, divizija se brodovima prebacila u sjevernu Dalmaciju i otpočela pripreme za završnu ofanzivu oslobođenja zemlje.

[13] U arhivi TV Zagreba nalazi se dokumentarni film o toj paradi i redoslijedu nastupanja paradnih kolona. Vidi i Arhiv VII, K. 63, reg. br. 6/1.

[14] Arhiv VII, k. 1103, reg. br. 5—7. Ako se saberu podaci poginulih po brigadama, divizija je imala 254 poginula borca, i to 1. brigada 57, 11. brigada 81, 12. brigada 47, a 3. prekomorska 69 boraca.

Prva dalmatinska proleterska brigada u mostarskoj operaciji[1]

Pukovnik **Vaso Đapić**[2]

OSLOBOĐENJE ŠIROKOG BRIJEGA

Prva dalmatinska proleterska brigada prebačena je 30. januara vozom iz Šibenika u Split, i ukrcala se u splitskoj luci na brodove Mornarice NOVJ, a ujutro 31. januara iskrcala se istočno od Omiša (s. Kuzmanić i Pisak). Po iskrcavanju brigada je izvršila pokret (marš) preko Zadvarja na pravcu Imotskog.

Pokret je nastavljen iz Imotskog i, dalje, preko Posušja, u pravcu Širokog Brijega (Lištice). Jedinice brigade izbile su 4. februara u rejon sela Kočerin. U tom selu Štab brigade se povezao sa Štabom 2. dalmatinske proleterske brigade, koja se već nalazila na položaju na desnoj obali riječice Ugrovače.

Snage neprijatelja koje su držale i branile Široki Brijeg i s. Knežpolje bile su sastavljene od: 1, 2. i 3. bataljona 370. puka i 369. legionarske divizije, ojačane sa dvije baterije topova 369. artiljerijskog puka i jednom protivkolskom četom. U tom uporištu nalazilo se oko 300 vojnika njemačke mornaričke pješadije i dvije čete iz Landesehutren bataljona. Osim njemačkih snaga, nalazile su se i snage tzv. Nezavisne Države Hrvatske, i to: 2. bojna 2. gorskog zdruga i ustaška milicija.

Položaje za odbranu neprijatelj je posjeo po sistemu otpornih tačaka. U otpornim tačkama nalazili su se betonski bunkeri, opasani bodljikavom žicom i minama. Tako su glavne otporne tačke bile u Duvanskoj stanici, samostanu, gimnaziji i na Ciganskom brdu (k. 451). Kota na Ciganskom brdu dominirala je Širokim Brijegom, a po dubini Čavar, gdje se nalazi jedna kula (stara tvrđava), k. 440, k. 399. i Knežpolje. Neprijatelj je odbranu Širokog Brijega i nje gove okoline dobro organizovao i utvrdio. Duž komunikacije Široki Brijeg — s. Kočerin neprijatelj je postavio protivtenkovske mine. Namjera neprijatelja bila je da po svaku cijenu brani uporište Širokog Brijega, jer je bila ključna tačka u spoljnoj odbrani Mostara. Likvidiranjem neprijateljskog uporišta Široki Brijeg stvarali su se povoljni uslovi za nastupanje ka Mostaru.[3]

[1] Prilog za knjigu »Mostarska operacija« o dejstvima 1. dalmatinske proleterske brigade.

[2] Komandant 1. dalmatinske proleterske brigade.

[3] Izvještaj vojnoobavještajne službe štabu 26. divizije od 4. II 1945. godine o snagama neprijatelja u Širokom Brijegu, Arhiv VII k. 1103, reg. br. 1-6/1.

Na osnovu dobivenog zadatka i procjene situacije, Štab 26. divizije odlučio je: sa tri brigade (1, 11. i 12) uz podršku artiljerije i tenkova i u sadejstvu sa 9. divizijom, treba napasti i likvidirati neprijateljsko uporište Široki Brijeg; 3. prekomorska brigada nalazila se u divizijskoj rezervi i obezbeđivala pravce Rakitno — s. Vukajevo — s. Izbično.

Na osnovu odluke, Štab 26. divizije izdao je zapovijest potčinjenim jedinicama i odredio im zadatke.

Prva dalmatinska proleterska brigada, ojačana baterijom protivkolskih topova 47 mm, trebala je da napada pravcem s. Kočerin — Široki Brijeg, sa zadatkom da, u sadejstvu sa 11. i 12. brigadom i uz podršku tenkova i artiljerije kao zapadna kolona, likvidira neprijatelja u naselju Široki Brijeg.[4]

Noću 4/5. februara jedinice 1. dalmatinske proleterske brigade smijenile su jedinice 2. dalmatinske proleterske brigade i počele se pripremati za napad. U toku iste noći posjele su polazne položaje za napad.

Tenkovska brigada dobila je zadatak da sa po jednom tenkovskom četom podrži napad 1. i 11. brigade, a jedan bataljon da ostane u rezervi u očekujućem rejonu s. Kočerin. Četa tenkova određena za podršku 1. brigade imala je zadatak da napada duž komunikacije s. Kočerin — Široki Brijeg i podržava jedinice brigade pri likvidiranju neprijatelja u Širokom Brijegu. Međutim, prvog dana napada na neprijateljsko uporište tenkovi nisu mogli učestvovati u borbi, kao ni protivkolska oruđa i flakovi, jer je cesta od izlaza iz Širokog Brijega prema s. Kočerin bila minirana protivtenkovskim minama, kao i ostali putevi kojima je bio moguć prolaz tenkova. Minerskom vodu brigade, uz velike napore, trebalo je mnogo vremena da očisti protivtenkovska minska polja i da, time, omogući uvođenje tenkova u borbu.

Artiljerijska grupa: jedan brdski divizion 75 mm i dvije haubičke baterije 105 i 150 mm, sa vatrenih položaja iz rejona s. Kočerin podržavala je napad jedinica na Široki Brijeg. Osim planirane artiljerijske vatre, štabovi brigada mogli su preko predstavnika artiljerije da traže artiljerijsku podršku za svoje potrebe.

Početak napada određen je za 6. februar, u 7.00 časova, s tim da artiljerijska priprema počne 15 minuta ranije. Jedinice 1. brigade otpočele su napad u 7.00 časova 6. februara 1945. godine.

Štab 1. dalmatinske proleterske brigade odlučio je da napad izvrši sa tri bataljona i jednom četom 1. bataljona koji je bio u brigadnoj rezervi.

Drugi bataljon napadao je duže ceste — raskrsnice puteva. Zadatak bataljona je bio da izbije na Purino brdo, jugoistočno od naselja Široki Brijeg, i da sadejstvuje sa 3. bataljonom u likvidiranju neprijatelja u centru naselja, a svojim desnim krilom da sadejstvuje sa jedinicama 11. brigade u zauzimanju neprijateljske otporne tačke u rejonu Samostana.

[4] Zapovjest štaba 26. divizije od 4. II 1945. g. za napad na Široki Brijeg. Arhiv VII, k. 1101, dok. br. 2—10.

Treći bataljon je napadao centar naselja, sa zadatkom da, u sadejstvu sa 2. i 4. bataljonom, ovlada centrom naselja i likvidira neprijateljsku otpornu tačku Duvanska stanica.

Četvrti bataljon je napadao sjeverni dio naselja Široki Brijeg. Zadatak bataljona je bio da sadejstvuje sa 3. bataljonom u zauzimanju Duvanske stanice, a lijevo da sadejstvuje sa jedinicama 12. brigade pri likvidiranju neprijatelja u sjevernom dijelu naselja, obuhvatajući ga sa sjeveroistočne strane.

Jedna četa 1. bataljona i izviđački vod brigade imali su zadatak da, u sadejstvu sa jedinicama 12. brigade, likvidiraju neprijateljsku otpornu tačku k. 451. na Ciganskom brdu, jer je neprijatelj sa toga brda dominirao nad Širokim Brijegom.

Prvi bataljon, bez jedne čete, nalazio se u brigadnoj rezervi u rejonu k. 346.

Minobacačka četa dobila je zadatak da podržava napad čete i voda koji su napadali k. 451 — Ciganso brdo, a zatim da prenesu vatru na centar naselja. Baterija protivkolskih topova 47 mm dobila je zadatak da podržava pješadiju i tenkove u napadu.

Inžinjerijska četa brigade dobila je zadatak da minerski vod angažuje na čišćenju protivtenkovskih mina, a ostali vodovi čete da prave prolaze u protivpješadijskim minskim poljima i žičanim preprekama na pravcima napada bataljona.

Uz podršku artiljerije i minobacača, bataljoni su do 10.00 časova likvidirali isturene položaje neprijatelja i prednjim dijelovima ušli u zapadni dio naselja Široki Brijeg, ali dalji prodor je bio zaustavljen. Neprijatelj, podržan artiljerijskom vatrom, uporno se branio iz zgrade Duvanske stanice i iz betonskog bunkera sa Purina brda. Četa i izviđački vod također nisu uspjeli da zauzmu k. 451 na Ciganskom brdu, jer je neprijatelj pružao grčevit otpor, naročito iz betonskog bunkera koji se nalazio na toj koti. Borbe su nastavljene sa nesmanjenom žestinom sve do mraka tog dana, a neprijatelju je uspjelo da odbije juriše bataljona.

Pred veče toga dana četa 1. bataljona i izviđački vod, iako su izvršili nekoliko juriša, nisu uspjeli da zauzmu k. 451, pa su zatražili intervenciju artiljerije, ali tražena pomoć nije stigla u određeno vrijeme, pa su četa i vod odlučili da u sumrak ponovo napadnu potpornu tačku k. 451. U tom jurišu uspjeli su da izbace neprijatelja iz uporišta, ali je neprijatelj protivnapadom odbacio četu i vod, i ponovo posjeo izgubljeni položaj. U tom trenutku stigla je tražena artiljerijska pomoć i preciznim gađanjem obasula neprijateljsku otpornu tačku na k. 451. Po prestanku artiljerijske vatre na toj koti gotovo da više nije bilo živih neprijateljskih vojnika, a ono malo što je ostalo u bunkeru nije bilo u stanju da pruži otpor napadu čete i voda. Tako su čete 1. bataljona i izviđački vod zauzeli otpornu tačku neprijatelja na k. 451 na Ciganskom brdu, što je bilo značajno za dalji napad jedinica brigade.

U toku noći 6/7. februara jedinice brigade obavljale su pripreme za ponovni napad slijedećeg dana ujutro. Minerski vod je te noći uspio da očisti cestu od protivtenkovskih mina, tako da su se tenkovi mogli kretati cestom kao i baterija protikolskih topova 47 mm, koja do tada nije mogla da podržava napade pješadije. Oko

5.00 časova 7. februara, uz podršku artiljerije i čete tenkova, bataljoni su otpočeli napad u istom rasporedu. Jedinice i svaki borac ulagali su maksimalan napor i požrtvovanje da izvrše postavljeni zadatak. Neprijatelj se uporno branio iz utvrđenih otpornih tačaka i obasipao mitraljeskom vatrom jedinice bataljona. Otpor neprijatelja bio je jači nego prethodnog dana, jer je u toku prethodne noći dobio pojačanje. U toj situaciji Štab 1. brigade donio je odluku da oko 11. časova u borbu uvede svoju rezervu — 1. bataljon bez jedne čete. Cilj uvođenja rezerve bio je zauzimanje otporne tačke Duvanska stanica, iz koje je neprijatelj pružao najjači otpor. I pored toga što je 1 bataljon izvršio nekoliko juriša, uz podršku tenkova i artiljerije, nije uspio da zauzme Duvansku stanicu, jer je neprijatelj pružao žilav otpor.

Odlučnim jurišem, uz podršku artiljerije i tenkova, 2. bataljon je uspio da zauzme neprijateljsku otpornu tačku na bezimenoj koti (Purino brdo), jugoistočno od naselja Široki Brijeg, i da nanese gubitke neprijatelju. Tu je bila uništena jedna četa Njemaca.[5] Do 13.00 časova istoga dana jedinice 1. brigade uspjele su da ovladaju svim otpornim tačkama u Širokom Brijegu, osim Duvanskom stanicom, iz koje se neprijatelj žilavo branio. Ipak, toga dana do mraka jedinice brigade zauzele su najjače neprijateljsko uporište — Duvansku stanicu, i uspjele da očiste od neprijatelja Široki Brijeg.

Jedinice 1. bataljona likvidirale su oko 23.00 časa i grupu njemačkih vojnika u staroj tvrđavi Čavar, tako da je 1. brigada obavila dobijeni zadatak.

Štab 26. divizije, ujutro 7. februara, uveo je u borbu rezervu — jedan tenkovski bataljon na pravcu napada 11. brigade. Brigada je uz podršku tenkova i artiljerije, uspjela da likvidira neprijateljsko uporište u rejonu Samostana. Po likvidiranju uporišta, štab divizije je naredio 11. brigadi da pošalje dva bataljona preko k. 362. (Stražnica), da u tom rejonu pređu rječicu Lišticu i da presjeku cestu između Širokog Brijega i Knežpolja. Ti bataljoni su prešli rječicu i izbili na cestu, Široki Brijeg — Knežpolje, što je izazvalo paniku kod neprijatelja, pa je i to omogućilo brži pad uporišta Široki Brijeg.

U toku istog dana jedinice 12. brigade zauzele su Ciganso brdo i selo Lončare i, prodrli u Knežpolje.

Međutim, nastojanja da se neprijatelju presijeku veze sa Mostarom nisu u potpunosti uspela. Jer, neprijatelj je ipak uspio da izvuče glavninu svojih snaga prema Mostaru.

Prva dalmatinska proleterska brigada vodila je dvodnevne teške i krvave borbe radi slamanja neprijateljskog otpora u Širokom Brijegu.

U toj borbi brigada je pretrpjela osjetne gubitke: poginulo je 57 boraca i rukovodilaca, pet je nestalo; broj ranjenih boraca nije

[5] Franz Šraml (Chraml), u knjizi »Bojište u Hrvatskoj«, pored ostalog, piše: »Neprijatelj je probio lijevo krilo 9. čete. Ovo smo jedva mogli da vjerujemo. Pojedini vojnici su dotrčali natrag sa Lise, sedam ljudi kao ostatak jedne ponosne čete. Sada je morala da preduzima protivnapad poslednja rezerva 3. četa, 369. puka, ali je već prilikom prelaza preko otvorenog zemljišta ka Klaster bregu pretrpila teške gubitke«.

Borci na položaju u borbama za Mostar

poznat. Likvidiranjem neprijateljskog uporišta u Širokom Brijegu naneseni su im veliki gubici u ljudstvu i materijalu.[6]

Zauzimanjem neprijateljskog uporišta Široki Brijeg slomljena je ključna spoljna odbrana Mostara.

U toku borbe izražena je saradnja pješadijskih, tenkovskih i artiljerijskih jedinica.

Sanitet brigade je sve ranjene borce i rukovodioce na vrijeme evakuisao i zbrinjavao, a intendantura i bojna komora uredno su i na vrijeme snabdijevali jedinice brigade.

Inžinjerijska četa brigade i njeni borci i rukovodioci ulagali su krajnje napore na pronalaženju i čišćenju protivtenkovskih mina, kao i pravljenju prolaza u žičanim preprekama. Zalaganjem minerskog voda bilo je omogućeno uvođenje tenkova i protivkolskih topova u borbu za podršku jedinica u napadu, što je omogućilo razbijanje neprijateljskih otpornih tačaka.

Veza je takođe veoma dobro funkcionisala.

Pobjeda nad jakim snagama neprijatelja, koji je bio riješen da se po svaku cijenu brani iz dobro utvrđenog uporišta kakvo je bilo u Širokom Brijegu, mogla se postići samo krajnjim zalaganjem svih jedinica i svakog borca ponaosob.

[6] Operativni izvještaj štaba 26. divizije od 16. februara 1945. g. o borbama za Široki Brijeg, Arhiv VII, k. 1103, reg. 1-1/3.

Ratni načelnik štaba 26. divizije Bogdan Stupar razgovara sa majorom Vasom Đapićem (okrenut leđima), desno Baočić načelnik štaba 3. prekomorske brigade, a sasvim levo komesar 1. bataljona 1. dalmatinske Ibrahim Pašić.

OSLOBOĐENJE MOSTARA

Po likvidiranju neprijateljskog uporišta Široki Brijeg jedinice 26. divizije produžile su da gone neprijatelja prema Mostaru.

Prema operacijskom planu Štaba 8. korpusa, snage 26. divizije napadale su na Mostar sa zapadne i sjeverozapadne strane, u zahvatu komunikacije Široki Brijeg — Mostar.

Prema takvom planu štaba korpusa, Štab 26. divizije, 12. februara, odredio je zadatke jedinicama i izdao zapovijest za napad.

Divizijsku rezervu činila je 1. brigada, bez jednog bataljona. Njen 4. bataljon nalazio se u Širokom Brijegu radi obezbeđenja brigadnih i divizijskih djelova od napada zaostalih i prikrivenih neprijateljskih grupa i seoske ustaške milicije.[7]

Napad jedinica 26. divizije otpočeo je 13. februara u 7.00 časova. Ujutro 14. februara jedinice divizije, uz podršku artiljerije i tenkova, nastavile su napad. Štab divizije je uočio da je front napada 11. brigade isuviše širok, zbog čega nije bilo dodirne veze između brigade i jedinica 19. divizije. Štab divizije je odlučio da na spoju jedinica 26. i 19. divizije uvede svoju rezervu — dva bataljona 1. brigade — radi povezivanja i sadejstva sa jedinicama 19. divizije u

[7] Zapovjest Štaba 26. divizije za napad na Mostar od 12. II 1945. g., Arhiv VII, 1101, reg. br. 7-1/10.

zauzimanju neprijateljskog uporišta u s. Miljkovići, kao i sadejstva sa 11. brigadom u zauzimanju s. Ilići i daljeg dejstva za oslobođenje Mostara. Štab 1. brigade uputio je jedan bataljon u pravcu mostarskog aerodroma radi pomoći jedinicama 19. divizije pri likvidiranju opkoljenih snaga neprijatelja na aerodromu. Na osnovu naređenja Štaba divizije, Štab 1. brigade odlučio je da se 1. i 3. bataljonom izvrši sledeći napad: 1. bataljon da napada na pravcu k. 475 (Keveljevača) — Gradina, a 3. bataljon na pravcu Kitica — s. Miljkovići radi sadejstva sa jedinicama 19. divizije u zauzimanju neprijateljskog uporišta u tom selu. Po likvidiranju neprijatelja u s. Miljkovići Štab 3. bataljona orjentisao se na Orlovac (k. 473) radi njegovog zauzimanja i daljeg dejstva sa 1. bataljonom na s. Ilići sa južne strane.

Prvi i 3. bataljon otpočeli su napad istovremeno, kao i ostale jedinice divizije. Prvi bataljon, oko 12.00 časova, zauzeo je neprijateljsku otpornu tačku na Gradini. Treći bataljon, u sadejstvu sa jedinicama 19. divizije, ovladao je s. Miljkovići. Po ovlađivanju selom orijentisao se na napad na neprijateljsku otpornu tačku na Orlovac (k. 473) u sadejstvu sa 1. bataljonom, zauzeo je. Uspjeh ta dva bataljona 1. brigade omogućio je prodor tenkova i iz rejona s. Žovnica na prostor s. Ilići. Prodor tenkova u rejon s. Ilići bio je značajan za dalji prodor jedinica 26. divizije u grad i za brže izbijanje na desnu obalu r. Neretve. U popodnevnim časovima, u sadejstvu sa 11. brigadom i uz podršku tenkova i artiljerije, bataljoni su prodirali u jugozapadni dio grada i vodili uličnе borbe u njemu. Pod pritiskom naših snaga neprijatelj se povlačio u istočni dio grada preko mostova. Oko 18.00 časova jedinice 1, 11. i 12. brigade izbile su na zapadnu obalu Neretve, i time je zapadni dio grada bio oslobođen. Bataljoni 1. brigade nalazili su se u centru grada, prema srednjem mostu (Kralja Aleksandra).

Pred veče 14. februara, dok su se naše snage nalazile na desnoj obali, na suprotnoj obali nalazile su se snage neprijatelja, koje su držale most pod ubitačnom vatrom mitraljeza i tenkova. Most je još uvijek bio neporušen i svakog trenutka očekivali smo da ga Nijemci dignu u vazduh. Postojala je nada da se most može spasiti. U svakom slučaju, trebalo je preduzeti mjere da se most preko Neretve sačuva i tako omogući prelaz jedinica u istočni dio grada radi njegovog oslobođenja. Trebalo je brzo raditi, jer most je svakog trenutka mogao biti srušen.

Komandant 1. dalmatinske proleterske brigade Vaso Đapić i načelnik štaba 1. tenkovske brigade Vlado Sekulić, koji su se nalazili nedaleko od mosta, dogovarali su se kako i na koji način da se perbace preko mosta i sačuvaju ga od rušenja. Prebacivanjem tenkova i pješadije na lijevu obalu rijeke Neretve stvorio bi se mostobran i omogućilo ostalim snagama divizije oslobođenje dijela grada na istočnoj obali rijeke. Takav poduhvat bio je riskantan, jer se moglo dogoditi da ga u trenutku kada se na njemu nađu tenkovi i pješadija Nijemci dignu u vazduh. Međutim, i pored opasnosti, moralo se nešto preduzeti. No, za hrabre tenkiste i pješake ništa nije

bilo nemoguće. Za izvršenje toga zadatka određen je 1. vod 1. tenkovske čete (tri tenka): prvi tenk — komandir Đoko Batričević, a vozač Dušan Matijević, drugi tenk — komandir tenkovskog voda Dušan Grbić, i treći tenk — komandir tenkovske čete Božo Sušak.

Za praćenje tenkova određena je četa 1. bataljona 1. dalmatinske proleterske brigade, na čelu sa hrabrim i odlučnim komandirom čete Jerkom Krstičevićem i jurišnim vodom toga bataljona, na čelu sa neustrašivim komandirom Ćirom Ćarijom. U svim bataljonima 1. dalmatinske brigade formirani su jurišni vodovi za izvršavanje specijalnih zadataka. Vodove su uglavnom sačinjavali najhrabriji borci, omladinci — članovi Partije i SKOJ-a.

Prelaz mosta na takav način odobrio je i komandant 26. divizije, pukovnik Božo Božović.

Saopšteno je komandiru tenkovske čete Božu Sušaku da će njegove tenkove pratiti četa i jurišni vod 1. bataljona, pod komandom Đurice Kotoraša, i da je most miniran: »Preko mosta krećite najvećom brzinom. Ukoliko Nijemci dignu most u vazduh i vas će podignuti i brzina će vas prebaciti na drugu stranu, a mi ćemo vas štititi jakom vatrom iz mitraljeza, minobacača i protivtenkovskih oruđa«. Kada su stigli tenkovi određeni za prelaz mosta od komandira čete dobili su konkretne zadatke. Prvi tenk po prelazu mosta trebalo je da izbije u ulicu koja vodi sa južne strane pred hotel »Neretva«, drugi tenk da se kreće istom ulicom i zatvori pravac od Bijelog Polja, a komandir čete Sušak da usmeri svoj tenk prema hotelu »Neretva«. U to vrijeme pristigla je pešadijska četa i vod 1. bataljona i raspodijelila se u pratnju tenkova preko mosta, i dalje.

Nijemci su držali most pod jakom vatrom mitraljeza, minobacača i topova i iz jednog tenka koji je dejstvovao ispred hotela »Neretva«. Međutim, prije početka napada preko mosta taj tenk je uništen dejstvom naše artiljerije, što je olakšalo nastupanje.

Između 15.00 i 16.00 časova, 14. februara, tenkovi u pratnji pješadije 1. i 12. brigade, u punoj brzini krenuli su na most. Pod zaštitom jake vatre iz mitraljeza, minobacača i protivtenkovskih topova, za nekoliko sekundi, tenkovi su sa pješadijom projurili i protutnjali preko mosta na lijevu obalu Neretve. Tada je bilo jasno da je presječen kabl za aktiviranje eksploziva koji je bio namijenjen za rušenje mosta. Postojale su dvije mogućnosti: da je prekinut artiljerijskim granatama ili su ga presjekli aktivisti NOP grada Mostara. Kasnije smo saznali da je kabl presjekao domobranski oficir Grga Papac, koji je sarađivao sa aktivistima u gradu.

Trenuci dok se prelazilo bili su dugi, puni strepnje.

Tenkovi, pješadijska četa i vod hrabro su obavili postavljeni zadatak. Kada je tenk komandira čete izbio pred hotel suočio se sa njemačkim tenkom. Čim je posada njemačkog tenka primijetila dolazak naših tenkova i pješadije poiskakali su iz tenka i pobjegli. I neprijateljski vojnici koji su pružali otpor iz hotela »Neretva« napustili su ga i pobegli u pravcu Bijelog Polja.

Poslije uspjelog prelaza tenkova odlučeno je da se odmah otpočne sa prebacivanjem jedinica preko mosta. Prvo su se prebacile jedinice 1. brigade, a za 1. brigadom i 11. brigada. Obe su vodile

borbu za oslobođenje istočnog dijela Mostara. Kasno noću 14. februara Mostar je bio oslobođen. Nijemci su iskoristili noć 14/15. februara i izvukli svoje snage u pravcu Jablanice. Ujutro 15. februara jedinice 1. brigade krenule su u gonjenje neprijatelja u pravcu Bijelog Polja, ali brigada nije došla u dodir sa glavnim snagama, već sa manjim dijelovima zaštitnice koji su se povlačili pred jedinicama brigade.

U borbama za oslobođenje Mostara neprijatelju su naneseni veliki gubici u ljudstvu i materijalu.[8]

U borbama za Široki Brijeg i Mostar 1. dalmatinska proleterska brigada imala je 57 poginulih i pet nestalih boraca.

[8] Franz Šraml (Schraml) u knjizi, »Bojište u Hrvatskoj«, pored ostalog, piše o gubicima oficira u borbama Široki Brijeg — Mostar: »Poginulo šest komandanata, trideset oficira. Juriš neprijatelja traje od 5. II, juriš kakav do sada u hrvatskom prostoru nismo doživjeli. Njemački vojnik stvara nezamišljivo, ovo je svuda okosnica (Poručnik Adler štab div.«).

S hercegovcima na Mostar[1]

Pukovnik **Vladimir Marković Inđo**[2] **Ivo Ferenca**[3]

Došao je dan odlaska iz Šibenika, iz grada koji je brigadi pružio sve što je mogao.

Bataljoni, jedan za drugim, stizali su, pjevajući, na željezničku stanicu. Ratni kroničar je zapisao da je toga dana brojno stanje brigade iznosilo 2.136 boraca i starješina. Za mnoge od njih to je bila prva vožnja željeznicom. Istina, vožnja u »C-vagonima«, ali ugodnija nego pješačenje, jer od Šibenika do Splita ima više od 80 kilometara.

— Vozili smo se u seljačkim kolima, u kamionima, autobusima, u motornim i parnim brodovima, i evo, sad, u željeznici. Još samo da oprobamo avione — govorilo se po natrpanim vagonima. — Možemo i to dočekati, ali pješadiji ostaje uvijek »put pod noge« — čuli su se odgovori.

Iz Splita je brigada odmah krenula brodovima do lučice Pisak, odakle je pješke nastavila put preko Vruje i Zadvarja u Imotski. Na bataljonskim konferencijama saopćeno je naređenje Vrhovnog štaba i druga Tita da Osmi korpus pristupi oslobođenju Mostara i Hercegovine. Iznesen je i podatak da je neprijatelj iz Mostara i Širokog Brijega izvršio iznenadan prodor i odbacio jedinice Devete divizije sve do Metkovića. Prije nego što se umarširalo u Imotski netko je započeo pjevušiti vlastite stihove, koje je istog časa prihvatila cijela brigada:

»I Mostar će, tvrda vjera,
Past u ruke proletera . . .«

Operacija za oslobođenje Mostara, otpočela je 6. februara 1945. godine napadom na Široki Brijeg.

Snažna artiljerijska priprema, koju su dopunili naši avioni raketama i bombama, bila je znak za nastupanje. Borci Prve dalmatinske krenuli su istovremeno sa tenkovima i oklopnim automobilima. Pod gusjenicama tenkova i cokulama pješaka škripao je snijeg, a kad se sunce podiglo ta bjelina je zaslijepljivala. Ubrzo je bojište obavila sumaglica koju su izazvale brojne eksplozije granata i bombi.

[1] Uzeto iz knjige (1.000 RATNIH DANA«, izdanje »Narodne armije« 1976, str. 188—197.

[2] Ratni komesar 1. dalmatinske proleterske brigade.

[3] Autor knjige »PARTIZANI JUŽNE DALMACIJE«

Pred očima naših kolona prsilo se veliko kameno zdanje na brežuljku — franjevački samostan, poznatiji kao rasadnik ustaškog duha nego kao učilište mladih svećenika. Iz toga »hrama božjeg« tokom rata češće se čula pucnjava nego sveta pjesma. Samostan je pretvoren u tvrđavu, opasanu minskim preprekama i branjen tenkovima. Njegove zidine dobile su toparnice i puškarnice, a zvonik mitraljesko gnijezdo i osmatračnicu. Mnoga »pobožna braća« umjesto križa kitila su se strojnicom, a bijeli pojas svoga reda od jeftinog pamučnjaka zamijenili su kožnatim opasačima na kojima su se, osim pištolja i bombi, isticale koljačke kame.

Čim su naši avioni odletjeli i artiljerija završila svoju pripremu, oglasila se njemačko-ustaška-franjevačka posada podvriskivanjem i žestokom vatrom. Ta vatra je otežavala nastupanje i nanosila gubitke, osobito Drugom bataljonu. Naši tenkovi svojim topovima uspjeli bi da pogode puškarnice u samostanskom zvoniku, ali otud bi ponovo zagrmjelo.

Prvi i Četvrti bataljon istjerali su neprijatelja iz mjesnog groblja. Pred noć je brigada sahranila i Petra Mrakovića, koji je s njom prošao Jajce, Neretvu, Sutjesku, Brač i Knin. Njegov otac Marko, također borac brigade, smogao je snage da nad grobom palog sina progovori o neminovnosti umiranja i patnji da bi se pobijedio fašizam.

Borba za Široki Brijeg nastavljala se nesmanjenom žestinom slijedećih dana. Bombaši, predvođeni iskusnim komandirima Nikolom Solićem, Paškom Škubonjom, Jerkom Krstičevićem i Božom Romcem, otvorili su put kroz minske i žičane prepreke i osvojili bunkere na Ciganskom brdu, odakle je neprijatelj bočno tukao naš stroj i onemogućavao mu nastupanje prema samostanu. Zajedno sa borcima Jedanaeste dalmatinske brigade krenulo se na Duvansku stanicu i samostan. Vodile su se ulične borbe, zauzimao se bunker za bunkerom, kuća za kućom. Pod vodstvom zamjenika komandira čete Ive Krive, bombaši su se verali preko rovova da bi osvojili jedan dvokatni bunker. Jedan ustaša iznenadno je nasrnuo iz neke kuće na Borisa Andrijića — političkog delegata jurišnog voda, i ranio ga bajonetom. Borisu su priskočili u pomoć borci i savladali ustašu.

Bazukama, protutenkovskim topovima, mitraljezima i ručnim bombama konačno su ušutkana preostala gnijezda otpora u samostanu. U jednom od posljednjih okršaja u glavnoj ulici Širokog Brijega poginuo je i komandir čete Todor Hrnjak, koji se nalazio u stroju Prve dalmatinske od njenog formiranja.

Široki Brijeg i njegova okolica konačno je očišćen od neprijatelja.

Narednih dana naše snage potiskivale su neprijatelja prema Mostaru. U neposrednu borbu za oslobođenje ovog slobodarskog, partizanskog grada Prva dalmatinska je uvedena kao divizijska rezerva. 13. februara. Nastupajući uz rub Mostarskog blata, koje se tih dana pretvorilo u veliko jezero, Prvi bataljon je na Keveljači razbio ustašku »Crnu legiju«. Drugi bataljon je na juriš zauzeo Gradinu, a Treći istjerao neprijatelja iz utvrđenog Orlovca. Nijemci su bili prisiljeni na uzmak i u žurbi ostavljaju bateriju brdskih topova — ispravnu, s dovoljno municije.

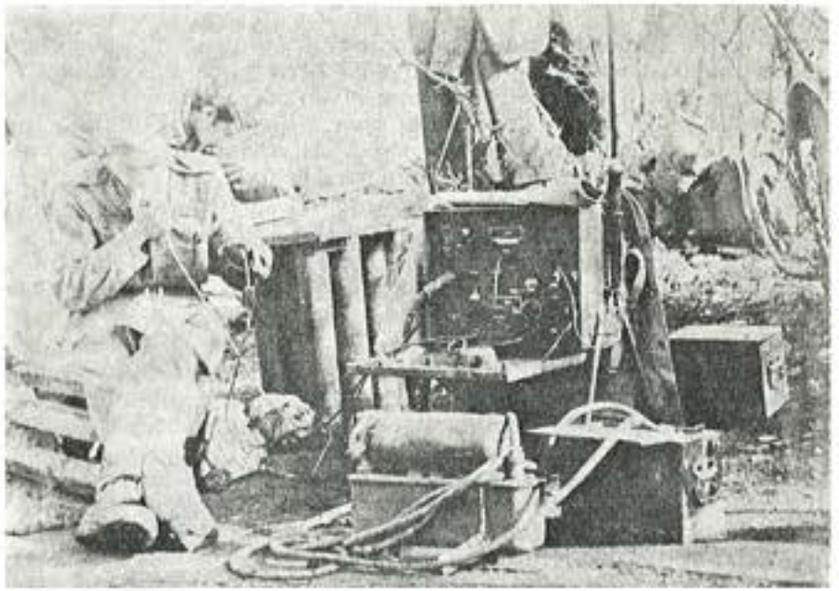

Odeljenje radio-veze na položaju uspostavlja vezu sa potčinjenim jedinicama.

S vrha Orlovca kao na dlanu vidio se dio Mostara oko željezničke stanice. Jedna kompozicija pod oblacima pare sprema se da krene. Zar zločinci misle da mogu pobjeći? Deveta dalmatinska divizija je u Drežnici, a jedna njena brigada je čvrsto zaposjela željezničku stanicu Jadrine i razrušila prugu.

Borci sa radošću i zebnjom promatraju dejstvo naših dviju eskadrila lovaca-bombardera koje su se okomile na njemačke položaje u blizini grada, jer ozdo žestoko biju protuavionski topovi. Toga dana uspostavljena je veza s Dvanaestom hercegovačkom brigadom. Taj susret ulio je i jednim i drugim novu snagu i volju za borbu. Traže se stari ratnici iz Desete hercegovačke, raspituje se za sudbinu mnogih boraca i starješina. Oživljavaju se sjećanja na zajedničke borbe koje su vodili u slavnoj Trećoj diviziji.

Nešto prije podne Prva dalmatinska zajedno sa ostalim brigadama Dvadeset šeste divizije, uz podršku tenkova i artiljerije, prodire u zapadni dio grada, uz desnu obalu Neretve. Neprijatelj je pružao otpor iz javnih zgrada, osobito na raskrsnicama. Mladi Mostarci, prije dječaci nego mladići, istrčavali su iz kuća i avlija do naših boraca. Nudeći se za vodiče, pokazivali su kojim će se ulicama i sokacima probiti, odakle će lakše da ušutkaju neprijatelja. Stizali su i stariji mostarski ilegalci, naoružani pištoljima i bombama. Njihov zadatak je bio da spriječe neprijatelja da uništi mostove i druge važne objekte u gradu.

Neprijatelj je u panici. Dva kamiona skreću u ulicu iz koje im nema izlaza. Zarobljeni vozači i nekoliko vojnika u domobranskim uniformama kazuju sve što znaju, i o tenku koji se nalazi uz želje-

ničku stanicu i o položaju dvaju protukolaca. Tamo je upućen vod koji je uspio da uništi posadu jednog protukolca preciznim pogocima minobacača, a posada drugog se predala bez otpora. Kod gimnazije predala se čitava satnija domobrana. Međutim, Nijemci se ne predaju, njih treba istjerati iz visokih kamenih zgrada i kasarni. Tek poslije mnogo dobro usmjerenih pogodaka granata u prozore prestaju da biju flakovima, te ističu bijelu zastavu.

Do 14 sati očišćen je dio grada na desnoj obali Neretve. Tenkovi su zastali jer je ponestalo municije. U prve redove dovlače se protukolci. Na drugoj obali rijeke, kod hotela »Neretva«, vrebaju dva njemačka tenka. Strepi se da Nijemci ne poruše mostove, zbog toga se svi prilazi mostovima drže pod vatrom.

Pred sumrak naši su spremni za juriš na drugu obalu. Nišandžije Branko Mravak i Martin Sadak pogađaju iz bazuke jedan tenk kod hotela. Komandant Dvadeset šeste divizije Božo Božović koji se, također, našao u prvim redovima, naredio je da se iskoristi pometnja neprijatelja i da se krene u juriš preko mosta, prema zapaljenom tenku. Komandir Treće čete Jerko Krstičević odmah kreće sa naša dva tenka i jednim vodom juriša preko mosta. Unakrsna vatra artiljerije, bacača i mitraljeza nije dala Nijemcima oka otvoriti. Krstičevićevi borci već su na drugoj obali. Kidišu na tenkove. Dok iz pogođenog tenka suklja dim, u drugom brekće motor, ali tenk se ne miče s mjesta. Jedan borac skače na tenk s bombom u ruci i zagleda kroz otvorenu kupolu. Ali u tenku nikoga nema. Bit će da ga je malo prije napustila posada, misleći da će s motorom u pokretu zavarati i preplašiti partizane i dobiti na vremenu u svom uzmaku.

U gradu su i borci Devetnaeste i Dvadesete divizije. Mostarski ilegalci, koji su na svoj način vrlo uspješno ratovali sa okupatorom i domaćim izdajicama sve ratne godine, pomažu borcima u hvatanju neprijatelja i sprovođenju zarobljenika, preuzimaju brigu za osiguranje javnih zgrada i mostova.

Sa svih mostarskih crkava zabrujala su zvona, obznanjujući (i bez dozvole popova) konačnu slobodu napaćenom gradu. Prva dalmatinska brigada iste večeri žuri za ostacima razbijenog neprijatelja u pravcu Drežnice i Ivan Sedla.

Prva dalmatinska brigada imala je više od 60 mrtvih, od toga 10 starješina, te 251 ranjenog, od toga 27 starješina.

Po završetku borbi brigada se smjestila u Bijelom Polju gdje se, okružena pažnjom i ljubavlju stanovništva, odmarala do 22. februara. Toga dana krenula je u Mostar da bi nastupila u paradi jedinica koje su oslobodile grad. Ispraćena cvijećem, zagrljajima i pozdravima naroda poslije održane parade u čast oslobođenja grada i Dana Crvene armije, Prva dalmatinska proleterska brigada krenula je preko Vrgorca prema Makarskom primorju.

Jedanaesta dalmatinska u mostarskoj operaciji[1]

Pukovnik **Milan Rako**[2]

Od Štaba 26. dalmatinske divizije 11. dalmatinska brigada je 30. januara dobila zadatak da odmah počne sa prebacivanjem iz Splita za Gradac i Vrgorac. Po pristizanju u Vrgorac naknadno je trebalo da dobije naređenje za dalja dejstva. Brigada se do Gradca i Podgore prevozila brodovima, a preko Biokova za Vrgorac išla je pješke. Određeni su i brodovi za prevoženje. S obzirom na nedovoljan kapacitet raspoloživih brodova, prevoženje se moralo organizirati tako da se brigade prebacuju po dijelovima.

Izvršavajući naređenje Štaba divizije, Štab 11. brigade izdao je naređenje da se bataljoni i čete za vezu brigade prevoze do Gradca brodovima, a dalje, preko Biokova, da kreću za Vrgorac pješke. Ostali dijelovi brigade prevozili su se do Podgore, odakle su kretali pješke za Kozicu. Prema rasporedu, trebalo je da se 1. bataljon ukrcava u Splitu 30. januara u 14,00 sati na brod »Sitnica« i na motorni splav »MB-12«, 2. i 3. bataljon i četa za vezu brigade trebalo je da dobiju naknadno obavjest o vremenu ukrcavanja, a 4. bataljon se ukrcavao u Omišu.

Prateća četa i bojna komora brigade trebalo je da se ukrcaju u toku dana na brod »Ban Jelačić« i prevezu se u Podgoru. Inžinjerijska četa je dobila zadatak da po iskrcavanju u Podgori odmah pristupi opravci ceste Podgora — Vrgorac radi prijevoza hrane i municije, a ako nije u stanju da to sama izvede da koristi civilno stanovništvo. Četa za vezu dobila je zadatak da povede potrebni broj mazgi radi prenošenja materijala za vezu preko Biokova.

Za vrijeme pokreta brigadno previjalište trebalo je razviti u Podgori, a prihvatnicu u Vrgorcu.

Prema brodskom prostoru jedinice brigade krenule su u pravcu Vrgorca, i to 30. januara 1. bataljon u 14,00 sati, 4. bataljon u 15,00 sati, 2. bataljon u 16,00 sati, a 3. bataljon 31. januara u 8,00 sati. Prevoženje je trajalo oko osam sati. Tako su se 1, 2. i 4. bataljon iskrcali u Gradcu u toku noći 30/31. januara, a 3. bataljon je stigao u popodnevnim satima 31. januara. Istovremeno, u Podgoru su stigli i ostali dijelovi brigade.

Ujutro 31. januara Štab brigade je uputio 4. i 1. bataljon u Vrgorac, pravcem Gradac — Zaostrog — Zaostroške Stine — Rilić — Vrgorac. Ti bataljoni su u Vrgorac stigli u popodnevnim satima 31.

[1] Odlomak iz rukopisa monografije o 11. dalmatinskoj brigadi.
[2] Politički komesar 4. bataljona 11. brigade 26. divizije.

januara. Tada je štab brigade obavijestio ostale jedinice u Gradcu da su 1. i 4. bataljon stigli u Vrgorac i da se spreme za pokret prema Vrgorcu u 21,00 sati, pravcem Gradac — Zaostrog — Zaostroške Stene — Rilić — Vrgorac. Drugi bataljon se nalazio u prethodnici, sa kojom se kretao i Štab brigade. Ta kolona je stigla u Vrgorac u 10,00 sati 1. februara.

Ispraćaju jedinica brigade na brodove pred Lučkom kapetanijom u Splitu prisustvovalo je nekoliko tisuća građana. Orila se zajednička borbena pjesma boraca i građana Splita. I borci i narod bili su svjesni teškoća koje predstoje.

Kretanje preko Biokova usred zime, na nadmorskoj visini od oko 800 m, bilo je veoma teško. Uz to, bilo je veoma hladno, uz mnogo snijega, pa je trebalo češće davati kratke odmore i zastanke radi napornog pješačenja. Mnogima borcima brigade to područje je od ranije bilo poznato, jer su već na toj prostoriji vodili više borbi sa Italijanima i ustašama, a kasnije i sa Nijemcima.

Nakon dvanaestsatnog marša, kolona je iz Gradca stigla u Vrgorac. Stanovništvo je dočekalo borce svoje brigade sa velikim oduševljenjem, spontano i od srca. Iako je tada na području Vrgoračke krajine vladala nestašica i glad, narod je prikupio smokve, bajame i sir, i time darivao vojsku. Tako su Vrgorčani dočekali 11. brigadu kao svoju rođenu.[1]

U Vrgorcu je narod osjetio po dolasku 11. brigade da je to njegova brigada koja će ne samo spriječiti upad ustaša u Vrgorac (ta je mogućnost postojala), s obzirom na malobrojnost dijelova 4. brigade koja je u tom trenutku bila jedina ozbiljnija prepreka za neprijatelja, nego i krenuti dalje ka definitivnom oslobođenju i dijela Hercegovine na granici sa Vrgorcem, gdje se nalazio neprijatelj.

Štab 26. divizije, 31. januara, naredio je Štabu 11. brigade da odmah uputi dva bataljona u Vitinu radi sprečavanja eventualnog prodora neprijatelja pravcem Ljubuški — Vitina — Klobuk i pravcem Vitina — Vrgorac. Bataljoni su upućeni na zadatak i izbili u Vitinu u 22.00 sata 31. januara, gdje su uspostavili neposredan kontakt sa Hercegovačkom brigadom narodne odbrane, koja je na tom pravcu spriječavala prodor ustaša prema Vitini. Četvrti bataljon zaposjeo je širi rejon Vitine, a 1. bataljon rejon Gavran — Mahale i selo Bebek. Sjutradan su dijelovi 1. bataljona krenuli u nastupanje, preko Radišića, u pravcu Ljubuškog. U popodnevnim satima ustaše su iz Ljubuškog krenuli u protunapad, i prisilili snage 1. bataljona da se povuku u rejon Gavran — Mahale.

Ostali dijelovi brigade ostali su u Vrgorcu, ali su se i oni u toku 2. i 3. februara prebacili na područje Vitine, tako da je 3. februara čitava brigada razmještena na širem području Vitine. Po dolasku brigade na tu prostoriju bataljoni su se razmjestili: 3. bataljon u rejonu selo Lošće — selo Grabovik; 4. bataljon selo Proboj — Gavran — Mahala; 1. bataljon selo Proboj — selo Lipno, a 2. bataljon bio je u rezervi u Grabovom Vrelu.

Ujutro 4. februara Štab 11. brigade dobio je naređenje od Štaba 26. divizije da odmah izvrši pokret pravcem Vitina — Lipno — Buhovo, i da se razmjesti na široj prostoriji Buhova, s tim da isturi borbeno osiguranje na Strojnicu i Grivu da bi se osigurao od ispada neprijatelja iz pravca Široki Brijeg.

Pokret dijelova brigade sa 3. bataljonom u prethodnici otpočeo je istog dana u 10,20 sati. Prije nego što se neprijatelj povukao iz Ljubuškog, čelo brigadne kolone stiglo je u Buhovo u 19,00, a 2. bataljon, koji je bio na začelju, stigao je u 23,00 sata. Bataljoni su po izbijanju u Buhovo isturili po jednu četu kao osiguranje na Strojnici i Grivu. Treći bataljon, koji se razmjestio u zapadnim zaseocima Buhova uspostavio je vezu sa 4. bataljonom 3. dalmatinske brigade. Međutim, neprijatelj je otkrio pokret brigade prema Buhovu.

[1] Jedanaesta dalmatinska brigada formirana je u selu Kozica, blizu Vrgorca, početkom oktobra 1943. godine.

BORBA ZA OSLOBOĐENJE ŠIROKOG BRIJEGA

Štab 26. divizije izdao je 4. februara zapovijest jedinicama za napad na neprijatelja na Širokom Brijegu. Na desnom krilu napadala je 11. dalmatinska brigada, pravcem Buhovo — Turčinovići — Pribilovići — Široki Brijeg. Komandant je bio major Ivan Guvo, a politički komesar major Grga Markić. Granica desno bila je: s. Turčinovići — Greda (k. 362), a lijevo: s. Medići — s. Mokro (k. 345).

Brigadu je podržavala jedna tenkovska četa 1. tenkovske brigade, računajući da će na njenom pravcu dejstvovati još jedna tenkovska četa ukoliko joj bude onemogućen efikasan napad na pravcu 1. dalmatinske proleterske brigade.

Napad je počeo 6. februara u 7,00 sati.

Štab 11. brigade izveo je 5. februara štabove bataljona i komande četa na izviđanje napadnog pravca koji je brigada dobila. Izviđanje je po lijepom vremenu izvedeno na Grivi (k. 545). S te tačke dobro se vidio Široki Brijeg, tako da su se zadaci svakoj jedinici mogli postaviti prema konkretnim zemljišnim objektima.

Budući da je brigada dobila zadatak da likvidira jaku obranu neprijatelja u rejonu u kojem se nalazio samostan sa gimnazijom, očekivana je uporna obrana neprijatelja i snažan otpor, uz korišćenje poljskih fortifikacijskih objekata. Naime, neprijatelj je u sistemu obrane područja Široki Brijeg najjače utvrdio i posjeo snagama rejon platoa i visa, gdje se nalaze zgrade gimnazije, konvikta i samostana sa crkvom. Oko tih zgrada nalazili su se neprijateljski rovovi, saobraćajnice, bunkeri, minska polja i višestruka žičana ograda. Osim toga, neprijatelj je postavio mitraljeska gnijezda i osmatračnice na crkvenom tornju. Okolo je bilo više protivtenkovskih topova i minobacača, i sve je ličilo na jako utvrđeni rejon koji nije bilo lako osvojiti. U tom rejonu se nalazila glavnina 3. bataljona 370. njemačkog puka i ustaške jedinice.

Štab brigade je odlučio da brigada na tako jaku neprijateljsku obranu, napad izvede u borbenom poretku u dva ešelona, postavljajući dva bataljona u prvoj, a druga dva u drugoj liniji (bataljon za bataljonom). Jedino se tako mogla probiti takva neprijateljska obrana. Dijelovima borbenog poretka dati su slijedeći zadaci:

— 4. bataljon da napadne pravcem: Škegri — Gorica — s. Pribinovići. Komandant je bio Dominko Antunović, a politički komesar Milan Rako;

— 2. bataljon da napadne pravcem: Medići — Jelinjak — k. 345, sa zadatkom da likvidira neprijateljsku obranu na Visu na kojem se nalaze manastir i zgrada gimnazije. Komandant je bio Miša Martinac, a komesar Jakša Deletić.

Rezerva: 1. i 3. bataljon, dobila je zadatak da nastupa neposredno za prvim ešelonom po tempu njegovog napada, s tim da 1. bataljon nastupa iza 4, a 3. bataljon iza 2. bataljona (komandant 1. bataljona bio je Ahmet Šeremet, a politički komesar Vojteh Ostojić, a komandant 3. bataljona bio je Joko Raos, a politički komesar Nikola Marić).

Prateća četa brigade bila je na vatrenim položajima sjeverno od sela Medići, a centar veze brigade u samom selu. Intendantura i bojna komora još nisu bile stigle, pa je trebalo štedjeti municiju, a dopunska ishrana se organizirala na terenu.

Brigadno previjalište bilo je u početku napada u selu Medići, a kasnije se kretalo cestom za Široki Brijeg.

Prema divizijskoj zapovijesti, vatrena priprema je počela u 6,45 sati, a opći napad u 7,00 sati.

Dejstvom artiljerije i minobacača po otpornim tačkama obrane neprijatelja otpočela je vatrena priprema napada u 6.45 sati.

Sa prostorije sela Buhovo 2. i 4. bataljon krenuli su u 2,00 sata u podilaženje ka neprijateljskom prednjem kraju obrane, svaki na svom pravcu napada. Do svanuća 6. februara 4. bataljon je na desnom krilu napadnog fronta brigade protjerao neprijateljsko borbeno osiguranje, ovladao trg. 362 (Stražnica) i izbio neposredno pred minska polja i žičane prepreke koji su se nalazili na visu ispred samostana u Širokom Brijegu. Nastupajući na svom pravcu, 2. bataljon je protjerao neprijateljsko borbeno osiguranje i ovladao selom Mokro. U artiljerijsku pripremu uključili su se prateća četa brigade i prateće čete 2. i 4. bataljona sa svojim minobacačima. Prvi i 3. bataljon nastupili su iza čelnih bataljona.

Četvrti bataljon je sa 1. i 3. četom, po izbijanju pred minska polja, pokušao iz pokreta u toku artiljerijske pripreme da upadne u neprijateljske položaje u rejonu samostana. Taj napad nije uspio, jer je pješadija zapala u minsko polje, gdje je pretrpjela osjetne gubitke. Minska polja nisu bila ničim označena, iako su se protezala između naseljenih kuća, pa su komandiri četa, računajući da nema mina, krenuli preko tog prostora, što je bilo uspješna klopka neprijatelja. Neprijatelj je u tom jurišu, otvarajući snažnu vatru iz svih oružja, uz efikasno dejstvo minskih polja, uspio da zadrži prodor 4. bataljona.

Svi pokušaji 2. bataljona da se probije dublje od linije sela Pribinović, sjeverna ivica selo Mokro, ostali su bezuspješni. Neprijatelj je pružio snažan otpor, prelazeći u manje protunapade.

Poslije prvih juriša dijelovi borbenog poretka brigade ostali su u neposrednom vatrenom dodiru sa neprijateljem na dostignutoj liniji. U toku dana naša artiljerija je tukla neprijatelja u rejonu samostana, gimnazije i konvikta. Naročito je došla do izražaja vatra tenkova, koji su neposredno gađali topovskom i mitraljeskom vatrom po objektima neprijateljske odbrane. Iz tih objekata se otvarala vatra po našem rasporedu, bila je ubitačna tokom 6. februara i od koje su stalno ginuli naši borci. Radi toga je po neprijatelju dejstvovala i naša avijacija. Tokom prvog dana borbe zapalila se zgrada gimnazije.

I pored toga što nije uspjelo ozbiljnije uklinjavanje naših snaga, neprijatelju su naneti osjetni gubici. Njegove rezerve u municiji bile su veoma male, zato komandant 3. bataljona 370. puka, Cluman, u svojim sjećanjima kazuje: »Uprkos tome što smo od podne jedva odgovarali na vatru, neprijateljska pješadija nije izvršila juriš«, a o dejstvu vatre tenkova: »Tenkovi koji su došli do iza kamenih zidova malo pomalo su svakog strelca gađanjem izbacivali iz njegova položaja i nanosili nam znatne gubitke«.

Neprijateljska artiljerija je aktivnost ispoljila u popodnevnim satima, naročito tukući položaje 11. brigade.

Štab 26. divizije za taj dan je posebno naglasio efikasnost jake neprijateljske koncentrične vatre i minskih prepreka, radi čega se toga dana odustalo od daljih juriša.

U toku noći 6/7. februara izvršena su manja pomjeranja jedinica. Posebno je jedinicama skrenuta pažnja na pravljenje prolaza kroz minska polja, uz upotrebu jurišnih pionira. Štab 26. divizije izdao je zapovijest za produženje napada 7. februara u 5,00 sati.

Komandant 11. brigade, major Ivan Guvo, izvršavajući naređenje Štaba 26. divizije, naredio je 2. i 4. bataljonu da produže rano ujutro 7. februara juriš na svojim pravcima, a Štab 3. bataljona da na spoju 2. i 4. bataljona uputi u napad jednu četu.

Kako su Nijemci pružali efikasan otpor tenkovima na pravcu napada 1. dalmatinske proleterske brigade, Štab 1. tenkovske brigade donio je odluku da na pravcu napada 11. dalmatinske brigade ubaci u borbu iz rezerve svoj 3. bataljon pravcem sela Jozić — Pribinović — Vis u rejonu samostana. Tenkovi su u toku noći 6/7. februara izbili na položaje 11. dalmatinske brigade, u njima uspostavili kontakt sa pješadijom i spremali se za zajednički juriš na prednji kraj neprijatelja.

Opšti napad otpočeo je na svim pravcima još po mraku, rano ujutro 7. februara, u 5,00 sati.

Na pravcu napada 4. bataljona, na njegovom lijevom krilu, oko 6,00 sati, jedna desetina 2. čete, sa političkim komesarom bataljona kapetanom Milanom Rakom i obavještajnim oficirom Ljubom Perišom, koji je vodio grupu izviđača, probila se kroz minsko polje ne znajući da se nalazi u njegovom rasporedu. Tek kada je izbila do jednog zida, iza kojeg je trebalo ručnim bombama istjerati neprijatelja iz bunkera, došlo je do lančanih eksplozija protivpješadijskih mina tipa »S« (eksplodirale su mine koje su bile spojene međusobno žicom). Naime, čim je pješak nagazio na minu, istovremeno je eksplodiralo nekoliko mina, zavisno od toga koliko je mina bilo povezanih. Neprijatelj je to osjetio i odmah otvorio zaprečnu mitraljesku vatru, koju je dopunio vatrom minobacača. Pristupilo se čišćenju mina. Za oko pola sata prolaz kroz minsko polje ispred bunkera koji je poslužio kao zaklon bio je gotov, poslije čega je 2. četa izvršila juriš na bunker koji je ubrzo likvidiran. U tom trenutku pojavili su se tenkovi, i uključili u raspored pješadije. Iza toga, u svanuće, na lijevom krilu 4. bataljona upala je u neprijateljski raspored 1. četa 3. bataljona, kojoj su tenkisti napravili prolaz kroz minska polja.

Tako je u ranim jutarnjim satima 7. februara napravljena prva breša u neprijateljskom rasporedu u rejonu Visa.

Neprijatelj je pružao snažan otpor iz drugih fortifikacijskih objekata. Posebno je efikasno dejstvovao vatrom sredstava postavljenih u rejonu zgrada samostana, konvikta i gimnazije. Najubojitija mitraljeska vatra otvarala se sa crkvenog tornja, gdje se nalazilo više vatrenih sredstava. Opasnost od njih bila je veća zbog toga što su nadvišavala naš borbeni poredak i tukla ga po cijeloj dubini. Stoga dok se nisu likvidirala ta vatrena sredstva, nije se moglo pristupiti bliže tim objektima.

Naši tenkovi su mogli najefikasnije gađati neprekidnom mitraljeskom vatrom vatrena gnijezda neprijatelja raspoređenih oko tih zgrada. U jednom trenutku, kada je tenkovima ponestalo mitraljeske municije, a jednom od tri tenka (u nastaloj breši upada naših jedinica) spale gusenice prilikom okretanja na vlažnom zemljištu (crvena ilovača), neprijatelj je krenuo u protunapad. Međutim, na tenkove su se popeli naši mitraljesci i borbeni poredak je krenuo dalje u napad prema neprijatelju.

Na lijevom krilu, uz neposredno sadejstvo tenkova, 2. bataljon je probio neprijateljsku obranu. Naši tenkovi su stvorili zbrku u braniočevom rasporedu. Tenkovi su, prosto, vukli pješadiju naprijed, a ona ih je slijedila u stopu. Taj napad se odvijao u pravcu zgrade konvikta, koju je brzo zauzeo bataljon.

Štab brigade je naredio 3. bataljonu da između 4. i 2. bataljona probije neprijateljsku obranu i napada u pravcu neprijateljskih položaja oko zgrade samostana. I na tom pravcu napadali su tenkovi sa pješadijom i pravili prolaze kroz žičane i minske prepreke. Za tenkove je naročito opasan bio protivtenkovski top, koji je tukao sa platoa ispred zgrade samostana. U streljačkom stroju 1. čete kretao se i komandant brigade major Ivan Guvo. U trenutku kada su zastali tenkovi i pješadija, komandant brigade je naredio komandiru 1. čete Dragoviću da krene sa četom prema neprijatelju u rejon samostana, i da likvidira protivtenkovski top. Juriš je odmah uslijedio. Četa je ubrzo likvidirala top i upala u zgradu samostana, u kojem su pružili otpor, osim njemačkih i ustaških vojnika, i grupe naoružanih klerika. Neprijatelj je ubrzo pokušao sa jednim protunapadom da izbaci tu četu iz zgrade samostana, ali je odbijen i odbačen ponovnim napadom 1. i 3. čete.

Na pravcu napada 4. bataljona određeno je 1. bataljonu da ubaci jednu četu. Ubačena je 1. četa (komandir Ivan Jukić), a ostali dijelovi 1. bataljona ostali su u brigadnoj rezervi.

Žestoka borba koja se vodila oko i tokom zauzimanja zgrada konvikta, samostana i gimnazije, a koje su bile uključene u neprijateljski sistem obrane, nije prošla bez ozbiljnih gubitaka na obje strane. U tim borbama poginulo je 35 naših boraca, a ranjeno je oko 70. Poginulo je i 12 pripadnika samostana, svećenika i klerika.[4]

Napadajući na neprijateljeve utvrđene položaje u rejonu samo stanskog kompleksa, naše jedinice — u kojima je bio veliki broj vjer-

[4] Podaci iz glasila hercegovačkih franjevaca »Mir i dobro«, br. 5/1971. godine.

nika — nisu napadale na te objekte kao na vjerske ustanove, već kao na utvrđeno neprijateljsko uporište. Neprijatelj je najjači otpor pružio upravo oko tih zgrada i u njima.

Tek poslije žestokih okršaja neprijatelj je napuštao rov po rov, bunker po bunker. Tako su i izbacivani redom iz pojedinih zgrada. Intenzivna borba vođena je više od četiri sata. U toku borbi na visu kod samostana šest njemačkih vojnika, sa šest »šaraca,« jurnulo je na nas da bi nas izbacili iz zgrade samostana. Međutim, naš Ljubušak — Ćazim zaustavio je njihov napad svojim »šarcem«.

Brigada je napadom oko 10.00 sati savladala neprijatelja na položajima oko samostana i drugih objekata koji su zauzeti. Neprijateljske snage uspjele su djelimično da se povuku u Široki Brijeg. U stopu za njima bataljoni su nastavili da ih gone prema centru Lištice, istovremeno likvidirajući pojedina gnijezda otpora na pravcu nadiranja.

Štab divizije je tada naredio Štabu 11. brigade da uputi dva bataljona sa zadatkom da izbiju na cestu Široki Brijeg — Knežpolje, a zatim da jedan bataljon djeluje u pravcu k. 399 radi potpunog zatvaranja odstupnice neprijatelju. Na izvršenje toga zadatka upućen je u popodnevnim satima 1. bataljon iz rezerve. Pod vatrom neprijatelja prešao je rijeku Lišticu, po padu noći izbio na cestu Široki Brijeg — Knežpolje i krenuo u gonjenje neprijatelja u pravcu sela Dobrić, gdje je izbio do 20.00 sati.

NASTUPANJE PREMA MOSTARU

Jedinice brigade, nakon završetka borbi, razmjestile su se na široj prostoriji Širokog Brijega, a 1. bataljon, poslije izbijanja na cestu Široki Brijeg — Knežpolje, nastavio je da goni neprijatelja u pravcu sela Dobrić, gdje je izbio u ranim jutarnjim satima 8. februara i uspostavio borbeni kontakt sa neprijateljem.

Slijedećeg dana, ujutro 8. februara, Štab 26. divizije naredio je Štabu 11. brigade da produži nastupanje prema Mostaru, i da na najpogodnijoj liniji organizira obranu od eventualnog ispada neprijatelja iz Mostara u pravcu Širokog Brijega. To nastupanje uklapalo se u opšti plan daljeg napada, jer se nakon borbi za široki Brijeg nametnula potreba za sređivanjem i pregrupiranjem jedinica radi pripreme definitivnog napada na Mostar.

Izvršavajući naređenje divizije, Štab brigade je naredio 1. bataljonu da nastupa pravcem s. Rosić — s. Voštani — k. 605; 3. bataljon da nastupa pravcem s. Dobrić — s. Donji Polog; 2. i 4. bataljon da ostanu u brigadnoj rezervi, s tim da se 4. bataljon kreće iza 1. bataljona, a 2. bataljon iza 3. bataljona.

U 15.00 sati krenulo se na marš iz Širokog Brijega, i stiglo u Dobrić u 19.00 sati, odakle se krenulo dalje.

Neprijatelj je u toku marša pružio slabiji otpor. Noći 8/9. februara 1. bataljon je izbio na liniju s. Vlasnići (k. 605). Na k. 605 neprijatelj je izbio prije 1. bataljona, ali ga je bataljon izbacio iz pokreta. Treći bataljon stigao je u s. Donji Polog, ispred kojeg se,

u neposrednom borbenom kontaktu sa neprijateljem, nalazio 2. bataljon 2. dalmatinske proleterske brigade. U toku dana 4. bataljon se smjestio u rejon Grm — Mačkovine, a 2. bataljon u rejon s. Prohovo.

U ranim jutarnjim satima 9. februara po oblačnom i prohladnom vremenu, neprijatelj je uz snažnu artiljerijsku i minobacačku vatru prešao u protunapad na položaje koje je držao 1. bataljon. Najjače snage ubacio je na k. 605, koju je branila 1. četa na čelu sa komandirom Ivanom Jukićem. Borci 1. bataljona uporno su se držali na dostignutim položajima. U toku dana neprijatelj je izveo 11 juriša na položaje 1. čete 1. bataljona. Juriši su se neprekidno smenjivali da bi ih na kraju dana 1. četa definitivno zaustavila. Prvi bataljon je imao osjetne gubitke — devet mrtvih i 15 ranjenih boraca. O jurišima i kontrajurišima 1. bataljona toga dana na sektoru k. 605 u brigadnom listu »Glas štampe«, od 18. februara 1945, Kosta Ugrica je napisao: »*Malena, pusta kota, beznačajno mjesto... jedanaest juriša, jedanaest oluja, uragana, mračnih sila podzemlja i pakla, lome se o granitne stijene partizanske svijesti. Jedanaest juriša, jedanaest stranica historije jednog bataljona, historije ispisane vrelom ljudskom krvlju na kamenju hercegovačkog krša. Jedanaest juriša, jedanaest gromkih usklika i zakletvi »Bolje grob, nego rob«.*

Po naređenju štaba brigade, 3. bataljon je 9. februara ujutro smijenio 2. bataljon 2. dalmatinske brigade i zaposjeo položaje na liniji: Gradina — Vesina kosa — Jastrebinka (trg. 1139).

Pošto je neprijatelj na sektoru 1. bataljona neprekidno napadao, Štab brigade je u kasnim popodnevnim satima naredio Štabu 2. bataljona da na lijevom krilu 1. bataljona uputi dvije čete, koje su po izbijanju na položaje odbile nekoliko neprijateljskih napada.

Planirani napad, uslijed jakog otpora neprijatelja, nije izveden, osim djelomičnih prodora jedinica 3. bataljona u pravcu Trebinja (k. 1111).

Tokom 10. februara smanjeni su neprijateljski napadi na položaje 1. i 2. bataljona, tako da su bataljoni toga dana sa lakoćom odbili slabije pokušaje neprijatelja da upadne u prednji kraj obrane. Međutim, na lijevom krilu, gdje je položaje držao 3. bataljon, neprijatelj je, uz podršku artiljerijske vatre i upotrebu maskirane skijaške jedinice, između 10.00 i 12.00 sati, prešao u napad na grebenu Jastrebinka.

Vrijeme je bilo hladno i snježno, pa su imali problema pri upotrebi automatskih oružja radi zamrzavanja automatskih zatvarača, što je stvaralo zastoje u gađanju. Dok je na desnom krilu napadnog fronta brigade padala kiša, na platou Jastrebinke, na nadmorskoj visini iznad 1.100 metara (relativna razlika od položaja na desnom krilu oko 900), padao je snijeg. Bura koja je neprekidno duvala stvarala je na pojedinim mjestima velike snježne nanose, a na samom vrhu i bližim ćuvicima Jastrebinke golu bijelu zaleđenu zaravan. Borci nisu imali mogućnosti za ukopavanja ili pravljenje zaklona, pa su stalno bili izloženi ubitačnoj artiljerijskoj i mitraljeskoj vatri neprijatelja. U toku noći 10/11. februara naređena je smjena na položajima 3. bataljona. Te položaje je preuzeo 3. bataljon 12. brigade.

NAPAD NA MOSTAR

Štab 26. divizije dostavio je 10. februara Štabu 11. brigade zapovijest kojom je regulirano djelovanje borbenog poretka za napad prema Mostaru.

Jedanaesta dalmatinska brigada, ojačana protuoklopnom baterijom, trebalo je da zaposjedne položaje na liniji: put za Mostar (uključno) — Vlasnići — k. 605 — Gradina — Vasina kosa (isključno).

Brigadama je naloženo da naročitu pažnju posvete nasilnom izviđanju neprijateljskog rasporeda na svojim pravcima.

Tom divizijskom direktivom brigada je dobila sužen front, jer je raniji dio fronta Vasina kosa — Jastrebinka, koji je držao 3. bataljon, preuzela 12. dalmatinska brigada.

Jedinice brigade dobile su slijedeće zadatke:

— 1. bataljon, ojačan sa dva odjeljenja minobacača i jednim protuavionskim mitraljezom iz prateće čete brigade, da zaposjedne položaje na liniji: cesta za Mostar do k. 605 (isključno) raskrsnice puteljka Žovnica — Polog (uključno);

— 2. bataljon, ojačan sa dva odjeljenja minobacača i jednim protuavionskim mitraljezom iz prateće čete brigade, da zaposjedne položaje na liniji: k. 605 — južne padine Vasine kose.

U ulozi brigadne rezerve 4. bataljon bio je neposredno iza 1. bataljona, a 3. bataljon iza 2. bataljona.

Tokom 11. i 12. februara na položajima brigade, osim povremenih obostranih vatri i djelovanja manjih grupa, posebno izviđačkih odjeljenja, nije bilo značajnih promjena. Pripreme za napad na Mostar bile su u svim jedinicama ubrzane. Naročita pažnja se posvećivala jedinicama u izviđanju pravaca napada. Međutim, nema podataka o neprijatelju koji se branio ispred 11. dalmatinske brigade. Može se pretpostaviti da se ispred desnog krila 11. brigade branio 1. bataljon 370. puka 369. divizije, jer je 3. bataljon 370. puka pretrpio velike gubitke u Širokom Brijegu, pa mu je bilo potrebno više vremena za popunu i sređivanje. U tom trenutku najosjetljiviji pravac za obranu Mostara bio je pravac koji vodi od Širokog Brijega ka Mostaru, pa je zatvaranje tako osjetljivog pravca trebalo povjeriti svježoj i popunjenoj jedinici.

Na lijevom krilu brigade, na prostoriji Jastrebinke (trig. 1139) neprijatelj je vjerovatno imao dijelove izviđačkog bataljona 369. »Vražje« divizije.

Štab 8. dalmatinskog korpusa donio je 12. februara odluku o napadu na Mostar. Prema toj odluci, glavne snage u napadu grupisao je u zahvatu ceste Široki Brijeg — Mostar.

Taj zadatak je izvela 26. divizija sa 1. tenkovskom brigadom i Artiljerijskom brigadom 8. korpusa. Desno, pravcem Varda — Milinkovići — Mostar, napadala je 19. dalmatinska divizija.

Istog dana Štab 26. divizije donio je svoju odluku o napadu, prema kojoj je desnu kolonu činila: 11. dalmatinska brigada, ojačana sa baterijom protuoklopnih topova 47 mm. Napadala je općim pravcem: s. Dobrić — s. Voštani — s. Vlasnići — Mikuljača (k. 654) — s. Ilići — Mostar (Most kralja Petra). Granica desno bila je i cesta

Knežpolje — Mostar, a lijevo Vasina kosa — Podbile — Borovčevina — Kazan, sve isključno. Komandant kolone bio je major Ivan Guvo. Lijevo je bila 12. dalmatinska udarna brigada, koja je napadala pravcem: Jastrebinka (k. 1139), s. Cim — Most kralja Aleksandra. Komandant kolone bio je major Josip Marinković Bepo. Desno je bila 19. dalmatinska divizija.

Početak napada određen je za 13. februara u 7.00 sati.

Zapoviješću Štaba 26. divizije za napad na Mostar 11. brigadi dat je zadatak od čijeg je uspješnog i pravovremenog izvršenja zavisilo efikasno izvođenje zadatka 26. divizije. To se naročito odnosilo na mogućnost efikasne upotrebe tenkova i artiljerije koji su dejstvovali uz cestu Široki Brijeg — Mostar, kao i na mogućnost upotrebe tenkova u Mostarskoj kotlini po izbijanju u selo Ilić.

Na pravcu napada brigade ističe se jak zemljišni objekat Mikuljača (trig. 654). Ovladavanjem Mikuljačom stvarala se mogućnost za brzi upad u Mostarsku kotlinu. Taj objekat je neprijatelj ranije utvrdio i posjeo jakim snagama, jer je i on shvatio značaj tog objekta. Mikuljaču je utvrđivala svojevremeno austrijska vojska, pa su se djelomično mogli koristiti fortifikacijski objekti iz toga vremena. Poseban problem za brigadu činilo je probijanje cestom Međina — Žovnica (radi onemogućavanja prodora tenkova), jer cesta prolazi udolinom između Keveljavače (k. 475) sa istoka i Mikuljača (trig. 654) sa zapada, što je značilo da je nužno ako se tenkovi upute cestom, da pješadija ovlada i jednim i drugim zemljišnim objektom.

Prednji kraj neprijateljske obrane protezao se linijom: zapadne ivice sela Međine — istočne padine k. 605 — zapadna ivica sela Podbila, na ispresijecanom kamenjaru, koji je obezbjeđivao braniocu dobre zaklone iz kojih se nekoliko dana uporno borio sa našim jedinicama.

Na prednjem kraju neprijateljske obrane i na Mikuljači mogle su se očekivati snage neprijatelja jačine do dvije čete, najvjerovatnije »vražjaka« iz 1. bataljona 370. grenadirskog puka. Širina napadnog fronta brigade iznosila je oko 3 kilometra.

Štab 11. brigade, izvršavajući zapovijest Štaba 26. divizije, odlukom od 12. februara, postrojio je svoj borbeni poredak u jednom ešelonu, sa jednim bataljonom u rezervi. Težište napada glavnih snaga brigade usmjereno je na Mikuljaču. Dijelovi borbenog poretka dobili su slijedeće zadatke:

— 1. bataljon da napadne na frontu: Međine — k. 605, probije neprijateljsku obranu, sadejstvuje 2. bataljonu u napadu na Mikuljaču sa južne strane, a zatim izbije u selo Žovnicu;

— 2. bataljon da napada pravcem: greben koji se proteže na prostoru k. 605 — Mikuljača (trig. 654), sa zadatkom da probije neprijateljsku obranu i ovlada Mikuljačom. Na tom pravcu je bilo težište brigadnog napada;

— 3. bataljon da napada pravcem: Gradina — Galac, sa zadatkom da probije neprijateljsku obranu, sadejstvujući 2. bataljonu u ovladavanju sa Mikuljačom sa sjevera, i izbije u selo Galac. Lijevo se graniči sa 12. dalmatinskom brigadom;

— 4. bataljon da prostoriji Lukovača bude u ulozi brigadne rezerve.

U oslobođenom Mostaru sleva nadesno: Mladen Iveković, Mile Počuča, Vicko Krstulović, Karel Levičnik, Božo Božović, Drago Gizdić i Pavle Jakšić

U toku noći 12/13. februara izviđači bataljona i brigade izvodili su nasilno izviđanje prednjeg kraja neprijateljske obrane. Tako se na desnom krilu napadnog fronta brigade obavještajni oficir 4. bataljona, Ljubo Periša, sa izviđačkom desetinom bataljona probio noću neposredno uz vodu Mostarskog blata i upao u selo Međine, i ujutro doveo u Štab bataljona jednog otresitog postarijeg seljaka, kojeg su predstavili kao glavara sela. Taj seljak je Štabu bataljona detaljno saopštio raspored neprijatelja u rejonu sela Međine, Keveljevača, Kitice i Žovnice.

Ujutro 13 februara u 7,00 sati otpočeo je opći napad. Divizijska artiljerija otpočela je sa polusatnom artiljerijskom pripremom (od 7,00 do 7,30 sati) po rejonu Mikuljače i Keveljavače. Bataljoni su, na svojim pravcima, krenuli u juriš na prednji kraj obrane. Neprijatelj se uporno branio i nije odstupao. I pored ponovljenih juriša, čete 1. i 2. bataljona nijesu uspijevale da probiju neprijateljsku obbranu. Tek oko 9,00 sati 2. četa 3. bataljona izbila je na 80 metara ispred zapadne ivice sela Podbile.

U 14.00 sati na položaj 3. bataljona došao je politički komesar brigade, major Grga Markić, koji je ličnim primjerom vodio borce na juriš na selo Podbile. Ojačana 2. četa krenula je nezadrživo u juriš i upala u selo Podbile, odakle je produžila i u 15.30 sati stigla u selo Galac. Vod 2. čete u 17.30 sati izbio je na Mikuljaču zajedno sa dijelovima 2. bataljona. Tako je u 17.30 sati 3. bataljon izbio na liniju Mikuljača — s. Galac. Brigadni reporter I. Premaž, pisao je u vezi sa tim u brigadnom listu: » . . . U 16.00 sati pada kota 605 koja je bila žestoko i uporno branjena, a onda i Mikuljača — vrata Mostara.

Vijest nam donosi omladinac kurir Martinov Šime i sav ozaren radošću i zadihan jedva izreče: 'Među prvima je komesar brigade sa jednom četom 3. bataljona. Znali smo odmah da je pala Mikuljača' . . .«.

Na pravcu napada 2. bataljona prednji kraj neprijateljske obrane protezao se neposredno iza k. 605. Prvi juriš neprijatelj je odbio. Uporno se branio iz bunkera koji se protezao na prednjem kraju. Na položaj 1. bataljona došao je komandant brigade major Ivan Guvo. Stalno je požurivao štab bataljona da odlučnije krene na juriš, pa je i on krenuo u streljački stroj i u neposredni juriš. U tom jurišu njegova šubara, napravljena od britanskog vojničkog šala, najlošije je prošla, jer je pogodilo nekoliko metaka. Nijemci su se, i pored nekoliko juriša, i dalje uspješno branili, tako da su ubrzo natjerani na povlačenje. Odmah poslije toga uslijedila je unaprijed planirana nepokretna zaprečna vatra njemačke artiljerije po našem streljačkom stroju. Stoga je nakon 200 metara prodora napad naše pješadije bio prisiljen da ponovo zastane, da bi pred kraj dana streljački stroj ponovo krenuo prema Mikuljači i izbio na nju. Naši tenkovi, koji su izbili na položaje 1. bataljona, podržavali su bočnom vatrom napad 2. bataljona.

Borbeni poredak 1. bataljona naišao je na sličan otpor kao 2. bataljon. Svi pokušaji da se probije neprijateljska obrambena linija na frontu Međine — D. Vlasnići i prodre u pravcu Mikuljače, neprijatelj je uspješno sprečavao.

Komandant 11. dalmatinske brigade Ivan, Guvo, narodni heroj, potpukovnik u penziji

Jurišajući na čelu čete, hrabro je pao Franjo Pecotić — Antušin, komesar 2. čete. On je za taj juriš neposredno došao sa Korčule, gdje je bio na dopustu na koji je otišao iz Splta.

Na desnom krilu Štab 4. bataljona, koristeći podatke koje je prikupio obavještajni oficir zaključio je da postoji mogućnost za brzi proboj neprijateljske obrane u rejonu sela Međina, donio je samoinicijativno odluku da odmah u jutarnjim satima upadne u selo Međinu, jer su se tu nalazile veoma slabe neprijateljske snage. Napad je brzo izveden. Neprijatelj je jedino jako reagirao snažnom artiljerijskom vatrom, pokušavajući na taj način da zadrži taj prodor, jer nije imao dovoljno pješadije da krene u protunapad, jer mu je ona bila veoma potrebna za obranu Mikuljače.

Odmah po zauzimanju Međine obavješteni su tenkisti, koji su ubacili tenkovsku četu koja je produžila cestom prema Žovnici, ali je ubrzo zaustavljena efikasnom vatrom protuoklopnih topova iz Žovnice.

U 12,00 sati Štab 11. brigade, ocenjujući da se napad na Mikuljaču veoma sporo odvija, zaključio je da vrijedi pokušati manevar desnim krilom, uz upotrebu tenkova, i na taj način izbiti u

pozadinu neprijatelja na Žovnici. Tim putem trebala ga je natjerati na povlačenje sa Mikuljače. Za izvršenje toga manevra naredio je štabu 4. bataljona da svojim desnim krilom napadne neprijatelja pravcem: D. Kitica — Keveljevača. Napad je odmah izveden. Druga četa 4. bataljana (komandir Franc Poljak i komesar Luka Benković), upućena u pravcu Kitice, uspjela je u brzom naletu da razbije neprijatelja i natjera ga na povlačenje. Bataljon je nastavio sa gonjenjem neprijatelja koji je odstupao, iako je tučen jakom bočnom vatrom sa Mikuljače. Oko 14.00 sati bataljon je izbio na Keveljevaču, i pred zalazak sunca (oko 15.00 sati) upao u Žovnicu.

Ivan Premuž, ratni reporter »Glasa štampe« od 18. februara, izvještavao je: ». . . Na desnom krilu bijesni borba. Četvrti bataljon napreduje uz komunikaciju Široki Brijeg — Mostar. Oko 11,00 sati — Kitnica je u našim rukama. Dva voda 2. čete 4. bataljona, neprekidno se takmiče ko će više Švaba pobiti, ko će se brže prebaciti. Podstrekuju jedni druge. Padaju poklici 'Neka je proleter ko stigne prvi'. A kao odgovor čuje se žestoka paljba »šaraca« naših hrabrih mitraljezaca. 100 Švaba se utvrdilo na jednoj koti. Moramo ih potjerati. Juriši. Uspjeli smo. Kota je naša. Samo u jednoj kući pobijeno je 18 Švaba i zarobljena dva protukolca. Naprijed! Na sve strane bjesni borba. Švabe se povlače pred našim naletima . . . Onda predvečer izbija 4. bataljon u Žovnicu. U selo prvi upada kapetan Dominik Antunović, komandant bataljona. Raketom daje znak, a njegovi borci sunovratiše preostale Švabe u dolinu Mostara.«

Dok je 4. bataljon izvodio manevar, tenkovska četa je neprekidno otvarala mitraljesku i topovsku vatru po neprijatelju, podržavajući napad pješadije. Lijevokrilna četa bataljona kretala se, naporedo sa tenkovima, zemljištem lijevo od ceste Međine — Žovnica. Cesta prema Žovnici bila je minirana. Tenkisti su morali zastati dok inžinjerci uklone mine. Cestu je neprijatelj na jednom mjestu porušio eksplozivom, pa je i to zadržalo prodor tenkova. Nešto prije mraka naši minobacači su zapalili neprijateljsko municijsko skladište u Žovnici. Efikasno sadejstvo vatre naših minobacača, vatre tenkova i upad pješadije u Žovnicu neprijatelj nije izdržao, već je pobjegao prema Mostaru. Istovremeno primijećeno je da neprijatelj napušta Mikuljaču, i u manjim kolonama se spušta prema vrelu Radoblje. Sa zalaskom sunca toga dana završio se napad brigade. Žovnica je oslobođena, a slobodna je bila i cesta za upotrebu tenkova i artiljerije. Kapija Mostara time je otvorena — preostao je samo kratki predah da se jedinice spreme i da se produži nadiranje u Mostar.

Na našem desnom krilu, napadajući čitavog dana (13. februara) jedinice 19. divizije nisu uspjele da probiju front obrane neprijatelja na prevlaci Mostarsko blato — Neretva. Tako je od 12.00 sati neprekidno bio otkriven desni bok 11. brigade. No, i pored toga što jedinice 19. divizije nisu probile front na svom pravcu napada, ostvareno je sadejstvo artiljerije 9. divizije, koja je uspešnom vatrom spriječila protunapad neprijatelja na desnom krilu 11. brigade, i time efikasno podržala prodor 4. bataljona ka Žovnici.

Štab 26. divizije, u popodnevnim satima, naredio je Štabu 1. dalmatinske proleterske brigade da na desno krilo 11. brigade uputi

dva bataljona, s tim da jedan uputi prema Žovnici radi sadejstvovanja u napadu na nju 4. bataljonu, a jedan bataljon da uputi u pravcu sela Miljković radi ostvarivanja sadejstva sa 19. divizijom.

Bataljoni 1. brigade stigli su kad je Žovnica oslobođena, tako da su oba bataljona 1. brigade produžila u pravcu položaja 19. divizije.

Na lijevom krilu 12. dalmatinska brigada i 3. prekomorska protjerale su neprijatelja.

Dva bataljona 1. dalmatniske upućena su u pravcu Orlovca da osiguraju desno krilo brigade od eventualnog protivnapada neprijatelja u desni bok, a na lijevom krilu jedinice 12. brigade izbile su na liniju: Podbile — k. 901, sa perspektivom brzog upada u Mostar na tome pravcu. Štabu brigade nametala se realna prilika za brz napad u Mostar. Trebalo je dati kratak odmor, da se jedinice srede i odmah krenu u Mostarsku dolinu na divizijskom zapovješću ranije određenom pravcu napada. Štab brigade je to i učinio. Dogovoreno je sadejstvo sa tenkistima, a potčinjenim jedinicama je naređeno: 4. bataljonu da odmah krene pravcem: Žovnica — Ilići — Mostar; a 3. bataljonu da nastupa pravcem: Žovnica — vrelo rijeke Radoblje, i da sa tog pravca osigura lijevi bok 4. bataljona. Pratećoj četi brigade naređeno je da sa minobacačima i tenkovima prati poredak bataljona krećući se cestom Žovnica — Mostar. Sa tenkistima je dogovoreno sadejstvo i zatražena podrška divizijske artiljerije.

U ranim jutarnjim satima 14. februara 4. bataljon je krenuo na određenom pravcu, i prije svanuća bez otpora ovladao selom Ilići, nakon čega je produžio u pravcu Bakšima, i tu, neposredno ispred grada, sukobio se sa neprijateljem.

Oko 6.00 sati 3. bataljon je sa 1. i 3. četom krenuo prema vrelu Radobolje. Prethodnica bataljona je ispred izvora Radobolje naišla na manju grupu Njemaca i domobrana. Nijemci su pružili otpor, ali su ubrzo savladani. Pri tome je ubijeno i ranjeno desetak neprijateljskih vojnika. Prva četa prešla je most na Radobolji i izbila na kosu iznad crkve, i u tom trenutku na nju su otvorili vatru sa leđa naši tenkovi, koji su se spuštali cestom sa Žovnice prema Mostaru, sa lijevog krila jedne jedinice 12. brigade. Ubrzo je ta vatra prestala, nakon ispaljenih raketa o raspoznavanju, ali je četa imala nekoliko ranjenih i poginulih, a predalo se 33 domobrana sa cjelokupnim naoružanjem i opremom. Za to iznenadno otvaranje vatre krivo je loše usklađeno sadejstvo između štabova 11. i 12. brigade i tenkovske jedinice. Oko 12.00 sati bataljon je preko Ilića produžio u Mostar i zadržao se u brigadnoj rezervi iza napadnog pravca 4. bataljona, a krajem dana upućen je ponovno u rejon vrela Radobolje.

Prateća četa, u svanuće 14. februara, krenula je niz cestu Žovnica — Mostar. Spustila se cestom do prostorije gdje je cesta razrušena i tu postavila flakove. Sa tih položaja četa je flakovima tukla prostor oko željezničke stanice a posebno je otvarana vatra po kompozicijama vozova koji su bili spremni da krenu prema sjeveru.

U svanuće su krenuli i tenkisti. Neposredno iza 4. bataljona nastupao je 1. bataljon, ali on nije uveden u borbu.

Četvrti bataljon je iz sela Ilić nastavio nastupanje, uz slabiji otpor neprijatelja, i izbio na Rodno oko 13.00 sati. Streljačkim strojem, na prostoru između Mosta Kralja Aleksandra i starog Mostarskog mosta, izbio je na desnu obalu Neretve. Neprijatelj se povukao ispred bataljona preko Starog mosta na lijevu stranu Neretve, i sa prostora stare kule Herceguše, jakom mitraljeskom vatrom, zadržao bataljon na desnoj obali Neretve. Štab bataljona je pretpostavljao da je neprijatelj minirao most.Podataka o tome nije imao, pa je oklijevao sa jurišem.

Dok su se kretali od sela Ilića do Mostara, i kroz sam grad, mještani su pozdravljali borce u grupama ili pojedinačno iz kuća. Naši borci su imali osjećaj da se nalaze među svojima, jer su dočekani slično kao u Vrgovcu, s tim što se to dešavalo u teškim uvjetima borbe, dok je neprijatelj aktivno pružao otpor i mogao svakoga časa okrenuti oružje prema cilivlnom stanivništvu. Naročito su ostale u sjećanju grupe građana i pojedinci koji su sa lijeve strane Neretve, naporedo uz obalu i kamene sige, mahali maramicama i crvenim zastavama. Takav odnos građanstva davao je još veći podstrek našim borcima da nastave što energičnije da gone neprijatelja.

U sumrak 14. fabruara 4. bataljon 11. brigade prešao je preko Starog mosta i probio se u istočni dio grada, gdje ubrzo više nije bilo borbi.

Kako je izjutra 15. februara neprijatelj još pružao otpor na rijeci Buni i Blagaju, Štab 26. divizije naredio je 11. brigadi da uputi dva bataljona pravcem Mostar — Goljnica — Blagaj, sa zadatkom da napadnu neprijateljske dijelove koji su se povlačili iz Nevesinja i pružali otpor na rijeci Buni. Za izvršenje toga zadatka upućeni su 3. i 4. bataljon u 6.00 sati u pravcu Blagaja. Tamo je konstatirano da se neprijateljske snage povlače preko Veleža, pa su bataljoni dobili naređenje da se povuku u Mostar. Sa bataljonima 11. brigade bila je upućena i jedna tenkovska četa, koja je također vraćena s bataljonima u Mostar.

Prema operativnom izvještaju Štaba 11. brigade, od 16. februara u napadu na Mostar poginulo je 46, a ranjeno 130 boraca i rukovodilaca.

Ukupno je 11 brigada u mostarskoj operaciji imala 81 poginulog i 200 ranjenih boraca.

Neprijatelj je u toj operaciji imao 180 poginulih, 250 ranjenih i 50 zarobljenih vojnika. Zaplijenjeno je: 2 protuoklopna topa, 2 teška minobacača, 3 »šarca«, 1 bazuka, 30 pancerfausta, 50 pušaka, 3 šmajsera, 10 telefona, 20 kamiona, 3 motora, 31 bačva nafte, 100 komada automobilskih guma, 21 bicikl, 10 zaprežnih kola i razni drugi materijal i vojna oprema, i uništen jedan kamion.

Po oslobođenju Mostara brigada se razmjestila u gradu. Narednih dana se sređivala i popunjavala. Javio se veliki broj dobrovoljaca — omladinaca i omladinki — koji su poslije nekoliko dana sa starim borcima krenuli u nove bitke.

Štab brigade je 18. februara organizirao savjetovanje sa štabovima bataljona, na kojem je detaljno analizirao djelovanje brigade u

proteklim borbama za Široki Brijeg i Mostar. Sjutradan je održana nogometna utakmica između timova 11. i 1. dalmatinske brigade, uz bučno navijanje pripadnika građanstva i boraca.

Poslije svečane parade i savjetovanja, brigada je dobila naređenje da se spremi za marš i da 21. februara krene pravcem Mostar — Čitluk — Vitina. Marš je otpočeo u 4.00 sata 21. februara. Brigada je prenoćila u Vitini 21/22. februara. Ujutro, 22. februara u 7.00 sati, počeo je pokret brigade za Vrgorac, gdje je stigla u 12.00 sati. Odatle je sjutradan krenula, preko Kozica, u Živogošće i Igrane, gdje je stigla u 16.00, a zatim se prebacila u sjevernu Dalmaciju, čime je završeno njeno učešće u mostarskoj operaciji.

Dvanaesta dalmatinska brigada u mostarskoj operaciji[1]

Pukovnik **Nikola Anić**[2]

Jedinice 12. brigade počele su ujutru 1. veljače pokret iz Sinja prema Trilju. Prešle su rijeku Cetinu kod Trilja i krenule preko Ciste u Imotski maršírajući i 2. veljače. Tek 3. veljače oko podne jedinice 12. dalmatinske brigade stigle su u Imotski i razmjestile se po gradu na kraći odmor i pripremanje za pokret prema Posušju i dalje ka Kočerinu spremne za stupanje u borbe za oslobođenje Širokog Brijega (danas Ličtica) i Mostara.

U napadu za oslobođenje Širokog Brijega Štab 8. korpusa angažirao je 9. i 26. diviziju, Tenkovsku i Artiljerijsku brigadu, ukupno devet brigada. Deveta divizija bila je podijeljena u dvije grupacije: južna grupacija nalazila se između Mostarskog blata i Širokog Brijega sa 3. i 13. dalmatinskom brigadom. Sjevernu grupaciju činile su 2. dalmatinska proleterska i dijelovi 13. dalmatinske brigade, raspoređeni prema Čabulji i Jastrebinki.

U direktnom napadu na Široki Brijeg angažirana je 26. divizija sa Tenkovskom i Artiljerijskom brigadom. Ona je dobila zadatak da napadom sa zapadne strane uništi neprijatelja u rejonu Širokog Brijega i zatim da u zajednici sa 9. divizijom produži nastupanje pravcem Široki Brijeg — Mostar.

Štab 26. divizije izdao je 4. veljače naređenje za napad. On je odlučio da napad na Široki Brijeg, uz podršku dva tenkovska bataljona, izvede sa 1, 11. i 12. brigadom, dok je 3. prekomorsku brigadu uputio od Kočerina sjeverno prema Konjskom, gdje se nalazila ustaška milicija radi zaštite sa tog pravca.

Na desnom krilu napada 26. divizije postavljena je 11. brigada, dok je 1. dalmatinska proleterska napadala duž ceste Kočerin — Široki Brijeg. Lijevo od 1. dalmatinske nalazila se 12. brigada kao sjeverna kolona. Ona je trebala da obuhvatnim manevrom sa sjevera i istoka, sa pravca Gornji Gradac — Ciganska brdo — Knežpolje, obuhvati neprijateljske snage u Širokom Brijegu i neposredno sadejstvuje sa 1. i 11. dalmatinskom brigadom u uništenju neprijatelja u rejonu Široki Brijeg — Knežpolje.

Lijevo od 12. brigade nalazila se 2. dalmatinska proleterska brigada, 9. divizije, koja je trebalo da osigura 12. dalmatinsku brigadu kada krene u obuhvat od Gornjeg Gradca prema Knežpolju. Zato

[1] Uzeto iz knjige: DVANAESTA DALMATINSKA UDARNA BRIGADA«,
[2] Politički komesar čete u 12. dalmatinskoj brigadi.

je 2. brigada raspoređena u rejonu Grabova Draga prema Jastrebinki i sjevernije, otkuda se mogao očekivati neprijateljski napad u cilju pomoći snagama u Širokom Brijegu.

Napad je trebao početi 6. veljače ujutru u 07,00 sati.

OSLOBOĐENJE ŠIROKOG BRIJEGA

Jedinice 12. brigade nalaze se 4. veljače u Imotskom i u gotovosti za pokret prema planu napada na Široki Brijeg. Ujutru su krenule iz Imotskog i bez ometanja od strane neprijatelja istog dana stigle u Posušje i tu prenoćile. Brigada nastavlja 5. veljače pokret iz Posušja u Kočerin. Tu se odvojila od glavnog puta i krenula planinskim masivom prema Mosoru (k. 789), zatim do Gostuša i stigla do Gornjeg Gradca. To je bio težak i naporan marš, jer se jedinica kretala neprohodnim planinskim terenom. Naročito velike teškoće nastale su prilikom prebacivanja teške opreme što je prenošena konjskom vučom. Korištene su kozje staze što su vodile preko sela Ljubotića, Dobrovića i zatim na Mosor, pa u selo Gostuša, otkuda se trebalo spustiti padinama planine Čabulje do sela Gornji Gradac, odakle je pucao vidik prema Širokom Brijegu i Knežpolju. Od bitnog je značaja bilo da se taj marš izvede baš po takvom terenu kako bi se postiglo iznenađenje, jer se samo tim pravcem mogao izvesti obuhvatni napad sa sjeverne i istočne strane u bok i pozadinu njemačko-ustaške grupacije u rejonu Široki Brijeg — Knežpolje. U toku marša i toga dana neprijatelj se nije pojavljivao pred frontom kretanja 12. brigade. Ispred je u dodiru sa neprijateljem na liniji Grabova Draga — Goranci — Bogodol bila 2. dalmatinska proleterska brigada 9. divizije.

U poznim večernjim satima 5. veljače prednji dijelovi 12. brigade izbili su u polazni rejon za napad, a ostali tek ujutro 6. veljače, a neprijatelj ih još nije otkrio. Sada se, gotovo iz marša, s osloncem na Gornji Gradac, Gostušu i Mosor, moglo krenuti u napad. U toku marša Štab 12. brigade načinio je plan napada u skladu s odlukom Štaba 26. divizije.

Prema zamisli Štaba 12. brigade, izraženoj u zapovjedi, u napad su imali krenuti 1, 2. i 3. bataljon, i to: 1. bataljon trebao se spustiti iz rejona Mosora i napasti neprijatelja u rejonu Cigansko brdo i zajedno sa 1. dalmatinskom brigadom razbiti neprijatelja na pravcu napada i upasti u Široki Brijeg sa sjeverne strane. Treći bataljon kreće u napad iz rejona Gornji Gradac prema njemačko-ustaškim položajima u rejonu Lončar i sa istočne strane prodire prema Širokom Brijegu. Drugi bataljon imao je najdelikatniji zadatak. On se trebao iz rejona Gornji Gradac preko sela Donji Gradac neprimjetno i brzo pojaviti kod sela Knežpolje, na cesti Široki Brijeg — Mostar, razbiti neprijateljske snage u tom rejonu, osloboditi Knežpolje, presjeći odstupnicu neprijateljskim snagama kada se počnu povlačiti iz Širokog Brijega prema Mostaru i u rejonu Knežpolja spojiti se sa 3. dalmatinskom brigadom 9. divizije, koja je imala napadati s juga preko sela Uzarići prema Knežpolju. Tim se mislilo ostvariti dvojni obuhvat neprijateljskih snaga u rejonu Široki Brijeg — Knežpolje i tako olakšati napad 1. dalmatinskoj i 11. dalmatinskoj brigadi 26. divzije, koje su napadale direktno na Široki Brijeg. Četvrti bataljon 12. brigade zadržan je u brigadnoj rezervi sa zadatkom da iz rejona Gornji i Donji Gradac vrši zaštitu ostalih bataljona u napadu i ujedno da služi za prenos materijala i municije, jer se druga prevozna sredstva nisu mogla koristiti, a prema potrebi da se angažira u napadu prema Knežpolju.

Izbijanjem jedinica 12. dalmatinske brigade u rejon Gornji Gradac — Gostuša — Mosor završen je osmodnevni marš, koji je počeo u Sinju. Brigada je prepješačila oko 210 km stalno pjevajući. To je bio prvi veliki marš što su ga izvele jedinice 12. brigade.

U rejonu Gornji Gradac i Mosor vrše se užurbane pripreme za sutrašnji napad.

Osvanuo je lijep sunčani i prohladni dan.

Poslije artiljerijske i avijacijske pripreme u 07,00 sati 6. veljače istovremeno su krenule u napad 1, 11. i 12. brigada. Glavnina avijacijske i artiljerijske vatre koncentrirana je na front ispred 1. i 11. brigade i 1. bataljona 12. brigade. Prvu i 11. brigadu podržavao je 2. tenkovski bataljon 1. tenkovske brigade, a 3. tenkovski bataljon je zadržan u rezervi.

Žestoka borba vodi se tog dana na cijelom sektoru napada 26. divizije. Prva i 11. brigada, iako podržane tenkovima, nisu uspjele zauzeti glavne neprijateljske položaje u Širokom Brijegu. Neprijatelj se naročito uporno branio iz Gimnazije, Duhanske stanice i samostana.

Napad jedinica 12. brigade izvodi se po početnom planu Štaba brigade. Prvi bataljon, koji je napadao na najjače neprijateljsko uporište na Ciganskom brdu zajedno sa dijelovima 1. dalmatinske brigade, cijeli dan vodio je žestoke borbe. On je uspio djelomično izolirati neprijateljsku posadu na Ciganskom brdu uz vrlo velike gubitke — 10 mrtvih i 22 ranjena. Drugi i 3. bataljon zaobišli su s istočne strane neprijatelja u rejonu Široki Brijeg i stvorili uvjete za napad na neprijatelja iza leđa. Lijevo od 1. bataljona, na neprijateljske položaje u Lončaru napao je 3. bataljon. On se uspio probiti u neprijateljski raspored i već oko podne počeo je goniti neprijatelja s istoka prema Širokom Brijegu stigavši do njegovih istočnih kuća. Drugi bataljon se sručio na njemačko-ustaške položaje kod Knežpolja i u kratkoj, ali žestokoj borbi postigao znatne materijalne efekte, uništio njemačku bateriju i upao u Knežpolje, koje je bilo pred zauzećem. Presječena je komunikacija Široki Brijeg — Mostar i time je neprijatelju onemogućeno izvlačenje iz Širokog Brijega prema Mostaru. Prema cesti su se spuštali i dijelovi 4. bataljona, dok je brigadno previjalište ostalo u rejonu sela Gornji Gradac, a trijažna stanica je bila 2 km dalje od sela, dok se brigadni centar veze nalazio u Gornjem Gradcu.

Rezultati prvog dana napada jedinica 12. brigade bili su veoma značajni — upale su u Knežpolje, presjekle neprijatelju odstupnicu prema Mostaru, zauzele uporište Lončar i nastavile gonjenje prema Širokom Brijegu, dok je 1. bataljon na Ciganskom brdu bio pred pobjedom. U ruke 12. brigade palo je toga dana oko 100 zarobljenika, bjegunaca iz Širokog Brijega, koji su išli u Mostar. Među nji-

ma je bilo ustaša, Nijemaca, domobrana, žandara i drugih suradnika okupatora. Svi su oni izvedeni s bojišta i upućeni prema pozadini 12. brigade.

Kada je uspjeh bio na vidiku i kada je trebalo da se ostvari zamišljeni manevar obuhvata jedinicama 12. brigade istočno od Širokog Brijega, u poslijepodnevnim satima 6. veljače iza leđa 12. brigade pojavile su se jače neprijateljske snage koje su iz Mostara preko sela Goranci i Grabove Drage došle do položaja 2. dalmatinske brigade 9. divizije, napali ih i probile se prema Širokom Brijegu. Bio je to njemački 369. izviđački bataljon sa još 600 ustaša, koji su krenuli da pojačaju obranu opkoljenog garnizona u Širokom Brijegu. Pojava njemačko-ustaških snaga iza leđa 12. brigade, bilo je veliko iznenađenje. Uz to sve snage 12. brigade bile su izrashodovane i ničim se nisu mogle suprotstaviti tom neprijateljskom napadu. Možda je prerano Štab 12. brigade uputio dijelove 4. bataljona iz rejona Gradac prema Knežpolju, dok je ostali dio bataljona bio angažovan u borbi s Nijemcima i ustašama, koji su prodirali i na prenošenju opreme i municije i iznošenju ranjenika. Međutim, preslabe su bile snage 4. bataljona da zaustave prodor dva bataljona Nijemaca i ustaša.

Tako su se na prostoru između Gornjeg i Donjeg Gradca — Knežpolja i Širokog Brijega razvile teške borbe. Nijemci i ustaše su napadali od Grabove Drage preko Gornjeg i Donjeg Gradca. U najtežoj situaciji našao se 2. i dijelovi 4. bataljona, koji su se nalazili na cesti kod Knežpolja. Nastala je teška borba prsa u prsa. Nikada do tada takvu borbu nije vodila 12. brigada. Njen 2. bataljon bio je potpuno okružen i odsječen. Nastupila je noć. Zahvaljujući odvažnosti boraca, junaštvu i snalažljivosti starješina, jedinice 2. bataljona i dijelovi 4. bataljona su izvršili proboj. Iz borbe su se izvukle i jedinice 3. bataljona. Zarobljenici su jedva izvučeni preko Mosora u pozadinu i predani Štabu 26. divizje.

Najteža situacija je bila kod 2. bataljona. On se više sati borio u okruženju i tog dana je imao 15 mrtvih, 29 ranjenih i 13 nestalih. Nikada do tada u toku jednodnevne borbe nije imao takve gubitke. Od onih 13 nestalih, kako je zapisano u dokumentima, najviše je bilo boraca koji su u borbi prsa u prsa sa neprijateljem uhvaćeni, zarobljeni i ubijeni ili odvedeni s bojišta i likvidirani.

Situacija u kojoj se 6. veljače nalazio 2. bataljon najbolje je opisao Mate Carić, komesar čete u tom bataljonu. Evo što on kaže: »Drugi bataljon je preko visoravni Knežpolja nastupao iz pozadine u parvcu Širokog Brijega. S napadom je počeo oko 7 sati ujutru i potisnuo ustaške predstraže napredujući prema glavnim obrambenim položajima neprijatelja, gdje je, međutim, čitav dan vodio ogorčene borbe prsa u prsa. Naše napade smenjivali su neprijateljski protunapadi, tako da su pojedini bunkeri više puta prelazili iz ruke u ruku. U jednom se trenutku komandir 3. čete s grupom boraca probio kroz neprijateljske redove i napao čak i njihov štab. Uz velike žrtve 2. bataljon je uspio zauzeti dio glavnog položaja prema Širokom Brijegu i zadržati protunapade neprijatelja. U 3. četi na desnom krilu poginulo je ili ranjeno, pored ostalih boraca čak 11 puškomitraljezaca, pa su mitraljeze preuzimali desetari i vodnici, a i bolničarke.

Predvečer, kada je već izgledalo da će front biti probijen, s leđa se pojavio jači odred Nijemaca iz Mostara, pa je zaprijetila opasnost da snage 2. bataljona budu sasvim opkoljene. Stoga se bataljon morao povući i probijati iz okruženja. Jedan je vod ostao i tek se slijedećeg dana probio u sastav bataljona . . .«

Štab 2. dalmatinske proleterske brigade obavijestio je Štab 12. brigade da Nijemci i ustaše napadaju iz Mostara i da se žele probiti preko sela Goranci u Široki Brijeg, ali da su privremeno zadržani. O tome je Štab 12. brigade 6. veljače u 15,00 sati obavijestio Štab 26. divizije, koji nije naročito reagirao na tu informaciju, već je u 16,15 sati naredio Štabu 12. brigade da izvrši jači pritisak u pravcu kote 399 (koja se nalazi između Dubrave i Knežpolja) i Knežpolja i da održava vezu sa 2. dalmatinskom proleterskom brigadom. Svakako da je 2. dalmatinska proleterska brigada bila preslaba da izvrši primljeni zadatak zaštite ofenzivne grupacije 8. korpusa u napadu na Široki Brijeg i radi toga se 6. veljače tako stvar razvijala.

Noću 6/7. veljače jedinice 12. brigade izvukle su se iz kritične situacije, sredile svoje redove u rejonu Gostuše i Mosora, zaposjele ujutro polazne rejone i spremile se za novi napad. Jer, već u 20,00 sati Štab 26. divizije je naredio brigadi da se pripremi za novi napad koji će početi ujutru 7. veljače u 5 sati.

U borbama 6. veljače jedinice 12. brigade imale su 25 mrtvih, 53 ranjena i 15 nestalih. U borbama kod Knežpolja smrtno je ranjen poručnik Mate Vitasović iz Drvenika kod Makarske, politički komesar prateće čete 2. bataljona. Borci su ga jedva izvukli s bojišta, iz okruženja. Poginuo je potporučnik Milan Bilić iz Studenaca kod Imotskog, komandir 2. čete 2. bataljona. U brigadnom biltenu Milan Andrić piše da se u borbi u okruženju 2. bataljona naročito istakao puškomitroljezac Albert Podobnik iz 3. čete, koji je pomagao izvlačenje bataljona.

U teškoj situaciji toga dana našlo se i brigadno previjalište na koje su naletjeli Nijemci i ustaše. Tek pod zaštitom noći svi su ranjenici izvučeni.

Među poginulim i ranjenim toga dana blizu Knežpolja bila je i bolničarka Franka (prezime joj nisam uspio otkriti, kao ni druge podatke). U listu »Sanitetske glasnik« 12. brigade ,broj jedan, od ožujka 1945. godine, nalazi se članak »Drugarici Franki« kojeg je napisala Dragica Pecotić, bolničarka 2. čete 2. bataljona. Evo što tu stoji:

»Još na Visu došla si u našu četu za bolničarku. Odmah si najsavjesnije shvatila svoju dužnost i radila si uvijek neumorno. Borci su te prozvali »majkom čete«. Kada si se razbolila nisi htjela napustiti svoju četu. Silom smo te uputili u bolnicu. Iz bolnice si kao nesposbna upućena u pozadinsku dužnost. Čuvši da naš bataljon ide u borbu za Mostar, pobjegla si i došla u svoju četu. I ako bolesna izdržala si sve teškoće marša neopisivom voljom i požrtvovanošću. U borbi, kao i uvijek, bila si hrabra. Naš komesar vidjevši da uslijed slabosti nećeš moći izdržati uputio te je u previjalište. Ali ti nisi mogla ostaviti svoju četu. Napustila si previjalište, došla si opet u prvu liniju. Poslije izvršenog našeg juriša i kasnijeg povlačenja izostala si, uslijed iznemoglosti i slabosti, i vjerovatno pala u ruke neprijatelja. Tvoj nestanak, drugarice, rastužio je sve nas. Svi borci i rukovodioci žale za tobom i nikada te neće i ne mogu zaboraviti . . .«

Ovim su završene borbe za Široki Brijeg prvog dana napada.

Štab 26. divizije odlučio je 7. veljače da svaka brigada produži napad određenim pravcem. Sada je ojačan napad 11. brigade, kojoj je pridodan 3. bataljon 1. tenkovske brigade radi juriša na neprijateljske položaje oko manastira.

Jedinice 12. brigade idu u napad, a u brigadnu rezervu izvučen je 2. bataljon koji je prethodnog dana pretrpio velike gubitke.

U 05,00 sati izvršen je novi napad na neprijateljske položaje Cigansko brdo — Lončar — Dubrava — Knežpolje. Prvi bataljon jurišao je na Cigansko brdo i uspio ga zauzeti do 13 sati. Treći bataljon napao je neprijatelja u rejonu Lončara, dok je 4. bataljon napadao na Dubravu i Knežpolje. Čitav dan se vodila žestoka bitka na svim sektorima napada. Prva i 11. brigada uz podršku tenkova, artiljerije i avijacije zauzele su neprijateljska uporišta kod manastira, duhansku stanicu, gimnaziju i duž puta u centru Širokog Brijega.

Komandant 12. brigade, major Josip Bepo Marinković javio je u 21,20 sati Štabu 26. divizije: »Cigansko brdo — Lončar — Dubrava — k. 399 likvidirani. Naše snage nalaze se u jednom dijelu Knežpolja.« Sat kasnije Marinković je javio Boži Božoviću slijedeće: »Mi smo sa tri bataljona krenuli u gonjenje neprijatelja prema Mostaru. Likvidirano je Knežpolje. Od Knežpolja gonimo. Jedan bataljon nalazi se na Ciganskom brdu i kosi po Lončaru. Još ima grupica koje se nastoje izvući . . .«

Ovim su završene borbe za oslobođenje Širokog Brijega.

Jedinice 12. brigade koncentrirale su se u Knežpolju. Gonjenje produžavaju 1. i 11. dalmatinska brigada.

U borbama za Široki Brijeg — Knežpolje jedinice 12. brigade su imale 36 poginulih i 83 ranjena i 15 nestalih boraca i rukovodilaca. Bile su to nove velike žrtve 12. brigade.

Dok je 12. brigada vodila borbe za oslobođenje Širokog Brijega izašao je 6. veljače četvrti broj brigadnog lista »7 dana«. U uvodniku su dani izvodi iz govora maršala Tita ženama Srbije, održanog u Beogradu 25. siječnja. Zatim se piše o inžinjercima 12. brigade, pa je Aleksandar Levaj dao kompletnu ocjenu razvitka kazališne umjetnosti u brigadnim i u ostalim jedinicama 26. i 9. dalmatinske divizije. Za nastup Diletantske grupe 12. brigade u Splitu, siječnja 1945. Levaj kaže da je to bio »smioni korak naprijed . . . izvevši Molijerovu komediju 'Liječnik protiv volje'« i dramatiziranu Nazorovu pjesmu »Titov naprijed«, gdje je u umjetničkoj formi izražena naša povezanost s oslobodilačkom borbom i naglašen borbeni motiv . . .« Poslije vijesti iz svijeta i Jugoslavije iznosi se i podatak, da je u Splitu porinut u more parobrod »Knin«, prvi parobrod obnovljen u našem brodogradilištu.

Kada je 7. veljače završena borba oko Širokog Brijega, iz brigade je otišao na školovanje u Beograd politički komesar 12. brigade, major Fabijan Trgo. Njega je zamijenio dotadašnji komesar 3. bataljona kapetan Kažimir Vidan.

Brigada je 9. veljače raspoređena u rejonu Gostuše — Gornji Gradac gdje je stigla iz Knežpolja. Jedinice brigade se sređuju i odmaraju za nove borbe.

U 12,30 sati 10. veljače Štab 12. brigade primio je zapovijed Štaba 26. divizije u kojoj stoji da neprijatelj napada na 11. dalmatisku brigadu na k. 605, k. 622 i na Vasinu Kosu i da 12. brigada intervenira sa dva bataljona pravcem Grabova Draga — Vasina Kosa i da napadne neprijatelja s boka, a poslije da se združi na položajima Jastrebinka — Vasina Kosa, dok će se 11. dalmatinska brigada rokirati u rejonu sela Polog i kote 622, južno od Jastrebinke.

Naime, dok su brigade 26. divizije vodile borbe 7. veljače s njemačko-ustaškim snagama u rejonu Široki Brijeg — Knežpolje, a poslije onih nemilih događaja od 6. veljače, jedinice 2. dalmatinske proleterske brigade 9. divizije vodile su vrlo oštre borbe sa njemačko-ustaškim snagama u rejonu Goranci — Crni Vrh — Odolj (sjeveroistočno od Jastrebinke, a istočno od Gornjeg Gradca, gdje se nalazila glavnina 12. brigade). U tim borbama samo 9. i 10. veljače 2. dalmatinska brigada imala je 55 mrtvih i 70 ranjenih. Deveta divizija dobila je zadatak da dejstvom prema Raštani — Jadrina izbije u dolinu Neretve, sjeverno od Mostara i tako osigura lijevi bok 26. diviziji i ugrozi povlačenje neprijatelju prema Sarajevu. Tako se lijevo od 26. divizije, koja je orijentirana prema Raštani — Jadrina izbije u dolinu Neretve, sjeverno od Mostara sa 2, 3, 4. i 13. dalmatinskom brigadom.

Ispred 12. brigade nalazila se 2. dalmatinska brigada, koja je povučena u divizijsku rezervu u rejonu Goranci — Dražnjaci s isturenim 4. bataljonom u selu Škutari — Popratine. Na mjestu njenih položaja i položaja lijevog krila 11. dal. brigade došla su dva bataljona 12. brigade i to 3. i 4. bataljon.

Oko 15,00 sati 3. bataljon krenuo je iz rejona Gornji Gradac pored Grabove Drage i zatim prema Vasinoj Kosi i koti 1111 koja sa Jastrebinkom čini jedinstveni zemljišni kompleks. Kada je bataljon izbio u rejon Vasine Kose uspostavio je borbeni kontakt s neprijateljem, koji je organizirao odbranu u rejonu Vasine Kose i kote 1111. Desno od 3. bataljona, u rejonu sela Polog i kote 622 rokirana je 11. dalmatinska brigada i orijentirana prema Gradini i Mikuljači, jakim neprijateljskim uporištima.

Istovremeno kada je krenuo 3. bataljon pokrenuo se i 4. bataljon. On je iz rejona Gornji Gradac išao preko sela Grabova Draga i postupno se penjao prema visokoj, snijegom i ledom pokrivenoj Jastrebinki (trigonometru 1139 koji dominira cjelokupnim zemljištem zapadno od Mostara). Jastrebinku su jako utvrdili Nijemci i ustaše, jer je od njenog držanja zavisio cjelokupan sistem njihove obrane zapadno od Mostara. Budući da je sve bilo pokriveno dubokim snijegom, neprijatelj je položaje organizirao u snježnim nanosima, na podnožju i na visovima, smještajući rezerve i vatrena oružja u zemunice, duboke rovove i saobraćajnice. Potom se 4. bataljon uspio popeti u blizinu vrhova Jastrebinke, smijenio je dijelove 2. dalmatinske brigade, a ovi su se rokirali ulijevo, prema selu Goranci, i tako je došao u borbeni dodir s neprijateljem.

Velike teškoće imali su borci 3. i 4. bataljona na Jastrebinki i Vasinoj Kosi. Jer dok je u rejonu sela Gornji Gradac vrijeme naličilo ranom proljeću, već od sela Grabova Draga pa i dalje nalazili su se visoki snježni nanosi, tako da je bilo otežano kretanje, a najviše teškoća je bilo u orijentaciji. Stoga su neki borci upadali u njemačke položaje ili se pojavljivali iza njih. Jedina orijentaciona točka bio je žičani telefonski kabel, pored kojega su se borci kretali u pravcu

visova Jastrebinke i Vasine Kose. Na položajima su borci najviše mogli izdržati nekoliko sati, jer su vladale veoma niske temperature i radi toga su često zamjenjivani, kopali su zemunice, živjeli u snijegu i ledu. Bilo je i smrzavanja. Uz sve to nadošla je velika magla, tako da je orijentacija bila još više otežana.

Ostale snage 12. brigade bile su u Gornjem Gradcu — Gostuši.

OSLOBOĐENJE MOSTARA

Štab 8. korpusa odlučio je da odmah poslije oslobođenja Širokog Brijega produži napad za oslobođenje Mostara.

Prema naređenju Štaba 26. divizije od 10. i 12. veljače glavni napad su izvodile 11. i 12. brigada, i to: 11. brigada je usmjerena na Keveljaču i Mikuljaču, a 12. brigada na Vasinu Kosu, k. 1111 (Trebinje) i Jastrebinku (tt. 1139). Lijevo od 12. brigade angažirana je 3. prekomorska brigada koja je nastupala pravcem Goranci — Ljuti Vrh — Crni Vrh — Trnovača — Vihovići, sjevernije od Mostara. U divizijskoj rezervi zadržana je 1. dalmatinska brigada u rejonu Širokog Brijega.

Zadatak 12. brigade je bio da razbije njemačko-ustašku obranu na Vasinoj Kosi, u rejonu k. 1111 (Trebinje) i Jastrebinki, (jačine 600 vojnika), a zatim da ovlada istočnim padinama Jastrebinke i nastavi nastupanje preko sela Cim u zapadni dio Mostara, da izbije na most kralja Aleksandra i ovlada područjem hotela »Neretva« na istočnoj obali rijeke Neretve i centrom Mostara.

Za izvršenje tog zadatka, u početnom napadu, Štab 12. brigade angažirao je 1, 3. i 4. bataljon. Na desnom krilu bio je 3. bataljon, koji je usmjeren preko Vasine Kose prema selu Podbile i dalje prema selu Borovčevina, a pomagao je 11. brigadi, koja se nalazila na njegovom desnom krilu u napadu na Mikuljaču, jer je od pada Mikuljače dobrim dijelom zavisio upad 12. brigade u zapadni dio Mostara i prodor prema mostu kralja Aleksandra. U centru borbenog rasporeda brigade angažiran je 1. bataljon, koji je uveden iz rezerve. Njegov pravac nastupanja bila je k. 1111 Trebinje i dalje preko k. 901 u selo Cim. Na lijevom krilu nalazio se 4. bataljon koji je već bio uspostavio borbeni dodir s neprijateljem. On je trebao razbiti neprijateljsku obranu na Jastrebinku, pomoći 1. bataljonu u ovladavanju kote 901 i zatim se spustiti preko sela Sovići u zapadni dio Mostara. U brigadnoj rezervi nalazio se 2. bataljon, koji je trebalo uvesti u borbu kada jedinice dođu u Mostarsko polje kod sela Cim, u namjeri da brzo prodire zapadnim dijelom Mostara, izbije na most kralja Aleksandra, pređe preko njega i ovlada rejonom — područjem hotela »Neretva« u istočnom dijelu grada.

Za izvršenje tog zadatka jedinice 12. brigade trebale su organizirati dobro sadejstvo sa 11. brigadom na desnom i sa 3. prekomorskom brigadom na lijevom krilu. Kako se front napada 12. brigade poslije zauzimanja Jastrebinke i Vasine Kose naglo sužavao, gotovo sva četiri bataljona 12. brigade našla su se u centru napada kroz zapadni Mostar orijentirani na centar Mostara, na most kralja Aleksandra i hotel »Neretvu«, što je ustvari i bio krajnji cij i osnovno rješenje pobjede u mostarskoj operaciji. Najvažnije je bilo da se brzo

dejstvuje kroz zapadni dio Mostara, da se iznenada pojavi kod mosta kralja Aleksandra i zauzme ga neoštećenog i zatim pređe u istočni dio grada. Međutim, baš na tom pravcu nalazile su se jake njemačko-ustaške snage, koje su držale Jastrebinku i Vasinu Kosu sa rejonom Trebinje, kota 1111, a po dubini kotu 901 i iznad sela Cim kotu 324.

Početak napada nije odmah točno određen, jer je sve zavisilo od meteoroloških uvjeta. Naime, jedinice 11. brigade mogle su početi napad duž ceste Široki Brijeg — Mostar ranije od 12. brigade, koja se nalazila na planinskom masivu Jastrebinke, gdje je tih dana sve bilo obavijeno jakom maglom, a zemljište pokriveno dubokim snijegom. Za izvođenje napada pred frontom 12. a djelomično i 3. prekomorske brigade trebalo je sačekati da se magla raziđe i tako stvore uvjeti za dejstvo artiljerije i avijacije, bez podrške kojih teško da bi se mogla tako slomiti neprijateljska obrana.

U danima 10, 11. i 12. veljače 3. i 4. bataljon 12. brigade nalazili su se na položajima Vasina Kosa — Jastrebinka i održavali borbeni kontakt s neprijateljem. Bilo je sporadičnih bojevih okršaja, pri čemu je 4. bataljon imao jednog mrtvog i jednog ranjenog na Jastrebinki.

Sva ta tri dana vrijeme je bilo veoma loše — padao je snijeg vladali su led i magla. O tome je komandant brigade, major Josip Marinković u brigadnom biltenu »XII udarna«, u 3. broju napisao: »Položaji na Jastrebinki i Vasinoj Kosi su u snijegu i na njima je veoma hladno. Dva dana i dvije noći držani su položaji bez zaklona, na snijegu i na ljutoj zimi. To je bilo neizdrživo. Borci su samo čekali kada će krenuti u napad... U listu 4. bataljona »Kroz borbu« o ljutoj Jastrebinki borac Pavao je zapisao: »Noćna tama već je pala nad bijelom planinom Jastrebinkom. Jastrebinka oštro prkosi snijegom, Švabe tuku iz svojih mitraljeza, krova tamo nema. Bijeli snijeg, to je borcima postelja a nebo krov. Magla je sve okolo sakrila, onemogućava operacije. Naši borci čekaju naređenje za napad...

Štab 26. divizije 12. veljače u 22,00 sati je naredio Štabu 12. brigade da počne napad ujutru 13. veljače, u 07,00 sati. Pravac napada: Jastrebinka — Trebinje (k. 1111) — k. 901 — s. Cim — Mostar — most kralj Aleksandra. Desno Vasina Kosa — Podbile — Kazan, lijevo Sovići — Žeput — Hadrobići — Cim — piše u depeši Štaba 26. divizije. Priprema se napad. Centar veze brigade smješten je južnije od Jastrebinke, u središtu borbenog rasporeda 12. brigade.

Magla je odmah ujutru potpuno nestala. Pojavilo se sunce, okolo bijeli snijeg. Na vrhovima Jastrebinke, Vasine Kose, kote 1111 sada se u snijegu lijepo ocrtavaju njemačko-ustaški položaji.

Točno u 07,00 sati 13. veljače oglasila se naša artiljerija, tuku i minobacači. Jastrebinka, Vasina Kosa i k. 1111 Trebinje su pod dimom naših granata.

Nakon jednog sata u 8,00 sati artiljerija je prebacila vatru, po dubini njemačko-ustaške obrane, a borci 3, 1. i 4. bataljona, po snježnom pokrivaču približili su se neprijateljskim položajima. Krenuli su u napad. Najžešća borba vodila se za Jastrebinku, trigonometar 1139. Četvrti bataljon juriša. »Praskaju bombe. Švabo se ogorčeno brani, ali mladi bombaši ne popuštaju. Borba traje već dva sata. Čuka je puna njemačkih leševa. Neki pokušavaju pobjeći, ali naši mitra-

ljesci precizno gađaju. Zauzevši Jastrebinku, gledamo Mostar. To nam je dalo novog poleta, da što brže pojurimo k njemu i oslobodimo ga od ustaško-švapskog gada« — piše u listu 4. bataljona borac Pavao.

Komandir 3. čete 4. bataljona potporučnik Dinko Ćurin u svojim sjećanjima na Jastrebinku iznosi: »Već nekoliko dana četa se nalazila na predstraži, očekujući naređenje za napad na kotu Jastrebinku. Neprestano je padao snijeg, a temperatura je bila tako niska da je nekoliko boraca dobilo jake smrzotine. Stiglo je naređenje za napad. Kota je bila strma i pokrivena debelim plaštom smrznutog snijega. Teško se bilo kretati prema neprijateljskim bunkerima pokrivenim snijegom: nigdje prirodne zaštite, ni kamena, na stabljike, samo snijeg i led. Dođosmo do pola kote i neprijatelj otvori vatru, na koju odgovorismo i jurnusmo naprijed. Zauzeli smo prve bunkere. Ispred nas brisani prostor, strma kota bez zaklona. Ni koraka dalje. Sa grupom boraca polako nastupamo. Gine mi mitraljezac. Bombe, juriš. Ponovo juriš, ponovo bombe. Gine se. Zauzeli smo vrh Jastrebinke. Velika pobjeda. Pred nama je mostarska kotlina. Vidi se Mostar suncem obasjan . . .«

Desno od 4. bataljona angažiran je u borbi 1. bataljon. On je usmjerio svoj napad na k. 1111 Trebnje. O tom napadu komesar 1. čete u bataljonskom listu »K pobjedi« piše: »Osvanuo je lijep dan. Sunce se tek počelo podizati nad horizontom, kada su prve topovske granate počele padati na švapsko-ustaške položaje na Jastrebinki, k. 1111 Trebnje i Vasinoj Kosi. Pješadija podilazi, sve se slilo u jedno. Ali u početku ne uspjevamo istjerati neprijatelja iz glavnih utvrda. Švabe i ustaše brane se očajnički, no sve im je uzalud. Novi napad. Upali smo u neprijateljske položaje i hvatali ostatke razbijenog neprijatelja. Neprijatelj je bio razbijen, njegov otpor slomnjen, pred nama je sada bio Mostar. Poslije kratkog odmora krećemo dalje prema novim položajima. Sve oko nas je duboki snijeg, ali nema prepreka koje mi ne možemo savladati . . .«

Tako su 1. i 4. bataljon do 10 sati ovladali Jastrebinkom i k. 1111 Trebnje, najvišim visovima zapadno od Mostara. Međutim, između Jastrebinke i k. 1111 Trebnje, na jednom visu ostala je grupa njemačkih vojnika, koja je ometala nastupanje naših boraca. Jedna četa 1. i jedna četa 4. bataljona opkolila je neprijatelja i likvidirala ga. Tada su Nijemci sa kote 901 izvršili protunapad na 1. bataljon. Pušteni su na oko 20 metara i onda jakom vatrom dočekani i odbačeni natrag prema koti 901.

Za to vrijeme 3. bataljon jurišao je na njemačko-ustaške položaje na Vasinoj Kosi prema pojatama Asenovac i dalje na selo Podbile. »Mi bolničarke«, piše u bataljonskom listu 3. bataljona »Naš Glas« bolničarka Jela iz Prateće čete, »zajedno sa svojim drugovima stajale smo u snijegu i čekale trenutak odlučnog naleta, stežući sanitetsku torbicu znajući od kolike će nam biti potrebe. Sluh nam je bio stalno u napetosti. Napad je počeo, kroz veliki nanos snijega jurišamo pokretani velikom voljom, uvijek spremni da im pružimo potrebnu pomoć«. Nepoznati pisac u istom listu o napadu na Vasinu Kosu piše: »Ujutru dobijamo naređenje da krenemo naprijed. Dolazimo do jednog bunkera na posljednjoj padini Vasine Kose. Tu se zadržavamo kratko vrijeme, a zatim krećemo preko »vražje čuke«, tako smo je

nazvali jer je toliko strma da smo, silazeći njome, više klizili i kotrljali se nego hodali. Silazeći imali smo ponovno priliku da se divimo hrabrosti naših boraca i vještini rukovodilaca . . . Treći bataljon je brzo savladao neprijatelja na Vasinoj Kosi i krenuo prema selu Podbile.

U 12,00 sati 13. veljače Štab 12. brigade javio je Štabu 26. divizije: »Mi smo likvidirali sve kote na Jastrebinki i k. 1111 Trebnje. Sad ćemo napadati na k. 901. Neprijatelj je davao žestok otpor. Gonimo ga ručnim bombama . . .

Tada se razvila žestoka borba za kotu 901, posljednje neprijateljsko uporište na planinskom masivu Jastrebinki, otkuda se moglo brzo prodrijeti u zapadni dio Mostara. Na desnom krilu 11. brigada je vodila uporne borbe na Mikuljači, koja sa Keveljačom zatvara pristup cesti od Širokog Brijega za Mostar. Ali neprijatelj neće napustiti Mikuljaču, dok drži položaje na koti 901, jer kota 901 nadvisuje Mikuljaču za više od 300 metara, a kota 901 udaljena je od Mikuljače samo oko 2 km. Otuda je napad 12. brigade na kotu 901 bio od presudnog značaja za napad čitave divizije. Čim je 1. bataljon odbio protunapad neprijatelja sa kote 901. riješeno je da se izvrši juriš i uništi neprijatelj na toj koti. U napad ide kompletan 1. i dijelovi 4. bataljona, dok 3. bataljon jugozapadno od k. 901 napada neprijatelja kod sela Podbile i Borovčevina, jer se tuda jedino može sići u zapadni dio Mostara sa Jastrebinke. O napadu 1. bataljona na kotu 901 zapisao je dopisnik 1. bataljona slijedeće: » U mrtvoj tišini čuje se samo škripanje snijega pod nogama kolone, koja krči neprohodni put. To su bili odlučni trenuci. Svaki sekund bio je presudan za čitav bataljon. Strategijska važnost držanja kote 901 bila je svima pred očima. Na tom brisanom terenu, pokrivenom bijelim plaštem, trebalo se zadržati, pokazati odlučnost i prisebnost i odgovoriti na neprijateljsku vatru. Zadatak je izvršen. Poslije nekoliko sati borbe neprijatelj je protjeran i omogućen je prodor ostalim jedinicama . . . «

Tako su borci 1. i 4. bataljona osvojili i posljednje neprijateljsko uporište na planinskom masivu Jastrebinke. Stvoreni su uvjeti da se brzo prodre preko sela Cim u zapadni dio Mostara. Točno u 18,50 sati major Bepo Marinković javio je Štabu 26. divizije: »Mi smo likvidirali k. 901 i izbijamo na k. 324 (kod sela Cim, pr. N. A.). Pomažemo napad 11. brigade na Mikuljaču. Naš napad se produžava određenim pravcem u Mostar«. U 22,15 sati iz Štaba 12. brigade poslana je druga depeša Štabu 26. divizije u kojoj stoji: »Mi se nalazimo nad kosom i k. 324. Idemo u streljačkom stroju desno od 3. prekomorske brigade. Pokušat ćemo večeras upasti u grad, ukoliko ne budemo ugroženi. Neprijatelj tuče artiljerijom i mitraljezima iz tenkova. Digao je u zrak skladište municije. Neka artiljerija tuče njihove na k. 115. i na poljani pred gradom«. Znači, kasno uvečer 13. veljače 12. brigada je bila udaljena od centra Mostara samo 4 km. Sasvim se približila gradu. Ali njen napad bio je u uskoj vezi sa položajem 11. brigade na Mikuljači i poteškoćama koje je imala 3. prekomorska brigada na lijevom krilu.

Naime, u toku 13. veljače, tek kasno u noć 11. brigada, podržana 3. bataljonom 12. brigade iz rejona sela Podbile i Galac, osvojila je Mikuljaču. Ali, situacija u kojoj se našla 3. prekomorska brigada se još više komplicirala. Štab 3. prekomorske javio je diviziji da je noću

12/13. veljače neprijatelj zauzeo Ljuti Vrh, da još nije odbačen, da nije pao Crni Vrh i k. 936, da će oko 12 sati preći u napad i da zato 12. brigada ne može očekivati podršku. Štab 12. brigade u 13,00 sati javlja da Treća prekomorska nije još ni u čemu uspjela. U 10,00 sati će poduzeti napad na Crni Vrh i Odolj. Mi osiguravamo na Jastrebinki od Odolja jer je neprijatelj u Odolju. S ostalim snagama produžavamo gonjenje. Borba je jaka. Štab divizije je naredio 12. brigadi da pošalje pomoć 3. prekomorskoj zato je angažirana glavnina 4. i jedna četa 3. bataljona, što je znatno oslabilo napad 12. brigade na Mostar. Nijemci su ispred 3. prekomorske držali k. 684 sa koje su tukli borbeni raspored 12. brigade.

U utorak 13. veljače jedinice 12. brigade postigle su značajne borbene rezultate. Relativno brzo su slomile njemačko-ustašku obranu na Jastrebinki, k. 1111 Trebnje, Vasinoj Kosi i koti 901 i time probili neprijateljski front sa zapadne strane i otvorili prolaz za upad u Mostar od zapada. Svi borbeni uspjesi toga dana postignuti su u jurišu, na visokom snijegu, u planinskim masivima Jastrebinke. Na takvim planinskim visinama do tada 12. brigada nije vodila borbe. O žestini borbi komandant brigade, major Josip Marinković u brigadnom biltenu je zapisao slijedeće: »Borili smo se samo ručnim granatama. Ta borba ručnim granatama bila je strašna, ali hrabri borci nisu odstupali dok nisu potpuno uništili neprijatelja. I tako, likvidirajući kotu po kotu, nastavljeno je gonjenje neprijatelja, koji nije bio u stanju da zadrži naglo napredovanje naših boraca, pa se dao u bijeg. Naši borci nastavljaju gonjenje neprijatelja sve do Mostara . . .«

U toku dana 13. veljače 12. brigada je imala 5 mrtvih i 15 ranjenih. Na vrhu Jastrebinka hrabro je poginuo mitraljezac 1. čete 4. bataljona Ivan Podrug iz Sinja, o kojemu Branko iz 1. čete u bataljonskom listu piše: »Hrabri mitraljezac Podrug puca na neprijatelja na blizini od deset metara. U tom žestokom okršaju neprijatelj je uspio da se sa svom žestinom baci na mjesto odakle je Podrugov šarac tukao, te naš omiljeni mitraljezac pade smrtno pogođen. Na jednoj od najviših kota iznad Mostara drug Ivan ostavi svoj mladi život, položivši ga za oslobođenje Mostara, za slobodu našega naroda i svoje domovine . . .«

DVANAESTA PRVA PRELAZI NERETVU

Posljednje i odlučujuće borbe za oslobođenje Mostara počele su 14. veljače. Grad je tog dana slobodan. U grad su sa zapada prvi ušli borci 12. dalmatinske NOU brigade.

Noću 13/14. veljače nastavlja se napad prema zapadnom dijelu Mostara. U borbi se iz brigadne rezerve 12. brigade uvodi 2. bataljon koji kreće na čelo napada sa zadatkom da brzo prodre u centar grada na most kralja Aleksandra.

Mostar je imao četiri mosta preko Neretve. Prvi je od juga Lučki ili most kraljevića Tomislava, pa poznati stari mostarski most koji nije imao posebno značenje, jer se preko njega nije mogla kretati

motorizacija. Uzvodno, u centru Mostara nalazi se most kralja Petra, ali se u našoj historijskoj dokumentaciji spominje kao most kralja Aleksandra, koji je imao veliki značaj za naš upad u istočni dio grada. Na lijevoj obali Neretve nalazi se hotel »Neretva«, zgrada koja nadvisuje okolinu. U njoj je bila smještena njemačka komanda garnizona Mostar — Platzkommandamtur, a prije je tu bio njemački oficirski klub — Soldatenhiem. Treći most bio je još uzvodniji, to je Carinski most ili most kralja Aleksandra, odnosno u našoj historijskoj dokumentaciji most kralja Petra, preko kojega su imale prodrijeti jedinice 11. dalmatinske brigade, kako stoji u divizijskoj zapovijedi od 12. veljače.

Komanda njemačke 369. legionarske divizije uvečer 13. veljače analizirala je situaciju na frontu i utvrdila, da je probijen front zapadno od Mostara, da nije uspjela vratiti Jastrebinku, da je pala Mikuljača, da su ustaško-domobranske snage »potpuno razbijene i nisu više sposobne za borbu«, da je komandni kadar pretrpio velike gubitke i da prijeti okruženje sjeverno od Mostara, te da je jedino rješenje povući 369. grenadirski puk iz Nevesinja u Mostar, grad još braniti i onda se probijati prema Jablanici i Konjicu.

Obavještajna služba Štaba 8. korpusa i 26. divizije saznala je za ove namjere generala Rajnikea, komandanta 369. divizije, pa je jedinicama naređeno da nastave napad, svaka svojim pravcem, kako je to ranije određeno i da oslobode Mostar.

Jedinice 12. brigade, malo predahnuvši, noću 13/14. veljače nastavljaju gonjenje neprijatelja prema zapadnom dijelu Mostara. Najveći uspjeh postiže 2. bataljon, koji je iz brigadne rezerve uveden u borbu. On je prije zore, zajedno sa 1. i dijelovima 3. bataljona, slomio njemačku obranu na koti 324 koja zatvara ulaz u zapadni dio Mostara. Nakon toga je oslobodio selo Cim, zatim razbio neprijatelja na koti 115 na zapadnoj ivici grada, brzo upao i oslobodio zapadni dio Mostara i već oko podne prednjim dijelovima stigao do mosta na rijeci Neretvi, preko puta hotela »Neretva«. Dalje nije mogao, jer su Nijemci otvorili snažnu mitraljesku vatru iz hotela i drugih objekata na lijevoj obali rijeke Neretve. Otvorena je i snažna neprijateljska vatra iz topa i mitraljeza sa njemačkog tenka koji je bio postavljen preko puta južne strane hotela, odnosno tik uz zgradu mostarskog kupatila. To je bio jedan od tenkova 1. Tenkovske brigade, koje su Nijemci zaplijenili prilikom ispada prema Čapljini i Metkoviću u siječnju 1945. godine. Tri su takva tenka, tipa »stjuart«, nađena u zapadnom logoru, gdje se sada nalazi igralište »Veleža«. Taj njemački tenk kod hotela ubitačnom vatrom je tukao duž ulice, sada Mostarskog bataljona, prema raskršću Ričini. Dok on nije bio uništen nije bilo moguće preći u istočni dio grada.

Za to vrijeme 1. bataljon 12. brigade upao je sa zapada u Mostar i poslije žestoke borbe oslobodio zgradu gimnazije i stigao na desnu obalu Neretve.

Kako se situacija oko 3. prekomorske brigade komplicirala, jer su Nijemci čvrsto držali kotu 684 iznad Rudnika i sa nje kontrolirali pristupe Mostaru sa sjeverozapada, izveden je snažan protunapad u kojem su učestvovale i jedinice 4. i dijelovi 3. bataljona 12. brigade. Nešto iza podne 14. veljače slomljena je njemačka obrana na koti 684. Nijemci su se nakon gubitka položaja na koti 684 dali u

Ovako utvrđenih bunkera na pravcu napada brigade bilo je više.

panični bijeg prema Rudniku kako bi se prebacili preko Neretve, ali su u tome bili onemogućeni, jer ih je dočekao 4. bataljon 12. brigade i zarobio. U svom ratnom dnevniku Nikola Anić je zapisao: »Juri niz padine kose prema Rudniku gomila njemačkih vojnika. Padaju u naše zarobljeništvo. Vidi se da su do Mostara stigli iz Grčke. Sobom nose grčke novčanice od 10, 100 i više milijuna. Kažu da su za jednu novčanicu od 10 milijuna grčkih drahmi mogli kupiti kilogram soli, najviše kilogram kruha . . .« Tada je 4. bataljon krenuo u grad iza 2. bataljona, na raskrsnici u Ričini, gdje je stigao u 15,00 sati.

Drugi bataljon je stajao pred mostom kralja Aleksandra. Preko njega nije mogao radi ubitačne neprijateljske vatre. Trebalo je sačekati tenkove. Na mostu su se proslavili mitraljesci iz 2. čete 2. bataljona Vjeko i Feliks. Za njima nisu zaostajali ni drugi. Prema pisanju lista 2. bataljona »Glas Matije Ivanića«, 2. četa prva je izbila u blizinu mosta kralja Aleksandra. Nijemci su pružili žestok otpor, nisu dozvolili da se naši prebace u istočni dio grada. »Svi smo imali samo jednu misao, da obranimo most i da ne dozvolimo da ga unište. Uskoro je stigla i jedna četa 1. proleterske brigade, a za njom i naši tenkovi, koji su domalo prešli preko mosta. Jurnuli smo za njima sretni da smo izvršili zadatak i sačuvali most, ponosni što smo bili prvi među prvima koji su ušli u Mostar« — zapisao je »Jedan sa mosta« u bataljonskom listu.

Preko mosta kralja Aleksandra moglo se prijeći tek kada je protukolac 12. brigade, velikom vještinom i hrabrošću, izbivši nasred ulice prvom granatom pogodio njemački tenk kod kupatila i ovaj je buknuo. Tada su prešli preko mosta naši tenkovi i borci iz 2. čete 2. bataljona, a iza njih i borci 1. dalmatinske brigade. Hotel »Neretva« je zauzet. Iza glavnih vrata hotela sa lijeve strane, u krvi je ležao komandant njemačkog garnizona Mostar, istovremeno i komandant 370. grenadirskog puka 369. divizije, major Beacker (Beker), koji je izvršio samoubojstvo kada je vidio da tenkovi i pješadija NOVJ prelaze preko neoštećenog mosta u istočni dio Mostara.

Zato što su jedinice 12. brigade, 1. tenkovske i 1. dalmatinske uspjele prijeći preko mosta kralja Aleksandra iz zapadnog u istočni dio grada, treba prije svega zahvaliti činjenici što Nijemci nisu mogli srušiti mostove na Neretvi, pa i ovaj kod hotela »Neretva«. Mostovi su bili pripremljeni za rušenje. O tome je sve detalje znalo rukovodstvo NOP-a Mostara, koje je imalo odličnu obavještajnu službu u neprijateljskim redovima. Da bi osujetilo paklene namjere neprijatelja u rušenju mostova i drugih važnijih privrednih i kulturnih objekata grada, rukovodstvo NOP-a organiziralo je ilegalne borbene grupe, sastavljene od uglavnom mladića i djevojaka, koje su uz pomoć nekih neprijateljskih vojnika pronašli električne kablove blizu mostova, presjekli ih i onda čuvali mjesta rušenja sve dok borci NOVJ nisu prešli preko mostova. Tako su zajednički sačuvani mostarski mostovi.

Među ovima koji su pridonijeli da se od rušenja sačuva most kralja Aleksandra u Mostaru, bio je i jedan domobran, kasnije borac 1. bataljona 12. brigade. U broju 11 bataljonskog lista »K pobjedi« od ožujka 1945. opisan je taj događaj. Njegovo ime nisam uspio saznati jer se potpisao samo sa slovom »N«. Evo što on piše: »Bio sam domobran u Mostaru, služio sam u neprijateljskoj vojsci, ali sam svakog dana s nestrpljenjem i s najvećim uzbuđenjem očekivao napad na Mostar. Moja aktivnost u organizaciji bila je velika, a okrunjena je posljednjim uspjehom. Povjerena mi je zadaća da po svaku cijenu sa još deset drugova spriječim šprengovanje mosta. Našom velikom požrtvovanošću most je spašen. Presjekli smo kablove, koji su bili provedeni ispod mosta i ukopčani za tenk iz kojeg je trebalo izvršiti automatsko paljenje. Nedugo zatim stiže naša vojska i tenkovi. Eto to je bio moj prvi susret s partizanima . . .«.

Pošto su jedinice 2. bataljona 12. brigade sa tenkovima 1. tenkovske brigade i jednom četom 1. dalmatinske brigade brzo prešle preko mosta i zauzele hotel »Neretvu«, od mosta su krenule desno prema vrhu Hum (k. 436), južno od Mostara i tako osigurale ulazak u grad jedinicama 19. dalmatinske i 29. hercegovačke divizije. Za to vrijeme u borbu za istočni dio grada uveden je 4. bataljon koji je nastavio dejstvo lijevo od mosta prema sjevernom logoru zajedno sa 1. i 11. dalmatinskom i tenkovima. Ubrzo je Mostar bio u našim rukama.

Mostar, glavni grad Hercegovine, ponos otpora okupatoru i njegovim pomagačima, oslobođen je. Mostarci su srdačno dočekali svoje borce i aktivno pomagali u oslobođenju svoga grada.

Opisujući prvi susret s Mostarcima i atmosferu koja je vladala 14. veljače poslije podne u gradu na Neretvi, Mile iz 2. bataljona, koji je prvi upao u grad i stigao do mosta kod hotela »Neretve«, u listu »Glas Matije Ivanovića«, broj 14—15 od veljače i ožujka 1945. godine, piše: »Napokon smo stigli u Mostar. Neposredno poslije završenih uličnih borbi, viđamo improvizirane povorke ljudi i žena.

Čuju se poklici maršalu Titu i NOVJ. Primjećujemo da nas na uglovima ulica dočekuju radosna lica. Jedni kliču, drugi pružaju ruke, pozdravljajući nas svaki na svoj način. Donose nam čašice s vinom i rakijom. Naši borci uzimaju na njihovo čuđenje samo po koju. Na tražene informacije radosno nas upućuju i ispraćaju. Kuće su okićene zastavama i tepisima. Na zastavama i na prsima muškaraca i žena, a da i ne spominjem omladinu, crvene su petokrake i nacionalne zastave. Na licima č.itamo radost doživljenog dana oslobođenja. To i dokazuju dva dana kasnije dobrovoljnim javljanjem u NOVJ. Svakim danom naše jedinice primaju nove dobrovoljce — muškarce i žene. Jednog dana došli su k nama tetka i troje braće da ih primimo u naše redove. Štabovi jedinica imaju pune ruke posla, ali ga radosno obavljaju, jer vide da i u ovom kraju uprkos neprijateljskoj propagandi i teroru ima mnogo srdaca koja su davno kucala i koja kucaju kao i naša...«

Svoj susret sa starim Mostarcima u oslobođenom gradu opisao je drug Varezić iz 1. čete 4. bataljona u listu »Kroz borbu«, broj 10—11, veljača—ožuljak 1945, slijedećim razgovorom: »Kada je naša jedinica upala u Mostar tjerajući neprijatelja pred sobom, došao sam u doticaj s jednim civilom. Razgovor je bio kratak, jer prilike nisu dozvoljavale da bude duži. Između ostalog rekao mi je: »Prije vašeg dolaska u Mostar, dok ste vi vodili borbe oko Širokog Brijega, ustaše i Nijemci su nam pričali da prema Mostaru nadire dalmatinska vojska sa zvijezdom petokrakom na kapi, te da sve kolju i pale. To su ti, boga mi, kažu usaše, veliki razbojnici...« Zatim stari Mostarac nastavlja: »Vidim da to nije istina, već da je to vojska koja nosi slobodu, pravdu, red i mir. Vidim da volite jednako Hercegovinu kao i svoju Dalmaciju. Tako i treba. Svi zajednički treba da bijemo okupatora. Neka vas sreća prati, hrabri Dalmatinci!«

Tako su završene borbe za oslobođenje Mostara. Dijelovi 1. dalmatinske, 1. tenkovske i jedinice 9. dalmatinske i 29. hercegovačke divizije nastavile su 15. veljače goniti neprijatelja uzvodno rijekom Neretvom prema Jablanici i Konjicu, pa dalje za Ivan Sedlo i Sarajevo. Ostale brigade 26. divizije smjestile su se u Mostar i okolinu da se srede, odahnu i odmore. Bataljoni 12. brigade raspoređeni su u zapadnom dijelu Mostara, upravo tamo otkud su prvi upali u grad.

Zajedničkim borbama svih brigada 26. divizije, kao i jedinica 19. dalmatinske i 29. hercegovačke divizije oslobođen je Mostar. Završena je mostarska operacija, krupna pobjeda NOVJ.

NA ČELU PARADE U MOSTARU

Prvi dan odmora 15. veljače. — Cijela se brigada nalazi u Mostaru. Otkako je 28. siječnja krenula prema Kninu i nakon velikih poteškoća doživljenih u snježnoj vijavici kod Vrlike i Kijeva vraćanja u Sinj, te marširanja od Sinja do Gostuše iznad Širokog Brijega i borbi za Široki Brijeg, planinski masiv Jastrebinku i za grad Mostar, dakle nakon 19 napornih dana provedenih na maršu i u borbama došao je trenutak predaha. U ratnom dnevniku N. Anić je tog dana zapisao: »Okupali smo se, presvukli, naspavali!«

Mostar 16. veljače slavi oslobođenje. Ispred sadašnjeg hotela »Bristol« na Ričini, u ulici Mostarskog bataljona na 50 metara od mosta na desnoj obali Neretve, u blizini onog mjesta gdje je protukolac 12. brigade uništio njemački tenk kod zgrade kupatila, a koji je ondje ostao izgoren još dugo, postavljena je tribina. Veliki mostarski ćilim sa slikom maršala Tita postavljeni su na tribini i desno i lijevo zastave naše i savezničkih država. Priprema se defile oslobodilaca Mostara. Na čelu se nalazi muzika 26. divizije a odmah iza nje paradni ešalon 12. brigade — onako u rasporedu kako je tko ulazio u grad Mostar. Na čelu paradnog ešelona 12. brigade nalazio se komandant brigade major Josip Marinković na bijelom konju, kojega su zaplijenili borci brigade od njemačkog majora Bekera, komandanta Mostara i 370. puka, koji je izvršio samoubojstvo u hotelu »Neretvi«. Lijevo od Marinkovića bio je komesar 12. brigade, major Kažimir Vidan. Bilo je to veliko priznanje 12. brigadi i njenom 2. bataljonu, borcima i rukovodiocima koji su jurišali na šasiji naših tenkova i pješke prešli preko mosta te prvi ušli u istočni dio grada, zauzeli njemačku komandu garnizona u hotelu »Neretvi« i prisilili komandanta njemačkog 370. grenadirskog puka 369. legionarske divizije da izvrši samoubojstvo iz očaja, kada je vidio da most nije srušen i da naši borci s tenkovima prelaze iz zapadnog u istočni dio grada, kada je vidio svoj poraz pred junacima NOVJ.

Mostarska operacija je još jednom potvrdila, da je 12. brigada operativna jedinica koja je stekla takve borbene kvalitete da s uspjehom može učestvovati u izvođenju najusvremenijih borbenih dejstava velikih razmjera, da je u borbi vrlo žilava i uporna i da sa istim uspjehom rješava borbene zadatke kako na ravničastom, tako i na brdskom i planinskom zemljištu, u najnepovoljnijim meteorološkim i zemljišnim uvjetima, da su njeni borci vješti u vođenju uličnih borbi u velikim naseljenim mjestima, kao što je Mostar, u sadejstvu s tenkovima ili bez njih i s ostalim rodovima i službama.

Mostarskom pobjedom pređeno je još jedno značajno poglavlje u povijesti 12. dalmatinske NOU brigade.

Borbe za oslobođenje Mostara[1]

Pukovnik **Radule Buturović**[2]

Posle oslobođenja Knina, 3. prekomorska brigada krenula je na put, noću 31. januara 1945. godine. Glavnina brigade bila je prebačena brodovima do sela Brela, odnosno do sela Fistanići, a manji deo brigade prevezao se motornim vozilima i zaprežnim kolima. Brigada se okupila u selu Šestakovac i krenula u pravcu Imotski — Grude — Kočerin, gde se i zaustavila, čekajući dalja uputstva.

Opšti napad na Mostar počeo je 6. februara, posle artiljerijske i avijacijske pripreme. Dvadeset šesta divizija napadala je 11, 1. i 12. brigadom u prvom ešelonu, dok je 3. prekomorska brigada bila u rezervi.

Dok su se jedinice 26. divizije borile za Široki Brijeg, 3. prekomorska brigada, kao divizijska rezerva, imala je zadatak da štiti bok i pozadinu glavnih snaga iz pravca Rakitna[3] od ustaša i ustaške milicije, koja je obezbeđivala sela Crnač, Britvica, Izbično, Crna Lokva i Ljubotići, gde je brigada u stvari, bila razmeštena. Ustaška propaganda i zaostalost tih krajeva, omogućili su ustašama da seljake ubede da će ih partizani pobiti, da će im opljačkati i popaliti kuće. Zbog toga, skoro svi odrasli stanovnici su, pre nego što smo mi stigli, napustili svoje domove i na kućama ostavili natpise da su kuće zaražene tifusom i drugim zaraznim bolestima. Na nas su napadali iz zaseda, i odmah bi se posle napada brzo posakrivali.

U selu Britvica naši borci su uhvatili grupu sveštenika i seosku učiteljicu koja je, preko radio-stanice, obaveštavala ustašku komandu u Širokom Brijegu o pokretima i borbama naše brigade. To je bio dokaz da je u pitanju organizovan otpor ustaša u pozadini naših snaga. U borbama sa ustašama i ustaškom milicijom brigada je imala više mrtvih i ranjenih, ali je ipak veoma brzo razbila ustaške grupe, tako da su se oni povukli i posakrivali u brdima Čebulje.

Posle zauzimanja Širokog Brijega, 26. divizija je pregrupisala svoje snage. Prvu brigadu, koja je podnela najteži teret u borbama za Široki Brijeg, zadržala je u Širokom Brijegu kao divizijsku rezervu, a 3. prekomorsku brigadu uputila je u pravcu selo Goranci — selo Sovići — Mostar. Desno od nje napadala je 12. brigada, a levo 2. brigada 9. divizije.

Treću prekomorsku brigadu nije bilo moguće odmah poslati na novi zadatak, jer su u pozadini fronta 26. divizije još uvek delovali ustaški elementi i ostaci njihovih razbijenih ili ubačenih jedinica. Ove ubačene snage imale su zadatak da napadaju štabove, ometaju saobraćaj, hvataju kurire i ubijaju oficire. To stanje najbolje potvrđuje depeša, koju je Štab 26. divizije poslao, 10. februara 1945, svim štabovima brigade. Ona glasi: »Obavešteni smo da je u pohodu na Ljubuški učestvovala i Majerova bojna. Ta bojna nije se vratila ni u Mostar ni u Široki Brijeg. Verovatno se zadržala na našoj oslobođenoj teritoriji da bi napadala komunikacije i štabove. O tome obavestite svoje jedinice i Hercegovce. Budite krajnje oprezni«.[4]

Treći i četvrti bataljon 3. prekomorske brigade zbog takve situacije morao je da ostane još neko vreme na ranijim položajima u pozadini divizijske glavnine, da bi štitio komunikacije, jedinice i ustanove u pozadini. Samo su 1. i 2. bataljon 3. brigade krenuli u izvršavanje novog zadatka. Zadaci 1. i 2. bataljona mogu se najbolje oceniti iz depeše načelnika štaba brigade Jakiše Baučića, koji je zamenjivao obolelog komandanta brigade, koja glasi: »Sa dva bataljona zamenili smo dva bataljona 2. proleterske brigade na sektoru selo Goranci. Držimo položaj na liniji Ljuti Vrh — Breginovac — Suhov Kuk — Gradina. Jače patrole šaljemo u pravcu Odolja. Neprijatelj drži Crni Vrh — Odolj — Trebinje. Kad prikupimo druge podatke, javićemo«.[5]

Prva tri dana na novim položajima (9, 10. i 11. februara) protekli su u obostranom izviđanju, u otkrivanju neprijateljevih položaja i snaga. Jedanaestog februara 1945, 1. bataljon je dobio zadatak da iznenada napadne Crni Vrh da bi mogao da ustanovi neprijateljeve snage.[6] Crni Vrh, kota 936, dominira svojom visinom, sa svih strana je gô, na zapadnoj strani nalaze se strmi obronci tako da je veoma teško doći do samog vrha. To je bio najistureniji i najjače branjen položaj na tom delu fronta. Crni Vrh je veoma pogodan za odbranu ručnim bombama, koje mogu odatle da se bacaju na rastojanju od 50 do 60 metara, dok napadač treba da se približi na rastojanje od 20 metara da bi bacio bombe u zaklone. Celo zemljište bilo je prekriveno dubokim snegom koji je, ponegde, otežavao kretanje. Taj napad je bio planiran sa Štabom 26. divizije, koji je u predvečerje 10. februara obavestio brigadu depešom kojim pravcem treba da napadamo. Ti pravci su se slagali sa ranije dodeljenim pravcima.[7] Zauzimanje Crnog Vrha značilo je otvaranje vrata za dalje prodiranje naših jedinica prema Mostaru.

Bataljon je oko deset sati uveče krenuo u napad i imao nameru da ostane što duže nezapažen, jer je hteo da iznenadi neprijatelja. Ali, neprijateljeve patrole su otkrile prisustvo bataljona i borba je počela.

---

[1] Uzeto iz knjige »Tretja prekomorska brigada«, izdanje Knjižnica NOV i PS, Nova Gorica, 1967, str. 170—192.

[2] Politički komesar 1. bataljona 3. prekomorske brigade, sada pukovnik u penziji, Živi u Rijeci.

[3] Naredba štaba 26. divizije za napad na Mostar, Arhiv VII u Beogradu, dokument br. 1-2/1, k. 1103.

[4] Arhiv VII u Beogradu, dokument br. 22-7/13, k. 11001-I.

[5] Arhiv VII u Beogradu, dokument br. 22-7/13, k. 1100-I.

[6] Arhiv VII u Beogradu, dokument br. 3-1/1, k. 1103.

[7] Arhiv VII u Beogradu, dokument br. 22-7/13, k. 1100-I.

Dubok sneg je potpuno poravnao zemljište pa je zbog toga bilo teško naći zaklon od vatre iz automatskog oružja. Napredovanje se sporo ostvarivalo.

Nemci su raketama osvetljavali zemljište i vatrom obasipali naše položaje. Kada rakete nisu osvetljavale, naši borci su se pomerali napred i približavali vrhu. Nemci su počeli s vrha da bacaju ručne bombe. Bilo je očito da frontalni napad neće dati željeni rezultat i zbog toga se na krilima počelo sa manevrisanjem. Na desnom krilu nije bilo mogućnosti za manevrisanje, pa je zbog toga glavna pažnja bila posvećena levom krilu, jer je postojala mogućnost prilaza grebenu koji se blago spuštao prema selu Planinica. U međuvremenu, Nemci su dopremili pojačanje i zauzeli prostor između Crnog Vrha i zaseoka Seline, tako da levo krilo bataljona, i pored preduzetih mera, nije uspelo da zbaci neprijatelja s tog prostora, koji je pružao najpovoljnije uslove da se zauzme Crni Vrh.

Pred kraj noći bilo je sve hladnije, a borba je postepeno jenjavala. Bez podrške teškog oružja nije bilo nade za uspeh, te je zbog toga komanda bataljona, posle pola noći, odlučila da bataljon povuče na polazne položaje. Povlačenje je proticalo u redu i neprijatelj nije ni pokušavao da prati povlačenje jedinice.

Sledeće noći, između 12. i 13. februara, Nemci su oko devet sati uveče iznenada i snažno napali položaje 1. bataljona na Ljutom Vrhu. Nemci su imali nameru da napadom na najosetljiviju tačku našeg rasporeda razbiju naše snage i zaštite desni bok svojih snaga.

Nemci su za napad izabrali pošumljen teren i približili se neopaženo položajima našeg bataljona. Iznenada su otvorili jaku vatru i izvršili juriš na najisturenije istočne padine Ljutog Vrha. U prvom naletu zauzeli su dva, tri brdašca, na njima su organizovali odbranu i nastavili s napadom. Ljuti Vrh je branila 2. i 3. četa, iza njih je bila prateća četa, dok je 1. četa, bez voda, držala položaje na komunikaciji selo Goranci — Mostar. Kada je počela borba, politkomesar bataljona sa rezervnim vodom krenuo je na Ljuti Vrh, a komandant na položaj 1. čete. Kada je rezervni vod stigao na položaj, bio je izvršen protivnapad na neprijatelja a izgubljeni položaji nisu vraćeni. Naš protivnapad nije obeshrabrio Nemce, nastavili su sa napadom. Zemljište su osvetljavali raketama i razvila se borba prsa u prsa, za svaki pedalj zemljišta. Borcima je ponestojalo municije i ručnih bombi. Jedan deo boraca i starešina počeo je da posustaje i da vrši pritisak na politkomesara bataljona da se povuku s položaja, posebno zbog toga što su Nemci već počeli da opkoljavaju naš levi bok i da ugrožavaju položaj prateće čete. Međutim, za povlačenje nisu postojali uslovi, jer su se iza borbenog rasporeda bataljona nalazili štab i pozadinski delovi brigade, artiljerijska brigada i pozadinski delovi 9. divizije. Proboj Nemaca u selo Gorance ugrozio bi sve te naše jedinice i štabove i verovatno bi poremetio plan napada za sledeći dan. Zbog toga su bile preduzete neophodne mere da se borcima doturi municija, a svakom starešini koji je izgubio deo zemljišta bilo je naređeno da ga na juriš ponovo zauzme.

Bila je to izuzetno teška borba, jedna od najtežih na borbenom putu 1. bataljona. To je bila već druga noć borbe u dubokom snegu i velikoj hladnoći i to borba sa veoma jakim i napadački raspoloženim neprijateljem. U takvoj situaciji nije se smelo čekati jutro, pa je svakom borcu i starešini naređeno da moraju po svaku cenu da ostanu na položajima, da treba štedeti municiju i da se u zoru, na dati znak, krene u silovit juriš radi zbacivanja brojčano nadmoćnijeg neprijatelja sa Ljutog Vrha.[8]

U toj borbi, bataljon je imao 19 mrtvih i veći broj ranjenih, od kojih su neki kasnije umrli od posledica ranjavanja. I Nemci su tada imali oko 70 mrtvih i ranjenih.

Na kraju te borbe sa 1. četom pošao je i komandant bataljona, tako da je četa odmah počela da goni Nemce prema Crnom Vrhu, odakle su Nemci, koristeći dominantne položaje, obasipali naše jedinice vatrom, kako bi omogućili povlačenje svojim razbijenim snagama. Skoro istovremeno s dolaskom komandanta bataljona, na Ljuti Vrh je došao, s nogom u gipsu, i komandant brigade. Tako je bezimena kota na Ljutom Vrhu postala komandantska osmatračnica u toj borbi. Nakon što je komandant upoznat sa borbenom situacijom, naredio je minobacačkoj bateriji da tuče nemačke položaje na Crnom Vrhu, a 3. bataljon da krene u napad u pravcu Crni Vrh — Trnovača. Tako je 13. februara u sedam ujutru počela poslednja, završna faza borbe za oslobođenje Crnog Vrha, poslednje prepreke za nastupanje ka Mostaru.[9]

Dok je 3. bataljon obuhvatnim manevrom pokušavao da zbaci neprijatelja sa Crnog Vrha, 2. bataljon se borio za Odolj i sadejstvovao sa jedinicama 12. brigade koja je tada već uništila jako neprijateljevo uporište Jastrebinka tt. 1139. Međutim, neprijatelj se uporno branio i nastojao da se što duže zadrži na Crnom Vrhu.

Dok su jedinice 3. brigade bile angažovane na zauzimanju i uništavanju neprijateljevih položaja na pravcima svog napada, Štab 12. brigade je od Štaba 26. divizije zahtevao da se naredi 3. prekomorskoj brigadi da se više angažuje u borbi oko Jastrebinke i time olakša dejstvo njenih snaga.

Ali, do jačeg angažovanja naših snaga u tom pravcu nije moglo doći, pošto su bile do maksimuma zauzete slamanjem neprijateljevog otpora na svojim pravcima napada na liniji Crni Vrh — Planinica — Odolj — Sovići. Ipak, 12. brigada je sama uspela da oko deset sati pre podne zbaci Nemce s Jastrebinke i prodre u neprijateljev odbrambeni sistem.

Štab 3. prekomorske brigade je depešom od 13. februara obavestio Štab 26. divizije kakav je položaj na tom delu fronta: »Noćas je neprijatelj svojim jakim snagama napao i zauzeo Crni Vrh. Jutros smo izvršili protivnapad i vratili izgubljeni deo položaja, a još nismo uspeli da zauzmemo Crni Vrh, k. 936. Danas oko dvanaest sati ponovo napadamo od Orovica i Ljutog Vrha. Isto tako oko dvanaest,

[8] U poslednjem jurišu na čelu svog voda bio je metkom u stomak pogođen komandir voda 3. čete Andrija Šofranac. Obema rukama i mitraljezom uhvatio se za ranu, prišao politkomesaru bataljona i rekao mu: »Druže komesare, ja sam smrtno pogođen, evo ti moj mitraljez i odredi mi zamenika«. Zatim se junački oprostio od drugova. Posle nekoliko dana podlegao je ranama u divizijskoj bolnici.

[9] Napad na Ljuti Vrh izveo je neprijateljev avijacijski bataljon, koji je bio ranije organizovan i posebno obučen da dejstvuje kao pešadijska jedinica. Arhiv VII u Beogradu, dokument br. 22-10/13, k. 1100-I.

napadamo Odolj, i u pravcu sela Sovići. Težište našeg napada je Crni Vrh — Planinica i zbog toga 12. brigada ne može da očekuje našu jaču podršku. U dosadašnjim akcijama imamo 50 izbačenih iz borbenog poretka, a neprijatelj 100. Imamo dosta zaplenjenog oružja. Održavamo vezu sa 9. divizijom koja nas obaveštava da se njezina 3. brigada probila u selo Domazeti«.[10]

Pošto snage 3. batalojna nisu bile dovoljno jake da bi mogle da slome neprijateljev otpor na liniji Crni Vrh — Planinica, komandant brigade poslao je u borbu i 4. bataljon, dok je 3. bataljon usmerio svoju glavninu preko Breginovca prema Selinama i bočnim delovima ugrožavao neprijatelja na Crnom Vrhu. Četvrti bataljon je napadao frontalno i desnim krilom izvodio obuhvatni manevar iz pravca Stećki Han. Uz podršku minobacačke vatre, oba bataljona su izvršila koncentričan napad na Crni Vrh, koji neprijatelj nije mogao više da zadrži; povukao se prema Planinici, tt. 868.

Iz rejona sela Planinice, Nemci su se suprotstavljali prednjim delovima našeg 3. bataljona, sve dok nije dospela njegova glavnina, koja je, u četrnaest sati, i uz podršku minobacačke baterije, izvršila napad i neprijatelja primorala da se povuče.

U međuvremenu, 2. bataljon je slomio otpor neprijatelja u rejonu sela Odolj i dalje napredovao prema selu Sovići. Zbog opasnosti od frontalne i bočne vatre, Nemci nisu mogli da se duže zadrže u selu Sovići. Zbog toga, oni su napustili selo i povukli se prema Mostaru. Još uvek su pružali otpor na uzastopnim položajima, s namerom da zadrže prodiranje naših jedinica. Četvrti bataljon, koji je bio potisnut između 3. bataljona, koji je napadao Planinicu i 2. bataljona, koji je napadao u dolini između Crnog Vrha i Jastrebinke, posle zauzimanja Crnog Vrha, tako reći, ispao je iz borbe, dok je 2. i 3. bataljon nastavio s napadom. Treći bataljon je prodirao prema Trnovači, a 2. bataljon po kozjoj stazi, koja iz rejona Povratak vodi prema koti 324.

Potisnut od jedinica 12. brigade. koje su posle zauzimanja kote 901 napredovale prema koti 324, naš 2. bataljon se usmerio prema koti 684. Neprijatelj, obasut vatrom dveju baterija i minobacačkom vatrom prateće čete, nije mogao da ostane na koti 684, i morao se, posle kratkotrajne borbe, povući prema Mostaru. Drugi bataljon je, najpre, progonio neprijatelja i oko pet po podne probio se u rejon sela Vihovići i zauzeo rudnik uglja. Treći bataljon, koji je i dalje progonio neprijatelja, predveče se vratio u selo Trnovača, gde je i prenoćio.

Prvi borbeni dan 3. prekomorske brigade završio se u opštem jurišu na Mostar. To je bio velik i najznačajniji uspeh jedinica 26. divizije, toga dana. Zauzimanjem kote 684 probijena je uža odbrana grada, a padom sela Vihovići ugrožen je i sam grad, i to iz pravca koji je neprijatelju onemogućavao povlačenje jedinom preostalom komunikacijom.

I ostale brigade 26. divizije tog dana su imale značajne uspehe. Dvanaesta brigada, koja se nalazila na desnoj strani 3. prekomorske brigade, prva je probila neprijateljevu odbranu, kada je zauzela

[10] Arhiv VII u Beogradu, dokument br. 22-10/13, k. 110-I.

Jastrebinku, zatim je u daljem prodiranju zauzela kotu 901 i pred noć se probila na kotu 324. Jedanaesta brigada je uz podršku tenkova dalje potiskivala neprijatelja oko dva sata po podne napala Mikuljaču (tt. 654) i zauzela je posle tročasovne borbe.

Da bi povećala postignute uspehe, komanda 26. divizije je tada poslala u borbu 1. proletersku brigadu i to duž komunikacije prema Mostaru. Nemcima je uspelo da zaustave dalje prodiranje naših jedinica, ali su izgubili sve dominantne položaje, a s tim i nadu da bi mogli duže vreme da se zadrže u Mostaru. Pošto su uspešno tučeni na svim položajima, koji su bili organizovani za poslednju odbranu grada, Nemci su došli u popodnevnim časovima u veoma tešku situaciju.

U pravcu prodiranja 3. prekomorske brigade i posle žestokih borbi na Ljutom Vrhu, Nemci su pružili ozbiljniji otpor još samo na Crnom Vrhu. Na Planinici tt. 868 i koti 684 nisu pružali otpor kakav smo očekivali. No, to ne znači da nije bilo borbe i da su naši bataljoni lako zauzeli položaje. Ali, ako pogledamo neke ranije borbe u kojima smo se morali upustiti u borbu izbliza i upotrebljavati ručne bombe, onda su te borbe, svakako, bile mnogo lakše.

U noći između 13. i 14. februara jedinice 3. prekomorske brigade imale su sledeći raspored: 2. bataljon u selu Vihovići — rudnik uglja, 3. bataljon u selu Trnovača, 4. bataljon u selu Planinica i 1. bataljon u selu Goranci. Štab brigade sa delom prištapskih jedinica noćio je u selu Trnovača. Jedinice i štabovi bili su zadovoljni postignutim uspesima, ali veoma umorni od prethodnih borbi u dubokom snegu.

Borci su legli da se odmaraju. Računali su da je neprijatelj potučen i uništen, da je demoralisan, i da je do ulaska u Mostar preostalo još samo nekoliko sati. Takvo raspoloženje najbolje odražava naredba načelnika štaba brigade koji je naredio minobacačkoj četi, koja se teško kretala lošim i snegom zatrpanim putevima, da se vrati u selo Goranci i da sledeći dan krene prema Mostaru.

Kasno u noć, u deset sati i četrdeset minuta, Štab 26. divizije je svojim brigadama depešom naredio: »Okupite se i još noću sredite svoje jedinice, u dva sata ujutro, pred zoru, krenite u odlučujući napad u određenim pravcima.«[11]

Ta depeša štaba divizije stigla je relativno kasno. Jedinice su se već odmarale, pa zbog toga nisu ni učinjene pripreme za odlučujući napad. Shvaćeno je da se depeša više odnosi na zadatke i situaciju za sledeći dan, tako da je svaka jedinica ostala tamo dokle je stigla i gde je bila razmeštena. Mere obezbeđenja bile su slabe.

Nemci su iskoristili našu neopreznost i oko deset sati uveče izvršili snažan protivnapad na naš 2. bataljon. Njegova glavnina bila je u selu Vihovići i u rudniku uglja, dok na koti 684 nije bilo dovoljno snaga. Ista situacija bila je i kod drugih jedinica naše brigade. Grupa od oko sto nemačkih vojnika krenula je iz rejona Cim stazom koja vodi prema selu Trnovača i s boka napala naš 2. bataljon. Istovremeno je napadnut i deo snaga ovog bataljona u selu Vihovići. Kada su se Nemci probili do visine kote 684 krenuli su

[11] Arhiv VII u Beogradu, dokument br. 22-10/13, k. 1100-I.

udesno i zauzeli visoravan i kotu 684. Naše snage su potisnuli na liniju Pometenik k. 612 — selo Trnovača. Tek tu se brigada okupila i pripremila za ponovan napad na izgubljenu kotu 684. Bile su to teške borbe i naše jedinice su svoju neopreznost skupo platile.

Izgubljena kota 684, dominantna u sistemu uže odbrane grada, za Nemce je značila mnogo. Kotu su hteli po svaku cenu da zauzmu i zato su verovatno bili spremni da žrtvuju još nekoliko stotina vojnika. Kotu 684 mogle su uspešno braniti naše jedinice, pogotovu što dominira okolnom terenu i što je već bila u našim rukama.

Četrnaestog februara, u zoru borbe su počele na svim frontovima. Najviše uspeha imala je 11. brigada, koja je oko jedan sat po podne savladala neprijatelja u selu Ilići, upala u zapadni deo grada i u rejonu glavnog mosta probila se na desnu obalu reke Neretve. Nešto kasnije, 1. brigada, uz sadejstvo tenkova i artiljerije, probila se na desnu obalu reke.

U međuvremenu, 3. prekomorska brigada se borila za položaje na koti 684. Ta visoravan, na golom hercegovačkom kršu, mogla je da primi znatne snage. Visoravan se diže sa zapadne i severozapadne strane iznad zemljišta i veoma je pogodna za organizovanje raznovrsne vatre. Na njoj ima dovoljno kamena za pripremanje zaklona što su Nemci vešto iskoristili i utvrdili se za relativno kratko vreme.

Neuspešan pokušaj da se noću ponovo zauzme kota 684, pre nego što bi se neprijatelj na njoj pripremio za odbranu i tu učvrstio, nije negativno delovao na borce. Sledećeg dana borbe su nastavljene. Drugi i 3. bataljon uporno su se približavali nemačkim položajima iako su bili izloženi jakoj vatri iz pešadijskog i teškog oružja jer su držali dominantne položaje i odatle imali brisan prostor koji su žestoko tukli.

Sve do po podne ova naša dva bataljona su jurišala bez artiljerijske i minobacačke podrške.

Treća prekomorska brigada se još uvek krvavo borila za kotu 684. Borbu su posmatrali i drugovi iz Štaba 8. korpusa i komandant divizije. Naredili su: »Kotu likvidirati po svaku cenu«. Borci su jurišali i napadali. Na više mesta oni su se približavali nemačkim položajima na rastojanju od 40 do 50 metara.

U međuvremenu je stigla i minobacačka četa. Za kratko vreme, na nemačke položaje iz 12 minobacača sručilo se 180 mina. To je našim borcima dalo novu snagu i u silovitom jurišu uspelo im je da unište bunker na pravcu nastupanja 3. bataljona. Došlo je do obračuna prsa u prsa, dejstvovalo se ručnim bombama a delimično i kundacima. Ceo streljački poredak 2. bataljona bio je na nogama. Zamenik komandanta 2. batljoana Gortan Simončić iz ruku borca uzeo je mitraljez i stavio ga na bunker koji je tog trenutka zauzeo. Iz tog bunkera još uvek je izlazio dim od bačenih ručnih bombi. On je mitraljezom kosio Nemce koji se nisu više povlačili, bežali su. To više nije bila borba, nego lov na razbijene Nemce.

Na koti i na njenoj istočnoj padini ostalo je mnogo nemačkih vojnika i starešina koji su prilikom povlačenja poginuli. To je bila prava osveta za 82 mrtva i ranjena druga iz 2. i 3. bataljona, za sve naše pale drugove, među kojima su bili Zoran Kralj i Franc Segulin, pomoćnici politkomesara čete.

Na zauzetom položaju bio je strašan prizor. Bilo je mnogo mrtvih i ranjenih pored nemačkih bunkera i u njima, mnogi su tražili pomoć. U istom zaklonu bili su mrtvi naši borci i nemački vojnici sa bombom u ruci, itd. Poslednji juriš posmatrao je i komandant 8. korpusa sa svojim štabom i komandant 26. divizije, koji je pohvalno govorio o toj borbi i o borbenoj vrednosti 3. prekomorske brigade.

Oko četiri sata po podne, Nemci su zbačeni s kote 684 a brigada je prodirala dalje prema Mostaru, ponovo preko sela Vihovići. Tada je na desnom krilu bio 4. bataljon, a na levom krilu 1. bataljon. Kada se spustio mrak, brigada se okupila u rejonu sela Vihovići i u rudniku uglja, gde je prenoćila. Njen 1. bataljon se zadržao u rejonu sela Orlac i u selu Raštani, te je držao pod kontrolom železničku prugu.

Kada je po podne u borbama zauzet zapadni deo grada, tenkovska brigada je pod zatšitom protivtenkovske i minobacačke vatre oko šest sati u jednom naletu zauzela most i prodrla u zapadni deo grada. Odmah posle toga, na most su stupile jedinice 1. i 11. brigade, koje su posle kratkih uličnih borbi očistile od neprijatelja istočni deo Mostara. Time je praktično bio oslobođen ceo grad Mostar.[12]

Oko osam sati uveče i poslednji ostaci neprijateljeve vojske povuklu su se komunikacijom prema Bijelom Polju. Gonile su ih jedinice 1. dalmatinske brigade.[13]

Neka iskustva iz mostarske operacije su posebno poučna, naročito borbe na Crnom i Ljutom Vrhu, te na koti 684. Napadajući i osvajajući ove objekte u neprijateljevom borbenom poretku, nismo znali dovoljno poštovati koliko su ti objekti važni za neprijatelja, odnosno nismo vodili računa o tome da neprijatelj koji se brani, može i da napada. Nemci su izvodili protivnapade iznenada i silovito, izbliza i često ne obraćajući pažnju na žrtve.

Prilikom napada na neprijatelja na Ljutom Vrhu, osećali smo se dovoljno jakim i nismo razmišljali o tome da bi nas neprijatelj mogao zbaciti s Ljutog Vrha. I tada, kada smo zauzeli dominantne položaje na koti 684 i proterali Nemce u sam grad Mostar, nismo se dovoljno obezbedili. Bataljoni su noćili razvučeni od sela Gorenci do sela Vihovići (na rastojanju od 8 do 10 kilometara) ne vodeći računa o mogućnosti neprijateljeve protivakcije. Istina je da 3. prekomorska brigada nije bila na liniji glavnog udara divizije; ali je ipak napadala neprijatelja na pravcu koji je bio za njega veoma osetljiv, i ugrožavala ga s boka na najpristupačnijem mestu njegovog borbenog poretka.

Izgubljenim položajem na koti 684 bila je poljuljana cela odbrana grada Mostara, pogotovu što se glavnina neprijateljevih snaga još uvek borila na prilazima gradu. Umesto da je naša brigada odmah krenula prema gradu i da se dovoljno jakim snagama zaštitila na koti 684, ona je svoju glavninu ostavila u rejonu sela Planinica i

[12] Operativni izveštaj Štaba 26. divizije za 18. februar 1945. godine. Arhiv VII u Beogradu, dokument br. 2-2/3, k. 1103.

[13] Banina: Mostarska operacija, str. 78.

sela Trnovača, a minobacačka četa se vratila u selo Gorance. Dubok sneg i težak teren nisu mogli biti opravdanje za sporo privlačenje 2. ešelona i za potcenjivanje neprijateljevih mogućnosti. To nam se, naravno, dobro osvetilo.

U tim borbama bio je velik broj mrtvih i ranjenih, naročito za kotu 684 (82 mrtva i ranjena). Ali tada nije bilo u pitanju loše vođenje i neuvežbanost jedinica u borbi, već specifični uslovi u kojima se odvijala borba. Odluke za borbu nisu se mogle odložiti. Komanda 8. korpusa i 26. divizije je zahtevala, s obzirom na situaciju na ostalim delovima fronta, da se borba što pre okonča, a to je bilo moguće samo borbom prsa u prsa. U takvim borbama obično ima velikih gubitaka na obe strane. Nemci su zauzeli dominantne položaje, dobro se utvrdili i organizovali za odbranu, te se nisu povukli sve dok nisu bili savladani u borbi izbliza. Upornost i hrabrost boraca i starešina 3. prekomorske brigade u toj borbi zaslužuje najviše ocene i priznanja koje su im i izrekle pretpostavljene komande.

Politički komesar 3. prekomorske brigade Edo Santini, narodni heroj, general-major u penziji

Drugo značajno iskustvo iz tih borbi i nekih ranijih je način na koji su upotrebljena sredstva za podršku. Usredsređenje vatre sredstava predviđenih na određenom mestu i u odlučnom trenutku, te manevar vatrom, uveliko su pomogli da se borbe povoljno okončaju uz smanjenje vlastitih gubitaka.

U borbama za oslobođenje Mostara 3. prekomorska brigada prvi put se našla na teritoriji u selima oko Širokog Brijega gde je ustaška propaganda uspjela da zavede znatan dio ovog siromašnog i kulturno zaostalog stanovništva i da ih nahuška protiv partizana. Represalije nad najzagriženijim neprijateljskim elementima bile su neizbežne. Međutim, morali su se razlikovati zločinci od zavedenih i neprosvećenih ljudi. Naši humani postupci vrlo su brzo urodili plodom. Žene, stariji ljudi i deca počeli su da se vraćaju u svoje domove, a kasnije su nam pomogli nositi hranu, municiju, ranjenike itd.

Pomoć stanovništva našoj vojsci u borbama za oslobođenje Mostara, bila je veoma sveobuhvatna, korisna i neophodna. Pozadinski organi brigade nisu bili u mogućnosti da vlastitim snagama i sredstvima rešavaju mnoga pitanja, naročito ona u vezi sa obezbeđenjem i evakuacijom ranjenika. Trebalo je prenositi ranjenike i dvanaest kilometara daleko. Da se to ne bi odražavalo na borbene mogućnosti jedinica masovno je angažovano stanovništvo. Ova iskustva iz mostarske operacije mnogo su koristila borcima i starešinama brigade u kasnijim borbama za oslobođenje Like i Hrvatskog primorja.

Među 800 boraca, koje je dobila 3. prekomorska brigada za svoju popunu prilikom oslobođenja Knina i u Kaštelima, bio je jedan broj ljudi koji su došli iz neprijateljskih formacija (četnici, domobrani

i sl.). Komandni kadar, uz svestranu pomoć partijske organizacije, trudio se da i sa tim ljudima izgradi korektne odnose i da ih što pre uključi u svoje jedinice. Manji broj tih ljudi išao je u borbu plašeći se pogibije. Zbog toga su oni prilikom izvršavanja borbenih zadataka izbegavali borbu, zaostajali za ostalim borcima, ili su bežali, tražili da idu u pozadinske ili u neke druge jedinice. U kasnijim borbama, takvih pojava bilo je sve manje. Intenzivan politički rad i moć kolektiva u brigadi pozitivno su uticali na te ljude. Oni su postali dobri požrtvovani i pouzdani borci kojima su, u kasnijim borbama, starešine mogle da poveravaju vrlo teške i ozbiljne zadatke.

Dvadeset deveta divizija

Sastava:

— 10. hercegovačka NOU brigada, komandant major RADOMIR MIRKOVIĆ, umro kao pukovnik u penziji. Politički komesar, major SVETO KOVAČEVIĆ, pukovnik u penziji;

— 11. hercegovačka NOU brigada, komandant, major SLAVO SKENDER, umro kao pukovnik u penziji. Politički komesar, BOŽIDAR IVANOVIĆ, umro kao pukovnik u penziji;

— 12. hercegovačka NOU brigada, komandant, major LJUBO MIJANOVIĆ, narodni heroj, poginuo 1945. kod Mostara. Politički komesar, major PETAR MIŠELJIĆ, kupovnik u penziji;

— 13. hercegovačka NOU brigada, komandant, major MILORAD KUJAČIĆ, general-major u penziji. Politički komesar, major LUKA RATKOVIĆ, pukovnik u penziji;

— 14. hercegovačka NOU brigada, komandant, kapetan RADOVAN ŠKOTIĆ, narodni heroj, poginuo kod Postojne 1945. Politički komesar, major MIRKO IGNJATIĆ, pukovnik u penziji.

ŠTAB DIVIZIJE

Komandant 29. hercegovačke divizije, Vlado Šegrt, narodni heroj, general-major u penziji

Politički komesar 29. hercegovačke divizije, Vukašin Mićunović, general-major u penziji

Načelnik Štaba 29. hercegovačke divizije, Drago Đukanović, general-potpukovnik u penziji.

Uskladivanje dejstva 29. divizije sa snagama 8. korpusa[1]

General-major **Vlado Šegrt**[2]

Želim da na ovom značajnom skupu o mostarskoj operaciji kažem ukratko o sadejstvu i borbenoj saradnji Hercegovaca i Dalmatinaca za vrijeme mostarske operacije, i ranije, kao i o nekim pitanjima vezanim za našu taktiku.

U toku rata sam, u borbi i zajedničkom ratovanju, upoznao i zavolio Dalmatince kao dobre borce i drugove. O njihovoj borbenosti imao sam priliku nekoliko puta da razgovaram i sa drugom Titom u toku četvrte i pete neprijateljske ofanzive, za vrijeme najtežih iskušenja kojima smo bili izloženi. Tada su Dalmatinci pokazali da su po hrabrosti i izdržljivosti ravni borcima ostalih proleterskih i udarnih brigada, visoko noseći ratne zastave slave i nepobjedivosti naše narodnooslobodilačke vojske.

Sticajem prilika, poslije stradanja 3. divizije na Sutjesci, kada se 10. hercegovačka brigada u teškoj situaciji vratila u Hercegovinu, nama se priključio 3. bataljon 1. dalmatinske brigade sa oko 120 boraca, što nam je olakšalo da prebrodimo teškoće i da se održimo na terenu. Danonoćnim borbama i stalnim manevrom, uprkos jakim neprijateljskim snagama u gotovo svim garnizonima i brojnim četničkim i ustaško-domobranskim snagama, uspjeli smo za kratko vrijeme da od malobrojne 10. brigade formiramo jaku i modernu 29. diviziju. U njene jedinice stupio je i borio se do kraja rata znatan broj boraca iz Dubrovnika i okoline, što je mnogo značilo za zajedničku borbu Hercegovaca i Dalmatinaca.

Uspjesima koje smo postigli doprinijelo je i to što je među nama vladalo jedinstvo, drugarstvo i razumijevanje. Prilikom dolaska 10. brigade sa Zelengore u Hercegovinu Tito mi je kod Vrbničkih Koliba, kada smo se pozdravljali, dao direktivu od 17 tačaka, u kojoj je pisalo šta ćemo i kako raditi po povratku u Hercegovinu i da će sa nama ići i Oblasni komitet. Ja sam tražio da sa nama pođe još neko od političkih rukovodilaca, pored Vase Miskina, i Ranković je odredio Uglješu Danilovića. U pismu je, između ostalog, pisalo da ukoliko dođe do nesuglasica u štabu ili Komitetu, ja odlučujem do novog Titovog naređenja. Drugove sam upoznao sa tim pismom, ali nikada nijesam pomislio da ga koristim, jer nije bilo potrebe.

[1] Izlaganje na okruglom stolu o mostarskoj operaciji 14. februara 1984. u Mostaru.

[2] Komandant 29. hercegovačke divizije, narodni heroj general-major u penziji.

Komandant 29. hercegovačke divizije Vlado Šegrt, govori na »okruglom stolu« o mostarskoj operaciji. Desno Drago Đukanović i Dušan Brstina

Uspješno sadejstvo jedinica 29. divizije sa dalmatinskim jedinicama ostvareno je u borbama za oslobođenje Dubrovnika i njegove okoline. Prvo je izvršen silovit napad na Ivanjicu i Brgat, a zatim smo usmjerili udar prema Dubrovačkoj rijeci i istočno od starog grada, prisiljavajući neprijatelja da ga napusti bez rušenja, kako bi se sačuvao veliki broj istorijskih i kulturnih spomenika koji se tamo nalaze. Stoga taj dio grada nijesmo tukli artiljerijom. Po završetku borbi na ulicama oslobođenog Dubrovnika drugarski su se susreli borci 29. divizije i 2. dalmatinske brigade, proslavljajući zajedničku pobjedu.

Za naša zajednička dejstva, uključujući i učešće u mostarskoj operaciji, veliki značaj je imao dolazak u Trebinje komandanta 8. korpusa — Petra Drapšina, sa kojim sam se dobro poznavao, zatim Bogdana Pecotića i još nekih drugova. To je bilo, koliko se sjećam, krajem novembra ili početkom decembra 1944. godine, a sastanku je prisustvovao i Salko Fejić i još neki drugovi. Već tada smo se dogovorili da zajedničkim snagama oslobodimo Mostar. Poslije toga sastanka stalno smo održavali vezu, a redovno smo izvještavali Vrhovni štab i Tita, jer je on lično pratio situaciju i naredio da 8. korpus sa 29. divizijom oslobodi Mostar. Na osnovu toga, odmah smo počeli pripreme. Odmah po dolasku korpusa u Imotski, ja sam tamo došao radi dogovora sa Drapšinom i ostalim drugovima. O tome smo depešom izvijestili Vrhovni štab. Iz toga se vidi da je ratno drugarstvo i poznanstvo između mene, Drapšina i ostalih drugova Dalmatinaca

iz 8. korpusa i naših saradnika u mnogome olakšalo usklađivanje zajedničkog dejstva naših jedinica i održavanje čvrste i stalne veze.

Kada smo se ponovo sreli u oslobođenom Mostaru sa zadovoljstvom smo konstatovali da je sadejstvo svih snaga u mostarskoj operaciji bilo uspješno. Parada jedinica 8. korpusa i 29. divizije na velikoj proslavi u Mostaru bila je prava manifestacija borbenog duha dalmatinskih i hercegovačkih jedinica, koje su se kasnije ponovo susrele u zajedničkim borbama i slavlju na ulicama Trsta, Ilirske Bitsrice i drugih mjesta u toku završnih operacija za konačno oslobođenje naše zemlje.

Kada se radi o taktici naših jedinica u mostarskoj operaciji, uvijek sam bio pristalica taktike da se neprijatelj najjače udara po glavi. Sjećam se na primjer kada je u jesen 1943. godine 10. brigada, koja je tada imala sedam bataljona, bila opkoljena na prostoru planine Sitnice. Rade Hamović i ja dogovarali smo se o pravcu proboja odnosno o tome kuda da krenemo. Ja sam bio odlučio da udarimo na najjače neprijateljske snage — da ih razbijemo, pa dok se slabije prikupe i priberu da izmaknemo 20 kilometara. Tako je i bilo i uspjeli smo. Sticajem prilika situacija je i u mostarskoj operaciji zahtijevala da se napada frontalno na najjače utvrđenog neprijatelja. Trebalo ga je udariti kao zmiju po glavi, jer se nije moglo ni lijevo ni desno — zemljište nije dozvoljavalo.

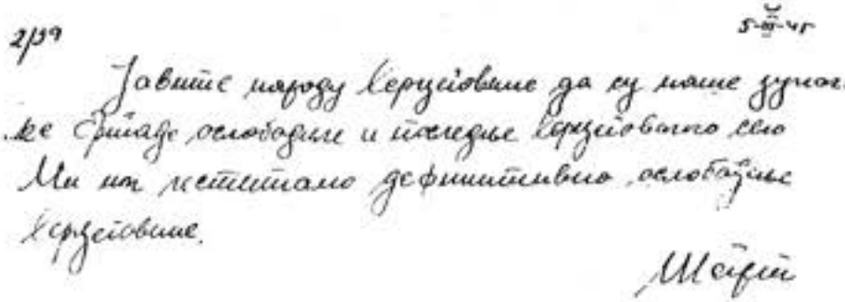

Depeša komandanta 29. hercegovačke divizije narodu Hercegovine

Mnogima vjerovatno nije poznato da smo se mi bili dogovorili sa Vladom Dapčevićem i Miloradom Mijatovićem da njihova divizija izvrši pritisak sa zapada i da eventualno presiječe put Mostar — Sarajevo radi sprječavanja odstupnice neprijateljevim snagama koje su se povlačile od Mostara. Ali, oni nijesu uspjeli da stignu. Za to ih niko i ne okrivljuje. Međutim, sve i da su stigli da ugroze odstupanje, neprijatelj bi se probio prema Sarajevu, jer su njegove snage bile jake. Upravo sa tim snagama 29. divizija je poslije oslobođenja Mostara više od mjesec dana vodila krvave borbe na Ivan-sedlu. Poznato je da su se njemačke jedinice uporno borile nadajući se rascjepu među saveznicima čak i poslije Hitlerove smrti i kapitulacije Njemačke. Nijesu se lako predavale sve dok ih nijesmo vojnički dotukli i razoružali.

Na kraju, želim da naglasim da je jedan od faktora koji je doprinio uspjehu, ne samo u mostarskoj operaciji, sve bolja saradnja vojske i naroda, posebno saradnja partijske organizacije, počev od Oblasnog komiteta, sa Vasom Miskinom na čelu, do pojedinaca — terenskih aktivista. Oslobođenje zapadne Hercegovine i Mostara značilo je našu veliku pobjedu, jer je time konačno oslobođena gotovo cijela Hercegovina, a neprijateljima je zadat odlučujući udarac. Stoga ovaj skup i podsjećanje na te dane treba da budu podsticaj i za nas borce, i za sva rukovodstva i organizacije da bolje radimo na otklanjanju raznih slabosti, da dalje jačamo bratstvo i jedinstvo, da više radimo sa omladinom i da nikome ne dozvolimo da nam kalja i umanjuje tekovine za koje smo se borili i za koje su date tolike žrtve svih naroda i narodnosti naše zemlje.

Zahvaljujem organizatorima i domaćinima ovoga skupa i posebno pozdravljam sve drugove iz 8. korpusa i 29. divizije.

Dvadeset deveta divizija u mostarskoj operaciji[1]

Danilo Komnenović[2] **Muharem Kreso**[3]

Prateći događaje o kojima je bilo riječi, Vrhovni štab NOV i POJ je 30. januara 1945. godine u 11 sati naredio štabu 8. udarnog korpusa da prema Mostaru interveniše »svim raspoloživim snagama«, iako je njegovoj glavnini od ranije bio namijenjen sasvim drugi zadatak. Samo sat poslije prijema naređenja Vrhovnog štaba svaki saobraćaj na putevima Dalmacije je obustavljen i sve komunikacije i prevozna sredstva angažovani su u tu svrhu. Pokreti su vršeni svim raspoloživim sredstvima — automobilima, željezenicom, brodovima, pješice i, u većini, kombinovanjem marša i prevoženja. Do 3. februara 1945. godine u 24 sata u rejonu Vitina — Grude — Imotski — Vrgorac koncentrisane su dvije pješadijske divizije (iz Zadra, Šibenika i Splita), kao i Artiljerijska brigada 8. korpusa (iz Obrovca), te njemu pridata sjeverna grupa 1. tenkovske brigade NOVJ (iz Šibenika), štab i prištapske jedinice (iz Splita), sa potrebnim količinama municije, hrane i opreme. To je bila najbrža i, svakako, jedna od najkrupnijih akcija manevra krupnih jedinica i materijala na veća odstojanja u narodnooslobodilačkom ratu. Uz to, ovi masovni pokreti, izgleda da su, bar do 2. februara, do dolaska prvih jedinica 8. korpusa u rejon Vrgorca, za neprijatelja ostali nezapaženi.

Od momenta angažovanja glavnine 8. udarnog korpusa i objedinjavanja komandovanja mostarskom operacijom u rukama štaba ovog korpusa, mijenja se i pozicija štaba 29. udarne divizije u mostarskoj operaciji. Od planera i gotovo isključivog realizatora ove operacije, u ovoj, njenoj središnjoj etapi, Dvadeset deveta divizija je samo jedna od četiri divizije koje izvršavaju konkretne zamisli i naređenja štaba 8. korpusa.

Po izvršenoj koncentraciji glavnine 8. udarnog korpusa, koja je brojala oko 20.000 boraca (svrstanih u 30 pješadijskih i dva tenkovska bataljona, te 5 artiljerijskih diviziona) naglo se izmijenio odnos snaga u Hercegovini. Nadmoć jedinica NOV Jugoslavije bila je očigledna, ali opšti brojni odnos još nije bio dostigao 2:1 u korist NOVJ.

Prema neprijateljevoj mostarskoj grupaciji, čije se ukupno brojno stanje sa 15. januarom 1945. godine procijenjuje na okruglo

[1] Uzeto iz knjige »DVADESET DEVETA HERCEGOVAČKA DIVIZIJA« izd. VIZ-a, Beograd 1979. str. 440—476.

[2] Komandant divizije KNOJ-a za vreme mostarske operacije, general-potpukovnik u penziji.

[3] Potpukovnik u penziji, magistar istorije.

25.000 vojnika, sada je stajalo 44.000 vojnika Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, objedinjenih pod komandom štaba 8. udarnog korpusa. Za izvršenje zadatka Korpus je raspolagao sa 18. pješadijskih brigada, 1 tenkovskom i 1 artiljerijskom brigado, odnosno sa 70 pješadijskih i 3 oklopna bataljona, te 9 artiljerijskih diviziona i podrškom dvije lovačko-bombarderske eskadrile.

U toku ove etape iz Sarajeva je prema Mostaru upućen prvo njemački samostalni 48. brzi odred (jačine do dva bataljona), a onda i ojačani 359. grenadirski puk 181. pješadijske divizije. U ovih pet bataljona — i bar toliko četa i baterija podrške — bilo je 4.000 vojnika, tako da ukupan broj neprijateljevih vojnika, koji je učestvovao u ovoj etapi mostarske operacije, možemo zaokružiti na 30.000. Oni su bili grupisani u 30 bataljona pješadije, 8 diviziona artiljerije i 1 tenkovsku četu.[4] Pošto snage NOVJ u toku operacije nisu ojačane (ni smanjivane), izlazi da je opšti odnos snaga u ovoj etapi 1,5:1 u korist jedinica NOVJ. Moralna, a sada i tehnička nadmoć, omogućili su jedinicama NOVJ da garanciju uspjeha napada ne traže u trostrukoj nadmoći nad braniocem.

OSLOBOĐENJE ŠIROKOG BRIJEGA I SADEJSTVO DIVIZIJE GLAVNINI 8. KORPUSA*

Obje strane bile su otkrile svoje namjere i zato je u Mostar trebalo poći najkraćim putem. Taj najkraći put ztvaralo je najjače utvrđeno njemačko uporište — Lištica — Samostan — Gimnazija — Duhanska stanica i Cigansko brdo. To su najutvrđenije tačke, povezane žičanim preprekama, sa tri reda kolja ispred kojeg se nalazilo minsko polje, dok je, tenkoprohodno zemljište pored Posuške ceste, zatvarao još i protivtenkovski čvor. Do početka napada 6. februara u 07 sati njemačko-ustaški garnizon u Lištici ponovo je narastao na preko 4.000 vojnika.

Za zauzimanje solidno utvrđenih položaja, kakvi su bili položaji njemačke spoljne odbrane na desnoj obali Neretve — zbog čega se u prvobitnom planu mostarske operacije nije ni pomišljalo da budu frontalno napadnuti —, vojnička pravila kažu da treba izvršiti solidne pripreme. U okviru ovih položaja Lištica je bila, kao što smo naprijed vidjeli, utvrđeni rejon. Štab 8. korpusa upravo je tako i uradio, iako su pripreme vršene u vrlo kratkom vremenu; nedostatak je, međutim, nadoknađivan danonoćnim upornim zalaganjem. Za solidniju pripremu napada na ostalim odsjecima fronta gotovo nije bilo vremena ni sredstava. Zapovijest za napad na položaje njemačke spoljne odbrane Mostara od Neretve do Čabulje izdata je 4. februara, a početak napada 9, 26. i 19. divizije (ova ojačana 12. hercegovačkom brigadom), podržanih Tenkovskom i Artiljerijskom brigadom, kao i sa dvije lovačko-bombarderske eskadrile, određen je za 6. februar u 7 sati.[5] Ovom zapoviješću nije detaljno regulisan

[4] Izveštaj štaba 8. udarnog korpusa VŠ NOV i PVOJ od 25. februara 1945. Zbornik, tom IV, knj. 33. dok. 136, objašnjenje 14.

[5] Zapovjest štaba 8. udarnog korpusa od 4. 02. 1945. Zbornik, tom IV, knjiga 33. dok. 25.

* Danas Lištica.

napad jedinica 29. divizije (sem njene 12. brigade), iako je Divizija za izvršenje zadatka bila potčinjena štabu 8. korpusa. Sve pojedinosti, sem zahtjeva da se za oslobođenje Nevesinja (dakle za uništenje drugog bočnog utvrđenog uporišta mostarskih položaja) angažuje glavnina Divizije,[6] prepuštene su štabu 29. divizije.

Osnovna zamisao sastojala se u tome da glavne snage 8. udarnog korpusa i glavne snage 29. udarne divizije, svaka na svom pravcu, likvidiraju glavna bočna utvrđena uporišta u Lištici i Nevesinju; poslije toga bi zajednički napad za oslobođenje Mostara imao veoma dobre izglede. U Korpusnoj Zapovijesti ona je izgledala ovako:

Devetnaesta divizija, iz rejona Ljubuškog trebalo je da napada pravcem Čitluk — Varda između Neretve i Mostarskog blata. Lijevo od nje, iz rejona Klobuka i Vitine a pravcem Buhovo — Uzarići — Knežpolje, napadala je 9. divizija, koja je, pored toga, izdvojila dvije brigade u korpusnu rezervu. Njen zadatak je bio da, probojem u Knežpolje, odsječe garnizon u Lištici i dezorganizuje tamo raspoređene njemačke artiljerijske baterije.

Na težištu napada, pravcem Kočerin — Lištica, napadala je 26. udarna divizija, podržana sa dva bataljona 1. tenkovske brigade i kompletnom Artiljerijskom brigadom korpusa. Ona je trebala da jednom svojom brigadom osigura lijevi bok prema Rakitnu. I podrška cjelokupne avijacije usmjerena je na njen odsjek napada.

Korpusna rezerva — od dvije brigade 9. divizije — postavljena je u nešto većoj dubini, da bi mogla intervenisati na sva tri pravca napada zapadno, ali — ne i istočno od Neretve.

Delikatnost situacije i složeni i prenapregnuti zadaci prethodne etape jedinicama 29. divizije, njenim ojačanjima i Hercegovačkoj brigadi narodne odbrane, (koje su uz to, bile počele grupisanje za mostarsku operaciju) odredili su sasvim drugačiju osnovnu zamisao i težište. Zato su se one, na kraju 5. februara, našle razvučene na vrlo širokom prostoru od Ljubuškog do Konjica i razdvojene prirodnim preprekama, kao što su donji i gornji tok Neretve, Prenj, Velež i Crvanj. U takvom raskoraku nikakvo efikasno grupisanje njenih snaga do početka opšteg napada (6. februara 1945. godine u 7 sati) nije bilo moguće. Na desnoj obali Neretve nalazila se glavnina Brigade narodne odbrane (tri bataljona u rejonu Ljubuškog i jedan u rejonu Gabele, kao i kompletna 12. hercegovačka udarna brigada (četiri bataljona u rejonu Čitluka), a kod Konjica i dalje nalazila se njena 11. udarna brigada. Nagoviješteni ali još nenaređeni odlazak Talijanske partizanske divizije »Garibaldi« u Italiju lišavao je štab Dvizije i četvrte pješadijske brigade, kojom bi, eventualno, mogao biti preduzet neki manevar. Zbog toga je, privlačenjem jedino još raspoloživih oklopnih i artiljerijskih rezervi, samo kod Nevesinja — gdje su se u razvučenom odbrambenom rasporedu nalazile 10. i 14. udarna brigada — bilo moguće stvoriti izvjesnu koncentraciju, ali ni to (zbog kratkoće vremena, zemljišnih i klimatskih prilika) do određenog vremena.

U takvoj situaciji sem 12. brigade, koja je već bila u borbenom dodiru i napadnom poretku između Neretve i Mostarskog blata, ni

[6] Isto

Bilo je mnogo neprijateljskih bunkera oko utvrđenog Mostara

jedna jedinica* 29. udarne divizije nije bila u stanju da, istovremeno sa napadom glavnine 8. korpusa, preduzme organizovan napad sa radikalnijim ciljevima. Sve što se momentalno moglo učiniti bile su demonstracije. U tom smislu, poslije prijema zahtjeva štaba 8. udarnog korpusa od 6. februara 1945. godine (da se Divizija jače angažuje »prema Mostaru s južne strane«, kao i prijedloga da se »radi naloženog dogovora« održi hitan satsanak u Imotskom),[7] izdata su naređenja, radiogramima, a 13. brigadi i usmeno. Najjači demonstrativan napad izvršila je 13. brigada. Uveče 6. februara 1945. godine, prebacujući na dva mjesta manje dijelove preko r. Bune, čitavim borbenim poretkom napala je uporišta u Buni, Blagaju i na Gnjilom brdu. Cilj napada, koji je počeo u 20 sati, bio je likvidacija neprijateljevog utvrđenog uporišta u Buni. Zbog toga je vršen dvostruki obuhvat, preko Lozina i željezničke stanice, dok je, ostalim snagama, trebalo neprijatelja vezati da ne interveniše prema Buni. Brigadu je u napadu podržavao Haubički divizion 2. udarnog korpusa. Neprijatelj se uporno branio, najoštrije borbe (prsa u prsa) vođene su na mostobranu Lozine — Kosor, jer je neprijatelj intervenisao i tenkovskom rezervom, pa se Brigada u toku noći morala povući. U toku noći sa desne obale Neretve povučeni su i manji dijelovi Brigade, koji su tamo bili prebačeni radi dejstva u pozadini neprijatelja pred 12. hercegovačkom brigadom. Podrška ovoj bri-

* Zatečene su u raskoraku (izvršavajući zadatke prethodne etape), sve su se našle u razvučenim odbrambenim porecima i bez rezerve.

[7] Obavještenje štaba 8. udarnog korpusa štabu 29. udarne divizije od 6. 02. 1945. godine, AVII, ANOP-a, k. 1146-B, reg. br. 22/2.

gadi sa lijeve obale Neretve pružena je i koncentracijama artiljerijske vatre po Jasenici. Baćevićima i Humcu (k. 152).

Brigada je u borbi imala tri poginula, 20 ranjenih i 1 nestalog. Od eksplozije granate u cijevi oruđa poginuo je politički komesar Haubičkog divziona, a ranjena su još trojica. Osnovni cilj napada time je bio ostvaren — kod neprijatelja je stvoren utisak da se napad vrši i na ovom, za njega vrlo osjetljivom pravcu.[8]

Ovaj demonstrativni napad, koji je 13. brigada vršila i zasjeda na komunikaciji Mostar — Nevesinje u Bišini 2. bataljonom 10. udarne brigade, privukli su pažnju neprijatelja. Četa kojom je komanda 369. grenadirskog puka iz Nevesinja intervenisala prema Bakračuši i Busku naišla je u Bišini na ovu zasjedu. Tom prilikom zasjeda 2. bataljona 10. brigade ubila je 12, a teže ranila 20 njemačkih vojnika. Artiljerijskom vatrom iz dvije baterije neprijatelju su u nevesinjskom garnizonu naneseni gubici 4 mrtva i više ranjenih.[9]

Četranaesta i Jedanaesta brigada su ovog i slijedećeg dana izvršile ispravku borbenih položaja pomjeranjem unaprijed. Prvi i 3. bataljon 14. brigade su iz Lakta i Kruševljana u gornjem Nevesinjskom polju pokušali da likvidiraju 150 četnika na Zimlju, ali su se ovi, zbog zakašnjenja 3. bataljona i preranog otvaranja vatre njegove zasjede, izvukli prema Ravni. Od tada jedinice Divizije više nisu sa njima došle u kontakt. Drugi i 4. bataljon 11. brigade 7. februara su povratili pet dana ranije izgubljena sela Vrdolje i Džepi, protjeravši iz njih manja domobranska osiguranja; time je željeznička pruga prema Sarajevu ponovo bila neposredno ugrožena, kao i obezbjeđenje električne centrale u Ljutoj (na koju je odmah, u toku noći izvršen demonstrativan napad).[10] Obje brigade su bile bez gubitaka, a neprijateljevih vojnika je šest zarobljeno, desetak ubijeno i oko 20 ranjeno (od toga su četnici, samo drugog dana), imali 4 mrtva, 6 zarobljena i više ranjenih).[11]

Nemamo podataka zašto 11. brigada nije 8 februara izvršila planirani jači pritisak na garnizon u Konjicu i željezničku prugu do Ivan-sedla, o kome je prethodnog dana izvjestila štab Divizije.[12] Pretpostavljamo da ga je odložio štab Divizije, jer bi to, po oslobođenju Lištice a prije organizovanog napada za oslobođenje Mostara ili Nevesinja, bilo uzaludno trošenje snaga.

Ohrabrena uspjehom od 5. februara 1945. godine kod Dobrog Sela, kada je već pri prvom naletu njenih dijelova čitav zdrug ustaša u paničnom bjegstvu napustio položaje Slipčići — Dobro Selo — Stražnica — Ružići — Ljuti Dolac, 12. hercegovačka udarna brigada je nastavila nastupanje i u toku noći. Brigada je međutim, 6. februara ujutru zaustavljena na odranije utvrđenim položajima »zelene linije«, pa je tako, za prvi dan, izvršila zadatak namijenjen inače 19.

[8] Izveštaj štaba 13. hercegovačke brigade od 7. februara 1945. Zbornik, tom IV, knj. 33. dok. 48. AVII, ANOP-a k. 1146-B, reg. br. 7/4.

[9] ANOP-a, k. 1146-B, reg. br. 8/4.

[10] AVII, ANOP, k. 1146-B, reg. br. 6 i 9/4 (Reladije štabova 11. i 14. brigade).

[11] Izveštaj štaba 11. brigade štabu 29. divizije od 7. februara 1945. Zbornik, tom IV knj. 33, dok. 47.

[12] Isto.

dalmatinskoj diviziji, pod čiju komandu je idućeg dana i bila stavljena. Podržana vatrom Haubičkog diviziona sa lijeve obale Neretve u neprijateljevu pozadinu Brigada je obnovila napad i noću 6/7. februara 1945. godine.[13]

Tek ovog dana po podne na ovaj sektor su izbile 6. i 14. brigada 19. udarne divizije iako prethodno nije bilo regulisano komandovanje, odnosno sadejstvo na ovom pravcu. Nesporazum je riješen na taj način što je štab 8. udarnog korpusa 6. brigadu orijentisao na pravac prema Knežpolju i, time na taj način, još više ojačao snage na težištu napada, dok je 14. brigada 7. februara preuzela lijevo krilo polaznih položaja 12. brigade u rejonu Podgorje — Biletići — Ljuti Dolac, suzbijajući front napada 12. brigade na odsjek Neretva — s. G. Jasenica.[14] U toku 5. februara sve jedinice (sem 19. divizije) izišle su na polazne položaje ispred njemačkih i ustaških utvrđenja i, tačno u 7 sati 6. februara, uz artiljerijsku i tenkovsku podršku, kojoj su se pridružili i udari avijacije po najjačim utvrđenim tačkama, krenule u napad. Uviđajući da neposredno rpedstoji napad i da će glavni udar biti usmjeren na Lišticu, komanda 369. divizije je, u posljednjem momentu, usiljenim maršem vratila 370. grenadirski puk, a iste noći (5/6. februar) iz Mostara je pokušala da u Bogodol iz rezerve prebaci svoj 369. izviđački batalojn. U putu se ovaj sukobio sa 2. dalmatinskom proleterskom brigadom, koja je vršila obuhvat Lištice sa sjevera. Tu je bio okružen i jedva se probio u Knežpolje.

Dok je, poslije prvih minobacačkih granata, domobranski bataljon sa mostobrana Uzarići kod Knežpolja pobjegao u Mostar, tri njemačka bataljona (sa još 10 četa i baterijom), kao i ustaše iz sastava 9. zdruga uporno su se borili odolijevajući snažnim napadima Dalmatinaca. Napadi su se ponavljali čitavog dana i nastavili i sutradan, kada je, pred mrak, otpor neprijatelja slomljen i Lištica sa Knežpoljem oslobođena. Neprijatelj je u ova dva dana imao velike gubitke, ne samo u Lištici i na položajima oko nje, nego i na ostalim pravcima napada. Deveta divizija je bila izvršila obilazak garnizona u Lištici i ugrozila njegovu odstupnicu prema Mostaru, ali se glavnina 370. puka izvukla.[15]

ORGANIZACIJA NAPADA ZA OSLOBOĐENJE MOSTARA I NEVESINJA

Oslobođenje Lištice i likvidacija najjačeg utvrđenog rejona na mostarskim položajima »zelene linije« u toku prva 24 sata radikalno je uzdrmalo čitavu odbranu 369. pješadijske i 9. gorske divizije.

[13] Izveštaj štaba 12. brigade od 11. 02. 1945. AVII, ANOP, k. 1146-B, reg. br. 26/2.

[14] Izveštaj štaba 19. udarne divizije od 27. februara 1945. Zbornik, tom IV knj. 33, dok. 144.

[15] Izveštaj štaba 8. korpusa, 9. i 26. divizije tenkovske i artiljerijske brigade. Zbornik, tom IV knj. 33, dok 93, 123, 128 i 136 AVII, ANOP kut. 531, reg. br. 14/2 i 22/8.

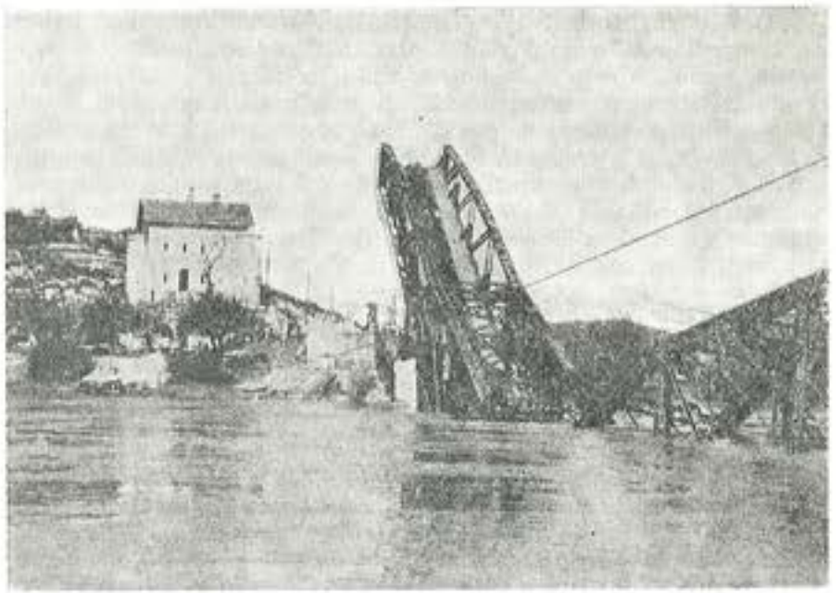

Pri povlačenju iz Metkovića neprijatelj je porušio železnički most na Neretvi kod Gabele

Polet je zahvatio sve jedinice NOVJ angažovane u operaciji. To se odrazilo i na moral neprijatelja, pa su događaji i na ostalim odsjecima ubrzani.[16]

O dolasku glavnih snaga 8. udarnog korpusa u zapadnu Hercegovinu ali ne i o njihovim zadacima — štab 29. divizije bio je obaviješten 2. ili najkasnije 3. februara 1945. godine, preko štaba 3. brigade Bosanskohercegovačke divzije KNOJ-a. Štab 8. udarnog korpusa obavijestio ga je tek 6. februara,[17] da je Vrhovni štab NOV i POJ naložio da se Korpus jače angažuje na sektoru Mostara i o tome dogovori sa 29. udarnom divizijom. U obavještenju se još zahtijeva hitan sastanak u Imotskom i sugeriše da Divizija s južne strane vrši jači pritisak prema Mostaru.

Odmah su u tom smislu izdata naređenja, prije svega dvjema brigadama angažovanim upravo sa te strane prema Mostarskoj kotlini. Komandant divizije, koji se još nalazio na sektoru Čapljine po izdatim naređenjima, po zahtjevu 8. korpusa i instrukcijama za rad u njegovom odsustvu, krenuo je automobilom u Imotski, uputivši načelnika štaba u Nevesinjsko polje — da objedini rad 10. i 14. udarne brigade i sredstva ojačanja u napadu za oslobođenje Nevesinja.

[16] Zanimljivo je napomenuti da je postojala mogućnost da se utvrđeni rejon Lištice zauzme sa manje gubitaka, dok je njegova posada bila dvostruko slabija i okosnica garnizona, 370. grenadirski puk, bio kod Konjica. Ali ta šansa nije bila uočena. O tome čak nema riječi ni u kasnijim kompleksnim izvještajima o operaciji.

[17] Obaveštenje štaba 8. udarnog korpusa štabu 29. udarne divizije od 6. 02. 1945. AVII, ANOP-a k. 1146-B, reg. br. 22/2.

Detalji dogovora dvojice komandanta u Imotskom nisu izričito registrovani u sačuvanim dokumentima. Pored međusobnih obavještenja o snazi i rasporedu angažovanih jedinica, željama i mogućnostima štabova u odnosu na 29. diviziju, oni su uglavnom regulisali operativno potčinjavanje 12. hercegovačke brigade 19. dalmatinskoj diviziji i potrebu da 29. divzija *»radi prema zaključenom planu«*.[18] A to konkretno znači da, u duhu osnovne zamisli opšteg napada za oslobođenje Mostara, sa preostalim jedinicama samostalno organizuje napad sa istoka i juga na neprijateljske položaje na lijevoj obali Neretve, u cilju pritiska na Mostar.

Neposredno uoči dolaska komandanta 29. divizije u štab 8. udarnog korpusa u Imotski, Ličtica je već bila oslobođena, a u toku sastanka sa komandantom korpusa 8. februara — jedinice 9. i 26. divizije izbile su pred položaje spoljne odbrane Mostara. To je generalima Drapšinu i Šegrtu omogućilo da dosta precizno utvrde osnovnu zamisao za dalje vođenje operacije. Na osnovu dokumenata i izvršenja, ona je otprilike ovako bila formulisana:

> *»Glavni udar nanijeti pravcem od Ličtice, grupišući na njega jedinice sa najjačom vatrenom moći (26. divizija, Tenkovska i Artiljerijska brigada, te korpusna rezerva — 4. i 5. dalmatinska brigada). Sa juga i istoka na neprijatelja vršiti snažan pritisak 19. i 29. divizijom. Avijacija će podržati napad udarima po objektima u Mostarskoj kotlini i saobraćaju prema Sarajevu«.*

Komandanti su se očigledno nadali da će značajno oslabljeni neprijatelj biti savladan iz pokreta i da neće biti nužna nova organizacija napada. Pri tom se računalo da će jedinice 29. divizije u Nevesinjskom polju likvidirati njemački garnizon u Nevesinju znatno ranije, kako bi i same mogle biti upotrijebljene u borbama za oslobođenje Mostara.

Izgleda da je bilo jedino kolebanja oko mogućnosti presijecanja odstupnice prema Jablanici i Konjicu. Kada se, međutim, ipak moralo pristupiti novoj, temeljitoj organizaciji napada, u zapovijestima i 8. udarnog korpusa i 29. udarne divizije od 12. februara 1945. godine, ova ideja je decidno izražena. Na odsijecanje mostarskog garnizona od njegovog zaleđa sa padina Čabulje i Veleža angažovane su četiri pješadijske brigade i dva diviziona (9. dalmatinska divizija i 14. hercegovačka brigada).

Po oslobođenju Ličtice, 7. februara naveče, glavnina 8. udarnog korpusa nastavila je nastupanje prema Mostaru. Na odsjeku između Mostarskog blata i Neretve nalazila se 12. hercegovačka brigada, koja je operativno potčinjena štabu 19. divizije. U tom cilju su 9. februara u Čitluk stigli komandant 29. divizije Vlado Šegrt i načelnik štaba 8. udarnog korpusa, Ante Biočić, pa su tog dana sa komandantom 19. divizije, Stankom Parmačom, definitivno uskladili sve oko operativnog potčinjavanja 12. hercegovačke brigade 19. udarnoj diviziji.

[18] Zapovjest štabova 8. udarnog korpusa i 29. udarne divizije od 12. 02. 45 Zbornik, tom IV, knj. 33, dok 69 i 72.

OSLOBOĐENJE NEVESINJA I UNIŠTENJE BORBENE GRUPE »VECEL«

Na lijevoj obali Neretve ključni bastion njemačke odbrane bio je nevesinjski garnizon, kojeg je branio jedan od pukova 369. divizije, odnosno borbena grupa »Vecel« (Wetzel). On je angažovao najveći dio raspoloživih snaga Divizije, sa kojima se računalo za zajednički odlučujući napad za oslobođenje Mostara. Zbog toga je planirano da, se koncentracijom gotovo svih sredstava za podršku, ovaj garnizon prethodno likvidira, i na taj način, oslobode značajne snage za jednovremen napad na glavninu Mostarske grupacije, sabijene u Mostarsku kotlinu.

Organizacija napada na ovaj garnizon povjerena je načelniku štaba 29. divizije, potpukovniku Dragu Đukanoviću koji je na komandno mjesto 10. hercegovačke brigade stigao 8. februara. Njegov zadatak je bio da objedini rad 10. i 14. hercegovačke brigade i — posebno — da organizuje sadejstvo ovih pješadijskih brigada sa artiljerijom i oklopnim jedinicama. Učešće sredstava podrške u ovom napadu zapravo je prevazilazilo sva dotadašnja borbena dejstva Divizije. Gotovo sva sredstva ojačanja Divizije (ojačani 1. bataljon 1. tenkovske brigade NOVJ, 6 tenkova, kao i četiri baterije Artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa, zajedno sa glavninom organskog Artiljerijskog diviziona — ukupno 25 oruđa kalibra od 57 do 149 mm) koncentrisana su u Nevesinjskom polju. Zahtjev britanskog artiljerijskog diviziona iz Bileće, da i on učestvuje u podršci, odbijen je s obrazloženjem da pomoć nije potrebna. Snagu podrške uz to je potencirala količine artiljerijske municije, koje su, u ovom obimu, prvi put upotrijebljene.

Žurba da se ne zaostane uslovila je izostajanje temeljitijih i usklađenih priprema, a uvjerenost u poznavanje zemljišta da se izostavi njegovo rekognosciranje. Istog dana u 19.30 izdata je divizijska zapovijest za napad.

Osnovna zamisao bila je izvršiti jednovremen koncentričan napad sa gotovo svih strana garnizona s najvećim očekivanjem od jake artiljerijske pripreme i podrške. Težište napada izraženo je sa svega 3 tenka koji su podržavali 3. bataljon 10. brigade sa sjeverozapada. Pošto je ostala dilema kuda bi se neprijatelj mogao probiti iz grada, ostavljena je jaka rezerva (5 bataljona); ona nije bila namijenjena za osnovni zadatak.[19]

U toku noći 8/9. februara 10. brigada je podišla neprijateljskom garnizonu na položajima Bojište — Batkovići — Šurići — Žiljevo, a 14. brigada (sa dva batalojna) na položaje Čitluk — Sopilji. Artiljerija je posjela vatrene položaje u rejonima Žiljevo, Dugo Polje, Ciganski Dol, Batkovići. Tenkovi su podijeljeni na dvije jednake grupe, s tim da oni od Kifina Sela na sebe privuku p/t oruđa branioca i Grupi koja će nastupiti sa sjevera (od Selišta radi proboja u grad sa te strane.

Sutradan je ustanovljeno da 3. bataljon treba pomaći u Ciganski Do, a da se na maloj Veleži, zbog snijega, ne mogu razviti oba ba-

[19] Relacija štaba 10. brigade za februar 1945. AVII, ANOP-a, k. 1146-8 reg. br. 8/4.

taljona 14. brigade, Iskorišćeni su i neki rezultati jačih izviđačkih odjeljenja poslanih prema neprijatelju. U rezervi načelnika štaba Divizije tako su ostala dva pješadijska bataljona (po jedan iz 10. i 14. brigade) i tenkovski bataljon, jer je njegova upotreba bila predviđena samo u slučaju početnog uspjeha pješadije.

Poslije artilejrijske pripreme, u kojoj je (prema neprijateljevim podacima) ispaljeno 800 granata, pješadijski bataljoni su krenuli u napad, ali su se, »zbog jake neprijateljske odbrane, povukli na polazne položaje bez gubitaka«.[20] Izgleda da je u međuvremenu došla izmjena, jer komandant 10. brigade kao stvarni cilj ovog »prepada« navodi otkrivanje vatrenih tačaka i uznemiravanje neprijatelja.[21] Iskustva iz ovog noćnog napada bila su razlog što je sutradan, 10. februara, napad izveden nešto ranije. Na sastanku štaba 10. brigade sa štabovima bataljona i komandantima sredstava ojačanja, kojim je rukovodio načelnik štaba Divizije, riješena su sva pitanja organizacije napada i sadejstva sa tenkovima, artiljerijom i 14. i 13. brigadom. Sada je artiljerijska priprema trajala sat vremena (17—18 sati), pa se u 18 sati, u istom borbenom poretku, krenulo u napad. Poslije tročasovne borbe napad je odbiejn i bataljoni su vraćeni na polazne položaje. Neuspjeh se pripisuje velikoj hladnoći i slabom sadejstvu. Bataljoni 10. i 14. brigade u ovom napadu su imali 19 poginulih i 39 ranjenih boraca, a svakako i izvjestan broj promrzlih.

Napad glavnine 29. udarne divizije na Nevesinje 10. februara nije bio podržan avijacijom, niti demonstracijama ostalih (11. i 13) brigade Divizije, jer se u to ne može ubrojiti napad po jednog para spitfajera na ciljeve u Buni i Blagaju 9. februara (u okviru napada i na druga uporišta oko Mostara) 1. lovačke eskadrile NOVJ.[22] Takođe, to nije ni samoinicijativni pritisak na Konjic glavnine 11. brigade pred mrak 10. februara. Tom prilikom Brigada je ovladala domobranskim položajima na Zlataru i Gradu, te selom Ovčari, i izvršila demonstrativan napad na željezničku stanicu Brđani i električnu centralu u Ljutoj.[23] Aviobombe su u Blagaju imale pun pogodak — poginulo je 67 neprijateljevih vojnika; ali, one na Buni su promašile.

Neuspjeh od 10. februara natjerao je Operativni štab da pripremama napada pristupi mnogo temeljitije. Dvanaestog februara načelnik štaba Divizije, komandant 10. brigade, zamjenik komandanta Artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa, zamjenik komandanta 1. tenkovskog bataljona i komandant Artiljerijskog divizona 29. divizije izvršili su zajedničko rekognosciranje zemljišta. Sada se ništa nije prepuštalo slučaju i nahođenju potčinjenih, jer je usklađenost postupaka svih bila garancija uspjeha. Za pripremu napada i korekture borbenog poretka, detaljno preciziranje zadataka na zemljištu i regulisanje svih pojedinosti sadejstva, ostavljeno je dosta vremena. Nova zapovijest za napad bila je oformljena 12. II 1945. u 10,30 i

[20] Ratko Mitrović, »Nevesinje je oslobođeno« Hercegovina u NOB, Vojno delo Beograd, 1961. str. 846.
[21] AVII, ANOP, kot. 89. reg. br. 15/3.
[22] Izveštaj komande 1. lovačke eskadrile NOVJ od 10. 02. 1945. Zbornik, tom. 10. knj. 1. dok. 249.
[23] Relacija štaba 11. brigade za februar 1945. AVII, ANOP-a, k. 1146-B, reg. br. 6/4.

jedinicama poslata u 12,30 sati. Nedvosmisleno i konkretno su izloženi raspoloživi, dosta precizni podaci o neprijatelju. Polazni položaji 10. brigade pomjereni su u lijevo. Ona je trebala da sa jednim bataljonom napadne Grebak, koji bi, u slučaju uspjeha napada, predstavljao polaznu tačku za neprijateljevo odstupanje prema Mostaru.

Osnovni zadatak rezerve (dva bataljona 14. brigade), inače smještene u selima Čitluk i Srednja Voda, bio je da pod svaku cijenu spriječi izvlačenje 369. grenadirskog puka preko s. Pridvoraca prema Glavatičevu. Izvjesnost ishoda borbi za Mostar navodila je na pretpostavku da bi neprijatelj mogao pokušati proboj upravo ovim pravcem, najkraćim prema Konjicu, na kome nije bilo drugih snaga NOVJ sposobnih da mu to spriječi.

Komandovanje artiljerijom je centralizovano, a njeni vatreni položaji sada su bolje odgovarali taktičko-tehničkim osobinama oruđa. Posade brdskih i protivtenkovskih baterija morale su da vide svoje ciljeve, pa su njih 7 sa 20 topova privučene u streljački stroj, na vatrene položaje za neposredno gađanje; to je znatno povećalo njihovu efikasnost. Tri tenka su angažovana za neposrednu podršku 3. bataljona na pravcu glavnog udara, a tri su zadržana u rezervi i, potom, upotrijebljeni na pravcu Kifino Selo — Batkovići — Nevesinje (što je vjerovatno bilo uslovljeno visokim snijegom i izgrađenim »ledenim« protivtenkovskim preprekama). Pola 1. čete 4. inžinjerijskog batalojna i Pionirski vod 10. brigade bile su sve inžinjerijske jedinice, pa je njihov zadatak bio da uklanjaju minske prepreke za prolaz motorizacije i opravka porušenih dionica puta. Zajedničko komandno mjesto u s. Batkovićima i osmatračnica u Ciganskom dolu sada su bili povezani telefonskim linijama sa artiljerijom i komandnim mjestima pješadijskih bataljona prvog ešelona, a sa rezervom — radiom. Kuriri i signalna sredstva obezbjeđivali su stabilnost i potpuniju vezu u komandovanju izvještavanju i sadejstvu. Na polaznim položajima sve jedinice su bile ukopane u snijeg i zemlju.

Hirurške ekipe 29. divzije i 2. udarnog korpusa u Kifinu Selu i previjališta 10. brigade u Batkovićima obezbjeđivale su zbrinjavanje ranjenika i bolesnika.

Na težištu napada Divizije u Nevesinjskom polju napad je ovog puta počeo po planu, u 16 sati 13. februara. Tome je prethodila dvosatna artiljerijska priprema iz 32 oruđa. Njeni rezultati — potom tutanj tenkovskih gusjenica i huka njihovih motora praćeni ubitačnom vatrom — na ulazima u grad sa pravca Selišta i Batkovića unijela je polet u pješadijske bataljone. Bombaši 4. bataljona već sa prvim mrakom dokopali su se pojedinih objekata na utvrđenim položajima neprijatelja i likvidirali ih. Neprijatelj je u cjelini i dalje odolijevao napadima, koji su bili znatno otežani metar dubokim snijegom i velikom hladnoćom (i do 20°C ispod nule).[24] Izgledi za uspjeh u toku noći bili su sve manji, a jedinicama je bio potreban predah. Zbog toga je, da bi se izbjeglo promrzavanje boraca i jedinice okrijepile za nove juriše, naređeno povlačenje na polazne položaje.

[24] Relacija štaba 10. hercegovačke brigade za februar 1945. AVII, ANOP-a k. 1146-B, reg. br. 8/4.

Dogodilo se, međutim, da je borbena grupa »Vecel« (Wetzel)* gotovo istovremeno počela izvlačenje iz Nevesinja radi naređenog odstupanja prema Mostaru. U pomrčini joj je uspjelo da sve jedinice neopaženo izvuče sa položaja, da formira odstupni poredak i, preko Grebka, planski otpočne marš.

Poslije pola noći, prema izjavama učesnika, na položaje 10. brigade stigla je grupa milicionara, odnosno domobrana i obavijestila da neprijatelj napušta garnizon. Jedinice su odmah pokrenute i, već oko 2 sata 14. februara, dijelovi su bili u gradu.** Radi maskiranja namjera i pokreta komandant 369. puka nije na marš ni pokrenuo miliciju (koja se uskoro rasula, a isti cilj, kao i evakuacija sada dragocjene municije, zadržavali su u gradu još dijelove artiljerije i zaštitnice. Njih su jedinice bez većih problema savladale. Prema prvim izvještajima[25] u napadu za oslobođenje Nevesinja ubijeno je 180 njemačkih vojnika i 52 milicionera, od kojih se za 40 utvrdilo da su ustaše. Zaplijenjeno je 7. topova, 6 puškomitraljeza, tri kamiona, bar 200 pušaka, 3.000 artiljerijskih granata, 70.000 puščanih metaka i mnogo druge opreme koja se prebrojavala. Deseta brigada je imala 16 poginulih i 63 ranjena, 1. tenkovska brigada 1 ranjenog borca. Među ostalima; poginuo je i Despot Jamina iz Humčana kod Nevesinja, komandir čete u 4. bataljonu 10. brigade.

O oslobođenju Nevesinja obaviještena je 13. hercegovačka udarna brigada, pa je i ona također, odmah obnovila napade, sada sa težištem na nevesinjskoj cesti. U prvim jutarnjim satima ona je, tako, ovladala Mukinjačom (k. 1008) i žandermerijskom stanicom Bišina na Bakračuši, razdvojivši ostala neprijateljska uporišta tako da, sada nisu bila ni od kakve pomoći 369. puku (pa su oko podne i savladana). Major Zeger je, pored znatnog dijela svog Alarmnog bataljona okupio neke grupe, koje su se probile iz Bišine. Ostavljajući također teško naoružanje i ranjenike, on je odstupio kroz Podveležje i, preko s. Opine, spustio se u Bijelo polje. Ali, pošto se 909. tvrđavski batalojn već bio povukao, Diviziju je stigao tek u Jablanici. Time je njemačkoj borbenoj grupi »Vecel« put prema Mostaru definitivno bio presječen.[26]

Glavnina 10. hercegovačke brigade, čiji je 4. bataljon bio ostavljen kao posada Nevesinja (sa zadatkom prikupljanja i sređivanja plijena), odmah po oslobođenju Nevesinja počela je gonjenje. Već oko 8 sati 5. bataljon je sa 1. tenkovskim bataljonom savladao zaštitničke dijelove na prevoju Grebak, zaplijenivši dvije haubice, dok su ostali bataljoni, kao paralelne goneće kolone, uskoro sustigli u Bišini zaustavljenu glavninu. Drugi bataljon je kod Paljeva Dola zaustavio čelo glavne kolone zakrčivši prolaz uništenim kamionima i leševima. Samoinicijativno, 3. bataljon je uz to na padinama Veleži natkrilio i nadvisio neprijateljevu desnu pobočnicu. Tako je 369. grenadirski puk bio potpuno okružen i, na sniježnoj bjelini prtine

* 369. grenadirski puk (bez svog prvog bataljona, a ojačan divizionom 369. artiljerijskog puka, baterijom 369. protivtenkovskog diviziona i četom 369. pionirskog bataljona).

** Prvi je u grad upao vod 2. čete 3. bataljona 10. brigade.

[25] Isto.

[26] Izveštaj štaba 13. hercegovačke brigade od 16. 02. 1945. Zbornik, tom IV knj. 33, dok. 95.

kroz Bišinu, izložen ubitačnoj vatri sa okolnih visova i kosa. Pokret vozila i konja van prtine bio je nemoguć, a svaki minut stajanja donosio je desetine novih gubitaka. Konji su bili najizloženiji vatri — za manje od jednog sata 200 do 300 konja u koloni bilo je ubijeno. Takvu situaciju pukovnik Vecel je s pravom smatrao bezizlaznom. Hitlerovo naređenje od 28. novembra 1944. godine[27] predviđalo je za ovakve situacije vrlo striktnu proceduru. Prije nego što kapitulira, komandant izolovane jedinice bi morao postaviti oficirima pitanje želi li neko od njih i u takvim uslovima nastaviti borbu i preuzeti komandu. Ako se među oficirima ne bi našao takav karijerista ili luđak, pitanje je trebalo postaviti podoficirima, pa i vojnicima. Naređenje je bilo saopšteno svima i — komandant jedinice je bio obavezan da takvom jednom avanturisti preda dužnost i pokori mu se bez obzira na čin. U takvoj mučnoj situaciji pukovnik Vecel se odlučio na samoubistvo, a njegov ranjeni zamjenik, major Lant (Landt), izdao naređenje: »Spašavaj se ko može!« Nastalo je rasulo i neorganizovano probijanje po grupama, grupicama i pojedinačno. Neki su u međuvremenu počeli paliti kamione. Teško pješadijsko naoružanje, artiljerija, komore i ranjenici ostavljani su na putu. Najznačajnija grupa, koja se probila, bila je glavnina 2. bataljona. Ona je na domak Mostara stigla tek kad je ovaj oslobođen, pa se, lutajući po bespuću Veleži i Prenja, uputila prema Konjicu. Sretno izbjegavši sudar sa 14. brigadom, ostavljajući usput i sama teže naoružanje, opremu i ranjenike, tamo je sa svega 300 vojnika stigla tek 16. februara. Raspoloživi podaci govore o još dvije grupe,[28] od kojih je prva stigla kasno uveče već istog dana u Bijelo polje, a druga se priključila grupi majora Zegera i, sutradan, stigla u Jablanicu.[29]

Ostaci glavne kolone borbene grupe »Vecel« u Bišini savladani su prije 12 sati 14. februara 1945. godine. Deseta brigada je zarobila nekoliko stotina preživjelih, među njima i 120 milicionera, domobrana i ustaša i 50 takozvanih pomoćnih dobrovoljaca (Hiwi) talijanske narodnosti, a zaplijenila 6 topova, 7 minobacača 81 mm, 12 minobacača 46 mm, 23 plamenobacača, 3 mitraljeza, tridesetak puškomitraljeza i oko 500 pušaka i automata, 8 poljskih kuhinja, 5 kamiona, 35 kola, 130 konja, 80.000 puščanih metaka, 500 topovskih granata, 10 radio-stanica i drugu ratnu opremu. U borbi je Brigada imala 7 poginulih i 3 ranjena borca i starješine. Među ostalima, poginuo je i Lazar Uljarević iz Odžaka kod Nevesinja, komandir voda u 2. bataljonu.

Tako je nevesinjski garnizon, koji je pred napad imao oko 2.500 vojnika i starješina, gotovo potpuno uništen. Od toga je samo deseti dio (230) izginuo u borbama za Nevesinje, dok su dvije petine (blizu

[27] W. Hubatsch, Hitlers Weisungen, für Kreigfukrung 1939—1945. Bernard und Graeft, Frankfurt an Main 1962, st. 298—299.

[28] Ove dvije grupe, kao i još nekoliko većih i manjih grupa koje su se probile iz okruženja u Bišini, imale su u daljem probijanju manje sreće. Na prostoru s. Kokorina—Kružanj—Banj Do, u Podveležju, dočekala su ih dva bataljona Trinaeste, a na Zimljima čitava 14. hercegovačka udarna brigada. U ovim borbama ostaci nevesinjskog garnizona izgubili su novih dvjesta a možda i trista vojnika.

[29] F. Schramal, Krigsschauplata Kroatien, str. 121—122. Dnevnik majora Bernara — AVII, Nja, kut 6, reg. br. 1/6.

1.000 uništene u gonjenju. Dok se jedna polovica (oko 150) milicionera razbježala, uglavnom kućama, najviše do 700 njemačkih vojnika probilo se do svojih jedinica u Bijelom polju, Jablanici i Konjicu.[30]

OSLOBOĐENJE MOSTARA

U neposrednim borbama za oslobođenje Mostara, pored glavnine 8. udarnog korpusa, učestvovala je i glavnina 29. udarne divizije. Podijeljenost komandovanja njenim brigadama i njihovo dejstvo na tri, rijekom Neretvom i masivom Veleži, odvojena pravca otežava da se o tom dâ cjelovita slika. Ni njihova dejstva ne mogu se posmatrati izolovano od stanja u jedinicama 8. korpusa, koje ovdje čine glavnu udarnu snagu i nose teret ukupnih napora.

Do 11. februara 1945. godine glavnina 8. udarnog korpusa bila je čitavim frontom izbila na liniju spoljne odbrane Mostara: Ljuti vrh — Crni vrh — Jastrebnika (k. 1139) — Trebinje — k. 1111 — k. 901 — Mikuljača (k. 564) — Mrđane i Keveljevača (k. 475) Mostarsko blato — s. Miljkovići — Varda (k. 331) — Dobretina (k. 262) — s. Jasenica i Baćevići u Mostarskom polju. Od Ljutog vrha na sjever, na istočnim kosama Čubulje, koje se spuštaju u kanjon Neretve, potisnut je sa Goranaca Izviđački bataljon njemačke 369. divizije, pa je jedva odolijevao napadima 2. dalmatinske proleterske brigade. Komandi 369. divizije bila je ova dionica željezničke pruge do Drežnice više nego dragocjena, pošto je, upravo tim pravcem, duž željezničke pruge, bila usmjerena korpusna rezerva.

Mjestimične prodore u položaje spoljne odbrane Mostara — koje su prethodnih dana bile ostvarile jedinice 9. i 26. divizije — neprijatelj je, trošeći posljednje rezerve, energičnim protivnapadima svaki put suzbio. Međutim, do tada postinguti rezultati, djelimično osvježenje zamorenih jedinica i istrošenost neprijatelja davali su nadu u mogućnost oslobođenja grada, a i za ovladavanje Gorancima (od strane 9. divizije) i mogućnost odsijecanja njegove odstupnice iz Mostarske kotline. Taj posljednji nalet ipak je trebalo temeljito organizovati, jer je neprijatelj, uvjeren u pristizanje pomoći, na svim pravcima pružao očajnički otpor.

Naknadna usaglašavanja među štabovima 8. korpusa i 29. divizije, kao i utvrđeno stanje na frontu, doveli su do izdavanja nove Korpusne i Divizijske zapovijesti od 12. februara 1945.[31] godine; njenim sprovođenjem u djelo okončana je ova etapa mostarske operacije. Usaglašenim zapovijestima početak odlučnog napada za konačno slamanje neprijatelja u Mostarskoj kotlini i Nevesinjskom polju predviđen je za 13. februar, s tim što je napad jedinica 29. divizije na lijevoj obali Neretve počinjao devet sati kasnije. Dilema oko odsijecanja neprijateljeve odstupnice — ili ostavljanja »ventila« — izgleda da je bila otpala. Za taj zadatak sada je angažovana 5 pjeadijskih brigada (16, pa 20 bataljona) i 2 artiljerijska diviziona.[32]

Deveta udarna divizija iz Goranaca trebalo je da se — istočnim kosama Čabulje — spusti u kanjon Neretve i ovlada željezničkom prugom od Raštana do Drežnice, a glavnina 14. hercegovačke brigade (2 bataljona) — sa Veleži iz rejona Zimlja, preko prevoja Porim u Bijelo polje. Naknadno su prema Bijelom polju upućena i preostala 2 bataljona 14. brigade, a 9. diviziji je naređeno da forsiranjem Neretve i fizički zatvori južni ulaz u kanjon Neretve, od Mostara prema Sarajevu.[33]

Odlučni napad za oslobođenje Mostara počeo je ujutro 13. februara 1945. godine. Sve se uglavnom odvijalo prema predviđenom planu, sem kod 9. udarne divizije. Sat prije početka opšteg napada na čitavoj desnoj obali Neretve glavnina 13. južnodalmatinske brigade, koja se nalazila u centru borbenog rasporeda i nastupala prema željezničkoj stanici Jadrine, došla je u sukob sa neprijateljem kod Čapruke (k. 927) i Vilenjaka (k. 807), a uskoro i sa druge dvije brigade prvog ešelona. Ispostavilo se da je neprijatelj jači, da se pred Divizijom nalaze jedinice koje su stigle od Sarajeva, a uskoro — i da se težište borbe prenosi na njen sektor. Naime, istovremeno sa pripremom odlučnog napada za oslobođenje Mostara i Nevesinja, Komanda njemačkog brdskog armijskog korpusa odlučila je (11. februara 1945), da svoju rezervu, ojačani 359. grenadirski puk (borbena grupa »fon der Hart), iz Hadžića željezničkim transportom uputi prema Mostaru.[34] Kako je u međuvremenu 9. divizija bila ovladala Gorancima, korpusna rezerva je noću 12/13. februara iskrcana u Dražnici i do zore posjela polazne položaje za napad s ciljem da, udarom preko Goranaca u leđa jedinicama 8. udarnog korpusa, rastereti mostarski garnizon pritiska na ovom najopasnijem pravcu. Iz rejona Cima i mostarskog rudnika uglja, komanda 369. divizije uputila joj je istovremeno u susret takođe značajne snage.[35]

Jedinice 29. divizije u ovom napadu učestvuju na tri pravca: 12. hercegovačka brigada, pod operativnom komandom 19. udarne divizije, na pravcu Čitluk — Mostar; ojačana 13. hercegovačka brigada na pravcu Domanovići — Buna — Mostar i 14. hercegovačka brigada, preko Veleži, prema Bijelom polju, dok je, po oslobođenju Nevesinja, 10. hercegovačka brigada trebalo da obrazuje II ešelon na lijevoj obali Neretve.

Po slamanju otpora na prvim položajima i pristizanju glavnine 19. divizije, dva bataljona 12. brigade izvučena su u divizijsku rezervu, a njena glavnina, podržana četom minobacača i baterijom brdskih topova 75 mm, u 14 sati 7. februara počela je napad na utvrđeno uporište neprijatelja na brdu Humac (k. 152), kao i položaje u selima G. i D. Jasenica, na neposrednim prilazima Aerodromu. Ni napadi 8-og (u 5,30 sati), 9-og (u 12.45) i 10-tog uveče, kao ni na

[30] Izveštaj štabova 13. i 14. brigade od 16. i 20. 02. 1945. Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 96 i 118.

[31] Zapovjest načelnika štaba 29. divizije od 14. 02. Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 110.

[32] Dnevnik majora Bema AVII, k. 6 reg. br. 1/5 i 1/6.

[33] AVII, ANOP-a k. 40, reg. br. 97, 259, 414, 728, 850, 969 i 1147.

[34] 7. februara iz rejona Han Pijeska izvučena je borbena grupa »fon der Harrt« radi intervencije u Mostaru.

[35] Izveštaj štaba 9. udarne divizije od 21. 02. 1945. Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 120

pravcu glavnog udara Divizije, nisu dale rezultate. Na dobro utvrđenim položajima neprijatelj se uporno branio, a njegova brojnija i teža (veći kalibri i dometi) artiljerija uspješno je sa Aerodroma kontrabatirala baterije Artiljerijskog diviziona 19. divizije.

Jedanaestog februara u zoru okružena posada sa Humca se neopaženo izvukla prema Aerodromu. Brigada to nije opazila, pa je pred napad, predviđen za 6.30 sati, po praznom uporištu izvršena artiljerijska i minobacačka priprema. Tek kada se krenulo na juriš, primijećno je da je neprijatelj napustio položaje.

Noću 11/12. februara na pravcu glavnog udara Divizije pred položajima na Vardi, zamorenu 14. brigadu smijenila je 6. udarna brigada, pa je 12. II u 6.30 izvršen novi napad, u kome je glavnina 12. hercegovačke brigade, spustivši se u Mostarsko polje, vršila pritisak prema selima Jasinica i Rodoč, obezbjeđujući istovremeno sada otkriveni desni bok Divizije na Neretvi. Uporni neprijatelj je protivnapadom na težištu zaustavio i ovaj napad, pa Divizija prelazi na noćne napade ponovljene 12/13. i 13/14. februara. Neprijateljeva odbrana ni u ovim napadima nije slomljena, iako su se dijelovi 19. divizije duž Mostarskog blata, preko Orlovca probili i uspostavili vezu sa jedinicama 26. divizije, koja je nastupala od Ličtice. Tek 14. februara oko podne savladan je otpor na Vardi i, dok je 6. brigada sa tri bataljona gonila neprijatelja prema gradu, njen 1. bataljon pomogao je 12. hercegovačkoj brigadi da zauzme k. 262 (Dobretina) i, preko Uloga, izvršio bočni pritisak na neprijatelja u s. Rodoč. Poslije nekoliko uzastopnih juriša otpor neprijatelja i na ovom pravcu je skršen. Brigada je ovladala G. Jasenicom, Aerodromom i k. 262, a potom se natisnula za bježećim neprijateljem, preko s. Rodoč i Tatar, te sa tog pravca upala u Mostar. Istovremeno su, preko Varde i Huma, u grad upala i druga dva bataljona Brigade, koji su se nalazili u rezervi 19. divizije. U uličnim borbama neprijatelj je do 17 sati protjeran i dio Mostara na desnoj obali Neretve bio je slobodan, a pošto su mostovi još ranije bili stavljeni pod vatru, sada je, uz podršku tenkova. počeo i prelaz na lijevu obalu.

Za vrijeme od 8. do 14. februara 1945. godine 12. brigada je na mostarskom Aerodromu zarobila 151 domobrana, a na njenom odsjeku fronta neprijatelj je imao 250 mrtvih (uglavnom njemačkih vojnika i ustaša). Tom prilikom zaplijenjena su 3 ispravna topa 150 mm, 1 minobacač 81 mm, 3 mitraljeza, 10 puškomitraljeza, preko 150 pušaka, 7 automata, 2 PA mitraljeza, oko 40 pištolja, 50.000 puščanih metaka, 1 putnički i 1 teretni automobil, 4 motocikla i dosta druge opreme. Iz sastava Brigade 20 boraca je poginulo. 46 ranjeno a 5 nestalo.

Napad prema Mostaru jedinica Divizije počeo je istog dana, ali, poslije podne (u 15 sati). To je bilo uslovljeno sadejstvom u napadu na garnizon u Nevesinju, koji je apsorbovao značajne snage. Zbog toga su se 13. hercegovačkoj brigadi, koja je glavninom preko Bune i Bišća napadala prema južnom logoru u Mostaru i 14. brigadi, koja je sa Veleži napadala prema Bijelom polju, zadaci morali izvesti kroz zadatke u razaranju neprijateljevih snaga na ova dva vrlo osjetljiva pravca i uspostavljanju kontinuiteta u okruženju Mostarske kotline. Ove dvije brigade trebalo je zapravo da dođu do izražaja tek po oslobođenju Nevesinja, kad im se vrate tamo angažovani

bataljoni. One su premda gotovo bez podrške, ipak uložile velike napore i, na oba pravca, postigle početne uspjehe.

Tako je 13. hercegovačka brigada, pred čijim frontom su se nalazile i sada snage jače od nje, (poslije izvlačenja teških haubičkih baterija 649. obalskog artiljerijskog puka KoV, i gubitaka pretrpljenih u bombardovanju 10. februara) već u napadu 13. februara bila ovladala jednim od dva uporišta na svom pravcu. Front 13. brigade ostao je i u napadu isti kao i u periodu odbrane. Uprkos podršci od 5 artiljerijskih oruđa, front od 16 kilometara vazdušne linije nije bilo moguće efikasno pokriti sa oko 1.200 boraca, premda je i neprijateljeva linija odbrane na većem dijelu bila grupno posjednuta. Uporišta na nevesinjskoj cesti, Kukinjača (tt. 1217), žandarmerijska stanica Bišina u dragi Bakračuši, Dubravica (sa glavnom otpornom tačkom u Tanovića hanu), Gnjilo brdo (tt. 650) i Busak, činila su jednu cjelinu. Njih je posjedao nepotpun njemački alarmni bataljon (pod komandom artiljerijskog majora Zegera (Seger), ojačan baterijom brdskih topova (vatreni položaji na Busku). Njegov prvenstveni zadatak je bio obezbjeđenje odstupnog pravca 369. grenadirskom puku iz Nevesinja, pa je vjerovatno njemu bio i potčinjen. Drugu cjelinu činili su položaji na rijeci Buni koji su, čvorovima odbrane u Blagaju i Buni, zatvarali pristup Mostaru sa juga. Njih je po povratku iz ispada ponovo posjeo 4. bataljon ustaškog 9. stajaćeg djelatnog zdruga,[36] podržan sa po jednom poljskom i protivtenkovskom baterijom i ojačan četom milicije i bar jednom njemačkom četom alarmnog sastava.

Zbog kraće artiljerijske pripreme, Brigada je napad počela sat prije nego glavnina u Nevesinjskom polju. Treći i 4. bataljon, koji su napadali uporišta na nevesinjskoj cesti, podržani su bili samo minobacačkom vatrom i jednim protivtenkovskim topom, dok su 1. i 2. bataljon, na pravcu Bišća, bili podržani baterijom Haubičkog diviziona Artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa (2 oruđa 149 mm) i Protivtenkovskom baterijom Artiljerijskog diviziona 29. divizije (3 topa 57 mm). Zbog slabe vidljivosti 12. februara, kao i zbog potrebe koja je iskrsla da se 13. februara avijacija koncentriše na tučenje pristižuće korpusne rezerve, izostala je planirana neposredna aviopodrška, ali je njeno svakodnevno prisustvo u Mostarskoj kotlini imalo vidljiv moralni efekat na trupe s obje strane fronta.[37]

Svaki bataljon je napad vršio obuhvatno, a 1. bataljon, još i uz forsiranje Bune kod Lozina i Kosora. Borci su napade ponavljali do 24 sata, a onda je, po dobijenom obavještenju da je napad na Nevesinje odložen, Brigada povučena na polazne položaje, iako je njen 2. bataljon, koji je napad za oslobođenje Blagaja vršio preko Stjepan-grada, bio ovladao svojim napadnim objektima. Taj predah je izgleda iskoristio ustaški 4. bataljon.*

Kada je uveče 13. februara 1945. godine komanda njemačke 369. pješadijske divizije analizirala situaciju dana, konstatovala je slije-

---

[36] Izveštaj stožera ustaškog 9. stojaćeg djelatnog zdruga 01. 02. 1945. Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 169.

[37] Relacija štaba 13. hercegovačke brigade za februar 1945. god. AVII, ANOP k. 1146—8, reg. br. 7/4.

* Demoralisan neuspjelim ispadom i gubicima u vazdušnom napadu na Blagaj tri dana ranije, bataljon se tom prilikom povukao prema Mostaru.

deće: Položaji na desnom krilu zapadno od Neretve su napušteni, protivnapad nije uspio, tako je Jastrebinka (k. 1139) ostala u rukama 26. divizije. Nešto kasnije, jedinice NOVJ, uz snažnu podršku tenkova, konačno su ovladale Mikuljačkom (k. 564), najjače branjenom tačkom na neposrednim prilazima Mostaru. Ustaško-domobranske »snage potpuno razbijene i nisu više sposobne za borbu«. Ostaci 370. grenadirskog puka i 909. tvrđavski bataljon jedva odolijevaju novim napadima. U Mostaru i Raštanima zbog sabotaže iskočile iz šina dvije lokomotive, personal pobjegao, željeznički saobraćaj prema sjeveru obustavljen. Natovareni teški topovi 649. artiljerijskog obalskog puka KoV nisu mogli biti otpremljeni. Na desnoj obali Neretve koncentrični napadi na Nevesinje i dalje do Bune podržani tenkovima i artiljerijom počeli od 15 sati. Kod Nevesinja 1 tenk uništen i dva oštećena. Do 22 sata svi napadi su odbijeni. Napadi neprijatelja na drum Mostar — Konjic kod sela Potoci (u Bijelom polju) odbijeni alarmnim jedinicama. Napad korpusne rezerve od Drežnice zaustavljen na liniji s. Vlastak s. Mandići. Jedino je njeno lijevo krilo uhvatilo vezu sa 369. izviđačkim bataljonom, koji se probio na sjever. Jaki sopstveni gubici, naročito u (njemačkom) komandnom kadru. Komandant 116. izviđačkog bataljona i komandanti svih bataljona 370. grenadirskog puka poginuli. U takvoj situaciji, general Rajnike je povukao jedini mogući potez. Naredio je 369. grenadirskom puku da u toku noći napusti Nevesinje i povuče se u Mostar,[37a] kako bi cjelokupnim preostalim snagama sutra pokušao proboj iz okruženja koje je tog dana nagoviješteno izbijanjem glavnina 13. južnodalmatinske i 14. hercegovačke brigade na željezničkoj stanici Jadrini, odnosno u obodna sela Bijelog polja.[38]

Obaviještena o tome da neprijatelj napušta Nevesinje, 13. brigada je energično obnovila napade na čitavom frontu. Težište je sada, razumljivo, bilo na nevesinjskoj cesti, jer najvažnije je bilo spriječiti neprijateljevo povlačenje u Mostar. U ranim jutarnjim satima Brigada je ovladala Mukinjačom (tt. 1217) i žandarmerijskom stanicom Bišinom, te izrazdvajala ostala uporišta. To je 369. puk primoralo na oprez u odstupanju i omogućilo da ga 10. brigada susitgne na najnepovoljnijoj dionici Bišinske klisure.

Do 11 sati svim bataljonima je uspjelo da neprijatelja potisnu iz uporišta i da ga natjeraju u bjegstvo. Goneći neprijatelja, koji je samo djelimično uspio da organizuje povlačenje i zaštitu odstupnih kolona, prva dva bataljona su do mraka upala u južni dio grada (južni Logor, vojna Bolnica, Tvornica duhana) i tu zarobili 80 njemačkih vojnika. Zbog stalnog nailaska grupa i grupica, koje su se bile probile iz Bišine, za čije uništenje su 3. i 4. bataljon morali da odvajaju snage, majoru Zegeru je uspjelo da, pored jedne polovine svog Alarmnog bataljona, u rejonu Buska prikupi i oko 200 vojnika koji su se probili iz Bišine. Ostavljajući teško naoružanje i ranjenike, i ne obazirući se na gubitke u marševskoj koloni, odstupio je kroz Podveležje, i preko s. Opine, spustio se u Bijelo polje, a zatim u Jablanicu.[39] Ostatak dana 3. i 4. bataljon 13. brigade proveli

[37a] Dnevnik majora Bema, AVII, Nja. k. br. 6 reg. br. 1/6.
[38] Izveštaj štaba 9. divizije od 19. 02. 1945. Zbornik, tom. IV, knj. 33. dok. 56.
[39] F. Schramal, Krajegsskamplatz Kroaiten str. 121—122.

su na prostoru Kokorina — Kružanj — Banj Do, u uništavanju preostalih neprijateljskih grupa koje su stalno nailazile. U njihovu gonjenju po vrtačama Podveležja noć ih je zatekla na liniji Svinjarina — Gnojnice, odakle su, sutradan, sišli u oslobođeni Mostar.[40]

U borbama na sektoru 13. brigade neprijatelj je imao 250 mrtvih (od čega 2 viša i 13 nižih oficira) i 80 zarobljenih. Brigada je zaplijenila 4 poljske haubice, 2 brdska topa, 2 protivtenkovska topa, 5 minobacača 81 mm, 3 mitraljeza (»Breda«), 16 puškomitraljeza, 224 puške i automata, 60.00 puščanih metaka, 30 konja, 10 kola sa zapregom i mnogo druge opreme. U toku borbe poginulo je 10 boraca i starješina, a ranjeno ih je 46.[41]

Pošto je prethodnih dana (6. i 7. februara) 14. brigada bila očistila sela gornjeg Nevesinjskog polja i Zimalja od milicije i četnika, 14. brigada je bila takođe podijeljena na dva pravca. Drugi i 4. bataljon učestvovali su sa glavninom Divizije u napadu za oslobođenje Nevesinja. U prvom napadu (10. februara) Četvrti bataljon je bio u sastavu divizijske rezerve. Zbog drugačijeg plana napada 13/14. februara, kao i potrebe da i ona čini organsku cjelinu, divizijsku rezervu su obrazovali bataljoni 14. brigade.

Prvi i Treći bataljon iz rejona Hansko Polje i Ćesim već od 8. februara bili su orijentisani prema Bijelom polju, ali — nije jasno zbog čega to dejstvo nisu ispoljili prije 13. februara.

Zapovješću načelnika štaba 29. divizije od 12. februara 1945. godine ovaj zadatak je ponovljen, pa su bataljoni pokrenuti preko prevoja Prijevorac i Potporim prema Bijelom polju. U noćnom napadu 13/14. februara očišćena su sela: Kuti, Livač Potoci, Lišani, Humi i Željuša, čime je i druga odstupna komunikacija prema Sarajevu bila presiječena. Tom prilikom ubijena su dva njemačka vojnika, 2 ustaša i 5 milicionera, a zarobljeno je 5 milicionera i 2 četnika. Zaplijenjen je 1 puškomitraljez, 5 pušaka i 2 pištolja. Protivnapadom alarmnih jedinica prištapskih dijelova 369. divizije bataljoni su potisnuti sa druma, ali su se održali u selima Kuti i Humi.[42]

Odmah po oslobođenju Nevesinja (14. februara) i ostala dva bataljona 14. brigade, koji su kod Nevesinja činili divizijsku rezervu upućeni su preko Zimalja prema Bijelom polju. Brigada, međutim, ni sada nije objedinjena. Dok su dva bataljona u Bijelom polju i dalje vršila pritisak na njemačke odstupajuće kolone, bataljoni su na Zimljima, oko 16 sati, naišli na njemačku kolonu koja je izbila iz Podveležja preko prevoja Brasina. Bio je to možda 2. bataljon 369. grenadirskog puka, kome se usput pridružila i jedna grupa iz Blagaja. Borba je trajala 30 sati, pa je njemačkom bataljonu uspjelo tek 15. februara u mrak da se sa nekoliko stotina vojnika izvuče prema Konjicu. Na poprištu su ostala 194 leša, zaplijenjeno je 8 puškomitraljeza, 1 mitraljez, 200 pušaka, 4 automata i 5 pištolja.

Bataljoni u Bijelom polju za to vrijeme su ubili 120 neprijateljskih vojnika i zaplijenili 2 topa 75 mm, 5 puškomitraljeza, 130

[40] Izveštaj štaba 13. brigade od 16. 02. 1945. Zbornik, tom. IV, knj. 33, dok. 96.
[41] Izveštaj štaba 13. brigade od 16. 02. 1945. Zbornik, tom. IV knj. 33. dok. 96.
[42] Zbornik, tom IV, knjiga 33, dok. 72.

Jedinice 29. hercegovačke divizije ulaze u oslobođeni Mostar.

pušaka, 5 automata, 15 konja, 4 kamiona, 8 motocikla i, uglavnom u neevakuisanim skladištima, 5 vagona artiljerijske municije. Petnaestog februara u Bijelo polje je iz Mostara stigla i 1. dalmatinska brigada 26. divizije, ali se neprijatelj već bio povukao. Gubici Brigade su bili minimalni — tri borca su poginula a 4 ranjena. U Brigadu se, međutim, javilo ili je mobilisano (do 19. II) 250 novih boraca.[43]

Tako je 14. hercegovačka brigada, koja je u početku ove odlučujuće etape mostarske operacije bila nešto manje angažovana, ovog posljednjeg dana te etape bila jedina jedinica Divizije koja je na lijevoj obali Neretve još bila u kontaktu sa neprijateljem. U tim posljednjim borbama, iako razdvojena, postigla je rezultate slične onima koje su postigle starije brigade.

Na kraju opisa ove etape treba reći da se u njenom toku već od 10. februara osjetilo sadejstvo i 10. udarne divizije 5. korpusa. Pritisak njene 17, a potom i 9. krajiške brigade na željezničku prugu Mostar — Konjic — Sarajevo, postepeno su se slivali u cjelinu sa pritiskom 11. hercegovačke brigade na garnizon u Konjicu i prugu prema Ivan-sedlu, kao i udarima obje lovačke eskadrile po željezničkim kompozicijama u pokretu i željezničkim stanicama. Nekoliko prekida željezničke pruge kod Raštana, Lištića, Podorašca, Tarčina, te u Mostaru i Konjicu, onemogućilo je puniju evakuaciju materijala i usporilo pristizanje rezerve 21. brdskog armijskog korpusa od Sarajeva.

[43] Izveštaj štaba 14. brigade od 20. 02. 1945. Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 118.

Dvadeset deveta udarna divizija u ovoj etapi, zbog činjenice da se našla u neadekvatnom rasporedu (koja je naprijed objašnjena) nije dejstvovala kao cjelina. Zato su njeni rezultati unekoliko zamagljeni prisustvom daleko brojnije, bolje naoružane i avijacijom efikasno podržane glavnine 8. udarnog korpusa, koja je, uz to, bila koncentrisana na glavni objekt operacije. Prema sumarnom izvještaju štaba 29. udarne divizije od 19. februara 1945. godine štabu 2. udarnog korpusa,[44] na njenom frontu, u ovom periodu, neprijatelj je imao 2.062 mrtva i 270 zarobljenih. Zaplijenjeno je 28 artiljerijskih oruđa, 15 minobacača 81 mm, 113 mitraljeza i puškomitraljeza, 1.400 pušaka, 51 automat, 270.000 puščanih metaka, 9 kamiona, 7 putničkih automobila, 14 motocikla, 45 kola, 160 konja, veće količine artiljerijske municije, hrane i vojne opreme. U borbama Divizija je imala 70 poginulih, 196 ranjenih i 4 nestala, ali je njene redove popunilo blizu 1.000 dobrovoljaca, od čega oko 300 prebjega, prvenstveno iz redova razbijene milicije, domobrana i četnika.

GONJENJE NEPRIJATELJA I OSLOBOĐENJE JABLANICE, OSTROŠCA I KONJICA

Gotovo istovremeno kada je čitav Mostar oko 20 sati 14. februara 1945. godine bio slobodan, komanda njemačke 369. divizije koja je svoje komandno mjesto toga dana već bila premjestila u Jablanicu, izdala je zapovijest za odstupanje prema Jablanici i Konjicu. U zaštitnicu je određen 909. tvrđavski pješadijski bataljon, ojačan preostalim dijelovima 369. protivtenkovskog diviziona, a sa zadatkom da u toku noći u Bijelom polju prihvati ostatke 369. grenadirskog puka. Pred zoru 15. februara zaštitnica će napustiti Bijelo polje i kod s. Mandića, u naslonu na 359. grenadirski puk, obrazovati odbranu na ulazu u kanjon i na lijevoj obali Neretve.

Shvatanje štaba 8. udarnog korpusa, da je oslobođenjem Mostara zadatak u potpunosti izvršen,[45] stvorilo je neprijatelju veoma dragocijeno vrijeme. Komanda 21. brdskog armijskog korpusa tek pošto je — makar i »post festum« — potvrđena saglasnost Hitlera za napuštanje Mostara, konstatujući da su trupe u Hercegovini »jako osakaćene« ali i da je izostalo očekivano i energično gonjenje, naredila je izvlačenje svojih rezervi i odobrila odstupanje. Za sređivanje razbijenih jedinica 16. februara 1945. godine naređeno je da se iste prikupe ovako: ostaci 369. grenadirskog puka na Ivan-sedlo; — ostaci 370. grenadirskog puka u Konjic; — ostaci 369. artiljerijskog puka u Tarčin; — 369. protivtenkovskog bataljona na Ilidži; — 369. pionirski bataljon u Podorašcu; — 369. bataljon za dotur u Pazariću; 369. izviđački bataljon u Rami. Ustaški 9. stajaći djelatni i domobranski 2. gorski zdrug trebalo je da se zadrže uglavnom u zatečenim rejonima. Ustaše u rejonu Rama — Ostrožac, a domobrani u rejonu Lišićići — Konjic — Ivan-sedlo. Obje komande divizija, sa ostalim pristapskim jedinicama i pozadinskim ustanovama, premje-

[44] Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 110.

[45] Izveštaj štaba 8. korpusa vrhovnog štaba NOV i POJ od 25. 02. 1945. Zbornik, tom IV knj. 33, dok. .136 i 102.

štene su u Pazarić i Sarajevo, s tim da istaknuto komandno mjesto ostane u Podorašcu. Sutradan je riješeno da se razbijene pješadijske jedinice 369. divizije objedine u 370. grenadirski puk od 3 bataljona, a artiljerijske — u 369. divizion sa tri baterije (11 topova). Divizijske ustanove, 369. pionirski bataljon i 369. bataljon za dotur (iako nepotpuni) zadržali bi dosadašnje formacije. Također, zbog gubitaka, trebalo je 116. izviđački bataljon svesti na Teški i jedan Biciklistički eskadron. Za sređivanje i disciplinovanje ustaško-bomobranskih formacija iz Zagreba je stigao lično ustaški general Vjekoslav Maks Luburić, šef odbrambenog odjeljenja Ustaške nadzorne službe. Pored više drugih personalnih promjena, on je umjesto pobjeglog (zarobljenog) generala Corna, za novog Komandanta 9. gorske divizije postavio generala Gaščića.[46]

Po oslobođenju Mostara glavnina 8. udarnog korpusa i glavnina 29. udarne divizije prikupile su se u toku 15. februara u Mostaru, Ličtici i Nevesinju radi odmora, popune i pripreme za slijedeće zadatke. Mjesni komitet KPJ, koji od 1941. godine efikasno organizuje i rukovodi otporom u okupiranom gradu, sa Gradskim narodnooslobodilačkim odborom (formiranim još 1941. godine) i razgranatom mrežom i ostalih društveno-političkih organizacija narodnooslobodilačkog pokreta, izašli su iz ilegalnosti. Iz ilegalnosti su izašle i udarne grupe, koje su kidanjem kablova spasile mostove od uništenja, kao i neke druge značajne objekte u gradu od razaranja koje je bio planirao i pripremio okupator. Već prvog dana u grad je stigla i Komanda mjesta, pa je obnova života u svakom pogledu brzo napredovala. Grad se zapravo u trenutku preobrazio. Početak spontanih manifestacija, izraženih u slobodnoj pjesmi i vatrometu raznobojnih raketa i rafala svjetlećih metaka iz automatskog oružja, veoma se snažno dojmio i njemačkih vojnika, koji su se, uveče 14. februara, u bjekstvu od Nevesinja probili nadomak grada, i tu, na padinama Veleži, u strahu i nedoumici šta da rade sačekali jutro.[47]

Veselje na ulicama i narodna kola zapravo i nisu prestajali, pa se, valjda i zbog toga zaboravilo da u izvještajima zabilježi datum održavanja defilea oslobodilaca. U njemu su učestvovale jedinice i 8. udarnog korpusa i 29. divizije, a naročito snažan utisak ostavila je 1. tenkovska brigada NOVJ i brojna artiljerija oba korpusa. Na kon defilea na glavnom trgu Musali (danas Trg 14. februara), gdje su i leševima obješenih mostarskih omladinaca okupatori pokušavali zastrašiti grad, održan je veličanstven narodni miting. I dok je na njegovim zidovima još stajao natpis »Soldatenheim«, sa balkona hotela »Neretva« borcima i narodu govorili su proslavljeni komandanti i predstavnici oblasnih rukovodstava Partije, narodne vlasti i društveno-političkih organizacija NOP-a.

Mostar je, prema pisanju »Oslobođenja«, tih dana[48] bio već dao 2.000 boraca za Narodnooslobodilačku vojsku i partizanske odrede Jugoslavije, a teško stečenu slobodu platio je sa preko 700 najboljih

[46] Dnevnik majora Bema AVII, Nja kut. 6 reg. br. 1/6.
[47] Opis njemačkog narednika Zubla (Ziebl) iz 2. bataljona 369. grenadirskog puka.
[48] Nikola Milićević: »OSLOBOĐENI MOSTAR« »Oslobođenje br. 24. 7. marta 1945.

sinova i kćeri, pretežno u najboljem cvijetu mladosti. Za sudbinu još 200 rodoljubivih građana Mostara u koncentracionim logorima širom Evrope još nije se znalo. Mostar, koji je uz to dao veliki broj žrtava fašizma, sada je novim dobrovoljcima, uglavnom najmlađima — i kao od početka masovno ženskom omladinom — popunjavao jedinice NOVJ.[49]

Dok se u Mostaru slavila pobjeda, u dodiru sa odstupajućim neprijateljem bile su samo 9. dalmatinska divizija i 14. hercegovačka brigada, iako su u gonjenje bile upućene još i 1. dalmatinska (iz 26. divizije) i 12. hercegovačka brigada. Prva je 15. februara na padinama Čabulje potiskivala poraženu borbenu grupu »Fon der ahrt« prema Drežnici, kojom je i ovladala sutradan, a druga je na Veleži razbijala ostatke 2. bataljona 369. grenadirskog i jednog diviziona 369. artiljerijskog puka. Zbog lošeg vremena učinak avijacije, koja nije bila ni orijentisana na tučenje odstupajućeg neprijatelja, bio je neznatan. Time je njena podrška u ovoj operaciji i okončana.[50]

Izgubljeni dodir sa neprijateljem petnaestog februara uspostavljen je tek osmnaestog. Naime, tog dana štab 8. korpusa izdao je zapovijest za pokret svojih jedinica na zapad, radi učešća u završnim operacijama prema Rijeci i Trstu; 29. udarna divizija otada ponovo samostalno rukovodi daljim borbama u okviru mostarske operacije.[51]

Pošto je dan ranije iz Mostara prebačena u Bijelo polje, 13. hercegovačka udarna brigada je, 18. februara 1945. godine, na liniji Jasenjani — Čitluk smijenila 1. proletersku dalmatinsku brigadu i, istog dana, bez borbe ovladala Drežnicom i Grabovicom, jer se pokret njena dva bataljona podudarao sa povlačenjem njemačkih zaštitnica na karaulu Aleksin han. Izostalo gonjenje u prethodna tri dana omogućilo je neprijatelju da organizuje sistematsko rušenje željezničke pruge i svih objekata u kanjonu Neretve, što je, slijedećih dana, veoma otežalo nastupanje jedinica Divizije.[52]

Sutradan su u rejon Grabovice pristigla i dva bataljona (1. i 5) 10. hercegovačke brigade, ali ih je njemačka zaštitnica na porušenim mostovima kod Aleksin hana i Karaule lako zaustavila, pa su zanoćili u Divoj Grbovici. Dva bataljona 13. brigade, upućena planinskom stazom u obilazni manevar prema Glogošnici, savladala su na Risovcu (k. 1035) neprijateljevo bočno obezbeđenje i tako primorali neprijatelja da se sa Aleksin hana i Karaule ubrzano povuče u Jablanicu. Prvi i Treći bataljon 13. brigade nastavili su, međutim, bočno nastupanje iz kotline Glogošnice i, preko sela Krstac, 20. februara izbili kod s. Paparsko na drum Jablanica — Ostrožac. To je glavnini Trinaeste i 2. bataljona 10. brigade, koji su objema obalama Neretve nastupali kanjonom, otvorilo put. Neprijatelj se nije smio zadržati ni u Jablanici, pa su je, istog dana, brigade zajednički oslobodile. Neprijatelj je sistematski vršio zaprečavanje, kidajući eksplozivom

[49] Mensur Seferović: »PRED OČIMA GRADA«, Mostar 1976.
[50] Izvještaj 1. i 2. lovačke eskadrile NOVJ od 15. 02. 1945. Zbornik, tom X knj. 1, dok. 262 i 263.
[51] Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 102.
[52] Dnevnik majora Bem-a, AVII, Nja. k. 6, reg. br. 6/1.

svaku željezničku šinu i sijekući specijalnim ralom svaki prag, pa, je između ostalog, eksplozijom čitava dva vagona trinitrotrotuola uništio i željeznički tunel kod željezničke stanice Prenj. Udarna grupa Jablaničke partijske organizacije, štićena vatrom naoružanih omladinaca iz s. Luga, uspjela je, međutim, da presijecanjem kabla sačuva najvažniji most u Jablanici, poznat iz bitke na Neretvi.[53]

Do Rame neprijatelj se, zaštićen vodenom preprekom, bezbjedno povukao desnom obalom Neretve, kuda su tada išli i drum i željeznička pruga, ali su njegovi dijelovi, po prelasku druma na lijevu obalu Neretve, između Papraskog i Kuka, pretrpili znatne gubitke. Iznenađeni neprijatelj je imao 40 mrtvih, a zaplijenjen je i jedan ispravan brdski top, 30 pušaka, 4 automata, 4 pištolja i 5.000 puščanih metaka. Bataljone, angažovane odbijanjem ustaškog protivnapada iz Ostrošca, iznenada je napala glavnina neprijateljeve zaštitnice i preotela neblagovremeno sklonjeni top. Poslije početnog neuspjeha ustaškog bataljona, prema Papraskom je upućen i 369. izviđački bataljon, tako da je neprijatelj sada bio u mogućnosti da zaustavi dalje nastupanje Brigade.[54]

Izbijanjem, po dva bataljona 10. i 13. brigade naveče 20. februara 1945. godine u Ramu i Paprasko, jedinice 29. udarne divizije uspješno su ovladale čitavim kanjonom srednje Neretve. Ovog dana je uhvaćen čvršći kontakt sa neprijateljevom glavninom, raspoređenom u proširenoj dolini Neretve, od Ostrošca do Konjica. Ona još nije bila prebrodila krizu poslije poraza, ali su mnoge mjere disciplinovanja i sređivanja jedinica bile već u toku, pa napadi. iz pokreta više nisu mogli donositi rezultate.

Za ova tri dana i 14. hercegovačka brigada je već bila, preko Prenja, pravcem Hansko polje — Čičevo — Borci, desnim krilom kod Ljute uspostavila vezu sa 11. brigadom i, preko D. Bijele, Turije i Zaslivlja, produžila svoj front pritiska na garnizon u Konjicu. Njeno lijevo krilo sa Gašinog brda (k. 593) ugrozilo je vezu drumom između Konjica i Ostrošca. U toku pokreta i ovladivanja položajima, Brigada je ubila 67 i zarobila 1 neprijateljevog vojnika, zaplijenila 35 pušaka i 3 automata, dok je sama imala 3 poginula i dva ranjena borca.[55]

Izbijanjem Brigade na sjeverne padine Prenja, likvidirani su i posljednji ostaci organizovanog četništva; raspala se njihova posljednja, Konjička brigada. Malobrojno jezgro, mahom zločinom kompromitovanih, na čelu sa komandantom Žarkom Savićem, odstupilo je preko Treskavice u Kasindo, dok se većina (njih oko 100) rasula ili stupila u Brigadu. Zaplijenjena je arhiva Brigade, zatim po 1 minabacač 81 i 46 mm, 2 mitraljeza, 30 pušaka i drugo.[56]

Osamnaestog februara ponovo se jače aktivirala i 11. brigada. Njen 3. bataljon je izvršio fiktivni napad na domobransku posadu

[53] Rodoljub Pejatović »Jedan život na mostu«, »Borba« od 8. maja 1962.
[54] Izveštaj štaba 13. brigade od 25. 02. 1945. Zbornik, tom IV knj. 33, dok. 138.
[55] Relacija štaba 14. brigade za februar 1945. Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 118.
[56] Relacija štaba 14. brigade za februar 1945. AVII, ANOP, k. 1146-B, reg. br. 6/4.

električne centrale u Ljutoj; tom prilikom predalo se 30 domobrana, a dva su ubijena. Uoči toga dana, iz Konjica je dobrovoljno sa oružjem (2 puškomitraljeza, 25 pušaka i 12 pištolja) izašlo još 9 oficira i 23 domobrana, pripadnika artiljerijskog diviziona 2. gorskog zdruga. Ovladivanjem centralom u Ljutoj, Konjic je ostao bez električne energije. Svi uređaji ostali su neoštećeni, ali je rad odmah obustavljen, pošto je to bio jedini izvor električne energije za garnizon u Konjicu. Zaplijenjeno je 6 puškomitraljeza i 25 pušaka. Uskoro je iz Nevesinja naišla grupa od 36 njemačkih vojnika; grupu je Bataljon, kod s. Špiljana, uništio zaplijenivši tri automata i 30 pušaka.

Zbog nepouzdanosti domobrana, 19. februara njemačka komanda 369. divizije — čije komandno mjesto se od tog dana nalazi u Podorašcu — smijenila je 2. bataljon 2. brdskog zdruga i dovela umjesto njih ustaše, a garnizon pojačala svojim jedinicama koje su oslobođene napuštanjem kanjona Neretve, Jablanice i Rame. Istog dana preduzela je i napad 1. i 3. bataljonom 370. grenadirskog puka. Uz podršku artiljerije i tenkova, neprijatelj je u toku dana ovladao linijom Đedinovac (k. 664) i — Zlatar (k. 878) — Smiholje (k. 717), ali je Brigada, u protivnapadu slijedećeg dana, povratila Đedinovac i Smiholje. Neprijatelj je zadržao Zlatar i, na taj način, otklonio neposrednu opasnost za Konjic. U ovim borbama Brigada je imala 7 poginulih i 7 ranjenih boraca. Neprijateljevi gubici u izvještaju štaba Brigade procijenjeni su na 42 mrtva. Zaplijenjeno je 13 pušaka.[57]

Iako borbe za ponovno oslobođenje Travnika još nisu bile okončane, štab 5. udarnog korpusa, već od 13. februara, više je angažovao svoju 10. udarnu diviziju (bez 7. brigade) prema željezničkoj pruzi Ostrožac — Konjic — Sarajevo. Njena 9. udarna brigada iz Kreševa, podržana vatrom Artiljerijskog diviziona, morala je prethodno likvidirati ustaško uporište u s. Lepenici, da bi, tek onda, izbila na prugu (od Tarčina do Blažuja). Noću 17/18. februara obje brigade ove divizije počele su intenzivne napade na željezničku prugu. Do 20. februara 17. udarna brigada, podržana svojim Artiljerijskim divizionom, napala je ustaška i domobranska uporišta od Konjica do Ostrošca, ali je likvidirala samo Kotlare i 4 bunkera u Lisičićima. U borbama je ubijeno 29, ranjeno 35 i zarobljeno 27 ustaša, domobrana i milicionera, a zaplijenjeno 5 puškomitraljeza, 2 minobacača 46 mm, 29 pušaka, 2 automata, 6 pištolja i veća količina pješadijske i minobacačke municije.[58] Deveta udarna brigada, koja se više angažovala na zasjede na otvorenoj pruzi, postigla je još bolji efekat. U borbama od 17. do 20. februara ona je izbacila iz stroja 257 neprijateljskih vojnika.[59]

Do 21. februara 1945. godine, prema odstupajućoj mostarskoj grupaciji neprijatelja, stisnutoj u uskom proširenju ostrožačke kotline i duž pruge Konjic — Ivan-sedlo, već se bilo grupisalo četiri i po brigade NOVJ. Samo jedna od njih, Ramska brigada, raspolagala je sa nešto artiljerije. I njen Artiljerijski divizion sastojao se od svega četiri topa 75 mm (Brdska baterija) i četiri minobacača 81 mm

[57] Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 80.
[58] Zbornik, tom IV, knj. 33 dok. 141
[59] Zbornik. tom IV, knj. 33, dok. 106 i 116.

(Minobacačka baterija).[60] Dodamo li tome da su i pješadijski bataljoni hercegovačkih brigada imali po jedan minobacač 81 mm, vidjećemo da se moglo računati na vrlo skromnu (4 topa i 20 minobacača) vatrenu podršku.

Grupisane snage nisu bile ni izdaleka dovoljne za uspješne napade iz pokreta, pa ipak — brigade su se odlučile na napad. Niko iz štaba Divizije nije bio na licu mjesta radi objedinjavanja akcije, ali su napadi 11. i 14. hercegovačke brigade na garnizon u Konjicu bili koordinirani i dogovoreni. Vjerovatno je i napad 17. krajiške (Ramske) brigade bio dogovoren sa štabom 11. brigade. Veza između ojačane 13. brigade, čiji su prednji dijelovi tog dana ovladali linijom spoljne odbrane južno i zapadno od Ostrošca (s. Stijenice — Zakalača — Osište — Omlad k. 304 — Falanovo brdo (1/10. brigade na desnoj obali Neretve), sa 14. hercegovačkom brigadom, od koje je bila udaljena samo 5 km, nije uspostavljena, pa ni napad ovdje nije mogao biti koordiniran.

Noćni napad 11, 14. i 17. udarne brigade na Konjic i Ostrožac, iako gotovo jednovremen (napad na Konjic počeo je u 21, a na Ostrožac u 22.00 sata), prostorno nepovezan (radi već planiranog protivnapada neprijatelj je za to bio privukao pojačanja), nije donio uspjeh ni na jednom pravcu; jedino je 11. brigada, uz gubitak (4 poginula i 5 ranjenih boraca), ponovo ovladala Zlatarom i Đedinovcem. Neuspjehu napada djelimično je doprinijela i činjenica da je 14. brigada, koja je pokazivala veliko zalaganje (u borbi je imala 5 poginulih i 15 ranjenih boraca), tog dana prethodno morala savladati ispad jednog ustaškog batalojna koji je, napadom iz Čelebića, bio ovladao Ljubinom.[61]

Sutradan je inicijativu preuzeo neprijatelj. Njemački 369. izviđački bataljon, ustaški 1. bataljon 9. zdruga i jedan bataljon domobranskog 2. zdruga iz Ostrošca, Čelebića i Konjica izvršili su koncentričan napad prema Idbarskoj dolini i grebenu Ljubine, a 1. bataljon 370. grenadirskog puka na Zlatar. Prvi bataljon 370. grenadirskog puka je, bočnim udarom od Smiholja, dosta lako zbacio dijelove 11. brigade sa Zlatara, a potom i sa Đedinovca. Komanda 369. divizije je koncentrični napad kod Čelebića ocijenila neuspjelim, i za to okrivila »nepouzdanost Hrvata«. Naime, 369. izviđački bataljon odbacio je 1. i 3. bataljon 13. brigade na Javornik i Bunare, ali su ga ovi, u toku noći i sutradan, uz gubitke (30 mrtvih) odbacili u Ostrožac. Brigada je u borbi imala 7 poginulih i 8 ranjenih boraca. Nema međutim, podataka da su domobranski i ustaški bataljon u napadu postigli bilo kakav rezultat.[62]

Za sve to vrijeme i sutradan do mraka 17. udarna brigada je svoje napade na bunkere, raspoređene po kosama sjeverno i istočno od Ostrošca, uz podršku svog Artiljerijskog diviziona uporno ponavljala, pa je, 22-gog, bila ovladala Križom (k. 383). Međutim, zbog protivnapada ustaša nije ga mogla održati. U toku napada ona je ubila 21 i ranila 46 ustaša, a sama imala 8 poginulih i 29 ranjenih

[60] Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 141.
[61] Relacija štabova 11. i 14. brigade za februar 1945. AVII, ANOP, k. 1146—B, reg. br. 6 i 6/4.
[62] Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 138.

boraca i starješina. Rušenjem propusta na željezničkoj pruzi kod Lisičića, ona je, uz to, onemogućila podršku iz oklopnog voza jedinicama koje su vršile napad prema Čelebićima.[63] Jedinice 29. udarne divizije u ova tri dana imale su 17 poginulih i ranjenih boraca i starješina. Neprijateljevi gubici procijenjeni su na 58 mrtvih i približno toliko ranjenih, dok je plijen bio neznatan: 1 puškomitraljez, desetak pušaka i drugo.[64] Prema njenim podacima samo jedinice 9. gorske divizije imale su 13 poginulih, 63 ranjena i 26 nestalih vojnika i starješina.[65]

Štab 29. divizije je u međuvremenu uputio u Mostaru i Nevesinju zadržana tri bataljona 10. hercegovačke brigade, preduzeo mjere da se u rejon Ostrošca prebaci bar jedna baterija (tovarna) brdskih topova, a uspostavljena je i čvršća veza 13, 10. i 17. brigade. To je omogućilo da se novi napad za oslobođenje Ostrošca pripremi temeljitije. Napad je izvršen noću 25/26. februara 1945. godine (početak napada u 24 kod 13. brigade, 0,30 kod 10. brigade). Nejasno je, međutim, zbog čega su i Deseta i 13. brigada od ukupno 9 bataljona u napadu upotrijebile samo četiri — svako po dva i zbog čega nisu sačekale artiljerijsku podršku. Iako je Ramska brigada uspješno izvršila dogovoreni pritisak sa sjevera i na željezničku prugu Ostrožac — Konjic — Bradina — i tom prilikom kod Lisičića srušila oklsopni voz, — ni ovaj napad nije mogao imati izgleda na uspjeh. Stvar ne mijenja ni uoči napada štabovima brigada nepoznata činjenica — da je neprijatelj iz rejona Konjica izvukao 1. bataljon 370. grenadirskog puka i, 25. februara, prebacio ga u Ostrožac.[66] To se uočilo već na početku napada, pa su se bataljoni, već poslije prvih pokušaja, vratili na polazne položaje.[67]

Za to vrijeme kod Konjica je od 24. februara bio u toku protivnapad tri bataljona mješovite ustaško-domobranske 9. gorske divizije protiv jedinica 14. hercegovačke brigade. Pored odbacivanja dijelova 14. brigade sa povoljnih polaznih položaja za napad na Konjic, napad neprijatelja je imao za cilj povratak izgubljenog »samopouzdanja« kod svojih jedinica. U tom cilju u Konjic i Ostrožac doputovao je ustaški general Vjekoslav Luburić, u svojstvu specijalnog Pavelićevog opunomoćenika. Ni posle nekoliko dana, međutim, prema njemačkim izvještajima ustaše — iako dobro podržane artiljerijom — »nisu odmakle dalje od polaznih položaja«.[68] Gašino brdo (k. 593 i k. 564) iznad s. Tupčice nekoliko puta je prelazilo iz ruku u ruke. Od 24. do 27. februara Brigada je imala 15 poginulih i 37 ranjenih boraca i starješina, a neprijateljevi gubici procijenjeni su na 145 mrtvih i 180 ranjenih. Tek 27. februara u borbu je ubačen i jedan njemački bataljon (1/370. gr. p.). Zamorena i bez municije, 14. brigada je odstupila u Gornju Bijelu. Ovim je neprijatelj postigao značajan taktički uspjeh, jer je ponovo razdvojio jedinice Divizije na dva dijela.[69] Na ostalim sektorima vladalo je uglavnom

[63] Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 141.
[64] Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 138 i 141.
[65] Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 106—110.
[66] Schraml, Kriegschanplatz kroatien, Nackargemünd 1962. Str. 123. Dnevnik majora Bem-a.
[67] Zbornik, tom IV knj. 33, dok. 80.
[68] Dnevnik majora Bem-a AVII, Nja, kut. 6, reg. br. 1/6.
[69] Zbornik, tom IV knj. 38, dok. 110.

zatišje. U puškaranju i izviđačkim akcijama poginula su još 4 borca iz ostalih brigada.

Drugu polovinu februara štab 29. udarne divizije je, premjestivši komandno mjesto u Mostar, iskoristio i za daljnje usavršavanje formacije. Možemo reći da je Divizija ovog mjeseca dobila definitivnu fizionomiju, koja se u toku rata više nije mijenjala. Najznačajnije od tih formacijskih novina su: obrazovanje Artiljerijske brigade, Inžinjerijskog bataljona i Čete za vezu.

Artiljerijska brigada je formirana 27. februara 1945. godine u Bijelom polju kod Mostara. Ona se u početku sastojala od tri diviziona (1. — protivtenkovski, 2. — brdski i 3. — kombinovani), Štabne baterije, Auto-čete, Transportne kolone i pozadinskih ustanova. Prije popune ljudstvom imala je oko 250 boraca, a od artiljerijskih oruđa u 1. divizionu 8. protivtenkovskih topova 47 mm, u 2. divizionu 8 američkih brdskih topova 75 mm (4 za tovarni transport, a 4 za tandem vuču), dok je 3. divizion bio kombinovan: 4 njemačka brdska topa 75 mm, M-15, podesna za tovarni transport i 4 minobacača 81 mm. Ukupno dakle 24 oruđa. Štab Brigade sačinjavali su: Tripo Bjelica, komandant, Slavo Đurić politički komesar i Franjo Lužar, načelnik štaba; nešto kasnije za komandanta pozadine postavljen je Đuro Ilić.[70]

Inžinjerijski bataljon je formiran 28. februara u Mostaru i u svom sastavu je imao Pontonirsku, Minersku i Tehničku četu. Komandant je bio Čedo Kovačević, a politički komesar Gojko Medan. Formiranje čete za vezu završeno je tek prvih dana marta, takođe u Mostaru.

Za obuku starješina i specijalista u Trebinju, Bileći i Mostaru u toku je bilo pet do šest (niži oficirski, podoficirski, automobilski, telefonski, šifrantski) kurseva sa oko 200 slušalaca.

Zastoj operacija u rejonu Ostrožac — Konjic, prvi znaci aktiviranja »zelenog kadra« i ostataka ustaške milicije na neprokrstarenom prostoru Čvrsnice i Vran-planine (čiji je broj sa Rakitnom i Dugim poljem, procjenjen na 1.000 do 1.200), i bojazan da time ne budu ugrožene komunikacije u kanjonu srednje Neretve na čijim opravkama se ubrzano radilo i ometala mobilizaciju, naveli su štab Divizije na protivakciju. Ona je zato svoju rezervu, 12. hercegovačku udarnu brigadu (bez jednog bataljona) iz Mostara 27. februara orijentisala sada na ovaj sektor. Zadatak je bio: da, zajedno sa tri bataljona Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a, u nekoliko dana, koncentričnim nastupanjem od Drežnice (1/12. brig.), Ličtice (dva bataljona 12. brigade), Posušja (1/3. brigade NO), Duvna (1. brigade NO) i Prozora (3/1. brigade NO) prokrstari ovaj prostor i rastjera ili uništi sve eventualne grupe na koje naiđe.[71]

Akcijom je rukovodio štab Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a, a, prvih dana marta, postignuti su značajni uspjesi.[72]

Dvadeset sedmog februara 1945. godine u rejon Ostrošca su prispjeli prvi dijelovi novoformirane Artiljerijske brigade 29. divizije. Trinaestoj brigadi pridati njen Treći divizion, (bez 3. minobacačke baterije, koja je još bila u formiranju; dakle svega 4 njemačka brdska tovarna topa 75 mm M-15) odmah je posjeo vatrene položaje 1 km južno od groblja u s. Dobrigošću i počeo sa korekturom vatre. Sutradan je kao ojačanje 10. brigadi u rejon s. Mrakova stigla i 1. baterija 2. artiljerijskog diviziona (četiri američka brdska tovarna topa 75 mm M-42).[73] Ovog dana su dobijeni podaci da je u Ostrožac stigao još jedan ustaški bataljon, te da je ustaškom 9. zdrugu (kod koga se u inspekciji nalazio Luburić) naređeno je da povrati Ramu.[74] To je štabove 10. i 13. brigade navelo da, ne čekajući zapovijest štaba Divizije (koja je bila u izgledu), već sutradan, zajedno sa Ramskom brigadom, organizuju odlučan napad za oslobođenje Ostrošca.

Prvog marta u 14. sati 12 brdskih topova i 12 minobacača počelo je artiljerijsku pripremu i, u toku tri sata, mahom neposrednim gađanjem, bilo je srušeno više bunkera u neposrednoj odbrani gradića koji se protezao na obje obale Neretve. U 17 sati sedam bataljona prve linije počelo je silovit juriš. Posebno su došli do izražaja bombaši — oni su likvidirali preostale bunkere. Centar grada na desnoj obali Neretve sa željezničkom stanicom neprijatelj je vrlo uporno branio, ali je njegov otpor i ovdje slomljen — kada je 13. brigada u 18 sati ovladala skelom preko koje su se njeni dijelovi ubacili u centar. U međuvremenu su dijelovi 17. krajiške brigade ovladali Lisičićima i, na leđima ustaške posade ovog snažno utvrđenog uporišta, sa istoka upali u grad, pa je Ostrožac već u 19.30 bio slobodan. Neprijatelja, koji se koristeći mrak probio prema Konjicu, prihvatili su: 1 bataljon ustaškog 9. zdruga i 1. bataljon njemačkog 370. puka, podržani 2. divizijom 369. artiljerijskog puka na lijevoj obali potoka Kralupščice.[75]

Ispostavilo se da je dolazak ustaškog bataljona u Ostrožac prethodnog dana bila samo smjena i slaba nadoknada povučenom 1. batalojnu 370. grenadirskog puka (na Ivan-sedlo), a da se u Lisičićima nije nalazio bataljon nego — četa ustaša. Šareni garnizon ipak je pred napad brojao oko 1.300 vojnika. Njegovo jezgro činio je pokretni njemački 369. izviđački bataljon, dok su ostale snage činili 5. i 3. bataljon ustaškog 9. zdruga, te jedna četa talijanske fašističke milicije iz legije »San Marko«, čija glavnina, inače, se nalazila u rejonu Tarčina i Hadžića. Ukupni gubici neprijatelja iznosili su više od 300 mrtvih (od toga se jedan dio utopio u Neretvi), 34 zarobljenih i bar 100 ranjenih. Zaplijenjena su 2 topa 75 mm, 6 minobacača 81 mm, 4 minobacača 46 mm, 13 mitraljeza, 25 puškomitraljeza, 5 automata 350 pušaka, oko 1.000 minobacačkih granata i 50.000 puščanih metaka. Trinaesta brigada je u borbi imala 11 poginulih i 20 ranjenih, a Deseta 4 poginula i 8 ranjenih. Gubici 17. brigade nisu poznati.[76]

Po oslobođenju Ostrožca, sve tri brigade, sa po dva bataljona, organizovale su gonjenje neprijatelja. Trinaesta lijevom, a 10. i 17. udarna brigada desnom obalom Neretve. Znalo se da se u rejonu

[70] Zbornik, tom IV knj. 33. dok. 154.
[71] Isto.
[72] AVII, ANOP-a, kut. 395, reg. br. 8/1.
[73] AVII, ANOP-a, kut. 1146-B, reg. br. 17/4 i 3/7.
[74] Zbornik, tom IV, knj. 33, dok. 154.
[75] AVII, ANOP-a, kut. 1146-B, reg. br. 12, 15 i 17/4.
[76] AVII, ANOP-a, kut. 1146-B, reg. br. 9/1 i 1/2.

sela Barmiš i Hasanovići, iza potoka Kralpuščice, nalaze tri domobranske čete iz 2. zdruga, pa su bataljoni 10. i 17. brigade u tom pravcu i usmjereni.[77] Međutim, oni su ujutro 2. marta na Kralpuščici naišli na organizovan otpor 1. bataljona njemačkog 370. puka i 1. bataljona ustaškog 9. zdruga.

Trinaesta brigada je ovladala Idbarskom dolinom, Čelebićima i grebenom Ljubine, pa je, izbijanjem u Orahovicu, natkrilila njemačke položaje kod Pokojišta na desnoj obali Neretve. To je komandanta njemačke 369. divizije navelo (njemački komandant je 2. marta došao na lice mjesta u jednom tenku), da za noć 2/3. marta naredi pomjeranje položaja iza potoka Ugroviščice na liniju Cerići — Vinište — Plješevac (k. 1092) — Koznik (tt. 1244) — Križ (k. 1268) i, dalje grebenom, preko Sniježnika prema Repovcima ispod Lisina (tt. 1744). Prvi bataljon 370. puka, 369. izviđački bataljon i 2. divizion 369. artiljerijskog puka po padu mraka su ukrcani i vozom prebačeni u Bradinu i Raštelicu. Odbranu Konjica preuzela je borbena grupa »Šulce« (Schultze), koju je činio 3. bataljon 370. grenadirskog puka, ojačan ostacima 2. bataljona 369. grenadirskog puka i četom 369. pionirskog bataljona. Pored jedne ili dvije baterije brdskih topova, voda protivavionskih topova 20 mm (»f l a k«), Borbenoj grupi je bio potčinjen još jedan (1. ili 3.) bataljon domobranskog 2. gorskog zdruga, tako da je ukupno brojala više od 2.000 vojnika i starješina.

Istog dana iz Mostara je u Ostrožac došao komandant 29. divizije i, poslije podne, izdao zapovijest za napad — u cilju oslobođenja Konjica sa početkom 4. marta u 06 sati.[78] Zapovijest je pokrenula čitav borbeni poredak Divizije. Njom je predviđen koncentričan napad na garnizon u Konjicu, uz istovremeno odsijecanje odstupnice prema Ivan-sedlu kod Podorašca.

— Glavnina 10. hercegovačke brigade (tri bataljona) sa linije: Kralupi — Barniš napada desnom obalom Neretve preko Krvavog polja i D. Sela prema Konjicu (želj. stanica, a jednim bataljonom iz rejona Hasanovići preko Križa i Koznika — Podrašac; uz obezbjeđenje lijevog boka od Bradine;

— Trinaesta hercegovačka brigada, sa linije Hančesma — Ljubina, napada lijevom obalom Neretve i, preko Zabrđa i Pomola (tt. 432), izbija u Konjic (rejon Varda);

— Četrnaesta hercegovačka brigada, sa linije Kavale — Turija — Previja, grebenom Kavale — k. 564 — Pomol (tt. 432) i lijevom obalom Neretve od Previje, preko s. Tuščica, izbija u uzvodni dio grada na lijevoj obali Neretve;

— Jedanaesta hercegovačka udarna brigada, iz rejona Ljuta — Zagorica, sa dva bataljona ovlađuje Đedinovcem i Zlatarom, a potom i dijelom grada na desnoj obali Neretve uzvodno od ušća Trešanice, a, sa po jednim bataljonom, zauzima s. Ovčare, te napadom na Podorašac obezbjeđuje sopstveni desni bok od Brđana;

— Artiljerijska brigada glavninom nastupa drumom Ostrožac — Konjic i 1. divizionom podržava napad 10. hercegovačke brigade, a 2. i 3. uglavnom 13. hercegovačku brigadu;

— Štab Divizije i Hirurške ekipe — u Ostrošcu.

[78] AVII, ANOP, kat. 1146-B, reg. br. 1.

Međutim, već u toku noći situacija se promijenila planskim povlačenjem njemačkih i ustaških jedinica. Savlađujući otpor slabijih zaštitnica, iako zapovijesti još nisu bile oformljene, brigade su samoinicijativno nastavile nastupanje. Tako su prednji dijelovi 13. brigade (1. četa 4. bataljona), već oko podne izbili na kose Pomola, ali su zadržani artiljerijskom i mitraljeskom vatrom iz bunkera sa Gradine, Repovice i željezničke stanice Konjic, sa desne obale Neretve. U gonjenju neprijatelja od Čelebića do Konjica Brigada je ubila 20 ustaša, zaplijenila 20 pušaka i 2 konja, a ni broj ubijenih njemačkih vojnika pri odstupanju sa željezničke stanice Konjic prema Homoljskom potoku nije bio manji. U toku ovog dana gubici Brigade bili su 4 poginula i 3 ranjena. Oko 1 sat njemačka pionirska četa eksplozivom je uništila Konjičku ćupriju, kulturno istorijski spomenik iz XVI vijeka. Oko 16 sati neprijatelj je počeo napuštati dio grada na lijevoj obali Neretve. To je 13. i 14. brigadi, čiji su borci gotovo jednovremeno (oko 17 sati) ušli u oslobođeni grad, onemogućilo prelaz na drugu obalu, pa su zanoćile u Konjicu. U dio grada na desnoj obali Neretve ubrzo su sa Zlatara sišla i dva bataljona 11. brigade i — Konjic je u 17,30 sati bio slobodan. U toku noći 10. i 11. brigada ovladali su željezničkom stanicom Ovčari i Podorašac.[79] Ostale jedinice Divizije, u borbama za Konjic i na njegovim prilazima, sem nekoliko ranjenih izgleda da i nisu imale gubitaka. Artiljerijska brigada, zbog veoma brzog razvoja situacije i nepogodnog zemljišta za posijedanje odgovarajućih vatrenih položaja, nije ni dejstvovala. Ukupan plijen u Konjicu i na njegovim prilazima koji je pao jedinicama Divizije u ruke nije velik, ali se zna da je, između ostalog, zaplijenjen jedan ispravan četvorocjevni protivavionski top 20 mm (»F l a k«) sa više hiljada granata. Domobranska željeznička četa i izvjestan broj iz drugih jedinica prebjegao je jedinicama Divizije.[80]

Na ovako brzo povlačenje neprijatelja iz Konjica, pored gotovo potpunog taktičkog okruženja (u koje je nastupanjem jedinica Divizije doveden garnizon u Konjicu), značajan uticaj imao je — od napada za oslobođenje Konjica potpuno nezavisan — pokret 17. krajiške (Ramske) brigade.

U toku 4. marta, 10. i 11. brigada su, po oslobođenju Podorašca, nastavili energično nastupanje, ali sa znatno manjim snagama nego je to bilo moguće. Dva bataljona (1. i 2.) 11. brigade i 4. bataljon 10. brigade istina bili su dovoljni da se likvidiraju posade utvrđenih željezničkih stanica Dragočaj, Brđani i Bradina, zatim da se od rušenja spasi most Lukač (raspona 52 metra).[81] Ali ne i za efikasno ovladavanje prevojem Ivan-sedla. Zatečene uglavnom u trenutku napuštanja dobro utvrđenih bunkera posade Brđana, Dragočaja, Lukač-mosta i Bradine, pretrpile su velike gubitke (preko 100 mrtvih). Zaplijenjeno je 2 četvorocijevna protivavionska topa 20 mm, 2 mitraljeza, 6 puškomitraljeza, 3 automata, stotinjak pušaka, 1 kamion, 50.000 puščanih metaka i veća količina sanitetske opreme i artiljerijske i minobacačke municije. Bataljoni 11. brigade imali su samo

[79] AVII, ANOP-a, kut. 1146-B, reg. br. 12/17/4.
[80] AVII, Nja. kut. 4, reg. br. 1/6.
[81] AVII, ANOH, kut. 27-8, reg. br. 59/4.

desetak ranjenih. Među njima, najteže komandant 4. bataljona 10. brigade, Jovan Bobot, narodni heroj; on je, dva dana kasnije, u s. Zakićima podlegao ranama. Ovog dana kod neprijatelja se bila stvorila potpuna pometnja. Osipanje domobranskih jedinica, samovoljno napuštanje položaja od strane ustaša (tako je 5. bataljon 9. ustaškog zdruga, odstupivši preko Bitovnje, produžio čak u Sarajevo)[82] stvorilo je njemačkoj komandi 369. divizije znatne teškoće. Međutim, najteže posljedice imala je zbrka oko povlačenja 3. bataljona, koji je, od izlaska iz Konjica, stalno bio pod vatrom jedinice 29. divizije. On je, da bi izbjegao goniocima, odstupio kroz veliki željeznički tunel iz Bradine u Raštelicu. I dok je 1. bataljon na Ivan-planini mislio da se Treći bataljon još nalazi ispred njega, a ovaj u Raštelici bio siguran da 1. bataljon drži Ivan-sedlo, bataljoni 11. brigade lako su savladali manje domobranske dijelove u žandarmerijskoj stanici Ivan-sedlo. Nakon toga je na položaju u ulozi predstraže ostavljena samo jedna četa, a oba bataljona su povučena na odmor u Bradinu.

Dok je ova (predstražarska) četa bila zabavljena pregovorima i prihvatom jedne domobranske čete, koja se bila počela predavati, u njemačkoj komandi je uočen propust i sagledane njegove posledice. Protivnapadom iz Raštelice osujećena je predaja domobrana i četa lako, uz 4 poginula i 4 ranjena, odbačena prema Bradini. Pokušaj u toku noći da se, ubacivanjem raspoloživih snaga (dva bataljona), ponovo ovlada Ivan-sedlom, nije ni mogao uspjeti. Po pristizanju pojačanja iz Konjica, i neprijatelj je već bio shvatio pun značaj Sedla i konsolidovao odbranu, pa su se oko njega razvile jednomjesečne frontalne borbe. Bataljoni 11. brigade suočili su se sada sa bočnim udarom 1. bataljona 370. grenadirskog puka koji je sa zakašnjenjem nastupao od Repovacai sa Vihora. Oni su, poslije višečasovne borbe, ovaj napad odbili. Više zbog teškoća (strmo zemljište i lapac snijeg) na koje su u mraku naišli njemački vojnici nego zbog premoći bataljona 11. brigade, 1. bataljon 370. puka i 369. izviđački bataljon odstupili su na Vihor i tu ostali. Bataljoni 11. brigade Sedlom, međutim, nisu mogli više ovladati.[83]

[82] AVII, ANOP-a, kut. 1146-B, reg. br. 6/7.
[83] AVII, ANOP-a, kut, 1146-B, reg. br. 43/2.

Deseta hercegovačka brigada u borbama za oslobođenje Nevesinja i Bišine

Pukovnik **Milan Papić**[1] *Pukovnik* **Milan Grahovac**[2]

U sklopu pregrupisavanja snaga 29. hercegovačke divizije i 9. dalmatinske divizije, izvršenog krajem decembra 1944. godine u duhu naređenja Vrhovnog štaba za pripremu daljih ofanzivnih dejstava, 10. i 12. hercegovačka NOU brigada prebačene su sa sektora Široki Brijeg — Kočerin prema Nevesinju. Time su počele pripreme za konačno oslobođenje ovog kraja. Da bi što bolje iskoristile postojeće uslove, 12. brigada je raspoređena na prostoru Udrežnje — Biograd — Bukvica, orjentisana prema Nevesinju, dok je 10. brigada 1. januara 1945. godine razmeštena na prostoru sela Humčani, Bijenja, Postoljani, Krekovi, Kifino Selo, Bratač. Time su nemačke i ustaško-domobranske snage u Nevesinju poluokružene i prisiljene na odbranu. Samo su povremeno vršile ispade radi pokušaja odbacivanja naših jedinica, pljačke hrane u okolnim selima, a najčešće radi deblokiranja puta Mostar — Nevesinje u Bišini kojim je vršeno snabdevanje, koji je prekidan uspešnim akcijama jedinica 29. divizije.

U kakvom su se položaju nalazile nemačke snage koje su činile posadu Nevesinja, svedoči zapis nemačkog poručnika Wenera, u kojem je između ostalog zapisano: »Bilo je rđavo osećanje biti u jednom uporištu koje je stalno bilo opkoljeno. Osećanje kao da nikada više nećemo izići odavde«. Ta sumorna predviđanja, očigledno obezhrabrenog Nemca, su se ubrzo i obistinila za većinu pripadnika njegove jedinice.

Poslednji veći ispad nemačkih ,ustaško-domobranskih snaga i milicije iz Nevesinja preduzet je rano ujutru 3. januara 1945. godine prema desnom krilu 10. brigade, pravcem s. Humčani — Crvanj. Cilj ispada bio je da se iznenade i odbace naše snage i da se pljačkom pribavi što više hrane u kojoj su ustaško-domobranske snage i milicija u Nevesinju sve više oskudevale. Pošto je na vreme osmotreno nastupanje udruženih neprijateljevih snaga, 4. bataljon, koji se nalazio u s. Humčanima, primenjujući oprobanu taktiku, vešto je odstupio, i gotovo bez borbe pustio ih da prodru prema Crvnju, a potom smelim i brzim obuhvatom, u sadejstvu sa 5. bataljonom žestokom vatrom i brzim nastupanjem prisilio protivnika na panično povlačenje preko snegom pokrivenog polja. Uspeh je bio potpun, gubici neprijatelja bili su preko 70 poginulih i veći broj

[1] Zamenik komandanta 10. hercegovačke NOU brigade, pukovnik u penziji.
[2] Komesar čete u 3. bataljonu 10. hercegovačke NOU brigade pukovnik u penziji, vojni istoričar.

ranjenih vojnika i starešina, a zaplenjeno je preko 30 pušaka, znatne količine municije i raznog ratnog materijala. Na našoj strani poginula su dva borca jedan je ranjen. Takav ishod znatno je uticao da se nemačka borbena grupa »Vencel«, koja je držala Nevesinje i komunikaciju prema Mostaru, sredinom januara pojača delovima koji su se povukli iz Grčke, tako da je brojala oko 2.000 vojnika i 20 topova. Tu se nalazilo i oko 500 ustaša i domobrana i oko 200 milicionara.

Nevesinje je bilo jako utvrđeno i pripremljeno za odbranu, a svi prilazi gradu i objektima koji su branjeni bili su zaprečeni žičanim i minskim preprekama. Na ulazima u grad bile su postavljene protivtenkovske mine. Situacija za naše snage bila je toliko teža što su sve prepreke bile prekrivene dubokim snegom, pa je bilo gotovo onemogućeno njihovo otkrivanje. Linija odbrane van mesta obuhvatala je M. Velež, Gradinu, Šehovinu, Grebak i Vilenjak sa jakim posadama u Bišini i na Bakračuši. Sve je to predstavljalo jedinstven vatreni sistem.

Na prostoru Zijemnje — Ćesim — Zaborani — Dramiševo — Glavatičevo, nalazilo se oko 500 četnika razbijenih četničkih jedinica i oko 300 pripadnika muslimanske milicije. U borbi protiv ovih snaga i njihovom odbacivanju prema Konjicu glavnu ulogu odigrala je 14. hercegovačka (omladinska) brigada. Tako nemačke i ustaško-domobranske snage u Nevesinju nisu mogle računati na njihovu pomoć. Pripreme za oslobođenje Nevesinja ometale su brojne četničke grupe koje su ostale na oslobođenoj teritoriji očekujući spas od zapadnih saveznika.

Posle hitnog odlaska 12. hercegovačke brigade sa terena Nevesinja prema Čapljini radi sprečavanja prodora neprijateljevih snaga prema Metkoviću, njene položaje prema Nevesinju preuzela je 10. brigada, čime je njen predstojeći zadatak u borbama za oslobođenje Nevesinja postao daleko složeniji. Radi toga je već 31. januara 1. bataljon pomeren na prostor s. Biograda, a 2. bataljon na Udrežnje.

U pripremi za oslobođenje Nevesinja veliki doprinos dalo je stanovništvo nevesinjskih sela. Pored smeštaja, ishrane i ogreva vojske, narod je po dubokom snegu i oštroj zimi, pretežno na leđima, prenosio na položaje velike količine municije, ljudske i stočne hrane i veliki broj ranjenika. Doista, tih dana sve je bilo stavljeno u službu za predstojeću, s nestrpljenjem očekivanu bitku za konačno oslobođenje Nevesinja. Vladao je opšti polet i spremnost boraca i naroda da savladaju i otpor neprijatelja i retko tešku zimu. Bila je to i najveća akcija naroda ovog kraja u toku narodnooslobodilačkog rata.

Pošto su prethodno bile izvršene sve pripreme za napad, 8. februara u 19.30 časova izdata je brigadna zapovest kojom je naređeno da bataljoni izbiju na prostor sela: Bojišta — Batkovići — Surići — Žiljevo, i da delom snaga, sutradan, izvrše prepad na grad radi otkrivanja neprijateljevih položaja. Devetog februara, posle jednočasovne artiljerijske pripreme, u 20 časova, izvršen je prepad na Nevesinje. Međutim, neprijatelj je pružio snažan otopr i brigada je morala da se povuče na polazne položaje. Desetog februara, u 18 časova ona je, u sadejstvu sa 2. i 4. bataljonom 14. brigade, prešla ponovo na juriš na utvrđene neprijateljeve položaje, ali nije uspela

[illegible] ARMIJA [illegible]
XXIX U.DIVIZIJA NOVJ
12 februara 1945 g.
MATKOVIĆI u 10.20 h.

[illegible] BROJ [illegible]

[illegible]

Z A P O V J E S T :
/ Rejon Nevesinje - Sektor 1 : 100.000 /

Prema najnovijim podacima koje smo dobili iz raznih izvora, u Nevesinju se nalazi 3.13. bataljon "vražije" divizije u ukupnoj jačini od 750 - 800 vojnika koji grupišu 300 puta i oko 300 metaka i milicionera. Osim navedenih u Nevesinju se nalazi i [illegible] artiljerije i njih je [illegible] bilo [illegible] municije i [illegible] Osim toga bilo je [illegible] municije, [illegible] u Nevesinju još više municije, [illegible] Neprijatelj nije uspio da uspostavi [illegible] Nevesinje - Sektor 1 to mu je [illegible] grada naročito [illegible] Neprijatelj [illegible] i [illegible] i [illegible] i

1.- [illegible] brigada
Komandant - [illegible]
Ratko Žarković
/[illegible] 5 bataljona/

[illegible]

Poslije detaljnog pripremljenog artiljerijske pripreme koja će otpočeti u toku sjutrašnjeg dana napasti Nevesinje u cilju oslobođenja i potpunog uništenja čvrste i naše.

Borci će otpočeti sjutra tačno u 16 časova i to na sledeći način:

"1" bataljon napadaće sa svog položaja preko sela Čehovine, napadajući tvrđavu Grad i upadajući u grad između tvrđave i Grebka, no će svakako voditi računa o obilaženju od pravca Grebka. Kada ovlada sa Čehovinom doći manji crvenac raspoređen u pravcu grada, a držaće stalno vezu sa dijelovima "5" bataljona koji će napadati pravcem Batkovići-Nevesinje.

"2" bataljon vršiće pritisak na neprijatelja sa zapadne strane Grebka vezujući se sobe neprijateljske snage na Grebku. Borište će voditi računa o upotrebi teških raspoređenja. Ako neprijatelj ostane u Nevesinju tada će ga najenergičnije napasti u koordinaciji Grebak - Nevesinje.

"3" bataljon otpočeće napad pod zaštitom artiljerijske vatre od pravca Čelišta na Lopižiteljski utvrđenja ispod Grebka, odvezujući obavezno sa svojim desnim krilom neprijateljske utvrđenje koje se nalazi između [illegible] Njegov napad potpomoći će tri tenka. Zauzeće puteva obezbediti će [illegible] će tačka ovako kako li vam i ono štitiće [illegible], vodite računa da jako [illegible] na neprijateljski bunker između. Jedan vrata će to održavati lijevo sa "4" bataljonom koji će napadati lijevo od vas. Po ovladavanju na utvrđenjima na ovome odsjeku napada u [illegible] sjevernom pravcu.

"4" bataljon napadaće sa najdaljeg položaja u pravcu Čelišta i dalje prema crkvi tačka [illegible] položaja, [illegible] poš[illegible] jake artiljerije, ovlada sa [illegible] i [illegible] crkve. Čelišta ovladavanje [illegible] će [illegible] napada u grad i kao napadati pravcem [illegible] pravca [illegible].

"5" bataljon sa dvije čete dejstvovaće iz [illegible] Batkovići ka cilju u grad Nevesinje od pravca Batkovića i prema logoru, jedna četa će ostati u selu Batkovići, koja će vezati se dijelovima "4" bataljona.

Svi bataljoni [illegible] će otpočeće pomicanja ka neprijatelju iz položajima pod zaštitom jake artiljerijske vatre i svog tešk[illegible] pješadijskog naoružanja koje postaviti na takvim mjestu i da tada neprijateljska utvrđenja [illegible] [illegible] Štite pomicanja svojih boraca.

Obzirom na dejstvo jedinica XII brigade i VIII [illegible], svi bataljoni će držati najtješnji kontakt sa neprijateljem, jer nije isključeno da neprijatelj bude pomoćen na napad iz Nevesinja.

2.- XIV Hercegovačka brigada
Komandant - kapetan drug
Radovan Šakotić
/svega dva bataljona/

[illegible]

Sa dva svoja bataljona biće na prostoru Čitluk - Središe Vode i biće rezerva za upotrebu na onom pravcu gdje situacija bude iziskivala.

Svoje bataljone na prostoru Žiljevlja - Čečin orijentisaće preko Hanskog Polja i dalje preko Potporim ispoljavajući ofanzivne dejstvo u pravcu Bijelog Polja kako je to već ranije naređeno.

Nikako slučaju nesmije se neprijatelju dozvoliti da se probije u pravcu Pridvorci i dalje prema Glavatičevu a ako bi neprijatelj pokušao dejstvo iz Nevesinja u pravcu Kifina Sela tada vaša rezerva treba da dejstvuje najenergičnije u lijevi bok neprijatelja.

3.- Artiljerijska grupa
Načelnik Štaba poručnik
drug Babović Milutin
11 topova iz XXIX Div.
3 topa iz Hot.divizione
2 topa iz haub.div.
9 prot.kol.topova
Ukupno 25 topova

Plasiraće se na prostor Žiljevo - Dugo Polje - Ciganski Dol - Batkovići sa zadatkom pripreme i potpomaganja napada pješadije.

Raspored baterija da bude sledeći :

Dvije baterije američkih topova 75 mm i dvije baterije prot.kol.topova plasiraće se na prostor Dugo Polje - Bojišta - Ciganski Dol - Kiseljača sa normalni zadatkom da tuče neprijateljska utvrđenja na prostoru od logora pana zapad dve do poslednjeg bunkera koji se nalazi južno od izvora Jezduš i da ta utvrđenja uništi, a eventualnim da dejstvuje na prostor logor - Čehovine - utvrđenji grad i sam grad Nevesinje. Ova grupa baterija treba da vidi ciljeve.

Jedna brdska baterija 75 mm, [illegible] baterija 75 mm i [illegible] baterija plasiraće se na prostor Žiljevo - Burići - Batkovići sa normalnim zadatkom da tuku selo Čehovinu - Utvrđeni grad i sam ulaz u grad od pravca Kifina Sela, a po potrebi da potpomognu uništenje neprijateljskih uporišta ojevorno i napadno od grada.

Unutrašnje veze u artiljerijskim jedinicama organizovaće načelnik Štaba grupe, a on će se nalaziti zajedno sa načelnikom Štaba XXIX Div. odnosno sa Štabom X. brigade. Načelnik Štaba grupe odrediće i potreban broj oruda za kontrabatiranje a komandovanje baterijama /artiljerijom/ biće centralizovano.

4.- Bataljon tenkovske brigade
Komandant - kapetan drug
Ilija Radulović /Bodo/
/svega 6 tenkova/

U toku večeranje noći probaciće svoja tri tenka na prostor Središte - Čitluk, dok će ih maskirati i sa njima će ubeniti u napadu na pješadijom na utvrđenja ojevorno od grada. Sa tri tenka kretaće se u pravcu gradskog ulaza od pravca Kifino selo, [illegible] filirajući na taj način glavni pravac tenkovskog napada, jer će neprijatelj vjerovatno pošto prvo ojeta tenkove od pravca Kifina Sela, koncentrisati svoja protivkolska oruđa na pravcu prema Kifinu Selu.

5.- Načelnik Štaba XXIX Divizije, Načelnik Štaba artiljerijske grupe i Štab X. Herc. brigade nalaziće se u selu Batkovići, a za vrijeme napada biće na osmatračnici u Ciganskom Dolu i tu slati sve izvještaje.

6.- Veza Artiljerija će organizovati unutrašnju vezu a Načelnik Štaba art grupe biće neprekidno sa rukovodstvom operacija.
Bataljoni X.brigade će održavati neposrednu stalnu i neprekidnu vezu kako je to već rečeno a kada ovladaju sa prvim ciljevima daće znak crvenom raketlom u pravcu grada,što će ujedno biti znak artiljerciji da na tih ciljeva prenosi vatru na druge.
Ljudstvo jedinica za vezu treba da najsavjesnije vrše svoju dužnost i sve jedinice će ih pravilno upotrijebiti.

7.- Ideja manevra: Izvršiti jaku artiljerijsku pripremu i pod zaštitom jake artiljerijske vatre i teškog pješadijskog naoružanja boreći će otpočeti sa podilaženjem ka neprijateljskom položaju sa zadatkom ovladivanja neprijateljskom odbranom,no se svakako mora osjetiti dejstvo "3" bataljona u sa padina Veleža.Na glavnom pravcu napada učestvovaće i tri tenka.Na vrijeme dok boreći X.brigade budu napadali na Nevesinje,"2" bataljon X.brigade će treba da ispolji svoje dejstvo na Grebak,a jedinice XIII brigade će se koncetrisati prema Banku da potuku ostatke neprijateljeve koji se budu povlačili ka Mostaru.
Rezerva od dva bataljona XIV brigade nalaziće se na prostoru Čitluk - Srednja Voda i za vrijeme napada biće u najstrožijoj pripravnosti.Štab XIV brigade održavaće poredi radio-grupu i vezu kuririma sa rukovodstvom operacija.

8.- Sve jedinice na sektoru Nevesinja organizovaće pravilno i najsavjesnije ishranu svojih boraca i neće se dozvoliti,ma kakvi borbeni uslovi bili,da ljudstvo na položajima bude gladno.

9.- Hirurška ekipa II Ud.Korpusa i hirurška ekipa XXIX Divizije nalaziće se u Kifinu Selu,a previjalište X.brigade biće u selu Ratkovićima.Sve sanitetsko osoblje u sporazumu sa svojim štabovima najsavjesnije će organizovati evakuaciju ranjenika i bolesnika.

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU !

Načelnik Štaba Divizije
[illegible]pukovnik,

DOSTAVLJENO :
- Štabu X.Hercegovačke brigade - 6 primjeraka,
- Štabu XIV Hercegovačke brigade,
- Načelniku Štaba artilj.grupe,
- Štabu Tenkovskog bataljona i
- Štabu Artilj.Diviz.XXIX Divizije.-

ZAPOVIJEST poslata u 12.30 č.

da prodre u grad i bataljoni su se ponovo morali povući na polazne položaje. Tom prilikom poginulo je 9 a ranjena su 33 naša borca, dok je na strani neprijatelja poginulo 15, ranjeno 83 promrzlo 6 vojnika.

Pošto se u prethodna dva napada pokazalo da je za savladivanje otpora utvrđenog neprijatelja potrebno angažovati jaču artiljeriju, u toku 11. i 12. februara, vršene su temeljite pripreme za novi napad. Angažovano je ukupno 8 baterija artiljerije (29 oruđa) i tenkovska četa (6 tenkova), dok je odnos snaga u pešadiji ostao i dalje približno 1:1 (10. brigada je imala tada 1.706 boraca, 796 pušaka, 80 puškomitraljeza, 8 mitraljeza i 4 minobacača).

Posle dvodnevnog predaha i priprema, 12. februara jedinicama su definitivno precizirani zadaci za odlučujući napad na Nevesinje.

Trinaestog februara u 14 časova otpočela je artiljerijska priprema, koja je trajala do 16 časova, kada su svi bataljoni u sadejstvu sa tenkovima i uz neprekidnu podršku artiljerije prešli u napad. Nemačke i ustaško-domobranske snage su se grčevito branile tako da jedinice 10. brigade do mraka nisu uspele da prodru u grad. Jedino su ručnim bombama likvidirane samo pojedine posade u bunkerima. Žestoke borbe su nastavljene i tokom noći. Neprijatelj je izvršio i nekoliko manjih protivnapada koji su odbijeni. Vreme je bilo izuzetno hladno tako da su se borcima promrzle ruke lijepile za oružje i teško se mogla noć provesti na otvorenom prostoru. Već u 21.30 časova komandant nemačkog 369. puka je dobio odobrenje da napusti Nevesinje i da puk povlači putem prema Mostaru koji je prethodno bio očišćen za najavljeni dotur municije njegovim trupama. S obe strane puta sneg je bio visok oko jedan i po metar, tako da je sa ceste bilo gotovo onemogućeno osmatranje i dejstvo. Koristeći noć i izvesno zatišje, 2. bataljon 369. puka, vešto se izvukao iz dodira i uspeo je u toku noći da umakne prema Bakračuši, dok se izvlačenje 3. bataljona pomenutog puka artiljerije, ostalih delova, kao i ustaško-domobranskog bataljona odvijalo sporije pod borbom. Za to vreme jedinice 10. brigade nastavile su napade i već oko 2 časa 14. februara, delovi 2. čete 3. bataljona (sa komesarom čete Savom Skokom) i 4. bataljon (sa komandantom Jovanom Bobotom na čelu) prodrli su u grad i ustanovili da se neprijatelj izvlači. Zatim je usledilo brzo nastupanje i ostalih bataljona. Istovremeno 2 bataljon je nezadrživo probio neprijateljeve položaje prema Bišini i ubrzo presekao komunikaciju Nevesinje — Mostar kod Paljeva Dola, prisiljavajući protivnika da se probija bespućem ka Podveležju. Čim je to primetio, 3. bataljon je samoinicijativno preduzeo bočni napad i ponovo natkrilio i nabacio neprijateljeve snage na komunikaciju, kojom su nadirali ostali bataljoni 10. brigade sa tenkovima (samo je 4. bataljon privremeno zadržan u Nevesinju). Tako su nemačke i ustaško-domobranske snage bile prinuđene da se bore u okruženju, trpeći nesrazmerno velike gubitke. Ne želeći da bude zarobljen, komandant 369. puka, pukovnik Wetzel izvršio je samoubistvo, a isto to je učinio i nemački poručnik Wahmann. Našavši se u beizlaznoj situaciji i njegov zamenik, ranjeni major Lant je svojim vojnicima izdao verovatno najkraću zapovest »Spasavaj se ko može«. Gotovo sve neprijateljeve snage, koje su se našle u okruženju bile su uništene. Poginulo je preko hiljadu neprijateljevih voj-

nika i starešina; zaplenjeno 15 topova (među kojima 8 oštećenih), 7 minobacača, 3 mitraljeza, 45 puškomitraljeza, 25 automata, 680 pušaka, 43 pištolja, 8 kamiona, 130 konja i dr. a među zarobljenim trofejima posebno je zapažena jedna mala grčka zastava na kojoj se krupnim izvezenim slovima isticao natpis »ELAS« i još nekoliko grčkih reči koje nije imao ko da prevede. Gde i kako je zaplenjena? Kuda i zašto je nošena, ostaće tajna, ali je igrom ratne sudbine oslobođena u ustaničkom Nevesinju na dan njegovog oslobođenja.

Neprijateljeve snage koje su izbegle uništenje kod Nevesinja i u Bišini, doživele su sličnu sudbinu. Naime. pošto su jedinice 8. udarnog korpusa sa 12. i 13. hercegovačkom brigadom u pobedonosnom napadu 14. februara 1945. godine, oslobodile Mostar, bile su prisiljene da ostavljajući tehniku i teško naoružanje, krenu u proboj padinama Veleža i Prenja prema Konjicu, tako da je 16. februara samo oko 300 vojnika sa komandantom 2. bataljona 369. puka stiglo u Konjic. Ujedno, to je značilo i prestanak postojanja toga puka, jer je njegovo preostalo ljudstvo uključeno u 370. puk. Teške gubitke pretrpele su i ustaško-domobranske snage koje su se nalazile u Nevesinju, jer je svega oko 50 ljudi, i to mahom ranjenih, uspelo da se probije u Ostrožac.

Gubici 10. hercegovačke NOU brigade bili su 23 poginula i 66 ranjenih. Po oceni štaba 29. udarne divizije datoj u izveštaju štabu 2. korpusa 19. februara 1945. godine, »u borbama na sektoru Nevesinja, borci i rukovodioci 10. brigade su se istakli hrabrošću i požrtvovanjem i zaslužuju pohvalu«.

Katastrofalnim porazom neprijateljevih snaga u toku borbe za Nevesinje na Grepku i u Bišini, najzad su zasluženo kažnjene sve neprijateljeve ekspedicije koje su dolazile u ustaničko Nevesinje, kao i grupa domaćih izdajnika i zločinaca koja im se pridružila. Otuda je razumljivo što preživeli borci 10. brigade i narod Nevesinja s ponosom čuvaju uspomenu na tu veliku pobedu, koja je ujedno i dan konačnog oslobođenja celog tog kraja.

Borbe za oslobođenje Nevesinja predstavljaju primer dobro pripremljenog plana i ostvarenog sadejstva pešadije, tenkova i artiljerije u krajnje nepovoljnim zimskim uslovima. Uspeh je tim veći što je postignut u napadu na utvrđenog neprijatelja pri gotovo jednakom brojnom odnosu snaga. Posebno je poučno gonjenje neprijateljevih snaga kroz Bišinu, kada je došla do punog izražaja samoinicijativa komandi bataljona i četa.

O rezultatima koje je postigla 29. hercegovačka udarna divizija u borbama za Nevesinje, komandant nemačkih snaga na Jugoistoku general Ler kaže u svom izveštaju, kada govori o Mostarskoj operaciji sledeće:

»Vrlo uskoro izvedeni protivudar pogodio je nedisciplinovane hrvatske trupe«, nesposobne za odbranu i odbacio ih na polazne položaje. U to vreme bile su otkrivene u toku manjih akcija pripreme za veliki napad na Nevesinje, kojima tamošnji puk 369. legionarske divizije nije bio dorastao; ona je za to dobila naređenje da premesti teška oruđa u prostor Blagaja. Kod Grepka je put bio presečen i kolona napadnuta od partizana, tako da je izgubila sva oruđa i jedino su delovi posluge mogli da stignu preko krševitog zemljišta do Mostara.«

Fragmenti iz dejstava 11. brigade u mostarskoj operaciji[1]

General-potpukovnik **Svetozar Oro**[2]

Poslije oslobođenja Gacka, 29. divizija je bila odlučna da, osloncem na slobodni gatački bazen, glavna dejstva usmjeri ka pravcu Bileća — Trebinje — Dubrovnik, a pomoćna prema Nevesinju i Kalinoviku. Ka Kalinoviku je upućena 11. brigada sa zadatkom da oslobodi taj kraj i da, dejstvujući ka Drini (Foča — Goražde) i Sarajevu preko Trnova, razbija tamošnje četnike i ustašku miliciju i obezbijedi glavna dejstva divizije za oslobođenje Hercegovine i južne Dalmacije od mogućih neprijateljskih snaga iz istočne Bosne.

DEJSTVA DO MOSTARSKE OPERACIJE

U okviru svog zadatka brigada je nastavila da goni četnike preko gatačke površi i Morina ka Nevesinju i Ulogu. Poslije izbijanja na Obalj (15. IX) brigada je produžila dejstva i slijedećeg dana oslobodila je Kalinovik. Vrlo brzo su razbijeni mjesni četnici i muslimanska milicija. Obnovljen je i Kalinovački odred. U brigadu su počeli pristizati i prvi dobrovoljci i oni koji su mobilisani iz tek oslobođenog gatačkog kraja. Neki od njih su ranije bili u četnicima ili muslimanskoj miliciji. Stariji borci su ih primili bez podozrenja i omogućavali su im da se iskažu i što brže stasaju u partizanske borce. U brigadu je došlo i nekoliko crvenoarmejaca koje su na istočnom frontu zarobili Nijemci i uključili ih u jedinice ruskog kvislinga generala Vlasova, od kojih su se neke borile i protiv NOV i POJ u našoj zemlji.

Svi naši bataljoni su tih dana aktivno dejstvovali po kalinovačkom zagorju, i šire. Najprije je brigada istjerala manje četničke snage koje su od Foče ponovo (24. IX) upale u Kalinovik. Narednih dana odbijeno je više takvih napada od Foče ka Borijama (29. i 30. IX) i od Trnova ka Vlaholju. U međuvremenu je došlo do obnavljanja četničkih pritisaka od Foče i Trnova ka Kalinoviku (6. 10.) ali, i potrebe da i u uslovima povećanih pritisaka, odvoji jedan dio brigade za pojačanje snaga naše divizije prema Nevesinju. U takvoj situaciji brigadi su dobro došle još dve popune. Prvo je stiglo još pedesetak oporavljenih drugova i drugarica iz 12. vojvođanskog kor-

[1] Prilog iz još neobjavljene monografije o 11. hercegovačkoj brigadi.

[2] Politički komesar čete u 2. bataljonu (Popovskom) 11. brigade u vrijeme mostarske operacije.

pusa, koji su kao ranjenici ili bolesnici bili ostavljeni u Hercegovini na liječenju. To su bili divni drugovi, mahom članovi Partije i SKOJ-a. Zatim je brigada popunjena i novim borcima, Zagorcima iz okoline Kalinovika.

Do kraja oktobra brigada je krstarila po Zagorju i okolini bez značajnijih borbenih dejstava. To vrijeme je iskorišteno za borbenu obuku i politički rad u jedinicama i sa narodom na terenu. Skoro svako veče održavana su sijela sa omladinom do polovine novembra kada su bataljoni upućeni u fočanski kraj radi razoružavanja mjesnih četnika i ustaške milicije, kao i političkog rada na terenu. Tako je na primjer, 2. bataljon upao na Zelengorske staje, gdje se, u snijegom zavijanoj Zelengori, još krilo tridesetak mjesnih četnika. Svi su se predali bez otpora, a neki su odmah pristupili Kalinovačkom odredu. Dejstvujući u zahvatu ceste Kalinovik — Foča, preko Miljevine, bataljoni su u razoružavanju mjesnih četnika i muslimanske milicije imali više sličnih uspjeha, do izbijanja na Drinu kod Ustikoline (20. XI). U povratku, do kraja mjeseca, bataljoni su pročešljali teren od Ustikoline preko Mrežice, Dobrog polja i Krbljina do Sijerača i Jažića kod Kalinovika, kao i Bjelimića u konjičkom kraju.

U tom periodu, naročito je velika pažnja posvećivana političkom radu sa narodom, posebno radi toga što je tokom cijelog rata narod ovoga kraja bio izložen raznim okupatorskim i kvislinškim zločinima i uticajima, a prije svega ustaškim i četničkim. Govorili smo im o ciljevima naše borbe i ciljevima okupatora i njihovih slugu, domaćih izdajnika, o tome kako su zavadili narod i do čega su doveli zemlju, o našim saveznicima, o skoroj pobjedi i potrebi da se svi, čim prije, odlijepe od neprijatelja, kome se bližio kraj, i da daju svoj doprinos našoj pobjedi i sobodi. To je polako raskravljivalo ljude i smanjivalo nataloženo podozrenje. Sve brže su se obnavljali i formirali organi vlasti. Jačalo je povjerenje u NOP i skoru pobjedu, pa je i pomoć našim bataljonima bila sve veća. Od četnika se skrivao muslimanski, od ustaša srpski živalj, a od partizana niko, što je bio najbolji znak da ideje NOP-a definitivno potiskuju sve ostale i postaju dominantno opredjeljenje naroda u trouglu: Kalinovik — Foča — Sarajevo.

S obzirom na to da je zbog ubrzane popune u cijeloj brigadi bilo oko dve trećine novih boraca,[3] koji su bili ranije pod raznim idejno-političkim uticajima, ili bez borbenih iskustava, bilo je nužno sve činiti da se što prije i što bolje uklope u novu, partizansku sredinu — vojnički i politički.

Radi toga se pridavao veliki značaj vojnoj obuci sa novim borcima. Ona je bila svakodnevna, u svakom predahu. Govorilo se naročito o ponašanju boraca u raznim borbenim okolnostima — na straži, osmatranju, patroliranju, borbenom osiguranju kretanja (u prethodnici, pobočnici, zaštitnici), u zasjedi, u napadu i odbrani, a posebno u blokiranju naselja, zarobljavanju neprijatelja, rukovanju oružjem itd.

[3] U 2. bataljonu, koji je ljeta 1943. formiran od dobrovoljaca iz Popova polja, do polovine novembra 1944, kada je imao oko 250 boraca, sastav se potpuno izmenio. Tada je u njegovoj 2. četi bilo 76 boraca i starješina, među kojima i dvije drugarice. Za razliku od sastava na dan formiranja, kada su u četi bili samo Popovci, ovoga puta ta slika se znatno izmijenila. Tada je četa amala svega 15 Popovaca, 2 Dubrovčanina, 1 iz Hrvatskog zagorja, 2 iz Srema i 3 iz SSSR-a, dok su 53 borca bila iz okoline Gacka i Kalinovika ili dvije trećine novih boraca.

I politički časovi bili su svakodnevni, kako zbog toga da novi borci što bolje shvate i prihvate ciljeve naše borbe i konkretne političke postupke vođstva NOP-a, tako i zbog potrebe da oni što uspješnije to objašnjavaju narodu. Glavne teme tih dana bile su vezane za odluke II zasjedanja AVNOJ-a, odnose sa saveznicima i njihovu pomoć NOV i POJ, naše borbene uspjehe na jugoslovenskom ratištu, posebno oslobođenje Beograda, istočne Hercegovine i Dalmacije sa težištem na dejstvima ka Mostaru i skorom oslobođenju cijele Hercegovine. Četne partijske ćelije, aktivi SKOJ-a i USAOJ-a bili su nosioci tih aktivnosti, kako u jedinicama, tako i na terenu. Tome je doprinosilo i izlaženje bataljonskih i četnih džepnih novina. U svim bataljonima i četama aktivno su radili kulturno-prosvjetni odbori koji su imali obično po pet sekcija — pozorišnu, horsku, analfabetsku i predavačku sekciju kao i sekciju za štampu.

Pošto su zimske hladnoće počele još u oktobru, ubrzano je poboljšavanje snabdijevanja u prvom redu iz britanske pomoći — u odjeći i obući, ishrani, sanitetskom materijalu, naoružanju i municiji. Ono što bi pristiglo u bataljone dijelio je intendant po četama, a na četnim konferencijama vršena je pojedinačna raspodjela onim borcima kojima je bilo najpotrebnije. Taj način je, reklo bi se, imao izuzetno vaspitan uticaj na borce u jačanju njihove privrženosti NOP-u kao pokretu apsolutne pravde. Još vaspitniji uticaj imala je činjenica što su četne starješine, komandiri i komesari, bili u istom položaju kao i svi borci — kako u pogledu odijevanja, ishrane i spavanja tako i borbenih obaveza: na jurišu, u odbrani, na maršu. Nije bilo privilegovanih. Zabušavanje je žigosano, a borbenost i poštenje isticani za ugled. »Prvi na čuki — poslednji na kazanu« postojalo je najuzvišenije načelo svake jedinice, borca i starješine.

Decembar je započeo velikim sniježnim mećavama i pojavom šumadijske grupe četničkih korpusa na pravcima: Foča — Kalinovik i Foča — Gacko. Oni su se pod pritiskom naših snaga u Srbiji izvlačili ovim pravcima, s težnjom da izbiju u naš slobodni prostor u istočnoj Hercegovini i Dubrovačkom primorju radi, kako su isticali, spajanja sa zapadnim saveznicima i dalje borbe protiv NOP-a. U tome ih je trebalo spriječiti bez obzira na trenutačni odnos snaga i žrtve. Brigada je prihvatila borbu s njima na liniji Miljevina — Mrežica i pod pritiskom nadmoćnijih četničkih snaga postupno se izvlačila ka Kalinoviku. Najžešće napade četnici su izvodili 13. i 14. XII, izbivši na kalinovački plato sa dva pravca: od Foče ka Borjama za dejstva ka Kalinoviku i od Trnova preko Dobrog polja ka Krbljine, takođe za dejstva ka Kalinoviku. Da bi prodrli ka Kalinoviku trebalo je savladati našu odbranu na istočnim padinama Treskavice koje natkriljuju pravac Trnovo — Kalinovik i prostor od s. Borija do Kalinovika. Snijeg je bio toliko dubok da četnici nisu mogli nastupati u streljačkom stroju, već prteći snijeg. Nastupali su u napadnim kolonama jačine voda, sa međusobnim rastojanjem od pedesetak metara, čvrsto riješeni da, bez obzira na gubitke, savladaju našu odbranu i otvore »Kalinovačka vrata« ka Hercegovini. Bilo je jasno da je tom jurišu teško odoljeti, pa je odlučeno kada oni izbiju na prve vrhove, da se na njih izvrši iznenadni protivnapad ruč-

nim bombama, da se zbune i natjeraju u bjekstvo. Tako je i učinjeno. Kada su četnici ovladali vrhom na istočnim padinama Treskavice, presrećni zbog uspjeha, iznenada su ih zasule bombe i naš neodoljiv juriš, pa su se oni dali u paničnо bjekstvo uz velike žrtve. Bio je to kraj njihovog prodiranja i početak njihovog gonjenja ka Drini, Jahorini i Trnovu.

Za dalja dejstva protiv ove četničke grupacije formiran je u Kalinoviku privremeni štab (15. XII) na čelu sa potpukovnicima Danilom Komnenovićem (koji je upravo išao u Bosnu da primi dužnost komandanta 3. divizije KNOJ-a) i Dragom Đukanovićem, načelnikom Štaba 29. divizije. Slijedećeg dana oko 15 bataljona 29. divizije prešlo je u opšti napad na tri pravca protiv ove četničke grupacije i to: Od Gacka ka Foči i od Kalinovika ka Foči i Trnovu. Jedanaesta brigada je goneći četnike izbila desnim krilom na Drinu kod Ustikoline, a lijevim na istočne padine Jahorine i s. Jabuka (18. XII). To su ujedno bile posljednje borbe koje je brigada vodila protiv četnika u toku rata (izuzimajući jedno uzgredno puškaranje sa četnicima u Sloveniji prilikom našeg prodiranja ka Postojni).

Brigada se poslije toga, posljednjih dana decembra, ponovo okupila na kalinovačkom platou gdje se kratko odmarala i sređivala poslije jednomjesečnih teških borbi. Novi komandant brigade Slavo Skender koji je primio dužnost (12. XII) od Jovana Andrića, imao je puno posla, jer je za poslednji mjesec dana brojno stanje svih bataljona opalo na ispod 200 boraca i starješina, što zbog gubitaka u borbi ili razniх prekomandi.

Nova 1945. godina počela je prebacivanjem 2. bataljona ka Trnovu radi pojačanja dejstva 14. brigade, dok je glavnina brigade nastavila da dejstvuje ka Foči. Hladnoća je tih dana bila velika, ispod 20 stepeni. Narednih dana izvođeni su napadi na Trnovo, koje je oslobođeno 7. I, a Nijemci potisnuti na položaje u s. Ilovice, koje su uporno branili kao najpogodnije na daljim prilazima Sarajevu.

Pošto je u međuvremenu 3. divizija izbila u Foču, s planom da preuzme položaje od 11. i 14. hercegovačke brigade i nastavi dejstva na pravcu Foča — Trnovo — Sarajevo, 14. hercegovačka brigada upućena je iz Trnova ka Nevesinju, a 11. brigada je poslije susreta sa 3. divizijom u Foči (12. I) postupno pomjerena ka Trnovu da bi pravac Foča — Trnovo — Sarajevo konačno predala 3. diviziji (26. I) i otišla u konjički kraj radi dejstva u mostarskoj operaciji.

Tada je upućen jedan broj iskusnijih starješina iz brigade u Titovu gardu, vojne škole i novoformirane jedinice u Srbiji, pa su sve jedinice brigade postale još više prorijeđene. To je u izvjesnoj mjeri ublaženo rasformiranjem Kalinovačkog i Konjičkog odreda (7. I), iz kojih je 159 boraca raspoređeno u 11. brigada, u sve njene bataljone.

Od Trnova brigada se postupno pomjerala preko Trebečaja ka Ledićima (24. I) radi prebacivanja preko prevoja između Treskavice i Bjelašnice u konjički kraj, u grupu sela koje narod zove Zaplanina (Rakitnica — Lukavac — Brda i Umoljani). Dva dana kasnije (26. I) brigada je predala pravac Trnovo — Sarajevo 3. diviziji, a ona se poslije 15-časovnog marša preko prevoja Kojta (t. 1675) prebacila u Zaplaninu. To je bio izuzetno težak marš. On je, po mnogo čemu, podsjećao na istorijski igmanski marš. Mnogi drugovi su promrzli, a preko 20 konja iz komore je uginulo.

Time su uspješno okončana četvoromjesečna dejstva brigade u trouglu: Kalinovik — Foča — Trnovo. Ona su, nije pretjerano istaći, po mnogo čemu, od posebnog, čak i istorijskog značaja. Prvo, brigada je bila nosilac definitivnog oslobođenja ovih krajeva i razbijanja mjesnih četničkih i milicijskih snaga; drugo, ona je podnijela najveći teret u spriječavanju prodora glavnih četničkih snaga ka Dubrovniku, što je donijelo višestrane pozitivne rezultate na širem jugoslovenskom planu, i treće, ona je zajedno sa 14. hercegovačkom brigadom osiguravala sa ovog pravca dejstva glavnini 29. divizije ka Mostaru i stvorila uslove za uvođenje 3. divizije sa pravca Trnovo ka Sarajevu. U tome su borbeni učinci brigade utoliko veći jer su ostvareni sa mnoštvom novih boraca, u teškim zemljišnim i zimskim uslovima i na prostoru na kojem je bilo različitih tuđih uticaja, opšte nesigurnosti i podozrenja znatnog dijela mjesnog stanovništva.

U DEJSTVU KA KONJICU I IVANU (26. I — 4. III 1945)

Brigada je prebačena u konjički kraj (26. I) sa zadatkom da u okviru mostarske operacije, osloncem na planinska naselja na južnim padinama Bjelašnice, ugrožava pokrete neprijatelja na pravcu Mostar — Sarajevo i obratno, na sektoru od Konjica do Ivan-sedla.

U Zaplanini brigada se, bez borbenog kontakta sa neprijateljem, odmarala i pripremala nekoliko dana za predstojeća dejstva. U toj grupi sela, okruženim Treskavicom, Kojtom, Bjelašnicom i Visočicom, zavijenim dubokim snijegom, dolazak brigade poremetio je uobičajeni »zimski mir«. Dubina snijega je tada iznosila 270 cm. U kuće se ulazilo kroz snježne prosjeke. Do izvora vode nije se moglo doći pa smo vodu obezbjeđivali topljenjem snijega. Higijenski uslovi za borce bili su izuzetno loši.

Ni sa ishranom nije bilo mnogo bolje, jer smo malo donijeli, a isto tako malo mogli smo dobiti od siromašnih mještana. O duturu bilo čega takođe nije moglo biti ni govora. Četnim kuvarima nikada nije bilo loka, a tu im je bilo posebno teško. Najteže je bilo kada se nije imalo šta skuvati, ali oni su se uvijek snalazili. Radi toga su postali pojam riješenosti i snalažljivosti da i u najtežim situacijama pripreme i dopreme hranu na položaje. Međutim, u Zaplanini, svima je bilo teško i bez borbe.

I u ovom kraju, koji naseljava muslimanski živalj, pokazala se izuzetna potreba za političkim radom. Radi toga smo održavali svakodnevne konferencije, priredbe, sijela i susrete. Na početku su se neki suzdržano odazivali na ove skupove, a zatim sve bolje i bolje. Činilo mi se da su nas rado slušali, jer su o svemu što se dešavalo u zemlji i svijetu malo znali u tom zabačenom međuplaninskom kraju. Stoga im je najviše govoreno o ciljevima NOP-a, stanju na frontovima i našoj sigurnoj i skoroj pobjedi.

Nakon petodnevnog »predaha« u Zaplanini, upućeni su prednji dijelovi brigade ka Konjicu. Oni su prodrli do Džepa i Vrdolja 1. februara, a cijela brigada dva dana kasnije (3. II) do Čuhovića i Blaca. Odatle će se jedna četa spustiti i do Dubočana u dolinu Neretve. Prvi sudari s Nijemcima bili su kod sela Špiljana (3. i 4. II), a tri

dana kasnije 2. i 4. bataljon uspjeli su ponovo osloboditi Vrdolje i Džepe (7. II).

Težište svojih napada brigada je usmjerila na osvajanje dominantnog vrha Zlatara, iznad Konjica, jer se bez njegovog osvajanja ne može prići Konjicu i kontrolisati put i ŽP Sarajevo — Mostar. Radi toga je brigada dobro pripremljenim napadom iznenadila neprijatelja i zauzela Zlatar (10. II), ali ga je neprijatelj ponovo protivnapadom povratio. Borbe za Zlatar su nastavljene sve žešće, pa ga je brigada ponovo zauzela (18. II), a Nijemci povratili slijedećeg dana. U snažnom protivnapadu brigada je 20. II povratila sve položaje, ali nije uspjela da povrati Zlatar. Slijedećeg dana (21. II) brigadni napad je obnovljen i zauzet je Zlatar. Gubici su obostrano rasli. U šestom protivnapadu Nijemci su ponovo zauzeli Zlatar (22. II) i učvrstili se na njemu, do sedmog i konačnog brigadnog juriša na Zlatar za oslobođenje Konjica (3. marta) zajedno sa glavnim snagama 29. divizije koje su uz dolinu Neretve nadirali ka Konjicu.

Obje strane su uočile ključni značaj visa Zlatar koji dominira nad Konjicom i dolinom uz Neretvu i ka Ivan-sedlu. Time se mogu objasniti danonoćne borbe za Zlatar koje su trajale puna 22 dana, od 10. februara do 3. marta, i njegov prelazak iz ruke u ruke sedam puta.

Mada su uslovi u kojima je dejstvovala brigada bili izuzetno teški (planinski prostor sa nekoliko naselja u trouglu izolovanom kanjonom od Konjica ka Ivan-sedlu i uz dolinu Neretve sa visokom Bjelašnicom pozadi), bez spoljnog snabdijevanja i podrške, ona je osloncem na mjesne izvore snabdijevanja i zarobljavanja od neprijatelja, uspješno izvršavala svoj zadatak u mostarskoj operaciji, što se ogleda u slijedećem: prvo, svojom pojavom u konjičkom kraju 11 dana pre mostarske operacije natjerala je neprijatelja da odvoji dio snaga za pojačano osiguranje sektora Konjic — Ivan-sedlo; drugo, neprekidnim aktivnim dejstvima ka Konjicu i ž/p Konjic — Ivan-sedlo, koje su počele tri dana pre mostarske operacije i trajale mjesec dana, do oslobođenja Konjica, brigada je privukla znatan dio neprijateljskih snaga na sebe i ugrožavala pojačavanje ka Mostaru i kasnije izvlačenje iz Mostara; treće, brigada je uspješno prihvatila nadiranje glavnih snaga 29. divizije uz dolinu Neretve ka Konjicu i četvrto, po oslobođenju Konjica uspješno je nastavila gonjenje neprijatelja do izbijanja na Ivan-sedlo.

Poslije oslobođenja Konjica 1. i 2. bataljon 11. brigade nastavili su 4. marta, zajedno sa 4. bataljonom 10. brigade, gonjenje neprijatelja duž željezničke pruge i ceste ka prevoju Ivan-sedla. Najveće gubitke, preko 100 poginulih, neprijatelj je pretrpio od 2. bataljona 11. i 4. bataljona 10. brigade prilikom izvlačenja sa željezničke stanice Brđani ka mostu Lukač i dalje ka Bradini.

U nezadrživom gonjenju, bataljoni su izbili na Ivan-sedlo, ali nisu bili dovoljno jaki da zaustave neprijateljski protivnapad od Sarajeva i zadrže u svojim rukama ovaj najznačajniji prevoj kojim se otvara nadiranje ka Sarajevu. Ni slijedećeg dana (5. III) 10. i 11. brigada nisu uspjele da potisnu neprijatelja sa Ivan-sedla.

Izbijanjem na Ivan-sedlo 1. gatačkog i 2. popovskog bataljona 11. brigade i 4. bataljona 10. brigade, izvojevano je konačno oslobođenje Hercegovine što je bio uvod u sarajevsku operaciju.

Dvanaesta hercegovačka udarna brigada u borbama za oslobođenje Mostara[1]

Pukovnik **Rajko Šarenac**[2]

Štab 29. hercegovačke divizije, poslije oslobođenja Dubrovnika (18. oktobra 1944), 12. hercegovačku narodnooslobodilačku udarnu brigadu je orijentisao prema Metkoviću i Čapljini. Ona je dobila zadatak da smjeni 13. brigadu, koja je poslije oslobođenja Trebinja i razbijanja četničke grupacije pod komandom majora Vojislava Lukačevića sadejstvovala jedinicama 26. dalmatinske divizije. Kao što je poznato, 26. dalmatinska divizija je izvojevala blistavu pobjedu u Vukovom Klancu nad snagama neprijatelja koji se povlačio iz Dubrovnika ka dolini rijeke Neretve i Mostaru.

Poslije pristizanja 12. hercegovačke narodnooslobodilačke udarne brigade u rejon Donje Hrasno, 13. brigada je orijentisana prema Stocu, a 12. narodnooslobodilačka udarna brigada je produžila gonjenje razbijenog i desetkovanog neprijatelja prema Gabeli, Čapljini i, dalje, prema Širokom Brijegu i Mostaru. Goneći neprijatelja brigada je 26. oktobra 1944. oslobodila Metković, a zatim Gabelu i Čapljinu i 28. oktobra Domanoviće. Poslije ovog uspjeha brigada se prebacila na desnu obalu rijeke Neretve i posela položaje na liniji Šurmanci — Međugorje — Studenci. U tom vremenu 12. hercegovačka narodnooslobodilačka udarna brigada je uspostavila neposrednu vezu sa Zapadnohercegovačkim narodnooslobodilačkim partizanskim odredom, koji je osiguravao Ljubuški i koji su oslobodili 29. oktobra.[3]

U daljem nastupanju prema Širokom Brijegu i Čitluku 12. hercegovačka narodnooslobodilačka udarna brigada je 31. oktobra dočekala jednu jaču grupaciju ustaša u rejonu Krehin Gradac — Hamzići i uspjela je da ih potuče i potisne prema Mostaru. Poslije ove borbe brigada je oslobodila 1. novembra Čitluk i sa svojim jedinicama izbila na liniju Stipčići — Gornja Blatnica — Čerin.[4]

Početkom novembra 1944. 12. hercegovačka narodnooslobodilačka brigada, zajedno sa Zapadnohercegovačkim odredom, vodila je neprekidno borbe (sa Nijemcima i ustašama) u zapadnoj Hercegovini. Svojim lijevim krilom bila je naslonjena na dijelove jedinica 9. dalmatinske udarne divizije.

---

[1] Prilog za knjigu Mostarska operacija.
[2] Autor priloga, urednik u Vojnoizdavačkom zavodu.
[3] Todor Radošević: Ofanziva za oslobođenje Dalmacije str. 23.
[4] Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u, tom. IV, knj. 30, dok. 70.

Početkom novembra na ovo područje je stigla i 10. hercegovačka NO udarna brigada. Ona je na pravcu Čitluk — Mostar, smijenila dijelove 12. hercegovačke narodnooslobodilačke udarne brigade, koja se pomjerila još dalje na zapad prema Širokom Brijegu i Kočerinu koji su u to vrijeme bili dobro utvrđeni i branjeni neprijateljski garnizoni. Noću 10/11. novembra 12. hercegovačka narodnooslobodilačka udarna brigada je izvršila iznenadni napad na oba garnizona. Uspjela je da zauzme samo Kočerin, a Širok Brijeg ne, jer je to mjesto bilo dobro utvrđeno, a branile su ga jake snage neprijatelja. U borbama za Široki Brijeg i Kočerin brigada je imala 14 poginulih i 45 ranjenih.[5]

Dok se brigada nalazila u zapadnoj Hercegovini došlo je do kadrovskih promjena. Mjesto majora Milenka Okiljevića (koji je otišao na školovanje u SSSR) dužnost komandanta brigade preuzeo je dotadašnji njegov zamjenik, major Ljubo Miljanović. Politički komesar brigade, u to vrijeme, bio je major Jozo Bakrač, a načelnik Štaba Franjo Tomaić.[6]

U drugoj polovini decembra 1944. godine, 29. hercegovačka divizija ustupila je položaje 12. i 10. brigadi, 9. udarnoj dalmatinskoj diviziji, koja je poslije uspješno izvedene kninske operacije došla kompletna na ovo područje. Ranije se na ovom području nešto zapadnije nalazila samo njena 13. brigada.

Šesnaestog decembra 12. hercegovačka narodnooslobodilačka udarna brigada, svoje položaje kod Širokog Brijega i Kočerina, predala je 13. južnodalmatinskoj brigadi 9. divizije i, maršem preko Čitluka, Žitomislića i Dubrava stigla je u Biograd, gdje je preuzela zatvaranje pravca Nevesinje — Berkovići. Dolaskom 12. i 10. brigade na područje Nevesinja front 29. divizije se znatno skratio. Tako su se na Nevesinjskom polju i u Dubravama, kao i u njihovom međuprostoru, našle tri brigade (10, 12. i 13.). Na ovim položajima 12. hercegovačka narodnooslobodilačka udarna brigada će ostati sve do kraja januara 1945. Boravak brigade na tom terenu bio je vrlo težak zbog jake i surove zime, teških uslova smeštaja i zbog borbi sa neprijateljem koji je dosta često vršio ispade iz Nevesinja na položaje brigade oko Udvežnja i Biograda. Na komunikaciji Nevesinje — Mostar (u rejonu Bištine i Bakračuše) brigada je u ovom periodu izvela nekoliko vrlo uspjelih akcija.

Na liniji odbrane Mostara neprijatelj je sređivao svoje jedinice koje su u prethodnim borbama pretrpjele velike gubitke, popunjavao ih novim ljudstvom, osposobljavao ih za borbu, pri čemu je naročitu pažnju poklanjao utvrđivanju pojedinih položaja, uporišta, otpornih tačaka, izradi bunkera, postavljanju minskih polja i žičanih prepreka. Liniju odbrane Mostara neprijatelj je uporno branio i preko nje nije dozvoljavao nikakve prodore.

Neke opšte karakteristike situacije u Hercegovini, u to vrijeme, mogu se objasniti na slijedeći način. Poslije pobjedonosnih dvomjesečnih borbi u istočnoj Hercegovini, Boki Kotorskoj, južnoj Dalmaciji i Hercegovini, kada su oslobođeni Gacko, Bileća, Trebinje, Dubrovnik, Herceg Novi, Čapljina, Stolac, Ljubuško i više manjih mesta

[5] Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u, tom. IV, knj. 30, dok. 102.
[6] Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u, tom IV, knj. 31. dok. 16.

u zapadnoj Hercegovini, 29. hercegovačka divizija izbila je krajem 1944. godine sa glavninom svojih snaga na liniju Nevesinje — Blagaj — Buna (10, 12. i 13. brigada), a pomoćnim na liniju Foča — Kalinovik — Ulog — Obalj (11. i 14. brigada).

Komanda 29. divizije ozbiljno je razmatrala mogućnost napada na Mostar i Nevesinje i njihovo oslobođanje i prije naređenja Vrhovnog štaba. Međutim, početkom 1945. naređenjem Vrhovnog štaba odlučeno je da se oslobodi Mostar, angažujući zato glavninu snaga 8. udarnog korpusa, (poslije uspješno izvedene kninske operacije) i kompletnu 29. diviziju iz sastava 2. korpusa NOVJ.

U vezi s ovom zapovješću[7] komandant 29. hercegovačke divizije, od 16. januara 1945. godine, postavljen je zadatak jedinicama da se pripremaju za napad na Nevesinje i Mostar. Dvanaestoj hercegovačkoj narodnooslobodilačkoj udarnoj brigadi, koja se nalazila na položajima Biograd — Udrežnje, naređeno je da ostanu na tim položajima do daljnjeg, s tim da prikuplja podatke o neprijatelju i da priprema svoje jedinice za ofanzivne akcije u pravcu Nevesinja, a potom Mostara. Brigada je tu ostala do kraja januara 1945. godine.

Tridesetog januara, brigada je dobila naređenje da se hitno sa svojim snagama prebaci na prostor Tasovčići — Počitelj — Domanović. Usiljenim maršem brigada je krenula preko Trusine — Berkovića — Stoca i došla na Domanoviće 31. januara. Razlog da je brigada ovako brzo prebačena na ovaj prostor je taj, što se jaka neprijateljska grupacija 27, 28. i 29. januara probila iz Mostara i Širokog Brijega i uspjela da iznenadi i potisne jedinice 9. dalmatinske divizije i dijelove 3. brigade narodne odbrane prema Vrgorcu, Imotskom i Metkoviću. Neprijatelj je ovim jedinicama naneo dosta teške gubitke.

U ovom naletu neprijatelj je uspio da zauzme Ljubuški, Čitluk, Čapljinu i Metković i da poruši mostove preko Neretve u Gabeli i Čapljini. Kako se kasnije saznalo cilj ovog neprijateljskog ispada bio je mobilizacija ljudstva tih krajeva koje je u većini bilo pod uticajem neprijateljske propagande i katoličkog klera i na taj način bilo privrženo okupatoru kao i rušenje mostova i presecanje komunikacijske veze između jedinica 8. korpusa, koje su se nalazile na desnoj obali Neretve i 29. hercegovačke divizije čije su jedinice bile na lijevoj obali.

Upućivanje 12. hercegovačke narodnooslobodilačke udarne brigade ovako brzo imalo je za cilj da se ova vrlo opasna i bezobzirna neprijateljska grupacija potuče i povrati ka Širokom Brijegu i Mostaru. Snage koje su bile u neposrednom dodiru i koje su do tada vodile žestoku borbu sa neprijateljem nijesu bile dovoljno jake da to brzo i energično učine, pa je bila neophodna jedna jača i svežija jedinica, kakva je bila u to vrijeme 12. brigada.

Takoreći iz pokreta jedinice 12. brigade zajedno sa 4. bataljonom 13. brigade prelaze Neretvu i uspjevaju da u rejonu s. Dretelj stvore manji mostobran. Za prelaz mutne i nabujale Neretve korišćena su priručna sredstva čamci, skele i splavovi. Među borcima i starešinama bilo je dosta neplivača, ali su hrabro i bez pogovora hitali

[7] Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u, tom IV, knj. 32, dok. 84.

na suprotnu obalu. Poznato je da se nekad ljudi više plaše vode nego neprijatelja. U toku noći 31/1. februara brigada napada neprijatelja na V. Gradinu, (k. 137) i u Čapljini. Upornom borbom, brigada je uspjela da zadrži osvojeni mostobran i da na njega prebaci sva četiri svoja bataljona, da zbaci neprijatelja sa V. Gradine i da proširi mostobran u pravcu Međugorje, Šurmanaca i Kručevića. Poslije ovog uspjeha 12. hercegovačka narodnooslobodilačka udarna brigada, razbija neprijatelja i on se užurbano počeo povlačiti prema Mostaru i Širokom Brijegu trpeći pri tome gubitke. Brigada nastavlja gonjenje neprijatelja pravcem Čapljina — Ljubuško i pravcem Čapljina — Čitluk, a deo snaga je ostavila u Čapljini i njenoj okolini za čišćenje i likvidaciju ostataka neprijatelja i njegovih saradnika.

Brigada je do 3. februara uspostavila kontakt sa 13. južnodalmatinskom brigadom i sa prednjim dijelovima izbila na liniju Blizanaci — Krehin Gradac — Međugorje — Zuvžet — D. Studenci. U borbi za Čapljinu i oko nje Nijemci i ustaše imali su oko 200 mrtvih i ranjenih. Gubici brigade u ovoj borbi bili su 15 mrtvih i 25 ranjenih.[8] Kasnije, 12. hercegovačka narodnooslobodilačka udarna brigada je, zajedno sa jedinicama 9. dalmatinske divizije, oslobodila 4. februara Ljubuški, a poslije toga Čitluk. Tako je po odluci štaba 29. divizije brigada do daljeg zadržana u zapadnoj Hercegovini na pravcu Čitluk — Varda.

Kod Dobrog Sela, 5. februara, 12. hercegovačka narodnooslobodilačka udarna brigada je do nogu potukla jedan zdrug ustaša i nastavila nastupanje, gdje je 6. februara izjutra zaustavljena na ranije utvrđenim položajima tzv. »zelene linije.«

Borbe od 1. do 5. februara 1945. koje su vođene na prostoru Čapljina, Ljubuškog i Čitluka predstavljaju blistave uspehe boraca i starešina 12. hercegovačke narodnooslobodilačke udarne brigade. Pouzdano se može tvrditi da zahvaljujući dejstvima ove brigade neprijatelj je uspešno potučen i ponovo povraćen u Široki Brijeg i Mostar, i veliko je pitanje da nije bilo ovako energičnog dejstva brigade, da bi neprijatelj našim snagama naneo još veće gubitke.

Zapovijest za napad na položaje njemačke spoljne odbrane Mostara izdata je 4. februara od strane komande 8. korpusa, kome je u operativnom pogledu bila potčinjena i 29. hercegovačka divizija. Osnovna zamisao odluke o napadu bila je da, svako na svom pravcu, glavnim snagama likvidira bočna utvrđena uporišta Široki Brijeg i Nevesinje, a potom da produži napad na Mostar.

Poslije oslobođenja Širokog Brijega, 7. februara, glavnina 8. korpusa nastavila je nastupanje prema Mostaru.

Na odsjeku između Mostarskog blata i Neretve nalazila se 12. hercegovačka narodnooslobodilačka udarna brigada, koja je operativno bila potčinjena 19. diviziji. U tom cilju, 9. februara u Čitluk su stigli komandant 29. hercegovačke divizije Vlado Šegrt i načelnik Štaba 8. korpusa Ante Biočić. Tada su sa komandantom 19. divizije Stankom Parmačom definitivno uskladili operativno potčinjavanje 12. hercegovačke narodnooslobodilačke udarne brigade 19. diviziji.

[8] Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u, tom IV, knj. 33, dok. 33.

Nakon pretpotčinjavanja 12. hercegovačke udarne brigade 19. diviziji ona je posle toga dejstvovala na desnom krilu divizije. Lijevo od brigade napadala je 14. brigada 19. divizije, a desno se naslanjala na rijeku Neretvu. Brigada je zapovešću komandanta 19. divizije orijentisana na pravac Jasenica — Rodoč — aerodrom. Nakon trodnevne uporne borbe 11. februara brigada je likvidirala k. 152 (Humac), sa koje se neprijatelj izvukao preko r. Jasenica. Ova kota je bila posebno branjena od strane neprijatelja jer je dominirala terenom što se sa nje uspešno branio aerodrom. Potpomažući dijelove 14. brigade na levom boku, poslije zauzimanja visa tt. 331 (Varda) od strane jedinica 14. i 6. dalmatinske brigade, — 14. februara, nakon nekoliko uzastopnih juriša, 12. brigada ovladava i zauzima G. Jesenicu, aerodrom i kotu 262 poslije čega progoni neprijatelja prema Rodoču — Tataru i Mostaru i sa tog pravca upada u grad, u donju Mahalu i prva na ovom pravcu izbija na Lučki most preko Neretve.

Uz pomoć tenkovske čete iz 1. tenkovske brigade 8. korpusa, zauzima Lučki most i prelazi na levu obalu Neretve. Zajedno sa drugim jedinicama učestvuje u uličnim borbama za oslobođenje Mostara, razbija zaostale grupe neprijatelja i izbija na ivicu grada prema Bijelom Polju u rejon Bjelušine i Mazuljice.

Druga dva bataljona iz brigade, koji su bili u divizijskoj rezervi, ušli su u Mostar preko Varde (tt. 331) zajedno sa jedinicama 14. dalmatinske brigade.

Od početka dejstava oko Čapljine pa do oslobođenja Mostara na sektoru dejstva 12. hercegovačke narodnooslobdilačke brigade ubijeno je 450 Nijemaca i ustaša, a zarobljeno je 151. Od ratne tehnike je zaplijenjeno: 3 topa 150 mm, 2 protivavionska mitraljeza, 18 puškomitraljeza, 153 puške, 52.000 metaka, 1 kamion, 1 automobil, 4 motocikla i druga ratna vojna oprema. Brigada je imala 35 poginulih (među koima pomoćnik komesara bataljona, jedan komandir i jedan komesar čete) i 71 ranjenog.[9]

Komandant 12. hercegovačke brigade za vreme mostarske operacije, major Ljubo Miljanović, narodni heroj, poginuo kod Mostara 1945. god.

U izvještaju Štabu 29. divizije, od 19. februara 1945, Štabu 2. korpusa (u čijem sastavu je divizija bila) za 12. hercegovačku narodnooslobodilačku udarnu brigadu se kaže: »Na sektoru zapadne Hercegovine 12. hercegovačka narodnooslobodilačka udarna brigada otpočela je početkom februara ofanzivne operacije prelaskom u napad preko rijeke Neretve i posle jake i krvave borbe oslobodila je Metković, Gabelu i Čapljinu, Čitluk, Jasenicu i mostarski aerodrom i učerstvovala je u oslobođenju samog Mostara.[10]

Za brigadu se u ovom izveštaju kaže da je vodila neprekidno teške, krvave i uporne borbe sa neprijateljem i da je u svojim akcijama imala velikih uspjeha.

[9] Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u tom VI, knj. 33, dok. 95.
[10] Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u, tom IV, knj. 33. dok. 110.

U svim borbama koje je brigada vodila došla je do izražaja izdržljivost, hrabrost, samoinicijativa, požrtvovanost i visoki moral borac ai rukovodilaca. Sve njene jedinice izvršile su svoje zadatke veoma uspešno.

Dvanaesta NOU brigada izašla je iz sastava 19. divizije po oslobođenju Mostara i ponovo je ušla u sastav 29. hercegovačke divizije, koja je nastavila sa svim svojim brigadama gonjenje neprijatelja dolinom Neretve prema Jablanici i Konjicu.

Trinaesta hercegovačka NOU brigada u mostarskoj operaciji[1]

Pukovnik **Mensur Seferović**[2]

Nije bilo više vremena za oklijevanje. Imali smo sve više i više gubitaka. A, odavde, s položaja, vidimo Dalmatinci na drugoj strani Neretve došli do iznad samog grada. Izdali smo naređenje: 'Forsirati rijeku!'

Došao sam među borce i rekao im: 'Drugovi, mi moramo prvi u Mostar!'

Uskoro je otpočeo juriš.

Ovaj juriš ličio je na juriš Prvog bataljona kojim sam komandovao u početku ustanka. Usred bijela dana, pod neprijateljskom vatrom, borci su, ne zaklanjajući se, gazili hladnu rijeku koja im je hvatala do grudi. Gazeći rijeku pucali su iz pušaka i mitraljeza. Jurišali su vrišteći i prijeteći neprijatelju koji čeka s druge strane rijeke... Sa zapadne strane, Dalmatinci su doprli do prvih kuća u Mostaru! Pred noć bataljoni Trinieste brigade zauzeše vojnu bolnicu koja se nalazila na južnom ulazu u grad...«[3]

Tako je komandant 29. hercegovačke NOU divizije Vlado Šegrt, u svojim ratnim kazivanjima, saopštio svoje viđenje posljednjeg juriša hercegovačkih udarnih jedinica u borbama za oslobođenje Mostara 14. februara 1945, zagledan i u prethodna zbivanja u kojima su borci pisali svoje i bataljonske životopise, poput boraca Mostarskog bataljona, nekadašnjeg 3. bataljona 10. hercegovačke proleterske brigade u bitkama na Neretvi i Sutjesci, a u mostorskoj operaciji 1. batljon 13. hercegovačke NOU brigade.

Borci brigade, sastavljene dobrim dijelom od Mostaraca i u narodu poznate kao Mostarska[4] (u njoj su bili i borci iz bilećkog, stolačkog, čapljinskog, ljubuškog i drugih srezova), čekali su puna tri i po mjeseca, nadomak Mostara, da se sa ostalim jedinicama sruče u »najveći grad Hercegovine«, u čijim zabačenim ulicama nije bilo

[1] Prilog za knjigu Mostarska operacija — učesnici govore.

[2] Autor članka o 13. hercegovačkoj NOU brigadi je komesar čete, a sada pukovnik u penziji.

[3] Vlado Šegrt, »Krv na kamenu«, IV dio, IP »Džepna knjiga«, Sarajevo, 1959, str. 103.

[4] Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito je u oktobru 1943. svojom naredbom predvidio formiranje upravo Mostarske brigade, a 30. marta 1944. je štabu 29. hercegovačke divizije naredio da se formira nova brigada. Naziv Mostarska brigada pojavio se u još dva dopisa, ali pisac ovih redova nije istražio (dokučio) zašto se od tog naziva odustalo.

»nijednog izdajnika«, gdje je »narod listom uz nas«, o čemu komandant divizije piše:

»Samo se na taj način može objasniti da su naši drugovi iz Trećeg mostarskog bataljona, poslije proboja obruča pete ofanzive, mogli doći u Mostar i da su tu dobro čuvani, da ih je narod sakrio i kada su se odmorili i sredili, opet na poziv Partije i rukovodstva Odreda, pošli u partizane. Rijetko se može naći neki grad koji ima više procenata stanovnika spremnog da se aktivno uključi u partizanski pokret«.[5]

Niko, ipak, nije očekivao da će jedinice 29. divizije, jedne od više jedinica 2. udarnog korpusa, biti toliko dugo ukopane na jednoj frontovskoj liniji, a među njima i 13. brigada. Braneći svoja dva južna krila u odbrani mostarske kotline Široki Brijeg (Lišticu) i Nevesinje, široki raspon od više desetina kilometara koji je premošćavao i Neretvu, krajem 1944. godine jedinice njemačke 369. legionarske divizije i Pavelićeve 9. gorske divizije utvrđivale su svoje položaje novim bunkerima, spletovima bodljikavih žica, nagaznim minama, a uz to su ubacivale u pozadinu naših snaga svoje ljude, »zelenokadrovce«, obučene u engleske uniforme ili u »partizanska odijela« s petokrakom zvijezdom na kapi, snabdjevene lažnim ispravama, malim predajnim radio-stanicama, koji su s četnicima i ustašama (škriparima) nastojali da unesu nesigurnost i oslabe ofanzivne akcije brigada.[6]

Te kasne jeseni četrdeset četvrte i posljednje ratne zime početkom četrdeset pete, nakon učestvovanja u borbama za oslobođenje gradova i naselja južne Hercegovine, 13. hercegovačka brigada je zastala na lijevom krilu fronta 29. divizije, istočno od Neretve, iznad Blagaja i Bune, na samim padinama okolnih brda južno od Mostara. Obavještavajući (10. oktobra 1944) političkog komesara Južnohercegovačke operativne grupe (u kojoj su bile 13. i 14. brigada) da se »1. bataljon od osnutka brigade po svom sastavu, kao i po starosti boraca, potpuno izmijenio, pošto je većina starih otišla u razna rukovodstva, kao i za pojedine jedinice u čiji se sastav uzimaju najodaniji borci (OZN-a, prateće grupe itd.)«, da to što je ostalo od starih boraca, njih oko 30, sačinjavaju rukovodstvo bataljona, da od ukupno 180 boraca samo pojedinci imaju više od 24 godine, komesar brigade temeljno razmatra cjelokupnu djelatnost i moralno-političke prilike u četama, koje su u to vrijeme samo u 1. bataljonu osnažene sa 100 novih boraca, da posljednji gubici »nijesu imali nekih vidnih tragova«, da su i disciplina i izdržljivost zadovoljavajući, da se mnogo čita i proraduje, a zatim: »Linija bratstva unutar samog bataljona je, s obzirom na njegov sastav da ima podjednak broj Srba, Hrvata i Muslimana u prilično mjeri savladana. Ne osjećaju se neki naročiti ispadi kako kod starih tako i kod novih, a isto tako ne dolazi do grupacija bilo Srba, Hrvata i Muslimana, već se postepeno stapaju u jednu cjelinu.«[7]

I dok su se borci 2. bataljona, tek pridruženog brigadi, navikavali na čvrstu disciplinu i prve borbe, za 3. bataljon, koji su ogromnim dijelom sačinjavali seljaci iz stolačkog kraja, znalo se da je najizdržljiviji, kao što se i za 4. bataljon znalo da je izuzetno borben, bez obzira što je u njemu ostalo manje od četvrtine starih boraca. Uz Mostarski bataljon, koji je stekao naziv proleterski u 10. brigadi, 4. bataljon, poznati kao Bilećki, jer je bio pretežno sastavljen od boraca iz bilećkog kraja, stigao je u sastav brigade iz 11. hercegovačke brigade kao prekaljena borbena jedinica, u kojoj su više od polovine boraca bili članovi Partije i Skoja, pa je otuda i prirodna odluka štaba divizije, 14. maja 1944, da tu novu jedinicu, 13. hercegovačku, sastavljenu od tog prvog borbenog jezgra (1. i 4. bataljona), odmah proglasi udarnom, čime je realizovan Titov zahtjev od 30. marta 1944. da se od Mostarskog bataljona i drugih jedinica formira nova brigada. Ubrzo su u njen sastav stigli Stolački partizanski odred »Savo Belović« kao njen 3. bataljon, i bataljon koji je formiran na širem prostoru Čapljine i Dubrave kao njen 2. bataljon.

Zalegli, tako, u vrtače, izdvojena gnijezda i »mrtve straže« u kamenjaru uzduž rijeke Bune i puta Mostar—Nevesinje, nadohvat neprijatelja, borci i starješine čitali su obavještenje o završetku takmičenja koje je organizovano među brigadama povodom godišnjice osnivanja divizije. Bili su zadovoljni onim što su postigli tokom takmičenja od 28. oktobra do 18. novembra 1944. i, posebno, ukupnim ostvarenjima za šest mjeseci borbi svoje brigade, što se vidi iz saopštenja:

»Brigada je ubila 1.106 neprijateljskih vojnika, od kojih 722 Švaba, 100 ustaša, 64 četnika, 220 talijanskih fašista, dok je zarobila 343 neprijateljska vojnika, od kojih 6 Nijemaca, 110 »vražijaka«, 20 domobrana, 32 četnika, 53 talijanska fašista i 72 ustaše. Broj neprijateljskih vojnika koji su bili ranjeni prevazilazi broj mrtvih i zarobljenih skupa«.

Na svojim borbenim marš-rutama brigada je zaplijenila ili uništila 754 puške, 71 mitraljez i puškomitraljez, 24 bacača, više hiljada granata za teški i laki bacač, 55 pištolja, 7 topova sa 1000 granata, 6500 ručnih bombi, 11 kamiona, 14 radio-stanica, 400 šinjela, 850 odijela, uz napomenu štaba brigade da su »svi gore navedeni podaci približno tačni«, da su se u toj procjeni »rukovodili« tim da »ne budu viši nego što su u stvarnosti«. Brigada je z ašest mjeseci prešla put od 2.500 kilometara i na tim borbenim stazama izgubila 112 boraca (41 vojni i politički rukovodilac), ranjeno je 210 drugova (od toga 74 vojna i politička rukovodioca).[8]

Sada ih je očekivao Mostar, neuništivo izvorište moralne i borbene snage narodnooslobodilačkog pokreta, njegovog proleterskog bataljona, revolucionarno žarište koje nije prihvatalo zakone i zahtjeve okupacije, na svoj osoben način boreći se zajedno sa svojom djecom pod oružjem, od kojih su samo rijetki, što odoše četrdeset prve iz svojih sokaka, stigli na prilaze svome gradu.

Bili su to trenuci rijetkih predah aposlije žestokih dobri u kojima je samo u oktobru likvidirano 14 neprijateljevih uporišta, među kojima je bilo 9 željezničkih stanica. Svoje nestrpljenje i priželjkivanje posljednjeg obračuna sa protivničkim garnizonom u Mostaru borci su ispoljavali i stihovima u četnim i bataljonskim listovima,

[5] V. Šegrt, pomenuto djelo.
[6] M. Seferović, »Istočno i zapadno od Neretve« (o 10. hercegovačkoj brigadi), »Narodna armija«, 1981.
[7] Vojnoistorijski institut (VII k. 1152 (I, f. 10, d. 7.)
[8] VII, Beograd, k. 1152/I, f. 10, dok. 10/I.

kao u pjesmi »Pogled u budućnost«, koja je objavljena i u prvom broju brigadnog lista »Hercegovački borac«. Skojevac, tek pristigao iz koncetracionog logora, u svojim očima vidio je »zvijezde na nebu« što »šapuću nove nade«, gledao je i »repaticu zvijezdu što prelete preko ciljela neba« i ostavi »jasan, svijetleći trag«, budući dan, »svijetao i pun«.[9]

Javljajući štabu divizije, 17. novembra, o rasporedu i borbama bataljona, da su Nijemci zbog tih napada iz Tanovića Hana povukli svoja tri topa, da je samo 1. bataljon »naišao na 48 žrtava neprijatelja«, da to »treba pripisati vještini bataljona«, da neprijatelj »stavlja bodljikavu žicu i mine oko bunkera, krči brisani prostor«, da »čak i manje kamenje povadi tako da dobije potpunu čistinu«, štab brigade piše i o uspjelom nadmudrivanju neprijatelja, da »čim neprijatelj počne sa gađanjem artiljerijom naši se podvuku pod neprijateljske položaje i neprijatelj radi vlastitih gubitaka prestaje sa gađanjem«.[10]

Pripremani su i splavovi, vješto maskirani, kojima se namjeravalo preći rijeku Bunu, izvođeni su česti noćni ispadi, pucalo se svakodnevno, ginulo od artiljerijskih granata. »Večeras napadamo Bunu. Švabe ne vrše nikakve pokrete«, javio je radio-depešom štab Južnohercegovačke operativne grupe 12. novembra, a sutradan, da je 13. brigada tokom noći napala Bunu, Busak i Blagaj, da je »vod tenkova čitavu noć, uz pješadiju, vodio borbu za Bunu bez uspjeha«, da su »dva tenka oštećena« i da se borba za Bunu nastavlja.

U toku novembra je u brigadu stiglo 236 boraca iz tek oslobođenog stolačkog sreza,[11] a idućeg mjeseca 200 boraca iz ljubuškog kraja.[12] Bila je to zaista brojčano snažna i dobro naoružana brigada.

Uz svakodnevnu pucnjavu i čarke s neprijateljem (prethodno su bili uništeni četnici) borci su imali i svoje trenutke zaborava i iščekivanja, a u štab divizije su sve češće pristizali izvještaji o prikupljanju novih njemačkih i ustaško-domobranskih snaga u području Mostara i njihovim sve drskijim napadima na položaje brigada, koje su se pripremale za »skok u Mostar«. Taj obračun nagovještavao je i izvještaj štaba 13. brigade od 10. decembra 1944, raport o petodnevnim borbama. »Petog decembra oko 4 časa izjutra neprijatelj je iz Nevesinja — Bakračuše — Blagaja i Bune napao položaje naše brigade«, pisao je štab, obavještavajući da je »jačina neprijatelja bila 2000 do 2500 vojnika potpomognutih sa dvije baterije topova« i »sa 6 tenkova koji su se kretali do Gubavice«.

»Pošto je neprijatelj ovladao položajima 2. bataljona i počeo da vrši pritisak na nj«, javljao je dalje štab, »bataljon se raspršio«, tako da je od toga bataljona ostao samo štab sa jednom komandom čete«, da je »ljudstvo ovog bataljona pobjeglo sve u pravcu Dubrava«, pa i to da su njemački vojnici i ustaše »munjevitom brzinom gonili 2. bataljon« i ovladali novom linijom.

To već nije bila nova linija samo za bataljon već i za cijelu brigadu, koja je u slijedeća tri dana grčevito odoljevala snažnom neprijatelju, koji se ipak morao povući »na svoje prvobitne položaje, a sa jednom kolonom jačine hiljadu vojnika produžio u Malo Polje i Blagaj, pa dalje Mostaru«, ostavljajući na položajima »sigurno 50 mrtvih i veći broj ranjenih«.

»Položaj naše brigade«, pisalo je na kraju, »prilično je rastegnut, a pogotovo pošto je prostor Biograda prazan, te smatramo da je potrebno više snaga za ovaj prostor kako bi se uspješno mogli braniti ovi položaji i napadati neprijatelj«.[13]

Nove jedinice nisu stigle i brigada je, kao i druge, trebalo da se osloni na vlastite snage. U novom decembarskom izvještaju štab divizije je obavješten da je rasuti 2. bataljon organizovan i sređen i da se »nalazi u Rotimlji kao brigadna rezerva«, da je 15. decembra »neprijatelj pošao jednom kolonom jačine 150 vojnika prema Malom Polju radi pljačke, potpomognut artiljerijom iz Blagaja«, ali da je najuren nazad i da je sutradan »oko 4 sata izjutra neprijatelj iz Nevesinja u jačini 250 vojnika napao na položaje našeg 4. bataljona«, da je ponovo odbijen, kao i u tri slijedeća dana.

Tako je i 19. decembra 1944, nakon borbe koja je trajala cijeli dan na položajima 3. bataljona stigao izvještaj kojem je javljeno: »Tom prilikom ubijeno je 20 ‚vražjaka', ranjeno je bilo više. Mi smo imali 5 mrtvih, od kojih 2 komesara čete i 1 pomoćnik komesara čete. Ovi rukovodioci su poginuli svojom nepažnjom ne koristeći zaklone«.

Šta se, u stvari, toga dana dogodilo u selu Kamena, ko su i odakle su komesari triju četa koji poginuše »svojom nepažnjom ne koristeći zaklone«, pored nekoliko svojih suboraca?

Bio je to Antun Kordić-Tonči, pomoćnik komesara Prateće čete 3. bataljona. Komesar je bio Slavko Šukić, a komandir Radovan Radovanović. Slavko i Radovan, kao i pomoćnik komesara bataljona Kosto Đurica, neposredni su učesnici u dramatičnim događajima u selu Kamena, svjedoci i očevici junačke smrti Antuna Kordića i njegovih suboraca: komesara 1. čete Jove Lučića i komesara 3. čete Branka Mihića, kao i boraca njihovih četa — Omera Volodera, Mirka Glavaša, Božidara Dorkića i Avda Bijavice. Ako se njihova imena i ne pominju u brigadnom ratnom izvještaju, njihovu pogibiju je opisao pisac kratkog članka »Drugovi u životu i smrti« koji je objavljen u brigadnom listu »Hercegovački borac«.

U jednom času i na istom mjestu poginuli su zbratimljeni komesari i borci — Srbi, Hrvati i Muslimani, ujedinjeni u ljudskom djelu, svojom krvlju i grobovima brišući sve razlike između sebe, stvarajući novi moral, nova shvatanja života i odnosa među ljudima i narodima, dramatikom svoga življenja i borenja potvrđujući svoju riješenost da narod njihovog kraja živi u bratstvu i ravnopravnosti, svojim žrtvovanjem osvjetljavajući vjekovne gorčine i ljepote uzrastanja našeg do očaja dovedenog naroda, sudbonosnu smjenu jednog ili više stoljeća u našem jugoslovenskom podneblju.[14]

»Na komunikaciji Nevesinje — Blagaj — Buna — Mostar, front se stabilizirao puna tri mjeseca«, zapisao je borac u članku »Vidimo

[9] Arhiv CK SKJ, Beograd, N. 825, »Hercegovački borac«, list 13. hercegovačke brigade, br. 2—3, M. Stefanovi, »Pogled u budućnost«.
[10] VII, kutija 1152/I, fas. 6, dok. 28.
[11] VII, kut. 1152/I, dok. 15.
[12] VII, kut. 1152/I, fas. 4, dok. 1.
[13] VII, kut. 1152/I, fas. 6, dok. 33/II.
[14] M. Seferović, »Rascvjeti bratstva«, »NA«, 1980; M. Seferović »Znamenja bratstva«, »Ekspres politika«, 6 — 12. maja 1981.

Mostar«. »Fašisti se ukopali, bore se žilavo. Više samog grada držao je položaj i 1. bataljon, bataljon koji nosi tradicije starog Mostarskog odreda ... Tačno ispod naših položaja vodi cesta za Mostar, ravna kao crta. Na tom mjestu držimo položaj blizu tri mjeseca. O, kako je to teško. Tjeskobno je sjediti u bunkeru i gledati Mostar, grad što i sada pati i strada. Mi sinovi njegovi. Mi što davno odosmo iz njega i što se zarekosmo da ćemo u ime naše stvari, slavu pronijeti širom naše zemlje porobljene ... Svijetao i vedar osvanuo je dan. Naš vod je na položaju. Sa položaja vidimo pojedine kuće u gradu. Mahale, čuvene partizanske kvartove, koje su krile mnoge znane i neznane junake — lijepo su se vidjele. Drug Sule objačnjava: 'Eno vidiš druže, ovako pravo, ona velika kuća, malo desno od nje, pokraj onog zelenila, nalazi se moja kuća' ...«[15]

Nije više bilo sumnje — bitka za Mostar je bila na pomolu i obavještajcima nije bilo osobito teško da prikupe i pošalju vjerodostojne podatke o nperijateljevim otpornim tačkama i kretanju njegovih snaga, koje su se još uvijek nadale da obruč koji im se pripremao nije tako blizu. Njihove nade su još više podgrijane kada su na desnoj obali Neretve, krajem januara 1945, probili položaj jedinica 9. udarne divizije i zauzeli Čapljinu, Metković i Ljubuški, da bi se otud već 3. februara morali povući pred napadom 12. hercegovačke brigade i 1. tenkovske brigade, s kojima je napadao i 4. bataljon 13. brigade.

Dok su iz gradskih predgrađa njemački topovi tukli položaje na kojima su borci pripremali svoju odlučnu bitku za oslobođenje Hercegovine, i grad je spremno pomagao svoju vojsku. Više naoružanih udarnih grupa, koje su sačinjavali mladi ljudi svih nacionalnosti, čuvalo je mostove i važnije objekte u gradu, likvidirajući nekoliko provokatora i agenata. Kraj domobranske radio-stanice radili su vojnici angažovani u obavještajnoj mreži ilegalnog pokreta. Partijska štamparija je umnožavala svoja glasila i tiraže, a u grad se sa radio-stanicom spustila i obavještajka Osmog udarnog korpusa Seida Kavara, skojevka iz Čapljine, odakle je uz saradnju više građana slala vrijedne podatke udarnim brigadama.[16]

Dan uoči oslobođenja Mostara, 13. februara 1945, u operativnom dnevniku 13. brigade zapisano je: »Ovoga dana izdata (je) zapovijest za napad na sektoru naše brigade i to: 1. bataljonu da napadne neprijatelja Buna — Kosor, 2. bataljonu da napadne Blagaj, a 3. i 4.

[15] Arhiv CK SKJ, N. 825.

[16] »Možda nam sada izgleda i neobično, pretjerano kad se kaže: otići u partizane, staviti pušku i petokraku, mogli su da dožive samo najbolji, najsmioniji skojevci u gradu, jer to je značilo dobiti izuzetna priznanja za ilegalni rad. Na takvim putevima borbe i samoprijegora klesale su se generacije mladih patriota, onih koji izginuše i onih koji dočekaše da naoružani, 14. februara 1945, zakoračaju ulicama svoga grada. Među njima je bio i Rade Vuković, pomoćnik komesara Omladinske čete 13. brigade, koji je u svoju kuću u Donjoj mahali (u kojoj je 1934. umro njegov otac Gojko, član Centralnog komiteta KPJ) zatekao praznu — njegova majka Zlata streljana je 31. jula 1941. nakon što je bacila bombu na grupu ustaša u svom dvorištu. Sutradan je streljan i njegov brat Slobodan sa sekretarom Mjesnog komiteta KPJ za Mostar Jusufom Čevrom (narodni heroj), a zatim su poginuli brat Mladen i sestra Radojka. Na Ivan-planini poginuo je i posljednji član te borbene i plemenite porodice Rade Vuković.«

bataljonu da napadaju neprijatelja na sektoru Bakraćuša — Tanovića Han, Gnjilo brdo. Napad 1. i 2. bataljona bio je uslovljen prelazom preko rijeke Bunice i Bune i likvidacijom neprijateljskih uporišta duž komunikacije Mostar — Nevesinje. Pošto se nije uspjelo likvidirati uporišta na komunikaciji Mostar — Nevesinje, naš 1. i 2. bataljon takođe nisu uspjeli u potpunosti da likvidiraju neprijatelja na Buni i Blagaju, iako su djelimično bili ovladali sa pomenutim položajima. Napad na čitavom sektoru brigade produžen je i u toku noći 13. i 14. ovog mjeseca. Neprijatelj je imao gubitaka«.[17]

Sutradan, 14. februara, kada je »napad na pomenuta neprijateljska uporišta otpočet u 10 časova«, kako piše u operativnom dnevniku, kada su »3. i 4. bataljon već bili ovladali neprijateljskim uporištima u Bišini i Dubavici«, kada je »4. bataljon paralelno sa 3. bataljonom gonio neprijatelja preko Buska ka Gnojnicama prema Mostaru, a 2. i 1. bataljon takođe ovladali položajima Blagaj — Buna — Kosor«, dakle, upravo kada su bataljoni 13. hercegovačke brigade nastupali, uz spletove neprijateljskih rafala ka južnim prilazima Mostara, u čije su zapadne dijelove već bile prodrle dalmatinske brigade, pomoćnik komesara brigade i njen partijski rukovodilac kapetan Drago Vuković je na samom položaju, 14. februara 1945, dobio — posredstvom štaba 29. divizije — radiogram Vrhovnog štaba NOV i POJ kojim se štabovi naših jedinica ponovo upozoravaju da se »svima oficirima domobranske ili bivše jugoslovenske vojske, koji su dobrovoljno stupili (u NOVJ. prim. M. S.) do 15. septembra (1944), priznaje čin« i da se »hitno dostave predlozi za priznavanje čina«, da to »važi takođe za one koji su dobrovoljno prišli kasnije iz neprijateljskih redova, a dobili su funkciju«, da i »onima koji su mobilisani na oslobođenoj teritoriji i raspoređeni na dužnost« isto tako treba »potvrditi čin samo ako ga zaslužuju«.

Na osnovu tog radiograma s Titovim potpisom, partijski rukovodilac brigade je odmah, prije podne 14. februara, »u vezi gornje depeše« od štabova bataljona zahtijevao (pismom) da odmah dostave spiskove »aktivnih i rezervnih oficira bivše jugoslovenske vojske ili domobrana« koji se nalaze u njihovim jedinicama, uz napomenu da to »važi za one oficire koji su bili u bivšoj jugoslovenskoj vojsci ili domobranstvu (ne računajući unapređenje od Pavelića), a koji u našoj vojsci nijesu dobili čin ili im nije do sada priznat raniji čin«.[18]

A zatim je uputio još jedno pismo komesarima bataljona podsjećajući ih da dolaze »u Mostar kao oslobodioci« i da se već nekoliko puta »govorilo kakvo ponašanje i držanje treba da imaju naši borci i rukovodioci«, navodeći u 10 tačaka kako bi to ponašanje trebalo da bude.[19]

Tako je i u toj bici za oslobođenje Mostara, kao i u svim drugim prilikama, vladao Titov duh okupljanja svih jugoslovenskih patriota, kada je svima koji su bili u okupatorskoj vojsci ili su, kao četnici, služili njegovim interesima, pružena mogućnost da, ukoliko nisu neposredno učestvovali u kaznenim ekspedicijama i drugim zločinima prema narodu i partizanima, ravnopravno sa drugim borcima NOVJ doprinesu oslobođenju svoje zemlje.

[17] VII, kut. 1152, fas. 5, dok. 2.

[18] VII, kut. 1152/II, fas. 11, dok 16.

[19] Muzej Hercegovine, kut. 6 — II — 284.

Toga dana, 14. februara, u operativnom dnevniku je upisano da su »1. i 2. bataljon u toku noći upali u Mostar i smjestili se u južni dio grada«, da je »neprijatelj u panici ostavio dobar broj ratnog materijala«, da je imao 230 mrtvih, 80 zarobljenih, da je brigada imala 10 mrtvih, 46 ranjenih. Dva dana kasnije, 16. februara, brigada je u svom izvještaju štabu divizije, pored opisa toka borbi 13. i 14. februara, da je neprijatelj imao 250 mrtvih i 110 zarobljenih, zapisao i slijedeće:

»Zaplijenjen je slijedeći materijal i oružje: 4 topa (haubice), 2 protuoklopna topa, 2 brdska topa 75 m/m, 5 teških bacača, 3 mitraljeza 'brede', 16 puškomitraljeza, 600 ručnih bombi, 220 pušaka, 58.000 metaka za pušku, puškomitraljeze i mitraljeze 'breda', 4 mašinke, 30 konja, 10 kola sa konjskom zapregom i mnogo druge vojničke opreme.[20]

U ovim akcijama su se istakli svi bataljoni naše brigade, a naročito 3. i 4. bataljon koji su napadali na jako utvrđena uporišta žandarmerijske stanice Bišina, Dubovica, Busak, i što su pored toga uništili veliki broj neprijateljskih vojnika koji su bježali ispred naše 10. brigade iz Nevesinja«.[21]

Dok su građani Mostara mogli da čitaju proglas Gradskog odbora NOF-a, da oslobođenjem grada »borba nije završena«, da »veliko djelo za koje je 1941. poveo narode naše zemlje maršal Tito nije još završeno«,[22] ratni dopisnik i saradnik lista Osmog korpusa »Za slobodu« Živko Milić Štrkalj u svom prilogu »Iz oslobođenog Mostara« 15. februara 1945. napisao je:

»Znali smo da je Mostar napredan, partizanski grad sa časnom tradicijom. Znali smo da će nas dobro i objeručke dočekati, ali nijesmo znali da će nas dočekati ovako. Svaki je borac osjetio da se nije zaludu borio i da se ima rašta boriti kad mu je narod tako zahvalan«.[23]

[20] VII, kut. 115 2/II, fas. 5, dok. 5.

[21] Od 14. maja 1944. do 15 maja 1945, koliko je brigada ratovala, prema podacima posljednjeg komandanta 13. hercegovačke NOU brigade Milana Tabakovića brigada je ubila 3260 neprijateljskih vojnika i oficira, ranila 1806, zarobila 2308, zatim zaplijenila oko 3000 pušaka, 162 mitraljeza, 300 pištolja, 55 topova, 38 minobacača, flakova 41, mašinki 33, puščanih metaka 3,250.000, 10.596 raznih bombi i granata, 35 kamiona, 14 automobila i 13 lokomotiva.

Posebno su značajne borbe 13. brigade u njemačko-četničkoj julskoj ofanzivi četrdeset četvrte, kada su 3. i 4. bataljon potpuno uništili njemački brdski bataljon na padinama Snježnice i Trusine, pored ostalog zaplijenivši i 2 topa 75 mm, koji su bili i prvi topovi 29. hercegovačke divizije. Značajno je i njeno učešće u borbama za oslobođenje Trebinja i uzduž pruge Hum — Mostar, a poslije oslobođenja Mostara borbe za oslobođenje Jablanice, Ostrošca i Konjica, a posebno na Ivan-planini (samo za 48 časova na Ivan-sedlu, početkom marta 1945, poginula su i ranjena 73 borca). U sarajevskoj operaciji je oslobodila Raštelicu, Tarčin, Pazarić i Hadžiće, zatim je sa ostalim jedinicama divizije krenula na marš od 600 kilometara i učestvovala u borbama za oslobođenje Istre i Slovenije. Naročito se istakla u borbama za oslobođenje Postojne, Raketa, Logateca, Ljubljane. Kod Željezničke stanice Otoče, nakon višečasovne borbe, zarobila je 1.100 njemačkih vojnika, a 12. maja u Radovljici 2.000 Nijemaca. Oslobođenjem Bleda završila je svoj borbeni put.

Tokom borbenog puta komandanti brigade su bili Danilo Komnenović, Milorad Kujačić i Milan Tabaković, a politički komesari Enver Čemalović i Luka Ratković.

[22] Muzej Hercegovine, kut. 22/VI — 821.

[23] Muzej Hercegovine, »Za slobodu«, list 8. korpusa, br. 3.

Učešće 14. omladinske hercegovačke brigade u mostarskoj operaciji[1]

General-major **Milosav Kundačina**[2]

Početkom septembra 1944. godine formirana je 14. omladinska NOU brigada, u čiji sastav su ušli omladinski bataljon (ranije formirana na inicijativu USAOJ-a za Hercegovinu) i bataljoni iz sastava južnohercegovačkog odreda: »Marko Mihić«, »Mihajlo Čuzulan« i »Rade Pravica«, kao 1, 2, 3. i 4. batalojn. Brigada je na dan formiranja imala 465 boraca, a krajem novembra 1.603 borca. Priliv novih boraca, s jedne strane, i neprekidne danonoćne borbe, s druge strane, znatno su otežavali organizacijsko i političko učvršćenje vojnih kolektiva jedinica brigade. Stoga su svi zadaci, a naročito organizacijsko i političko učvršćivanje izvršavani u hodu, u predasima između borbenih dejstava. Za tek formiranu brigadu poseban problem bio je nedostatak municije i nedovoljno organizovana obaveštajno-izviđačka služba na nivou bataljona — brigada. Sve je to, doneple, nepovoljno uticalo na sveukupnu borbenu sposobnost brigade kao celine. No, i pored toga, brigada je uspešno izvršavala svoje zadatke. U svakodnevnim borbama i akcijama kalila se i postepeno jačala svoju ofanzivnu i borbenu sposobnost.

Komandant 14. omladinske hercegovačke brigade, kapetan Radovan Šakotić, narodni heroj, poginuo kod Ilirske Bistrice maja 1945. godine.

Osposobljavanju starešinskog kadra posvećivana je posebna pažnja: u novembru i decembru na oficirskom kursu bilo je 12 starešina, na podoficirskom šest, radio-telegrafskom šest boraca, bolničkom devet i intendantskom jedan borac. Ti kursevi su održavani pri komandi divizije i korpusa. U Vojnu akademiju upućeno je 10. decembra deset boraca članova Partije i SKOJ-a. Osim na kursevima, starešine su se osposobljavale kroz izvršenje borbenih zadataka, koji su analizirani, pri čemu je ukazivano na propuste i isticano ono pozitivno, što je činilo najbolju praktičnu školu.

Krajem 1944. godine i u periodu kada su počele pripreme za mostarsku operaciju raspored neprijateljskih snaga na prostoru Ne-

[1] Prilog za knjigu Mostarska operacija, učesnici govore.

[2] Komandant 1. bataljona 14. hercegovačke brigade. General-major u penziji.

vesinje — Bijelo Polje — Konjic i Trnovo — Miljevina — Foča, sa povremenim izmenama, bio je sledeći: Garnizon u Nevesinju branio je okrnjeni 369. grenadirski puk (bez jednog bataljona) sa: 1/369. protivtenkovskim divizionom i 3/369. artiljerijskog puka i oko 400 ustaša i domobranskih milicionera (iz Fazlagića Kule oko 200 i iz Nevesinja 200). Sam grad u fortifikacijskom smislu bio je dobro utvrđen, a prilazi minirani. Brojno stanje u neprijateljskom garnizonu povremeno se povećavalo — imali su oko 1.500—2.000 vojnika.

Uporište Bišina, fortifikacijski dobro utvrđeno uz primenu prepreka i zaprečavanja, činilo je sastavni deo garnizona u Nevesinju. Njegova posada imala je oko 300 vojnika iz 369. građevinskog puka »Vražije divizije«.

Na prostoru Gornjeg nevesinjskog polja i Zijemlja nalazilo se oko 250—300 četnika i oko 500 pripadnika muslimanske milicije, koji su međusobno sarađivali u borbama protiv partizanskih jedinica.

Komunikaciju i železničku prugu Sarajevo — Mostar branio je 2. gorski zdrug. Svi važniji objekti u kotlini Neretve bili su fortifikacijski jako utvrđeni, a prilazi tim objektima minirani.

U Bijelom Polju nalazio se štab 369. divizije, izviđački bataljon, dopuniski i pionirski bataljon i 369. protivtenkovski divizion (bez jedne baterije), jačine oko 3.000 vojnika, i velike količine pogonskog goriva i drugih materijalno-tehničkih sredstava.

Takav raspored neprijateljskih snaga obezbeđivao je uspešnu odbranu neretvljanske kotline i uporišta Mostar i Nevesinje, a time i južne prilaze Sarajevu i dolini Bosne, kojima se izvlačila nemačka grupa armije »E« sa juga Balkana. Radi uspešnijeg izvršavanja toga zadatka neprijatelj je preduzimao mnoštvo manjih i većih ispada, nastojeći da se oslobodi pritiska naših jedinica i obezbedi nesmetano komuniciranje na pravcu Nevesinje — Mostar — Sarajevo. Zahvaljujući organizovanoj obaveštajno-izviđačkoj službi, neprijatelj je imao pouzdane podatke o jačini i rasporedu naših snaga na tom prostoru, pa je prema njima preduzimao određene akcije.

Na prostoru Jahorina — Prača — Foča i Kalinovik prikupila se grupacija sandžačkih, istočnobosanskih i hercegovačkih četnika i deo četnika koji su se povukli iz Crne Gore i Srbije, jačine od 2.500 do 3.000 ljudi. Oni su želili da spreče dejstvo naših snaga iz severne Hercegovine u pravcu Sarajeva i Konjica i oslabe napad na garnizone u Nevesinju i Mostaru.

Nakon oslobođenja Stoca (25. oktobra), 14. omladinska brigada se angažovala u napadu na posadu u Bišini i garnizon Nevesinje, kao i na presecanju komunikacije Nevesinje — Mostar. U toku 40-dnevnih borbi brigada je uspela da preseče i za izvesno vreme onesposobi komunikaciju Nevesinje — Mostar, tako da je neprijatelj za njeno povremeno korištenje morao svaki put da angažuje jake sage. Stalnim aktivnim dejstvima brigada je uspevala da spreči ispade neprijatelja iz utvrđenih rejona i da za sebe vezuje jake snage u Bišini i Nevesinju. Povremeni napadi na Bišinu i Nevesinje u većini slučajeva nisu uspevali, prvenstveno zbog nepovojnog odnosa snaga i sredstava podrške i nedovoljnog iskustva brigade u napadu na dobro utvrđene rejone koje je branio neprijatelj. Međutim, u napadu na neprijatelja van utvrđenih rejona brigada je postizala znatne i mnogo bolje rezultate. U tom periodu brigada je nanela neprijatelju sledeće gubitke: izbacila je iz stroja 156 neprijateljevih vojnika, od kojih je 85 ubijeno, i zaplenila 12 artiljerijskih oruđa, 10 pištolja, 45 pušaka, četiri jahaća konja i tri kamiona, veću količinu municije i druge ratne opreme. Brigada je imala 22 poginula i 67 ranjenih boraca.

U drugoj polovini novembra smenili su jedinice 14. brigade delovi 13. i 11. brigade. Štab 29. divizije angažovao je 20. novembra 14. brigadu u Gornjem nevesinjskom polju za razbijanje muslimanske milicije i ostataka četnika na prostoru Zijemlja, a potom je trebalo da jače dejstvuje u pravcu Konjica i Bijelog Polja. Naglašena je potreba za tesnim obostranim sadejstvom 11. i 14. brigade. Prvi deo zadatka brigada je ubspešno izvršila. Njena pojava na prostoru Glavatičevo — Borci — Zijemlje neposredno je ugrožavala neprijateljeve snage u Bijelom Polju i Konjicu. Radi toga je neprijatelj preuzeo koncentrični napad na pravcu Nevesinje — Konjic i Bijelo Polje radi okruženja i uništenja snaga 14. brigade. Neprijatelj nije ostvario cilj, izuzev što je brigadu privremeno odbacio od navedenih uporišta, čime se zadovoljio. Posle kratkog predaha, 14. brigada je ponovo preduzela aktivna dejstva na pravcu Borci — Konjic i Zijemlje — Bijelo Polje. Ponovna pojava brigade u neposrednoj blizini Konjica i Bijelog Polja primorala je neprijatelja da u napadu na 14. brigadu angažuje znatno jače nemačke i ustaško-domobranske snage, uz sadejstvo četnika i muslimanske milicije i podršku artiljerije i tenkova.

Zbog aktivnosti i upornosti naših snaga, i uticaja zime, neprijatelj ni toga puta nije ostvario cilj. Ali, tim dejstvima je uspeo da, držanjem mosta na Neretvi, osujeti manevar 14. brigade i za dva dana odloži napad na četnike u rejonu Kalinovika. Mi smo, međutim, s obzirom na važnost toga prostora, jačinu neprijateljskih snaga, mogućnost koncentričnog dejstva i spregu sa domaćim izdajnicima, angažovali nedovoljne snage za ozbiljnije ugrožavanje glavne komunikacije Mostar — Konjic. U tim borbama brigada je imala tri poginula, 12 ranjenih i dva nestala borca, a neprijatelj je imao 25 mrtvih i oko 30 ranjenih i osam zarobljenih vojnika.

U vremenu od 1. do 15. decembra 1944, na prostoru Jahorina — Prača — Foča prikupile su se ponovo jake četničke grupacije (oko 4.000 četnika i nedićevaca, istočnobosanskih i hercegovačkih četnika, kao i deo četnika iz Crne Gore i Srbije), s namerom da izvrše pritsak na jedinice 29. hercegovačke divizije. Time su hteli da im onemoguće dejstvo ka Mostaru i Konjicu i, po mogućnosti, da se povežu sa Englezima, koji su se nalazili na oslobođenoj teritoriji Hercegovine. Radi toga je četnička komanda za Srbiju, radiogramom od 4. decembra 1944, naredila svojim jedinicama da izvedu akciju prema Kalinoviku, i to do 15. decembra.

Dobro organizovanim i sinhronizovanim dejstvom 11. i 14. brigade, u prvom naletu razbijene su četničke snage u rejonu Kalinovik, a potom je nastavljeno gonjenje i razbijanje četničkih snaga na pravcu Miljevina — Foča, i na pravcu Krbine — Dobro Polje — Trnovo. U tim borbama imali smo 21 poginulog borca, 38 ranjenih i 10 nestalih, dok je neprijatelj imao 126 mrtvih, 76 zarobljenih i oko 55 ranjenih vojnika. Zarobljena je 51 puška, četiri puškomitra-

ljeza i veća količina municije. Intenzivne borbe su nastavljene sve do 24. januara, kada je 14. brigadu smenila 5. crnogorska proleterska brigada.

Prisustvo naših snaga na tom prostoru značajno je uticalo na mjesno stanovništvo, odnosno na njegovo shvatanje suštine i opravdanosti naše borbe za oslobođenje zemlje, a protiv okupatora i domaćih izdajnika, čija je sprega i tada bila u potpunosti izražena. S druge strane, onemogućavana je konsolidacija brojnih snaga četnika i muslimanske milicije, i njihovo angažovanje protiv naših snaga u dolini Neretve.

Tokom januara Štab 29. divizije grupisao je svoje glavne snage za oslobođenje Nevesinja i Mostara, a 11. i 14. brigadu orijentisao na prostor Konjica, s namerom da ga zauzmu i preseku komunikaciju Ostrožac — Konjic — Ivan-sedlo da bi olakšali napad glavnim snagama divizije.

Pošto ih je smenila 5. proleterska brigada, jedinice 14. brigade u toku 23. i 24. januara, krenule su bez odmora na marš. Iscrpljeni danonoćnim borbama, loše odeveni i obuveni, borci jedva su odolevali surovoj zimi i snežnim nanosima, koje je trebalo na maršu savladati. Duboki snežni nanosi usporavali su kretanje jedinica, posebno tovarnih grla. Bili smo primorani da mobilišemo mesno stanovništvo i stoku radi probijanja prolaza. U probijanju puteva kroz sneg jedinice su se naizmenično smenjivale, a dnevno se maršovalo i 15—18 km. Usled velike hladnoće, premrzlo je 50 boraca, od kojih je 20 upućeno u bolnicu na kraće i duže lečenje. Sem toga, u toku marša uginulo je od velikog mraza oko 20 konja. Na maršu kroz Bjelimiće 2. bataljon se u prethodnici sukobio sa muslimanskom milicijom, koja se posle kraće borbe povukla u pravcu Konjičke Župe, ne uspevši da poruši most na Neretvi kod Glavatičeva. Tom prilikom je zarobljeno devet milicionera sa oružjem i zaplenjen jedan laki bacač. Pretpostavljajući da će prelaz preko Neretve (most) biti uporno branjen, Štab brigade je dao zadatak 2. i 4. bataljonu da zauzmu most i obezbede prelaz brigade na prostoru Glavatičeva. U ranim jutarnjim časovima 4. bataljon je izbio na most, a 2. bataljon na Orlov kuk. Usled slabe vidljivosti (magle) i nedogovorenog signala za raspoznavanje, došlo je do međusobne borbe. Tom prilikom su ranjena četiri borca iz 4. bataljana.

Po dolasku u Glavatičevo 30/31. januara, brigada je umesto ranijeg angažovanja na pravcu Konjica, dobila zadatak da iz rejona gornjeg dela Nevesinjskog polja neposredno sadejstvuje 10. brigadi (koja je obavljala neposredne pripreme za napad na Nevesinje) u zatvaranju pravaca Nevesinje — Pridvorica i Bijelo Polje — Zijemlje. Jedan od prioritetnih zadataka bio je uspostavljanje kontakta sa neprijateljem i prikupljanje podataka, posebno na pravcu Zijemlje — Bijelo Polje.

Tokom 5. februara Nemci i ustaše, jačine oko 200 vojnika, izvodili su iz pravca Nevesinja pokret u pravcu Sopilja, gde su se sukobili sa 2. bataljonom. Posle višečasovne borbe, uz podršku 1. bataljona, primorani su da se vrate u Nevesinje. Neprijatelj je imao pet mrtvih i 12 ranjenih vojnika.

U toku 7. februara 1. i 3. bataljon angažovani su za razbijanje četnika u s. Zijemlje (jačine 150 četnika). Napad je izvršen u ranim

jutarnjim časovima. Otpor četnika prema 1. bataljonu bio je veoma jak, sve dok u borbu nije ušao 3. bataljon, iz pravca s. Kušića. Pod jačim pritiskom četnici su naglo odstupili, pri čemu su ostavili četiri mrtva, a dva četnika su zarobljena. Osim toga, zaplenjena su dva mitraljeza, pet pušaka, 10.000 metaka, radio-aparat i ostala oprema. Na našoj strani nije bilo gubitaka.

Sa 10. brigadom u napadu na Nevesinje, u toku 9. i 10. februara, učestvovao je 2/14. brigade u zahvatu komunikacije s. Čitluk, groblje i crkva u centru Nevesinja (sada dispanzer). Energičnim jurišem grupa bombaša je zauzela neprijateljsko uporište u rejonu groblja, i potisnula neprijatelja iz tog rejona. Međutim, dalji prodor je zaustavljen, budući da je 10. brigada te noći izvodila samo demonstrativni napada, pa se bataljon moramo u toku noći izvući na polazne položaje. Neprijatelj je svoj garnizon u Nevesinju bo dobro utvrdio i organizovao snažnu odbranu (bili su izrađeni bunkeri od armiranog betona, skloništa za ljudstvo, iskopani rovovi i izvršeno zaprečavanje). Taj neuspeli napad na Nevesinje uticao je da se jače snage pravovremeno angažuju severno od Mostara radi sprečavanja izvlačenja snaga prema Konjicu.

Ponovni odlučan napad na Nevesinje preuzela je 10. brigada 13. februara u 16.00 časova s jednim bataljonom 11. brigade, uz podršku 25 topova i šest tenkova.

Žestoke borbe nastavljenje su i u toku noći, uz snažnu podršku artiljerije i tenkova. Neprijatelj je pretrpeo gubitke, pa je ocenio da se ne može održati u Nevesinju i odlučio da se u toku noći izvuče iz grada. Tako su jedinice 10. brigade, 14. februara u zoru, zauzele Nevesinje, i odmah prešle u gonjenje u pravcu Bišine, gde je, u sadejstvu sa delovima 13. brigade, zadat odlučujući udar neprijatelju i uništen skoro ceo jedan bataljon 369. puka.

Prilikom napada na Nevesinje 2. i 4. bataljon 14. brigade obrazovali su divizijsku rezervu u rejonu Čitluk i Srednja Voda, sa zadatkom da po svaku cenu spreče izvlačenje snaga neprijatelja preko Pridvoraca ka Konjicu. Po zauzimanju Nevesinja, 2. i 4. bataljon prebačeni su u sastav brigade. na prostor Zijemlja.

Prvi i treći bataljon, preko Porima i padina Veleža, napali su 12/13. februara komunikaciju Bijelo Polje (isključno s. Vrapčići, zapadno s. Podgorani), čisteći prethodno sela: Kuti, Livač, Potoci, Lišani, Hum i Željušu od četnika i milicije. Za vreme noćnog napada na zaseok Bijelog Polja, 2. četa 1. bataljona ušla je bez borbe u s. Potoci. Kad ih je zaustavio stražar, jedan drug je na nemačkom jeziku rekao da idu »ustaše«, što je on poverovao. Prišli su do njega i razoružali ga. Potom su razoružali celo odeljenje nemačkih vojnika koje je bilo na obezbeđenju, jer su zatečeni na spavanju u jednoj seoskoj krčmi. To je omogućilo da bataljon organizuje zasedu na putu, sačeka neprijateljsku kolonu i nanese joj velike gubitke. Prisustvo četnika na tome prostoru primoralo je oba bataljona da u s. Gornje i D. Zijemlje ostave bataljonsku komoru i po jednu četu za obezbeđenje, što je umanjilo udarnu i vatrenu moć bataljona.

Napad ta dva bataljona u pravcu Bijelog Polja nastavljen je u toku naredna dva dana. Pri tome se razvila borba prsa u prsa sa snagama koje su se povlačile iz Mostara. U tim borbama je ubijeno

120 Nemaca i zaplenjene velike količine materijala (2 topa, 5 vagona topovske municije, 8 motocikla, 6 bicikla, 10.000 puščanih metaka, 5.000 raketnih metaka, 300 ručnih bombi, 3.000 metaka za pištolj, 130 pušaka, 10 pištolja, 5 puškomitraljeza, 5 mašinki, velika količina hrane i pogonskog goriva).

Posle pada Nevesinja, razbijene neprijateljske snage izvlačile su se prema Bišini i, dalje, preko Povležja u pravcu Boračkog jezera i Konjica. U Bišini je među Nemcima nastala panika. Komandant neprijateljskog puka nudio je komandu nad svojim jedinicama svakome ko garantuje da će ih odatle izvući, a onda ubio se pištoljem. Komandu je preuzeo jedan major, ali samo za kratko, jer su se u toku 15. februara ti delovi sukobili sa 2. i 4. bataljonom na prostoru Zijemlja, koji su preko Podveležja odstupali u pravcu Konjica. U tim borbama ubijeno je 194 pripadnika »Vražije divizije«, a zaplenjena su dva topa 75 mm, 200 pušaka, 20 pištolja, osam puškomitraljeza, četiri mašinke i jedan teški mitraljeh »breda«. četiri kamiona, osam motocikla, i u skladištima pet vagona artiljerijske municije. Naši gubici su bili tri mrtva i četiri ranjena borca.

I pored jakog pritiska na Konjic i napada na komunikaciju Konjic — Sarajevo, 11. brigada nije mogla da spreči dolazak neprijateljskih pojačanja od Sarajeva i njihovo kasnije izvlačenje ka Ivan-sedlu. Za to vreme dva puta su rušili železničku prugu. Kod sela Špiljana, 18. februara, opkolili su i uništili grupu od 36 Nemaca, koja se probijala od Nevesinja ka Konjicu. Iz Konjica je 17. februara izašlo devet domobranskih oficira i 23 domobrana, koji su odmah raspoređeni u naše jedinice.

Angažovanje 11. brigade u borbi za Konjic i 14. brigade na dva odvojena pravca omogućilo je neprijatelju da se, uz prihvat i bočna obezbeđenja, izvuče kanjonom Neretve u pravcu Konjica i da organizuje odbranu na Ivan-sedlu. Konfiguracija zemljišta obezbeđivala je mnogo veće mogućnosti za nanošenje odlučujućeg udara u kanjonu Neretve, što je podrazumevalo i jače grupisanje snaga u zahvatu komunikacije i r. Neretve, na prostoru Mostar — Jablanica.

Uspešan marš 14. brigade u veoma složenim uslovima, uz svakodnevne borbe sa neprijateljem, umnogome je uticalo na povećanje sveukupne borbene gotovosti brigade i učvršćenje discipline u njenim jedinicama. Posebno se razvio ofanzivni duh kod starešina i boraca, kao i samoinicijativa kod jednog dela starešina, što je naročito izraženo u toku marša i u borbama koje su vođene u tom periodu. No, nasuprot postignutim rezultatima i uspesima, izostale su stimulativne mere Štaba brigade i štabova bataljona, kao još veći podsticaj za mlade ljude.

Zbog angažovanja artiljerije za neposrednu podršku snaga u napadu na garnizon Mostar i Nevesinje, 14. brigada je ostala bez artiljerijske podrške i nije mogla da ispolji efikasnije vatreno dejstvo po snagama koje su se izvlačile dolinom Neretve.

Posle napuštanja Nevesinja među Nemcima je nastalo rasulo i dezorijentacija, posebno u delovima koji su se probijali ka Konjicu. Borbeni moral bio je nizak, za razliku od ranijeg, kada su se branili iz utvrđenih objekata sa mnogo municije, u toplom odelu i uz re-

dovnu i dobru ishranu. Nemački oficiri, koji su se predavali našim jedinicama, do juče oholi i naduveni, bedno su i ponizno izgledali.

Prisustvo domaćih izdajnika na tome prostoru onemogućavalo je jače i smelije angažovanje naših snaga na pravcu odstupanja neprijatelja komunikacijom Mostar — Konjic, koji je, koristeći bočna obezbeđenja i organizovani prihvat, iako desetkovan, uspeo da se izvuče u pravcu Konjica. Dejstvujući u pravcu Bijelog Polja, 1. i 3. bataljon 14. brigade, i pored postignutih rezultata, nisu mogli da spreče izvlačenje neprijatelja iz Mostara, jer su ih jake neprijateljske snage odbacile od komunikacije, ali su uspeli da mu nanesu gubitke i spreče organizovano izvlačenje snaga preko Hanskog polja ka Konjicu.

I u tim borbama na ukupne rezultate nepovoljno je uticao nedostatak dotura municije za pešadijsko naoružanje, a posebno za minobacače. Međutim, ostami materijalom bilo je snabdevanje jedinica dobro organizovano i pravovremeno je ukazivana sanitetska pomoć ranjenim i obolelim, uprkos lošim vremenskim i teškim zemljišnim uslovima za vođenje ratnih dejstava.

U toku februara povećano je brojno stanje brigade za 250 novomobilisanih boraca sa teritorije Mostara i Konjica, tako da je brigada sa jačim potencijalom krenula u nove borbe.

Ostale jedinice

Artiljerijska brigada 8. korpusa u mostarskoj operaciji

Major **Gojko Vujičić**[1]

Posle kninske operacije, u kojoj je Artiljerijska grupa 8. korpusa uspešno obavila veoma složene zadatke i u kojoj se pokazala sva vrednost artiljerijskih jedinica, došlo je do izvesnog pregrupisavanja, preformiranja i sređivanja artiljerijske brigade 8. korpusa. To je uslovila i vremenska situacija u januaru 1945, jer su visoki sneg i hladnoća umnogome ograničili kretanje i dejstvo artiljerijskih jedinica. Stoga su jedinice artiljerijske brigade 8. korpusa izvodile obuku prema sopstvenom rasporedu. Krajem meseca nalazile su se u Lici, i to:

— 1.haubički motorizovani divizion na prostoriji Udbina — Sv. Rok — Drniš;

— 2. kaubički motorizovani divizion — njegov štab, prva i druga baterija, nalazili su se u Kistanju, gde se obučavalo ljudstvo i sređivali materijal i municija;

— 3. brdski motorizovani divizion se nalazio u s. Doići, s. Potkokirna i s. Jerkovići;

— 4. brdski divizion artlijerijske brigade nalazio se u s. Jošane i u s. Pećane, a kasnije u Imotskom.[2]

Sastav i komandni kadar bili su sledeći:

— Štab Artiljerijske grupe: komandant pukovnik Karel Levičnik, a politkomesar potpukovnik Ilija Radaković;

— Artiljerijska brigada (više od 950 ljudi): komandant major Franc Misjak, politkomesar major Nikica Zenić, načelnik kapetan Vinko Kregar;

— 1. haubički divizion (dve baterije haubica 100 mm M 14/17 italijanskog porekla i baterija poljskih haubica 150 mm Mod. 18, nemačkog porekla; svega osam haubica 100 mm i tri haub. 150 mm): komandant Lazo Kljajić, politkomesar Ante Mijalić;

— 2. haubički motorizovani divizion (dve baterije lakih pogonskih haubica 105 mm Mod. 43, nemačkog porekla; svega osam haubica 105 mm): komandat poručnik Gojko Manzoni, politkomesar kapetan Drago Vajs;

---

[1] Arhiv Vojnoistorijskog instituta (AVII), NOR, k. 531, br. reg. 4/1—4, f. 7.

[2] Naučni istraživač u Vojnoistorijskom institutu.

— 3. brdski divizion (tri baterije američkih brdskih topova 75 mm Mod. 1; svega 12 brdskih topova 75 mm.[3]): komandant potporučnik Oleg Smirnov, politkomesar major Blažo Milošević;

— 4. teški motorizovani divizion[4] 3/4 teškog motorizovanog diviziona (tri nemačke kaubice 150 mm M. 18).

Artiljerijska grupa 8. korpusa, 6. januara 1945. u s. Kistanju, kod Knina, preformirana je u Tešku motorizovanu artiljerijsku brigadu 8. korpusa u sastavu od pet diviziona sa 59 artiljerijskih oruđa, dok su dosadašnji brdski divizioni Artiljerijske grupe 8. korpusa ušli u sastav divizija, tako da su one imale divizijsku artiljeriju, i to: 9. divizija — brdski divizion od dve baterije po četiri topa 75 m M. 1-4, jednu bateriju od četiri topa 76 mm M. 27 i dva PAV-topa 20 mm i protivtenkovsku bateriju od četiri pt — topa 47 mm M 32; 19. divizija — brdski divizion od dve baterije po četiri topa 75 mm M. 1-4, jednu bateriju od četiri topa 75 mm M. 15 i protivtenkovsku bateriju od četiri pt — topa 47 mm M. 32; 20. divizija — artiljerijski divizion od dve baterije po četiri topa M. 1-4, jednu haubičku bateriju od četiri haubice 100 mm i protivtenkovsku bateriju od četiri pt — topa 47 mm M. 32.

Područje Mostara je za Nemce u drugoj polovini januara 1945. imalo veliki operativni značaj, jer su držanjem Mostara posredno štitili širi rejon Sarajeva, preko kojeg se povlačio deo snaga nemačke Armije »E« u pravcu Slavonskog Broda. Stoga su Nemci organizovali odbranu Mostara u dva pojasa, angažujući nemačku 369. legionarsku diviziju, 9. brdsku ustaško-domobransku diviziju i nekoliko samostalnih jedinica, sa oko 15.000 vojnika. Osim Mostara, neprijatelj je utvrdio i organizovao za kružnu odbranu Široki Brijeg, Blagaj i Nevesinje. Neprijatelj je ukupno imao oko devetnaest bataljona pešadije različite borbene vrednosti, do dva puka artiljerije i tri tenka.

Već 27. januara 1945. neprijatelj je izveo napad većih razmera. Sve pripreme je obavio noću i uspeo da u najvećoj tajnosti iz Mostara pojača svoje jedinice na položajima južno od Mostara, u rejonu s. Bačevići, s. Čule i, naročito, garnizon u Širokom Brijegu. Pošto je prikupio svoje jedinice u dva odvojena rejona, u rejonu Široki Brijeg i rejonu s. Bačevići — s. Čule, pripremio ih za napad i postavio artiljeriju na vatrene položaje — neprijatelj je otpočeo napad 27. januara iz Širokog Brijega, pravcem: Široki Brijeg — s. Buhovo — Ljubuški, a 28. januara iz rejona s. Bačevići — s. Čule, pravcem: s. Čule — Čitluk — s. Međugorje — Čapljina — Metković. Koristeći iznenađenje, neprijatelj je uspeo da potisne naše jedinice, naročito na tom drugom pravcu prema Metkoviću, i 29. januara je dostigao linju: Metković (u kojem se kratko zadržao) — Čapljina — leva obala r. Trebižata od ušća do Ljubuškog (zaključno).

Taj napad neprijatelja iz Mostara, Širokog Brijega u pravcu Ljubuškog i Metkovića bio je, između ostalog, i neposredni povod za angažovanje jačih snaga 8. korpusa na području Mostara. Na osnovu direktive Vrhovnog komandanta NOV i POJ, maršala

[3] AVII, NOR, k. 531, br. reg. 22—1/8.
[4] UUčestvovao samo sa 3. baterijom, AVII, NOR, k. 319, br. reg. 4—1/2.

Tita, od 30. januara, i odluke štaba 8. korpusa, došlo je do koncentracije glavnih snaga 8. korpusa na operativnom području Hercegovine. Ta pregrupisavanja, preformiranja, pripreme i koncentracija izvršeni su, veoma brzo i efikasno, a posebno je uspešno bilo prevoženje trupa. Naime, to je činilo poseban problem zbog nedostatka prevoznih sredstava (naročito za vuču artiljerijskih oruđa), ali ga je Štab 8. korpusa rešio pravilnim organizovanjem i mobilizacijom svih prevoznih sredstava u Dalmaciji.[5]

NAPAD NA ŠIROKI BRIJEG 6/7. FEBRUARA 1945.

Po završenoj koncentraciji snaga i izvršenim pripremama, jedinice 8. korpusa — 9, 19. i 26. divizja, Tenkovska brigada i delovi Artiljerijske brigade — sa 29. divizijom i brdskim motorizovanim divizionom 2. udarnog korpusa — otpočele su 6. februara 1945. koncentričan napad u pravcu Mostara:

— 26. divizija sa Tenkovskom brigadom na glavnom pravcu — s. Kočerin — Široki Brijeg — s. Knežpolje. Diviziju je podržavala artiljerijska grupa, sastava: haubička baterija 150 mm, 1. baterija 2. haubičkog diviziona od četiri haubce 105 mm, 3. brdski motorizovani divizion od tri baterije po četiri topa 75 mm i jedna baterija od 2 pt-topa 57 mm i dva pav-topa 20 mm artiljerijske brigade 8. korpusa, sa VP u rejonu s. Kočerin, s. Galići, s. Seline;

— 9. divizija, uz podršku svog brdskog diviziona od dve baterije sa po četiri topa 75 mm i jedne baterije od četiri topa 76 mm, pravcem: s. Vitina — s. Buhovo — s. Knežpolje. Protivtenkovska baterija od četiri pt-topa 47 mm pridata je brigadama za neposrednu podršku;

— 19. divizija, ojačana 12. brigadom 29. divizije 2. udarnog korpusa, pravcem: Ljubuški — S. Čitluk — s. Varda — Mostar, uz podršku brdskog diviziona te divizije od dve baterije sa po četiri topa 75 mm, jedne brdske baterije od četiri topa 75 mm i protivtenkovske baterije od četiri pt-topa 47 mm M. 32, koja je pridata brigadama za neposrednu podršku;

— 29. divizija (bez 12. brigade), ojačana jednim bataljonom Tenkovske brigade i brdskim motorizovanim divizionom artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa (bez jedne baterije 75 mm), napadala je: 13. brigadom sa jednom baterijom od četiri topa 75 mm iz 1. brdskog motorizovanog diviziona artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa pravcem s. Buna — Mostar, dok je 10. brigada sa ojačanjima napadala Nevesinje, 14. brigada nastupala je pravcem s. D. Zimlje — Bijelo Polje, a 11. brigada zatvarala pravac od Konjica.

Tako je napad na Široki Brijeg (nazvan i drugom fazom operacije), 6. februara u 7.00 časova, otpočeo naletom jedne eskadrile aviona, i artiljerijskom pripremom, koja je trajala 30 minuta, i koncentracijama vatre pojedinih baterija na određene ciljeve. Međutim, plan vatre u artiljerijskoj pripremi napada bio je improvizovan. Baterijama su određeni ciljevi za gađanje, ali nisu planirane kon-

[5] AVII, NOR, k. 531, br. reg. 1/7/I; Skripta »MOSTARSKA OPERACIJA« izd. VA KoV, VA-216; M. Pajević: »ARTILJERIJA U NOR«, str. 476.

centracije vatre za divizion i artiljerijske grupe kao celine, iako su uslovi za osmatranje i upravljanje vatrom bili veoma dobri. Sadejstvo artiljerije sa pešadijom bilo je dobro organizovano, a veza (radio i telefonska) dobro je funkcionisala. Radi boljeg sadejstva i neprekidne veze artiljerije sa pešadijom u štabovima pešadijskih brigada, na glavnom pravcu udara, nalazili su se artiljerijski oficiri za vezu.

Uz snažnu podršku artiljerije, 26. divizija je istog dana izbila pred Široki Brijeg, dok su brigade 9. divizije ovladale s. Uzorići i izbile na r. Lišticu, uz efikasnu podršku artiljerijskog diviziona te divizije, sa VP u rejonu s. Turčinovići, i protivtenkovske baterije 47 mm, koja se kretala neposredno iza njihove pešadije. Napadajući sa severa, 12. brigada 26. divizije izbila je delom snaga u s. Knežpolje, gde je uništila jednu neprijateljsku bateriju, ali je zbog protivnapada neprijateljskih snaga iz Mostara bila primuđena da se povuče ka s. Lončaru i na istočne padine Mosora.

Na pravcu Ljubuški — s. Čitluk — s. Varda 19. divizija, sa 12. brigadom 29. divizije, ovladala je linijom s. Bačevići — s. Krivado — s. Čule — s. Ljuti Dolac, uz podršku brdskog diviziona 19. divizije, koji je po baterijama pridat pešadijskim brigadama za neposrednu podršku. Protivtenkovska baterija 47 mm pridata je brigadi za praćenje pešadije duž puta s. Kruševo — s. Čule.

Pošto je noću 6/7. februara inžinjerija izradila prolaze u minskim poljima i žičanim preprekama, napad je nastavljen sutradan u 5.00 časova. Neprekidno podržavane artiljerijom, jedinice 26. divizije su oko 13.00 časova prodrle u Široki Brijeg i, posle žestokih borbi, odbacile neprijatelja na liniju Mikuljača (k. 654) — Jastrebinka (k. 1139). Prodiranje Tenkovske brigade drumom s. Galići — Široki Brijeg podržavali su pt-topovi, koji su se kretali komunikacijom iza tenkova. Tokom uličnih borbi u Širokom Brijegu pt-topovi su uvučeni u selo, gde su neposrednim gađanjem bunkera i utvrđenih zgrada olakšali zauzimanje Širokog Brijega. Prodiranje 9. divizije preko reke Lištice u s. Knežpolje veoma je uspešno podržavao njen brdski divizion, naročito u borbi za k. 399 (Dubrave), gde se neprijatelj ogorčeno branio.

Sutradan, 8. februara, 26. divizija je izbila na liniju s. Lukovača — k. 605 — Vasina kosa, na kojoj je odbila više protivnapada neprijatelja i privremeno prešla u odbranu. Uz podršku artiljerije iz rejona Mačkovine i s. Žvatić 19. divizija nije uspela da probije neprijateljsku odbranu između Mostarskog blata i reke Neretve sve do 13. februara.

Kada je 8. februara 26. divizija izbila na liniju Lukovača — Vasina kosa, njena artiljerijska grupa je po delovima prebačena na nove vatrene položaje u rejonu s. Žvajić (haubičke baterije) — Mačkovine — s. Voštani (3. divizion), sa kojih je uspešno odbijala protivnapade neprijatelja, a haubičke baterije su 8. i 9. februara tukle i rejon rudnika uglja i železničku stanicu u Mostaru, uzimajući elemente po karti. Naročito jaku koncentraciju vatre stvorile su 10. februara haubičke baterije i 3. baterija 3. brdskog motorizovanog diviziona na otpornu tačku Mikuljaču (tt. 654), gde je neprijatelj imao nešto jače snage.

Artiljerijsko oruđe na vatrenom položaju u mostarskoj operaciji.

BORBE ZA MOSTAR 13. I 14. FEBRUARA 1945.

Posle zauzimanja Širokog Brijega i ostalih uporišta na prilazima Mostaru, jedinice su obavljale pripremu za napad na Mostar, odnosno za treću fazu mostarske operacije. Vreme do 13. februara iskorišteno je za pregrupisavanje jedinica i organizovanje napada na neprijateljska uporišta: Nevesinje, Blagaj, Mostar, D. Zimlje i Drežnicu. Posle prikupljanja podataka o neprijatelju i konačne odluke, a nakon svestranih priprema, 8. korpus je 13. februara u 7.00 časova, nakon jake artiljerijske pripreme, prešao u opšti napad na Mostar. Uz podršku artiljerijske grupe od dve haubičke, tri brdske i jedne pt-baterije sa VP u rejonu s. Voštani, s. Žvatih i Olovnik, naše jedinice zauzele su jake otporne tačke Jastrebniku, Mikuljaču i Keveljevaču (k. 475), i prodrle u s. Bihovice i rudnik uglja severno od Mostara. Prodiranje Tenkovske brigade i zauzimanje jake otporne tačke s. Zvonice, gde je bila jedna nemačka četa sa dva pt-topa 50 mm, podržavala je i 3. haubička baterija, od tri haubice 150 mm, veoma preciznom koncentracijom vatre po tačkama otpora na pravcu glavnog udara. Sadejstvo između artiljerije i tenkova bilo je dobro organizovano.

Posle neuspelih pokušaja da noćnim napadima 9 .i 10. februara, uz podršku jednog artiljerijskog diviziona, likvidira neprijatelja u Nevesinju, 10. brigada 29. divizije, ojačana sa dva bataljona 14. brigade, tenkovskim bataljonom (sedam tenkova) Južne grupe 1. tenkovske brigade i snažnom artiljerijom, u 14.00 časova 13. februara ponovo je izvršila napad na Nevesinje.

Napad na Nevesinje podržavala je artiljerijska grupa, sastava: artiljerijski divizion 29. divizije (tri baterije po četiri topa 75 mm i jedna baterija od tri topa 75 mm), haubički motorizovani divizion artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa (jedna baterija od dve haubice 149 mm i jedna protivtenkovska baterija od tri pt-topa 57 mm), kao i jedna pt-baterija od tri topa 57 mm 1. motorizovanog diviziona te artiljerijske grupe. Za neposredno praćenje tenkova angažovana je protivtenkovska baterija od četiri pt-topa 57 mm Južne grupe 1. tenkovske brigade.

Artiljerijska grupa je imala svega 27 oruđa, a stavljena je pod komandu komandanta diviziona 29. divizije. Artiljerijska grupa je pravovremeno postavljena na određene VP u rejonu s. Žiljevo, s. Ratkovići, Ciganski do i Dugo polje, tako da je većina baterija određene ciljeve gađala neposredno, sa daljine 1—2,5 km. Artiljerijska priprema napada izvršena je od 14.00—16.000 časova, što je omogućilo pešadiji da dođe na jurišni položaj, a po završenoj artiljerijskoj pripremi da snažnim jurišem prodre u grad, u kojem su nastavljene uličnе borbe sve do 5.00 časova 14. februara, kada je Nevesinje očišćeno od neprijatelja. Neprijateljski delovi koji su pokušali da se iz Nevesinja probiju ka Mostaru razbijeni su u rejonu Bišine, pa Nemci iz rejona Nevesinja i Bišina nisu ništa izvukli od teškog naoružanja. Zaplenjene su tri haubice 105 mm, četiri brdska topa 75 mm i četiri pt-topa 47 mm, sa oko 3.500 granata raznog kalibra.

Posle prikupljanja i sređivanja jedinica 8. korpusa, napad na Mostar nastavljen je u zoru 14. februara na celom frontu. Artiljerijska grupa za podršku 26. divizije na glavnom pravcu udara pravovremeno je posela naredne vatrene položaje: 3. baterija haubica 150 mm u rejonu Grma, 1. baterija (haubica 105 mm) u rejonu Mačkovine, a 3. brdski motorizovani divizion 75 mm u rejonu s. Mećine i s. Žovnica. Osmatračnica na Mikuljači bila je veoma povoljna za osmatranje dejstva artiljerije sve do Mostara. Glavni ciljevi za dejstvo te artiljerijske grupe bili su neprijateljske baterije u gradu, koje su pokušavale da jakom vatrom zaustave prodiranje 26. divizije i tenkova u grad. Naročito su bile aktivne baterije 105 mm, sa VP u severnom logoru u Mostaru, koje su stalno držale pod vatrom put s. Žovnica — Mostar, kojim su prodirali tenkovi. Uspešnim neutralisanjem neprijateljskih baterija i drugih vatrenih sredstava u rejonu Huma (k. 426), železničke stanice i na severnoj periferiji Mostara, omogućeno je brzo prodiranje jedinica 26. divizije koje su, sa Tenkovskom brigadom, oko 13.00 časova, upale u zapadni deo grada i, zajedno sa tenkovima, izbile na desnu obalu Neretve, onemogućivši neprijatelju da poruši mostove u gradu. Posle čišćenja zapadnog dela grada do Neretve, tenkovi su oko 18.00 časova istoga dana, pod zaštitom jake artiljerijske i mitraljeske vatre, prodrli preko mosta u istočni deo grada. Za tenkovima su se preko mosta odmah prebacile brigade 26. divizije. Zajedno sa Tenkovskom brigadom i 19. divizijom, koja se preko Varde, uz podršku svog artiljerijskog diviziona, probila u južni deo grada, one su do 19.00 časova 14. februara potpuno očiste Mostar od neprijatelja.

Defile artiljerijskih jedinica u oslobođenom Mostaru.

Dok su 26. i 19. divizija vodile borbe na prilazima Mostara i u samom gradu, 9. divizija je napadala na odseku s. Raštani — s. Drežnica da bi, uz podršku svog brdskog diviziona, odsekle Mostar od pozadine.

Po oslobođenju Mostara i zauzimanja Drežnice, gonjenje neprijatelja ka Ivan-sedlu nastavile su jedinice 29. divizije, ojačane delovima artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa, a jedinice 8. korpusa su orijentisane prema Lici.[6]

Artiljerija je i u mostarskoj operaciji uspešno izvršila svoj zadatak, i umnogome doprinela opštem uspehu jedinica 8. korpusa u oslobođenju Mostara, čime je konačno oslobođena gotovo cela Hercegovina. Neprijatelj je izgubio, između ostalog, oko 95 topova raznih kalibara (uništeno 31), oko 3.150 granata, 1.220 granata za bacače i drugu opremu, materijal i tehniku. Mi smo izgubili: šest brdskih topova, tri teška bacača, 13 lakih bacača i drugu opremu, ali u neuporedivo manjim količinama.

U toku operacije utrošena je sledeća količina artiljerijske municije: 8.300 topovskih granata, 14.800 mina za bacače, ali i mnogo druge municije; granata za bazuke, signalnih metaka itd.[7]

Neprijatelj je artiljerijsku odbranu Mostara dobro organizovao, ali prema broju oruđa i količini municije koju je posedovao vatra njegove artiljerije nije bila naročito efikasna. On nije izvršio nijednu

[6] Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, str. 515—521; M. Pajević: Artiljerija u NOR, str. 467—477; AVII, NOR, k. 319, br. reg. 4/2, br. reg. 3/4, br. reg. 6—1/3.

[7] AVII, NOR, k. 272A, br. reg. 40—18/12.

koncentraciju vatre (iako je imao sve pripremljeno), već je ciljeve tukao samo pojedinim baterijama. Prema izveštajima pojedinih zarobljenih neprijateljskih vojnika i oficira,[8] ni moral, naročito ustaša i domobrana, nije bio na visini. Stoga su moral, čvrstina i snaga boraca i starešina naših jedinica, bili na visini (ni u jednom izveštaju nije bilo onih koji su se istakli u negativnom smislu).

Prema odnosu snaga, planiranju, silini udara, složenosti manevra i tempu nastupanja mostarska operacija spada među dejstva savremenih armija, moderno naoružanih i umešno rukovođenih. I artiljerijske jedinice (grupisanje i upotreba artiljerije 8. korpusa) odgovarale su operativnoj zamisli operacije i konkretnim uslovima za njeno izvođenje (bez obzira na teške uslove zbog mešovitog sastava i ispresecanog zemljišta, delimično pokrivenog velikim snegom i snežnim nametima, i slabim komunikacijama). O pravilnosti grupisanju snaga i artiljerije svedoči i opšti odnos snaga, koji je bio za artiljeriju 1,5:1 u našu korist, a na glavnom pravcu udara 2,1:1 u našu korist, dok je u tenkovima bio i mnogo veći.

Sadejstvo artiljerije sa pešadijom i tenkovima, kao i komandovanje i upravljanje vatrom artiljerije, bili su veoma dobro organizovani i tokom operacije ostvarivani. Artiljerija je od početka do završetka operacije uspešno dejstvovala i krčila put pešadiji i tenkovima, prateći ih vatrom i pokretom, a veliku pomoć artiljeriji pri prebacivanju pružile su inžinjerijske jedinice, koje su na vreme popravljale porušene mostove i puteve. Posebno je bio dobar izbor osmatračnica i organizacija veze, iako je u vezi sa njom bilo i pojedinih nedostataka, budući da veza mora da funkcioniše uvek, na vreme i u svim okolnostima. Protivoklopna oruđa bila su bolje korištena nego, na primer, u kninskoj operaciji, jer su imali unapred određene VP i dejstvovala su uvek kada je to od njih traženo ili bilo potrebno. Čak je i veliki problem transportnih sredstava i vučnih vozila umešnim rukovođenjem i organizacijom uspešno rešavan, iako tokom operacije nikada nije bilo dovoljno transportnih i vučnih vozila.

Snabdevanje artiljerije municijom bilo je veoma dobro organizovano. U mostarskoj operaciji artiljerija 8. korpusa utrošila je ukupno, oko 1,5 b/k municije.[9] Najviše municije utrošio je 3. brdski motorizovani divizion Artiljerijske brigade 8. korpusa, koji je, zbog velike pokretljivosti, bio najviše angažovan.

[8] Isto, k. 843, br. reg. 2/6, 4/6, 5/6, 6/6, 7/6, 8/6, 9/6.
[9] Grupa autora: NOVJ, str. 756.

Tenkovi u mostarskoj operaciji[1]

— Januar i februar 1945. —

General-major **Periša Grujić**[2]

Posle oslobođenja Knina, Mostar je bio jedino veće uporište odakle je neprijatelj vršio ispade na našu slobodnu teritoriju u pravcu Hercegovine i Srednje Dalmacije.

Da bi se oslobodio pritiska 9. i 29. divizije, neprijatelj je 27. januara preduzeo napad jačim snagama iz Širokog Brijega u pravcu Ljubuškog i Čitluka, a 28. januara iz Mostara prema Čapljini i dalje prema Metkoviću. U toku trodnevnih borbi uspeo je da potisne jedinice 9. i 29. divizije, koje su bile razvučene na širokom frantu i da zauzme Ljubuški, Čitluk i Čapljinu, a sa slabijim snagama da prodre i u sam Metković. Cilj neprijateljskog napada bio je mobilizacija ljudstva tih krajeva, rušenje mostova na Neretvi i onemogućavanje naše suvozemne veze sa oslobođenim krajevima Hercegovine.

Osmi korpus dobio je zadatak da se sa teritorije Srednje Dalmacije prebaci u zapadnu Hercegovinu, izvrši protivudar, odbaci neprijatelja na sever i zauzme njegova glavna uporišta — Široki Brijeg i Mostar. Štab korpusa izdao je naređenje za pokret jedinica na prostor Vrgorac — Ljubuški — Imotski.

Prvoj tenkovskoj brigadi naređeno je 29. januara da izvrši marš sa prostora Šibenik — Drniš — Skradin i da do 3. februara bude u rejonu koncentracije — Imotskom.

Pripreme za Mostarsku operaciju počinju od momenta primanja naređenja za pokret. U daljem izlaganju analiziraćemo isključivo rad tenkova, osvrćući se na situaciju, rad i zadatke ostalih jedinica 8. korpusa samo ukoliko je potrebno da se što bolje objasni i shvati rad tenkovske brigade i njen doprinos konačnom uspehu u ovoj operaciji.

Rad tenkovske brigade može se podeliti na tri perioda: prvi — marš tenkovske brigade; drugi — tenkovi u napadu na Široki Brijeg; i treći — tenkovi u napadu na Mostar.

[1] Uzeto iz knjige »OD TENKA DO BRIGADE« str. 70—75.
[2] Potpukovnik u vreme mostarske operacije, komandant brigade, sada general-major u penziji.

MARŠ TENKOVSKE BRIGADE

Po završetku Kninske operacije, tenkovska brigada se odmarala i sređivala na prostoru Šibenik — Drniš — Skradin. Dužina marša koji je trebalo da brigada izvrši do rejona koncentracije (Imotski), iznosila je 184 km. Pre pokreta izvedene su potrebne pripreme za marš. Marš do Imotskog podeljen je u tri etape, s obzirom na stanje komunikacija i karakter zemljišta.

Najteži deo marša bio je Sinj — s. Čaporica. Srednja brzina kretanja tenkovske kolone od Sinja do s. Čaporice iznosila je svega 4—5 km/čas. Na ovome maršu tenkisti su morali da savlađuju velike nagibe, oštre krivine na putevima, besputno kamenito zemljište, sneg, poledicu i mnoge druge teškoće. Na putu od s. Čaporice do Imotskog tenkovi su marševali po snegu koji je bio visok 0,20—0,60 m, a na pojedinim mestima, zbog velikih snežnih nameta koji su dostizali metar i više, moralo se prethodno vršiti raščišćavanje.

Marš je u celini pokazao da su pravilske norme u pogledu veličine dnevnog marša pri srednjoj brzini kretanja tenkovske kolone često i nerealne. Brzina kretanja kolone u našim uslovima, naročito na planinskom i krševitom zemljištu, iznosi ponekad 4—5 km/čas, a možda još i manje. Na brzinu kretanja utiču i drugi faktori — godišnje doba i meteorološki uslovi. Ovaj marš je pokazao da su posade tenkova bile dobro obučene u savlađivanju teško prolaznog zemljišta i da je borbena tehnika bila vrlo dobro očuvana i pored ranijeg učestvovanja u borbama. U toku trodnevnog marša, usled manjih kvarova, ostalo je na putu 5 tenkova, koji su brzo opravljeni i već četvrtog dana stigli u Imotski. Tako se 3. februara cela brigada nalazila u rejonu koncentracije.

TENKOVI U NAPADU NA ŠIROKI BRIJEG

Na sektoru Široki Brijeg — Knežpolje nalazile su se sledeće neprijateljske snage: 370. pp iz sastava 369. legionarske »Vražje« divizije; 1, 3. i 5. bojna 9. ustaško-domobranske divizije sa 1. i 2. bojnom 2. gorskog zdruga (2. bojna ovog zdruga bila je u Knežpolju) i dve baterije. Ukupna jačina neprijatelja iznosila je oko 6—7.000 ljudi i imala je približno sledeće teško naoružanje: 5 haubica 105 mm, 1 top 155 mm, 10 protivtenkovskih topova kalibra 76, 45 i 37 mm, 2 protivtenkovska mitraljeza i oko 40 teških i lakih minobacača. Glavno neprijateljsko uporište bio je samostan na Širokom Brijegu kao i samo mesto.

Jedinice 8. korpusa dobile su zadatak da napadom odbace neprijatelja i oslobode Široki Brijeg.

U tom cilju na glavnom pravcu Kočerin — Široki Brijeg — Mostar dejstvovale su i 26. i 9. divizija sa tenkovskom i artiljerijskom brigadom; na pravcu Ljubuški — Čitluk — Mostar 19. divizija i na pravcu Nevesinje — Blagaj — Mostar 29. divizija; 2. dalmatinska brigada, iz sastava 9. divizije, dejstvovala je severno od komunikacije Kočerin — Široki Brijeg, pravcem s. G. Dobrkovići — Cigansko Brdo, sa zadatkom da onemogući pristizanje pojačanja iz Mostara prema Širokom Brijegu.

Prva tenkovska brigada dobila je 4. februara u rejonu koncentracije zadatak da podržava napad 26. divizije.

Ujutru 5. februara brigada je izvršila marš iz rejona koncentracije do očekujućeg rejona s. Kočerin — s. Galići. U toku dana izvršene su organizacione pripreme za napad. Usled kratkoće vremena izvedeno je skraćeno rekognosciranje, u kome su učestvovale sve starešine — počev od komandanta brigade do komandira tenkova i vozača. Na rekognosciranju je organizovano sadejstvo tenkova i 1. dalmatinske brigade, na čijem su pravcu napada tenkovi uglavnom i dejstvovali.

Štab tenkovske brigade odlučio je da u početku napada, s obzirom na jako ispresecano zemljište i ograničen manevar tenkova i oklopnih automobila, napada sa jednim tenkovskim bataljonom, a drugi bataljon da zadrži u rezervi. Glavni pravac napada tenkova bio je levo od puta s. Galići — Široki Brijeg.

Šestog februara u 07.00 časova tenkovi i oklopni automobili su krenuli iz očekujućeg rejona u napad pod zaštitom artiljerijske vatre. Na zapadnoj ivici s. Jozići razvili su se u borbeni poredak dejstvujući s obe strane puta Jozići — Široki Brijeg. Oklopni automobili i protivtenkovska oruđa potpomagali su napad tenkova sa vatrenih položaja Jozići — Sliškovići. Delovi inžinjeriskog bataljona pratili su tenkove i čistili minska polja. U toku dana tenkovi su pod zaštitom artiljeriske vatre i dimne zavese uspeli da zajedno sa pešadijom podiđu na 500 metara glavnim neprijateljskim uporištima na Širokom Brijegu, gde se neprijatelj naročito očajnički borio iz samostana; tako je bilo znatno otežano nastupanje pešadije i tenkova. Osim toga, usled nedovoljnog izviđanja neprijateljskog položaja u pripremnom periodu, tenkovi su naišli na minska polja i protivtenkovska oruđa, tako da je dalje nastupanje toga dana bilo znatno usporeno, naročito duž samog puta Jozići — Široki Brijeg. Napad se morao produžiti idućeg dana.

U toku noći štab brigade je odlučio da upotrebi tenkovski bataljon iz rezerve u pravcu Jozići — s. Pribinovići i napadne utvrđenog neprijatelja u samostanu sa južne strane. Ovo zemljište nije bilo minirano i neprijatelj ga je smatrao neprolaznim za tenkove. Na tom pravcu 11. brigada 26. divizije bila je već zauzela Pribinoviće i tenkovski bataljon je noću stigao u selo.

Sedmog februara u zoru otpočeo je opšti napad na celom frontu i pod zaštitom artiljeriske vatre i povremenih naleta avijacije snažnim jurišom pešadije i tenkova probijana je uža odbrana Širokog Brijega; u 11.00 časova zauzet je samostan, gimnazija i sva ostala uporišta, tako da je već u 16.00 prestao svaki organizovani neprijateljski otpor na tom sektoru. Neprijatelj se u neredu povlačio u pravcu Knežpolja i s. Dobrići.

Z a k l j u č a k. Usled kratkoće vremena tenkovska brigada je dobila zapovest za napad na Široki Brijeg u rejonu koncentracije, mada po pravilu tenkovi dobijaju zadatak u očekujućem rejonu, što znači da takvi slučajevi neće biti ni ubuduće isključeni.

Iako borbena pravila predviđaju da tenkovi treba da dođu u očekujući rejon najmanje 2—3 dana pre početka napada, ipak će u izvesnim slučajevima to vreme biti kraće. Uoči napada na Široki Brijeg 1. tenkovska brigada se nalazila u očekujućem rejonu svega 15 časova. To je iziskivala situacija i potreba što bržeg dejstva.

Karakter zemljišta onemogućavao je polazak tenkova u napad sa polaznih položaja, zato je određena linija za razvijanje. Tenkovi su krenuli u napad za vreme artiljeriske pripreme iz očekujućeg rejona.

U borbi za Široki Brijeg, naročito drugog dana, vrlo dobro je ostvareno sadejstvo pešadije, tenkova i artiljerije. Postavljajući dimne zavese, tenkovi su u početku napada nesmetano prešli otkriveno zemljište. U toku borbe pešadija i tenkovi održavali su stalnu vatru i vizuelnu vezu i svaki novi prodor tenkova ili pešadije u neprijateljske položaje korišćen je za dalje nastupanje, naročito na desnom krilu — na frontu napada 11. brigade.

Protivtenkovska oruđa i oklopni automobili imali su u toku boja određene vatrene položaje i dobijali su blagovremeno borbene vatrene zadatke, što nije bio slučaj u ranijim borbama. Vatreni položaji protivtenkovskih oruđa i oklopnih automobila nalazili su se u početku napada 1.000—1.200 m od prednjeg kraja odbrane neprijatelja.

Međutim, u napadu na Široki Brijeg nije se dovoljno poklanjala pažnja tenkovskom izviđanju. Skoro u svim izveštajima, naročito uoči napada, nedostajali su tačni podaci o mestima minskih polja i vatrenim položajima neprijateljskih protivtenkovskih oruđa. Zbog toga su tenkovi u dinamici boja iznenada nailazili na neprijateljska minska polja i protivtenkovska oruđa, trpeli gubitke i usporavali tempo nastupanja.

Tenkovi su pokazali veliku manevarsku sposobnost i moć rušenja drveća, kamenih ograda i bunkera, naročito na pravcu napada 11. brigade.

TENKOVI U NAPADU NA MOSTAR

Posle oslobođenja Širokog Brijega 1. tenkovska brigada nalazila se u rejonu zbora u samom mestu.

Neprijatelj je u cilju odbrane Mostara i komunikacije Mostar — Sarajevo, poseo liniju s. Drežnica — Jastrebinka (k. 1139) — Mikuljača (k. 654), — Keveljavača (k. 475) — Varda (k. 331) — Dobrolina (k. 262) — Mostarsko Polje i preduzeo hitno utvrđivanje. Njegove rezerve nalazile su se u Mostaru i Bijelom Polju.

Od 6—12. februara obustavljen je dalji napad i izvršeno pregrupisavanje jedinica 8. korpusa. Radi sprečavanja neprijateljske intervencije sa severa i otsecanja neprijateljskih snaga od njihove pozadine, pomerena je 9. divizija na otsek Raška Gora — Drežnica, dok su ostale divizije na već dostignutim linijama izvršile postavljanje svojih jedinica na povoljnije polazne položaje za napad na Mostar, pri čemu je 12. brigada 29. divizije zauzela položaj kod s. Ja-

Tenkovi 8. korpusa u pokretu ka Mostaru.

senice, na desnom krilu 19. divizije (pod čiju je privremenu komandu stavljena). U sastavu ove divizije nalazio se 1. bataljon tenkova i 1. četa oklopnih automobila iz 1. tenkovske brigade.

Neprijateljski protivnapadi u međuvremenu (sa jačim snagama u pravcu Širokog Brijega) bili su, uz teške neprijateljske gubitke, odbijeni.

Tenkovska brigada je i ovoga puta napadala na pravcu glavnog udara korpusa, podržavajući 26. diviziju.

Kod tenkovske brigade za to vreme izvršena je popuna gorivom, mazivom i municijom. Opravljeni su svi oštećeni tenkovi i izvršena je evakuacija ranjenika i zaplenjenog materijala za Imotski. Osim toga, štab je preduzeo mere u pogledu izviđanja neprijatelja i zemljišta i izvršeno je čišćenje minskh polja od Knežpolja do s. Međine. Uoči napada, 12. februara, izvršeno je izviđanje glavne komunikacije i brigada je u toku noći 12/13. izašla na polazne položaje jugozapadno od sela Voštani.

Opšti napad na spoljnu odbranu Mostara počeo je 13. februara u 07.00 časova. Tenkovi su toga dana, usled slabe prolaznosti zemljišta, isključivo dejstvovali duž komunikacije Knežpolje — Mostar, potpomažući levo i desno nastupanje pešadije. I pored tako ograničenog manevra, jedan vod tenkova uspeo je da kroz selo D. Vlasnići izbije na presedlinu između Mikuljače (k. 654) i k. 605 i potpomogne pešadiju prilikom osvajanja ovih dveju vrlo važnih i uporno branjenih otpornih tačaka. U daljem nastupanju tenkovi su, uz vatrenu podršku artiljerije i u sadejstvu sa pešadijom, zauzeli s. Međine i produžili nastupanje prema s. Žovnici. Put od s. Međine do s. Žov-

U predahu nakon borbe tenkisti su znali zasvirati i zapevati.

nice bio je otkriven, jako miniran i branjen neprijateljskom vatrom iz Žovnice i sa Keveljavače (k. 475). U Žovnici se nalazila četa Nemaca sa 2 protivtenkovska oruđa 50 mm. Dalje nastupanje tenkova bilo je zaustavljeno. Zahvaljujući neprekidnoj vezi između tenkova, pešadije i artiljerije, a na traženje tenkista, — otvorena je snažna artiljerijska vatra po neprijateljskim položajima u Žovnici i na Keveljavači. Za nekoliko minuta otpor neprijatelja je bio neutralisan i naši tenkovi su, uz pomoć inžinjeraca, koji su opravljali put i čistili mine, izbili u s. Žovnicu. Istovremeno je pešadija ovladala položajima Keveljavača i Mikuljača. Na ostalim delovima fronta u toku dana je takođe bila probijena spoljna odbrana Mostara i time neposredno ugrožen Mostarski garnizon. Takva situacija ostala je nepromenjena i u toku noći.

U zoru 14. februara produžen je napad u pravcu grada. Dva bataljona tenkova i inžinjeriski bataljon nastupali su putem od s. Žovnice prema Mostaru. Južno od s. Ilić neprijatelj je porušio put u dužini od 50 metara. Dalji pokret tenkova bio je zaustavljen. Opravku puta bilo je nemoguće izvršiti u toku dana, stoga je bilo potrebno obići to mesto i sa tenkovima što pre upasti u grad, gde su manje pešadiske jedinice već vodile uličnе borbe. Na taj način trebalo je pomoći pešadiji, a neprijatelju onemogućiti da poruši mostove u gradu preko Neretve.

Štab brigade doneo je odluku da se tenkovi spuste na put u s. Ilić strmim i kamenitim zemljištem, a odatle da produže nastupanje kroz grad u tri kolone u pravcu glavnih mostova na Neretvi. Spuštanje tenkova je uspelo. Oba tenkovska bataljona sišla su u

Oklopne »hlinde« u oslobođenom Mostaru.

s. Ilić i u 15.00 časova izbile su tri tenkovske kolone na desnu obalu Neretve u pravcu mostova. Pretpostavljalo se da su svi mostovi minirani i trebalo se odlučiti na opšti juriš tenkova i pešadije preko njih i izbiti u predgrađe Mostara, na levu obalu Neretve, odakle je neprijatelj davao žilav otpor i sprečavao prelaz preko mostova. Izvršena je brza priprema juriša i u snažnom naletu tenkovi su se ubrzo našli na levoj obali Neretve. Neposredna odbrana mostova, koju su sačinjavala dva neprijateljska tenka, nekoliko protivtenkovskih oruđa i specijalno naoružana odeljenja pešadije, bila je prosto pregažena. Zadatak je izvršen, mostovi zauzeti, neprijatelj razbijen i nateran u bekstvo. Do 19.00 časova savladan je i poslednji otpor. Mostar je bio oslobođen.

Jedna četa tenkova sa delovima pešadije upućena je u gonjenje neprijatelja, koji je otstupao u pravcu Bijelog Polja. Pošto je toga dana 29. divizija zauzela neprijateljsko uporište Nevesinje, verovalo se da će izvesni razbijeni neprijateljski delovi otstupiti u pravcu Mostara. Zbog toga je jedna četa tenkova upućena u pravcu Blagaja, sa zadatkom da ih razbije. Međutim, zbog oslobođenja Mostara, ostatku neprijateljskog garnizona iz Nevesinja bio je presečen put i morao je da se povuče preko snežnih nameta planine Veleža.

Tenkovska četa koja je bila upućena u pravcu Bijelog Polja, 15. februara ujutru, u sadejstvu sa delovima jedinica 9. divizije, razbila je jednu neprijateljsku motorizovanu kolonu koja je otstupala levom obalom Neretve u pravcu s. Drežnica. Istog dana iz Nevesinja i Stoca stigao je tenkovski bataljon 1. tenkovske brigade, koji je bio pridat 2. korpusu.

Naši gubici u toku Mostarske operacije bili su: 1 uništen i 5 oštećenih tenkova.

Z a k l j u č a k. U dejstvima za oslobođenje Mostara napad tenkova bio je ograničen duž puta Široki Brijeg — Mostar. Ipak, tenkovi su mnogo pomagali jedinicama 26. divizije u bržem zauzimanju Mikuljače, s. Međine i s. Žovnice i u ovladivanju spoljnom odbranom Mostara na pravcu dejstva divizije.

Sadejstvo između pešadije, tenkova, artiljerije i inžinjerije bilo je dobro organizovano i održavano u toku boja. Naročito je inžinjeriski bataljon tenkovske brigade, čišćenjem mina i blagovremenom opravkom puta Knežpolje — Mostar, omogućio brzo nastupanje tenkova.

Spuštanje tenkova u s. Ilić imalo je veliki značaj za konačni ishod cele operacije, jer je ubrzalo zauzimanje Mostara, onemogućilo neprijatelju da minira i sruši mostove u gradu preko Neretve i primoralo ga da se povuče u neredu, napustivši celokupno teško naoružanje i veliku količinu drugog ratnog materijala.

OPŠTI ZAKLJUČAK

Posle Kninske, Mostarska operacija predstavlja najveću pobedu i uspeh jedinica 8. korpusa. Oslobođenje Mostara imalo je veliki vojnički i politički značaj. To je bila jedna od krupnih pobeda naše Narodnooslobodilačke vojske. Za nekoliko dana, cela dolina Neretve i glavna komunikacija Mostar — Sarajevo, sve do Igman planine, bila je u našim rukama.

U ovoj operaciji su, kao i u Kninskoj, učestvovali svi rodovi vojske. Njihovo sadejstvo, kako u pripremnoj etapi tako i u toku boja, bilo je znatno bolje i potpunije nego u Kninskoj operaciji.

Poseban značaj imaju iskustva koja je 1. tenkovska brigada stekla u Mostarskoj operaciji. Od početka pripreme operacije pa do njenog završetka brigada je prošla kroz razne borbene faze. Ona je proverila i dopunila ranija iskustva u pogledu organizacije i izvođenja marša, savlađivanja teško prolaznog zemljišta itd., kao i u pitanjima organizacije i održavanja sadejstva i blagovremene popune i evakuacije u toku borbe.

Sadejstvo inžinjerije sa tenkovskim jedinicama u mostarskoj operaciji[1]

Major **Nikola Milatović**

O *pšta situacija*. U toku prve polovine februara 1945. godine, uništen je neprijateljski garnizon u Širokom Brijegu. Uništenjem ovog uporišta stvoreni su povoljni uslovi za napad na Mostar.

Ispred naših jedinica nalazio se Mostar — glavni cilj ove operacije. Mostar je bio poslednja baza neprijatelja na teritoriji Hercegovine i osloboditi Mostar značilo je očistiti Hercegovinu od okupatora i ustaša i likvidirati jaku grupaciju neprijateljskih snaga koja je bila duboko isturena u našu pozadinu. S druge strane, uništenje neprijateljske grupacije u Mostaru, značilo je osloboditi znatan deo naših snaga za dalje operacije u cilju oslobođenja još neoslobođenih krajeva naše zemlje.

U operacijama za oslobođenje Mostara učestvovale su 9. 19. 26. i 29. divizija i Prva tenkovska brigada. Prva tenkovska brigada sadejstvovala je jednim svojim delom na pravcu napada 26. diviziji, pravcem Široki Brijeg — Međine — Mostar, a drugim delom na pravcu napada 29. divizije, pravcima Buna — Mostar i Nevesinje — Mostar.

Na pravcu napada 26. divizije, dejstvovala su dva tenkovska batljona i inžinjeriski bataljon (bez jedne čete) a na pravcu napada 29. divizije, dejstvovao je bataljon tenkova sa polubataljonom oklopnih automobila i četom inžinjerije.

Zemljište na kome se odvijala Mostarska operacija je planinskog i krševitog karaktera, ispresecano i neprohodno van komunikacija. Ovakav sklop zemljišta onemogućavao je upotrebu tenkovskih jedinica van puteva, a s druge strane, neprolaznost van komunikacija pružala je neprijatelju uslove za izvođenje solidnog zaprečavanja.

Cilj ovog članka je da bar donekle prikaže kako je inžinjerija sadejstvovala tenkovskim jedinicama, i da na ovom primeru ukaže na ulogu inžinjerije u borbi na krševitom i teško prolaznom zemljištu. Za to ćemo se u izlaganju uglavnom zadržati na radu inžinjerije u ovoj operaciji.

Inžinjerisko obezbeđenje neprijatelja. Inžinjerisko obezbeđenje odbrane neprijatelja u glavnom se sastojalo u sledećem:

[1] Članak objavljen u »Tenkovskom glasniku«, 3/1949.

Inžinjerijci ispred tenkova raščišćavaju put od mina.

Na pravcu Široki Brijeg — Mostar neprijatelj je organizovao za kružnu odbranu s. Međine i s. Žovnicu i ispred ovih sela postavio PT i PP minska polja. Most u s. Međine i most kod s. Žovnice porušio je, a put od s. Međine do s. Žovnice bio je miniran. Kod Gradine, 2 km ispred Mostara neprijatelj je porušio glavnu komunikaciju Široki Brijeg — Mostar.

Pokret tenkova od s. Međine do Mostara bio je moguć samo duž komunkacije, zato je neprijatelj preduzeo sve mere da ovaj pokret onemogući.

Na pravcu Nevesinje — Mostar neprijatelj je bio utvrdio duž komunikacije nekoliko otpornih točaka, izvršio miniranje puta i na dva mesta izveo rušenje istog. I na ovom pravcu pokret tenkova bio je moguć samo duž komunikacije.

Na pravcu Buna — Mostar neprijatelj je porušio most preko r. Bune, a na prostoru između s. Bune i Blagaja postavio PT i PP minska polja. Na ovom pravcu zemljište je omogućavalo upotrebu tenkova, ali je neprijatelj koristio r. Bunu kao prirodnu prepreku, ojačanu minskim poljima.

Kao što se vidi, neprijatelj je, koristeći preimućstvo koje mu je zemljište pružalo, preduzeo sve mere da onemogući pokret tenkovskih jedinica. Inžinjerijske jedinice imale su da izvršavaju teške zadatke da bi tenkovima omogućile neprekidno nastupanje.

Raspored inžinjerije. U Mostarskoj operaciji tenkovskoj brigadi sadejstvovao je inžinjeriski bataljon brigade, jačine od 3 čete. Bataljon je bio uglavnom motorizovan i tehnički dobro opremljen. Imajući u vidu tešku prolaznost zemljišta, mogućnost lakog zaprečavanja i rušenja komunikacija kako na glavnom pravcu udara, Široki Brijeg — Mostar, tako i na ostalim pravcima Buna — Mostar i Nevesinje — Mostar, grupisanje inžinjeriskih jedinica izvršeno je u duhu plana napada komandovanja, po sledećem:

— na pravcu Široki Brijeg — Mostar dve inžinjeriske čete;
— na pravcu Buna — Mostar jedna inžinjeriska četa;
— na pravcu Nevesinje — Mostar jedan inžinjeriski vod.

Inžinjerisko obezbeđenje napada tenkovskih jedinica sastojalo se u:

— otvaranju prolaza kroz minska polja;
— opravci komunikacija i omogućavanju pokreta tenkovima;
— pratnji tenkova i njihovoj neposrednoj zaštiti od neprijateljskih zaseda (u ulozi tenkovoskog desanta);
— izgradnji mostova.

Za izvršenje gornjih zadataka, plan upotrebe inžinjeriskih jedinica bio je saobražen zemljištu, zadacima koje je trebalo izvršiti na dotičnom pravcu i jačini tenkovskih snaga koje su dejstvovale na pojedinim pravcima.

Od inžinjeriskih jedinica koje su sadejstvovale sa tenkovima na pravcu Široki Brijeg — Mostar bile su oformljene sledeće grupe: jedno odeljenje za izviđanje, dve grupe za razminiranje, dva puškomitraljeska odeljenja za neposrednu vatrenu zaštitu grupa za razminiranje, jedan odred za opravku komunikacija jačine jednog voda, jedan vod za neposrednu zaštitu tenkova u ulozi tenkovskog desanta i jedna četa za opravku mostova.

Odred za opravku komunikacija imao je zadatak da opravlja komunikacije a mostovska četa imala je zadatak da izgradi most (od formaciskog materijala koji je imala u svom sastavu) na mestu gde se potreba bude ukazala.

Na pravcu Buna bilo je oformljeno: jedno odeljenje za izviđanje, tri grupe za razminiranje, jedan vod za izradu kolonskih puteva, a na pravcu Nevesinje: jedno odeljenje za izviđanje, dve grupe za razminiranje i jedan odred (jačine dva odeljenja) za opravku komunikacija. Sve grupe bile su opremljene potrebnim sredstvima za razminiranje eksplozivom i alatom.

Način rada inžinjerije u toku napada bio je sledeći:

— odeljenja za izviđanje kretala su se duž komunikacije sa prednjim delovima pešadije;
— odeljenja za razminiranje otvarala su prolaze tenkovima kroz PT minska polja, a njihov rad bio je štićen vatrom tenkova i puškomitraljeskih odeljenja;
— odred za opravku komunikacija kretao se pozadi grupa za razminiranje i otklanjao je zapreke koje je neprijatelj postavljao na komunikacijama;
— mostovska četa (sa mostovnim materijalom) bila je u drugom ešelonu Tenkovske brigade;
— vod za neposrednu zaštitu tenkova kretao se u borbenom rasporedu tenkova u ulozi tenkovskog desanta.

a) Kako je gore rečeno, na pravcu napada Široki Brijeg — Mostar neprijatelj je bio organizovao za odbranu selo Međine i s. Žovnicu, kao isturene otporne tačke koje su branile prilaze komunikacijom ka Mostaru.

Utvrđeno selo Međine sa Humcem (k. 281) zatvaralo je prolaz glavnom komunikacijom Široki Brijeg — Mostar. Neprijatelj je smatrao da će odbranom sela Međine i sela žovnice obezbediti nesmetano povlačenje svojim ranije razbijenim jedinicama i onemogućiti napad tenkova tim pravcem s jedne strane, a s druge strane stvoriti vreme za što bolju organizaciju uže odbrane Mostara.

Naše jedinice prešle su u napad 13. februara sa zadatkom da slome spoljnu odbranu grada a zatim da zauzmu Mostar. U prvom naletu naše pešadijske jedinice počele su prodirati u selo Međine. Za to vreme, odeljenja za razminiranje napravila su prolaze kroz PT minska polja i omogućila upad tenkova u selo. Po zauzeću sela odred za opravku komunikacija pristupio je, pod vatrom neprijateljskih minobacača, opravci mosta kojeg je neprijatelj porušio. Opravka mosta izvršena je brzo i tenkovi su nastavili dalji napad. Pri izbijanju tenkova iz sela, neprijateljska PT oruđa iznenada su stupila u dejstvo, ali su brzo uništena vatrom tenkova i puškomitraljeskih odeljenja. Odeljenja za razminiranje produžila su dalje rad na čišćenju mina duž puta ka Žovnici. Borba je trajala celog dana i pred veče naše snage izbile su do sela Žovnice. Neprijatelj je tada porušio most ispod sela, u momentu kada su naši pešadijski delovi podilazili istom. U toku noći mostovska četa je izgradila most, a odeljenja za razminiranje očistila su mine na pravcima kretanja tenkova. Ujutro, tenkovi su nastavili napad, praćeni jednim vodom inžinjerije koji se kretao levo i desno od puta radi neposredne zaštite tenkova od neprijateljskih zaseda. Odeljenja za razminiranje nastavila su kontrolisanje ceste i otklanjanje mina. Na okolnim brdima vodila se žilava borba između naše pešadije i neprijatelja koji je potiskivan ka Mostaru.

Kada je već bila otpočela neposredna borba za Mostar, neprijatelj je, da bi zadržao nadiranje naših tenkova, porušio cestu kod Gradine, 2 km ispred Mostara. Rušenje puta je bilo veće razmere, no odred za opravku komunikacija sa kompresorskim odeljenjem izvršio je opravku puta u toku noći, pošto je neprijateljska artiljerija tukla mesto rušenja, te se opravci puta nije moglo pristupiti tokom dana.

Zbog ovog rušenja, tenkovi su, uz pomoć jednog voda inžinjerije, uspeli da se spuste uzanom i strmom stazom koja vodi od Gradine prema s. Ilić i da se pojave u grad, izbijajući na desnu obalu Neretve u pravcu tri glavna mosta.

b) Na pravcu Buna neprijatelj je bio organizovao jaku odbranu. Znajući za prisustvo naših tenkova na ovom pravcu, on je porušio most preko r. Bune, a od Bune do Blagaja bio je postavio PP i PT minska polja. Kao prirodnu tenkovsku prepreku, neprijatelj je koristio r. Bunu, čija je dubina bila oko 1 m.

U toku noći pred napad na Bunu, napravljeni su prolazi kroz naša i neprijateljska PP minska polja, za vreme dok su pešadiske jedinice sa okolnih kosa prešle u napad.

Ujutru, tenkovi su prešli r. Bunu preko uređenog gaza i nastavili pokret ka Blagaju. Most kod Blagaja nije bio porušen i vod inžinjeraca izvršio je ojačanje ovog mosta za prelaz tenkova, dok su odeljenja za razminiranje izvršila čišćenje terena kod Blagaja. Borbe u Blagaju trajale su kratko vreme i neprijatelj se povukao ka Mostaru gonjen našim snagama. Na ovom pravcu bilo je uklonjeno oko 400 PT i PP mina.

Docnije, pošto je Mostar bio oslobođen, mostovska četa inžinjeriskog bataljona Prve tenkovske brigade izradila je most preko Bune za vezu između Mostara i Stoca.

c) Na pravcu Nevesinja napadali su delovi 29. divizije, ojačani jednom tenkovskom četom i jednim vodom inžinjerije.

Komunikacija Nevesinje — Mostar bila je minirana na nekoliko mesta i na padinama iznad Blagaja, spuštajući se prema Mostaru, bila je pripremljena za rušenje. I na ovom pravcu napad tenkovske čete bio je moguć jedino duž komunikacije, uz sadejstvo pešadijskih jedinica koje su napadale preko okolnih brda. Ispred tenkova kretala su se odeljenja za razminiranje i čistila put od mina. Zaštitu njihovog rada vršili su tenkovi, dejstvujući na neprijatelja, koji se u neredu povlačio. Pri izbijanju naših snaga iznad Blagaja neprijatelj je porušio put na dva mesta. Pokret tenkova i oklopnih automobila bio je ukočen. Inžinjeriski vod opravio je prvo mesto rušenja i omogućio da se jednom stazom tenkovi spuste u Mostarsko polje. Drugo mesto rušenja bilo je znatno veće i za njegovo otklanjanje trebalo je više vremena. Ovo rušenje opravljeno je posle oslobođenja Mostara, kada je dovučen kompresor iz sastava snaga koje su dejstvovale na glavnom pravcu udara.

Zaključak

Uloga inžinjerije u sadejstvu sa tenkovskim jedincama u operaciji za oslobođenje Mostara ogleda se u sledećem:

— ispresecanost, strmnost i krševitost zemljišta zahtevala je veliko naprezanje inžinjeriskih jedinica u izvršavanju svih zadataka u cilju omogućavanja neprekidnog napada tenkova;

— inžinjeriske jedinice uspešno su izvršavale sve zadatke i omogućavale tenkovskim jedincama neometano nadiranje i neprekidno praćenje pešadije;

— upotreba inžinjeriskih jedinica bila je pravilna i njihovo sadejstvo sa tenkovima bilo je dobro;

— iskustvo iz Mostarske operacije pokazuje, da inžinjerija na krševitom i jako ispresecanom zemljištu ima veliki značaj i da od kvaliteta njenog rada u mnogome zavisi i dejstvo tenkova na takvom zemljištu;

— iskustvo iz ove operacije, pokazuje dalje, da upotrebu inžinjerije na kršu, ispresecanom i slabo komunikativnom zemljištu treba temeljito proučiti a u vezi sa time i njeno naoružanje i opremu, jer je inžinjerija kao rod vojske u mnogome zavisna od svoje tehnike i svog naoružanja;

— visoki moral i politička svest naših boraca i rukovodilaca bila je jedna od osnovnih garancija za uspeh naših jedinica u operaciji za oslobođenje Mostara.

Jedinice 3. brigade narodne odbrane u mostarskoj operaciji[1]

General-major **Jovan Andrić**[2]

Da bi se postigao željeni uspeh u borbi, pozadina svakog fronta mora biti dobro organizovana i bezbedna i da bude oslonac frontu. U konkretnom slučaju, pozadina jedinica 29. hercegovačke divizije učesnica u mostarskoj operaciji bila je tako organizovana i predstavljala siguran oslonac frontu. Evo nekih podataka: uspostavljena je i organizovana narodna vlast i druge društveno-političke organizacije — Narodnog fronta. Pored toga, organizovani su i vojnoteritorijalni organi, komande mesta u svim oslobođenim sreskim mestima, divizijska vojna oblast i dva vojna područja (nešto kasnije još dva) i jedinice za obezbeđenje tih komandi i pozadinskih ustanova 29. divizije. Pored tih zaštitnih jedinica, kod vojnoteritorijalnih komandi, na oslobođenoj teritoriji,formirani su i teritorijalni odredi — bataljoni, koji su bili usmereni za borbu protiv ostataka neprijateljskih grupa: četnika, ustaša i drugih neprijateljskih elemenata — koji su planski ostavljeni ili su bili odsečeni od svojih jedinica. Poznato je da su se oni najčešće skrivali u blizini svojih mesta ili rodbine, odakle bi se snabdevali osnovnim potrebama za život, a tako su bili najbolje prikriveni. Među njima je bilo dezertera i kolebljivaca koji su se krili od narodne vlasti, kao i znatan broj ratnih zlikovaca. Da ne bi bili usamljeni oni su nastojali da uz sebe privuku što više kolebljivaca i onih koji su priželjkivali rascep država antifašističke koalicije i iskrcavanje britanskih snaga, na teritoriju Dubrovnika sa priobaljem. Četnička organizacija je zbog svojih planova to područje čuvala kao teritoriju od naročitog interesa. Zbog toga su, naročito u 1944. godini, na ovom području držali svoje jake snage, tako da se u novembru i decembru 1944. tu nalazilo oko 3.000 četnika. Oslobođenjem Bileća i Trebinja ove četničke snage su razbijene, a jedan broj je ostao na terenu i u manjim grupama se kretao i napadao pozadinske organe i jedinice. Krajem septembra 1944. godine, formiran je pri Odeljenju zaštite naroda (OZN-a) za Hercegovinu, specijalni bataljon Narodne zaštite sa osnovnim ciljem da obezbeđuje funkcionisanje narodne vlasti i miran život stanovništva. Međutim, i pored toga nije bilo moguće obezbediti potpunu slobodu stanovništvu i normalno organizovanje i funkcionisanje narodne vlasti i drugih društveno-političkih organi-

[1] Diskusija na »okruglom stolu« o mostarskoj operaciji od 13. februara 1985. godine u Mostaru.

[2] Komandant 3. brigade Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a u vreme odvijanja mostarske operacije.

zacija na oslobođenoj teritoriji. Neprijatelj nije mirovao i često je napadao naše političke aktiviste i organe vlasti i time stvarao nesigurnost. Stanovništvo je zbog toga ispoljavalo strah i pasivnost prilikom izvršavanja nekih zadataka. Zbog toga su operativne jedinice morale više puta da odvajaju sa fronta potrebne snage, radi čišćenja teritorije od bandi.

Kao što je poznato Odlukom Vrhovnog komandanta druga Tita, od 15. avgusta 1944. godine, formiran je Korpus narodne odbrane (KNOJ), sa osnovnim zadatkom da se bori protiv ostataka neprijateljskih grupacija na slobodnoj teritoriji. Isto tako, trebalo je obezbediti sigurnost stanovništva i normalan rad narodne vlasti na slobodnoj teritoriji, čuvati važne objekte, obezbeđivati uslove za proizvodnju i obnovu, obezbediti saobraćaj i saobraćajne objekte itd.

Krajem 1944. godine, kada je bio oslobođen veći deo Hercegovine (sem Širokog Brijega, Mostara, Nevesinja i Konjica) i u Hercegovini su stvoreni uslovi za formiranje brigade narodne odbrane jer je to i situacija na slobodnoj teritoriji zahtevala. Tako je 7. decembra 1944. godine formirana Hercegovačka brigada narodne odbrane. Kasnije se formira Bosansko-hercegovačka divizija KNOJ-a koja dobija numeraciju 3. divizija KNOJ-a. Hercegovačka brigada narodne odbrane tada dobija svoj zvanični naziv 3. brigada u sastavu 3. divizije KNOJ-a. Brigada je imala 5 bataljona i ukupna jačina brigade, na dan formiranja, iznosila je oko 1200 boraca. Brigada je formirana od dotadašnjeg bataljona Narodne zaštite, izabranih kadrova i boraca iz operativnih jedinica 29. divizije i iz teritorijalnih bataljona. Bila je formirana od izabranih u borbi proverenih boraca i rukovodilaca. Po nacionalnom sastavu bilo je Srba, Muslimana i Hrvata, u stvari stanovništvo koje je naseljavalo teritoriju Hercegovine. Odmah po formiranju brigada je bila borbeno sposobna za izvršavanje svih postavljenih zadataka, a po potrebi se mogla angažovati da dejstvuje kao operativna jedinica.

Odmah po formiranju, brigada je raspoređena po čitavoj teritoriji oslobođene Hercegovine po bataljonima. Time je preuzela obavezu dalje borbe i čišćenja teritorije od ostataka neprijateljskih grupa. Time je prestala potreba da se odvajaju sa fronta delovi operativnih jedinica.

Početni raspored brigade bio je:

— 1. bataljon zapadno od Neretve na teritoriji Čapljina — Ljubuški — Grude — Posušje;

— 2. bataljon, Ljubinje — Stolac — Ravno — Baba pl.;

— 3. bataljon na prostoru Gacko — Nevesinje, a kasnije i Kalinovik — Foča;

— 4. bataljon, teritorija Trebinja povezujući se sa delovima splitske brigade NO, na prostoru Dubrovnik — Konavle;

— 5. bataljon, Ljubinje — Ljubomir — Stinice — Stolac;

— štab brigade u Ljubinju.

Daljnji raspored menjan je prema potrebi. Ponekad su grupisana po dva bataljona, radi čišćenja terena, tamo gde bi se pojavilo više neprijateljskih grupacija. Pored toga, brigada često učestvuje, zajedno sa operativnim jedinicama, na frontu. Tako, polovinom decembra, brigada učestvuje sa svoja tri bataljona (3, 2. i 5) u razbi-

janju jakih četničkih snaga koje su se iz istočne Bosne kretale prema Hercegovini, na pravcu Čemerno — Tjentište — Foča — dolina Drine. Posle više uzastopnih borbi, zajedno sa dve brigade 29. divizije, neprijatelj je bio prinuđen na povlačenje prema Jahorini, Foči i Goraždu. Od tada, brigada je imala stalno jedan svoj bataljon na teritoriji Kalinovik — Miljevina — Tjentište — Gatačka Površ. Kasnije, ona učestvuje sa dva bataljona u borbi protiv nemačko-četničkih snaga, koje su izvršile prodor od Sarajeva preko Trnova ka Kalinoviku.

O ulozi i zadacima jedinica brigade NO u mostarskoj operaciji, želio bih da kažem nešto više.

U uvodnom izlaganju prikazana je opšta vojno-politička i bezbednosna situacija na teritoriji Hercegovine, posebno na teritoriji zapadno od Neretve. Treba posebno naglasiti da se u vreme priprema mostarske operacije, na području Hercegovine, prema tadašnjoj proceni, iza fronta naših jedinica nalazilo oko 2700 odmetnika (četnika, ustaša, zelenog kadra, dezertera i kolebljivaca) i više desetina raznih diverzanata, koji su bili dobro obučeni, opremljeni i naoružani, te snabdeveni sredstvima za diverzije i rušenja. Najveći deo od pomenutog broja nalazio se zapadno od Neretve. Među njima su bili poznati zlikovci, ustaške vođe, kao što su: Kapulica, Sičaja, fra Berta i drugi. Svi ti elementi, zajedno i pojedinačno, bili su vrlo aktivni, ne samo u propagandi protiv NOP-a već i svojim drskim i agresivnim postupcima prema stanovništvu, a naročito prema organima narodnooslobodilačkih odbora i drugih aktivista na terenu. Nisu prezali ni od ubistava, kako bi kod stanovništva stvorili nesigurnost i strah i odvraćali ga od podrške narodnoj vlasti i NOP-u. Jedan deo stanovništva još uvijek im je pružao podršku i pomoć u hrani, prikrivanju i slično, bilo iz straha, rodbinskih veza ili političkog opredeljenja.

Naše operativne jedinice nalazile su se duže vremena na istim položajima na frontu duž takozvane zelene linije, pa je neprijatelju, uz pomoć ovih svojih saradnika, bilo omogućeno da upozna snage i tačan raspored naših jedinica na frontu.

Jedinice KNOJ-a vodile su stalnu borbu sa ostacima neprijateljskih grupa na celom području Hercegovine. Fronta nije bilo. Trebalo je neprijatelja otkrivati, hvatati, uništavati. U ovom periodu, od polovine decembra 1944. do kraja januara 1945. godine, jedinice 3. hercegovačke brigade narodne odbrane ubile su 63, ranile 16, a pohvatale 275 pripadnika različitih neprijateljskih grupacija. Ovo je postignuto stalnim zasedama, pretresom terena i uz znatnu pomoć mesnog stanovništva. Među stanovništvom bilo je i onih koji su intenzivno pomagali neprijatelja na slobodnoj teritoriji, prikrivanjem i obaveštavanjem o mestu i pokretu naših jedinica. Zato su sve naše akcije (pokreti, zasede) morale biti tajne. Pokreti su vršeni isključivo noću i bez vodiča, kako bi se sačuvala potpuna tajnost. Trebalo je takve (naročito one kolebljive, a njih je bilo dosta među odmetnicima), našim intenzivnim političkim delovanjem, kao i uspesima na frontu, odvratiti od neprijateljskog uticaja. Neprijatelj je preko svojih ostavljenih i ubačenih grupa, nastojao svojom propagandom i pretnjama, stanovništvo da zadrži pod svojim uticajem u borbi pro-

Učesnici »okruglog stola« u pazuzi sleva nadesno: Milenko Okiljević, Vlado Ivković, Jovan Andrić, Dušan Grk i Ante Biočić.

tiv NOP-a, stvarajući nesigurnost u snage i uspeh nove narodne vlasti i njene budućnosti. U svemu tome imali su vrlo aktivnu podršku katoličke crkve.

Događaji koji su počeli iznenadnim ispadom nemačkih i ustaških snaga u pravcu Ljubuškog i Čapljine 27/28. januara 1945. godine, jasno su pokazali kolika je bila čvrsta veza između ostavljenih delova i pojedinaca i onih koje je neprijatelj kao diverzante ubacivao u pozadinu našeg fronta. Naš rad u pozadini neprijatelja nije bio dovoljan, pa se nije na vreme otkrilo prisustvo novih snaga neprijatelja i njegova priprema za kontraofanzivu na naše jedinice. Zbog toga je došlo do potpunog iznenađenja i razbijanja nekih naših jedinica na frontu, čime je olakšan prodor neprijatelja u Ljubuški, Čapljinu i prema Metkoviću.

U vezi sa ovim događajima, koje smatram sastavnim delom mostarske operacije, želeo bih se zadržati na nekoliko činjenica, kada je 3. brigada narodne odbrane imala značajnog udela kao i da se kritički osvrnem na neke od tih događaja.

Oko 10 časova, 28. januara 1945. godine, komandant 29. udarne divizije, koji je tada bio u Trebinju, pozvao me je i naredio mi da iz Ljubinja, gde sam se nalazio sa štabom brigade narodne odbrane, najhitnije otputujem u rejon Čapljine, jer je obavešten da je tamo situacija vrlo kritična. Tada mi je saopštio da su se jake snage ustaša, uz podršku nemačkih snaga probile kroz položaje 9. udarne dalmatinske divizije i da ubrzano prodiru ka Ljubuškom i Čapljini. Komandantu 29. divizije bilo je poznato da brigada narodne odbrane

u tom trenutku ima zapadno od Neretve dva bataljona. Sticajem okolnosti, 1. bataljonu brigade narodne odbrane bilo je pre toga naređeno da se prebaci istočno od Neretve na nove zadatke i bio je u prikupljanju oko s. Stubica — s. Trebižat. Za kontrolu teritorije Ljubuški — Čapljina — Grude — Posušje, već se tamo nalazio 2. bataljon. Ostali bataljoni brigade u tom trenutku bili su raspoređeni: 3. bataljon na prostoru Kalinovik — r. Drina — Gacko; 4. bataljon na terenu oko Trebinja, 5. bataljon na terenu Ljubinje — Stolac).

Naređenje komandanta 29. divizije, iako brigada nije bila pod njegovom komandom, shvatio sam kao neodložno i najhitnije sam sa obaveštajnim oficirom brigade krenuo za Čapljinu. Pri prolasku kroz selo Tasovačići (na levoj obali Neretve), susreo sam neke delove 4. brigade 9. udarne divizije, u jačini većeg dela jednog bataljona kako se iz Čapljine, preko mosta, povlače i dalje kreću ka s. Klepci i s. Višići. Sa delom tog bataljona nalazio se njegov politkomesar. Zamolio sam ga da se sa tim delom bataljona vrati i da organizujemo odbranu Čapljine. Tada sam saznao da na prilazima Čapljini od s. Trebižat i na brdima iznad Čapljine vodi borbu 1. bataljon narodne odbrane, i da je po naređenju komandanta 29. divizije u Čapljinu već stigla jedna četa tenkovske brigade NOVJ, koja je do tada bila u rezervi u Stocu. Moja nastojanja da ubedim komesara bataljona da se vrati ostala su bezuspšena. On me uveravao da mora tražiti svoj drugi deo bataljona i brigadu, sa kojima je izgubio svaku vezu, posle napada neprijatelja u rejonu Čitluk — s. Vidovci. Produžio je sa tim delom bataljona ka Metkoviću da bi se sastao sa brigadom.

Dolaskom u Čapljinu izdao sam naređenje komandantu 1. bataljona da po svaku cenu zadrži položaje na liniji Kula Mahal — Gradina k. 296, i ja ću sa ostalim jedinicama pokušati da organizujem odbranu Čapljine od pravca s. Trebižat. Imao sam u vidu pridošlu tenkovsku četu, kao i jedinice komande mesta Čapljina. Međutim, ubrzo sam ustanovio da se komanda mesta sa svim jedinicama, kao i drugim društveno-političkim organizacijama, povukla iz Čapljine. Videvši da je neprijatelj stigao na periferiju grada, a da su diverzanti i ostali koji su ih pomagali već ispoljili svoje dejstvo pucajući iz svakog čoška u gradu, kao i da je most na Neretvi ugrožen, naredio sam da se naše snage povuku na jug prema Gabeli, a potom preko železničkog mosta u s. Višiće. Tenkovska četa je ostala bez podrške pešadije i iza njenih leđa počeli su da dejstvuju delovi ubačenih neprijateljskih grupa. Krećući se ulicama grada na njih su sa prozora zgrada bacani razni predmeti, pa čak i vrela voda. Budući da je most bio ugrožen, tenkovskoj četi sam naredio da napusti odbranu Čapljine i da se povuče preko mosta na levu obalu Neretve, tako da omogući prihvat ostalih naših delova. Došao sam do pošte, koja se nalazila nedaleko od železničke stanice, da bi o situaciji obavestio komandanta 29. divizije. U toku razgovora u zgradu pošte ušao je obaveštajni oficir brigade sa kurirom i obavestio nas da je neprijatelj blizu i da se vodi borba oko mosta. Uspeli smo da se probijemo pored duvanske stanice do mosta i među poslednjim našim borcima prebacimo preko mosta, zahvaljujući podršci naših tenkova sa druge strane mosta. Međutim, jedna grupa od oko 20 boraca, među njima i komandant bataljona Savo Golubović, koji su se po-

slednji povukli sa Gradine, k. 296, nisu više mogli da pređu preko mosta. Zato su uzvodno od Čapljine, nemajući nikakvih plovnih sredstava, morali plivati preko nabujale Neretve. Među njima je bilo i neplivača, pa su jedni druge spasavali koristeći se i drvenim predmetima. Odbrana mosta, bez naših snaga na drugoj strani, bila je nemoguća, pogotovo u noćnim uslovima.

Naš pokušaj da branimo most u Čapljini sa druge strane, noću povremnim patroliranjem tenkom po mostu, bio je neuspešan, samo je doprineo većem gubitku tenkova, a most ipak nije sačuvan. Kad je jedan tenk, izvršavajući zadatak oko pola noći došao do sredine mosta, neprijatelj je aktivirao postavljeni eksploziv. Most je srušen, a tenk je zajedno sa mostom i posadom potonuo u nabujalu Neretvu.

Neprijatelj je jednim svojim odredom u toku noći, odbacio malobrojnu stražu, koja je čuvala železnički most na Neretvi kod Gabele, i porušio ga. Tako je između nas i neprijatelja bila bez mostova velika vodena prepreka. Da bi se prešlo u protivnapad trebalo je prikupiti nove i znatno jače snage i sredstva za forsiranje reke.

U vreme borbi oko Čapljine, 2. bataljon brigade narodne odbrane, koji se u momentu proboja neprijatelja ka Ljubuškom nalazio na prostoriji Ljubuški — Vitina — Grude, organizovao je odbranu zajedno sa ljubuškim partizanskim odredom i nekim delovima 9. divizije i sprečio neprijateljski prodor prema Vitini i kod V. Prologa ka Vrgorcu.

Tako su bataljoni narodne odbrane, koji su se zatekli na pravcima neprijateljskog prodora, samoinicijativno prihvatili i vodili ogorčene frontalne borbe, predvođeni prekaljenim i iskusnim starešinama — koji su sticali ratna iskustva u bitkama na Neretvi i Sutjesci i mnogim drugim borbama i postizali zapažene uspehe. I ovde je njihovo ratno iskustvo, snalažljivost i samoinicijativa, zajedno sa operativnim jedinicama, došla do punog izražaja.

U vreme neprijateljskog prodora na oslobođenu teritoriju Ljubuški — Čapljina, ostaci neprijateljskih grupa na čitavoj oslobođenoj teritoriji, naročito na ugroženom terenu, pojačali su svoju aktivnost i propagandu, govorili su da su naše snage slabe i da je dovoljan jedan jači protivnapad pa da budu razbijene. Četničke grupice na terenu istočne Hercegovine takođe su postale vrlo aktivne kako bi oslabile našu pozadinu i tako pomogle svojim saveznicima — nemcima i ustašama. Među njima su, naravno ,bili i mnogi zločinci i četničke vođe, kao što su Vidačić, komandant četničkog korpusa sa svojim vernim sledbenicima i četnički takozvani vojvoda Petar Šamardžić. Oni su se pojavili na više mesta, naročito na terenu trebinjska oblast — Zubci — Kruševica — Mrcine, te na ljubinskom području. Četnička aktivnost se pojačala na terenu gatačke i nevesinjske površi. Ovo je nametalo veće angažovanje jedinica narodne odbrane na ovim terenima. Treba napomenuti da su nam u ovom vrlo aktivno pomagale teritorijalne jedinice i mesno stanovništvo, naravno ono koje je inače neprekidno pomagalo NOP. U tom vremenu su i organi bezbednosti (OZN-a) ulagali velika napore u otkrivanju i hvatanju skrivenih neprijateljskih elemenata, naročito u gradovima. Za završenje tih zadataka bilo im je pridodat po jedan vod odabranih boraca iz svakog bataljona narodne odbrane.

Forsiranje Neretve preduzeto je noću 31. januara, a prethodne noći izvodile su demonstrativne prelaze uzvodno od Čapljine jedinice 29. divizije, a kod Gabele 1. i 5. bataljon narodne odbrane. Za prelaz prvih delova bataljona narodne odbrane prikupljeno je nešto malih čamaca, dasaka i gredica od čega su napravljeni splavovi. U prepodnevnim časovima, posle žestokih borbi i više protivnapada neprijatelja, uspeli smo 1. februara stvoriti manji mostobran kod Gabele i odmah smo pristupili povezivanju delova porušenog mosta, koji su virili iznad vode tako da smo obezbedili prelaz preko reke. Tako je glavnina oba bataljona prešla na drugu stranu reke. Dva dana su vođene teške borbe, uz više protivnapada neprijatelja na pravcu Gabela — Kravica — D. Stubica. Prodorom ovih bataljona najneposrednije je ugrožena daljnja odbrana Čapljine, koju je neprijatelj osloncem na reke Neretvu i Trebižat nastojao uporno da brani. Našim izbijanjem u rejon D. Studenci — Kirkovići, prekinuta je komunikacija Čapljina — Ljubuški a ugrožena je komunikacija Čapljina — Čitluk, jer su u isto vreme i jedinice 29. divizije brzo prodirale severno od Čapljine na pravcu s. Šurmanci s. Bijakovići. Neprijateljske snage, koje su se do tada uporno branile u rejonu Čapljine, našle su se u poluokruženju 3. februara 1945. pa su se u panici morale povući prema Čitluku.

Noću 3/4. februara oba bataljona 3. brigade narodne odbrane (1. i 5) produžavaju energičan napad prema Ljubuškom preko s. Hrašljane i G. Stubica, zauzimaju njen Liget k. 210 i prekidaju komunikaciju Ljubuški — Čitluk. Neprijatelj se i u Ljubuškom našao u poluokruženju. Posle teških borbi, uz više protivnapada neprijatelja, krajem dana 4. februara, Ljubuški je ponovo oslobođen. Neprijatelj je bio prinuđen da se povuče na sever preko s. Lipno — Široki Brijeg (Lištica), gde nije bilo dobrih komunikacija, pa je deo svoje ratne tehnike morao napustiti. Daljnje gonjenje uz slabiji otpor neprijatelja preuzele su operativne jedinice 29. i 9. divizije, dok su jedinice narodne odbrane nastavile svoje osnovne zadatke — čišćenje teritorije od ostataka neprijateljskih grupa.

Dakle, 3. brigada narodne odbrane u ovim borbama za povratak privremeno izgubljene slobodne teritorije, imala je znatnog uspeha i udela. Brigada je po svom sastavu, iako mlada po formiranju, bila na visokom borbenom i moralnom nivou. U njenom sastavu, u tom periodu, bilo je preko 30%, članova KPJ, članova SKOJ-a i kandidata za članove Partije.

Kasnije, u napadu na grad Mostar, učestvuje 1. bataljon narodne odbrane, koji posle žestokih borbi na prilazima gradu, upada u grad preko aerodroma, desnom obalom Neretve, među prvim našim jedinicama, da bi odmah po osvajanju grada preuzeo obezbeđenje mostova i drugih važnijih objekata i ustanova, regulisanje saobraćaja u gradu i dr.

Grad je oslobođen, došla je dugo očekivana sloboda njegovim stanovnicima. Međutim, tu slobodu trebalo je očuvati da bi se njegovi stanovnici u miru i bezbedno mogli okrenuti svom stvaralačkom radu na obnovi i izgradnji svog oštećenog grada, na uspostavljanju nove narodne vlasti i drugih društveno-političkih organizacija, te produžiti podršku NOP-u sve dok se i jedan neprijateljski

vojnik nalazi na našoj teritoriji. U gradu je bilo ostataka neprijateljskih formacija, kao i saradnika okupatora koji su četiri godine verno i intezivno pomagali fašističkog okupatora, a naročito ustaški pokret. Poznate su mnoge provale i stradanja boraca NOP-a, naročito članova KPJ, članova SKOJ-a i drugih patriota, koji su se u gradu sve vreme okupacije, bez obzira na žrtve, intenzivno borili protiv fašističkog okupatora i njegovih saradnika i time dali svoj veliki doprinos NOP-u. Mnogi su pali u ruke fašističkih i ustaških zločinaca i nisu se nikad vratili. Najčešće su ih potkazivali domaći izdajnici. Trebalo je izdajnike pronaći i privesti sudu pravde, a njih je bilo i u Mostaru, gradu koji je bio među najaktivnijima u NOB-u. Žrtve koje je ovaj grad dao na frontu i u pozadini bile su vrlo velike. Zato nije na odmet podsetiti kako su građani Mostara dočekali svoje oslobodioce. Ulice su bile pune ljudi sa buketima cveća u rukama, a topli zagrljaji i poljupci, namenjeni oslobodiocima, govorili su da ih narod dočekuje kao svoje najrođenije, koje su dugo očekivali. Svakom od učesnika u tim događajima ostaće to u trajnom i najlepšem sećanju.

U izvršavanju pomenutih zadataka, jedinice narodne odbrane veliku podršku i pomoć imale su od građana Mostara prilikom otkrivanja neprijateljskih grupica, bilo da se nisu uspeli na vreme izvući, usled silovitog prodora naših jedinica, bilo da su planski ostavljani da bi produžili svoju neprijateljsku delatnost u našoj pozadini. Posebno je bilo teško otkriti one koji su sarađivali sa fašističkim i ustaškim zločincima, a takvih nije bilo malo.

Treba naglasiti da je uspešno otkrivanje i hvatanje ostataka neprijateljskih grupa na slobodnoj teritoriji bilo u punoj saradnji i pomoći organa bezbednosti (OZN-e) na terenu čitave Hercegovine.

Ovde bih želeo izneti još jednu činjenicu, o kojoj se malo zna i govori. Kao što je poznato, na teritoriji oslobođenog Nikšića i istočne Hercegovine, još od početka novembra 1944. godine, nalazio se jedan motorizovani odred britanskih komandosa, koji su došli uz saglasnost Vrhovnog štaba NOVJ radi sadejstva i podrške našim jedinicama u borbi protiv nemačkog okupatora i njegovih kvinslinga raznih boja. Međutim, pored tog osnovnog zadatka ovi komandosi su se bavili i prljavom rabotom. Iza naših leđa, tajno, prihvatali i uspostavljali veze sa četničkim grupama i drugim kontrarevolucionarima, koji su bili uz okupatora. Ovi neprijateljski elementi računali su na njihovu podršku, a u svojoj propagandi odvraćali su stanovništvo od NOP-a i nove narodne vlasti, govoreći da će doći do intervencije saveznika i vraćanja starog uređenja u zemlji, ističući da su engleske jedinice već na teritoriji Hercegovine. Ovakva propaganda imala je uticaja na deo stanovništva, a posebno na one koji su se skrivali od naših vlasti. Imajući u vidu ovakav postupak ovih britanskih jedinica, Vrhovni štab NOVJ naredio je da se ove jedinice povuku sa naše teritorije. Pošto je bilo očigledno da se namerno odugovlači njihovo povlačenje, jedinicama KNOJ-a je naređeno da ih evakuiše sa teritorije Hercegovine za Dubrovnik, odakle bi dalje otplovili u sastav svoje armije. Posle prikupljanja, britanski komandosi duže su se zadržali, u Dubrovniku, izgovarajući se da nemaju slobodnih brodova kojim bi otplovili, mada su već krajem januara 1945. godine

bili ukrcani. Zbog nastalih događaja u zapadnoj Hercegovini 27/28. januara, ovi brodovi su ostali usidreni kraj Dubrovnika 7—8 dana sve dok naše snage nisu protivnapadom razbile neprijatelja i oslobodile privremeno izgubljenu teritoriju. Tek tada su britanski komandosi napustili Dubrovnik. Ovim brzim i značajnim uspehom naših jakih snaga, koje su nastavile gonjenje neprijatelja radi konačnog oslobođenja cele Hercegovine, onemogućeni su manevri Britanaca da nastave kontakte sa četničkim bandama.

Ovim kratkim osvrtom na mesto i ulogu hercegovačke brigade narodne odbrane želeo sam istaći specifičnosti zadataka jedinica narodne odbrane i njihov značajni doprinos u ovoj operaciji.

Uloga vazduhoplovstva u mostarskoj operaciji[1]

General-pukovnik **Božo Lazarević**[2]

O ulozi vazduhoplovnih jedinica u mostarskoj operaciji nužno je naglasiti da smo mi, i pre ovih događaja, imali snažno vazduhoplovstvo koje je predstavljalo važan faktor za uspešan ishod svakog boja i operacije. U vazduhoplovnim jedinicama NOVJ bilo je oko 300 aviona; od toga više od 280 borbenih — prve linije — i u to vreme među najmodernijim. Zapravo, tada smo predstavljali četvrtu vazdušnu silu u savezničkom taboru (SSSR, SAD, Velika Britanija, Jugoslavija). Te jedinice su posredno i neposredno potpomagale operacije kopnenih snaga i Mornarice.

Treba naglasiti da smo mi, zajedno sa saveznicima, već početkom 1944. godine, izvojevali vazdušnu nadmoćnost nad teritorijom Jugoslavije. Ta nadmoćnost je u 1945. godini bila apsolutna i takva da su neprijateljski avioni bežali pri pojavi naših, i bili su paralizovani u izvršavanju borbenih zadataka. Šta je to značilo može se ceniti i upoređivati sa periodima kada nismo imali avijacije i kada su čak i školski avioni bili u stanju da blokiraju svaku aktivnost naših brigada i divizija.

U mostarskoj operaciji učestvovale su dve naše eskadrile aviona »Spitfaer« i »Hariken« iz sastava BAF (Balkan Airforce), Balkanske vazduhoplovne snage. Tada su bazirale na operativnom aerodromu Vis. Bez obzira što su bile i operativno i disciplinski potčinjene RAF-u, izvršavale su borbene zadatke isključivo na teritoriji Jugoslavije.

Veoma je važno naglasiti da je mostarska operacija bila prekretnica u načinu borbene upotrebe naših eskadrila u sastavu RAF-a. Do tog vremena, a one su počele sa izvršavanjem borbenih zadataka 18. oktobra 1944, eskadrile nisu imale neposredne veze sa komandnim mestima naših kopnenih jedinica, niti neposredne veze aviona u vazduhu sa kopnenim i pomorskim jedinicama koje su podržavale i za čije potrebe su radile. Usled toga, nisu bile u mogućnosti da lete na zadatke po pozivu neposredno kada se ukaže potreba. Kopnene jedinice nisu imale vazduhoplovne oficire za navođenje sa radio-stanicama pa su posade aviona bile primuđene da vizuelno pronalaze ciljeve, da ih napadaju bez saradnje i pomoći sa zemlje i da same cene rezultate borbenih dejstava.

[1] Diskusija na »okruglom stolu« o mostarskoj operaciji, 13. februar 1985. u Mostaru.

[2] Komandant vazduhoplovne divizije, general-pukovnik u penziji.

Radi što tešnje saradnje sa avionima u vazduhu, početkom februara 1945, iz sastava eskadrile poslata je Štabu 8. korpusa primopredajna radio-stanica sa radistom-podoficirom. U propratnom pismu komandira eskadrile bilo je naglašeno da se radio-stanica može upotrebiti isključivo za vezu sa avionima u vazduhu i njihovo navođenje na objekte dejstva. Pored toga, data su uputstva i kodovi za održavanje radio-veze sa aerodromom i detalji kako da se postupa pri navođenju aviona na ciljeve i objekte dejstva, kako se obeležavaju naše trupe, kao i pozivni znaci i znaci za raspoznavanje. Radisti-vazduhoplovci bili su tehnička lica, a uz njih su se obavezno nalazili oficiri iz štaba korpusa i divizija za čije potrebe su eskadrile radile. Pored radio-stanice za održavanje veza, baš u mostarskoj operaciji, u Štabu 8. korpusa i u štabovima divizija nalazili su se vazduhoplovni oficiri za vezu. Tako je bila omogućena puna saradnja između aviona u vazduhu i kopnenih snaga.

Sadejstvo između avijacije u vazduhu i kopnenih snaga u mostarskoj operaciji bilo je pri zauzimanju neprijateljskih uporišta u Stocu, Ljubuškom, Čapljini, Širokom Brijegu i Nevesinju, na komunikacijama između ovih mesta i Mostara i u borbama pri oslobođenju Mostara i najbliže okoline. O angažovanju avijacije u ovoj operaciji, navodim primer pri oslobođenju Mostara i okoline. Samo u tom periodu 1. naša eskadrila bacila je na neprijatelja 186 bombi, svaka težine 115 kilograma, izbacila je 10.500 topovskih granata i 47.500 mitraljeskih zrna. Pri tome je uspela da izvrši 99 borbenih letova. I ovi detalji rečito govore o angažovanju vazduhoplovstva u mostarskoj operaciji i velikoj pomoći u borbama kopnenih snaga za zauzimanje krupnih naseljenih mesta.

U sadejstvu kopnenih snaga i avijacije nije uvek bilo sve glatko. To se vidi iz sledećeg primera. U depeši — zahtevu 53 od 8. februara piše: »Tucite sve ulice«. Bolje bi bilo da je javljeno, na primer: napadnite 8. februara u 13 časova u Mostaru ustaški štab u Franjevačkom samostanu. Nemački štab u hotelu »Neretva«, ili kasarnu preko puta duvanske stanice (fabrike) i dodati koordinate ciljeva . . . «. Nedostaci u sadejstvu su i normalni i prirodni. U to vreme smo malo znali o sadejstvima, jer smo tek učili o tome u surovoj ratnoj praksi.

Pored naših eskadrila u mostarskoj operaciji učestvovala je i saveznička avijacija iz sastava BAF. Ali, to je bilo više operativno sadejstvo i bez taktičke veze sa kopnenim snagama, koje su se borile za oslobođenje Mostara. Jedinice BAF tukle su pretežno komunikacije: Konjic — Sarajevo, Sarajevo — Travnik — Banja Luka, Livno — Banja Luka.

Dejstvo avijacije u mostarskoj operaciji[1]

Potpukovnik **dr Predrag Pejčić**[2]

U ovoj operaciji od avijacijskih jedinica učestvovale su:
— 1. eskadrila Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ),naoružana avionima »spitfajer«, britanske proizvodnje, koji su bazirali na aerodromu Vis;

— 2. eksadrila Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ), naoružana avionima »harlken«, koji su bazirali na aerodromu Kana (Italija) i jednim detašmanom na aerodromu Vis;

— 20. italijanska grupa 51. vinga BAF-a (Balcan Air Force — balkanske vazduhoplovne snage), naoružana avionima »spitfajer«, koja je dejstvovala takođe sa viškog aerodroma;

— 237. skadron 287. vinga BAF-a, naoružan avionima »spitfajer«, sa aerodroma Falkanora kraj Ankone,[3] i

— 1453. skadron 287. vinga BAF-a, takođe naoružanog avionima »spitfajer«, koji je isto tako dejstvovao sa aerodroma Falkanora.

Prema planu Štaba 8. korpusa NOVJ od 4. februara, mostarska operacija trebalo je, s otpočinjanjem dejstava 6. februara u 7 časova, da se odvija na sledeći način:

— glavne snage koje su činile 9. (sa juga) i 26. divizija NOVJ sa Artiljerijskom i Tenkovskom brigadom (sa zapada), uz podršku avijacije, napadaju Široki Brijeg, presecajući odstupnicu neprijatelju kod Knežpolja (sa severa) i sprečavaju intervenciju iz Mostara;

— napad na Mostar, posle pada Širokog Brijega, izvršiti koncentrično sa 19. divizijom NOVJ (ojačanom 12. brigadom 29. divizije), dejstvovati između Neretve i Mostarskog blata; 29. divizijom osloboditi Nevesinje, pa pravcem preko Blagaja za Mostar i Kljuna — Zimlje obuhvatiti Mostar s istočne strane i preseći neprijatelju odstupnicu, i

— 11. brigada 29. divizije na Prenju zatvara pravce Mostar — Konjic i Nevesinje — Konjic, a 3. brigada 26. divizije pravac Široki Brijeg — Rakitno,

U mostarskoj operaciji avijacija je učestvovala u: (a) vazduhoplovnoj pripremi (31. januar — 5. februar), (b) neposrednoj vazduhoplovnoj podršci (6—14. februar) i (c) u praćenju neprijateljske aktivnosti u odstupanju (15—17. februar).[4]

Vazduhoplovna priprema mostarske operacije praktično je otpočela 30. januara 1945. godine, odmah posle naređenja Vrhovnog štaba NOV i POJ Štabu 8. korpusa da oslobodi Široki Brijeg, Mostar i Nevesinje, a odvijala se u vremenu od 31. januara — 6. februara.

U okviru vazduhoplovne pripreme avijacijske jedinice izvršavale su izviđačke zadatke i dejstva po objektima na zemlji (živa sila, komunkacije, borbena tehnika, kasarne, štabovi, uporišta, itd.).

Prvi ratni zadatak u ovoj operaciji izvršen je 31. januara, kada su dva odeljenja »harikena« iz 2. eskadrile NOVJ[5] izvršila napad na delove nemačkog 370. pešadijskog puka, 9. ustaške divizije (1. brdska i 9. pešadijska brigada) i »Crne legije«, stacionirane u Širokom Brijegu.

Istoga dana, Štab 8. korpusa NOVJ pokrenuo je prema Širokom Brijegu i Mostaru 26. i 29. diviziju, kao i artiljerijsku i tenkovsku brigadu. Obe jedinice su prethodno iz rejona Knina, Drniša i Zadra prebačene pomorskim i suvozemnim komunikacijama.

Prvog februara[6] avijacija je (dva odeljenja »spitfajera« iz 1, i jedna šestorka »harikena« iz 2. eskadrile) izviđala komunikacije Široki Brijeg — Mostar i Mostar — Ljubuški, kao i neprijateljeve snage u Čitluku, Ljubuškom, Čapljini i Metkoviću. Uporedo sa izviđanjem, vršeno je i vatreno dejstvo po utvrđenim vojnim objektima u Ljubuškom i po samostanima u Širokom Brijegu i Humcu.

Izviđanje pomenutih komunkacija i mesta nastavljeno je 2. februara (četiri odeljenja), zatim 3. februara (dve šestorke sa aerodroma na Visu i jedna trojka sa aerodroma Kane), a 4. i 5. februara, pored izviđanja i vatrenog dejstva po utvrđenim vojnim objektima u Širokom Brijegu i Čitluku, izviđan je i ceo rejon do Sarajeva.

S obzirom na to da je nepovoljna meteorološka situacija — magla severno od Mostara komunikacijom prema Sarajevu — sprečila prvu šestorku »harikena«, koja je sa viškog aerodroma poletela

[1] Prilog za knjigu mostarska operacija.
[2] Glavni i odgovorni urednik lista »Front«.
[3] »Pictorial History of the Mediterranean Air War«, Sh. F. Shores, London, 1973.

[4] O obimu učešća savezničke avijacije (broj letova, vrsta i broj zadataka, utrošak ubojnih sredstava i postignuti efekti) podaci još nisu detaljno istraženi, te se u ovom prilogu obrađuje učešće Vazduhoplovstva NOVJ, odnosno 1. i 2. eskadrile NOVJ.

[5] Zadatak operacije br. 69: »Napasti nepr. štab, barake i skladišta municije u Širokom Bregu«; zadatak operacije br. 70 (avioni iz Italije, operisali sa Visa): »Napasti betonski sklop, verovatno bunker na Ciganskom Brdu« Zbornik dokumenata NOR, tom X, knj. 1, dok. 221.

[6] Izveštaj Komande 2. eskadrile NOVJ, operacija br. 26 (iz Italije, sa aerodroma Kana) glasi: »Sekcija sa vođom kap. Ceničem započela izviđanje u 14.40 čas. kod Širokog Brega. Pronašli jedan kamion na putu južno od Mostara, koji je pogođen od mit. vatre. Nekoliko minuta kasnije opazili oko 50—100 neprijateljskih vojnika koji su se kretali cestom u južnom pravcu, počeli bežati u zaklon, ali su bili mitraljirani i naneseni im gubici. Zatim izvršili raketni napad na samostan u Humcu gde su po podacima Štaba 118 nemačke divizije, postigli 8 — 9 direktnih pogodaka u zgradu, zgrada zapaljena i teško oštećena. Sleteli u Canne u 15.55 čas. Sekcija por. Majcena je započela izviđanje kod Ljubuškog u 14.45 čas. Nisu osmotrili nikakvo kretanje na putu Ljubuški — Mostar — Široki Brijeg, pa su napali samostan u Širokom Brijegu: 8 direktnih pogodaka u samostan, 4 u jednu zgradu blizu samostana. Velike vatre sa stubovima dima izbile posle napada i piloti izjavljuju da je samostan teško oštećen. Vreme je bilo lepo, sumaglica na moru na 3000 stopa«. Op. cit. dok. 226.

u 7.27, da leti do zadatih objekata, to je voda ove grupe odlučio da se avioni vrate. S obzirom na to da su se upravo nalazili u rejonu dejstva, to su sa 24 rakete vazduh-zemlja tukli vojne ciljeve u Ljubuškom i Humcu.

Druga šestorka je poletela u 13.50, takođe sa aerodroma na Visu. Ciljevi su se nalazili na komunikaciji Ljubuški — Mostar, kod Čitluka i u Širokom Brijegu. Zbog precizne protivavionske artiljerije dva aviona ove grupe bila su lako oštećena.

Treća šestorka »harikena« poletela je deset minuta ranije, u 13.40, ali sa aerodroma u Kani. Pedeset minuta kasnije, dok su kružili iznad Humca, sa jednog samostana otvorena je na njih snažna protivavionska vatra.

S obzirom na to da su 4. februara[7] jedinice 9. divizije oslobodile Ljubuški, avijacija je izviđala i napadala neprijatelja pri njegovom povlačenju ka Mostaru. Sem izviđačkih zadataka, 5. februara, jedan par i četiri odeljenja, bombardovali su neprijateljska uporišta u samostanu i fabriku duvana u Širokom Brijegu, u kojima su se nalazili delovi »Crne legije« i nemačkog 370. pešadijskog puka.

Neposredna vazduhoplovna podrška mostarske operacije otpočela je 6. februara. Dva dana ranije, 4. februara, Štab 8. korpusa NOVJ razradio je plan operacije koji je, ukratko, sadržavao sledeće zadatke: napasti i osloboditi Široki Brijeg; napasti i osloboditi Mostar, uz presecanje odstupnice prema Sarajevu.

U skladu sa ovim planom bili su izdati i zadaci avijacije, pa su 4. februara jedinice 8. korpusa otpočele da nastupaju prema objektima i rejonima napada.

Neposredna vazduhoplovna podrška mostarske operacije odvijala se u tri etape: prva, od 6. do 7. februara; druga, od 8. do 12, i treća, od 13. do 14. februara.

Prva etapa, avijacija je 6. februara izvršila četiri izlaza: prvo odeljenje »spitfajera« sa viškog aerodroma poletelo je u 7.10 sa zadatkom da bombaduje utvrđeni položaj u samostanu u Širokom Brijegu; druga četvorka je takođe bombardovala ciljeve u ovom mestu; u trećem izlazu, par aviona je izvršio taktičko izviđanje komunikacije Mostar — Široki Brijeg; u 7.05 takođe sa aerodroma na Visu poletela je i šestorka »harikena« iz 2. eskadrile NOVJ. Zadatak ove grupe bio je da pruža blisku vatrenu podršku jedinicama 8. korpusa koje su izvodile akcije u Širokom Brijegu. Samo u ovom, četvrtom izlazu 6. februara, šestorka »harikena« je ispalila 24 raketna zrna vazduh-zemlja i 950 mitraljeskih metaka. Rezultati su bili vrlo efikasni, s obzirom na to da je usled preciznog raketiranja pogođen protivtenkovski neprijateljski položaj, koji je dominirao u rejonu cilja.

Sedmog februara avijacija nije intenzivno letela: dva »spitfajera«, koja su poletela u 7 časova radi izviđanja vremena, javila su da je nad celim rejonom dejstava oblačnost 9/10, a da je donja baza

[7] U izveštaju operacije br. 246. 1. eskadrile NOVJ piše: »Svi pogoci u označene ciljeve. Posle bombardovanja 3 napada topovima i mitraljezima. Jaka 20 m/m p. a. vatra. Vođa dobio pogodak u stabilizator«! Arhiva VII, reg. br. 8/54—4, k. 1450.

oblaka nad Mostarom 300, a nad Širokim Brijegom 150 metara. Ipak, doneta je odluka da u 10.20 poleti jedna četvorka radi bombardovanja kasarne u Mostaru. Nad ciljem su se pojavila samo dva aviona, s obzirom na to da su se druga dva vratila zbog kvara koji je nastao posle poletanja.

Druga etapa, avijacija je dejstvovala 8, 9. i 10. februara.[8] Osmog februara u tri izlaza nad ciljem su dejstvovale tri grupe »spitfajera«, odnosno 12 aviona; devetog — takođe u tri izlaza 10 »spitfajera«, a 10. februara, u četiri izlaza, 8 »spitfajera« i 7 »harikena«. Ova etapa karakteriše se velikim borbenim učinkom.

Treća etapa, avijacija je 13. februara u manjim grupama izvela 5 izlaza avionima »spitfajer« i jedan »harikena«.[9] Piloti 1. eskadrile tukli su železničku prugu Mostar — Sarajevo, bombardovali vojni cilj u Raštanima, Cimu, Kazanu i Ilićima, a 14. februara, zbog uspešno izvođenih akcija na zemlji, sa jednim odeljenjem »spitfajera« izviđala je i bombardovala komunikaciju Mostar — Sarajevo, kao i ciljeve kod Rodoča i kote Hum.

Oslobađanjem Mostara, 14. februara do 19 časova, završena je i neposredna vazduhoplovna podrška našim snagama u mostarskoj operaciji.

U ovoj fazi operacije naše vazduhoplovne snage izvršile su ukupno 127 letova i utrošile 186 avio-bombi od 115 kg kalibra, 106 RZ raznog kalibra i 67.410 topovsko-mitraljeskih zrna (TMZ). Većina letova (99), sve bombe (186) i 58.000 TMZ odnosi se na 1. eskadrilu NOVJ, dok je ostalo: 28 letova, sva raketna zrna (106) i 9.410 TMZ izvela, odnosno utrošila 2. eskadrila.

Avijacija je nekoliko dana posle oslobođenja Mostara (6 letova 1. eskadrila i 2 leta 2. eskadrile) pratila neprijateljevo odstupanje. Kao što je poznato, deo nemačkih snaga koje su branile Mostar i okolna uporišta, povukao se ka Konjicu i Ivan-sedlu.

U vremenu od 15. do 17. februara (treći deo vazduhoplovne podrške u mostarskoj operaciji) avijacija je izviđala saobraćajne komunikacije Konjic — Sarajevo i severno od Sarajeva. Time se završava učešće avijacije u ovoj operaciji u kojoj su 1. i 2. eskadrila NOVJ izvršile ukupno 173 leta i utrošile 202 bombe, 225 RZ i 74.260 TMZ. Dalja dejstva naše avijacije odnose se na podršku jedinica 5. korpusa NOVJ koje su vodile uspešne borbe protiv nemačkog 21. brdskog korpusa i zloglasne 7. SS »Princ Eugen« divizije, kao i jedinicama 11. korpusa NOVJ u borbama za oslobođenje ostrva u severnom Jadranu.

Meteorološki uslovi bili su, uglavnom, povoljni za dejstva. Prilikom izvršavanja borbenih zadataka poteškoće su stvarali objekti, komunikacije i naseljena mesta koja su bila pokrivena snegom. Bilo je dana, međutim, kada avijacija uopšte nije mogla da poleti, kao

[8] Od 10. februara, u jeku II etape, 2. eskadrila NOVJ počela je da koristi i aerodrom Prkos, kod Zemunika, na kojem će, počev od 2. marta, stalno imati 12 aviona.

[9] Trinaestog februara 2. eskadrila je letela vrlo intenzivno, ukupno 14 avio-poletanja. Međutim, osim navedenog jednog izlaza 4 »harikena«, eskadrila je izvršavala zadatke u rejonu ostrva Krka, kraj rta Lošinj prema rtu Mrlera ispod Pule, kao i nad drugim severnim ostrvima.

3. ili 7. februara, kada je oblačnost iznosila 9/10, dok je donja baza oblaka bila veoma niska, čak i ispod 150 metara. Zbog veoma slabe vidljivosti sa zadataka se, 12. februara, morala vratiti jedna šestorka »spitfajera« sa punim bojevim kompletom.

BORBENI UČINAK AVIJACIJE

Objekti po kojima je avijacija dejstvovala u mostarskoj operaciji bili su: živa sila, komunikacije, utvrđeni objekti i zgrade; zatim saobraćajnice, železnički i automobilski saobraćaj; skladišta, štabovi i kasarne; artiljerijska uporišta i mitraljeska gnezda; rovovi, itd. Mostarski aerodrom nije bio objekat dejstava, s obzirom na to da na njemu nije bazirala neprijateljeva avijacija, kao i zbog čuvanja aerodromske infrastrukture i budućeg našeg korišćenja.

Iako rezultati dejstava nisu mogli da se sagledaju neposredno posle izvršenja zadataka, svi objekti su pronalaženi i po njima je dejstvovano po planu.

U rubrici »neprijateljski gubici«, koji su vođeni u operacijskim dnevnicima 1. i 2. eskadrile NOVJ, ukoliko nisu upisivani brojčani ili opisni pokazatelji, najčešće je stavljano da je cilj pogođen, a rezultati dejstava neosmotreni ili nepoznati.

Od svih akcija ističe se nekoliko: 9. februara, na primer, kada je na železničkoj stanici u Mostaru uništena kompozicija od 15 natovarenih vagona. O tome je 11. februara javio Obaveštajni odsek Štaba 8. korpusa NOVJ sledeće:

»Bombardovanjem Mostara od strane naših aviona pogođena je železnička stanica u momentu kada su se nalazili na stanici vagoni sa vojskom i oštećeno je i zapaljeno nekoliko kamiona koji su prevozili materijal za vojsku.«[10]

Prilikom bombardovanja ciljeva u Blagaju, 10. februara, samo jedan par aviona usmrtio je 67 neprijateljevih vojnika. Prostorija Ljubuški — Široki Brijeg — Mostar tučena je više od 30 puta.

Iz mnogih neprijateljevih dokumenata, a naročito ustaško-domobranskih, bez obzira na njihovu pristrasnost, mogu da se sagledaju rezultati dejstava avijacije. U dnevnim izveštajima Stožera 9. ustaškog stajaćeg zdruga izneti su mnogi detalji. Tako, u dnevnom izveštaju za 2. februar, piše:

> »U 7.30 neprijateljski zrakoplovi bacili 2 bombe u blizini stožera 2. bojne o.z. (Duvanjski odred). Od 14 do 15 sati avioni neprijateljskih zrakoplova ponovo napali Ljubuški i Humac, tukli strojničkom vatrom i bacili bombe da bi omogućili prelaz partizanima preko Trebižata.«[11]

U dnevnom izveštaju za 3. februar ove ustaške komande, zapisano je:

> »Oko 11.00 sati žestoko je mitraljiran i napadnut bombama Stožer zdruga u samostanu u Čitluku, zbog čega je Stožer oko 14.00 sati premešten u kulu u samom Čitluku«.[12]

[10] Operacijski dnevnik Štaba 8. korpusa NOVJ, Arhiv VII.
[11] Zbornik dokumenata NOR, tom IV, knjiga 33, dok. 165.
[12] Ibid, dok. 167.

I u izveštajima Glavnog stožera ministarstva oružanih snaga, tzv. NDH, zabeležene su sve akcije naše avijacije.

Pored materijalnih efekata, moralni je, takođe, bio veoma značajan. O tome je, između ostalog, pisao i Štab 26. divizije u izveštajima o borbama za oslobođenje Širokog Brijega:

> »Pojava avijacije uveliko je podigla moral kod boraca. Njeno dejstvo je bilo dosta efikasno!«[13]

Prilikom izvršavanja ratnih zadataka objekti su bili branjeni protivavionskom artiljerijom od 20 i 40 mm, pa je dolazilo do oštećenja aviona. Pri bombardovanju ciljeva u Širokom Brijegu, 4. februara, vođa odeljenja je dobio direktan pogodak u stabilizator aviona, pa je pri povratku na aerodrom morao prinudno da sleti. Zbog preciznog gađanja piloti su izvršavali zadatke i na visinama ispod dozvoljene, tako da je od sopstvene eksplozije oštećeno pet aviona. Četiri aviona su morala da se vrate sa zadatka zbog kvarova u motorskoj instalaciji, dok su dva, pošto su pogođeni, izgubljena, ali su piloti ostali živi.

Pored zadataka u mostarskoj operaciji, naše dve avijacijske jedinice izvršavale su i druge letove.[14] Na primer, u okviru vazduhoplovne podrške jedinicama 5. i 11. korpusa NOVJ; zatim, traženje neprijateljevih plovnih objekata u podgorskom kanalu; traganje i spasavanje nestalih savezničkih posada; dejstva po ostrvima u severnom Jadranu, itd.

Prilikom izvršavanja zadataka jedan od glavnih problema, koji se odmah pokazao, bilo je pitanje saradnje između avijacije i naših snaga. Kao što je poznato, u Kazerti je, avgusta 1944, razrađen zajednički plan saradnje savezničke avijacije i NOVJ. Štabovi naših jedinica, među njima i 8. korpus, koji je izveo mostarsku operaciju, zahteve za dejstva avijacije RAF (Royal Air Force — Britansko ratno vazduhoplovstvo) slali su preko savezničkih oficira za vezu. Razume se, to je znatno otežavalo rad.

Komanda 1. eskadrile NOVJ je, još 1. februara 1945, istakla potrebu tešnje saradnje. O tome ima više podataka u obaveštenjima koje je Štab Mornarice NOVJ, 3. februara, uputio ovoj eskadrili. U njemu se, između ostalog, iznosi da svoje zahteve za dejstva avijacije Štab Mornarice šalje preko sopstvene radio-stanice na Visu, kao i da bi preko nje jedinice 2. i 8. korpusa NOVJ mogle ubuduće da dostavljaju sve depeše u kojima se zahteva brzo angažovanje avijacije.

Ocenjujući bitku kod Mostara, Štab 8. korpusa je u izveštaju Vrhovnom štabu 25. februara, između ostalog, naveo i neke elemente međusobne saradnje:

> »U toku bitke za Mostar pokazalo se da je saradnja između pojedinih rodova vojske bila dobra, no još uvijek ne na poželjnoj visini . . .

[13] Operacijski dnevnik Štaba 8. korpusa NOVJ.
[14] Detaljnije o ovome videti operacijske dnevnike 1. i 2. eskadrile NOVJ u Zborniku dokumenta NOR, tom X, knj. 1.

Prilikom sadejstva avijacije i pešadije, štabovi divizija nisu shvatili da svako traženje tučenja neprijateljskih ciljeva treba da sadrži potrebne podatke bez kojih avijacija ne može pristupiti zadatku.«[15]

Zbog nedovoljne koordinacije dejstava između avijacije i jedinica na zemlji, 6. februara je jedno odeljenje iz drugog izlaza, koje je upućeno da bombarduje Široki Brijeg, moralo da bude opozvano sa zadatka, a sav ubojni materijal (bombe) bačen u more. Vazduhoplovci nisu znali dostignutu liniju naših jedinica na zemlji, pa je u 10.30, tj. 1 čas i 30 minuta po sletanju opozvanog odeljenja, jedan par poslat u taktičko izviđanje komunikacije Široki Brijeg — Mostar. Po povratku sa zadatka, posade su podnele sledeći izveštaj:

»Osmotrena jaka neprijateljska vatra iz Širokog Brijega u pravcu naših položaja. Neprijateljskih kretanja nije bilo.«[16]

O dejstvima 6. februara, u izveštaju o saradnji na sektoru Mostar, pored ostalog, piše:

»Toga dana ujutro BAF je naredio da napadnemo Široki Brijeg, Knežpolje i komunikaciju prema Mostaru. U 07.45 časova prvih 12 (osam naših i četiri engleska) aviona izvršilo je napad na Široki Brijeg. U 08.15 primljena je vaša depeša da se u toku dana ne smije napadati Široki Brijeg. U zadnji čas smo uspjeli da vratimo preko radiotelefonije drugi talas aviona i prekinema daljnje operacije.«[17]

Sem pomenutog slučaja, koji se desio 6. februara, još u dva maha došlo je do nesporazuma. Komanda 1. eskadrile je 7. februara od Štaba 8. korpusa primila dve depeše:

»5. februara vaši avioni mitraljirali naše jedinice južno od Čitluka. Zapalili jedan teretni i jedan putnički automobil. Mitraljirali položaj naše XII brigade jugoistočno od Širokog Brijega. 7. februara naši avioni napali dva puta štab brigade u Čitluku. Molim skrenite pažnju drugovima da rade točno po uputstvima i traženjima 8. korpusa.«[18]

Posle sprovedene istrage utvrđeno je da ove propuste nisu učinili naši piloti. Petog februara naša avijacija nije dejstvovala kod Čitluka, ali su u dva izlaza dve petorke i jedno odeljenje bombardovali fabriku duvana i neke zgrade s obzirom na to da na komunikaciji Mostar — Široki Brijeg, što je bio zadatak, nisu uočeni ciljevi. Tom prilikom bilo je više direktnih pogodaka po okolnim kućama i barakama fabrike duvana.

Komanda 1. eskadrile ističe da svi piloti odriču da su izvršili navedene napade, ali se pretpostavlja mogućnost greške u naviga-

[15] Operacijski dnevnik Štaba 8. korpusa NOVJ, Arhiv VII.
[16] Zbornik, tom X, knj. 1, dok. 241.
[17] Izveštaj Komande 1. eskadrile NOVJ od 20. februara 1945. Štabu 8. korpusa NOVJ o uočenim slabostima sadejstva avijacije i kopnenih snaga u mostarskoj operaciji i predlozi za uspešniju saradnju u narednim borbenim dejstvima, Arhiv VII, reg. br. 16/2, k. 1460 B.
[18] Ibid.

ciji, pa i u nedisciplini pilota. Istog dana kada su primljene depeše, od Štaba 8. korpusa zatraženo je šire obrazloženje i detaljniji podaci o tačnom vremenu napada, broju aviona, oznakama, tipu aviona, itd. ali odgovor nije dobijen. Štab 8. korpusa nije mogao da dostavi ove podatke, pa je u izveštaju Komande 1. eskadrile, navedeno:

»Na osnovu ovih depeša proveli smo istragu među pilotima obe eskadrile. Rezultat istrage je bio, da naši avioni nisu napadali naše kolone, automobile niti štab brigade, a što se vidi iz sledećeg:

1) Pri polasku na zadatke piloti dobivaju tačno određene zadatke — ciljeve. Iz priloženog pregleda vidi se da nije naređen napad na mesta navedena u gornjim depešama. Napominjemo da je već 4. februara pilotima izričito bilo naređeno da napadaju na putu Mostar — Široki Brijeg.

2) Svi piloti odriču da su izvršili gore navedene napade.

. . .

Postoji vjerovatnoća da su te napade izvršili savezнички avioni (u prvom redu neka od italijanskih eskadrila, u sastavu RAF-a). Zato smo upozorili saveznike na taj slučaj, i preporučili im da ne napadaju ciljeve u neposrednoj blizini fronta.
Ovo gledište potvrđuje slučaj koji se desio 6. februara.«[19]

Komanda 1. eskadrile, napominje dalje, želi da se ovaj slučaj raščisti, kako bi se izvukle pouke za budući rad, kao i da bi odugovlačenje, ili nezvanično prepričavanje, bez sumnje, delovalo štetno, u svakom pogledu.

Iskustva u zajedničkim akcijama u mostarskoj operaciji pokazalo je rukovodstvu 1. i 2. eskadrile NOVJ, još u toku samih dejstava, da je potrebno preduzeti neke izmene. Između ostalih, one se odnose na sledeće: prvo, naše avijacijske jedinice dobile su potpunu slobodu od RAF[20] za koordinaciju sa našim trupama i po vlastitom nahođenju; drugo, uspostavljena je direktna radio-veza, koja se pokazala daleko efikasnijom od prethodne, kada se kontaktiralo preko radio-veze RAF-a; treće, detaljnije poznavanje terena, savesnost, kao i veće zalaganje naših pilota, garantuje bolje izvršavanje zadataka, nego što je slučaj, kako piše u ovom delu izveštaja »sa savezničkim eskadrilama, a naročito italijanske eskadrile u sastavu RAF.«

Zbog svega rečenog, rukovodstvo naših avijacijskih jedinica u »Predlogu za budući rad« i u »Mogućnostima dobivanja pomoći vazduhoplovstva«, predlaže:

[19] Ibid, deo »Slučaj napada naših aviona na naše jedinice«.
[20] 1. i 2. eskadrila NOVJ formirane su od našeg ljudstva i bile su u sastavu RAF-a, prema njihovim normama. Pripadale su formacijski 231. vingu BAF-a, pod nazivom 352. i 351. Yugoslav fighter-bomber Squadron (lovačko-bombarderski skvadron; skvadron je ojačana eskadrila). Prilikom formiranja 22. aprila, odnosno 1. jula 1944. u Africi, ljudstvo je položilo zakletvu maršalu Titu, imalo je jugoslovenske oznake na avionima i uniformama, svoj rukovodeći sastav, itd. Jedna od klauzula ranijih sporazuma između Vrhovnog štaba NOV i POJ i savezničkih komandi, precizirala je da jugoslovenske eskadrile dejstvuju samo nad našom teritorijom.

»a) Štab 8. korpusa da se po mogućstvu poveže i organizuje radio-vezu između naše stanice i 2, 5. i 10. korpusa.
b) Zahtjeve za akcije vazduhoplovstva u neposrednoj blizini fronta i u slučaju za specijalne akcije, gdje je potrebna pažnja, savjesnost i dobro poznavanje terena, dostavljati prvenstveno našim eskadrilama.
c) Od saveznika tražiti izvršenje akcija u pozadini neprijateljskog fronta i u slučaju kada je potreban jači bombarderski napad.«[21]

S obzirom na to da je konstatovano da dostavljeni uput za saradnju nije dovoljno proučen, greške su bile sledeće: prva, vremenski podaci nisu uredno, niti redovno javljani; druga, podaci o ciljevima su često bili nepotpuni,[22] i treća, zbog brze dinamike dejstava, avijaciji nisu pravovremeno dostavljene izmene o napredovanju naših jedinica i zauzetim objektima ili rejonima.

Radi daljih sadejstava i koordinacije, Štabu 8. korpusa upućena je jedna radio-stanica. U priloženom uputstvu se predlaže i mesto na koje treba postaviti radio-stanicu, radi efikasnije veze sa avionima. U delu u kome se govori o navođenju, pored ostalog, piše:

»Radio-telegrafskim putem zatražiti da u određeno vreme bude izvestan broj aviona nad bojištem. Cilj koji će avioni tući odrediće se radio-telefonskim putem od strane komandanta koji rukovodi operacijama.

Primer: 'Imate iznad mostarske zone četiri aviona (koji vam stoje na raspoloženju). Naše su linije Buna — Blagaj — Podvelež. itd. Naređenje avionima: tucite puteve koji vode od Blagaja — Buna — Podveleža, itd. ka Mostaru. Ili: kružite iznad naših i neprijateljevih položaja, dok mi vršimo napad'.

Vodite računa o promeni zadataka u vazduhu i ne služiti se koordinatama za označavanje ciljeva. Piloti — lovci vrlo teško pronalaze ciljeve sitne razmere na sekciji pomoću koordinata, jer je njihova komocija u pilotskom sedištu vrlo skučena. Također voditi računa da naš lovački avion ostaje u vazduhu oko 2.20 časova, te prema tome, ne držati ih dugo iznad bojišta.«[23]

Ovaj mali priručnik, kako su ga piloti nazvali, praktično predstavlja i prvi uput vazduhoplovnom oficiru za Vazdušno osmatranje i navođenje (VON) pripremljenog u toku narodnooslobodilačkog rata.

Vazduhoplovna podrška u mostarskoj operaciji dobila je isključivi karakter neposredne vatrene podrške, jer je avijacija dejstvovala po živoj sili, saobraćajnicama, neprijateljskim garnizonima, kasarnama, štabovima, rezervama, itd. Izvođena je po zahtevima Vrhovnog štaba, a prema planu dejstava BAF.

[21] Zbornik, tom X, knj. 1, dok. 272.
[22] Komanda 1. eskadrile je jednu dobijenu depešu C. J. od 8. februara: »Tokom 8. februara u Mostaru tucite sve ulice«! ovako komentarisala: »Napadnite 8. februara, u 13.00 časova u Mostaru ustaški štab u Franjevačkom samostanu; njemački štab u hotelu 'Neretva', ili kasarnu preko puta duhanske stanice (fabrika) i dodati koordinate ciljeva!«
[23] Arhiv VII, reg. br. 15/2, kut. 1460-B.

Učešćem u mostarskoj operaciji došlo se do dragocenih iskustava u zajedničkim akcijama. Obe strane su shvatile da su osnovni preduslovi za uspešnu saradnju da jedinice kopnene vojske dobro poznaju taktiku borbe, taktičko-tehničke osobine aviona, naoružanje, način održavanja veze, navođenje, itd., odnosno sastav i taktiku borbe, naročito na izraženim orografskim terenima, jedinice kojima se pruža neposredna vazduhoplovna podrška itd.

Rezultati dejstava i neke inicijative komande 1. eskadrile NOVJ u vezi sa uspostavljanjem boljih veza sa sadejstvujućim jedinicama, doveli su do toga da 1. i 2. eskadrila od RAF-a dobiju potpunu slobodu u sadejstvu sa 8. korpusom NOVJ. Tokom dejstava ističe se vidno zalaganje posada, što je doprinelo efikasnom borbenom učinku.

Težište dejstava avijacije prenošeno je shodno napredovanju jedinica 8. korpusa Narodnooslobodilačke vojske.

Mornarica NOVJ u prevoženju jedinica 8. korpusa za mostarsku operaciju[1]

Kapetan bojnog broda prof. dr **Kažimir Pribilović**[2]

Vrhovni štab NOV i POJ naredio je 30. januara 1945. štabu 8. korpusa da sa svojim snagama i 29. hercegovačkom udarnom divizijom oslobodi Široki Brijeg, Mostar i Nevesinje. Štab 8. korpusa je, izvršavajući postavljeno naređenje, pregrupirao svoje snage i to tako, da je odvojio 20. dalmatinsku diviziju koju je ojačao dijelovima 19. dalmatinske divizije, te je zadržao na osiguranju oslobođenog dijela sjeverne Dalmacije, postavivši je prema neprijateljskim položajima u Lici, a 30. januara je pokrenuo 26. i 19. dalmatinsku diviziju, Artiljerijsku i Tenkovsku brigadu iz rejona Knin — Zadar — Šibenik — Split — Sinj — Drniš prema Širokom Brijegu i Mostaru. Određene jedinice su prebačene kombinacijom kopnenog i pomorskog transporta. Glavnina jedinica i materijala je kopnenim putem prebačena u širi rejon Splita, odakle je pomorskim putem prebačen u rejon Omiš — Brela — Makarska — Podgora — Gradac. Zadatak prevoza trupa i materijala morem dobila je Mornarica NOVJ, a štab Mornarice je taj zadatak povjerio štabu IV pomorsko-obalskog sektora (POS) koji je tada imao sjedište u Splitu.

Izvršenje prevoženja

Budući da je dobijeni zadatak prevoženja trupa i materijala bio bitan, nije bilo vremena za izvršenje nekih većih priprema. Budući da je širi rejon Splita određen za ukrcaj glavnine trupa i materijala, zbog najpovoljnijih uslova (dobre i najkraće komunikacije s obzirom na tadašnji raspored jedinica koje su bile određene da učestvuju u mostarskoj operaciji), to je štab IV pomorsko-obalskog sektora koncentrirao u rejon Splita sve raspoložive brodove, i to putničke parobrode, motorne jedrenjake i desantne brodove. Pojedini putnički brodovi su privremeno prekinuli održavanje redovitih pruga koje su uvedene neposredno po oslobođenju Dalmacije. Štabovi kopnenih jedinica su depešnim putem, telefonski ili ličnim dodirom vršili potraživanja potrebnih brodova za prevoženje svojih jedinica i materijala direktno od štaba IV POS-a. Ovaj štab je preko sekcije za pomorski saobraćaj vršio planiranje brodova, te ih raspoređivao za prevoženje određenih jedinica. Međutim, štabovi nekih kopnenih

[1] Profesor vojne istorije u Mornaričkom školskom centru Lora, Split.
[2] Uzeto iz Mokorskog zbornika, knjiga 7. Zadar 1969.

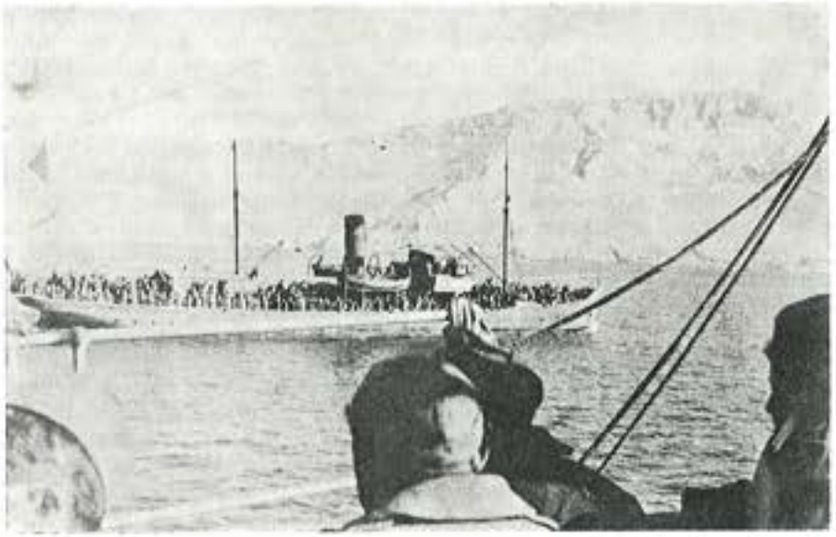

Prebacivanje jedinica 26. divizije za mostarsku operaciju. Makarsko primorje, februar 1945.

jedinica nisu uspostavili telefonske, niti ikakve druge veze s štabom IV POS-a, što je ometalo izvršenje prevoza, kao na primer: bilo je dogovoreno sa rukovodiocima kopnenih jedinica da će konvoj koji se sastojao od p/b »Morava« u teglju m/j »Tomislav« i MS-12, p/b »Ston« u teglju MS-6 i p/b »Sitnica« u teglju m/j »Gundulić« biti spreman za isplovljenje u 05.00 sati 3. februara. Konvoj je bio spreman i čekao, veze sa štabom nije bilo, niti su rukovodioci prije znali gdje će se smjestiti njihove jedinice, te se prema tome nije moglo ni saznati gdje su, a tek u 09.00 sati su došli rukovodioci kopnenih jedinica u štab IV POS-a da se interesuju za ukrcavanje jedinica, te je ukrcavanje započelo u 11.00 sati, tako da je konvoj isplovio tek u 12.30 sati. Kako i pored svih poduzetih mjera nije bilo dovoljno ispravnih brodova za izvršenje zadataka, štab IV POS-a je odlučio da se, kada vremenske prilike to budu dozvoljavale, upotrebljavaju brodovi čiji je pogonski uređaj bio u kvaru, a inače su bili ispravni i sposobni za plovljenje, i to tako, što će biti tegljeni od ispravnih brodova koji tegljenje mogu vršiti, jer ni remorkera nije bilo dovoljno.

Ta odluka se mogla donijeti, jer je štab IV POS-a pravilno procijenio situaciju s obzirom na relativno malu dužinu ruta, mogućnosti brodova, vremenske prilike, postojeće luke i sposobnosti posada. Zbog nestašice benzina naređeno je da desantni brodovi,[3] koji su trošili benzin za pogon, kad god je to moguće budu tegljeni. Desio se samo jedan slučaj nepridržavanja ovog naređenja, kada su u Gradcu, rukovodioci jedne jedinice samovoljno naredili da jedan

[3] Iako se uvijek nastojalo da desantni brodovi budu tegljeni kad god je to bilo moguće, ipak su neke vožnje morali izvršiti vlastitim pogonom, te su na ovom zadatku potrošili 5.8 tona benzina.

desantni brod isplovi na izvršenje nekog nevažnog zadatka koji je mogao izvršiti i bilo koji drugi brod. Budući da su određene jedinice i materijal trebale biti krcane u širem rejonu Splita, to su kao mjesta za ukrcaj određena Splitska luka, uvala Poljud, Sjeverna luka (Vranjic), Kaštel Stari, Kaštel Sućurac i Solin (Sv. Kajo). Prema potraživanju kopnenih jedinica, određeni brodovi su upućivani na mjesta za ukrcaj, gdje su pristizale ili već čekale određene jedinice i materijal koje je trebalo prevesti. Po ukrcaju brodovi su isplovljavali i ispred mjesta za ukrcaj u vožnji formirali konvoje i produžavali na određena mjesta za iskrcaj. Konvoji su bili sastava do devet brodova, dok su mnogi brodovi plovili pojedinačno. Konvoj se formirao onda kada je trebalo prevesti kompletnu jedinicu (veličine brigade ili njen veći dio) ili pripadajuću opremu i materijal. Za komandante konvoja su određivani pojedini oficiri iz štaba IV POS-a, ili najstariji komandanti brodova iz sastava konvoja. Osim toga, štab IV POS-a je, radi bolje koordinacije, uputio svog operativnog oficira u štab 26. dalmatinske divizije, jer je ta divizica tada imala najveće brojno stanje i relativno veliku opremu. Komandanti konvoja su potrebna naređenja i podatke dobivali od štaba IV POS-a, odnosno od komandanata jedinica koje su prevozili. Komandanti pojedinih brodova iz sastava konvoja dobijali su od komandanta konvoja kratka naređenja na mjestu ukrcaja i to: broj boraca i količinu materijala koje trebaju ukrcati i prevesti, vrijeme isplovljenja, način plovljenja i tegljenja, brzinu na maršu, te mjesta iskrcaja i postupak po iskrcaju. Brodovi koji su pojedinačno prevozili, također su dobijali kratka naređenja s gornjim podacima, s tim da isplove kada budu gotovi s ukrcajem. Po iskrcaju na određenim mjestima za iskrcaj, brodovi su se vraćali u konvoju ili pojedinačno u Split, gdje se postupak ponavljao sve dok jedinice i materijal nisu bili prevezeni.

S obzirom da neprijatelj sa svojim pomorskim snagama i avijacijom nije mogao utjecati na izvršenje prevoženja, to i neposredno osiguranje konvoja i brodova na maršu nije ni vršeno. U tom periodu neprijatelj je jedinio mogao dejstvovati napadima eksplozivnih čamaca na pojedine veće luke, a za izvršenje napada na brodove u vožnji postojala je mala vjerojatnost. Osim toga, veće luke kao Zadar, Šibenik i Split[4] bile su relativno dobro branjene (bliske patrole, protivtorpedne mreže, protivčamčane barikade, lučke baterije, reflektori, osmatračke stanice, straže itd.). Također su na otocima, od Ista do Dubrovnika, postojale obalske baterije i osmatračke stanice, a patrolni čamci i naoružani brodovi, kao i saveznički brodovi i avijacija, vršili su patrolnu službu naročito na predjelu o. Kornati, Dugi Otok, Ist Virsko more. Veliku opasnost za brodove predstavljale su lutajuće mine koje su se često otkidale iz postojećih minskih polja i bile nošene strujom i vjetrom. Minsko pretraživanje i uništavanje lutajućih mina vršile su minerske sekcije pojedinih pomorsko-obalskih sektora, istina pri-

[4] Na primjer, luka Split: barikada od svetionika Sustipan do lukobrana, na rtu Sustipan lučka baterija, reflektor i osmatračka stanica, straža na oba ulaza u luku, dok je u širem rejonu Splita postojao sistem obalske odbrane (obalske baterije na Braču, Šolti, Drveniku i osmatračke stanice. Zahvaljujući ovom i napad neprijateljskih eksplozivnih čamaca na Split 12. februara 1945. nije uspio.

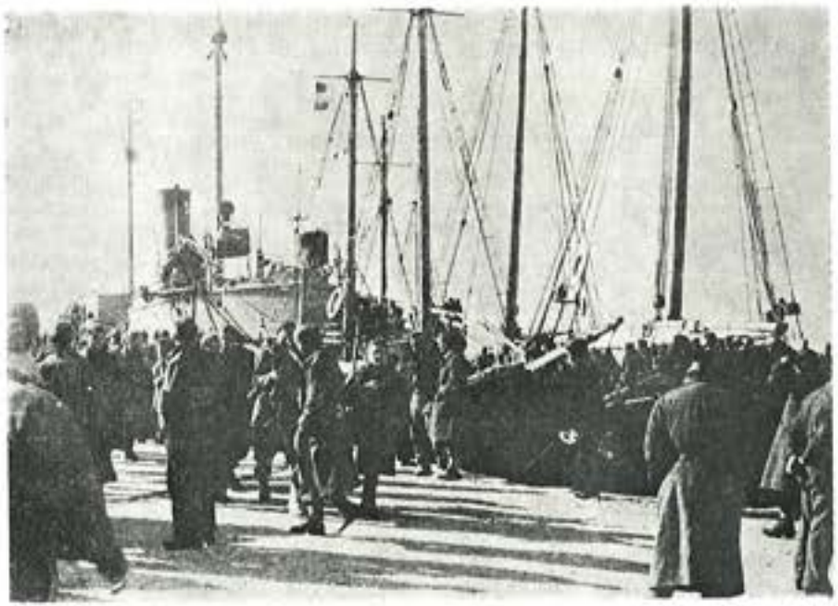

Jedinice 26. divizije iskrcavaju se na obalu pred mostarsku operaciju.

mitivnim sredstvima, ali ipak veoma uspješno. O svakoj pojavi lutajućih mina izvještavani su štabovi sektora, koji su odmah upućivali patrolne čamce s minerskim grupama za uništavanje mina. Zahvaljujući poduzetim mjerama, ni jedan brod prilikom prevoženja nije naišao na minu, iako su u periodu od 15. januara do 15. februara 1945. uništene 24 lutajuće mine na morskom prostoru od Zadra do Korčule.[5]

Rejon za iskrcavanje određen je od Omiša do Gradca, a mjesta za iskrcaj Omiš, Brela, Baška Voda, Makarska, Podgora i Gradac. Taj rejon izabran je zbog pogodnih i najkraćih kopnenih komunikacija koje su s mora vodile ka Imotskom i Vrgorcu, mjestima koncentracije 19. i 26. dalmatinske divizije, Tenkovske i Artiljerijske brigade, te pravcima nastupanja ka Mostaru. Izabrane luke-mjesta za iskrcavanje, iako su male, bile su ipak pogodne za većinu upotrebljenih brodova, a ako neki brodovi nisu mogli zbog veličine i gaza pristati uz obalu, prekrcavanje boraca i materijala vršeno je brzo i lako upotrebom desantnih brodova ili motornih jedrenjaka, iako se i to izbjegavalo upućivanjem brodova u luku gdje su mogli pristati.

Prilikom iskrcavanja 19. dalmatinska divizija je iskrcana u Makarskoj, dok su jedinice 26. dalmatinske divizije, kao i dijelovi Ten-

[5] Opći izvještaj Štaba IV POS-a Pov. op. br. 9 od 25. januara 1945. i Pov. op. br. 26 od 26. februara 1945. — arhiva VII Beograd — prepis Vojnopomorski muzej Split.

kovske i Artiljerijske brigade iskrcani u ostala mjesta. Povjereni zadatak prevoženja izvršen je u vremenu od 30. januara do 6. februara 1945.

BRODOVI KOJI SU UČESTVOVALI U PREVOŽENJU

Tablica br. 1

Ime broda	BRT	Nosivost u t	Dimenzije broda u metrima D	Š	G	Jačina Pogona u KS Troši gorivo	Brz. u čvor.	Godina gradnje
1	2	3	4	5	6	7 8	9	10
r/b »Sitnica«[6]	554		48	7.8	2.7	500, ugalj	9	1091.
MS-1, MS-2 MS-3, MS-4 MS-6, MS-9 MS-12	35	30	16.8	5.5	0.6	2x80, benzin	7	1943/44
p/b »Cetina«	229	60	42	6	3.1	540, ugalj	12	1908.
p/b »Makarska«[7]	229	60	44	6.4	3.1	540, ugalj	12	1908.
p/b »Ston«	201	50	40.3	6.3	2.8	350, ugalj	10	1909.
p/b »Morava«	159	100	42,2	5,6	3.2	379, ugalj	9	1898.
p/b »Sitnica«	119	60	36	5,7	2.7	232, ugalj	9	1900.
remorker »Kornat«[8]								
m/j »Otac Petar«	143	270	28.3	7	2.4	150, nafta	6	1921.
m/j »Velebit«	105	180	22.8	6.8	2.2	40, nafta	6	1921.
m/j »Malinska«	101	200	27.3	7.2	2.8	80, nafta	5	1941.
m/j »Jastreb«	84	130	23.6	6.3	2.7	100, nafta	6.5	1939.
m/j »Naprijed«	78	120	21.6	6.6	2.3	50, nafta	5	1919.
m/j »Darko«	74	140	22,5	6.7	2.0	90, nafta	5,5	1891.
m/j »Ban Jelačić«	60	140	17.7	6.2	1.7	70, nafta	5.5	1936.
m/j Mosor«	57	100	19	6.5	2.3	75, nafta	5	
m/j »Kupa«	57	90	19.4	6.3	2.1	90, nafta	6	1889.
m/j »Maksim »Gorki«	45	100	19	5.5	2.1	55, nafta	7	1941.
m/j »Gundulić«	36	60	15.6	5.1	2.2	40, nafta	5	1931.
m/j Frankopan«	32	50	17.7	5.4	2.2	80, nafta	6	1924.
m/j »Miloš«	31	50	18	4.7	1.9	56, nafta	5	1939.
m/j Istok I«	30	60	16	4.3	1.9	36, nafta	4	1888.
m/j »Dupin«,	28	40	14.5	4.4	1.8	24, nafta	4	1924.
m/j »Tomislav«	28	60	14.4	5.1	2.3	50, nafta	5	1886.
m/j »Mir Vami«	23	40	13.9	4.8	2	25, nafta	4	1904.
m/j »Anđeo«	22	30	13.6	4	1.9	24, nafta	4	1904.
m/j »Mars«	21	36	15.8	4.4	1.5	36, nafta	5	1939.
m/j »Zagreb«	17	25	12.9	3.8	1.5	24, nafta	4	1922.
m/j S nami bog«	15	25	11.7	3.9	2.2	12, nafta	3	1908.
m/j »Zrinski«	14	25	12.04	4	1.7	35, nafta	6	1880.
m/j »Sv. Roko«	14	20	11,4	3.9	1.1	28, nafta	6	1880.
m/j »Sv. Ante«	13	25	10.1	3.9	1.8	36, nafta	5	1905.
m/j »Ilirija«		100					7	
m/j »Zadar«		100						
m/j »Sv. Nikola«								
m/j »Marijan«[9]								

Objašnjenje uz tablicu br. 1. r/b (ratni brod), MS (motorni splav), p/b (parni brod), m/j (motorni jedrenjak). Putnički brodovi navedeni u tablici su pored terenta mogli ukrcati i određeni broj putnika: p/b »Makarska« 255, p/b »Cetina« 262, p/b »Morava« 171, p/b »Ston« 299 i p/b »Sitnica« 150.

Budući da u sačuvanim službenim dokumentima Mornarice NOVJ nema svih podataka, naročito taktičko-tehničkih o brodovima koji su bili u njenom sastavu, to je autor ovog rada sam tragao za takvim podacima i to na razne načine. Navedene podatke u tablici o brodovima prikupio je uglavnom iz sačuvanih dokumenata pojedinih lučkih kapetanija, postojećih službenih dokumenata i od pojedinaca. Međutim, najveća poteškoća je bila u tome, što je u sastavu Mornarice NOVJ bilo brodova istog imena (na primjer bilo je oko 11 brodova s imenom »Sv. Nikola«), a u službenim dokumentima uz ime često puta nema oznake luke pripadnosti, te je vrlo teško ustanoviti o kojem se brodu radi. Ipak i pored svega truda autor nije uspio sakupiti podatke za sve brodove, jer za pojedine brodove nije moguće nigdje naći taktičko-tehničke podatke, a izjave pojedinaca su nesigurne.

[6] Poslije rata PB-21 »Miner«.

[7] Radi se o desantnim brodovima tipa LCV. U Mornarici NOVJ nosili su službenu oznaku MS (motorna splav).

[8] Vidi objašnjenje uz Tablicu br. 1.

[9] Podaci uzeti iz »Daljinara Jadranskog mora«, Split 1954, izdanje HI JRM.

Kako se vidi iz Tablice br. 1 u prevoženju je ukupno učestvovalo 42 broda, a od tog 1 pomoćni ratni brod, 7 desantnih brodova, 5 putničkih brodova, 1 remorker i 28 motornih jedrenjaka. Nosivost putničkih brodova je bila od 50—100 tona tereta i od 150—299 putnika, motornih jedrenjaka od 14—270 tona tereta, desantnih brodova 30 tona tereta, dok su prosječne brzine putničkih brodova bile 10 čvorova, motornih jedrenjaka 5—6 čvorova, a desantnih brodova 7 čvorova. Uglavnom većina brodova je bila dosta stara s istrošenim pogonskim uređajem, ali su ih njihove posade uz veliko zalaganje ipak održavale u stanju pripravnosti.

Brodovi koji su učestvovali u prevoženju izvršili su 1—7 tura, dok je većina izvršila 1—2 ture, a neki brodovi su skoro stalno bili u vožnji, kao na primjer: MS-12 je izvršila 7 tura, p/b »Morava« 6 tura, m/j »Mosor« 5 tura itd. Prosječno najveći broj tura su izvršili putnički brodovi i veći motorni jedrenjaci, što je i razumljivo s obzirom na njihove veće mogućnosti. Osim toga, putnički brodovi su uspješno vršili tegljenje motornih jedrenjaka i desantnih brodova, bilo iz razloga što su ovi bili u kvaru ili zbog ujednačavanja brzine u konvoju. Za prevoženje boraca uglavnom su upotrebljavani putnički brodovi i neki motorni jedrenjaci, dok su konje i ostali materijal većinom prevozili motorni jedrenjaci i desantni brodovi. Kod ukrcavanja boraca, kapacitet krcanja putničkih brodova je prebacivan, jer su se borci rasporedivali po svim slobodnim brodskim prostorijama i na palubi. To se moglo izvršiti zbog velike discipline ukrcanih boraca koji su se držali datih uputa, tako da nije bilo nikakvih nesretnih slučajeva.

TOK IZVRŠENJA PREVOŽENJA

Tablica br. 2.

Datum	Učestvovali brodovi	Prevezene jedinice	Mjesto ukrcaja	Mjesto iskrcaja	Daljina u Nm[9]
1	2	3	4	5	6
30.01.	r/b »Sitnica« u teglju MS-12 m/j »Ban Jelačić« m/j »Mosor«	11. brigada 26. divizije (glavnina) 2.400 boraca 20 konja			
31.01.	p/b »Morava« u teglju MS-9	11. brigada 26. divizije (djelovi) 400 boraca 20 konja	Split Omiš	Gradac Gradac	40 36
31.01.	p/b »Makarska« u teglju MS-12 p/b »Sitnica«	11. brigada 26. divizije (dijelovi) 750 boraca 60 konja	Split	Gradac	49
31.01.	p/b »Morava« u teglju m/jf»Dupin«	11. brigada 26. divizije (dijelovi) 750 boraca 60 konja	Split	Gradac	49
31.01.	p/b »Morava« u teglju m/jf»Dupin«	11. brigada 26. divizije (dijelovi) 450 boraca 8 konja, 4 kola 30 tona municije	Split	Podgora	35
31.01.	p/b »Cetina« u teglju m/j »Miloš i m/j »Sv. Nikola« m/j »Ban Jelačić« m/j »Mosor« m/j »Zadar«	1. brigada 26. divizije (glavnina) 1.300 boraca 120 tona municije	 Split Split	 Brela Baška Voda	 24.9 27
31.01.	remorker »Kornat« u teglju m/j »Marijan« i m/j »Velebit«	26. divizija (dijelovi)	Vis	Ston	81
31.01.	m/j »Zrinski«	3. prekomorska brigada 26. divizije, 20 tona intendantskog materijala	Kaštel Stari	Omiš	19.7
31.01.	MS-1 i MS-4	3. prekomorska brigada 26. divizije, 50 konja i topovi	Split	Brela	24.9
31.01.	m/j »Mars«	3. prekomorska 26. divizije 30 tona intendantskog materijala	Kaštel Stari	Omiš	19.7
1.02.	m/j Ban Jelačić« m/j »Mir vami«	26. divizija 200 tona municije	Šibenik	Omiš	50

1	2	3	4	5	6
1.02.	p/b »Cetina« u teglju MS-1 p/b »Makarska« u teglju MS-12 p/b »Sitnica« p/b »Morava«	3. prekomorska brigada 26. divizije (glavnina) 1.920 boraca 52 konja 9 kola	Split	Brela	24.9
1.02.	MS-2, MS-3, MS-6	1. brigada 26. divizije 85 konja 30 tona materijala	Sv. Kajo	Baška Voda	34.5
1.02.	MS-12	3. prekomorska brigada 26. divizije 33 konja 4 topa, 2 kola 50 boraca	Split	Brela	24.9
1.02.	m/j »Kupa«	Inžinjerijski puk[10] 26. divizije Pontonski materijal	Šibenik	Omiš	50
1.02.	MS-1, MS-9, MS-12	11. brigada 26. divizije 20 konja 20 kola i slame	Split	Podgora	35
1.02.	m/j »Mosor«	14. brigada 19. divizije (dijelovi) 350 boraca	Solin	Makarska	36.5
2.02.	p/b »Cetina« p/b »Makarska« p/b »Darko«	19. divizija (dijelovi)	Zadar	Makarska	100
2.02.	m/j »Malinska«	8. korpus Autokomanda 20 tona pogonskog materijala	Split Split	Omiš Makarska	14 29
2.02.	MS-2, MS-6	1. brigada 26. divizije 50 konja	Sv. Kajo	Baška Voda	34.5
2.02.	m/j »Malinska«	19. divizija 15 tona hrane	Split	Makarska	29
2.02.	p/b »Makarska« u teglju m/j »S nami Bog«« i MS-12 r/b »Sitnica« u teglju m/j »Frankopan« i m/j »Miloš« m/j »Mosor« p/b »Ston« u teglju MS-1	14. brigada 19. divizije (glavnina) 2.300 boraca 50 konja	Split	Makarska	29
2.02.	m/j »Sv. Ante«	8. korpus 25 tona municije	Vis — Komiža	Makarska — Omiš	62

[10] Tako piše u originalnom dokumentu. Međutim, vjerovatno se radi o Inžinjerijskom bataljonu 8. korpusa.

1	2	3	4	5	6
3.02.	m/j »Malinska«	8. korpus 20 tona zobi i slame 40 tona hrane	Split	Makarska	29
3.02.	m/j »Naprijed« u teglju MS-12	14. brigada 19. divizije 130 konja, 30 kola 20 tona municije i razni materijal	Split	Makarska	29
3.02.	m/j »Malinska«	8. korpus 30 tona hrane	Split	Makarska	29
3.02.	m/j »Sv. Roko«	Ubojna komora 15 tona municije	Vis — Komiža	Omiš	50
3.02.	m/j »Anđeo«	26. divizija 20 tona hrane	Split	Omiš	14
3.02.	m/j »Mosor«	8. korpus 90 tona municije	Poljud	Omiš — Makarska	34
3.02.	m/j »Sv. Ante«	19. divizija 1. brdski divizion 20 tona municije	Poljud	Makarska	33.5
3.02.	MS-2	14. brigada 19. divizije 14 konja, 5 volova 50 boraca	Split	Makarska	29
3.02.	remorker »Kornat« u teglju m/j »Marijan«	26. divizija, intendantura 80 tona intendantskog materijala 135 boraca	Split	Omiš	14
3.02.	m/j »Mir vami«	19. divizija intendantura 30 tona hrane	Split	Makarska	29
3.02.	r/b »Sitnica« u teglju m/j »Frankopan« m/j »Maksim »Gorki« m/j »Velebit«	19. divizija (djelovi) 1.250 boraca 20 konja 10 kola municija	Split	Makarska	29
3.02.	m/j »Zagreb«	26. divizija Pontonirska četa, 120 boraca	Omiš	Metković	55
3.02.	m/j »Zadar«	Tenkovska brigada pokretni most pontonirski materijal	Šibenik	Omiš	50
4.02.	m/j »Miloš«	8. korpus 50 tona hrane	Split	Omiš	14
4.02.	m/j »Istok I«	Tenkovska brigada, 50 tona pogonskog materijala	Kaštel Sućurac	Omiš	19.3
5.02.	m/j »Ban Jelačić«	26. divizija 70 tona hrane	Split	Omiš	14

1	2	3	4	5	6
5.02.	m/j »Maksim Gorki«	8. korpus Autokomanda 20 tona pogonskog goriva	Split	Omiš	14
5.02.	m/j »Maksim »Gorki«	8. korpus (artiljerija) 40 tona municije 20 tona pogonskog goriva	Split	Omiš	14
6.02.	p/b »Ston u teglju MS-6 m/j »Jastreb« p/b »Sitnica« u teglju m/j »Tomislav« p/b »Morava« u teglju m/j »Gundulić« i MS-12	19. divizija 268 konja 20 kola 10 tona zobi 320 boraca razni materijal	Zadar	Makarska	100

UKUPNO PREVEZENO

Tablica br. 3.

Boraca, konja, kola, topova, municije itd.		Ukupno[11]
Boraca	13.745	13.745
Konja	1.020	1.020
Kola	105	105
Topova	4	4
Volova	5	5
Pokretni most	1	1
Pogonski materijal	110 tona	
Municije razne	560 tona	
Hrana	380 tona	1.260 tona
Hrana za stoku	50 tona	materijala raznog
Intendantski materijal razni	130 tona	
Materijal razni	30 tona	

[11] Podaci navedeni u Tablici br. 3. razlikuju se od podataka navedenih u sačuvanom dokumentu »Pregled vojničkih transporta izvršenih od 30. I do 6. II 1945« (arhiva VII Beograd — prepis Vojnopomorski muzej Split. Ta razlika je nastala što u spomenutom dokumentu nisu uračunati prevezeni borci i materijal 20. divizije, nego samo borci i materijal divizija, koje su prevožene za mostarsku operaciju.

Osim podataka navedenih u prednjoj tablici, brodovi su prevezli još jedan broj boraca i izvjesnu količinu materijala, tako da su ukupne sume nešto veće, ali iz postojećih sačuvanih dokumenata ne može se ustanoviti količina. To se vidi iz slijedećih podataka:

Na relaciji Vis—Ston 31. januara prevezen je nepoznati broj boraca i nepoznata količina materijala (vjerovatno se radi o dijelovima 12. dalmatinske brigade).

Na relaciji Split—Brela 31. januara prevezen je nepoznati broj topova.

Na relaciji Šibenik—Omiš 1. februara prevezena je nepoznata količina pontonirskog materijala.

Poslije uspješno završene mostarske operacije 8. korpus je, prema općem planu Vrhovnog štaba NOV i POJ u pogledu završnih opracija za oslobođenje zemlje, orijentiran ka sjeverozapadu, pripremajući se za izvođenje ličko-primorske operacije. Da bi se izvršilo grupiranje potrebnih snaga, štab 8. korpusa naredio je da se 19. i 26. dalmatinski divizija iz rejona Mostara prebace kopnenim putem u rejon Baška Voda — Makarska — Gradac — Ploče, a odavde morskim putem na prostor sjeverne Dalmacije Biograd — Benkovac — Obrovac).

Na relaciji Zadar—Makarska 2. februara prevezen je nepoznati broj boraca i nepoznata količina materijala (radi se o dijelovima 19. dalmatinske divizije).

Na relaciji Split—Makarska 3. februara prevezena je nepoznata količina municije i raznog materijala.

Na relaciji Šibenik—Omiš 3. februara prevezena je nepoznata količina pontonirskog materijala.

Na relaciji Zadar—Makarska 6. februara prevezena je nepoznata količina raznog materijala.

Rasprava o opštim pitanjima

O značaju mostarske operacije[1]

Uglješa Danilović[2]

Htio bih da kažem nekoliko riječi na ovom skupu, prije svega iz razloga što me dosadašnji tok diskusije na to stimulirao i što me sam sastanak svojom sadržinom do kraja zaokupirao. Iako mi cjelina mostarske operacije ni dosada nije bila nepoznata ipak sam mnoge interesantne pojedinosti prvi puta čuo. U to vrijeme nisam se nalazio u Hercegovini nego u Jajcu, ali mogu da kažem da je Pokrajinski komitet KP BiH sa velikom pažnjom pratio pripreme i izvođenje ove krupne bitke naše vojske.

Pokrajinski komitet je cijenio da je ova operacija bila veoma značajna u višestrukom smislu, a prije svega u vojnom i političkom. Cijenili smo da je prostor južne Hercegovine u periodu zima 1944. i proljeće 1945. postao veoma osjetljiv i plašili smo se mogućeg iznenađenja. Ovdje prije svega mislim na mogućnosti izvjesnih komplikacija sa saveznicima, o čemu je govorilo prisustvo engleskih vojnih efektiva u Dubrovniku. Njihovo uporno nastojanje da se na prostoru Dubrovnika iskrcaju sa većim snagama, bez našeg traženja, a tobože radi »pomoći«, činilo nam se sumnjivim. Bojali smo se da je to pokušaj miješanja u naše unutarnje stvari, uticaja na određeni tok završetka vojnih dejstava u zemlji radi naturanja političkih odluka o uređenju zemlje. Ne znam koliko su nam i danas poznate sve pojedinosti i motivi engleskog prisustva u Dubrovniku, u to vrijeme, i koliko su nam dostupni dokumenti koji tu operaciju objašnjavaju u vojnom i političkom smislu. U svakom slučaju cjelokupno iskustvo iz četvorogodišnje borbe dovoljno nas je naučilo da u tom pogledu budemo podozrivi i oprezni.

Naš spoljnopolitički položaj u to vrijeme bio je veoma komplikovan i nepovoljan. Zapadni saveznici su vršili grub pritisak da prihvatimo za nas nepovoljnu soluciju u vezi sa povratkom kralja u zemlju. Bili smo primorani da činimo velike ustupke, da pored legalno izabranog Nacionalnog komiteta kao privremene vlade, prihvatimo zajedničku vladu Subašić — Tito. Isto tako, pored izričite odluke AVNOJ-a o zabrani povratka kralja u zemlji, bili smo primorani da prihvatimo obrazovanje kraljevskog namjesništva, što je značilo legalizaciju kraljevske vlasti. Te ustupke svi smo nelagodno doživjeli i bili smo svjesni da oni oživljavaju očekivanja naših reak-

[1] Izlaganje na »okruglom stolu« o mostarskoj operaciji 13. februara 1985. godine.

[2] Član Pokrajinskog komiteta KP BiH.

Uglješa Danilović, govori na »okruglom stolu« o mostarskoj operaciji.

cionarnih unutarnjih snaga i otvaraju perspektivu za dalje unutarnje političke bitke i pored apsolutne pobjede naše oružane revolucije. No, bili smo svjesni da takve solucije moramo prihvatiti ne iz unutarnjih potreba nego radi spoljnjeg pritiska. Političko rukovodstvo zemlje moralo je činiti ustupke i manevrirati jer su bile ugrožene osnove tekovine četvorogodišnje borbe, a time nisu smeli biti dovedeni u pitanje osnovni ciljevi narodnooslobodilačkog rata i revolucije. Pritisak spolja bio je veliki. Čerčil je bio veoma uporan i javno je govorio da mu je najveća obaveza zaštita interesa dinastije. Amerikanci su ispoljavali otvoreni otpor našim stavovima i odlukama proklamiranim na zasjedanju AVNOJ-a, pa su čak dovodili u pitanje i obnovu Jugoslavije u starim granicama. Mi smo tada mogli očekivati razumijevanje i pomoć SSSR-a ali nismo bili sigurni dokle će oni zastupati naše interese, ako time budu dovedeni u pitanje njegovi odnosi sa zapadnim saveznicima ili ako se to bude kosilo sa njegovim strateškim planovima u vezi sa završetkom rata. Dakle, u uslovima takvog spoljnog pritiska prisustvo engleske vojske u Dubrovniku bilo je utoliko sumnjivije.

Drugi momenat koji je upućivao na opreznost u vezi sa ovom engleskom akcijom bila je mogućnost dvojne politike ove velesile. Mogla je postojati jedna iskrena ili neiskrena politika engleske zvanične vlade i druga politika vojnih krugova, a te dvije politike nisu morale u svim okolnostima biti u svemu identične i, istina nisu ni bile. Bilo nam je poznato da u Engleskoj postoje moćne političke snage koje ne podržavaju Čerčila u njegovom priznavanju partizana i prihvatanja Tita kao ravnopravnog partnera, a određeni vojni krugovi politiku su prihvatali samo zbog discipline. Američki vojni

predstavnici u štabu Draže Mihailovića i dalje su davali četnicima podršku i obećavali da će ih podržati u njihovim vojnim planovima. U takvoj konstelaciji snaga koje nam nisu bile naklonjenje mogla su se očekivati svakakva iznenađenja. Prisustvo jakih njemačkih snaga na ovom prostoru moglo je da posluži kao povod ili kao izgovor da se engleske snage iskrcaju. Prostor južne Hercegovine predstavljao je neposredno zaleđe jadranske obale i bez toga ni sama obala nije mogla biti slobodna. Ovaj politički manevar je presudno uticao na to da smo bili zainteresovani da se što prije oslobodi ovaj prostor.

Bio je još jedan povod za takva naša shvatanja. Na prostoru sjeverne i južne Hercegovine okupljale su se značajne četničke grupacije sastavljene od istočnobosanskih, hercegovačkih i crnogorskih četnika pod komandom majora Lukačevića, što svakako nije bilo slučajno. Bili smo sigurni da su oni čvrsto povezani i da su u kontaktu sa Englezima u Dubrovniku. Isto tako, nije se moglo zanemariti ni prisustvo jakih ustaških i domobranskih formacija, a znalo se da Maček računa na neke planove sa zapadnim saveznicima, imajući namjeru da domobranstvo prihvati kao svoju oružanu formaciju. Poznati puč ustaških ministara Lorkovića i drugih govorio je da i ustaške glavešine kroje planove da zajedno sa Mačekom ili samostalno traže veze sa zapadnim silama jer je kraj rata bio sasvim izvjestan. Spajanje četnika sa Englezima i, eventualno, i vojnih snaga NDH, mogao je dovesti do novih komplikacija i do nesagledivih posljedica vojne i političke prirode. Sve su ovo bile realne i očigledne opasnosti. Zato se brza i efikasna likvidacija četničkih i vojnih formacija Nezavisne Države Hrvatske, nametala sa najvećom urgentnošću.

U ovom vremenu bio sam na čelu Odjeljenja zaštite naroda (OZN-a) u Bosni i Hercegovini i neposredno sam rukovodio radom ovih organa i jedinica KNOJ-a za likvidaciju neprijateljskih formacija. Sjećam se telegrama Vrhovnog štaba u kojima se insistiralo da se ovaj teren što prije očisti od neprijatelja i da je to prioritetan zadatak vojnih jedinica, organa OZN-e i Korpusa narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ-a). Na terenu je postojala neposredna koordinacija i mi smo dobijali dnevne informacije kako taj proces teče.

Smatrao sam za nužno da ukažem na ove momente usko vezane i za samu mostarsku operaciju, koji su, pored već iznesenih strateških vojnih ciljeva, iznijetih u referatima i diskusiji, imali bitnog uticaja na vrijeme i opseg ove vojne operacije. Njenim brzim i odličnim izvođenjem presječena su sva eventualna negativna kretanja o kojima sam govorio.

Želio bih, ovom prilikom, da skrenem vašu pažnju na još jednu stranu problema o kojem raspravljamo, a to se odnosi na određena iskustva i pouke iz narodnooslobodilačkog rata. Mislim da je to jedna od osnovnih namjera sazivača ovog skupa, pored jubilarnog karaktera sastanka.

Vi ste drugovi vojnici, iskusni ratnici i savremene školovane starješine naše armije i vas sigurno pretežno zanima vojna strana ovih bitaka, iskustva i pouka toga karaktera. To je razumljivo. Ta iskustva su, svakako, značajna jer se vojna doktrina od tada umnogome izmjenila. Danas u svijetu postoji novo naoružanje, a odatle

proističe i novi način vojevanja, ali izvjesna elementarna pravila kojih smo se mi pridržavali, svakako da nisu izgubila na svojoj aktuelnosti. Pri tome se mora imati u vidu da se naš narodnooslobodilački rat odvijao pod specifičnim uslovima za koje je teško pretpostaviti da se mogu ponoviti. Zato mislim da vojne pouke iz naših tadašnjih operacija imaju relativno ograničeno značenje.

No, postoje druga iskustva i pouke koje su trajnog karaktera i, rekao bih, važe za sve prilike i okolnosti. A to su iskustva do kojih smo došli u vlastitoj borbi, na kojima smo nekada zapinjali i to plaćali velikim žrtvama. Ovde mislim na političke uslove i pretpostavke pod kojima se narodnooslobodilačka borba vodila.

Prvi uslov svake oružane uspješne odbrambene borbe bio je i jeste da su njeni učesnici spremni da je vode zalažući pri tome vlastite živote tj. da postoji borbena spremnost oružanog sastava za borbu. Neposredno s tim je vezano i uslovljeno da tu borbu prihvata i podržava društvena sredina iz koje borci potiču i crpe snagu. Čovjek može svjesno voditi ili podržavati oružanu borbu samo ako potpuno razumije i prihvata njen cilj i svrhu i ako je uvjeren da za ostvarenje tog cilja nema drugog puta i mogućnosti. Ovo je prvi i neizbježni uslov za borbu koju vode potlačeni narodi ili klase za svoje oslobođenje ali, u osnovi, ti uslovi važe za svaki rat. Ni najvještije u taktičkom smislu vođena borba protiv nadmoćnog neprijatelja ne može biti uspješna ako pomenuti uslov nije ispunjen. Dakle, svijest, spremnost na žrtve i političko jedinstvo snaga koje vode borbu uslov su za njen uspjeh. U našoj zadnjoj etapi istorijske prekretnice, u 1941. godini, stekli smo dvije potvrde značaja tih uslova, jedna je u negativnom, a druga u pozitivnom smislu.

Negativnu potvrdu predstavlja poraz Jugoslavije u aprilskom ratu 1941. Uzroci poraza su prije svega političke prirode. Ne mogu se zanemariti ni vojni razlozi kao što su nedoraslost komandnog sastava, prije svega viših štabova, novim uslovima ratovanja, zastarjela vojna doktrina, neposjedovanje modernog naoružanja, a prije svega tenkova i aviona visokog kvaliteta, kao i potpuno odsustvo oklopnih i motorizovanih jedinica koje je imao protivnik. Ti nedostaci u naoružanju i opremi, kao i brojčana premoć neprijatelja, bili su razlozi neuspjeha frontalnog otpora. Tek mobilisane i samo puškama naoružane jedinice jugoslovenske vojske nisu mogle duže izdržati nadmoć vatre i čelika, ali nisu morale ni sramno kapitulirati i po izdajničkim naredbama generalštaba i drugih viših štabova predati se protivniku i dobrovoljno poći u ropstvo. Pod povoljnim političkim uslovima vojnički otpor bi sigurno bio mnogo jači i duži i rat bi se možda drugim sredstvima nastavio. Osnovni razlog katastrofalnog poraza bio je u nepostojanju političkih preduslova za odbrambeni rat i u nespremnosti na borbu i žrtve. Ako je ogromna većina ljudi u državi bila nezadovoljna postojećim stanjem, ako se pripadnici svih nacionalnosti nisu osjećali ravnopravnim, ako državu nisu osjećali kao uslov slobodnog i zadovoljnog života, kako su onda ti ljudi mogli biti spremni da polože svoje živote za njenu odbranu? U tome su osnovni razlozi aprilskog poraza.

Nasuprot tome naša narodnooslobodilačka borba predstavlja pozitivan primjer. Oružanu borbu protiv okupatora i kvislinga povela je malobrojna politička avangarda — Komunistička partija, ali

se okvir oružane borbe brzo širio i jačao i dobijao sve brojnije pristalice. Čak i oni koji su u početku ustanka sumnjičavo stajali po strani ili ispoljavali otvoreno nepovjerenje prema ustanku, vremenom su se sve više uvjeravali u opravdanost oružane borbe i u nju se uključivali. To se događalo radi toga što su ljudima bili poznati ciljevi oružane borbe i što su u svemu tome mogli naći svoje interese i najširi slojevi naroda i sve nacionalnosti u Jugoslaviji. Naša snaga je bila u tome da nismo »čekali«, kao četnici, da nas drugi oslobode a dotle da služimo kao robovi ili da budemo sluge okupatora — nego smo ljudima otvoreno govorili da je časnije položiti živote u otvorenoj borbi nego umirati kukavički pod okupatorskom čizmom. Govorili smo da slobodu i nezavisnost možemo obezbediti samo vlastitom borbom, a ne čekati milost od drugih. Te iskrene i poštene riječi koje su pozivale na žrtve pokazale su se jačim od svih kuknjava i straha. No, pri tome smo vodili računa da ne prejudiciramo završetak rata niti smo masama nametali socijalističke ciljeve oružane borbe. Te ciljeve nismo krili i svjesno smo ih propagirali, ali ne kao uslov za prihvatanje borbe nego kao slobodno opredjeljenje. Nismo prejudicirali ni karakter buduće države — kraljevine ili republike, nego smo to prepuštali volji većine stanovništva. Bilo je organizacija ili širih područja na kojima se nisu pridržavali ovih principa, pa smo tamo trpjeli ozbiljnije štete, kakav je npr. bio slučaj »lijevih grešaka« u Hercegovini.

Naravno da mi nismo sjedili skrštenih ruku što se tiče naših konačnih ciljeva, niti prepuštali da do njih dođe na spontani način. Iznosili smo otvoreno naše ideje i obrazlagali ih, objašnjavali nenarodni karakter vlasti u staroj državi, objašnjavali karakter buržoaskog poretka, odlučno se borili za ravnopravnost naroda i narodnosti, a isto tako čvrsto se zalagali za bratstvo i jedinstvo i dokazivali nužnost izgradnje buduće zajedničke državne zajednice. Praktičnim radom narodnih odbora pokazivali smo kakva treba da bude buduća vlast. Takav idejno-propagandni rad, bez pritisaka i demagogije, davao je rezultate i svakodnevno se povećavao broj onih koji su naš program usvajali. Što je više rasla svijest o boljem društvu sutra, to se povećavala hrabrost i požrtvovanost naših boraca da se to i ostvari.

Naše iskustvo takođe govori da je za vođenje oslobodilačke borbe potrebna vodeća snaga društva dovoljno autoritativna u masama, a idejno snažna da može otvoriti perspektivu razvoja i predvidjeti pravce i sredstva da se do postavljenog cilja dođe. Takva vodeća snaga bila je Komunistička partija koja je svoj ugled i autoritet stekla u dugogodišnjoj borbi za interese najviših masa, a prije svega radničke klase i radnog seljaštva. To objašnjava da je ona iz duboke ilegale, tako reći preko noći, prerasla u moćnu političku snagu već u prvim mjesecima narodnooslobodilačke borbe. Postojanje autoritativne vodeće snage nameće se u svim prilikama i uslovima. Ako takva snaga postoji i ako ona dosledno sprovodi politiku razumijevanja i prihvatljivu širim masama ona je u stanju da nađe izlaz i u najkomplikovanijim prilikama.

Podsjetiću vas ovdje na nama dobro poznate događaje u Hercegovini. U prvim godinama okupacije, u 1941. i 1942. mi smo imali

velike podjele među stanovništvom na nacionalnoj i vjerskoj osnovi. Ustaše su vršile užasne pokolje srpskog stanovništva. Zatim je došao spontan otpor srpskog naroda koji je prijetio da se pretvori u revanšizam i koji se manifestovao u zločinima srpskih nacionalista i šovinista nad Muslimanima i Hrvatima. Tu opasnost prekinuo je junski ustanak u Hercegovini, kao i veliki samoprijegorni politički rad komunista sa narodom. Sjećam se da tada nije bilo jednostavno niti bez rizika kretati se i djelovati ni komunistima Muslimanima i Hrvatima među ogorčenim srpskim stanovništvom kome su ustaše nanijele najteža nedjela. U 1942. godini imali smo u Hercegovini strahovladu četnika koji su se krvavo obračunavali sa partizanskim porodicama, a produžili su sa zločinima i prema Muslimanima i Hrvatima. Kakav se mogao očekivati kraj i izlaz iz svega toga kada smo stajali pred brdima leševa i potocima ljudske krvi, pred opustošenom imovinom i popaljenim domovima. Izgledalo je da predstoji samo istrebljivački međusobni rat i pretvaranje Hercegovine u ničiju zemlju. Nasuprot toj zlosutnoj sudbini mi smo u 1944. godinu ušli sa velikim vojničkim pobjedama, ponovo uspostavili teško poremećeno međusobno povjerenje među pripadnicima različite nacionalnosti i vjere. Naše jedinice koje su oslobađale Mostar i Hercegovinu imale su uveliko izmjenjen nacionalni sastav. Među borcima i komandnim kadrom nalazili su se tada pripadnici sva tri naroda koji su se jednakom hrabrošću i uvjerenjem borili protiv okupatora, ustaša i četnika. Do toga se moglo doći samo upornim radom u redovima boraca i u najširim masama, principijelnom politikom i praksom u životu naših borbenih jedinica, u radu narodnih odbora, u stvaranju zajedničkih masovnih organizacija na terenu — Narodnog fronta, organizacije žena i omladine.

Na sve to podsjećam danas da bih ispoljio svoje čvrsto uvjerenje da u pripremama zemlje za odbranu tekovina revolucije moramo voditi računa o dva faktora: prvo, o neprekidnom građenju povjerenja naroda u postojeći sistem i povjerenja u vodeću snagu društva, i drugo, o izgrađivanju i snaženju Armije i drugih oblika oružane borbe (samozaštite, narodne odbrane i sl.). Samo ako se ta dva faktora ravnomjerno izgrađuju i dopunjavaju mi možemo biti sigurni u našu slobodu i nezavisnost.

U vezi sa svim ovim dozvolite mi da izrazim određenu zabrinutost u odnosu na krizu u kojoj živimo. Nisu toliko zabrinjavajuće same materijalne nevolje, iako su i one veoma izražene, jer mi imamo mogućnosti da ih prebrodimo i savladamo. Mnogo više zabrinjavaju političke slabosti i negativnosti koje nas prate već nekoliko godina. Ozbiljne slabosti se ispoljavaju i u samom Savezu komunista. Postoje prijetnje njegovom jedinstvu. Ispoljavaju se zagovornici takvih promjena u Savezu komunista koje bi značile slabljenje njegovog organizacionog i političkog jedinstva. Te snage zagovaraju pretvaranje naše čvrste revolucionarne organizacije u neku razlabavljenu federaciju. Kakve opasnosti to nosi u budućnosti nije teško zamisliti. Sadašnja neefikasnost Saveza komunista velikim dijelom je posljedica tih negativnih faktora. Neću nabrajati sve oblike u kojima se neefikasnost Saveza komunista ispoljava jer to nije potrebno, a svi se svakodnevno sa tom pojavom susrećemo u životu.

Svjedoci smo isto tako da sve češće i sve drskije dižu glavu oni koji teže dezintegraciji našeg društva i državne zajednice. Na žalost, među njima se ponekad nalaze i komunisti, zapravo članovi Saveza komunista, a ne komunisti. To služi kao oslonac i podrška najgorim nacionalističkim elementima svih boja i oznaka koje vrše destruktivnu djelatnost u svim oblastima društvenog života: u ekonomici, kulturi, političkim organizacijama i društvima građana, u literaturi i sredstvima informisanja. Klerikalni elementi takođe nastupaju ofanzivno i sve se više povezuju i identifikuju sa nacionalistima. Drugim riječima, kao da su preko noći oživjele sve aveti prošlosti koje smo potukli u ratu i revoluciji.

Doduše, mi nikada nismo živjeli u iluziji da su te aveti definitivno nestale i da se ne mogu vratiti. To smo stalno govorili i sami sebe upozoravali ali, izgleda, da smo se ipak uspavali. Realno cijeneći buđenje aveti ne predstavlja nikakvo čudo, to je zakon dijalektike. Tamo gdje smo zatajili mi, pojavljuju se oni da nas nadomjeste.

Kada mi komunisti zatajimo, kada se opustimo, ne činimo ono što se od nas očekuje, kada nas zahvati birokratska rđa i samovolja, kada se ne borimo protiv negativnih pojava, kada se predajemo vlastitom lagodnom životu, kada gubimo odgovornost pred narodom i gubimo najuže veze sa masama, kada nam oslabi smisao i sposobnost da osjetimo prave interese i raspoloženja običnih ljudi, kada smo gluvi i na zloupotrebe i privilegije, na socijalno raslojavanje i na bogaćenje bez rada — u takvim prilikama mi gubimo svojstvo društvenog predvodnika i stvaramo idealan prostor za protivnike. Pri tome ne smijemo nikada zaboraviti da te unutarnje neprijatelje našeg socijalističkog poretka i društvenog sistema podupiru spoljne snage kontrarevolucije koje zajedno priželjkuju našu katostrofu. Našim unutarnjim slabostima i neuspjesima prikriveno se raduju i oni koji nikako ne mogu da se pomire sa našim samostalnim putem razvoja i sa našom državnom samostalnošću i nezavisnošću. Kada ovo govorim ne želim da širim paniku i pozivam na uzbunu, ali mislim da bi nam dobro bilo da se otreznimo.

Oprostite mi što sam izašao iz okvira teme današnjeg skupa, ali mi se čini da nije suvišno da podsjetim i na ovakva razmišljanja.

Djelovanje Komunističke partije Jugoslavije, organa narodne vlasti i drugih subjekata revolucije na širem prostoru Mostara u mostarskoj operaciji

Ivo Jerkić[1]

U posljednjih nekoliko godina pojačan je organizovani rad na prikupljanju memoarske građe i sjećanja učesnika NOR-a u čitavoj Hercegovini. Štampano je više publikacija, monografija ratnih jedinica, članaka i nekoliko zbornika sjećanja, a sve će to doprinijeti da se potpuno obradi narodnooslobodilačka borba u Hercegovini.

Ovaj »okrugli sto« o mostarskoj operaciji, pored osnovne namjene — da doprinese potpunijem osvjetljavanju tog značajnog događaja, prilika je da se osvrnemo i na rad KP i drugih organizovanih snaga revolucije u okupiranom Mostaru neposredno pred izvođenje i u toku mostarske operacije.

Da bi se govorilo o aktivnosti organizovanih unutarnjih snaga u Mostaru mora se nešto reći i o stanju u cijeloj Hercegovini koje je prethodilo operaciji za oslobođenje Mostara i, u okviru toga, o doprinosu Mostara narodnooslobodilačkoj borbi u toku narodnooslobodilačkog rata.

Odluka Vrhovnog štaba NOVJ da se 10. hercegovačka NOU brigada, poslije bitke na Sutjesci, juna 1943, vrati u Hercegovinu bila je veoma značajna za dalji razvoj narodnooslobodilačke borbe u Hercegovini.

Novembra 1943. održano je partijsko savjetovanje u Davidovićima, na kojem su istaknuti vojnički uspjesi 10. hercegovačke brigade (jedanaest bataljona) u razbijanju četnika i okupatorskih jedinica. Istovremeno, ocijenjeno je da, i pored uspjeha u razvoju, organizovanost u KP, SKOJ-u i drugim društveno-političkim organizacijama na terenu Hercegovine u izvjesnom smislu zaostaje za tim vojničkim uspjesima.

U to vrijeme obavljane su pripreme da 10. hercegovačka brigada preraste u diviziju. Naime, Vrhovni štab NOVJ izdao je 16. novembra naredbu o formiranju 29. udarne divizije, a naredba je izvršena 22. novembra u oslobođenom Gacku.

Pored razvoja KP, koja je već tada djelovala preko dva okružna komiteta i u većem dijelu srezova preko sreskih komiteta, formirani su općinski komiteti i partijske ćelije.

[1] Sekretar Mjesnog komiteta KPJ Mostara.

Krajem 1943. godine u Hercegovini je djelovao privremeni oblasni narodnooslobodilački odbor; formiran je i inicijativni oblasni odbor USAOJ-a, a u Crkvicama je formiran oblasni odbor antifašističkog fronta žena.

Pojačani rad partijskih organizacija i širenje narodnooslobodilačkog pokreta znatno su doprinosili jačanju vojnih jedinica, a uspjesi 29. divizije uticali su na jačanje pokreta.

Od septembra do decembra 1944. ojačane snage 29. divizije oslobodile su gotovo cijelu teritoriju Hercegovine, a u sadejstvu sa dalmatinskim jedinicama učestvovale su u oslobođenju primorskog pojasa (Herceg-Novi — Dubrovnik). U tim operacijama, pored oslobođenja najvećeg dijela Hercegovine, dobijena je značajna bitka u razbijanju četničke grupacije koja se kretala ka moru, gdje je očekivala iskrcavanje saveznika.

U tom periodu organizovano se radilo na učvršćivanju i omasovljenju KP. Početkom 1945. godine na terenu Hercegovine i u vojsci djelovale su 274 partijske ćelije, sa više od 2.400 članova Partije i kandidata. U svim srezovima djelovali su sreski komiteti vezani za okružne komitete za sjevernu i južnu Hercegovinu. Osim okružnog komiteta, na području zapadne Hercegovine djelovao je i jedan sreski komitet (Ljubuški) i sresko partijsko opunomoćstvo (Posušje). Pred oslobođenje Mostara na tom području je bilo jedanaest ćelija i četiri općinska povjereništva, sa 73 člana KPJ. To je bio veliki napredak u razvoju KP u odnosu na prednašnje stanje na tom području. Međutim, bilo je to nedovoljno za značajnije vezivanje snaga za narodnooslobodilački pokret. Međutim, ustaška vlast se u tome narodu kompromitovala. Bila je to banda ubica i koljača, pa i nije mogla pridobiti nove snage u svoje redove. Njemačko-ustaški ispad iz Mostara »BURA«, krajem januara 1945, pored njemačkih vojnih ciljeva, bio je ustaški pokušaj da se zaustavi sve masovnije vezivanje naroda toga kraja za narodnooslobodilačku borbu. Znatan uticaj KPJ na granična sela ostvarivan je preko Dalmacije, a Oblasni komitet KPJ za Hercegovinu uspostavljao je određene veze sa tim područjem. Istovremeno, ustaše su sprovodile teror nad muslimanskim i hrvatskim življem koji nije odobravao njihovu politiku i postupke.

Još jula 1942. godine veliki župan je u izvještaju o prilikama u Mostaru pisao: »U Mostaru su nesnosne političke prilike, Mostar je, općenito rečeno, vulkan kome je dosta sitna iskra, pa da se upali. Grad je zaražen komunizmom i zahvatio je najniži sloj pučstva«.

Veliki župan ili nije znao, ili nije htio da zna da iza tih »nesnosnih političkih prilika« u Mostaru stoji čvrsta, odlučna i na akcije spremna KP sa razvijenom organizacijom narodnooslobodilačkog pokreta. U toku 1943. i 1944. godine iz grada je masovno odlazila omladina i građani u jedinice Narodnooslobodilačke vojske, među kojima je bilo i članova KP, a naročito SKOJ-a, tako da je poslije izlaska članova Mjesnog komiteta, krajem 1944. godine, u gradu ostalo svega 18 članova Partije za obavljanje najnužnijih poslova.

U gradu je djelovala veoma razuđena ilegalna organizacija, koja je pokrivala cijeli grad svim organizovanim oblicima koji su se razvijali i na oslobođenoj teritoriji. Cjelokupna organizacija je imala

jasno utvrđene zadatke, čijim je izvršavanjem dala puni doprinos pobjedi u mostarskoj operaciji.

Tokom narodnooslobodilačkog rata u Mostaru je neprekidno djelovala organizacija KPJ sa Mjesnim komitetom na čelu. Bez obzira na teror okupatora i njegovih slugu, progone, hapšenja i ubijanja, partijska organizacija u gradu stalno se obnavljala, održavala kontinuitet u svom radu i neprekidno mobilisala veliki broj aktivista na zadacima vezanim za narodnooslobodilački pokret.

Prema podacima, iz Mostara su u toku rata u vojne jedinice otišla 2.272 boraca. Na raznim poslovima ilegalnog rada učestvovalo je u toku rata oko 6.000 građana, a više od 340 građana internirano je ili deportovano.

U svom radu mostarska partijska organizacija održavala je gotovo stalnu vezu sa Oblasnim komitetom, Oblasnim povjereništvom, Pokrajinskim komitetom, 29. divizijom i drugim snagama narodnooslobodilačkog pokreta. U okupiranom Mostaru, u složenim ilegalnim uslovima, boravili su: član Vrhovnog štaba, članovi Pokrajinskog komiteta i članovi Oblasnog komiteta, preko kojih je mostarskoj organizaciji pružana neposredna pomoć.

Mostarska organizacija je shvatila kao svoj osnovni zadatak organizovanje i pomoć oružanoj borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Neki borci iz grada upućeni su u istočnu Hercegovinu, gdje su sa ustaničkim snagama učestvovali u borbi. Odlukom Oblasnog komiteta, početkom septembra 1941, na širem prostoru Boraka, Blaca i Zijemalja formiran je Konjički bataljon. Osi mznatnog broja drugarica i drugova iz Mostara, u tom bataljonu učestvovali su komunisti i simpatizeri sa područja Konjica, Jablanice i Ljubuškog. U bataljonu je bila i jedna četa borae aiz istočne Hercegovine. Od 500 boraca toga bataljona, sve do četničkog puča, juna 1942, bilo je 250 Mostaraca. Po ulasku u 10. hercegovačku brigadu Mostarski bataljon, sa ostalim bataljonima brigade, nastavio je borbu, prilikom zauzimanja Žepča, a pohvalio ga je Vrhovni štab NOVJ. Zajedno sa bataljonima 1. dalmatinske i 5. crnogorske brigade razbio je neprijateljsku odbranu Prozora. U toku cele neprijateljske ofanzive, vodeći teške borbe, Mostarski bataljon je po planinama i kanjonima Crne Gore i Hercegovine izgubio oko 90 boraca. Probijajući se kroz njemačke položaje, oko 85 preživjelih i do kraja iznemoglih boraca, u grupama i pojedinačno ušlo je u Mostar. Nakon ilegalnog boravka, od 10 do 45 dana, u gradu koji ih je primio kao svoje borce, oporavljeni su se vratili na područje nekadašnjeg Konjičkog bataljona, gdje je formiran Mostarski odred, u čijem su sastavu bili Konjički i Mostarski bataljon. Nakon neprijateljske ofanzive odred je napustio taj teren, a od boraca koji su stigli u prozorski kraj formirao se Mostarski batlajon, koji je ušao u sastav 13. hercegovačke brigade.

U toku rata mostarska partijska organizacija održavala je vezu sa Mostarskim bataljonom, u koji su upućivani novi borci. Bilo je više kanala kojima su iz Mostara izlazili na slobodnu teritoriju, a hrabri mostarski kuriri provodili su grupe boraca, ili »odrede«, kako su ih u Mostaru tada zvali, prolazeći kroz brojne neprijateljske položaje.

Ivo Jerkić, govori na »okruglom stolu« o mostarskoj peraciji.

Za partijsku organizaciju u Mostaru karakteristično je da je bila malobrojna, čak je ocenjivana i kao sektaška. Uprkos tome, sve vrijeme rata djelovale su partijske ćelije na željeznici, u rudniku i tvornici duhana. To je mostarskoj organizaciji davalo obilježje radničke organizacije. Na tradicijama legalnih oblika djelovanja prije rata, kao što su: sindikat, društvo Abrašević, sportsko društvo Velež, Muslimanska narodna biblioteka i dr., nastavljen je rad i razvijani novi oblici pokreta u toku rata. Početkom ustanka veliki broj članova partije i SKOJ-a otišao je iz Mostara u narodnooslobodilačku borbu, tako da je u gradu radilo prosečno između 20 i 30, dok se skojevska organizacija obnavljala brže.

Za mostarsku ilegalnu organizaciju, u cjelini, može se reći da je bila prilagodljiva trenutnim situacijama i zadacima. Njenu osnovu činili su aktivi po ulicama i kvartovima, zasnovani na tradicijama Crvene pomoći. Ti aktivi, koji su nazivani i odborima ili tehničkim odborima, obavljali su razne poslove. Preko njih se prikupljala i pomoć u odjeći, obući, hrani, pribavljano oružje, lijekovi, novac i dr. za jedinice NOVJ, a dijelom se ta pomoć koristila i za pomaganje porodicama boraca narodnooslobodilačkog rata. Ti odbori su bili povezani, preko kvartovskih odbora, sa gradskim odborom za tehničku pomoć, koji je djelovao pod rukovodstvom Mjesnog komiteta KP. Razvijeni su bili i drugi oblici saradnje. Još 1941. godine formirani su odbori preko kojih se uticalo i na pridobijanje građana za narodnooslobodilačku borbu. Radi lakšeg povezivanja sa masama takvi odbori su formirani među Muslimanima, Srbima i Hrvatima da bi se na nivou grada od njihovih predstavnika formirao gradski odbor, koji će se poslije podijeliti na Narodni odbor grada i narodni odbor

NOF-a u gradu. Na oblasnoj skupštini u Gacku, septembra 1944, učestvovali su i delegati iz okupiranog Mostara. Veoma živa aktivnost je bila razvijena oko organizovanja omladinske organizacije USAOJ. Formiran je i gradski odbor antifašističkog fronta žena. Osim toga, bilo je i više specifičnih organizacija, kao što su: aktiv među žandarmima, od kojih je jedan broj otišao u Narodnooslobodilačku vojsku. I u domobranskim jedinicama postojali su razni oblici povezivanja. Organizovano se djelovalo i u poluvojničkoj organizaciji TOT, koja je bila brojna, a radila je na eksploataciju boksita. Marta 1943. raspisan je zajam, i za svega nekoliko dana pribrano je više od 20 miliona kuna. Iz Mostara je izašla na slobodnu teritoriju kompletna glazba. Na svim tim poslovima bilo je angažovano mnogo ilegalnih radnika koji nisu bili formalno primljeni u KP, a radili su i djelovali kao članovi Partije.

Da bi ukupni aktiv koji je djelovao u gradu bio što bolje informisan, a time i osposobljavan za političko propagandnu ulogu, korišteni su brojni izvori informacija. Prije svega, slušale su se savezničke radio-stanice i Slobodna Jugoslavija, a korišteni su i razni materijali do kojih je dolazio Mjesni komitet. Širenjem slobodne teritorije i štampanjem raznih materijala, a naročito u toku zasjedanja ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a, preko veza su u grad stizali i ti materijali.

Još prije rata u Mostaru je formirana tehnika Mjesnog komiteta, u kojoj su se štampali i umnožavali razni materijali. Mjesni komitet Partije izdavao je sve vrijeme rata svoj nedjeljni bilten, štampan u toj tehnici, koja je odoljevala provalama i radila neprekidno u toku rata zahvaljujući, pored ostalog, i načinu njenog organizovanja. Osnovna karakteristika te organizacije bila je pokidanost veza unazad.

Razvoj Partije i narodnooslobodilačkog pokreta u Hercegovini postavio je Oblasnom komitetu i zahtjev za širim propagandnim djelovanjem. Za taj posao bila je potrebna i tehnika, pa je Oblasni komitet zatražio od Mjesnog komiteta da na oslobođenu teritoriju uputi druga koji je radio u tehnici i dio tehnike. Mjesni komitet je taj problem riješio tako što je u dobro pripremljenoj akciji iznesen roto-aparat iz zgrade u kojoj je bilo smješteno Sresko načelstvo i policija, a pošto je u porodici kod koje je bila smještena tehnika bilo osposobljenih snaga, nastavljen je rad pod rukovodstvom Mjesnog komiteta.

Još u četvrtoj ofanzivi Italijani su, bojeći se da naše snage ne uđu u Mostar, pripremili mostove za rušenje. Tada je jedna grupa drugova, među kojima je bilo i domobrana, počela ozbiljno da razmišlja i stvara organizaciju koja bi mogla da zaštiti mostove od rušenja. Efikasno djelovanje te grupe i hrabrost pojedinaca osujetili su tu namjeru uklanjanjem eksploziva koji je bio postavljen na mostove.

Polovinom 1944. godine u Mostar su došli drugovi koji su bili zaduženi da u okupiranom gradu organizuju ilegalno odjeljenje, OZN-e. Mjesni komitet je, po nalogu Oblasnog komiteta, izdvojio određeni broj članova Partije i drugih aktivista za rad u OZN-a, pa je dio poslova kojima se do tada bavio Mjesni komitet preuzela ta

organizacija. Značajan je bio brz prodor te organizacije u domobranske jedinice, sve do visokih oficira.

U neposrednim pripremama za oslobođenje Mostara, i još ranije, osposobljavane su osnovne ilegalne organizacije po ulicama i kvartovima. Zadatak tih vojnih i oružanih grupa bio je da onemoguće neprijatelja u njegovom povlačenju, a posebno u sprečavanju rušenja objekata i represalija nad stanovništvom. U sadejstvu sa našim snagama koje su oslobađale grad, trebalo je i onemogućiti neprijatelja da se nekažnejno povuče. Takva organizacija je već sadržala elemente opštenarodne odbrane, teritorijalne odbrane, samozaštite i civilne zaštite. Dakle, bila je to organizacija koja je u toku rata pokazivala izuzetnu sposobnost za prilagođavanje uslovima u kojima je djelovala i koje joj je diktirala operacija za oslobođenje Mostara.

Građani Mostara su sa oduševljenjem dočekali svoje oslobođenje za koje se većina borila sve vrijeme rata. Nekoliko dana nakon oslobođenja Mostara, dok su još bile na okupu jedinice koje su ga oslobodile, u centru Mostara priređena je vojna parada u kojoj su učestvovale vojne jedinice 8. korpusa i 29. divizije. Ta parada je veoma ilpresivno djelovala na građane Mostara, a naročito interesovanje izazvala je kod omladine i podstakla mnoge da stupe u te jedinice. Pozitivno je uticala i na one koji su se još kolebali. Tom prilikom, prema nekim procjenama, više od 500 boraca iz Mostara stupilo je u jedinice NOVJ. Na primer, samo u 12. dalmatinsku brigadu stupilo je 200 boraca.

Tako ojačane snage 8. korpusa i 29. udarne divizije krenule su u pobjedonosne operacije za konačno oslobođenje naše zemlje.

Neka značajnija obilježja mostarske operacije

General-pukovnik **Milan Bjelogrlić**

Mostarska operacija pripada kategoriji napadnih operacija, koje su krupni operativni i operativno-strategijski sastavi Narodnooslobodilačke vojske izvodili širom našeg ratišta u drugoj polovini 1944. i prvih mjeseci 1945. godine. Takvih operacija, kao što je poznato, bilo je desetak. Svaka od njih ima svoje osobeno mjesto i specifična obilježja u ratnoj praksi i vojnoj teoriji narodnooslobodilačkog rata. Može se reći da je za sve zajedničko slijedeće: (1) njihovim uspješnim izvođenjem konačno su oslobađani prostrani dijelovi jugoslovenske teritorije (čime je ostvarivan i najkrupniji strategijski cilj rata i revolucije — uništenje okupatora i njegovih saveznika, i trajno, definitivno oslobođenje zemlje; i (2) istovremeno, uspjehom u tim operacijama ubrzano su stvarani svi bitni politički, vojni i materijalni preduslovi za formiranje armija kao najviših operativno-strategijskih grupacija, sposobnih za izvođenje najsloženijeg i najvišeg oblika borbenih dejstava — završne napadne operacije strategijskog značaja. Tu operciju za konačno oslobođenje zemlje uspješno su izvele naše četiri armije, zajedno sa snagama Mornarice NOVJ (Jugoslovenske mornarice) i Vazduhoplovstva NOVJ (Vazduhoplovstva Jugoslovenske armije), kao i brojnim partizanskim jedinicama.

Sve napadne operacije jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (Jugoslovenske armije) u poslijednjoj ratnoj godini (kao uostalom i u toku cijelog rata) izvođene su na osnovu jedinstvenog straitegijskog koncepta i ideje druga Tita, kao vrhovnog komandanta oružanih snaga i prve ličnosti revolucije, i bile su u funkciji realizovanja osnovnih političkih i vojnih ciljeva narodnooslobodilačke borbe. Neke od njih su u tom pogledu imale izuzetno zapaženo mjesto i ulogu.

— Prodor Operativne grupe divizija (Druge proleterske, Pete krajiške i Sedamnaeste istočnobosanske) i jedinica Prvog proleterskog i Dvanaestog udarnog korpusa u Srbiji, u razdoblju kraj jula — početak septembra 1944. godine, čime je započeta realizacija strategijske ideje druga Tita o pomjeranju težišta oružane borbe na istočni dio jugoslovenskog ratišta, gdje su već dejstvovala četiri korpusa (Trinaesti i Četrnaesti u istočnoj Srbiji, a Petnaesti i Šesnaesti u Makedoniji), što je bilo od neprocjenjivog političkog i vojnog značaja.

— Napadna operacija Prve armijske grupe (jačine devet divizija), u sadejstvu sa jedinicama Crvene armije, u septembru i oktobru 1944. godine, radi oslobađanja Šumadije i Beograda i prenošenja operacija sjeverno od r. Save.

Učesnici »okruglog stola« o mostarskoj operaciji pažljivo prate raspravu

— Serija uspješno izvedenih napadnih operacija u zapadnim i središnjim dijelovima zemlje: kninska (od 26. 10. do 9. 12. 1944), Mostarska (od 6. do 15. 2. 1945, sarajevska (od 28. 3. do 12. 4. 1945) i druge, kojima je iz osnova uzdrman i poremećen cjelokupni njemački strategijski front u Jugoslaviji, i to upravo na njegovom najosjetljivijem južnom krilu, kojim je trebalo da se povlači snažna Gruga armija »E« iz Grčke.

•

Nakon oslobođenja Dalmacije, uspješno izvedene kninske operacije i razbijanja neprijateljevih snaga u većem dijelu Hercegovine, prema svim opeativrno-strategijskim procjenama neretvanski operacijski pravac, kao i cjelokupni operativni prostor južne Dalmacije i Hercegovine, bili su posebno značajni za dalja dejstva u okviru opšteg plana za definitivno oslobođenje zemlje, a posebno u vezi sa eventualnim izvlačenjem nemačke Grupe armija »E« iz Srbije i Crne Gore na sjever. Zbog toga je i direktrisa dejstva snaga angažovanih u mostarskoj operaciji bila usmjerena osnovnim pravcem jug — sjever, jer je to bio najkraći pravac kojim se sa jadranske obale izbijalo u širi rejon Sarajeva, gdje se nešto kasnije odigrala još jedna velika bitka, uz učešće naša tri korpusa — sarajevska operacija. Širina tog operacijskog pravca omogućila je, doduše na specifičan način, angažovanje vrlo krupnog operativnog sas-

tava sve do Bijelog Polja i ulaska u kanjon Neretve, što je bilo od izuzetnog značaja za realiziranje daljih operativnih planova i zadataka.

Gotovo na svim pravcima u toku operacije neprijatelj je prilikom povlačenja vršio masovna zaprečavanja — rušio je za sobom sve mostoveo d Metkovića do Konjica i razarao željezničke pruge, što se vjerovatno moglo spriječiti (bar djelimično) da su naše snage u njegovoj pozadini bile aktivnije i da je efikasnije organizovano paralelno gonjenje od Mostara do Ivan-planine. Uostalom, to je dokazao i primjer Mostara, u kojem su pripadnici narodnooslobodilačkog pokreta (predvođeni članovima Partije i SKOJ-a) u sadejstvu sa jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije koje su napadale sa fronta, uspjeli da spriječe rušenje već pripremljenih (miniranih) objekata: mostova, rudnika, željezničke stanice i dr. Stečena iskustva u tom pogledu zaslužuju pažljivije i studioznije izučavanje (pa i uopštavanje), jer mogu biti od interesa i za našu suvremenu strategiju i ratnu doktrinu, posebno kada je riječ o pripremanju gradova i većih urbanih centara za opštenarodni odbrambeni rat.

Upornost kojom su branili Široki Brijeg, Nevesinje, Mostar i Ivan-planinu, kao i desetine utvrđenih objekata u širem i užem rejonu borbenih dejstava — najpouzdaniji je indikator značaja koji su njemačke i kvislinške komande i oficiri pridavali neretvanskom operacijskom pravcu i odbrani šireg prostora Sarajeva. Neprijatelj se tako uporno branio da je čak žrtvovao i pojedine kompletne jedinice i posade, a njihovi komandanti izvršili su samoubistva. Za takvu upornu odbranu bilo je više razloga, ali je za njemačku Vrhovnu komandu i Komandu jugoistoka jedan, vjerovatno, bio najznačajniji. Kada su sredinom januara 1945. godine zaštitničke trupe Grupe armija »E« kod Višegrada prešle r. Drinu, operativni značaj Mostara i cijelog neretvljajnskog pravca kao isturenog bastiona za odbranu njemačke linije »Grün« postao je do te mjere naglašen da su sve njemačke komande bile obavezane da ga brane »do posljednjeg čovjeka«. U protivnom, postojala je realna opasnost od brzog izbijanja naših jedinica u dolinu r. Bosne, čime bi bilo dovedeno u pitanje odstupanje i povlačenje izuzetno snažne i brojne njemačke grupacije sa juga, pogotovo zbog malog broja komunikacija i izrazito nepovoljnog topografskog sastava zemljišta. Na tu činejnicu računalo se i u našoj i u neprijateljevoj procjeni situacije, pa je u skladu s tim i »utkana« u našu osnovnu zamisao izvođenja operacije. Štab Osmog korpusa, kao i svi štabovi divizija i brigada, znali su veoma dobro da od brzine izvođenja i uspjeha mostarske operacije zavisi ne samo konačno oslobođenje Hercegovine već i dalji razvoj operacija u središnjim dijelovima zemlje, a još više — izvođenje završnih operacija za konačno oslobođenje. To mostarskoj operaciji daje posebnu »specifičnu težinu« koju, katkada, dovoljno ne uočavamo. Pri tome, ne smije se gubiti iz vida i činjenica da je nakon uspješno izvedenih operacija za oslobođenje Dalmacije, Hercegovine, kao i kninske i mostarske operacije, nastala kvalitativno nova vojna i politička situacija u zapadnim dijelovima zemlje koja je omogućila formiranje nove, Četvrte armije i okretanje fronta ka Lici, sjevernim krajevima zemlje, Trstu i dolini Soče.

Prema kriterijumima teorije ratne vještine, mostarska operacija je imala gotovo sva bitna obilježja savremene napadne operacije armijskog nivoa, kakve su izvođene u drugom svjetskom ratu. To potvrđuju slijedeće činjenice:

1) mostarska operacija je imala jedinstven cilj, a komandovanje svim snagama u zoni operacije bilo je u cjelini objedinjeno;

2) kao i u svim savremenim napadnim operacijama, tako je i u mostarskoj postojala sasvim određena operacijska zona u kojoj je bilo nekoliko napadnih pravaca i više objekata operativnog značaja;

3) vrijeme trajanja operacije, njen početak i kraj, precizno su određeni i regulisani, što znači da i na osnovu tog kriterijuma ona ima karakter operacije armijskog nivoa;

4) za izvođenje operacije angažovane su i koncentrisane veoma respektivne snage: četiri divizije, tenkovska brigada, artiljerijska brigada, brojne pozadinske jedinice i ustanove — ukupno preko 44.000 boraca, ne računajući organizovane snage naroda iza fronta neprijatelja, čiji je učinak također bio značajan.

Sličnost mostarske operacije sa mnogim armijskim operacijama tog vremena, ogleda se i u ukupnim angažovanim snagama, a posebno u strukturi tih snaga. Uz pješadiju, kao osnovnu snagu, bile su angažovane i jedinice gotovo svih rodova i vidova, s tim što su udarnu snagu činili tenkovi i artiljerija;

5) mostarska operacija je imala intervidovsko obilježje, jer su dejstva jedinica kopnene vojske snažno i aktivno podržavale i avio-jedinice — dvije eskadrile lovaca — bombardera (Prva i Druga lovačka eskadrila NOVJ) sa aerodroma na Visu, dok je Mornarica NOVJ uspjehu u toj operaciji, također, dala značajan doprinos, omogućivši brzo i pravovremeno prikupljanje, a zatim snabdijevanje snaga Osmog korpusa;

6) jedinicama Osmog korpusa, koje su borbena dejstva izvodile u zahvatu fronta, sadejstvovale su i brojne snage narodnooslobodilačkog pokreta u dubini rasporeda neprijatelja, posebno u gradovima. Naročito intenzivna bila je aktivnost partijske i skojevske organizacije u Mostaru, koje su i u uslovima najveće ilegalnosti ostvarivale izuzetno snažan uticaj na stanovništvo, i čiji je efekat političkog i drugog djelovanja (obavještajnog, ekonomskog, sanitetskog) bio od dragocjenog značaja u toku izvođenja operacija, naročito u njenoj drugoj etapi;

7) zamah mostarske operacije, dubina na kojoj je izvedena i etape realizacije, također su značajni kriterijumi prema kojima se ona može svrstati u armijske operacije, kakve su izvođene u drugom svjetskom ratu. U cjelini gledano, ona je izvedena u dvije etape: prva — napadna dejstva sa šire obuhvatne osnovice na tzv. spoljnju odbranu neprijatelja (od 27. 1. do 5. 2. 1945) i druga — napadna dejstva na snage neprijatelja u neposrednoj blizini grada i u samom gradu (od 6. 2. do 15. 2. 1945), nakon čega je uslijedila i faza gonjenja razbijenih dijelova okupatorsko-kvislinških jedinica. Prema mnogim proračunima, ukupna dubina operacije, uključujući i fazu gonjenja, iznosi oko 100 km, što je svrstava u kategoriju prostorno najobimnijih operativnih zahvata koje smo izvodili u toku rata;

8) u razbijanju veoma snažne grupacije neprijatelja u toku izvođenja mostarske operacije primenjivani su različiti oblici manevra — od frontalnog proboja utvrđenih položaja, preko obilazaka i obuhvata, do okruženja i borbi u susretu. Najčešće su izvođeni kombinovani manevri i ona dejstva čijom primjenom su ostvarivani optimalni rezultati. Primjena pojedinih oblika manevra i načini izvođenja borbenih dejstava zavisila je od mnogih činilaca: odnosa snaga, konfiguracije terena, cilja koji se želio ostvariti i dr. U cjelini gledano, za mostarsku operaciju može se reći da je izvedena kombinovanjem frontalnih i partizanskih borbenih dejstava, pri čemu su frontalna dejstva bila dominantna.

Iskustva mostarske operacije, a naročito dovođenje jedinica Osmog korpusa iz srednje i sjeverne Dalmacije na polazne položaje za napad u veoma kratkom vremenu i dejstva u rejonu Nevesinja, Konjica i Ivan-planine, veoma su poučna i sa stanovišta planiranja i izvođenja borbenih dejstava širih razmjera i organizacije saobraćaja u zimskim uslovima, po velikoj hladnoći i dubokom snijegu. Ta iskustva, kao i bogata i dragocjena saznanja i pouke koje su stekle jedinice Drugog korpusa u borbama i pokretu ka Sarajevu, zaslužuju posebnu pažnju i dalje izučavanje i uopštavanje.

Na kraju, želio bih istaći da je uspješno izvedena mostarska operacija, zajedno sa svim sličnim operacijama naše armije u tom periodu rata, bila dostojan dokaz sposobnosti Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (Jugoslovenske armije) da uz podršku naroda, na jugoslovenskom ratištu, sopstvenim snagama izvede predstojeću završnu operaciju najvišeg strategijskog nivoa, potpuno oslobodi preostali dio zemlje i time na najbolji način završi četvorogodišnji oslobodilački rat, što je našu zemlju ravnopravno uvrstilo u red glavnih pobjednika u drugom svjetskom ratu.

Neka iskustva iz mostarske operacije[1]

General-potpukovnik **Danilo Komnenović**[2]

Mostarska operacija je kao što je poznato, izvedena po direktivi Vrhovnog komandanta maršala Tita, a u okviru jedinstenog ofanzivnog razmaha svih snaga NOVJ za konačno oslobođenje zemlje. Operacija je okončana pobjedonosno i predstavljala je završni čin konačnog oslobođenja cele Hercegovine. U njoj je skršen otpor oko 25.000 njemačkih okupatora i domaćih kolaboracionista. Ovu istorijsku pobjedu izvojevale su slavne dalmatinske i hercegovačke brigade pod rukovodstvom Štaba 8. udarnog korpusa. Mostarska operacija je tako bila najveći izraz borbenog bratstva i jedinstva dalmatinskih i hercegovačkih narodnooslobodilačkih snaga. Ta bratska i revolucionarna solidarnost u oslobodilačkoj borbi sazdana je na nebrojenim zajedničkim žrtvama.

U mostarskoj operaciji je od 6. do 14. februara poginulo 515, a ranjeno 1.600 boraca i starješina. Prema podacima uzetih iz djela »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije«, knjiga II ove tako teške žrtve, sa onim ranijim, takođe, velikim, koje smo u toku NOR-a zajednički podnijeli, utemeljili su veliku tradiciju borbenog bratstva i jedinstva između Dalmatinaca i Hercegovaca koju treba trajno njegovati.

Sada, kada se ponovo vraćamo mostauskoj operaciji, ispunjeni najdubljim pijetetom prema svim onim našim suborcima koji su se žrtvovali za slobodu, dužni smo da posebno istaknemo značajno iskustvo iz ove operacije kao dio bogatog iskustva iz našeg oslobodilačkog rata.

Prvo, obavještajna služba. Zahvaljujući velikoj pomoći ilegalnih struktura NOP-a u Mostaru i drugim još neoslobođenim mjestima, naša obavještajna služba je tada pribavljala, bolje nego ikad do tada, mnoge informacije o neprijatelju na prostoru Nevesinje — Mostar — Široki Brijeg — Konjic. Međutim, to nije moglo da nadoknadi manjkavost što naši obavještajci, a stola i štabovi, nisu uspeli da proniknu u dalje namjere nacističkog komandovanja smještenog u Bijelom Polju. Zapravo, u našim štabovima, ima za to više uvjerljivih dokaza, bilo je zavladalo uvjerenje kako neprijatelj može svaki čas početi povlačenje prema Sarajevu, te da mu ne treba dozvoliti da to ostvari nekažnjeno i da odnese naoružanje i materijalne rezerve. U ovoj zabludi preduzimani su mnogi improvizirani prepadi

[1] Izlaganje na »okruglom stolu« o mostarskoj operaciji.
[2] Komandant divizije narodne odbrane, general-potpukovnik u penziji.

i napadi i zalijetanja na neprijateljska utvrđenja kada su se naše jedinice opuštale i bile iznenađivane neprijateljevim protivnapadima baš iz tih uporišta. Uz pomoć autentičnih arhivskih izvora utvrđeno je da je neprijatelj tada u ovom dijelu Hercegovine imao drugačije ciljeve.

U toku januara, njemačka Vrhovna komanda naredila je najodlučniju odbranu tzv. zelene linije Mostar — Nevesinje — Višegrad — ušće Drine — Ilok — Dunav sa namjerom da i dalje koristi pomoć mađarskih i ustaških kvislinga. Hitler je istovremeno prikupljao tridesetak svojih divizija u zapadnoj Mađarskoj s ciljem da protivofanzivom odbaci snage Crvene armije od Blatnog jezera preko Dunava i da zatim uspostavi stabilnu odbranu na svom jugoistočnom frontu, odnosno na tzv. zelenoj liniji. Ova nacistička protivofanziva pretrpjela je neuspjeh u prvoj dekadi marta, kada, u stvari, počinje opšti slom njemačkih okupatora i njihovih domaćih pomagača na jugoslovenskom ratištu. Ovakve strategijsko-operativne namjere i planove neprijatelja naša obavještajna služba tada nije mogla da dokuči, što će usloviti i neke propuste naših štabova u mostarskoj operaciji. Na drugoj strani, okupatorske i kolaboracionističke komande, sa svojim višeslojnim i kvalitetnim obavještajnim sistemom, uspješno su pratile i poznavale naše snage i njihove namjere. Prije svijega, to je postizano hvatanjem i dešifrovanjem našeg radio-saobraćaja, koji je u to vrijeme u svim strukturama NOP-a bio razvijen i veoma intenzivan. Čak nije moguće sagledati kakve su sve teške posljedice i nevolje preizašle i zbog naše, vremenu nedorasle, kriptografske službe. Možemo sa sigurnošću smatrati da je hvatao radiograme koje su slali ili primali naši viši štabovi ,a pogotovu one iz štabova 2. i 5. udarnog korpusa.

Drugo, izolacija operacijske prostorije u toku operacije, gde je najvažnije bilo spriječavanje intervencije neprijateljskih rezervi iz prostora Sarajeva prema Mostaru nije ostvareno. To je omogućilo da neprijatelj u jeku operacije nesmetano dovuče iz Sarajeva njemački 48. brzi odred, jedan tvrđavski bataljon, zatim ojačani 359. grenadirski puk, čime je osvježena odbrana mostarskih položaja sa oko 5.000 okupatorskih vojnika. Pristizanje ovako jakih njemačkih pojačanja doprinijelo je stabilnosti i žilavosti neprijateljske odbrane. Ova pojačanja su suzbila pokušaj naše 9. divizije da kod Goranaca i Drežnice presječe jedini odstupni put neprijateljskoj grupaciji od Mostara prema Sarajevu.

Neprijateljska mostarska grupacija oslanjala se samo na jedan, preko 70 kilometara dugačak komunikacijski pravac u kanjonu Neretve, odnosno uski dio paralelan sa rijekom, koji su štitile duž saobraćajnica raspoređene i dobro utvrđene posade neprijatelja. Ipak su, za duževremeno zaprečavanje ovoga pravca postojali objektivno povoljni uslovi. Kod Konjica se već nalazila 11. hercegovačka brigada, kod ušća Rame i Neretvice dejstvovala je 17. ramska brigada iz sastava 5. udarnog korpusa. Na Zimlju, povrh Bijeloga Polja, našla su se dva bataljona 14. hercegovačke brigade.

Pravovremenim objedinjavanjem i sređivanjem udara ovih naših desetak bataljona, što nije učinjeno, mogao se uspješno riješiti zadatak spriječavanja neprijateljskog komuniciranja kanjonom Neretve. Za ovu svrhu se mogla još bolje koristiti naša lovačko-bombarderska avijacija. Ove jedinice su ovako razvučene nešto preduzimale, ali nisu uspjele da spriječe komuniciranje neprijatelja.

Treće, izbor pravca i glavnog udara. Glavni udar snaga 8. korpusa usmjeren je pravcem Kočerin — Široki Brijeg — Mostar, odnosno preko najbolje utvrđenih i branjenih rejona neprijateljske odbrane. Sam rejon Širokog Brijega bio je pretvoren u pravu tvrđavu, koju je branila borbena grupa »Beker«, odnosno 370. njemački grenadirski puk sa ojačanjima ukupne jačine od oko 5.000 Nijemaca, ustaša i domobrana. Osvajanje ove tvrđave u dvodnevnom napadu naše ojačane 26. divizije pravi je junački podvig, ali uz osjetne ljudske gubitke. Isto tako, na istočnom hercegovačkom krilu 29. divizija je odabrala za glavni udar neprijateljevo gradsko uporište u Nevesinju, koje je po stepenu utvrđenosti, bilo slično onome u Širokom Brijegu, a branila ga je borbena grupa »Vecel«, odnosno glavnina njemačke 369. grenadirskoga puka sa ojačanjima, jačine oko 2.500 Nijemaca i ustaških milicionara.

Ovakve odluke bi se mogle opravdati samo ako se steklo uvjerenje da je neprijatelj zatečen u neposrednom izvlačenju. Inače operativna vještina stečena tokom našeg NOB-a protivi se izvođenju glavnih udara preko najutvrđenijih rejona odbrane. Razlog za to je što se smatra da dobro utvrđena vojna jedinica ima najmanje dvostruko veću otpornost od one na otvorenom prostoru. Vještina savlađivanja jako utvžđene odbrane zahtijeva da se primjeni takav napadni manevar, koji će branioca lišiti, u što većoj mjeri, prednosti koju mu pruža fortifikacija. Znači, glavnim udarom slabije branjenim pravcem treba probiti neprijateljevu odbranu, raseći je i obuhvatiti, prisiliti branioca da napada ili da se izvlači, pa ga tako, na otvorenom zemljištu, potući. Svi preostali pravci na frontu, od oko 60 kilometara dužine, od Širokog Brijega do Nevesinja, bili su slabije branjeni i utvrđeni.

Četvrto, ešelon za gonjenje. Poslije oslobođenja Mostara poraženi neprijatelj je pod zaštitom noći 14/15. februar uspio da se organizovano povuče prema Jablanici. Za sobom je razarao putne i željezničke saobraćajnice. Od 15. do 18. februara prekinut je svaki naš dodir sa neprijateljskim kolonama. Iskustvo kazuje da se neprijatelj najlakše tuče kada odstupa posle poraza, kada je moralno uzdrman, pod uslovom da je snažno pritisnut dobro pripremljenim i vođenim gonjenjem. U mostarskoj operaciji ešelon za gonjenje mogli su sačinjavati udruženi dijelovi tenkova, pješadije, dalekometne artiljerije i avijacije. Uključivanje u gonjenje i presretanje 11. i polovine 14. hercegovačke brigade, kao i 17. ramske brigade, koje su se, kako znamo, već nalazile na odstupnom pravcu — nije bilo teško ostvariti. Naravno, ešelon za gonjenje valjalo je pravovremeno pripremiti i određenim štabom objediniti i sinhronizovati. Poučan primjer uspjelog gonjenja u mostarskoj operaciji ostvarili su bataljoni 10. hercegovačke brigade. Ova ojčana brigada u svoja tri prethodna napda na neprijateljski utvrđeni garnizon u Nevesinju, i pored maksimalnog zalaganja, nije uspjela da ga savlada. Međutim, garnizon je, pošto je odbio treći napad, sredinom noći 13/14. februara, otpočeo naređeno povlačenje prema Mostaru. Na odstupnom putu kod Paljeva Dola, u Bišini, oko 10 kelometara od Nevesinja, zasjeda jed-

nog ranije postavljenog bataljona, zaustavila je čelo neprijateljske kolone i minama izvrnuta vozila zakrčila su put. Ubrzo su pristigla još tri bataljona, brigade i napal asu neprijatelja sa leđa i oba boka. Time se neprijatelj našao u punom okruženju. Kolona je bila dezorganizirana a kulminirala je samoubistvom nacističkog pukovnika i komandanta kolone Vecela.

Do sredine dana neprijatelj je do nogu potučen. Na bojištu je ostavio preko 1.000 ubijenih i, bezmalo, sve naoružanje. Koristeći pošumljeno zemljište pojedini neprijateljski dijelovi spasavali su se bjegstvom, najvećim dijelom ranjeni i bez oružja.

Bataljon 10. brigade u ovom vješto vođenom boju imali su minimalne gubitke. To je bio izrazit primjer i dokaz snage gonioca.

Neka partijsko-politička iskustva iz mostarske operacije[1]

Pukovnik **Sveto Kovačević**[2]

Dvadeset deveta udarna hercegovačka divizija u vrijeme mostarske operacije, i prije toga, sve od početka oktobra 1944. pokrivala je široko operativno područje — od jadranske obale do gornjih tokova Drine, Kalinovika i Trnova, što je bilo moguće zahvaljujući njenoj formaciji od pet udarnih brigada. Zbog toga bogatog ratnog iskustva razvijena je samoinicijativa na svim nivoima rukovođenja, a vaspitno djelovanje bilo je karakteristika partijsko-političkog života jedinica. Stalna pokretljivost i dinamičnost borbenih dejstava brigada i bataljona zahtijevala je ponekad improvizirane sastanke i kraće konferencije, informisanje s nogu, u maršu i između akcija da bi se u predasima od nekoliko dana prelazilo na ustaljene oblike, rada, kao i na savjetovanja sa štabovima, političkim komesarima i partijskim rukovodiocima. Samo takav način rada mogao je obezbijediti odgovarajuću moralno-političku podršku borcima i starješinama izloženim izuzetnim psihofizičkim naporima.

Druga značajna karakteristika 29. divizije u tom periodu bila je omasovljenje njenog boračkog sastava i podmlađivanje rukovodstva na svim nivoima zbog odlaska jednog broja iskusnih kadrova na nove dužnosti. Sa proširene slobodne teritorije stupili su u brigade novi borci, neki bez ikakvog borbenog iskustva i nejasnih predstava o našem pokretu, a nije bio mali broj onih koji su tada više ili manje vremena proveli u protivničkim redovima. Trebalo je ubrzano postići neku vrstu njihove idejne i moralno-političke dekontaminacije i integrisati ih u sasvim nove kolektive revolucionarno-oslobodilačke vojske. Jedinice u Hercegovačkoj diviziji bile su veoma različitog nacionalnog i regionalnog sastava — Srbi, Hrvati, Muslimani, ne samo Hercegovci, već i Dalmatinci i Crnogorci, a bilo je u manjem broju i boraca ostalih narodnosti.

Budući da su bile veoma razuđene jedinice, težište čitave aktivnosti na obezbeđenju moralno-političkog stanja i borbenog raspoloženja bilo je na subjektivnom faktoru u četama, koji su ili partijska ćelija, aktiv SKOJ-a, politički komesar čete, zamjenik komesara i politički delegati vodova. U to vrijeme komandiri četa i vodova gotovo bez izuzetka bili su članovi Partije, kao i znatan broj desetara. U takvoj sredini brzo se »kalio čelik«! Na tim još uvijek

[1] Izlaganje na »okruglom stolu« o mostarskoj operaciji.

[2] Politički komesar 10. hercegovačke proleterske brigade, pkovnik u penziji.

Grupa učesnika prati raspravu o mostarskoj operaciji sleva nadesno: Bogdan Pecotić, Fabijan Trgo, Vlado Šegrt, Drago Đukanović, Dušan Brstina, Sveto Kovačević, Milan Papić i Milenko Okiljević

golobradim, ali oštroumnim i odvažnim momcima, koji su i sami morali ubrzano sticati osnovna znanja o ciljevima, strategiji i taktici revolucionarne borbe, na seminarima i kraćim kursevima i iz oskudne broširane literature, bilo je težište idejno-političkog i moralnog preobražaja naraslog boračkog sastava. Oni su te složene zadatke uspješno izvršavali služeći se riječima i, još više, ličnim primjerom, ne odvajajući se od svojih boraca ni u svakodnevnom životu ni u borbenim akcijama. Četni kadrovi su bili neposredni kreatori svijesti u svojoj sredini ali su u vezi sa tim odgovarajući doprinos dali i bataljonska i brigadna partijsko-politička rukovodstva.

Posebna iskustva iz mostarske operacije, a sigurno i iz drugih operacija iz toga vremena, čine ona koja se odnose na borbeni moral dviju protivničkih strana. Na našoj strani on je bio zasnovan, prvenstveno, na nepokolebljivoj vjeri u pobjedu, kao konstanti čitave četvorogodišnje borbe odnosno na progresivnim i pravednim ciljevima pokreta. Tome treba dodati povjerenje u moć najvažnijeg saveznika, koji se ubrzano primicao zidinama Berlina, kao i činjenicu da je veliki dio naše zemlje oslobođen vlastitim snagama. Narastanje divizije, kvantitativno i kvalitativno, njeni dosadašnji rezultati u oslobođenju istočne Hercegovine, dijela Boke i Dubrovnika bili su garancija narednih pobjeda. Tim više što je u mostarskoj operaciji brigadama obezbijeđena dobra podrška artiljerije, pa i tenkova (10. brigadu u napadu na Nevesinje podržavalo je oko 30 artiljerijskih oruđa i jedan bataljon tenkova »Stjuart«).

Ipak ne smije se zanemariti uticaj nekih negativnih činilaca na borbeni moral. Naime neprijatelj se nerado predavao, a njegovi razlozi za žilavu odbranu takođe su interesantni kao iskustvo. Stoga se moralo ginuti i na Nevesinju, i na prilazima Mostaru, i na Ivan-sedlu. Tako žilave borbe u surovim zimskim uslovima za novoprispjele borce bile su veliko iskušenje. Pogotovu za one koji su izvučeni iz »škripa« i nisu bili spremni da ginu jer se kraj rata već slutio. Otuda i pojave pojedinačnog dezerterstva, naročito na Ivan-sedlu, gdje su pored vođenja upornih borbi, uslovi života mjesec dana bili veoma otežani.

Kada se radi o borbenom moralu neprijatelja, zanemaruju se kvislinške formacije, koje su, uglavnom, bile demoralisane, i misli se prvenstveno na Nijemce. Osim tradicionalnih kvaliteta njemačke soldateske i tadašnje nacističke indoktrinacije, interesantna su još dva činioca: strah od odmazde za počinjene zločine i vjerovanje da će doći na kraju rata, do sukoba unutar antihitlerovske koalicije, kada bi zapadni saveznici prigrlili Njemce i s njima zajedno krenuli protiv Crvene armije i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Mi tada toga nismo bili dovoljno svijesni, ali smo kasnije, u završnim operacijama, prilikom pregovora sa njemačkim oficirima saznali da takva nadanja nisu bila bez osnova. Još kasnije, nakon kapitulacije Trećeg Rajha, kada su otkrivene mahinacije CIA i Vatikana oko stvaranja Podunavske katoličke konfederacije, postalo je još jasnije odakle su poticale nade o novoj konfrontaciji na kraju drugog svetskog rata.

Na pregovorima o predaji kod Ilirske Bitsrice, tri mjeseca nakon mostarske operacije, njemački komandant nam je prebacivao da 29. diviziju poznaju po tome što ne poštuje status ratnih zarobljenika. Ta tvrdnja je mogla biti djelimično tačna kada se radi o nevesinjskom sektoru mostarske operacije, jer su Nijemci, kada su poslije višednevnih borbi pokušali izvlačenje po svaku cijenu kroz Bišinu sačekani i masovno uništeni, a o zarobljavanju, odnosno o predaji, nije bilo inicijative ni na jednoj ni na drugoj strani.

Odnos 29. divizije u Mostarskoj operaciji, a i ranije, prema našim saveznicima može se objasniti na jednom primjeru. Naime mi se do kraja rata nismo sretali ni sa Crvenom armijom, ni sa Amerikancima, ali od jeseni 1944. godine na teritoriji istočne Hercegovine nalazila se jedna britanska artiljerijska jedinica, spremna da sadejstvuje sa našim snagama. Prilikom priprema za napad na Nevesinje, došao je komandant te jedinice i ponudio nam svoju podršku. Na osnovu direktive iz štaba divizije, ponuda je odbijena uz obrazloženje da imamo dovoljno vlastite artiljerije, koja je dijelom bila i njihovog porijekla. Vjerovatno je osnovni razlog odbijanja te ponude bio politički, odnosno nepovjerenje u britansko savezništvo. Jer Hercegovina je bila u toku čitavog rata privlačno područje za sve kombinacije sa Englezima koje je smišljao Draža Mihailović.

Problem odnosa sa Britancima ponovio se kasnije na nešto drugačiji način, mnogo složenji, i to prilikom učešća 10. brigade u tršćanskoj operaciji.

Na kraju, ne može se zaobići iskustvo, vezano za problem »ulaska u gradove«, naročito u Nevesinje i Mostar. Pod tim se podrazumijeva odnos prema stanovništvu, njegovim životima i imovini.

Prvenstveno, radilo se o likvidaciji po kratkom postopku građana kompromitovanih zbog saradnje sa okupatorom pri čemu je bilo surovih pretjerivanja, zasnovanih na procjenama za to odgovarajućih organa, pa i na samovolji pojedinaca. No, bilo je to ratno vrijeme, u kojem su vladali strogi kriterijumi, a za sumnju se nije tražilo mnogo valjanih dokaza. Međutim, takvi događaji su zasjenjeni veličanstvenim uspjesima na bojnom polju, za koje su bragide pohvaljene i odlikovane. Istina, politički komesar divizije reagovao je na te pojave svojim dopisom jedinicama, u kojem piše da se ubuduće »ne smije dozvoliti da izmišljamo likvidaciju u frontalnoj borbi«, kao i »mi se moramo ponašati kao regularna vojska moderne države«.

Tito u mostarskoj operaciji[1]

Pukovik **Nikola Anić**[2]

Navršilo se tačno 40 godina od februarskih dana 1945, kada su jedinice 9, 19. i 26. divizije dalmatinskog 8. korpusa i hercegovačke 29. divizije vodile i pobedonosno završile mostarsku operaciju, jednu od najznačajnijih operacija koju su vodile jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije na početku poslednje ratne godine, a pre početka završne ofanzive Jugoslovenske armije za oslobođenje zemlje. U tom teškom i žestokom 14-dnevnom ratnom vrtlogu jedinice NOVJ potpuno su porazile nemačku 369. pešadijsku i 9. ustaško-domobransku diviziju nemačkog 21. armijskog korpusa i druge neprijateljske snage. Bile su to poslednje borbe za oslobođenje Hercegovine koje su završene 4. marta 1945, kada se nemački front nalazio na Ivan-sedlu, blizu Sarajeva.

Mostarsku je operaciju iz Beograda, gde je bilo sedište Vrhovnog štaba, neposredno vodio vrhovni komandant NOV i POJ maršal Jugoslavije Josip Broz Tito. On je intenzivno pratio događaje oko Mostara i na osnovu vojne i političke situacije direktno usmeravao komande i jedinice 8. korpusa i 29. divizije. Što je mostarska neprijateljska grupacija tako potpuno poražena i što je mostarska operacija tako uredno vodena treba zahvaliti maršalu Titu, jer su se u tim borbama iskazale sve njegove rukovodilačke i komandantske sposobnosti, talenat i dar vojskovođe.

Mostarska operacija počela je 28. januara 1945. ispadom nemačko-ustaških snaga iz Širokog Brijega, a sutradan iz Mostara. U tom ispadu, šifrovano nazvanom »Bora«, angažovano je oko 8.000 neprijateljskih vojnika koji su prodirale prema Ljubuškom, Čapljini i Metkoviću. Iznenadivši jedinice 9. divizije, stigli su čak do Metkovića, porušili mostove na Neretvi kod Gabele, Čapljine i Metkovića, na Trebižatu i Krupi, uz put počinivši brojne zločine.

Čim je Vrhovni komandant bio obavešten o tom neprijateljskom ispadu, a pošto je imao u vidu skori početak završne ofanzive

[1] Ovaj prilog pročitan je fragmentarno za Okruglim stolom o mostarskoj operaciji, održanom povodom 40-godišnjice oslobođenja Mostara, 14. februara 1985, a uzet je iz časopisa »Most«, br. 57 od aprila 1985. str. 8—12.

[2] Naučni saradnik u Vojnoistorijskom institutu , pukovnik u penziji.

za oslobođenje zemlje, naredio je Štabu 8. dalmatinskog korpusa (komandant general-major Petar Drapšin, komesar pukovnik Boško Siljegović, narodni heroji Jugoslavije), koji se nalazio u Kninu, da glavninu svojih snaga najhitnije prebaci u rejon Mostara i razbije tamošnju nemačko-ustašku grupaciju. Istovremeno, Tito je radiogramom naredio Štabu 29. hercegovačke divizije (komandant general-major Vlado Šegrt, narodni heroj, komesar potpukovnik Vukašin Mićunović) da interveniše protiv neprijateljskog ispada i zajedno sa 8. korpusom razbije ga.

Tito je na neprijateljsku mostarsku grupaciju angažovao dosta jake snage: četiri divizije (9, 19. i 26. dalmatinsku i 29. hercegovačku), ukupno 17 brigada (1. i 2. dalmatinsku proletersku, 3, 4, 6, 11, 12, 13. i 14. dalmatinsku, 3. prekomorsku, 10, 11, 12, 13. i 14. hercegovačku, 1. tenkovsku i Artiljerijsku brigadu), ukupno 39.759 boraca i rukovodilaca, od čega oko 1.700 drugarica (u sastavu 8. korpusa bilo je 32.389 boraca, od čega 1.226 drugarica, a u sastavu 29. divizije 7.370 boraca). Bila je to snažna ofanzivna grupacija NOVJ, koja je imala 22.126 pušaka, 4.534 automata, 2.095 raznih vrsta mitraljeza, 347 minobacača, 56 topova, 21 haubicu, 40 protivtenkovskih topova i 90 protivtenkovskih pušaka, sa solidnom protivavionskom zaštitom od 34 topa i 13 mitraljeza. Bilo je tu i 60 tenkova i 25 oklopnih blindi, a podržavala je avijacija 1. i 2. eskadrile. Osim toga, na borbenom zadatku oslobođenja bile su angažovane borbene i udarne grupe sastavljene od omladinaca, čija je pomoć bila dragocena naročito u gradu kada su jedinice NOVJ počele osvajati mostove na reci Neretvi, jer ih je trebalo neoštećene očuvati, kao i druge dragocene objekte koje su Nemci i ustaše nameravali porušiti.

U rejonu Mostara nalazile su se tada krupne nemačke, ustaško-domobranske i četničke snage, što je proizlazilo iz procene i direktive nemačke Vrhovne komande. Naime, mostarski slučaj je dugo bio prisutan u raspravama najistaknutijih ličnosti Vermahta, uključujući i Hitlera. Još 23. oktobra 1944. Hitler je govorio o značaju Mostara pa je tada zapisano i ovo: »Firer je ponovo ukazao na odlučujući značaj čvrstog držanja Mostara koji ima karakter ključnog položaja za novoobrazovanu brdsku glavnu odbrambenu liniju 2. oklopne armije.«[3] Pri tome se mislilo na liniju »Grin« koja je obuhvatala Knin — Mostar — Višegrad i na koju su se posle napuštanja dalmatinske obale trebale povući nemačke snage.

U nemačkoj Vrhovnoj komandi u Berlinu vodila se još jedna rasprava o Mostaru, što se vidi iz direktive Vrhovne komande Vermahta, 22. novembra 1944, u kojoj piše: »U rejonu Mostara, po pristizanju dovoljnih snaga, odbranu pomaći što dalje na jug, kako bi se apsolutno garantovalo korišćenje rudnika boksita koji se nalaze u ovom rejonu kao i neometano sa zemlje korišćenje aerodroma Mostar.«[4] Tih dana došlo je do pretpočinjavanja nemačkog 5. SS brdskog armijskog korpusa pod komandu Grupe armija »E«, pa se u vezi sa Mostarom u Ratnom dnevniku te Komande za 17. novembar kaže: »Zadatak 5. SS korpusa je osiguranje teritorije južne Hrvatske prema dalmatinskoj obali na liniji Livno — Mostar — Nevesinje — Gacko. Pri tome po svaku cenu ima da se drži linija Lise — Mostar — Nevesinje . . .«[5] Sutradan, 18. novembra, u istom Ratnom dnevniku je zapisano: »Prema trenutnoj situaciji i zemljištu za odbranu, nudi se linija Livno — Mostar — Nevesinje — Kalinovik — tok Drine do Drinjače (oko 400 km). Ova linija predstavlja značajno uvlačenje teritorije Hrvatske (misli se na kvislinšku tzv. NDH — N. A.) u sistem nemačke odbrane i prema tome trebalo bi je birati i iz političkih razloga.«[6]

Sa povlačenjem nemačke Grupe armija »E« iz Albanije i Grčke preko Makedonije, Kosova, Crne Gore prema Sarajevu, neprijateljska mostarska grupacija postala je najisturenija jugoistočna tačka nemačkog fronta u Jugoslaviji i na Balkanu, kada su se početkom februara 1945. trupe Crvene armije približile Berlinu na oko 60 km stigavši do reke Odre i Nise. Takva situacija bila je predočena Hitleru i predloženo je dalje skraćivanje fronta, odnosno napuštanje prostora koji su još držale nemačke trupe u Hercegovini i kod Višegrada. Hitler je to odbio s obrazloženjem da bi to »bio signal za pojačanu aktivnost Titovih partizana«.[7]

Prema tome, oružani sudar kod Mostara u februaru 1945. nije bio niti periferan niti manje važan, jer istorijska dokumentacija našeg Vrhovnog štaba i njemačke Vrhovne komande govore da su se u slučaju Mostara »ukrstili mačevi« najviših ratnih komandi zaraćenih strana i da je baš stoga sve stavljeno na probu, u kojoj je, istorijski je potvrđeno, pobedio Tito sa svojom armijom, dok je nemačka Vrhovna komanda morala ustuknuti tako da je nemački feldmaršal fon Brauhič, načelnik Generalštaba Vermahta, 10. februara (kada je mostarska bitka bila u zenitu sudara) referisao Hitleru da se moraju povući dalje od Mostara i Sarajeva na sever, i onda mu je rekao: »Naš novi zadatak: Držati prostor u Hrvatskoj severno od opšte linije Senj — Bihać — Banja Luka — Doboj dosadašnji sremski front radi zaštite boka komandanta Jugozapada i Grupe armija ‚Jug'.[8] Drugo, osigurati oblasti južno od pomenute linije samo dok god je neophodno za sopstvene operativne namere.«[9] Posle 10. februara Berlin je digao ruke od Mostara, konačno je morao jer su četiri dana kasnije u Mostar ušli Titovi borci i oslobodili grad, bez obzira što se na području Mostara, Širokog Brijega i Nevesinja našlo oko 30.000 vojnika pod komandom nemačkog generala Rajnikea, komandanta reorganizovane nemačke 369. divizije, a koji je kod Nevesinja izgubio komandanta 369. puka pukovnika Vecela (izvršio je samoubistvo), a u Mostaru su borci 12. dalmatinske brigade, koja je prva ušla u Mostar sa Jastrebinke i prva prešla preko sadašnjeg Mosta

[3] Zbornik dokumenata narodnooslobodilačkog rata (ubuduće: Zbornik), tom XII, knj. 4, str. 998.
[4] Isto, str. 1061.
[5] Isto, str. 1178.
[6] Isto, str. 1179.
[7] Kriegstagebuch des Oberkomando der Wehrmacht, Band IV, Zweite Halbband, str. 1405.
[8] To je područje Slovenije, Istre i Italije. Komandant Jugozapada bio je feldmaršal Albert Keserling, koji je istovremeno bio i komandant Grupe armija »C«. Grupa armija »Jug« dejstvovala je u Mađarskoj, komandant je bio general Oto Veler.
[9] Zbornik, tom XII, knj. 4, str. 826.

maršala Tita, u hotelu »Neretva«, 14. februara naveče našli u lokvi krvi majora Bekera, komandanta 370. puka i komandanta Mostara, i on je izvršio samoubistvo.

Mostarska operacija vodila se u dve etape. Prva je obuhvatala zauzeće Širokog Brijega 6. i 7. februara snagama glavne grupacije 8. korpusa (9. i 26. divizija sa 1. tenkovskom i Artiljerijskom brigadom). Drugu etapu predstavljale su borbe za oslobođenje Nevesinja i Mostara, u kojima su angažovane sve snage — 9, 19, 26. i 29. divizija, tenkovi i artiljerija — a trajale su od 10. odnosno 13. do 15. februara, kada je poraženi neprijatelj morao napustiti Mostar i povlačiti se dolinom Neretve prema Sarajevu.

Jedna od ključnih tačaka u bici za oslobođenje Mostara bila je da se očuvaju od rušenja mostarski mostovi preko Neretve. U tome se angažira i Tito kao vrhovni komandant kada poručuje da se »očuvaju svi objekti na pravcima nastupanja jedinica NOVJ«. Na tom zadatku radio je i Štab 8. korpusa i rukovodstvo NOP-a Mostara. Mostovi su sačuvani. Hrabri Grgo Papac, naš čovek, ilegalac i komunista u uniformi domobranskog oficira, na vešt i lukav način, sa ostalim za to određenim omladincima junacima, izvukao je ispod mostova nemački eksploziv, drugi su presekli električne kablove za miniranje. Sve se to dogodilo pre dolaska boraca 8. korpusa. Oni su stigli i prešli preko mostova koji su bili netaknuti, što nije bio slučaj u nekim ranijim borbama, konkretno kod Knina, kada su Nemci bacili u vazduh most na reci Krki ispod kninske tvrđave pred »nosom« naših boraca, što je usporilo nadiranje. Međutim, kada su u pitanju mostarski mostovi i njihov spas od uništenja, još tada pre 40 godina pa sve do današnjeg dana javljaju se neki napisi u kojima se netačno prikazuje cela stvar, čak se neopravdano svojata da su »mostove u Mostaru spasili naši tenkisti, naši borci« uopšte ne spominjući ulogu i doprinos mostarskih ilegalaca i omladinaca. Tako npr., još 25. februara 1945. u »Borbi« pojavio se članak »Kako je tekla bitka za Mostar« u kojem piše: »Nijemci i ustaše branili su ogorčeno sve prilaze mostovima. Najvažniji zadatak naših snaga bio je očuvati mostove. I tenkisti su izveli svoj drugi manevar. Ne znajući da li su Nijemci minirali mostove jurnuli su svom snagom na mostove da razbiju neprijateljsku odbranu... Njihov je prodor uspio, most nije bio miniran«. Ili, u operacijskom izveštaju Štaba 8. korpusa, 25. februara 1945, piše: »Neprijateljski tenkovi i pješadija koji su branili prelaz preko mostova iznenađeni naglim prepadom naših tenkova i pješadije bili su potpuno razbijeni... Iako se je mislilo da su svi mostovi minirani tenkovi su izvršili nasilni prelaz velikom brzinom preko mostova.[10] U listu »Za slobodu« koji je izdavao Štab 8. korpusa, u broju 4, 1. marta 1945. piše: »Uz puno zalaganje boraca predvođenih tenkovima zauzeti su u naletu neoštećeni mostovi i dio grada sa lijeve obale Neretve.[11] Nigde nema aktera koji su razminirali eksploziv i tako spasli mostarske mostove. Oni su shvatili i izvršili Titovo naređenje o spasavanju pojedinih objekata u vreme neprijateljskog povlačenja.

[10] Arhiv Vojnoistorijskog instituta (ubduće: Ariv VII) k. 526, reg. br. 16-1/3.

[11] Arhiv VII, ŠK. 21, reg. br. 47/1.

Kada je u pitanju neposredno angažovanje vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Josipa Broza Tita u mostarskoj operaciji, pored već kazanog, pokušaću analizirati neke njegove opšte i konkretne komandantske akcije da bi se što bolje i potpunije osvetlila i ta vanredno značajna strana događaja oko Mostara pre 40 godina.

Treba odmah u početku konstatovati da je vrhovni komandant maršal J. B. Tito vrlo intenzivno pratio sve što se dešavalo oko Mostara i da je bio neposredno angažovan u rukovođenju mostarskom operacijom i komandovanju jedinicama 8. dalmatinskog i 2. udarnog korpusa koji su izvodili dejstva. Postoje dokazi da je Tito bio svakodnevno obaveštavan o toku i rezultatima mostarske operacije, što se vidi i iz svakodnevnih ratnih izveštaja koje je za javnost objavljivao Vrhovni štab, kao i iz drugih naređenja i direktiva koja su slata putem radija Štabu 8. korpusa i Štabu 29. hercegovačke divizije.

Toliko Titovo neposredno angažovanje u mostarskoj operaciji predstavlja kontinuitet njegovog ranijeg intenzivnog zanimanja za celokupna vojna i politička zbivanja na ovim prostorima, još od kada je 7. juna 1944. iz Drvara došao na Vis, pa i pre i posle toga. To je, konačno, bio njegov stil i metod rada kao Vrhovnog komandanta da se neposredno, ponekad čak i do manjih detalja, zanima za pojedina vojna i politička pitanja, pa i za manja borbena dejstva, na svim segmentima velikog jugoslovenskog ratišta.

Posebno su maršala Tita zanimala zbivanja oko mostarskih događaja zbog vojne i političke osetljivosti ovih prostora, jer tu su blizu obale Dalmacije i strategijski važan neretvanski pravac, koji od obale vodi preko Mostara za Sarajevo, u centralni deo Jugoslavije, što je u tadašnjoj konstelaciji vojno-političkih zbivanja u svetu i na našim meridijanima i odnosa sa zapadnim saveznicima imalo posebnu dimenziju. Samo da se podsetimo na pokušaj četničkog majora Lukačevića koji se nastojao probiti do Dubrovnika i povezati sa Englezima i na brojne zahteve saveznika da pojačaju iskrcane snage kod Dubrovnika i da se pojave na drugim mestima u Dalmaciji i na Crnogorskom primorju. Sve je to činilo splet događaja raznoraznih namera i špekulacija koje su trebale da naškode stvaranju nove Jugoslavije, a to je na ovim prostorima trajalo dosta dugo — od sredine 1944. pa sve dok nismo razbili neprijateljsku mostarsku grupaciju i pomerili liniju fronta blizu Sarajeva.

Drugi je razlog povećanog Titovog angažovanja za događaje oko Mostara povezan sa planom završne ofanzive oslobođenja Jugoslavije, na čemu se tada intenzivno radilo u Vrhovnom štabu, a to je bio primarni zadatak tadašnjeg vojno-političkog trenutka. Neprijateljska mostarska grupacija »smetala« je Vrhovnom štabu NOV i POJ i trebalo je što pre likvidirati, ne samo što je bila najdublje uvučena u strategijski front koji je držala NOVJ na jugoslovenskom ratištu nego i zbog toga što je za sebe vezala deo naših snaga predviđenih za završnu ofanzivu. Brzom likvidacijom mostarske neprijateljske grupacije trebalo je skratiti strategijski front za oko 300 km i osloboditi snage 8. korpusa za ofanzivna dejstva prema Lici i Rijeci, za Soču, i obezbediti pozadinu tih snaga kada krenu u ofanzivu.

Vrhovni komandant maršal Tito je neverovatno brzo reagovao na događaje kod Mostara. Čim je dobio vest da je 28. januara usledio nemačko-ustaški ispad prema Ljubuškom, Čapljini i Mostaru, odmah je reagovao i ocenio to kao naš propust. U prvoj depeši koju je 30. januara 1945. uputio Štabu 8. korpusa zamera što se to dogodilo i što se dozvolilo Nemcima i ustašama da probiju naše položaje 9. dalmatinske divizije i izbiju čak do Metkovića i poruše mostove na Neretvi kod Metkovića, Čapljine i Gabele, pa kaže: »Zamjeram zbog vaše nebudnosti zbog neprijateljskog prodora u pravcu Metkovića.«[12] U drugoj depeši, upućenoj istog dana komandantu 8. korpusa general-majoru Petru Drapšinu, Tito piše: »Niste smjeli dozvoliti ovaj neprijateljski proboj. Morate posvetiti daleko veću pažnju sektoru Mostara«.[13] Naime, Tito je toga dana — 30. januara — uputio tri radio-depeše Štabu 8. korpusa i dve radio-depeše Štabu 29. hercegovačke divizije, sve u vezi s mostarskim događajima, u kojima nije samo »zamerio« nego istovremeno, na bazi potpunog poznavanja situacije na bojištu, savetovao i ukazao šta i kako najbolje da se radi, pa naređuje: »Odmah povratite neprijatelja i ugrozite sam Mostar.«[14]

Iz dostupnih istorijskih dokumenata se vidi da je vrhovni komandant maršal Tito neposredno rukovodio mostarskom operacijom (bez obzira na njene korpusne dimenzije) i komandovao jedinicama na frontu, što nije bio slučaj sa kninskom operacijom, gde je preko Glavnog štaba Hrvatske usmeravao rad 8. korpusa. Možda je razlog tome, pored onoga što je prethodno kazano, i to što se mostarska operacija vodi van matične teritorije 8. korpusa i što u njoj učestvuju jedinice koje su bile pod njegovom neposrednom komandom — 2. udarni korpus i jedinice koje su bile potčinjene Glavnom štabu Hrvatske, tj. 8. korpus. Konačno, mostarska operacija je potpuno samostalna operacija i bilo je najoptimalnije da sve snage budu pod jednom komandom, u ovom slučaju pod Vrhovnim štabom, odnosno vrhovnog komandanta maršala Tita.

Takvo komandovanje u mostarskoj operaciji možda je na prvi pogled išlo nauštrb subordinacije jer je mimoišlo Glavni štab Hrvatske, koji je 30. januara obavešten od Štaba 8. korpusa da je Vrhovni komandant izravno naredio da hitno intervenišu prema Mostaru i da neprijatelja odbace natrag. Na to je Glavni štab Hrvatske naredio Štabu 8. korpusa da u početku angažuje samo 26. dalmatinsku diviziju, tenkove i artiljeriju, a prema potrebi da dejstvuje i sa 19. divizijom. Kako to nije bilo u skladu sa naređenjem Vrhovnog komandanta, Štab 8. korpusa je o tome obavestio Glavni štab Hrvatske i saopštio mu da odmah interveniše sa 19. i 26. divizijom, 1. tenkovskom i Artiljerijskom brigadom. Glavni štab Hrvatske tražio je od Štaba 8. korpusa da mu pošalje sve depeše koje je primio od maršala Tita, što je ovaj učinio 3. februara. Posle toga je Štab 8. korpusa redovno obaveštavao Glavni štab Hrvatske o svim događajima tokom mostarske operacije, pa i o prispelim depešama i drugim naređenjima koja su stizala iz Vrhovnog štaba.

[12] Arhiv VII, k. 119/8, reg. br. 1—2.
[13] Isto.
[14] Isto.

Tok događaja i komandovanja u mostarskoj operaciji ukazuje da se nije radilo o dezavuisanju Glavnog štaba Hrvatske nego o potrebi da se sve snage u mostarskoj operaciji stave pod jednu komandu — Vrhovni štab — koja će neposredno komandovati 8. korpusom i 29. hercegovačkom divizijom, jer se trebalo što pre, u najkraćem mogućem roku, obračunati sa neprijateljskom mostarskom grupacijom i osloboditi snage i pripremiti ih za završnu ofanzivu. Osim toga, tada je već bio planiran susret maršala Tita i britanskog feldmaršala Harolda Aleksandera, vrhovnog komandanta savezničkih snaga u Sredozemlju, i nije se smelo dozvoliti da nam neprijatelj slobodno »pravi ispade« u dubinu naše slobodne teritorije, što bi nas moglo, kod saveznika, prikazati vojnički slabim tako da se izrazi nepoverenje u NOVJ i novu Jugoslaviju u situaciji kada smo imali samostalni deo savezničkog strategijskog fronta u poslednjem napadu na nacističku Nemačku i kada smo se pripremali za završnu ofanzivu. Konačno, to je bio i kraj drugog svetskog rata i nikakvi »Ardeni«[15] nisu se smeli dogoditi na jugoslovenskom ratištu.

Kada je reč o komandovanju u mostarskoj operaciji, neki kazuju da je 29. hercegovačka divizija bila operativno potčinjena Štabu 8. korpusa, odnosno da je Štab 8. korpusa neposredno komandovao i sa 29. divizijom, kao i sa ostalim svojim divizijama.[16] Ako se analiziraju istorijska dokumenta, ne može se tako nešto tvrditi. Ni u jednoj depeši Vrhovnog komandanta tako nešto se ne kaže, nego da će 8. korpus zajedno sa 29. divizijom osloboditi područje Mostara. Da je tako, svedoči Titovo naređenje od 6. februara, gde stoji: »Jače snage trebate odmah orijentisati prema Mostaru, koje će zajedno sa 29. divizijom pristupiti likvidaciji svih neprijateljskih uporišta u rejonu Mostara kao i samog grada Mostara. Ove operacije treba temeljito pripremiti sa štabom Hercegovačke divizije.«[17] Ili, u Operacijskom dnevniku Štaba 29. divizije za 31. januar 1945. je zapisano: »Vrhovni štab naređuje radiogramom: Na sektoru Mostar — Metković morate odmah baciti jače snage i sadejstvovati sa jedinicama 8. korpusa. Izvestite o izvršenom.«[18] Ni u jednoj zapovesti Štaba 8. korpusa ne daju se naređenja Štabu 29. divizije već se usklađuju dejstva »prema zaključenom planu«,[19] a to je bilo na bazi dogovora postignutog na sastanku komandanta 8. korpusa generala Drapšina i komandanta 29. divizije general-majora Vlade Šegrta, održanog u Imotskom 8. februara.[20] Znači, reč je o »usklađivanju« i »dogovoru« a ne o operativnom potčinjavanju 29. divizije Štabu 8. korpusa, osim što je 12. hercegovačka brigada bila operativno potčinjena Štabu 19. dalmatinske divizije jer je dejstvovala zapadno od reke Neretve, u operacijskoj zoni 19. divizije.

[15] Nemci su u Ardenima, na zapadnom frontu, krajem decembra 1944, izveli poznatu ardensku protivofanzivu koja je za nekoliko meseci odgodila saveznički prodor u Nemačku.
[16] U knjizi »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije«, Beograd 1965, tom V, str. 516, piše: »Osmom korpusu je u operativnom pogledu podređena 29. divizija . . .«
[17] Arhiv VII, k. 119/8, reg. br. 1—2.
[18] Arhiv VII, k. 1146/II, reg. br. 6/7.
[19] Arhiv VII, k. 526, reg. br. 7—1.
[20] Danilo Komnenović i Muharem Kreso: »29. hercegovačka divizija«, Beograd 1979, str. 445.

U mostarskoj operaciji Vrhovni komandant maršal Tito ispoljio je neverovatnu suptilnost u naređenjima i davanju zadataka jedinicama 8. i 2. korpusa, što je vrlo poučno i za savremene uslove. Naime, Tito je, vidi se iz obaveštajnih podataka kojima je raspolagao Vrhovni štab, imao dosta tačne i precizne podatke o snazi i jačini neprijateljske mostarske grupacije. A te snage nisu bile male. Tu su se nalazile dve neprijateljske divizije — nemačka 369. i 9. ustaško-domobranska i druge manje formacije sa oko 30.000 vojnika, skoro sve okorelih zločinaca — koje su imale zadatak da, koristeći pogodnosti mostarskog područja (visoke planine, duboka rečna korita i naseljena mesta) i zimske uslove (visoki sneg i jaku hladnoću), krajnje odsudnom odbranom čuvaju svoje pozicije u rejonu Široki Brijeg — Nevesinje — Mostar, tri najznačajnije odbrambene tačke u operativnom rasporedu protivnika. Osim toga Tito je imao u vidu da je mostarska operacija samo jedna, i to ne najvažnija, u sklopu ostalih koje će se morati voditi u završnoj ofanzivi za potpuno oslobođenje Jugoslavije. U vezi s tim bilo je važno što više očuvati sopstvene snage i za operacije koje slede i pristupiti metodu postepenog slamanja i uništavanja neprijateljske mostarske grupacije po strategijskom načelu »grickanja« ili korak po korak, od jednog na drugi zadatak, najpre lakši pa sve teži i složeniji, do konačnog završetka, koji je krunisan skoro potpunim razbijanjem i uništenjem nemačkih i ustaško-domobranskih snaga.

Polazeći od označenog cilja mostarske operacije, a imajući u vidu završnu ofanzivu za oslobođenje Jugoslavije kao osnovni i konačni cilj prestanka ratnih operacija, Vrhovni komandant maršal Tito je postepeno vodio jedinice u borbu i postavljao takve zadatke koje u toj etapi mogu najuspešnije rešiti. Nikako ne stoji, kako pojedinci pišu, da je »Vrhovni štab NOV i POJ 30. januara naredio Štabu 8. korpusa da oslobodi Široki Brijeg, Mostar i Nevesinje«,[21] odnosno da je Tito odmah postavio taj zadatak 8. korpusu i 29. diviziji. Stvar stoji drugačije. U prvoj depeši koju je Tito 30. januara poslao Štabu 8. korpusa piše: »Odmah povratite neprijatelja i ugrozite sam Mostar.«[22] U drugoj depeši, upućenoj istog dana, stoji: »Neprijatelj iz Mostara preduzeo ispad i zauzeo Čitluk i Ljubuški i nastupa ka Čapljini. Hitno intervenišite sa vašim snagama da se *neprijatelj odbaci nazad* (podvukao N. A.).«[23] Ni u trećoj depeši, takođe 30. januara, Tito ne naređuje da se odmah zauzme Široki Brijeg, Mostar i Nevesinje, nego javlja Štabu 8. korpusa: »Neprijatelj je zauzeo Gabelu, Čapljinu i Metković. Najhitnije prebacite što jače snage na ovaj sektor suvim i morem, razbijte neprijatelja i *povratite izgubljena mjesta* (podvukao N. A.).«[24]

Tako je Titovo naređenje shvatio i Štab 8. korpusa, pa je u direktivi 30. januara 1945. zapisao: »Zadatak našeg Korpusa je odbaciti neprijatelja«, da bi zatim dao samo pravac za intervenciju: 19. divizija da interveniše pravcem Vrgorac — Ljubuški — Mostar, a 26. divizija sa Artiljerijskom i Tenkovskom brigadom pravcem Imotski — Široki Brijeg — Mostar.[25] Slično piše i u korpusnoj zapovedi za napad 4. februara 1945: »Naš zadatak — povratiti zauzeta mesta i ugroziti Mostar« tako da 19. divizija »ugrožava Mostar od juga«, a 26. divizija zauzima Široki Brijeg i »ugrožava Mostar od zapada«.[26] To isto stoji i u operativnom izveštaju, što ga je Štab 8. korpusa uputio 25. februara 1945. Generalštabu Jugoslovenske armije, gde pod »vlastite namere i zadatak« stoji: »Na osnovu iznijete situacije, naša namjera i zadatak je bio: a) Povratiti sve teritorije i mjesta koja je neprijatelj zauzeo. b) Zauzeti Široki Brijeg i ovladati drugim manjim uporištima oko Mostara. c) Nakon pada Širokog Brijega ugroziti sam Mostar i prema razvoju situacije zauzeti i sam grad.«[27]

Tek kada je objašnjena situacija oko Mostara i kada je završena koncentracija glavnine snaga 8. korpusa južno i zapadno od Mostara i počeo napad na Široki Brijeg, Štab 8. korpusa primio je 6. februara od maršala Tita depešu u kojoj je više detalja o predstojećem zadatku i u kojoj se kaže: »Jače snage trebate odmah orijentisati prema Mostaru, koje će zajedno sa 29. divizijom pristupiti likvidaciji svih neprijateljskih uporišta u rejonu Mostara kao i samog grada Mostara... Imajte u vidu da Nijemci izvlače snage iz Mostara na sjever i zato trebate brzo raditi.«[28]

Na osnovu Titovih uputa Štab 8. korpusa završio je borbe oko Širokog Brijega, koji je u dvodnevnim borbama — 6. i 7. februara

[21] Vojna enciklopedija (II izdanje), Beograd 1973, tom II, str. 631.
[22] Arhiv VII, k. 119/8, reg. br. 1—2.
[23] Isto.
[24] Isto.

Grupa učesnika prati raspravu o mostarskoj operaciji sleva nadesno: Petar Babić, Bogdan Pecotić, Luka Knezović i Fabijan Trgo

[25] Arhiv VII, k. 1021, reg. br. 3—1.
[26] Arhiv VII k. 526, reg. br. 5—1.
[27] Arhiv VII, k. 526, reg. br. 16—3.
[28] Arhiv VII, k. 119/8, reg. br. 1—2.

— zauzeo i naneo neprijatelju osetne gubitke, te razradio plan za drugu etapu mostarske operacije — napad na Mostar — i sa Štabom 29. divizije — 8. februara — uskladio dejstva njenog delovanja u oslobođenju Nevesinja i sadejstva u napadu na Mostar. Štab 8. korpusa je u svojoj zapovesti 12. februara, koju je izdao u Širokom Brijegu, gde se prebacio iz Imotskog, dao preciznije zadatke za oslobođenje Mostara: »Naš je zadatak očistiti sva uporišta oko Mostara i osloboditi grad Mostar.«[29] Na osnovu toga su brigade 9, 19. i 26. divizije vodile borbe za oslobođenje Mostara, a njima se priključila i 29. divizija koja je prethodno oslobodila Nevesinje.

Interesantno je konstatovati da je Vrhovni štab tek 15. februara, tj. pošto je Mostar bio oslobođen, uputio depešu Štabu 8. korpusa u kojoj se implicitno zahteva likvidacija neprijatelja u Mostaru i oslobođenje grada i ukazuje na vojni i politički značaj te akcije. Evo šta tu piše: »Posle zauzeća Širokog Brijega i Nevesinja, kao i bližih položaja na jugu Mostara, postoje brži uslovi za likvidaciju i zauzimanje Mostara. Brzo oslobođenje Mostara za nas je ne samo od velikog operativnog nego i političkog značaja. Zato ispoljite najveću upornost i izdržljivost u toku napada pojačavajući udarce po neprijatelju do njegovog uništenja ili predaje.«[30]

Kako Glavni štab Hrvatske, u takvoj organizaciji komandovanja, nije uvek imao potpunog uvida i dovoljno podataka o toku operacije, te zamera Štabu 8. korpusa što ga više ne obaveštava o tome a on to kasnije revnosnije radi, to je prema Mostaru uputio svog načelnika Štaba general-majora Pavla Jakšića koji je stigao u Imotski 12. februara, dan uoči napada na Mostar.[31] Dolaskom generala Jakšića u Štab 8. korpusa bilo je lakše i generalu P. Drapšinu u neposrednom odlučivanju sa tako složenim borbenim dejstvima kao što su bila kod Mostara. Jer, kako se iz istorijske dokumentacije vidi, Vrhovni komandant maršal Tito davao je generalu Drapšinu samo opšte smernice i upute, a sve ostalo imao je da rešava Štab 8. korpusa, što je takođe danas značajna pouka u radu visokih vojnih komandi u operaciji.

Bilo je očito da je maršal Tito imao nameru da privremeno angažuje i zadrži 8. korpus u Hercegovini, samo dok se obračuna sa neprijateljskom mostarskom grupacijom, a onda da ga najhitnije prebaci na novu koncentracijsku prostoriju u severnu Dalmaciju radi završne ofanzive za oslobođenje Jugoslavije i reorganizovanje snaga na levom krilu strategijskog fronta u Lici, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru, dok se gonjenje neprijatelja dolinom reke Neretve prema Sarajevu prepušta 2. udarnom korpusu, njegovoj 29. diviziji. Koliko je Tito zadatku oslobođenja zemlje pridavao značenje najbolje se vidi iz njegove depeše koju je 15. februara uputio u Mostar Štabu 8. korpusa: »Odmah po likvidaciji Mostara vaš Korpus ići se

[29] Arhiv VII, k. 526, reg. br. 7—1.
[30] Arhiv VII, k. 119/8, reg. br. 1—2.
[31] Tadašnji načelnik Štaba 8. korpusa Ante Biočić, sada general-major u penziji, tvrdi da je general Pavle Jakšić knjima došao zbog toga što je komandant Korpusa general Drapšin tražio da neko dođe iz Glavnog štaba Hrvatske i da time neposredno pomogne u vođenju mostarske operacije. Izjava je data autoru 12. februara 1985. u Mostaru.

odmah na novi zadatak prema zapadu . . .«[32] Radi toga »novog zadatka prema zapadu« maršal Tito je u Beograd pozvao generala Drapšina koji je »22. februara krenuo avionom prema naređenju Vrhovnog štaba«[33] — stoji u depeši Štaba 8. korpusa upućenoj Glavnom štabu Hrvatske 24. februara 1945. godine. Za to vreme su 9, 19. i 26. divizija, 1. tenkovska i Artiljerijska brigada počele napuštati mostarsko područje i krenule su za severnu Dalmaciju. U Beogradu se general Drapšin zadržao nekoliko dana kod maršala Tita, gde se razmatrao plan završne ofanzive, a tada je i definitivno doneta odluka da se od 9, 19. 20. i 26. divizije 8. korpusa i od divizija 7. slovenačkog i 11. hrvatskog korpusa 1. marta 1945. godine osnuje jugoslovenska 4. armija s tim da dotadašnji komandant i politički komesar 8. korpusa budu komandant i komesar novoosnovane 4. armije.

Oslobođenje Mostara, Širokog Brijega i Nevesinja i sjajno izvedene borbe u mostarskoj operaciji pod neposrednim rukovodstvom vrhovnog komandanta maršala Tita imali su snažnog odjeka u Jugoslaviji i u svetu. Još više je porastao ugled Narodnooslobodilačke vojske i nove Jugoslavije među saveznicima u poslednjim danima rata. Pobednicima je najpre stigla srdačna čestitka maršala Josipa Broza Tita: »Posle 14 dana ogorčenih borbi sa jakim neprijateljskim snagama u Hercegovini naše trupe, izvodeći snažne ofanzivne operacije, oslobodile su danas 15. februara 1945. godine i na juriš zauzele glavni grad Hercegovine MOSTAR, varoši Nevesinje, Blagaj, te naseljena mesta Vitinu, Bunu, Žitomislić i Gnojnice i time slomile neprijateljski otpor u Hercegovini oslobodivši skoro celu teritoriju ove pokrajine. U ovim borbama naročito su se istakle naše jedinice: pešadijske, tenkovske, artiljerijske pod komandom general-majora Petra Drapšina i general-majora Vlade Šegrta. Izražavam svoju zahvalnost svim borcima i rukovodiocima jedinica koje su izvojevale ove sjajne pobede. Neka je slava palim borcima za oslobođenje naše otadžbine. Smrt fašizmu — Sloboda narodu! Vrhovni komandant maršal Josip Broz Tito.«[34]

Skoro istovremeno stigla je i čestitka Glavnog štaba Hrvatske, čim je 15. februara iz oslobođenog Mostara javio Štab 8. korpusa: »Danas 15. februara u 6 sati ujutro potpuno smo oslobodili oblasno središte i važni strateški centar grad Mostar. Šaljemo Vam pozdrav iz oslobođenog Mostara. Drapšin-Šiljegović.«[35]

Na to je Glavni štab Hrvatske, očito zadovoljan onim što je učinio dalmatinski 8. korpus u mostarskoj operaciji, odgovorio: »Oslobođenjem Mostara izvojevali ste veliku pobjedu i zadali mrskom okupatoru i domaćim izdajnicima težak udarac. Ovo je veliki uspjeh 8. korpusa. Krv Dalmatinaca prolivena na ulicama glavnog grada Hercegovine još više će cementirati bratstvo i jedinstvo naših naroda. Čestitamo junačkim borcima, podoficirima, oficirima i političkim rukovodiocima na ovako velikom uspjehu sa čvrstim uvjerenjem da ćete u narednim bitkama za potpuno oslobođenje naše domovine

[32] Arhiv VII, k. 119/8, reg. br. 1—2.
[33] Isto.
[34] Arhiv VII, ŠK. 21, reg. br. 47/1.
[35] Arhiv VII, k. 119/8, reg. br. 1—2.

zadati neprijatelju još teže udarce. Komandant general-lajtant Ivan Gošnjak, politički komesar Rade Žigić.«[36]

Pobednicima je čestitalo i najviše rukovodstvo Bosne i Hercegovine: dr Kecmanović, Avdo Humo i Đuro Pucar Stari: »Štabu 29. udarne divizije i Štabu 8. korpusa NOVJ. Na Vašu vijest o oslobođenju Mostara i Nevesinja pozdravljamo Vas srdačno i drugarski Živjeli.«[37]

Sva čestitanja su rezultat velike pobede. Neprijatelj je imao 4.441 izbačenog iz stroja ili 14% od početnog brojnog stanja, odnosno imao je 3.427 mrtvih ili 11% od početnog sastava, što je veliki procenat izgubljenih u jednoj operaciji. Zatim je neprijatelj imao 1.014 zarobljenih.

I jedinice 8. korpusa imale su velike gubitke: 417 mrtvih, 1.378 ranjenih i 60 nestalih.

Da je mostarska operacija bila uistinu »krvava bitka«, vidi se iz ukupnih obostranih gubitaka, koji nisu bili mali — 6.296 izbačenih iz stroja, od čega 3.844 poginula, 1.014 zarobljenih, 1.378 ranjenih i 60 nestalih.

Evo još nekih pokazatelja o mostarskoj operaciji.

U njoj je bila angažovana Artiljerijska brigada 8. korpusa koja je imala jedan brdski i dva haubička diviziona, 43 artiljerijska oruđa, i to: 2 haubice od 150 mm, 12 haubica od 105 mm, 8 haubica od 100 mm, 12 topova od 75 mm, 7 protivtenkovskih topova od 57 mm i 2 protivavionska topa od 20 mm.

Ukupno je brigada bacila 3.130 granata ,od čega je 3. brdski divizion topova od 75 mm bacio 2.668 granata, 2. haubički divizion 292 granate a 1. haubički, koji je imao dve haubice od 150 mm tipa M. 18, bacio je 170 granata.

U borbi za Široki Brijeg, koja je vođena 6. i 7. februara Artiljerijska brigada 8. korpusa bacila je 2.323 granate, od čega samo 3. brdski divizion 1.905 granata. Po neprijateljskim položajima u Širokom Brijegu padala je svake minute po jedna granata, ne računajući ostalu artiljeriju i minobacače što su učestvovali u toj borbi. Najviše je granata palo po neprijateljskim položajima koji su se nalazili na uzvišenju iznad reke Lištice, blizu tamošnjeg samostana, gde su bili najjači položaji i gde je bačeno oko 80% svih granata ili 1.859 granata.

U borbi za Mostar, koja je vođena 13. i 14. februara, Artiljerijska brigada 8. korpusa bacila je 807 granata, od čega se na brdske topove od 75 mm odnose 763 granate. Najviše je granata bačeno na neprijateljske položaje na Jastrebinki, gde je napadala 12. dalmatinska, i na Mikuljači, gde je napadala 11. dalmatinska brigada 26. divizije, ukupno 646 granata, ili svake dve minute po jedna granata.

Titovo rukovođenje mostarskom operacijom i komandovanje jedinicama 8. korpusa i 29. divizije ostaje zapisano u istoriji ratne veštine narodnooslobodilačkog rata kao klasičan primer najpotpunije

[36] Isto.
[37] Arhiv VII, ŠK. 21, reg. br. 47/1.

primene principa, metoda i postupaka kako treba voditi jednu savremenu napadnu operaciju u specifičnim uslovima mostarskog prostora i onog vremena, gde je ekonomija snaga od početka do kraja operacije igrala dominantnu ulogu, a komandantska hrabrost sa visokim talentom pronicljivosti i ovde je izdržala probni kamen njegove sposobnosti i na kraju morala je rezultirati potpunim vojnim i političkim uspehom pobede duha nad materijom, što je proizlazilo iz rezultata mašte i izazvalo divljenje, i te kako važno na tom međašu neposredno uoči velike borbe koja je započela mesec dana kasnije za definitivno oslobođenje Jugoslavije, kada su skoro iste divizije koje su se tako hrabro tukle kod Mostara, na frontu u Lici otvorile novu bitku koja je označila završetak velikog jugoslovenskog oslobodilačkog rata i revolucije.

Osobenosti partizanskog Mostara u vrijeme priprema i izvođenja mostarske operacije[1]

Pukovnik **Mensur Seferović**[2]

Kada su zaposjeli položaje istočno od Neretve i uzduž njene pritoke Bune, na petnaestak kilometara od ušća do njenog vrela u Blagaju, na padinama ogoljelih brda koja su opasala široku pjeskovitu kotlinu i na njoj rijetke naviljke kuća južno od Mostara, a zatim kamenjarom pored automobilskog puta Mostar — Nevesinje, bilo je to početkom novembra 1944, nakon što su u oktobru od Bileće i Trebinja do Čapljine i Stoca uništili četrnaest neprijateljevih uporišta, 1.300 boraca Trinaeste hercegovačke NOU brigade — o kojoj je Oblasni komitet KPJ za Hercegovinu svojim pismom 16. maja 1944. javio Mjesnom komitetu KPJ za Mostar da je to novoformirana Mostarska brigada, mada se taj naziv u dokumentima kasnije nigdje ne pominje[3] — svakako nisu mogli pretpostaviti da će upravo tu, odakle su mnogi među njima mogli dvogledom osmotriti poznate ulice i kvartove, ostali puna tri i po mjeseca, da će, zalegli u izdvojena gnijezda, veći dio posljednje ratne zime provesti u svakodnevnim prepucavanjima i čarkama, uz poneki jači sudar, nestrpljivo očekujući »skok u Mostar«.

Zastali su, tako, sa drugim brigadama Dvadeset devete hercegovačke udarne divizije pred protivničkom »zelenom linijom«, na jednom od dva južna krila u odbrani mostarske kotline i područja od Širokog Brijega (Ličtice) i Nevesinja do Kalinovika i Trnova, pred širokim rasponom od više desetina kilometara koji je premošćavao i Neretvu, gdje su jedinice njemačke 369. legionarske divizije i Pavelićeve 9. ustaško-domobranske gorske divizije utvrdile svoje položaje novim bunkerima, spletovima bodljikavih žica i nagaznim minama, vjerujući da će — povremenim aktivnim dejstvima — unijeti nesigurnost i oslabiti ofanzivne akcije hercegovačkih udarnih brigada i prisiliti ih na dugotrajno frontalno ratovanje.

Šta se sve događalo na položajima od Bune do Bišine, na pola puta od Mostara do Nevesinja, gdje su se smjenjivali i vodili akcije pozicionog karaktera bataljoni Trinaeste brigade (koju pominjem u kotekstu kazivanja u osobenostima partizanskog Mostara), kako

[1] Ovaj prilog pročitan je delimično za »okruglim stolom« o mostarskoj operaciji održanom povodom 40. godišnjice oslobođenja Mostara 14. februara 1985. a preuzet je iz časopisa »Most«, br. 57 od aprila 1985, br. 13—24.

[2] Naučni savetnik u Vojnoistorijskom institutu, pukovnik u penziji.

[3] Vojnoistorijski institut (VII), film 7, Institut za radnički pokret u BIH (IRP), str. 623—624.

su u taj borbeni kolektiv pristizali novi borci iz svih sredina (kao što je 27. novembra iz stolačkog sreza stiglo 236 novih boraca, a slijedećeg mjeseca 200 iz rasformiranog Zapadnohercegovačkog partizanskog odreda), kako su mladi ljudi ispoljavali samoprijegor i kolektivni čin borenja, kako su spasavajući jedni druge ginuli u jednom času i na istom mjestu zbratimljeni u ljudskom djelu poput drame nekoliko palih u selu Kamenoj 19. decembra 1944, stvarajući tako novi moral, nova shvatanja života i odnosa među ljudima i narodima, ukratko sve što se dešavalo i što se dograđivalo u životopisu boraca tokom sto i nešto više dana na prilazima opsjednutog Mostara ovog puta nije predmet mog razmatranja, odnosno moje interesovanje usredsređeno je na zbivanja u okupiranom Mostaru u vrijeme širih priprema i izvođenja mostarske operacije, na izvjesne, tek naznačene, osobenosti ilegalnog pokreta, na akcije ilegalaca komunista i drugih patriota koji su na osoben način takođe bili istrajni borci jedinstvenog borbenog fronta, koji su svojom djelatnošću nastojali da pripreme povoljnije uslove za oslobođenje svoga grada zajedno sa jedinicama NOVJ.

MOBILIZACIJA BORACA ZA NOVJ U OKUPIRANOM GRADU

U tom prožimanju i uzajamnosti idejno-političke, moralne i vojne usmjerenosti narodnooslobodilačkog pokreta u okupiranom Mostaru i jedinica NOVJ koje su zaposjele položaje oko Mostara sadržane su mnoge specifičnosti koje obogaćuju narodnooslobodilačku borbu i naglašavaju njenu neuništivu snagu.

Ako prihvatamo obrazloženje da se u svakoj gradskoj sredini u kojoj su napredne snage, prije svega radnička klasa i komunisti, između dva posljednja svjetska rata razvila svijest o potrebi mijenjanja opšteg položaja radnog čovjeka u društvu, posebno u uslovima okupacije kada je trebalo ispoljiti patriotizam i širokim antifašističkim frontom građana uključiti se u NOB, stvaraju veoma povoljni uslovi i za čvrstu ne samo političku već i vojnu organizaciju narodnooslobodilačkog pokreta, onda sa velikom sigurnošću možemo tvrditi da je okupirani Mostar, ali ne i porobljeni, već od prve ustaničke godine svojevrstan primjer baš takvog određenja — najraznovrsnijeg uključivanja građana u vojne i političke organizacije ilegalnog pokreta, što je u ovom slučaju kada govorimo o pripremama i izvođenju mostarske operacije, značajno iskustvo u organizovanosti i usklađenosti dejstava, sadejstva i saradnje snaga na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji.

Vjerovatno je suština svih ostvarenja upravo u tome što je Mostar tokom četiri ratne godine bio i ostao stalno i nepresušno mobilizaciono izvorište za svoju narodnu vojsku, što je već prve ustaničke godine svaki drugi borac Konjičkog (Mostarskog) bataljona, od njih nekoliko stotina, bio iz Mostara, što je ljeta 1941. organizacija SKOJ-a u gradu »imala 50 vaspitnih grupa«, kako stoji u izvještaju instruk-

tora PK KPJ za BiH (Lepe Perović) od 24. septembra 1941, u kome takođe piše da u Mostaru u 11 odreda ima 120 boraca, dobrim dijelom naoružanih.

I dok su žene na ulicama grada prijetile i tražile »hljeba, hljeba, gladni smo«, dok je glavar Glavnog stožera general-major Laks javljao da je »svečanom dočeku generala Ambrosija, zapovjednika II italijanske Armade« prisustvovalo »najviše oko stotinu« građana, skojevske grupe su u preduzećima, školama i kvartovima sinhronizovano izvodile svoje mnogobrojne akcije — od odbijanja velikog dijela omladine na gradskom stadionu da prema želji ustaša ispune formulare o nacionalnoj pripadnosti i provala u magacine oružja do izvođenja više atentata na domaće izdajnike.

To jedinstveno mobilizacijsko izvorište narastalo je svake nove godine, jer je i u izvještaju MK SKOJ-a 3. maja 1944.[4] stoji da u gradu ima 310 organizovanih omladinaca, članova SKOJ-a i USAOJ-a, kao što je i Oblasni komitet KPJ za Hercegovinu obavijestio PK KPJ za BiH 26. avgusta 1944.[5] da mostarska »partijska organizacija radi pod veoma teškim okolnostima stalnog proganjanja i hapšenja od strane okupatora i ustaša, i samo zahvaljujući ogromnoj ljubavi i odanosti naših masa za NOP, neprijatelju nije uspjelo da zada jače udarce Partiji«.

»U gradu Partija predstavlja snagu pred kojom neprijatelj strepi . . . Sva reakcija je udružena u borbi protiv nas, zapisao je sekretar Okružnog komiteta KPJ za južnu Hercegovinu početkom maja 1942. obavještavajući PK KPJ za BiH i o tome da u Mostaru, osim partijskih aktiva, »postoje aktivi među Muslimanima, Srbima, Hrvatima i starijim intelektualcima«.[6]

Bilo je to vrijeme kada su u Mostaru djelovali, pored jedinstvenog (koordinacionog) Narodnooslobodilačkog odbora, narodnooslobodilački odbori posebno među Srbima, Muslimanima i Hrvatima, organizovani radi šireg okupljanja svih čestitih građana u borbi protiv domaćih izdajnika i okupatora, čija je politička platforma, od početka oružane borbe, bila pristupačna svim patriotima. O toj osobenosti govori i letak koji je Muslimanski NO odbor objavio sredinom novembra 1942. pod naslovom »Braćo Muslimani«, gdje se, nakon podsjećanja na zločine i providne namjere ustaša da ih zavadi sa Srbima, kaže: »Pokažite im da je vama mjesto samo tamo i da će muslimanski svijet ići samo onim putem kojim pođoše svi pošteni Srbi i Hrvati.«[7]

Da su takve specifičnosti u razvitku narodnooslobodilačkog pokreta u okupiranom gradu doprinosile sveobuhvatnosti antifašističkog fronta, da su događaji u Mostaru po svojoj izuzetnoj složenosti neobičniji i dobrim dijelom različiti od događaja u drugim ustaničkim krajevima, ne samo zbog nacionalne izukrštanosti, pored već rečenog, govore i ove činjenice: među 128 Muslimana, koliko ih je

[4] VII, film 7, IRP BiH, str. 201—202.
[5] VII, film 9, IRP BiH, str. 264—275.
[6] Muzej Hercegovine (MH), Mostar (M), Zbirka partizanske dokumentacije (ZPD.), prepis izveštaja OK KPJ za južnu Hercegovinu, maja 1942.
[7] MH, M, ZPD, IV, letak pisan 13. novembra 1942.

poginulo samo u bici na Sutjesci iz Desete hercegovačke brigade (pored poginulih 117 Srba, 129 Hrvata, 2 Crnogorca i 2 Jevreja), pretežno su skojevci i komunisti iz Mostara, a njihove preživljele drugove sa Sutjeske, desetkovani Mostarski bataljon, prihvatio je u svoja skrovišta partizanski Mostar ljeta 1943. što je takođe jedna od izrazitih osobenosti nepokorenog grada. Grad je ubrzo poslao nove borce u svoj Mostarski bataljon, koji je maja 1944. postao Prvi bataljon Trinaeste hercegovačke NOU brigade.

I, eto, upravo u to vrijeme, kada je Oblasni komitet KPJ za Hercegovinu pisao mostarskoj partijskoj organizaciji da u gradu treba »široko popularisati ovu novoformiranu Mostarsku brigadu i vršiti mobilizaciju za tu brigadu«, da nastoji da »šalje samo ljude sposobne za vojsku i koji će se brzo prilagoditi ovim uslovima našeg partizanskog života«, u okupiranom gradu izvršena je jedinstvena mobilizacija boraca za NOVJ — patrioti Mostara su pisanim pozivom, nekad i tiskanicom Štabu IV operativne zone Hrvatske, uz potpis pozvanog obveznika, pozivani u NOVJ. Samo rijetki pojedinci se nisu odazvali toj nacionalnoj i patriotskoj obavezi, pa su tog ljeta, jeseni i zime 1944. iz grada izašli na oslobođenu teritoriju mnogi dobrovoljci.

Tako je i Štab Južnohercegovačke operativne grupe obavijestio (17. septembra 1944)[8] Štab 29. divizije o mnogim pristiglim drugaricama, kao i dva dana kasnije, kada je javio da je »prije nekoliko dana izašlo iz Mostara više drugova i drugarica, od kojih vam upućujemo nekoliko na raspored u druge brigade«, jer su »naše brigade prezasićene sa drugaricama«.[9] I u izvještaju Trinaeste brigade, 11. septembra, govori se da pored Italijana izbjeglih iz njemačkog zarobljeništva, u Brigadu stižu »u sve većem broju stariji ljudi, koji su naši simpatizeri ili ne, ali čiji je život ugrožen«, tražeći odgovor šta da se radi s njima. Od kraja oktobra 1944. do februara 1945. gotovo svakog drugog ili trećeg dana su »tkali« kuriri između grada i oslođene teritorije vodeći nove dobrovoljce. Tako je Štab Trinaeste brigade u izvještaju 28. novembra javio: »Sinoć je iz Mostara izašlo 46 domobrana od kojih 14 glazbara sa svim instrumentima vojne muzike iz Mostara. Među ostalim nalazi se 5 ljekara . . . Dalje 22 bolničara iz bolnice u Mostaru, među kojima 2 sanitetska oficira i 1 drugarica.«[10]

SKRIVENA TVRĐAVA

Masovan odziv građana Mostara za odlazak u svoju narodnu vojsku svakako je rezultat dugogodišnjeg djelovanja KPJ, jer je »uspjela negdje da udahne, a negdje još više da razvije, u danima strašnih sukoba sa neprijateljem, skoro kod svakog građanina grada Mostara slobodarske ideje i socijalistički zanos, ona je uspjela da probudi moralne vrijednosti u čovjeku i stvori od građanina, bez

[8] VII, kutija 1145, I, f. 8, dok. 2.
[9] VII, k. 1145, I, f. 7, dok. 23.
[10] VII, 1144, II, f. dok. 26.

primoravanja i sile, pregaoca spremnog na najveće žrtve koje čovjek može da dâ«, kako je jednom prilikom zapisao Avdo Humo, u čemu je značajnu ulogu odigrala i štamparija (tehnika) MK KPJ za Mostar, što je također jedna od značajnih osobenosti partizanskog Mostara.

U našoj svijesti, na osnovu već poznatih iskustava o organizaciji ilegalnog rada u okupiranim gradovima širom Jugoslavije, živi realna predstava da partijski rukovodilac u okupiranom gradu mora da zna ko, gdje i kako štampa ilegalne partijske materijale, mada to zbog konspiracije ne moraju znati drugi komunisti u gradu. Neko mora. Neko mora, kako smo dosad shvatali.

Međutim, od oktobra 1940. kada je Mustafa Muštović Petko preuzeo tehniku od sekretara MK KPJ za Mostar Jusufa Čevre (narodni heroj, ubijen od ustaša 1. avgusta 1941), do 14. februara 1945, kada je oslobođen Mostar, nijedan sekretar Mjesnog komiteta, a bilo ih je nekoliko, niko iz ilegalnog rukovodstva grada, kao ni iz oblasnog partijskog rukovodstva, jednom riječju niko u gradu, izuzev porodice Muštović (iz koje je šest članova dobilo Partizansku spomenicu 1941), nije znao gdje je smještena štamparija (tehnika), odnosno sekretari su znali da partijskom štamparijom rukovodi Petko, ali ne i gdje je smjestio (možda u svojoj kući, u vojnom logoru, u vinogradu, u nekom dućanu itd.), a ni kako se štampaju bilteni, leci i drugo. Tako su nalagali surovi uslovi rata i gvozdeni zakoni konspiracije, ali upravo na toj osnovi je ilegalno gnijezdo Mostara, odakle je svakog drugog ili trećeg dana izlazilo partijsko glasilo, ostalo neotkriveno, pa su i preživjeli članovi MK KPJ taj duboko konspirativni i ne samo tehnički centar mogli vidjeti tek poslije oslobođenja Mostara.

Razumljivo, pored kazivanja o tehničkom savršenstvu i konspirativnosti štampanja ilegalnih materijala, svakako ima primarniji značaj činjenica da su bilteni, leci, brošure bili sredstvo političkog djelovanja na građane, da je to bila naša živa veza sa hiljadama ljudi ne samo u gradu, da je Bilten bio njihov list, njihova novina, da se kroz to i ogleda vrijednost rada ljudi oko Biltena i objašnjava jedna od najznačajnijih komponenata uticaja Partije na građane pod uslovima okupacije, tj. da ustaška i četnička propaganda nije mogla i zbog toga da ih demoriliše i pasivizira, a ponajmanje da ih upregne u svoja kola.[11]

»POSLJEDNJI POZIV«

Bilo je to vrijeme kada je ilegalno partijsko glasilo, Bilten Mjesnog komiteta KPJ za Mostar, bez prekida obavještavalo patriote u okupiranom gradu o svim zbivanjima u zemlji i svijetu, do pojedi-

[11] Kuća porodice Muštović, koja na najbolji mogući način simbolizira bezprijekorno organizovanu propagandnu ilegalnu djelatnost u okupiranom Mostaru, ostala je potpuno zapuštena, jer glavni bunker je zatrpan, kao i sve drugo što je označavalo to sjajno organizovano partijsko ilegalno jezgro. Srećna je okolnost što je Opštinski odbor Saveza Boraca Mostara objavio knjigu Mirze Muštovića »Skrivena tvrđava« (1982) koja detaljno opisuje rad štamparije, Redakcije Biltena i rasturanje materijala.

nosti izlagalo značaj odluka AVNOJ-a i ZAVNOBIH-a, stalno podstičući građane da i dalje obnavljaju svoj doprinos u upisu narodnog zajma koji je svojevremeno, u prvoj polovini 1943, raspisao ilegalni Narodni odbor grada Mostara, na osnovi raspisanog narodnog zajma Antifašističkog vijeća u Bihaću, kada je pozivao: »Mostarci, pokažite da želite da budete među prvim gradovima u količini upisanog zajma. Pokažite da ne žalite materijalnih žrtava kad se pomaže borba naših naroda! Pokažite da se možete takmičiti sa sovjetskim rodoljubima koji su upisali zajam u visini višemjesečne svoje zarade! Upisujte narodni zajam!«

Građani su punim srcem ispunili, i tu svoju patriotsku dužnost jer su, prema još nedovoljno istraženim podacima, za dvije nepune godine prikupili oko dvadeset miliona kuna. Bilo je to tako vješto organizovano da nije moglo biti veće opasnosti od provala, premetačina i drugih neprijatnosti. Upisnik zajma je mogao na javnom mjestu, bilo gdje, pokazati svojevrsne »partizanske priznanice«, jer su to bile kune kao i druge — u prometu — ali njihovu pravu vrijednost je znao jedino zajmodavac, odnosno Odbor.

U okupiranom gradu vodila se bitka za svakog građanina da bi se ojačao front narodnooslobodilačkog pokreta, razvijala njihova svijest o neophodnosti još snažnijeg vlastitog angažovanja u najraznovrsnijim zadacima i obavezama antifašističkih organizacija, prije svega da se u političku djelatnost odlučnije uključe dotad kolebljivi građani. Tako je u Biltenu 1. avgusta 1944,[12] pored drugih priloga, objavljen i iscrpan komentar »Poraz Njemačke je siguran«, čiji zaključak glasi:

»Shvativši sve to, svakome čovjeku koji imalo misli svojim mozgom mora da bude jasno da je siguran bliski poraz njemačke oružane sile. Svi njemački trikovi sa novim oružjem ne mogu ni da odlože i kamoli da spriječe taj čas. Mi znamo po svemu da će taj čas doći i da on mora doći, jer za nj postoje svi mogući preduslovi.«

Pošto je 27. avgusta 1944. (kada je prvi put u zaglavlju Biltena pisalo da je to glasilo Mjesnog narodnooslobodilačkog odbora za Mostar)[13] objavljen komentar Sporazuma Tito-Subašić, u Biltenu 3. septembra štampan je prilog »Posljednji poziv« — poruka vrhovnog komandanta i predsjednika Nacionalnog komiteta maršala Josipa Broza Tita svima koji su u službi okupatora, koji su zavedeni, da odmah, do 15. septembra 1944, stupe u redove NOVJ, uz zaključak:

»Ovo je zaista posljednji poziv. Više ne može biti nikakva izvrdavanja niti opravdanja za službu okupatoru. NOV je jedina vojska koja se u našoj zemlji bori protiv okupatora. I zato svi oni zavedeni četnici koji još nisu stupili u njene redove, misleći da treba da se bore pod komandom nekakvog komandanta Glavnog štaba vojske u zemlji — koji se po njihovom mišljenju bori protiv okupatora — nemaju sada ni tog opravdanja, jer je po odluci vlade u Londonu ukinut Glavni štab Jugoslovenske vojske u zemlji. Za domobrane i

[12] MH, M, ZPD, Bilten, 13, 1. avgusta 1944.
[13] MH, M, ZPD, Bilten, 16, 27. avgusta 1944.

legionare takođe nema više nikakvog opravdanja za nepristupanje u redove NOB, jer NOV drži u svakom dijelu naše zemlje veliku oslobođenu teritoriju tako da nema nikakve teškoće preći u redove NOV. Kucnuo je posljednji čas . . .«[14]

Da je zaista »kucnuo posljednji čas« potvrđuje i jedan neočekivan, dosad prilično nerasvijetljen događaj, koji je upravo tog avgusta 1944. uznemirio Mostar, svakako ponajviše zbog toga što je tih dana, kada je u dvorištu kuće, u kojoj je stanovao, ubijen domobranski general Šimić, uhapšeno 125 građana i kada se očekivalo njihovo strijeljanje. I dok je stožernik Mesić govorio da su generala, čije su trupe bile raspoređene u zapadnoj Hercegovini i prema jadranskom području, »ubili mačekovci, HSS-ici«, zatim da su to učinili četnici, dok je njemačka komanda po gradu izlijepila proglas da je bezbjednost uhapšenih preuzela komanda i da će im suditi redovni sud, dok je većina uhapšenih ubrzo i puštena iz zatvora, rukovodstvo ilegalnog pokreta u gradu smatralo je da je ubistvo generala Šimića djelo Gestapoa, njemačko-ustaške zajedničke akcije, jer i general i mnogi oko njega priželjkivali su, smatralo se, iskrcavanje Engleza na jadranskoj obali i političko konfrontiranje i prestrojavanje mačekovaca kako bi se pri kraju rata, ipak, bar, nešto ušićarilo od saveznika. Uz to, mislilo se i o tome da se prilikom iskrcavanja Engleza na obale Jadrana onemogući četnička odmazda za ustaške pokolje, ali i o tome da se, eventualno, s njima zajedno, uz pomoć Engleza, spriječi Narodnooslobodilačka vojska da nastavi svoje djelo istjerivanja neprijatelja i njegovih pomagača iz zemlje, kao i uništenje fašizma.

KAKO PREUZETI VLAST U MOSTARU

U takvim okolnostima, kada su brigade 29. divizije pripremale svoju posljednju ofanzivu za oslobođenje Hercegovine, Oblasni komitet KPJ za Hercegovinu poslao je — 4. septembra[15] i 15. oktobra 1944[16] — dva veoma značajna pisma MK KPJ za Mostar, usredsređena na to da skrene pažnju mostarskoj partijskoj organizaciji da, na osnovu razvoja događaja, valja odmah pristupiti stvaranju vojne organizacije »koja treba da dođe do izražaja u slučaju ako okupator napusti Mostar, a naše snage još ne uđu u njega«, napominjući u prvom pismu:

»Potrebno je odmah formirati Vojni komitet koji će u povoljnoj situaciji da rukovodi sa svim stvarima vojne prirode u Mostaru. U Komitetu treba da bude komandant, zamjenik komandanta i politički komesar. Komandant i njegov zamjenik mogu da budu najpogodnije vojne ličnosti, možda neko od aktivnih hrvatskih oficira koji će svojim autoritetom, svojim dosadašnjim držanjem i iskrenošću prema pokretu, moći da vežu pripadnike hrvatskog domobranstva i njih kao vojnu snagu iskoristiti za zauzimanje vlasti u Mostaru dok ne stignu naše jedinice. Politički komesar mora bezuvjetno biti član Mjesnog komiteta (najbolje da to bude Težak). On će u Komitetu da bude najodgovornija ličnost i mora prvenstveno u svim akcijama strogo voditi računa o pravilnom provođenju linije naše Partije — linije NOB. Sve vojne snage koje u toj situaciji pridu nama moraju da se stave pod komandu Vojnog komiteta.«

Pošto je rečeno da po kvartovima treba »odmah pristupiti formiranju partizanskih četa, a po ulicama vodova i desetina«, da »u komandi čete mora biti komandir i komesar (član Partije ili naš siguran čovjek), po vodovima vodnik i politički delegat, a u desetinama samo desetar«, da formirane jedinice treba naoružati »iz magacina hrvatskog domobranstva ili ostalih vojnih magacina«, da »komesar Vojnog komiteta mora da vodi računa o tome da preko svoje ličnosti poveže sve kvartovske jedinice i da u uslovima dok je okupator još u Mostaru i dok te naše jedinice ne stupe u akciju osigura njima vezu sa Vojnim komitetom samo preko sebe«, da »u slučaju zauzimanja vlasti Vojni komitet istupa jedinstveno kao vojno rukovodstvo«, u pismu dalje piše da je »po nadleštvima i preduzećima pristupi organizovanju povjerenstava, koji će imati zadatak da uz pomoć vojske sačuvaju svu državnu imovinu, zapečate nadleštva, sačuvaju povjerljivu arhivu itd.«, da treba »zapečatiti sve radnje, trgovine i radionice, pohapsiti sve špijune i agente i ne dozvoliti im da umaknu«, da za »taj posao treba angažovati kvartovske jedinice«, da su članovi Partije »srž čitave organizacije«, da »Centralni NOO i kvartovski NCO moraju se osjetiti kao organi državne vlasti i u gradu se ne smije ništa desiti bez njihovog znanja«, da će »masovne organizacije, okupljene oko NOO, pomoći ekspeditivnom svršavanju tih zadataka«, da bi u tri posljednje tačke, kad je riječ o Vojnom komitetu, Oblasni komitet KPJ saopštio:

»Sva ta privremena organizacija mora biti usmjerena na to da se onemogući uzimanje vlasti bilo kome drugom. Mi moramo sigurno držati situaciju u svojim rukama i održavati red u gradu dok ne dođu naše jedinice. Ukoliko naše snage dođu u Mostar prije napuštanja Mostara od strane okupatora ovako postavljena organizacija pospješiće našu mobilizaciju i ukazati ogromnu pomoć našoj vojsci.

Organizacija Vojnog komiteta, kvartovskih četa itd. mora se sprovesti pod najstrožom konspiracijom, kako neprijatelj o tome ne bi mogao ništa saznati. Osigurati čvrstu vezu sa nama preko naših direktnih kurira. Mi ćemo sa naše strane uraditi sve da tu vezu osiguramo najbržim putem. Zauzimanju vlasti pristupiti tek onda kad okupatorske snage napuste Mostar, u kom će slučaju sigurno htjeti da zauzmu vlast ustaše ili četnici. To svakako moramo spriječiti i ne dozvoliti im da u povoljnom momentu izvrše svoje zadnje planove. Dobro procijeniti odnos snaga i vrijeme kada može da dođe do izražaja u Mostaru akcija naših jedinica koje će imati zadatak da uđu u Mostar.

Mi ćemo vam slati dalje direktive i sva potrebna obavještenja. Ne smijemo dozvoliti da nas jedan nepromišljeni akt košta života

[14] MH, M, ZPD, Bilten, 17, 3. septembra 1944.
[15] VII, film 9, IRP BiH, str. 411—412.
[16] VII, film 10, IRP BiH, str. 267.

nijednog našeg druga. Toliko smo htjeli da vas upoznamo sa zadacima koji stoje pred vašom partijskom organizacijom u ovoj situaciji.«

Četrdeset dana kasnije, 15. oktobra 1944. kada se »mjesec oktobar može s punim pravom nazvati mjesecom preloma i preokreta, jer se je u njemu vojnička situacija promijenila za 180 stepeni u korist NOV«, kada su »neprijateljske snage prestale da budu faktor koji bi mogao da se uspješno suprotstavi NOV, a kamoli da preduzima ofanzivne akcije«, kako je zapisao Štab Desete hercegovačke brigade procjenjujući (13. novembra) »obostranu situaciju« i rezultate borbi u oktobru na području Bileće, Dubrovnika i Risna (Herceg-Novog), kao i na osnovu uspjeha drugih jedinica 29. divizije koje su u međuvremenu oslobodile Metković, Stolac i Čapljinu, pri čemu se četnička organizacija, koja se uz pomoć i neposrednu podršku okupatora izgrađivala pune dvije i po godine, »rasplinula nakon pada Bileće kao mjehur od sapunice«, dakle u tom »mjesecu preloma i preokreta» u Hercegovini Oblasni komitet KPJ za Hercegovinu poslao je novo pismo Mjesnom komitetu KPJ za Mostar, u stvari odgovor na njegovo pismo od 6. oktobra (koje nisam uspio da nađem u arhivi Vojnoistorijskog instituta).

»Izgleda da još nijeste potpuno shvatili naše zadnje pismo koje se odnosilo na zadržavanje domobrana voljnih da se priključe našim jedinicama«, stoji u pismu Oblasnog komiteta 15. oktobra. »Vi ste u tome pogledu napravili veliku grešku koju i ovim pismom pravdate, a ta nam se greška svakim danom sve više sveti. Zar svojim stavom nijeste stali na poziciju Mačeka i kolebljivaca u domobranskim jedinicama, koji se izdaju za naše simpatizere, a pronalaze razne odgovore da se još ne priključe našim jedinicama. Vojni komitet u Mostaru postao je objektivno kočnica za osipanje domobranskih jedinica ne samo u Mostaru već i u čitavoj Hercegovini. Izvještaji iz čitave Hercegovine, pa i iz okoline Ljubuškog, govore o tome kako poneki mole da naši drugovi intervenišu kod Vojnog komiteta da im dozvoli prilazak našim vojnim jedinicama. U izvještajima se navode i imena oficira koji su u Vojnom komitetu. Znači da se čitava stvar dekonspirisala i ispala na našu štetu. Da ste se malo više udubili u čitavu stvar, vi ne biste smjeli tako uraditi iz ovih razloga:

a) Poslije poziva druga Tita, niko nema pravo zadržavati nijednog vojnika u neprijateljskim formacijama, jer svako zadržavanje ide u prilog reakcije, koja pokušava da sačuva domobranstvo. Poziv maršala Tita je jasan i svako zadržavanje u suprotnosti je sa njegovim pozivom.

b) Pridobijanje domobranskih jedinica na našu stranu preko naših uporišta među njima, za nas nije nikakva garancija da ćemo u odsudnom momentu preko njih uzeti vlast u Mostaru, pošto se te jedinice mijenjaju i nisu stalne. Imali smo i dosada slučajeva da su čitave jedinice bile spremne da izađu, politikom zadržavanja, one su u tome ometane, dok najposlije nisu dobile naređenje za pokret i otputovale, te na taj način propale za našu stvar.

c) Danas nam ne prijeti opasnost da će četnici zauzeti vlast u Mostaru, a Vojni komitet nije nam nikakva garancija da borbom može zauzeti Mostar bez naših jedinica.«

Napominjući, dalje, da je direktiva Oblasnog komiteta bila da se u gradu zadrži samo »najnužnije partijsko rukovodstvo, kao i rukovodstvo SKOJ-a«, uz »2—3 najbolja aktivista, koji bi imali zadatak da iz vojske izvlače sve što se može izvući «i uputiti na slobodnu teritoriju, »a nikako da u samoj domobranskoj vojsci stvaraju neka uporišta«, zatim da »sve što je sposobno za vojsku iz samoga grada treba upućivati odmah u naše jedinice, a nikako ih zadržavati u ilegalnim odredima«, odnosno da »te odrede treba formirati od ljudi koji nijesu sposobni za vojsku, a u slučaju našeg napada mogu pomoći našu akciju«, Oblasni komitet piše:

»Vi ste takvim radom objektivno išli na ruku oportunistima i onima koji nijesu voljni da išta od sebe žrtvuju za našu borbu, a u isto doba zločin prema ovim drugovima koji su mogli izaći, a vi ste ih, organizujući ih tu u gradu, zadržali i izložili hapšenju od strane neprijatelja.

Danas je situacija drukčija, nego kad je drug Težak razgovarao sa drugom Fićom. Zato Vojni komitet neka ODMAH organizuje izlazak domobranskih jedinica. Takvo naređenje neka Vojni komitet izda svim vojnim jedinicama sa kojima se do sada povezao. Time ćemo razbiti strah od kazne među domobranima, koji je okupator onim svojim zadnjim letkom izdatim u naše ime mislio raspiriti. Skrećemo vam još jedanput pažnju, da ovo hitno pravilno riješite, jer dosadašnji rad Vojnog komiteta nama je nanio dosta štete.«

Neobičnost događaja o kojima govore ta dva dokumenta svakako je i u tome što posljednji sekretar Mjesnog komiteta Partije, a njemu su bila upućena oba pisma, tvrdi — za Okruglim stolom u Mostaru 13. februara 1985, kada su komandanti, politički radnici i drugi učesnici iznosili svoja gledanja na tok i rezultate mostarske operacije — da Mjesni komitet nije primio prvo pismo (4. septembra 1944) i da, na osnovu toga, Oblasni komitet bez razloga žestoko kritkuje i optužuje (u pismu 15. oktobra) Mjesni komitet »za ono što nije učinio«.

Sve dok se ne pronađe pismo koje je iz Mostara upućeno Oblasnom komitetu 6. oktobra i koje pominje Oblasni komitet, ili se ne dokuče neki drugi izvori, ostaje da istraživači tragaju za cjelovitijim odgovorom šta se zapravo događalo sa direktivama o Vojnoj komisiji i njihovom sprovođenju, tim prije što nije isključeno da je iz Mostara, ipak, pismo napisano i poslato od obavještajne i vojne organizacije u Mostaru kojom su jedno vrijeme rukovodili Ahmed Šehović i Vojo Osmokrović, kada je uistinu izvršen izuzetan prodor ilegalaca i saradnika NOP-a u domobranske jedinice.

Bilo kako mu drago, jedno je neosporno: usklađenost i sadejstvo snaga sa oslobođene i neoslobođene teritorije — u vrijeme kada se pripremala i kada se vodila posjednja bitka za oslobođenje istočne i zapadne Hercegovine, mostarska operacija, kada je već u istom mjesecu uslijedilo i oslobođenje cijele Hercegovine — mogli su se ostvariti, više ili manje uspješno, jer su prethodno bili ispunjeni svi preduslovi — moralni, idejni, politički, vojni — i na oslobođenoj i na neoslobođenoj teritoriji, tj. svi subjekti su bili povezani sa rukovo-

ćećim centrima, političkim i vojnim, i usmjereni ka realizaciji opšte strategijske koncepcije.

Samo u tom kontekstu sadejstva (saradnje) snaga revolucije sa oslobođene i neoslobođene teritorije i mogle su se pojaviti direktive koje je Oblasni komitet KPJ za Hercegovinu uputio Mjesnom komitetu KPJ za Mostar 4. septembra 1944. zahtijevajući stvaranje Vojnog komiteta, da se preko patriota oficira i ilegalnih punktova u redovima domobranstva upravo ta okupatorska »vojna snaga iskoristi za zauzimanje vlasti u Mostaru«.

Nije mi poznato koliko i da li je uopšte bilo takvih slučajeva u drugim krajevima Jugoslavije prilikom izvođenja većih vojnih operacija, ali to što se događalo u Mostaru u vrijeme opšte ofanzive za oslobođenje Hercegovine svakako predstavlja izrazitu posebnost, jer je riječ o oslobođenju Mostara vlastitim snagama, bez operativnih jedinica NOVJ.

Šta je, zapravo, uslovilo takve nesvakidašnje direktive u vrijeme opšteg narastanja NOB u Hercegovini i širom zemlje, što bi se moglo naznačiti samo jednom rečenicom iz direktiva upućenih mostarskim komunistima: »Sva ta privremena organizacija mora biti usmjerena na to da se onemogući uzimanje vlasti bilo kome drugom.«

U vrijeme kada je pismo upućeno u Mostar (4. septembra 1944), kada su u istočnoj i južnoj Hercegovini četnici majora Lukačevića, tzv. Nezavisne grupe nacionalnog otpora, očekujući da se saveznici iskrcaju u području Dubrovnika, pripremali napad na njemački garnizon u Trebinju u želji da se predstave kao borci za slobodu, kada su u okupiranom Mostaru Gestapo i ustaše organizovali likvidaciju domobranskog generala Šimića, koji je također, zajedno sa mačekovcima, bacao pogled preko Jadrana priželjkujući saveznike, kada se nije očekivala tako burna i spješna ofanziva 29. divizije krajem septembra i početkom oktobra, vjerovatno je bilo više opravdanja da se u Mostar uputi pismo u kojem je izloženo deset direktivnih zahtjeva, da se pominju ustaše i četnici kao eventulne snage koje bi mogle da osvoje ili preuzmu vlast u Mostaru pri dolaska naših snaga.

Međutim, znatno je složenije objasniti drugo pismo Oblasnog komiteta KPJ (15. oktobra 1944) u kome se vrlo oštro kritikuje način vojnog organizovanja i djelatnosti Mjesnog komiteta, gdje se kaže i to da je pogrešnim zadržavanjem domobrana u okupiranom gradu partijsko rukovodstvo grada »takvim radom objektivno išlo na ruku oportunistima i onima koji nijesu voljni da išta od sebe žrtvuju za našu borbu«. U toj kritici mogu se, nema sumnje, zapaziti očigledne jednostranosti i necjelovitosti, pa i nesamokritičko odmjeravanje vlastitih procjena saopštenih u pismu 4. septembra 1944. Naime, ako se partijsko rukovodstvo u gradu kritikuje što je previdjelo Titov poziv upućen domobranima da prelaze na stranu NOV, da više »ne prijeti opasnost da će četnici zauzeti vlast u Mostaru« i slično, onda valja reći da su takve ili slične mogućnosti upravo bile pomenute u prvom pismu Oblasnog komiteta, da je u tom kontekstu bilo govora i o četnicima i o ustašama, a znalo se i za Titov poziv domobranima, pa otuda i dio odgovornosti za izvjesne promašaje, nedorečenosti i

nesporazume u organizovanju Vojnog komiteta u Mostaru (ako je uopšte i organizovan, jer mnogi pokazatelji upućuju na to da nije formiran).

Uostalom, ako je već u drugom pismu rečeno da je »danas situacija drugačija, nego kad je drug Težak razgovarao sa drugom Fićom«, pa zbog toga i zahtjev da se »odmah organizuje izlazak u naše jedinice svega što može«, a takav obrt vojno-političke situacije je uslijedio poslije velikih oktobarskih uspjeha NOV u Hercegovini, teško se mogu razumjeti kvalifikativi izrečeni u pismu 15. oktobra 1944. U svakom slučaju su očigledne jednostranosti, odnosno prevaziđene i neodmjerene procjene ne mogu se isključivo pripisivati snagama na neoslođenoj teritoriji, pogotovo što je vojna organizacija ilegalnog pokreta u okupiranom Mostaru dobro funkcionisala i u vrijeme priprema i izvođenja mostarske operacije, o čemu ima vrlo mnogo upečatljivih primjera konkretne aktivnosti, što sve skupa obogaćuje naša dosadašnja istraživanja i saznanja o mostarskoj operaciji.

DEPEŠE I AKCIJE

O tom vremenu opšte agonije neprijateljskih snaga na tzv. »zelenoj liniji« govore nam i depeše upravo onih koji su rukovodili ustaškim, domobranskim i drugim jedinicama i ustanovama.

»Njemačke vlasti zabranjuju svaki promet južno od Mostara«, javio je »brzojavno« iz Gabele 25. oktobra 1944. zapovjednik 1. ustaške bojne 9. ustaškom zdrugu. »Hrvatske snage i živalj biti će odsječeni južno od Motsara, Posljednji vlak je krenuo iz Mostara danas u 17.37 sati. Izvolite intervenirati.«[17]

Dva dana kasnije, 27. oktobra, veliki župan Velike župe »Hum« javio je »krugovalom« Ministarstvu unutrašnjih poslova u Zagrebu: »Oružane njemačke i hrvatske snage povukle su se iz Dalmacije te kotareva Metković, Čapljina, Stolac, Vrgorac, Ljubuški, Imotski, Posušje i djelomično Mostar. Povlačenje se odvija bez pritiska neprijatelja. Nepoznato je gdje će se vojska zaustaviti. Među bezrazložno napuštenim pučanstvom panika, a među ustaškim postojbama nezadovoljstvo i revolt . . .«[18]

Sutradan je ponovo obavijestio svoje Ministarstvo: »Nakon pada Dubrovnika događaji su se razvijali filmskom brzinom. Oružane njemačke i hrvatske snage napustile su čitavu hrvatsku obalu od Dubrovnika do Splita, cijelo područje Dalmacije u navedenom opsegu, povukavši se za sad na crtu . . . Povlačenje oružanih snaga izazvalo je ogromnu paniku i zabunu kako u pučanstvu, tako i vojsci, tako da se kod hrvatskih oružanih snaga opažaju sve češće pojave razsula . . .«[19]

Nekoliko dana kasnije, 2. novembra, veliki župan šalje »krugovalnu brzojavku« koju je naznačio naslovom »Prije svega, Ministar

[17] VII, arhiva NDH, k. 194, f. 2, dok. 47/11.
[18] VII, NDH, k. 194, f. 1, dok. 148/11.
[19] VII, NDH, f. II, dok. 53/11.

dr Artuković, prabilježnik — Zagreb«: »Položaj svaki dan teži. Partizani zauzeli sve kotareve ove župe, djelomično mostarski, nevesinjski i konjički. Skoro čitavo Brotnjo u partizanskim rukama. Panika među pučanstvom. Vojničko vodstvo zatajilo. Nalazimo se pred rasulom. Molimo da se posreduje kod mjerodavnih da se nešto učini za Hercegovinu . . .«[20]

Nepuna tri mjeseca kasnije, 22. januara 1945, obavještavajući Ministarstvo unutrašnjih poslova šta se krupno dogodilo u vrijeme istrajavanja njemačkih i ustaških snaga na »zelenoj liniji«, o borbama koje su se vodile od Bune do Nevesinja, u Bišini i na automobilskom putu Mostar — Nevesinje, posebno krajem novembra, kada su partizani »tenkovima jurišali na njemačke tenkove, a vojska se udarila prsa u prsa«, kako je na njihovoj strani bilo 6 mrtvih i 20 ranjenih, a da su partizani imali «310 mrtvih«, dok su »ostale mrtve i ranjene u većem broju uspjeli sobom odnijeti«, zamjenik velikog župana piše i »o gospodarskim prilikama«, pa kaže:

»Prehranu samoga Mostara omogućuju tzv. žitari. To su stradalnici iz Dalmacije, nastanjeni u Mostaru, koji pod upravo nemogućim uvjetima putuju u sjeverne krajeve države i dovoze žito, mast, grah i ostale životne namirnice. Cijene ovih namirnica jesu uprav bajoslovne . . . Iz ovih sela njemačke oružane snage odnose blago i hranu bez svakog obzira . . . Ako se oduzimanje blaga i hrane ne svede na jednu podnošljiviju mjeru — nestati će uskoro u Hercegovini blaga i hrane, a onda po onoj narodnoj ‚kud koji mili moji' . . .«[21]

I dok župan Velike župe »Hum« 11. decembra 1944.[22] šalje svoj izvještaj na osam adresa svojim pretpostavljenim, moleći da se »obrambena crta Mostara pomakne barem tako da uključi u sebi jugozapadnu i zapadnu Hercegovinu«, da je »obrana Mostara, kako je sada postavljena, jednaka posvemašnjem uništenju« Hercegovine i Mostara, dožupan ponovo šalje izvještaj 23. januara 1945. na osam adresa obavlještavajući da »partizani postojano napadaju prometnu cestu Mostar — Nevesinje i to na dionici kroz šumu Bišinu, te sa jugozapadne strane iz brda zvanog Vilenjak«, da bi na kraju ponovo zakukao u jalovoj nadi da će ipak biti bolje: »Još nema obećane, planske akcije čišćenja Hercegovine, ali će doskora početi jer se po Mostaru vidi mnogo naših novih oružanih snaga.«[23]

Kako su te »planske akcije čišćenja« protekle u prvoj polovini slijedećeg mjeseca vrlo dobro nam je poznato. Umjesto da krenu prema jugu, neprijateljske jedinice su se našle gotovo u okruženju Osmog udarnog korpusa i Dvadeset devete hercegovačke udarne divizije, da bi, bez 7000 vojnika izbačenih iz stroja, 369. njemačka divizija i 9. ustaško-domobranska divizija ostale samo sa po jednim pukom uveliko demoralisane vojske.

Njihovom porazu su na svoj način, prije svega očuvanjem mostova i drugih objekata u gradu, oružane grupe saradnika NOP-a

[20] VII, NDH, kut. 194, f. 1, dok. 7/12.
[21] VII, NDH, kut. 218, f. II, dok. 1/11.
[22] VII, NDH, kut. 156, f. 1, dok. 9/11.
[23] VII, NDH, kut. 156, f. I, dok. 1/11a.

u Mostaru dale doprinos koji se u razmatranjima o mostarskoj operaciji ne može zaobići.

Kako su udarne grupe uspjele da u noći između 11. i 12. februara 1945. razmontiraju eksploziv i kablove u svodovima mostova na Carini, Musali i Luci, šta se sve dešavalo u noći ne samo spasavanja mostova, prebačenih preko Neretve, ostavljam neposrednim učesnicima u tim hrabrim akcijama, posebno penzionisanom potpukovniku Grgi Papcu,[24] partizanu u okupiranom Mostaru, koji je kao domobranski oficir od 1943. godine izvršavao posebne obavještajne zadatke, a u noći spasavanja mostova peo se među mostovske svodove i sa oružanim grupama na ulicama Mostara dočekao jedinice NOVJ, a meni ovog puta ostaje samo toliko da saopštim, primjera radi, kako su dvije naoružane grupe, između više njih, djelovale na lijevoj obali Neretve u vrijeme okršaja dalmatinskih brigada u zapadnom dijelu grada, na desnoj obali rijeke.

Dok je Dvanaesta dalmatinska udarna brigada vodila borbe oko mosta kod hotela »Bristol« i »Neretva«, uoči njenog skoka preko rijeke, naoružana grupa sa Mazoljica susrela je u Brankovcu prvog partizana Mostarca, a zatim se uputila ka zgradi njemačke komande, gdje je, nakon kraćeg puškaranja, zarobila petnaestak Nijemaca i domobrana. Čuvali su ih na Mazoljicama, gdje je koji sat kasnije druga grupa dovela dvadeset i nekoliko demoralisanih vojnika i građana u bjekstvu.

Južno od te dvije oružane grupe, u Fabrici duhana i u Duhanskoj stanici više od 70 aktivista, među kojima je bilo i 36 drugarica, čuvalo je 22 vagona pšenice u skladištima i zgrade, postrojenja, sirovine, gotovu robu, odnosno raznim saboterskim akcijama uspjeli su da izbjeglicama iz Hercegovine — koji su bježali ispred partizana i kojima je ustaški stožer obećao raspodjelu svih količina žita — dodijele samo 3500 kg pšenice, a ostatak od 217.000 kg predali su Komandi mjesta u tek oslobođenom Mostaru. Sačuvano je i 62 miliona kuna (novac predviđen za otkup duhana) koje su predate Oblasnom NOO-u za Hercegovinu.[25]

»U ranim popodnevnim časovima 14. februara stigao je kurir iz grada u fabriku i pitao nas da li nam treba pomoć«, svjedoči o tim događajima Omer Hadžiomerović. »Prije toga je odred fabrike od 50 naoružanih radnika i radnica već zauzeo svoja mjesta, tako da pomoć za očuvanje fabrike i postrojenja od eventualnog uništenja nije bila potrebna. Kao komesar odreda zatražio sam od radnica, koje su se u to vrijeme nalazile u skladištu, dobrovoljce koji će otići i pripremiti večeru za dalmatinske partizane. Najstarija radnica fabrike Stoja Crnogorac prva se javlja, a za njom polaze na izvršenje zadatka Hana Burić i Đulsa Hadrović. U 14 časova, kao sekretar osnovne partijske organizacije održao sam miting, na kojem sam Fabriku duhana i Duhansku stanicu proglasio slobodnim, uz napomenu

[24] U Odboru za pisanje istorije Mostara čuvaju se izjave penzionisanog potpukovnika Grge Papca i drugih aktivnih saradnika ilegalnog pokreta, u kojima je iscrpno izložena djelatnost oružanih grupa prilikom spasavanja mostova i drugih objekata; O-MG-R-69.
[25] Odbor za istoriju Mostara; O-MG-R-2-10.

da se do dolaska jedinica NOV i organa narodne vlasti obavezno održe red i mir. Susret sa jedinicama NOV bio je uzbudljiv i dirljiv, a još iste večeri, na zidu u radničkoj kuhinji, ispisina je velika parola: ‚Do sada smo sabotirali, a od sad ćemo udarnički raditi'.«

To su samo izvjesne karakteristike osobenosti partizanskog Mostara u drugoj polovini 1944. i početkom 1945, koje su samo jedna pregršt činjenica o borbi okupiranog grada za svoju slobodu, za koju je palo njegovih 700 građana, mahom mladih ljudi, kako je dočekao svoju vojsku i zajedno s njom se borio.[26]

[26] Život i borbe su donosili najneobičnije ljudske sudbine, jer ratni vrtlog nije ostavljao u zaštitu nijednu kuću, posebno partizanske porodice. Tako je i ilegalni Gradski NOO Mostara uoči oslobođenja grada dobio pismo sa oslobođene teritorije o neophodnosti obaveštavanja porodica o poginulim drugovima i drugaricama napominjujući: »Šta je rukovodilo Mjesni NOO da ne saopštava familijama poginulih drugova nije nam jasno, a pogotovo čudi nas da na ovako oportunistički način prilazite ovoj stvari koja, ako bi i dalje ostajala zataškavana, može se u momentu oslobođenja grada Mostara ljuto osvetiti našem Narodnooslobodilačkom pokretu«, stoji u tom dopisu, od kojeg imam samo prvu stranicu sa 35 imena poginulih drugova i drugarica. »Žalosno je da do danas vaši prethodnici nijesu imali toliko hrabrosti da iskreno priđu očevima i majkama poginulih boraca koji su svjesni zašto su im sinovi pošli u borbu, pa prema tome zašto su i svoje živote dali. Potrebno je da na zgodan način preko prijatelja našeg pokreta saopštite svim familijama naših drugova koji su do danas poginuli, te u vezi toga dostavljamo i njihova imena«.

Ovaj dokument ustupio mi je Branko Vuković, koji nastoji da, idući tragom samo prve sačuvane stranice bez signature, kao i na osnovu drugih sačuvanih dokumenata, pripremi celovitiji prilog o poginulim Mostarcima i Mostarkama tokom NOB-a. Kako je pak tekao jedan takav susret sa porodicama iz kojih je poginulo više članova, navodim sjećanje Ali-Rizaha Fejića, koji je bio član ilegalne redakcije Biltena MK KPJ za Mostar i na oslobođenoj teritoriji Redakcije »Slobode«.

Pošto je na ulici tek oslobođenog Mostara susreo strinu Adilu Fejić, Esadovu majku, njihov susret je ovako protekao: »Zagrlili smo se i — ćutali. Ja nisam imao riječi kojima bi je utješio, a i svaki pokušaj takve namjere bio je uzaludan. Iako je već znala da su joj dva brata, Opijača, poginula, kao i njena tri sina — Džemal, Šefko i Ešref, strina Adila nije plakala. Za Esinu pogibiju još nije bila čula, drugovi su oklijevali da joj otvore još jednu ranu. Adila nije plakala. Stoički i hrabro je podnosila bol, jer je znala da u tom preteškom bolu nije bila sama. Ova hrabra partizanska majka i dalje je bila nijema, suze kao da su joj bile presahle na izmučenom i bolom skrhanom licu. Tek nakon duže stanke smogla je snage da izusti: »Eto, ostao mi je barem jedan sin, Esad, imaću s kim da tugu podijelim, na što je moj brat Salko prišao strini i kazao joj: ‚E, moja draga strina, nemaš nijednog — i Esa ti je poginuo na Čapljini' ...«; Odbor za pisanje istorije revolucionarnog radničkog pokreta Mostara, MG-92.

O ilegalnom radu u Mostaru[1]

Olga Marasović[2]

Kao član Oblasnog komiteta za Hercegovinu, pratila sam rad i akcije partijske organizacije u Mostaru. Treba napomenuti da Oblasni komitet u to vrijeme — pred kraj rata — rijetko je bio na okupu. Već tada je bila slobodna skoro čitava Hercegovina, pa su članovi Komiteta išli po svojim zadacima u obilazak partijskih organizacija.

Inače Oblasni komitet je imao pun uvid u stanje partijske organizacije u Mostaru, i bio svjestan njenog uticaja i ogromne masovne podrške koju je imala u građanima Mostara. Te činjenice su možda upućivale neke članove Oblasnog komiteta da se opredjele na riješenje da u momentu napuštanja grada od strane okupatora, domobrani bez panike sačekaju naše jedinice i uz podršku NOP-a grada izvrše predaju oružja i ostalog ratnog materijala našim snagama. To tim prije što znamo, a o tome je govorio i drug Jerkić, da smo mi u redovima domobranske vojske imali vrlo solidnih uporišta i punktova.

Olga Marasović, govori o ilegalnom radu u Mostaru za vreme mostarske operacije.

U rasvetljavanju sadržaja ilegalnog rada treba imati u vidu i akcije i sugestije drugova koji su već ranije bili poslani u Mostar radi organizovanja OZN-e i njenog punog dejstva u momentu preuzimanja vlasti i oslobođenja grada.

Sve te stvari treba do kraja ispitati, što će biti zahvalan materijal za istoriju NOB-e.

[1] Diskusija — replika na »okruglom stolu« o mostarskoj operaciji.
[2] Član oblasnog komiteta za Hercegovinu.

O nekim pitanjima manevra u mostarskoj operaciji[1]

Pukovnik **Radomir Petković**[2]

U ciklusu razgovora o završnom periodu našeg rata, čiji je nosilac i organizator Politička uprava SSNO, a ovdje naš domaćin — Komanda sarajevske armijske oblasti, Skupština grada Mostara, društveno-političke i privredne organizacije, osjećam potrebu da i sam nešto kažem, i kao učesnik i kao čovjek koji je proučavao pripreme i izvođenje mostarske operacije. Da kažem neka svoja viđenja i razmišljanja podstaknut sam prije nekoliko dana u Beogradu, gdje je grupa vrsnih komandanata i političkih komesara iz 29. divizije razgovarala i razmjenjivala mišljenja o tim zbivanjima. Kada sam rekao da se sa nekim konstatacijama potpuno ne slažem, jedan od prisutnih, moj dobar drug i prijatelj, u šali mi je odgovorio: »Ti si tada bio sitna riba«. Stoga, u ime tih »sitnih riba« želim da kažem kako smo mi, te »sitne ribe«, doživljele tu operaciju.

Tada sam se nalazio na dužnosti političkog komesara 5. bataljona 3. brigade narodne odbrane. Sa naša tri bataljona, nalazili smo se na desnoj obali Neretve i sadejstvovali sa jedinicama 8. korpusa (4. brigada 9. divizije). Sve do neprijateljskog prodora (27—29. januara) osjećali smo se kao pobjednici, slavili pobjedu opušteni i bez veće budnosti, kao i jedinice sa kojima smo bili u sadejstvu. Naime, željno smo očekivali da uđemo u Mostar.

Prodor neprijatelja i rušenje mostova na Neretvi bili su za sve nas veliko iznenađenje, jer tako nešto nismo predvideli. Stoga nismo bili spremni i organizovani i nismo znali šta u takvoj situaciji treba činiti Nije se znalo gdje je front, pucalo se sa svih strana. Neprijatelj se nalazio svuda u kućama, na balkonima, prozorima. Tu je bilo i katoličkih popova (prisiljavali su i neke mještane da to rade), koji su se protiv nas borili sve vrijeme rata.

Ali, i pored svega, mi smo se organizovano povlačili na obalu Neretve, gdje smo našli jedan broj mještana i boraca iz bataljona. Odlučeno je da nas ti mještani svojim čamcima prebace na lijevu obalu. Međutim, to su bili mali čamci kojima su se prevozili poljoprivredni proizvodi u vrijeme kada je Neretva bila mirna, a u ovakvim uslovima nijesu korišćeni.

[1] Diskusija na okruglom stolu o mostarskoj operaciji. 13. februara 1985. u Mostaru.

[2] Politički komesar 5. bataljona 3. brigade narodne odbrane.

Dok smo sve to organizovali, i to veoma teško, nastala je nepredviđena teškoća — borci nisu htjeli da uđu u čamce, jer 95 odsto njih nije znalo da pliva, bojalo se vode, a Neretva je bila plahovita. Rekao sam komandantu moga bataljona, poznatom borcu i junaku iz Dabarskog polja, Bošku Bjelici: »Naređuj da borci ulaze u čamac., Ti si komesar.« Odgovorio je: »Idi ti pa ih politički ubeđuj«. »Tvoje je da naređuješ, a ja ću posle da ih ubeđujem«, kakazao sam.

Zato smo odlučili da prvi pođemo i damo primjer drugima. Krenuli smo dobro, ali sa velikim strahom, jer od nas nijedan nije znao da pliva. Na sredini rijeke zahvatila nas je matica i neko granje, čamac je počeo da se kreće desno-lijevo, a naprijed nikako... Ali, vješti vozač je ispravio čamac, pa smo prešil dobro, a za nama ostali. Tako smo se uspješno svi našli na lijevoj obali, gdje nas je čekao naš komandant brigade Jovan Andrić, koji je bio presrećan što smo stigli.

Ubrzo je stigao komandant divizije, general Vlado Šegrt, oštro je zamjerio komandantu Andriću zbog toga što prilikom našeg prelaska na desnu obalu Neretve nije na vrijeme predvidio i eventualno povlačenje, a nas je hvalio i način na koji smo se snašli. No, kako smo dobro poznavali našeg komandanta Vlada (tako smo ga zvali sve vrijeme rata) i znali da on nije dozvoljavao da mu se jedinice povlače, već da uvijek idu naprijed, na te njegove »grdnje« niko se nije ljutio, pa ni Andrić.

Ako bismo i iz ovoga izvodili neke zaključke, bili bi slijedeći: da se »pobjeda« ne slavi dok se ne ostvari, da jedinice moraju da budu budne uvijek i u svim prilikama, da se nikada napad ne organizuje bez predviđanja i pravca odstupanja i povlaćenja i da je plivanje boraca posebna, zajednička obaveza.

*

U čemu vidim specifičnosti mostarske operacije za razliku od drugih?

Ako bi se mostarska operacija cijenila isključivo prema završnom činu, pod kojim se podrazumijeva period od 6. do 14. februara, tj. od dovođenja jedinica na polazne položaje, moje mišljenje se ne bi značajnije razlikovalo od drugih.

Međutim, ako se mostarska operacija posmatra kao cjelina — pripremni i završni dio, što je i normalno, uočavaju se neke značajne specifičnosti koje kao iskustvo mogu da koriste vojnicima.

Naveo bih samo jedno iskustvo, koje smatram značajnim i korisnim.

Razmatranjem borbenih dejstava 2. i 8. korpusa, posebno dejstva 29. hercegovačke divizije u periodu decembar—januar, sve do završnog čina — glavnog udara na Mostar i Nevesinje, uočava se da su sve te jedinice bile u *intenzivnom manevru*, koji je glavna pouka te operacije.

Za takvu tvrdnju navešću i neke dokaze:

— Osmi korpus je poslije kninske operacije i oslobođenja Knina (4. decembra), bio određen za dejstva ka Mostaru, ili, za neret-

vanski pravac, koji je tada za našu Vrhovnu komandu bio izuzetno značajan radi likvidacije neprijateljskih snaga u dolini Neretve i u Nevesinju koje je bilo na boku, odbrane Sarajeva i Mostara i neposredne zaštite Mostara iz pravca Širokog Brijega, gdje je bio neprijateljski garnizon.

Da bi obavio taj zadatak, štab 8. korpusa, koji je bio *najmotorizovanija* jedinica naše vojske u to vrijeme, trebalo je da savlada mnoge teškoće i prepreke i stigne na polazni položaj — pravac glavnog udara. Komunikacije su bile loše i preuske, a na tom malom prostoru skupile su se brojne jedinice i motorizacija. Uz to, bilo je veoma hladno. Sve je to trebalo sinhronizovati u zajednički *manevar* na širokom prostoru od Velebita i Neretve do Ivan-sedla, a sve je i izvršeno u *hodu* borbenog rasporeda.

— Glavnina snaga 2. udarnog korpusa bila je usmjerena ka Sarajevu, a štab korpusa sa cjelokupnom motorizacijom nalazio se u Gacku. Problemi 8. korpusa bili su uslovljeni lošim putevima na njihovom operacijskom pravcu, ali je i 2. korpus imao problema izazvanih snježnim padavinama, koje su bile glavna prepreka za brže kreatnje tih jedinica pravcem Morina — Ulog — Kalinovik.

Prema tome, u mostarskoj operaciji je intenzivno učestvovao i štab 2. korpusa, koji je pratio situaciju na pravcu ne samo svoje 29. divizije već i na pravcu ostalih jedinica 8. korpusa.

— I tada se komandovanje 29. hercegovačke divizije, koja je od formiranja bila poznata po vještim manevrima, za koje je dobila više priznanja od Vrhovnog štaba i ocjena neprijateljskog komandovanja (poznata je neprijateljska zapovijest u trusinskoj operaciji), pokazalo na najvišem nivou manevarske vještine.

Tada, u decembru, širina fronta 29. divizije iznosila je oko 70—80 km (Ustikolina — Trnovo — Nevesinje — Čapljina), a u završnom činu mostarske operacije od Nevesinja i Mostara do Konjica.

Manevar 29. divizije izvele su njene 11. i 14. brigada u vremenu od 10. do 20. decembra 1944. i od 2. do 12. januara 1945. na prostoru Jahorina—Trnovo—Foča. Pri tome su razbijene jake četničke snage koje su bile grupisane na toj prostoriji iz Hercegovine, istočne Bosne, Crne Gore i Srbije, a imale su zadatak da vrše pritisak na jedinice 29. divizije, koje su se koncentrisale prema Nevesinju i Mostaru.

Tim manevrom 11. i 14. brigade osujećen je cilj neprijatelja i stvoreni još povoljniji uslovi jedinicama 2. korpusa iz pravca Goražda, za sigurnija dejstva.

Međutim, dejstva 29. divizije nisu ograničena samo na završni čin mostarske operacije, jer je njena uloga bila mnogo veća.

Od tih iskustava naveo bih i to da napad na Nevesinje jedinica 10. brigade može da posluži kao školski primjer za zasjede i gonjenje neprijatelja. Manevar koji je primijenio štab 10. brigade u Bišini kod Paljeva dola i rezultati koji su postignuti vrjedni su da se izučavaju kao pozitivan primjer.

Radomir Petković, komesar bataljona govori na okruglom stolu« o mostarskoj operaciji, Dikola Gašić, predsednik SO Mostar, desno Blažo Đuričić.

Na osnovu navedenog da su jedinice 8. korpusa i jedinice 2. korpusa (29. divizija), pored svoje udarnosti, moralno-političkog jedinstva, unutrašnje organizacije i planskog izvođenja borbenih dejstava, dale dragocjen prilog našim ratnim iskustvima, posebno u izvođenju manevra i sadejstvu jedinica u pripremnom i završnom periodu mostarske operacije, kao i da su štabovi pokazali svu do tada stečenu vještinu za izvođenje tako složene operacije, po čemu je ona i specifičnija od drugih.

•

Od štaba naše brigade, noću 12/13. februara, dobili smo naređenje da cijeli bataljon krene u Mostar oko kojeg su se već nekoliko dana vodile borbe. Naš je zadatak bio da u borbenom poretku, likvidirajući neprijateljske jedinice na našem pravcu, uđemo u grad i posjednemo sve značajne objekte na desnoj obali Neretve. Organi OZN-e (Odjeljenje za zaštitu naroda — za Hercegovinu) dostavilo nam je plan o tome koje objekte treba da posjednemo i kako da se obezbijede. Bilo ih je mnogo. Mi smo prethodnih dana proučili plan i rasporedili jedinice. Najveću teškoću nam je pričinjavalo to što nismo znali gdje se svi ti objekti nalaze. Trebalo je da imamo vodiče koji će nas odvesti na pravo mjesto. To smo očekivali od građana, jer smo znali da je narod Mostara u toku cijelog rata bio uz nas, koji je mnogo zla pretrpio od okupatora i domaćih izdajnika — ustaša i četnika. To nas je ohrabrivalo i ulivalo nadu da ćemo zadatak uspješno izvršiti. I nismo se prevarili.

Krenuli smo raspoloženi i uzbuđeni da što prije stignemo i da kao oslobodioci pozdravimo naš grad i narod u njemu i da podijelimo sa njim radost. Jer, Mostar je glavni grad Hercegovine, on je, može se reći, sinonim naše borbe.

Prolazili smo kroz prigradska naselja. Narod nas je dočekivao onako kako smo očekivali — veselo i razdragano. Čestitali su nam pobjedu i slobodu, a mi smo uzvraćali na isti način. Dolazili su nam novi borci, svi naoružani, tražili da nam se priključe. Primili smo ih. Naše brojno stanje se svakim satom povećavalo. Bili su tu i pioniri — nosili su pobjedničke zastave i transparente, nudili nam hranu, kitili borce, a naročito puškomitraljesce, marama i zastavama, pozivali nas da uđemo u kuće da na sugoste. Međutim, žurili smo, jer je trebalo da obavimo određene zadatke. Obećavali smo da ćemo u goste doći kada grad oslobodimo i izvršimo zadatak. To nas je opravdavalo i mještani su nam vejrovali. Jedan starac je glasno vikao: »Pustite vojsku neka ide po svom zadatku, znam ja šta je vojska, ostaju oni ovdje, pa ima vremena za gozbu i slavlje...«

Ušli smo u grad brojniji nego što smo bili. Svuda je bilo isto raspoloženje, svi stanovnici — od najmlađih do najstarijih — očekuju nas veselo i razdragano. Svi smo bili srećni što smo učestvovali u oslobađanju našeg grada. Uvjeravamo se u sve u ratu poznate priče da je Mostar naš revolucionarni grad — grad heroj.

Uzbuđen sam, ali i tužan, jer se prisećam drugova koji su pali za ovu našu slobodu, kojih nema da zajednički dijelimo ovu radost. Tješim se — pali su za slobodu, neka im je slava.

Tada sam drugi put bio u Mostaru. Još kao dječaka, učenika prvog razreda građanske škole, otac me doveo u Mostar. Divio sam se njegovim ljepotama, ulicama i građevinama, Neretvi koja prolazi kroz grad i dijeli ga na dva podjednaka dijela, dućanima i mostovima kakve do tada nisam vidio. Jer, moje Gacko je prema njemu bilo mala varošica. Tada nisam ni pomišljao da ću slijedeći put doći u Mostar kao vojnik, sa oružjem. Razmišljao sam koliko se toga izmijenilo od 1939. godine, kad sam prvi put vidio Mostar, koliko sam se sam izmijenio, koliko je ta naša borba bila velika i kako smo u njoj brzo sazrijevali.

A, eto, za nekoliko dana učestvovali smo u svečanoj paradi u čast oslobođenja našeg Mostara, nama dargog grada i njegovih stanovnika.

Borbe za Široki Brijeg i Mostar[1]

Drago Gizdić[2]

Na početku 1945. godine bilo je mostarsko područje za Nijemce od izuzetnog značaja. Ono je značilo važnu kariku u planu njihove obrane u Jugoslaviji. Držanjem Mostara sa Širokim Brijegom i Nevesinjem Nijemci su štitili sarajevsko područje, a s time i južni bok Grupe armije »E«, koja se preko Sarajeva povlačila prema Slavonskom Brodu i dalje na sjever. Gubitak mostarskog područja značio bi za njih i gubitak prirodnih rudnih i mineralnih izvora koje su u toku rata eksploatirali za svoju ratnu privredu. U pitanju je bio i politički prestiž, osobito za ustaše, koji su na tom terenu imali znatnog utjecaja. Zbog svega toga Nijemci su u rajonu Širokog Brijega, Mostara, Nevesinja i okolnih uporišta držali velike snage: 369. legionarsku diviziju, 9. ustaško-domobransku diviziju, ustašku »Crnu legiju«, ustaške seoske milicije, 49. fašistički bataljon crnih košulja »San Marco« i nekoliko tenkova, ne računajući pojačanja koja su za vrijeme borbe stizala iz Sarajeva. Širi obrambeni pojas Mostara sezao je do 25 km, a uži 5—8 km od grada.

Oko neprijateljskih uporišta na tom sektoru rasporedile su se jake snage naše vojske: 29. hercegovačke divizije iz sastava Drugog korpusa i 9. divizije Osmoga korpusa. Jedinice 29. divizije nalazile su se na sektoru Umoljani — Rakitnica — Lukovac i u rajonu Glavatičeva, a jedinice 9. divizije jugozapadno od Širokog Brijega. Da bi se oslobodili pritiska na vanjsku obranu Mostara, Nijemci 27. januara 1945. prodiru iz Širokog Brijega u pravcu Ljubuškog i Čitluka, a sutradan iz Mostara izbijaju u Čapljinu i Metković. U tim akcijama sudjelovali su i dijelovi 369. legionarske divizije, 9. ustaško-domobranske divizije, 9. ustaški zdrug i jedinice »Crne legije«.

Ovim iznenadnim napadom, a zbog nebudnosti naših jedinica, nadmoćne neprijateljske snage uspjele su 28. januara zauzeti Ljubuški i Čitluk, a sutradan Čapljinu i Metković. Kada su osjetili da jedinice 29. divizije pridolaze Neretvi, Nijemci se povlače u Čapljinu, pošto su prethodno u Metkoviću porušili veliki željeznički most preko Neretve. U ovakvoj situaciji Vrhovni štab naređuje 30. januara Osmom korpusu da oslobodi Mostar i neoslobođeni dio Hercegovine.

---

[1] Uzeto iz knjige »DALMACIJA 1944—1945«, izd. »Epoha« Zagreb, 1964, str. 763—768.

[2] Član biroa Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, umro u Splitu 1962. godine.

Izvršavajući taj zadatak, Štab Osmoga korpusa, kome je u operativnom pogledu tada bila pridodana i 29. hercegovačka divizija, prebacuje s područja Zadra, Šibenika i Knina na imotski teren svoju 26. diviziju, tenkovsku i artiljerijsku brigadu, a na sektor Vrgorac 19. diviziju. Deveta divizija i dalje ostaje da sprečava neprijatelju put prema Imotskom, a 20. divizija sa 5. prekomorskom brigadom i 5. brigadom 19. divizije preuzima osiguranje oslobođene Dalmacije.

Štab Osmog korpusa prebacio je te snage iz sjeverne Dalmacije već 31. januara 1945. U to vrijeme jedinice 9. divizije vode žestoke borbe protiv neprijatelja. Njena 3. brigada sprečava neprijateljski prodor iz Ljubuškog k Vitini, a 4. brigada k Vrgorcu. Devetnaesta brigada 29. divizije prebacuje se pod borbom kod Dretelja na desnu stranu Neretve, zatim 3. februara zauzima Čapljinu. U to vrijeme stigle su na određene terene jedinice 19. i 26. divizije.

Nakon prebacivanja jedinica Osmog korpusa naše snage određene za napad na Široki Brijeg i Mostar imale su oko 32.000 boraca, odnosno 58 streljačkih i 3 tenkovska bataljona. Da bi što neposrednije komandirali jedinicama, članovi Štaba korpusa prešli su, u većini, u Imotski, mada sjedište štaba i dalje ostaje u Kninu.

NEPOSREDNE BORBE ZA ŠIROKI BRIJEG

Pošto je neprijatelj bio otjeran iz Ljubuškog i Čitluka, 9. i 26. divizija prelaze u napad na Široki Brijeg 6. februara 1945. u 7 sati. Već istog dana do 10 sati naše jedinice u jurišima izbijaju pred jaka neprijateljska uporišta: pred samostan, gimnaziju i duhansku stanicu. Zato što su neprijateljske snage, koje su stigle iz Mostara, potisle našu 12. brigadu s već zauzetih položaja Čavor — Knežpolje, tog dana se ne vrši opći juriš na Široki Brijeg, već se jedinice učvršćuju.

U takvoj situaciji Štab korpusa naređuje 19. diviziji da prebaci dio snaga (6. brigadu) na sektor borbe 9. divizije, a da sa 12. i 14. brigadom, koje podupire artiljerijski divizion, nastavi nadirati prema Mostaru. Za to vrijeme jedinice 29. hercegovačke divizije privlače na sebe neprijateljske snage na lijevoj obali Neretve spremajući se za napad na Nevesinje.

Sutradan, 7. februara, u 5 sati ujutro počele su borbe za Široki Brijeg. Jedinice 9. i 26. divizije uspjele su da uz pomoć tenkova slome jak otpor neprijatelja i zauzmu samostan, a i drugo jako uporište — duhansku stanicu. U isto vrijeme svladale su jedinice 19. divizije neprijateljski otpor oko sela Knežpolja i zauzele selo. Ali unatoč tome naše jedinice nisu mogle odmah presjeći neprijatelju odstupnicu prema Mostaru, što je omogućilo Nijemcima da izvuku dio snaga. Obnovljenim napadima drugog dana borbe spojile su se predvečer jedinice 9. i 26. divizije i time zatvorile obruč oko neprijatelja u Širokom Brijegu. Zatim su likvidirale neprijateljski otpor i oslobodile Široki Brijeg.

OSLOBOĐENJE MOSTARA

Po oslobođenju Širokog Brijega jedinice Osmoga korpusa zauzimaju razne neprijateljske položaje na putu prema Mostaru. Jedinice 29. divizije preuzimaju na sebe neprijateljske snage koje se nalaze u Konjicu i teren oko Veleža čiste od četnika.

Poslije uspjeha kod Širokog Brijega snage Osmoga korpusa su se ubrzo našle pred Mostarom. One su potpuno opkolile grad na desnoj strani Neretve. U opkoljenom neprijateljskom garnizonu nastupila je demoralizacija. Štab 9. ustaško-domobranske divizije namjeravao je povući svoje jedinice u Sarajevo, ali su Nijemci to spriječili smjenjivanjem komandanta divizije. Radi obrane Mostara Nijemci iz Sarajeva šalju pojačanje — 359. puk 181. divizije i bateriju topova.

Naredbu za napad na Mostar izdaje Štab Osmog korpusa 12. februara 1945. Tom naredbom 29. divizija je dobila zadatak da oslobodi Nevesinje i zatvori obruč oko Mostara na lijevoj obali Neretve. Jedinice 9, 19. i 26. divizije trebalo je da napadnu grad s juga, zapada i sjevera, da razbiju otpor u gradu i onemoguće neprijatelju povlačenje prema Sarajevu. Glavni udar pao je u dio najjačoj (26) diviziji na čijem su se sektoru nalazile Tenkovska i Artiljerijska brigada.

Neposredan napad na grad počeo je 13. februara 1945. u 7 sati ujutro. Probijajući se između Varde i Mostarskoga blata, 19. divizija je izbila pred Orlovac i sa 12. hercegovačkom brigadom lomila je otpor neprijatelja kod Gornjih Jasenica. Nakon duže artiljerijske pripreme 26. divizija zauzima razne neprijateljske kote. Jedinice 9. divizije potiskuju neprijatelja sa sjeverne strane i izbijaju na željezničku prugu. Ali zbog protuakcije neprijatelja na tom sektoru, 9. divizija nije uspjela presjeći neprijatelju odstupnicu. Istog dana kada tri divizije Osmoga korpusa napadaju Mostar, jedna brigada 29. divizije napada u 4 sata poslije podne, nakon kraće artiljerijske pripreme, Nevesinje. Uz velike gubitke neprijatelj se pod zaštitom noći povlači u panici iz Nevesinja k Blagaju. Čim su saznale za to, neprijateljske posade između Nevesinja i Mostara povlače se u Mostar 14. februara, te taj teren zauzimaju naše jedinice.

Drugog dana borbe za Mostar, 14. februara, naše jedinice, uz pomoć tenkova i artiljerije, snažno napadaju i lome jedno po jedno neprijateljsko uporište. Po zauzimanju Orlovca i sela Ilića neprijateljski otpor jenja i borbe se vode u samim ulicama grada. Nijemci nastoje da pomoću tenkova sačuvaju mostobran i dočekaju svoje trupe koje su se povlačile iz Nevesinja, Blagaja i Huma da bi zajedno osigurali povlačenje iz Mostara. Pri tome se spremaju i za rušenje mostova preko Neretve. Da bi im osujetila plan, 26. divizija predvečer (u 18 sati) silovito juriša s tenkovima na mostobrane i u brzom naletu zauzima sva tri mosta i prodire u istočni dio grada. Za to vrijeme jedinice 19. divizije, očistivši neke položaje oko grada, upadaju u Mostar i tu se pridružuju ostalim našim snagama. Do 19 sati neprijatelj je bio savladan i grad oslobođen.

Dok su se vodile borbe za Mostar, jedinice 9. divizije spriječile su na desnoj obali rijeke izvlačenje neprijatelja k Sarajevu. Osim

ostalog, one su napale i onesposobile oklopni vlak koji je bio natovaren oružjem za posadu u Mostaru. Jedinice 29. divizije razbile su neprijateljska uporišta istočno od Mostara, ali nisu uspjele presjeći Nijemcima odstupnicu, tako da se jedan dio njihovih trupa izvukao u smjeru Sarajeva. Te trupe prihvatile su jedinice 7. SS-divizije.

Uspjeh Osmog korpusa u mostarskoj operaciji bio je veoma velik. Poslije ove bitke spale su 369. legonarska i 9. ustaško-domobranska divizija svaka na jedan ojačani puk. Prema podacima, neprijatelj je u borbama za Mostar imao 5.636 mrtvih. Naše jedinice su u toj operaciji zarobile 1.274 neprijateljska vojnika, podoficira i oficira. Zaplijenjena su ili uništena 4 tenka, 95 topova, 28 minobacača, 284 mitraljeza i puškomitraljeza, 67 motornih vozila, 26 radio-stanica, 3.101 puška, nekoliko skladišta municije, hrane i drugog materijala.

Gubici jedinica Osmoga korpusa i 29. divizije u ovoj operaciji: 515 poginulih, 1.714 ranjenih i 336 nestalih boraca i starješina.

Po oslobođenju Mostara održan je veliki defile jedinica Osmoga korpusa, a zatim veličanstven narodni zbor.

Borbe na Širokom Brijegu i Mostaru[1]

Sibe Kvesić[2]

Nakon zamornih bitaka za oslobođenje Knina jedinice 8. dalmatinskog korpusa dobile su zasluženi odmor. Do kraja decembra 1944. i tokom januara 1945. one su popunjavale svoje redove novim ljudstvom, usvajale novu vojnu vještinu, posebno se učeći rukovanju novim oružjem zaplijenjenim od neprijatelja.

Početkom februara, kada su već bile odmorene i spremne da nastave operacije u pravcu sjevera, neprijatelj je poduzeo očajnički korak, pokušavajući da ispadom iz Mostara ponovno prodre u južnu Dalmaciju. Tada su divizije 8. korpusa hitno upućene na ovaj sektor sa ciljem, da se napadne i oslobodi Mostar i presijeku njemačke snage, koje su bile prodrle sve do Čapljine. I dok 9. divizija na pravcu Goranci — Vrdi osigurava lijevi bok operacije za Mostar, u napad na grad krenule su pravcem Kočerin — Široki Brijeg — Mostar jedinice 26. a pravcem Ljubuški — Čitluk — Bojanići — Mostar brigade 19. divizije 8. dalmatinskog korpusa.

Borba za Mostar bila je teška. Na svim napadnim pravcima neprijatelj je borcima NOV pružio izvanredno žilav otpor. Najteže borbe vodile su 1. dalmatinska i 11. brigada, oslobađajući jako neprijateljsko uporište Široki Brijeg na cesti Imotski — Mostar. Ustaše su zajedno s fratrima samostana u Širokom Brijegu pretvorili samostansku zgradu u snažnu utvrdu. U dvorištu zgrade, koja dominira okolinom, bili su iskopani rovovi i postavljena višeredna minska polja. Svi samostanski prozori bili su pretvoreni u puškarnice iz kojih je dva dana i noći neprestano rigala ubitačna vatra. Tek nakon niza uzastopnih juriša, u kojima su pretrpjeli brojne gubitke, bataljoni 1. dalmatinske i 11. brigade ušli su u samostansku zgradu. Međutim, i neprijatelj, koji se nakon dvodnevnih žestokih bitaka pokušao izvući prema Mostaru, naišao je na zasjede jedinica NOV, koje su ga napale unakrsnom vatrom i ubile preko 400 ustaša i njemačkih vojnika. Na cesti, koja iz Širokog Brijega vodi prema Mostaru, ležale su hrpe ubijenih neprijateljskih vojnika. Nakon pada Širokog Brijega put za Mostar bio je otvoren.

Borba za Mostar otpočela je u noći 13. februara. Pored divizija 8. korpusa u napadu učestvuje i 29. hercegovačka divizija Narodno-

[1] Uzeto iz knjige »DALMACIJA U NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI«, izd. »Lukosa« Zagreb 1960. str. 717—718.

[2] Autor knjige.

oslobodilačke vojske. Velike neprijateljske snage, koje su se zatekle u Mostaru, pružile su jedinicama NOV bjesomučan otpor. Naročito žestoke bile su borbe na pravcu nastupanja jedinice 26. divizije. O tome svjedoči i primjer 1. bataljona 11. brigade, koji je tek nakon jedanaest uzastopnih juriša uspio odbaciti neprijatelja s kote 605. Odmah za njom došla je Mikuljača, kota, za koju tokom cijelog dana 13. februara traju ogorčene borbe. Tek nakon obilaznog manevra 4. bataljona koji neprijatelja napada s boka, Mikuljača je zauzeta. Tada Nijemci pale skladišta u gradu i bježe prema Jablanici. U noći 14. februara jedinice NOV ušle su u Mostar. U dubokoj noći gradom je odjeknula zvonjava zvona. Stanovništvo Mostara izišlo je na ulice i zajedno s vojskom slavilo svoje oslobođenje.

Snabdevanje u mostarskoj operaciji[1]

Mujo Dizdar[2]

Snabdevanje jedinica 8. korpusa, kako je sprovedeno u operaciji za oslobođenje Mostara, bilo je rezultat velikih organizacionih priprema i iskustava koje su jedinice 8. korpusa stekle u prethodnim borbama za oslobođenje dalmatinskih otoka, obale, i borbi za oslobođenje Splita, Šibenika i na kraju u borbama za oslobođenje Knina.

Da bi lakše shvatili mogućnost sprovođenja sistema snabdevanja u Mostarskoj operaciji, u kratkim crtama iznećemo predradnje koje je štab korpusa, odnosno intendantura korpusa kao njegov sastavni deo izvršila, da bi se snabdevanje provelo na onaj način, koji je odgovarao zadacima korpusa, te da snabdevanje ne bi bilo kočnica uspešnog izvršenja zadataka Korpusa.

Blagovremeno, pre nego što su počele operacije za oslobođenje Dalmacije, intendantura korpusa centralizovala je celokupno snabdevanje svih svojih jedinica i rukovodila tim snabdevanjem bilo direktno, bilo preko svojih delegata ili baza. Konkretno, snabdevanjem 9, 19. i 20. divizije, rukovodila je direktno intendantura korpusa, a snabdevanjem 26. divizije, rukovodila je intendantura korpusa preko svoje baze na Visu.

Uporedo sa tim, intendantura korpusa organizovala je stalnu vezu, putem izveštaja i ličnog kontakta, sa svim intendantskim organima u jedinicama i na taj način likvidirala mogućnost da dođe do izražaja sebičnost pojedinih jedinica, koja je često mogla dovesti u tešku situaciju one jedinice, koje bi se po zadatku nalazile na siromašnijim terenima odakle se nisu mogle snabdevati na terenu samostalno.

Ove predradnje, koje su blagovremeno izvršene, omogućile su intendanturi korpusa da direktno rukovodi snabdevanjem u svim operacijama koje su posle usledile, a štab korpusa je ovim pripremama osigurao sebi neprekidno rukovodstvo u snabdevanju i onemogućio da neuredno snabdevanje bude kočnica za izvršenje svih pretstojećih zadataka korpusa. Kroz ovakve uslove treba gledati mogućnost da je intendantura korpusa uspela sprovesti organizaciju snabdevanja po sistemu kako ćemo ga izneti, u jednoj tako složenoj operaciji, kao što je bila borba za oslobođenje Mostara.

[1] Uzeto iz časopisa »Pozadina« br. 5/82, str. 138—151.
[2] Zamenik intendanta 8. korpusa NOVJ. Sada general-major u penziji.

Neposredno pred napad naših jedinica na Mostar, raspored korpusnih intendantskih skladišta bio je sledeći: u Splitu se nalazilo glavno korpusno skladište hrane, odeće i ostale opreme kao glavne baze za snabdevanje svih jedinica 8. korpusa i J. R. Mornarice koje su bile raspoređene od Dubrovnika do Obrovca.

Odeljci korpusnog skladišta, nalazili su se u Kninu i Obrovcu, za snabdevanje 20. divizije, koja je bila raspoređena u prostoriji severno od Knina prema Gračacu i artiljerijske brigade koja je bila u Obrovcu. Odeljak skladišta u Obrovcu bio je pripreman, pored ovog prvog zadatka i za snabdevanje jedinica u pretstojećim operacijama za oslobođenje Like i dalje napredovanje prema Hrvatskom primorju i on je u tim operacijama odigrao vrlo važnu ulogu i u potpunosti izvršio svoj zadatak.

Raspored divizijskih skladišta neposredno pred operaciju bio je sledeći: 9. divizija imala je divizijsko skladište u Imotskom. Ona je vodila odbrambene operacije protiv neprijatelja koji se probio iz Mostara na oslobođenu teritoriju do Metkovića u cilju da preseče komunikacije i osujeti pripreme naših jedinica za pretstojeće operacije u Lici.

Divizijsko skladište 19. divizije nalazilo se u Zadru, 26. divizije u Šibeniku, 20. divizije u Kninu, tenkovske brigade u Kistanjama i artiljerijske brigade u Obrovcu.

Znači, neposredno pred napad na Mostar, sva naša skladišta bila su orijentisana, uglavnom, prema severu. Pred intendanturu korpusa postavljen je zadatak da stvori druge stanice za snabdevanje jedinica u operacijama za oslobođenje Mostara i da u te stanice prebaci dovoljne količine hrane za neprekidno i uredno snabdevanje.

Načelnik intendanture korpusa, pošto je prethodno od načelnika štaba bio upoznat sa budućim zadacima jedinica i njihovim rasporedom, dao je svoj predlog komandantu korpusa o rasporedu korpusnih skladišta — odnosno stanica snabdevanja u predstojećoj operaciji. Taj predlog je u potpunosti prihvaćen i unešen u zapovest štaba korpusa, kao odluka komandanta korpusa. Ta odluka o rasporedu korpusnih stanica snabdevanja sastojala se u sledećem:

Split ostaje i dalje kao glavna baza za potpuno snabdevanje svih jedinica, sa potrebnim rezervama za mogućnost manevrisanja sa tim rezervama, kako se ukaže potreba.

Stanice snabdevanja formirati u Sinju, Omišu, Makarskoj, i kasnije, ovu iz Makarske premestiti u Metković.

Stanica snabdevanja u Sinju imala je zadatak da pripremi potrebne količine hrane i da 1. tenkovsku brigadu snabde sa 8 obroka hrane, kad ona prođe kroz Sinj, na putu iz Kistanja za Imotski i Posušje i da zadrži određene rezerve za eventualnu popunu tenkovske brigade koja se snabdevala svojim transportom. Ova stanica takođe je trebala da obezbedi potrebnim obrocima hrane i jednu brigadu 26. divizije koja se nalazila u Sinju, odakle je kretala zasebnim pravcem za Posušje.

Stanica snabdevanja formirana je u Omišu usled nedostatka prevoznih sredstava i za što veće korišćenje morskog puta. U ovu

stanicu prebacivane su sve potrebe za 9. i 26. diviziju i artiljerijsku brigadu. Pomenute divizije i artiljerijska brigada, koja je kasnije stavljena na snabdevanje 26. divizije, sa svojim sredstvima, uz pomoć korpusnog auto-bataljona, prevozili su materijal iz ove stanice u svoja skladišta.

Stanica snabdevanja u Makarskoj imala je zadatak da snabde sa svim potrebama jedinice 19. divizije koje su iz Zadra stizale brodovima u Makarsku i odatle produžavale u Vrgovac — Ljubuški. Kad su se sve jedinice 19. divizije prebacile preko Biokova, i zauzele raspored predviđen zapovešću štaba korpusa, ova stanica se premestila sa svim ljudstvom i materijalom u Metković, odakle je mogla lakše vršiti dotur potreba za 19. diviziju i delove 29. divizije koje su operisale dolinom Neretve. Do ove stanice vršen je prevoz materijala morem i na taj način izbegnut kamionski transport koji bi bio mnogo teži i skuplji.

Pred intendanture divizija postavio se, takođe, komplikovan zadatak: organizovati prebacivanje skladišta na velike daljine, sa vrlo oskudnim prevoznim sredstvima, uporedo sa prevozom trupa. Intendantura korpusa, po odobrenju štaba korpusa, izdala je uputstvo 19. i 26. diviziji da u mestima gde se nalaze ostave pod stražom sav materijal koji neće biti neophodno potreban u pretstojećoj operaciji, pošto se predviđalo da će se ove jedinice posle oslobođenja Mostara ponovo vratiti ako ne na ista mesta, a ono u neposrednu njihovu blizinu. Za sve jedinice obezbeđena je hrana, u određenim stanicama snabdevanja, a od ostalih potreba ponete su samo najnužnije količine. Time je transport uveliko rasterećen i oslobođen isključivo za prebacivanje trupa.

Intendantura 9. divizije ostala je na istom mestu pošto nije bilo potrebe, a niti mogućnosti da se njena skladišta premeštaju.

Divizijsko skladište 20. divizije takođe je ostalo na istom mestu, pošto ova divizija nije učestvovala u borbama za oslobođenje Mostara, nego je imala zadatak da vrši obezbeđenje teritorije od napada neprijatelja sa severa, te se u ovom članku nećemo ni zadržavati na snabdevanju ovih jedinica.

Tenkovska i artiljerijska brigada, pošto su imale svoja transportna sredstva, nosile su sve sa sobom.

Jedinice štaba korpusa, inžinjerijske, veza i auto-bataljon, nalazile su se u Kninu i odatle su se snabdevale, a u daljem izlaganju videćemo kako je organizovano njihovo snabdevanje u toku same operacije.

Pored gornjeg uputstva jedinicama intendantura korpusa poduzela je još sledeće mere:

U Splitu, kroz koji su prolazile jedinice 26. divizije, koje su transportovane od Splita do Šibenika železnicom, a odatle produžavale kamionima za Imotski i Posušje, kao i jedinice 19. divizije koje su prevožene morem iz Zadra za Makarsku obezbeđene su, prema utvrđenom planu štaba korpusa, sa potrebnim količinama hleba koje su predavane intendanturama bataljona i brigada za dalji put i toplim jelom i pićem koje se izdavalo borcima za vreme njihovog zadržavanja i čekanja na dalji transport.

Ove mere obezbedile su da svaki borac dobije u toku puta, na vreme, i toplu hranu što je neosporno uticalo da se izvrši brz i uredan transport jedinica i u potpunosti ostvari plan štaba korpusa u kojem je vreme za prebacivanje i koncentraciju snaga bilo vrlo kratko, ali i tačno predviđeno. Intendantura nije niti htela, niti smela dozvoliti da njen neorganizovan rad bude kočnica pravilnog sprovođenja plana štaba korpusa.

Sistem snabdevanja, unutar divizija, bio je postavljen na osnovnom načelu o snabdevanju tj. odozgo na dole. Znači, divizija je bila dužna da vrši dotur hrane brigadama, bilo direktno u brigadna skladišta, bilo do divizijskih primo-predajnih stanica, što se određivalo prema situaciji. Bilo je slučajeva, da su pojedine brigade bile snabdevene direktno iz korpusnih skladišta, kao onaj primer koji smo naveli za brigadu 26. divizije u Sinju, a to je zavisilo od rasporeda jedinica, tj. da li im je bliže divizijsko ili korpusno skladište, ali u glavnom, načelno, sve brigade su se snabdevale iz divizijskih skladišta sa divizijskim transportom i to do one tačke dokle je taj transport mogao da se koristi. Kasnije ćemo videti da je u ovoj operaciji bilo slučajeva da se snabdevanje vršilo kombinacijom svih vrsta transporta tj. i kamionima i kolima i konjima i prenosom ljudima.

Dvadeset deveta divizija, koja je učestvovala u ovoj operaciji sa pravca Nevesinja, imala je raspored svojih skladišta po sledećem: divizijsko skladište nalazilo se u Trebinju, brigadna skladišta nalazila su se: 10. brigade Kifino selo, 14. brigade Gornje Nevesinjskom polju u rejonu s. Kljuni, 12. brigade u rejonu Čitluka i 13. brigade u rejonu s. Buna. Prema prednjem rasporedu vidi se da intendantura divizije nije mogla na ovakvim razdaljinama vršiti snabdevanje svojih jedinica, a to nije mogla izvršit ni zato što nije raspolagala potrebnim sredstvima za snabdevanje divizije kao celine. Brigade 29. divizije, u ovoj operaciji, snabdevale su se samostalno na terenu preko narodnih vlasti, izuzev 12. i 13. brigade koje su operisale u dolini Neretve, južno od Mostara, i bile upućene na delimično snabdevanje iz stanica snabdevanja u Metkoviću. Intendantura divizije uticala je na tok snabdevanja svojih brigada preko svojih delegata u brigadama koji su intendanturu divizije izveštavali o potrebama intervencije na ovom ili onom mestu tj. gde se ukaže potreba. Intendantura divizije snabdevala je svoje jedinice vlastitim transportnim sredstvima šećerom, masnoćama i jednim delom brašnom (manje količine), a ostalo jedinice su nabavljale na terenu kao što je već pomenuto.

Dvadeset šesta divizija organizovala je snabdevanje na sledeći način:

Divizijsko skladište i divizijska pekara nalazili su se u Omišu, za čitavo vreme operacije. Divizijska primo-predajna stanica pre zauzimanje Širokog Brijega nalazila se u Imotskom. Sa ove primopredajne stanice snabdevale su se 1, 11, 12. i 3. prekomorska brigada i artiljerijska brigada korpusa, koja je bila stavljena na snabdevanje 26. diviziji. Divizija je, od skladišta do primo-predajne stanice, transportovala hranu i municiju pravcem Omiš — Zadvarje — Lovreč — Imotski.

Snabdevanje jedinica mesom obavljalo se otkupom stoke od naroda.

Iz divizijske pekare hlebom su se snabdevale 11. i 3. prekomorska brigada, korpusna artiljerijska brigada i samostalne jedinice divizije. Prva brigada imala je svoju pekaru u Imotskom, a 12. brigada u Baškoj Vodi. Ovo je učinjeno zbog toga što divizijska pekara nije bila tolikog kapaciteta da bi mogla podmiriti sve potrebe divizije i delova koji su joj pridodati na snabdevanje. Hleb se transportovao svaki dan kamionima do brigadnih skladišta.

U fazi borbe, pre zauzimanja Širokog Brijega, brigadna skladišta nalazila su se u Posušju, s. Kutleše i Imotskom.

Nakon zauzimanja Širokog Brijega, raspored je bio sledeći: divizijska primo-predajna stanica premeštena je iz Imotskog u Široki Brijeg. Brigadna skladišta bila su raspoređena po selima: Zvatić, Voštani, Međine i Široki Brijeg.

Za izvršenje zadatka intendantura divizije imala je na raspoloženju 4 kamiona, 8 zaprežnih kola, 17 tovarnih konja, tj. vozarski bataljon u čijem su se sastavu nalazili kola i konji. Brigadne intendanture raspolagale su sa 3—4 kamiona, 5—6 većih kola, 30—35 tovarnih konja. Ova prevozna sredstva služila su i u diviziji i u brigadama za prevoz hrane i municije.

Prilikom transportovanja kamioni su se koristili do najudaljenijih tačaka tj. dokle su mogli da dođu. Dalji prenos vršio se u glavnom, na konjima do bataljonskih kuhinja.

Hrana za bataljone kuvala se za čitav bataljon zajedno i odatle na leđima nošena na položaj. Za ovu potrebu divizija je raspolagala sa 350 brdskih kazana, koji su specijalno upotrebljavani za

nošenje hrane na položaj. To je omogućilo da hrana stigne na položaj topla, a za nošenje je praktično.

Divizijska primo-predajna stanica bila je organizovana na sledeći način: stanicom je rukovodio jedan oficir divizijskog skladišta i jedan skladištar koji su imali na raspoloženju jednu četu boraca vozarskog bataljona sa potrebnim brojem kola i tovarnih konja.

Ostalo ljudstvo vozarskog bataljona upotrebljavano je u divizijskom skladištu za utovar i istovar i osiguranje transporta hrane.

Za sakupljanje trofeja, pošto se ova divizija nalazila na glavnom pravcu udara u njene ruke je palo najviše trofejnog materijala, intendantura divizije formirala je tri grupe koje su sačinjavali dva do tri oficira kojima je bila dodata još po jedna desetina boraca iz vozarskog bataljona. Ove grupe imale su zadatak da pokupe trofejni materijal na pogodna mesta za dalji transport, a ukoliko je materijala veća količina na jednom mestu, da postavi stražu i obezbedi od raznošenja i upropaštavanja. Ove ekipe takođe su imale odobrenje štaba divizije da po potrebi traže i pojačanje od najbliže jedinice, za osiguranje skladišta i drugih većih centara zaplenjenog materijala, ukoliko ga ne mogu sami osigurati.

Intendantura divizije ostvarila je uvid nad tokom snabdevanja svojih jedinica u toku borbe na taj način što se načelnik intendanture stalno nalazio od divizijske — primo-predajne stanice do brigadnih skladišta i na taj način kontrolisao urednost dotura i na licu mesta otklanjao sve nedostatke. Šef ishrane i pomoćnik načelnika nalazili su se kod divizijskog skladišta i divizijske pekare i obezbeđivali brz i uredan pošiljaj hleba i ostale hrane iz divizijskog skladišta.

Deveta divizija imala je najteže uslove za snabdevanje, usled neprohodnosti terena gde su operisale njene jedinice te je prema tome i zadatak intendanture ove divizije bio najteži. Usled ovih uslova posebno ćemo se zadržati na organizaciji snabdevanja ove divizije, pošto je to primer snabdevanja u planinskom zemljištu, kakvi su kod nas najčešći.

Zadatak 9. divizije bio je odbaciti neprijatelja sa dominantnih vrhova Čabulje i ovladati desnom obalom Neretve i železničkom prugom od Drežnice prema Mostaru i onemogućiti neprijatelju da se povuče iz Mostara ili da dobije pojačanje. Na toj prostoriji nema nikakvih komunikacija, a pored toga borbe su se vodile u februaru kada je sneg na ovim masivima još vrlo visok. Dotur municije i životnih potreba, pod ovakvim uslovima, bio je izuzetno težak. Taj zadatak intendanturna divizija je izvršila uz krajnje zalaganje svih oficira i boraca gde je došla do punog izražaja inicijativa i snalažljivost svakog intendanta ponaosob.

Štab divizije, na predlog načelnika intendanture divizije, doneo je odluku o rasporedu divizijskih skladišta, divizijskih primo-predajnih stanica i brigadnih prihvatnih stanica prema zadacima koji su postavljeni pred diviziju i prema planu razvoja borbe kako ga je štab divizije zamislio.

Raspored skladišta bio je sledeći:

Divizijsko skladište i divizijska pekara, za sve vreme izvođenja operacije, nalazili su se u Imotskom. Divizijske primo-predajne stanice nalazile su se, posle zauzimanja Širokog Brijega, u Širokom Brijegu i Donjem Gradcu.

Brigadna skladišta nalazila su se: 2. i 3. brigade u Knežpolju, 4. brigade u s. Donji Gradac, a artiljerijske brigade u s. Ogradice.

Divizijska primo-predajna stanica u Širokom Brijegu imala je zadatak da vrši dotur hrane, osim hleba, do brigadnih skladišta. Primo-predajna stanica, u Donjem Gradcu, imala je zadatak da vrši prijem i pošiljaj hleba koji se dovozio iz divizijske pekare kamionima, pošto je to bila krajnja tačka do koje su mogli da dolaze kamioni.

Brigadne prihvatne stanice nalazile su se u rejonu s. Goranci. Za prenos hrane od divizijske stanice do brigadnih stanica nisu se mogli koristiti ni konji ni kola, usled visokog snega i velikog uspona. U cilju daljeg prenosa hrane angažovana je ljudska radna snaga. Svakodnevno za prenos hleba i municije, a svaki peti dan za prenos i ostale hrane (masti, variva, šećera), sakupljeno je 280—350 ljudi i žena koji su prenosili hleb, municiju i ostalu hranu putem Donji Gradec, Gornji Gradec, Goranci.

U Gorancima su bile organizovane brigadne prihvatne stanice koje su vršile dalju raspodelu hleba i ostale hrane bataljonskim kuhinjama koja se do bataljona prenosila delimično na konjima, delimično na ljudima, i ako je odstojanje od brigadnih stanica do bataljona takođe bilo prilično veliko.

Snabdevanje mesom vršilo se na taj način što se stoka davala živa sve do bataljonskih kuhinja i na taj način su u bataljonu obezbeđeni sa 6—7 obroka mesa unapred.

Varivom i ostalom hranom kao, što smo već napomenuli, batalojni su obezbeđeni sa 5 obroka unapred usled teškoća prenosa koje smo već izneli.

Organizacija divizijskih primo-predajnih stanica i brigadnih prihvatnih stanica bila je sledeća: u divizijskoj stanici u Širokom Brijegu jedan skladištar sa pomoćnikom i jednom desetinom boraca iz vozarskog bataljona, za utovar i istovar, sa potrebnim brojem zaprežnih kola. Prihvatna stanica u Donjem Gradcu imala je jednog skladištara sa 4 borca bez prevoznih sredstava. Brigadne prihvatne stanice imale su skladištare sa po 2—3 borca, bez prevoznih sredstava, pošto su vršile raspodelu bataljonima koji su transportovali materijal sa svojim tovarnim konjima ili ljudstvom koje su sami pribavili.

Ishrana boraca vršila se iz bataljonskih kuhinja na taj način što se prenos hrane od kuhinje do položaja vršio u brdskim kazanima, koje su prenosili borci na položaj, tako da je borcima bila uvek dostavljena topla hrana. U slučajevima kada se na položajima nije mogla vršiti raspodela tečne hrane, onda je borcima izdavano samo kuhano meso i hleb.

Sredstva sa kojima je divizija raspolagala bila su sledeća: divizija je imala 12 kamiona, vozarski bataljon u čijem sastavu je bilo 10 zaprežnih kola i 25 tovarnih konja. Brigade su imale 8—10

zaprežnih kola i 25—35 tovarnih konja. Svaki bataljon imao je 18——30 tovarnih konja. Vozarski bataljon je svoje ljudstvo raspoređivao prema planu načelnika intendanture divizije, tako da je bila na taj način zagarantovana potrebna radna snaga na svakom mestu gde se akazala potreba.

Intendantura divizije obezbedila je rukovođenje nad čitavim tokom snabdevanja na sledeći način: načelnik intendanture nalazio se za sve vreme izvođenja operacije u stanicama Donji Gradec i Široki Brijeg i bio prisutan svakodnevno kod upućivanja hrane u brigadna skladišta i brigadne pretovarne stanice. Pomoćnik načelnika intendanture nalazio se kod brigadnih pretovarnih stanica u Gorancima, obilazio bataljone i kontrolisao kako hrana stiže do bataljona i od bataljona do položaja i pomagao da se blagovremeno otklone svi nedostaci koji bi ometali pravilan dotur. Šef ishrane divizije nalazio se u divizijskom skladištu i u divizijskoj pekari u Imotskom i bio odgovoran za pravilan i pravovremeni dotur hleba, stoke za klanje i ostale hrane, kao i municije, iz divizijskih skladišta do divizijskh primo-predajnih stanica. Ovakvim rasporedom rada rukovodstvo intendanture divizije, a time i štab divizije, postigao je stalan i neposredan uvid nad tokom snabdevanja na onom mestu gde je najslabije ili najteže.

Devetnaesta divizija organizovala je snabdevanje svojih brigada po sledećem: divizijsko skladište, po premeštaju iz Zadra, smešteno je bilo u Makarskoj, dok neprijatelj nije bio potisnut iz Ljubuškog, i odmah je premešteno u Ljubuški, gde se smestila i divizijska pekara. Brigadna skladišta, pri oslobođenju Ljubuškog bila su razmeštena u rejonu Vrgorca i na komunikaciju Vrgorac —— Metković. Posle oslobođenja Ljubuškog, brigadna skladišta razmeštena su u rejonu: Čitluk i Ljubuški. Divizija se snabdevala iz korpusne stanice u Makarskoj, a kada se je premestila u Ljubuški, onda se korpusna stanica, kako je to predviđeno zapovešću štaba korpusa, premestila u Metković odakle je vršen dotur svih potreba za 19. diviziju i delimično za delove 29. divizije.

Divizija je vršila dotur sa svojim sredstvima (kamionima) direktno do brigadnih skladišta, a odatle su brigade za neke bataljone vršile dotur kolima, a za neke tovarnim konjima. Izradu i dotur hleba vršila je divizija za sve brigade, tako da brigade nisu imale samostalnog pekara.

Divizija je raspolagala sa 4 kamiona, a vozarski batajlon je imao u svome sastavu 6 kola i 25 tovarnih konja. Svaka brigada je imala 8 do 10 kola i po 25—30 tovarnih konja.

Tenkovska brigada snabdevala se u toku borbe direktno iz korpusne stanice u Omišu, vlastitim sredstvima, s tim što su pojedinim delovima brigade izdavali hranu, u toku borbe, jedinice 26. divizije sa kojima su oni dejstvovali u toku borbe. Brigadno skladišta, do zauzimanja Širokog Brijega, nalazilo se u Posušju, a posle zauzimanja Širokog Brijega u Širokom Brijegu.

Artiljerijska brigada korpusa bila je na potpunom snabdevanju kod 26. divizije, kao što smo već napomenuli pošto je sa njom sadejstvovala u toku čitave operacije.

Za snabdevanje ostalih delova i jedinica, oko štaba korpusa, starala se komanda stana štaba korpusa, koja je bila smeštena pre zauzimanja Širokog Briega u Imotskom, a posle se premestila u Široki Brijeg i odatle se kretara kako se štab premeštao prema Mostaru.

Zaključak

Prilikom planiranja operacije intendantura korpusa je blagovremeno upoznata kako će se razvijati čitava operacija kao i o svim pripremama koje treba preduzeti i na taj način mogla izraditi plan snabdevanja i preduzeti na vreme sve mere kao što se vidi iz prednjeg izlaganja. Intendantura korpusa je ostvarila uvid nad radom službe snabdevanja u divizijama i mogla blagovremeno intervenisati onde gde se ukaže potreba.

Intendantima divizija omogućeno je da u svojoj diviziji, sa svojim štabovima, planiraju i organizuju snabdevanje onako, kako to zadaci i situacija budu diktirali. Intendanti divizije su na vreme upoznati sa svim zadacima svojih jedinica. U toku snabdevanja pokazalo se nekoliko osnovnih nedostataka: divzijsko skladište 26. divizije nalazilo se isuviše daleko i time je transport bio suviše opterećen.

Za snabdevanje hlebom 9. i 26. divizija morale su se koristiti stalne zidane peći, pošto pokretnih auto pekara nismo imali, i hleb od tih pekara prevoziti na velika udaljenja, npr. 26. divizija prevozila je hleb iz Omiša i Baške Vode za svoje jedinice sve do Mostara, što se ne bi moralo činiti da je ljudstvo bilo izvežbano u izradi privremenih peći koje se mogu zidati brzo i sa vrlo malo alata, i sredstava.

Nepravilna raspodela prevoznih sredstava, naročito kamiona, bila je takođe jedna kočnica pravilnog dotura, jer se događalo da divizija ima manji broj prevoznih sredstava nego brigade, koje ih neracionalno i nepotpuno koriste.

Na kraju, moramo imati u vidu, rad štaba korpusa kao celine, a naročito odnos komandanta, komesara i načelnika štaba prema intendanturi. Njihova pomoć i saradnja, baš u ovoj operaciji, njenom planiranju i sprovođenju tih planova u život, u koliko su se odnosili na intendanturu, imala je za rezultat da je intendantura korpusa mogla izvršiti sve zadatke koji su u planu predviđeni. Jasno je, da bi bez toga intendantura bila kočnica i neosporno bi dovela do većih zastoja u izvršenju plana i otežala izvršenje same operacije. Rad štaba kao celine, jasno se odrazio na sam tok operacije i doveo do njegovog potpunog uspeha. Služba snabdevanja i njeni rukovodioci izišli su iz ove operacije obogaćeni velikim iskustvom i bili spremni za izvršenje težih zadataka u predstojećim operacijama za oslobođenje Like, Hrvatskog Primorja, Istre i Slovenačkog Primorja.

Aktivnosti SKOJ-a i USAOJ-a u Hercegovini pred i za vrijeme mostarske operacije[1]

Vlado Ivković[2]

Organizacija i rukovodstva Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ-a) i Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ-a) u Hercegovini imale su važnu ulogu pred, za vrijeme i neposredno poslije mostarske operacije. Nije bilo vremena da ostvarim potpuniji uvid u dokumentaciju koja bi mi omogućila da svestranije obradim ovu temu, pa sam izlaganje za ovu priliku pripremio na osnovu mojih zabilježaka sa sastanaka kojima sam prisustvovao i na osnovu sjećanja na neke događaje i aktivnosti ovih organizacija u to vrijeme.

Okosnicu moga izlaganja čine podaci koje sam zapisao na sastancima Okružnog komiteta SKOJ-a za sjevernu Hercegovinu koji je održan 3. oktobra 1944. godine u Gacku, Sreskog komiteta SKOJ-a za Gacko koji je održan 6. oktobra 1944. godine u Gacku, Okružnog komiteta SKOJ-a za sjevernu Hercegovinu koji je održan 30. januara 1945. godine u Gacku, Oblasnog komiteta SKOJ-a za Hercegovinu koji je održan 2. februara 1945. godine u Trebinju, zatim podaci koje sam zapisao na sastanku Priređivačkog odbora za Oblasnu konferenciju USAOJ-a za Hercegovinu koji je održan 25. februara 1945. godine u Mostaru i na vanrednom sastanku Oblasnog komiteta SKOJ-a za Hercegovinu koji je održan 27. februara 1945. godine, takođe u Mostaru.

Na ukupni razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Hercegovini, imale su skoro podjednako kako jedinice tako i društveno-političke organizacije i organi narodne vlasti. Do konačnog oslobođenja čitave Hercegovine, zajednički su delovali najprije štab 10. proleterske hercegovačke NOU brigade a kasnije štab 29. hercegovačke udarne divizije na jednoj strani i Oblasni komitet KPJ i kasnije Oblasni NOO za Hercegovinu i rukovodstva političkih organizacija na drugoj strani. Ovako zajednički djelovali su i ostvarivali svoje zadatke od juna 1943. pa sve do konačnog oslobođenja Hercegovine. Tako je cela Hercegovina bila svima zajedničko područje djelovanja. Kadrovi u vojnim štabovima i rukovodstvima narodne vlasti i političkih organizacija bili su ljudi iz Hercegovine ili pojedinci sa drugih područja obično dobri poznavaoci prilika i razvoja ustanka u Hercegovini.

[1] Izlaganje na »okruglom stolu« o mostarskoj operaciji održanom 13. februara 1985. u Mostaru.

2 Rukovodilac SKOJ-a u Hercegovini za vreme mostarske operacije.

Zajedničko delovanje na istoj teritoriji i ovakav kadrovski sastav omogućili su veoma uspješnu saradnju političkih organizacija u vojsci na terenu kao i saradnju između vojnih štabova i pozadinskih organa narodne vlasti. Svi su djelovali u pravcu ostvarivanja konačnog cilja; oslobođenje zemlje i uspostavljanja nove narodne vlasti. Vojska je oslobađala pojedine krajeve i naseljena mesta i stvarala uslove za što potpuniji i masovniji politički rad. Svojim akcijama i čišćenjem terena od neprijatelja i njegovih slugu omogućavala je stvaranje narodnooslobodilačkih odbora i političkih organizacija narodnooslobodilačkog pokreta. Ovakav rad i delovanje pomagalo je organizovanoj mobilizaciji novih boraca u jedinice 29. divizije snabdjevanje jedinica hranom i drugim potrepštinama. Tako je parola o jedinstvu fronta i pozadine došla do punog izražaja.

Skojevske i omladinske organizacije na terenu i one koje su djelovale u jedinicama 29. divizije bile su kao jedna organizacija. SKOJ i USAOJ bile su organizacije koje su svojim borbenim poletom i moralnom čvrstinom nosile borbeni duh i ulivale mladalačku snagu narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji.

Vlado Ivković, govori o mostarskoj operaciji.

Evo nekih podataka o organizacionoj strukturi organizacija SKOJ-a pred mostarsku operaciju, za vreme njenog trajanja i posle nje. Podaci se odnose na stanje u jedinicama i na terenu.

Na sastanku Oblasnog komiteta SKOJ-a za Hercegovinu, koji je održan 3. februara 1945. godine u Trebinju, pod drugom tačkom dnevnog reda, razmatrana su organizaciona pitanja SKOJ-a. Zabilježio sam da smo tada na terenu u Hercegovini imali: Oblasni komitet SKOJ-a sa ukupno 8 članova; Okružne komitete za sjevernu, južnu i zapadnu Hercegovinu sa ukupno 13 članova; 9 sreskih komiteta sa ukupno 45 članova; 30 opštinskih komiteta sa 174 člana, mjesne komitete u Mostaru, Trebinju Stocu i Bileći sa ukupno 16 članova i 280 aktiva SKOJ-a sa 1.629 članova.

U isto vrijeme u jedinicama 29. divizije djelovalo je 6 brigadnih komiteta, 28 bataljonskih komiteta i 141 aktiv sa 1.386 članova SKOJ-a. Primjera radi, navešću podatke o stanju u 10. proleterskoj hercegovačkoj NOU brigadi. Sastanak brigadnog komiteta, kome sam prisustvovao, održan je 29. decembra 1944. godine. Zapisao sam

da je u 1. bataljonu bio 51 član SKOJ-a, u 2. bataljonu 48, u 3. bataljonu 39, u 4. bataljonu 38, u 5. bataljonu 38, u omladinskoj četi 17, pratećoj četi 7, izviđačkom vodu 6 i svih 7 kurira su bili skojevci. Ukupno je u 10. brigadi bilo 256 skojevaca što je predstavljalo više od polovine boraca omladinaca ove brigade. Slično stanje bilo je i u ostalim jedinicama 29. hercegovačke udarne divizije. Ukupno je u 29. hercegovačkoj diviziji i partizanskim odredima i na terenu Hercegovine postojao 421 aktiv sa 3.015 članova SKOJ-a. Ako se ovom broju dodaju članovi rukovodstva onda je u Hercegovini pred mostarsku operaciju bilo oko 3.500 članova SKOJ-a. Brojčano gledano to je bila snaga od 3 brigade. No, ako se tome dodaju idejno-političke i moralne vrijednosti omladine koja je u to vrijeme bila komunistički opredjeljena i organizovana, onda se značaj i uloga organizacije SKOJ-a tek može sagledati u pravom svetlu, Jer, zna se, da su skojevci, u to vrijeme, bili omladinci i omladinke koji nisu znali za neću i ne mogu, koji su služili za primjer ostaloj omladini u izvršavanju zadataka, opštoj disciplini i bili su spremni da daju sve, pa i život. Skojevci su bili dobrovoljci u jurišanju na bunkere i neprijateljske položaje. Dijelili su sve teškoće i radosti bili su drugovi, igrali su kolo i pjevali partizanske pjesme i onda kad im je bilo teško i opasno za život. To je, dakle, bila ogromna ne samo brojčana nego i moralno-politička snaga. Skojevci su bili pokretački motor za sve akcije jedinica i boraca u borbi kao i za raznovrsne akcije na terenu.

Kakav je napredak u svome razvoju učinila skojevska organizacija može se vidjeti ako se ovi podaci uporede sa stanjem koje smo imali u Hercegovini 12. marta 1944. godine, kada je u Fatnici održana Oblasna konferencija SKOJ-a. Tada je na terenu Hercegovine postojao Oblasni komitet SKOJ-a sa 5 članova, 2 okružna komiteta sa 8 članova, 6 sreskih komiteta sa 24 člana, 11 opštinskih komiteta sa 35 članova. U Stocu i Mostaru radili su mjesni komiteti sa 8 članova. 135 aktiva i 631 članova. U vojsci su postojala 3 brigadna komiteta sa 15 članova, 20 bataljonskih komiteta sa 75 članova i 60 aktiva sa 656 članova SKOJ-a. Ukupno je u Hercegovini na terenu i u partizanskim jedinicama bilo 195 aktiva sa 1.287 članova SKOJ-a. Dakle, za nepunu godinu dana organizacije SKOJ-a u Hercegovini su se povećale za više od dva i po puta. Skok od 1.287 na oko 3.500 članova SKOJ-a bio je moguć zahvaljujući stvaranju veće slobodne teritorije i velikom raspoloženju omladine Hercegovine prema narodnooslobodilačkoj borbi i očekivanjima da će ta borba donijeti velike društvene promjene kojima je težila tadašnja mlada generacija.

Još skokovitiji razvoj imala je organizacija USAOJ-a. Ova masovna omladinska organizacija u Hercegovini počela se razvijati nešto kasnije nego u nekim drugim dijelovima Bosne i Hercegovine i Jugoslavije.

Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije u Hercegovini početkom februara 1945. godine imao je razgranatu mrežu opštinskih, sreskih i okružnih odbora. Za čitavu Hercegovinu postojao je Oblasni odbor USAOJ-a. Imao je 409 seoskih aktiva i 11 kvartovskih odbora sa 22.560 članova. Moglo bi se reći da je čitavo ovo članstvo bilo angažovano na raznim zadacima koji su stajali pred

jedinicama NOV na položajima i organima narodne vlasti u pozadini. Posebno je ova organizacija bila angažovana na rješavanju raznih problema iz života i rada same omladine.

Međutim, prvi i osnovni zadatak bio je obuhvatiti što veći broj ovom organizacijom i uključiti što veći broj mladića i djevojaka u njene aktivnosti. Posebno se vodila bitka za one mlade ljude koji su bili još pod uticajem četnika i ustaša. U Gacku je, na primjer, u oktobru 1944. godine bilo oko 450 odmetnika. U Nevesinju još više, a bilo ih je i u svim ostalim srezovima. Zapisao sam da su odmetnici koje smo mi u Hercegovini zvali »škripari«[3] na Pržinama i Sepenu organizovano upadali u sela, vršili pritisak na partizanske porodice i pljačkali. Neki su pokušavali da okupljaju mase, govorili su da će doći saveznici i obezbjediti povratak kralja Petra; da su četnici udarili na okupatora itd. Zapisao sam, takođe, da je deo mještana u Kuli Fazlagića bio pod uticajem ustaša koje su se sakrivale u obližnjim šumama. I eto, ove ljude, koji su se krili u škripovima i omladinu koja je strahovala od njih, trebalo je definitivno odvojiti ispod četničkog i ustaškog uticaja. I u tome je bilo dosta uspjeha. Zapisao sam da je u Gacku, za kratko vrijeme, mobilisano oko 170 boraca i da su u mnogim selima formirane nove organiazcije USAOJ-a.

Omladina Hercegovine u to vrijeme je imala 5 radnih brigada, 4 radna bataljona i 5 radnih četa sa 8.459 brigadira. Samo na području Bileće, Gacka i Nevesinja postojale su dvije radne brigade, 3 radna bataljona i 3 radne čete sa 3.593 brigadira. Za nepunih mjesec dana ove jedinice su dale 8.877 radnih dana. One su, pored ostalog, dotjerale više od 300 tovara drva, oprale partizanima više od 1.000 pari veša, nasule 6 kilometara puta, grtale snijeg sa puteva itd.

Već u to vrijeme omladinska organizacija i narodne vlasti su radile na otvaranju škola. Posebno se radilo na opismenjavanju omladine pa je na teritoriji Hercegovine radio veliki broj analfabetskih tečajeva. Samo na teritoriji sjeverne Hercegovine bio je 71 takav tečaj sa 1.971 polaznikom. Osposobljeno je i otvoreno 235 omladinskih domova. Djelovale su 82 diletantske grupe. Formirano je preko 90 horova, postojale su 4 kulturne sekcije sa raznovrsnim sadržajem. Postojao je jedan sportski klub u Bileći. Izlazilo je 6 sreskih i dvoje gradskih zidnih novina.

Skojevska i omladinska organiazcija povsećivali su veliku pažnju radu sa djecom i njihovom uključivanju u različite oblike učestvovanja u narodnooslobodilačkoj borbi. Tada je bilo 14 pionirskih bataljona sa 8.046 pionira. Samo na teritoriji Bileće, Gacka i Nevesinja bilo je 6 pionirskih bataljona, 74 čete i 8 vodova sa 3.480 članova. Bila je to ne samo radno angažovana već i politički opredjeljena dječja organizacija. Pioniri su bili listom uz partizane. Svuda po Hercegovini se pjevalo: »Pioniri od Bileće, kralja Petra više neće«.

[3] Naziv »škripar« nastao je od reči »škrape« kako se nazivaju razna udubljenja u hercegovačkom kamenjaru. Takvih udubljenja ima puno na hercegovačkom krasu. Pogodna su za sakrivanje od vremenskih nepogoda i pogleda ljudi te su ih odmetnici obilato koristili, a narod ih je na osnovu toga nazivao »škriparima«.

Čitava antifašistička i revolucionarna omladina Hercegovine, ona koja se nalazila u partizanskim jedinicama i ona koja je djelovala na terenu, uključujući i pionire, bila je obuhvaćena takmičenjem. Omladina sjeverne Hercegovine, na primjer, takmičila se s omladinom južne Hercegovine. Zapravo, u okviru priprema za održavanje Prve konferencije USAOJ-a za Hercegovinu i Kongresa Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Bosne i Hercegovine (USAOBiH-a), na sastanku Okružnog komiteta SKOJ-a za sjevernu Hercegovinu, koji je održan 3. oktobra 1944. godine u Gacku, donesen je zaključak o zakazivanju takmičenja između omladine sjeverne i južne Hercegovine. Takmičili smo se ko će više omladine obuhvatiti u organizaciju USAOJ-a, ko će više mobilisati omladinaca u našu vojsku i dati dobrovoljnih priloga, ko će više održati omladinskih sastanaka, mitinga i zborova i na njih okupiti veći broj učesnika; ko će više pripremiti pozdravnih pisama i sa većim brojem potpisa omladine. Zapisao sam da takmičenje treba da počne 8. oktobra i da traje sve do Prve konferencije USAOJ-a za Hercegovinu i Kongresa USAOBiH-a. U Komisiju za praćenje takmičenja između dva okruga (Bileće i Nevesinja) određeni su Osman Đikić, Vukan Mijanović-Bato i Vlado Ivković. Sredinom oktobra 1944. godine održane su okružne konferncije USAOJ-a i na njima su potvrđena ova takmičenja. Na konferenciji za sjevernu Hercegovinu, koja je sredinom oktobra održana u Bileći, prisustvovalo je oko 400 delegata: iz Bileće 150, Gacka 120 i Nevesinja 120. Među gostima se našao i Palmiro Toljati koga su delegati burno pozdravili kao generalnog sekretara italijanske Komunističke partije.

I dok je omladina na terenu radila za front, pomagala organe narodne vlasti i rješavala svoje sopstvene probleme u pozadini, skojevci i omladina u vojsci su se takmičili u izvršavanju borbenih zadataka. Oni su se nadmetali u junaštvu, ratničkim vještinama, vojničkoj disciplini, drugarstvu, izgrađivanju bratstva i jedinstva kroz oružanu borbu, družili su se s omladinom na terenu, održavali sastanke i konferencije, učestvovali na priredbama, izdavali džepne novine itd.

Čitavu aktivnost na organizacionoj izgradnji SKOJ-a i USAOJ-a, rezultate koje su postizale ove organizacije u izvršavanju svojih zadataka, kao i podvige mladih boraca pratio je list »Mlada Hercegovina«.

Neposredno pred oslobođenje Mostara oblasna omladinska rukovodstva za Hercegovinu napustila su Trebinje i čim je Mostar oslobođen smjestila se u rudarsku kuću na Rondou u Mostaru. Tu je i započeo novi period u njihovom radu koji je donio promjene i u sadržajima rada omladinskih organizacija. Jer, trebalo je jednovremeno raditi za front koji se nalazio na sjevernim granicama Hercegovine i obnavljati tek oslobođena i porušena mjesta.

Na sastanku Pripremačkog odbora za Prvu oblasnu konferenciju USAOJ-a za Hercegovinu koji je održan 25. februara 1945. godine utvrđeno je da konferencija počne sa radom 14. marta 1945. godine u Mostaru i da traje 3 dana. Tako je i bilo. Toga dana u Mostaru u dvorani Hrvoja okupilo se oko 1.000 delegata i 150 gostiju. Konferencija je svečano otvorena. Delegati su pozdravili predstavnike raznih organizacija. Uveče je održana priredba. Program je izvodilo Pozorište narodnog oslobođenja Hercegovine.

Drugi dan podneseni su referati. Iza toga vođena je diskusija. Uveče je održan kulturno-zabavni program. Na jednom narednom sastanku zaključili smo da pismom zatražimo od Oblasnog komiteta SKOJ-a za Dalmaciju da nam pošalje jedan noviji film i album fotografija sa 2 kongresa USAOJ-a«.

Treći dan prije podne završen je radni dio konferencije. Poslije podne održana su sportska takmičenja. Delegati su se takmičili u gađanju puškom i pištoljem, nekim lakoatletskim disciplinama teglenju kanapa itd. Održane su i fudbalske utakmice između tek obnovljenog FK Velež, ekipa Pozorišta narodnog oslobođenja Hercegovine i jedinica iz sastava 29. divizije i Korpusa narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ-a). Uveče je bilo posebno veselo. Program su izvodili Pozorište i delegati u narodnim nošnjama.

Tako je omladina Hercegovine dočekala oslobođenje našeg kraja politički i organizaciono spremna da organizovano i sa nesmanjenim samoprijegorom učvršćuje tekovine koje su već izvojevane kroz narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju, a ponajprije da čuva stečenu slobodu, učvršćuje narodnu vlast i produbljuje bratstvo i jedinstvo Srba, Hrvata i Muslimana. Izrazila je duboku spremnost da uđe u nove radne obaveze koje postavlja obnova i izgradnja zaostale i porušene zemlje.

Završna riječ

General-pukovnik **Boško Šiljegović**

Znam da ne očekujete da dam zaključnu reč u smislu sumiranja podnetih referata, datih kazivanja i ocene celokupnog rada ovog »okruglog stola«, jer ja to i ne bih mogao sam da uradim.

Uvjeren sam da je ovaj »okrugli sto« veoma uspio i izvršio zamišljenu i određenu namenu. Mislim da nema ničega odlučujućeg, značajnog što će ili što je dugoročnije djelovalo u toku mostarske operacije, a što nije ovdje, na neki način, istaknuto i upotpunjeno.

Kada se saberu i rediguju svi referati i diskusije i ono što je rečeno ovdje, mislim da će to biti jedan izuzetan materijal, gotovo jedna sintetička studija. Ta studija će imati takav politički karakter i takve stručne vrijednosti da će u našim današnjim društvenim uslovima imati i etičku i moralno-političku vrijednost. Znači, dobićemo takav rad da, bilo kakvo dalje, buduće izučavanje mostarske operacije, 8. korpusa i 29. divizije, neće biti moguće bez izučavanja materijala koji ćemo u doglednom roku objelodaniti.

Međutim, želim da kažem i nekoliko primedbi, rekao bih samo formalne prirode. Kad govorimo o jedinicama, naša je praksa, i to ne samo na ovom, nego i na prošlim i drugim savjetovanjima, da o našim vojnim i vojno-političkim starješinama ne govorimo, čak im ne pominjemo ni imena. Mislim da nije dobro da spominjemo brigade bez imena komandanata i komesara, da spominjemo jedinice koje su u nekom trenutku, makar jedan sat (ne mislim samo na Ljubin grob, ili jedan dan ili jedno popodne) držali temelje neke krvave i teške odlučujuće taktičke borbe. Zašto da ne kažemo njihova imena? Mogli bismo da se dogovorimo o tome, pa i o nekom kriterijumu. To govorim zato što bismo mogli u novoj definitivnoj redakciji ovog materijala upotpuniti mnoga imena bez posebnog napora. Mnogi su neke drugovi pominjali, neki nisu, itd. Međutim, tako često pominjemo imena komandanata i drugih starješina iz neprijateljskih formacija da ova praznina djeluje i moralno veoma nepovoljno na sve borce.

Želio bih još jednu misao da iznesem. Četrdeset godina od završetka rata je dugo, veliko, istorijsko vrijeme. Sada se radi na ovakvim i sličnim sastancima o sarajevskoj operaciji, o Vazduhoplovstvu, o Mornarici... Prije mostarske bila je kninska operacija. Poslije dolaze završne operacije JA, odnosno JNA. Od tada do danas prošlo je dosta vremena i moglo je da se sagleda šta je i kako je rađeno

u našem oslobodilačkom ratu, da se izvrše kritičke analize našeg ratovanja. Razumije se, ako je reč o nauci, vojnonaučnoj obradi onda nikad nije ništa definitivno obrađeno. Ako je riječ o naučnom izučavanju, o vojnostručnom, političkom istraživanju, obradi, to je posao kome nema kraja, kao što nema kraja izučavanju društvenih odnosa ili nekoj naučnoj disciplini ili političkoj vojnoj istoriji.

Takođe bih rekao i to da je ovih četrdeset godina najduži period mirnog života naših naroda i narodnosti bez tuđeg kišobrana i neposredne pomoći i zaštite inostranih armija. To izgleda banalan podatak, ali bih upozorio da nijedna susedna zemlja na Balkanu u ovome vremenskom periodu nije bila bez prisustva stranih trupa, to jest nije imala tako dug period mirnoga života.

To je veliki period mira koji izgleda, sa ove distance, kao zlatno doba koje nam je, napokon, omogućilo da učinimo i postignemo sve ove rezultate, uspjehe u zemlji i da postignemo veoma visok ugled SFRJ u svijetu. To je osoben istorijski rezultat i domet za bilo koju i bilo kakvu malu zemlju. Možda je čudno — ali takav međunarodni ugled postigla je samo nesvrstana politika i nesvrstana Jugoslavija i to na prostoru gdje to nikad i niko nije očekivao poslije drugog svjetskog rata.

Svi, pa čak i međunarodni uslovi, postoje da i dalje, u budućem periodu, mirno radimo i da u tome pogledu razmislimo, učinimo napore da savladamo teškoće i krize u koje smo sami došli i uplovili. Vjerujem da ćete se složiti da smo u prošlosti imali izuzetne rezultate, da su u ovome našem osjećanju samopouzdanja, stabilnosti, istorijske nacionalne patriotske svijesti i 8. korpus i 29. divizija itekako veliki kamen temeljac koji nas hrabri da se i danas osjećamo jaki i samouvjereni. Takođe vjerujem da ćete se složiti kad govorimo o sebi, o sadašnjim teškoćama izuzetnim krizama — gdje je subjektivni faktor takođe određujući i odlučujući. Mogao bih reći da nam niko ne može napraviti veće teškoće od nas samih. Mislim na partijsko i političko rukovodstvo SFRJ, na partijsko, političko rukovodstvo republika i pokrajina.

Završavajući ovo, želim da se posebno zahvalim drugovima iz »Aluminijuma« i drugu Josipu Musi.

Zahvaljujem se komandi oblasti koja nam je ovaj zadatak izuzetno organizovala, kao i što priliči našoj armiji i svakoj našoj armijskoj jedinici.

Zahvaljujem se i drugovima koji su nas ovdje dočekali, prihvatili i pomogli nam da ovaj naporan posao lakše završimo.

Zahvaljujem se i drugovima iz štampe i sredstvima informisanja.

Takođe se zahvaljujem svima koji su učestvovali u ovome radu i pohvaljujem trud koji su uložili. Tu su učinjeni posebni napori, a s obzirom na naše godine i zdravlje to nije bilo jednostavno. Zahvaljujem se na ovim izuzetnim željama koje upućujete našim jedinicama našem korpusu i našoj 29. diviziji.

Prigodna riječ učesnicima „okruglog stola" o mostarskoj operaciji

Rezervni potpukovnik dipl. ing **Josip Musa**[1]

Ovdje, gjde govorimo o mostarskoj operaciji, još prije desetak godina bili su pašnjaci i neplodna zemlja, kako mi u Hercegovini kažemo »coka«. A danas, na tom mjestu, kao što vidite, prostire se savremen industrijski kombinat na površini od oko 70 hektara. Put do ovoga što sada imamo nije bio nimalo lagan, niti kratak.

Lani smo obilježili pola vijeka organizovane eksploatacije boksita u Hercegovini. U tom periodu, iz njedara ove škrte zemlje izvađeno je 11,5 milicna tona boksita, iz kojeg se proizvodi skupocjeni bijeli metal — aluminij. Utvrđene rezerve boksita procjenjuju se na oko 7 miliona tona, što uz podatak da je veći dio područja još neistražen, predstavlja garanciju da proizvodni kapaciteti neće u jednom dužem periodu imati problema sa osnovnom sirovinom. Decenijama se boksit izvozio u inostranstvo, ali je stalna želja bila da se on prerađuje ovdje. Ta želja ovaploćena je 1975. godine, kada je završena Tvornica glinice. Nije baš najsretnije izabrano vrijeme izgradnje ovog kapaciteta. Uostalom, nikad nije vrijeme za glinicu, ukoliko ne postoji tvornica za njenu preradu do gotovog metala. Tadašnja tvornica glinice grcala je u gubicima, koji su narastali do 130 milijardi starih dinara. Cijena je bila niska, prozivodilo se za nepoznatog kupca.

Rješenje je, međutim, bilo na vidiku. Izgradnja tvornice aluminija, odnosno EAL-a, što predstavlja skraćenicu za tri tvornice — elektrolizu, anode i livnicu, počela je 1978. godine, sa svim poteškoćama koje prate podizanje ovako krupnih objekata. Zahvaljujući dobro vođenoj investiciji, racionalizacijama u izgradnji, tvornica je bila gotova za 41 mjesec i, konačno 25. maja 1981. godine proradila je prva, od ukupno 256 elektrolitičkih ćelija u kojima se, iz glinice, dobija aluminij. Već tada se pokazalo da će sa snabdijevanjem električnom energijom, koja u ovakvim postrojenjima predstavlja zapravo sirovinu, biti problema, mada su prije početka izgrađnje svi dogovori i ugovori protvrđivali da sa energijom ne bi trebalo da bude problema. Tako smo morali sami kupovati električnu energiju iz inostranstva i plaćati je dolarima, da bi tek u martu 1983. godine dostigli puni kapacitet od 92 hiljade tona primarnog aluminija. O

[1] Predsjednik poslovodnog odbora RO »Aluminij« — u čijim prostorijama je održan »okrugli sto« o mostarskoj operaciji i komandant Opštinskog štaba Teritorijalne odbroane Mostar.

kvalitetu vođenja tehnološkog procesa, svjedoči podatak da smo lani za gotovo 3 hiljade tona nadmašili projektovani kapacitet, čime smo već u prvoj godini pune eksploatacije postrojenja najpotpunije ostvarili najprimarniji cilj ekonomske stabilizacije.

Sem aluminija u našoj radnoj organizaciji proizvodimo i 250 hiljada tona glinice, od kojih jedan dio plasiramo Tvornici lakih metala u Šibeniku, dok naša četiri rudnika u Luštici, Čitluku, Posušju i Stocu ostvaruju godišnju proizvodnju od 470 hiljada tona boksita. U pitanju su, očito, visoke cifre, a da bismo proizveli programiranu količinu aluminija potrebno nam je još oko 100 hiljada tona boksita koji dovozimo sa drugih područja, 30 hiljada tona lužine, 15 hiljada tona smole, 230 hiljada tona uglja, 10 hiljada tona mazuta, 2 hiljade tona kriolita i tako dalje — ukupno oko milion tona različitih sirovina.

Elektroliza jeste i velik potrošač anoda, čiji je vijek u ćeliji 28 dana, nakon čega se moraju zamjeniti novim. Da bi se obezbijedilo kvalitetno i sigurno snabdijevanje elektrolize anodama u krugu Tvornice aluminija izgrađeno je postrojenje za proizvodnju anoda, kapaciteta 50 hiljada tona, čime je postignuta potpuna neovisnost od nesigurnog tržišta.

Većinu rezervnih dijelova uvozimo, mada uspješno vršimo opravdanu supstituciju, zbog čega smo, uostalom, i formirali posebnu osnovnu organizaciju koja se bavi izradom rezervnih dijelova i remontom. Sem uvoza rezervnih dijelova najveći dio deviznog priliva usmjeravamo za otplate visokih anuiteta i kamata, jer je tvornica građena sa 76 odsto stranog kapitala. Godišnje oko 18 miliona dolara moramo izdvojiti za uvoz sirovina i rezervnih dijelova, te narednih 21 milion za otplatu inostranih kredita. Ukupno, dakle, izdvajamo oko 40 miliona dolara, za što je, prema sada važećoj zakonskoj regulativi koja reguliše devizne odnose sa inostranstvom, potreban izvoz u vrijednosti od oko 100 miliona dolara. Drugim riječima, moramo da izvozimo dvije trećine proizvodnje, dok jednu trećinu dajemo domaćim prerađivačima, sa kojima imamo sklopljene odgovarajuće sporazume. Cijena u zemlji sada je nešto veća nego u inostranstvu, tako da, uprkos brojnim obavezama, kao cjelina poslujemo dobro, bez gubitaka, kojih sigurni smo, uz ovakvu jedinstvenost svih 14 osnovnih organizacija, neće ni biti, uz uslov da nastavimo ovako dobro vođenje proizvodnje. To podrazumijeva da ostvarujemo projektovane ulazne parametre svih sirovina, odnosno da obezbjeđujemo kontinuitet proizvodnje, koja je tako projektovana da ne smije stati niti jedan sat.

Problema imamo i oni su karakteristični za cjelokupnu jugoslovensku privredu. Prije svega, treba istaći problem praćenja proizvodnje financijskim sredstvima, jer je situacija u bankarskom sistemu veoma teška. Izražen je problem nelikvidnosti, a teško je doći i do kvalitetnih i sigurnih izvora obrtnih sredstava. Donekle uspjevamo ublažavati ove poteškoće selektivnim kreditima za pripremu proizvodnje. Smetaju nam i bolovanja koja to nisu. Mislim da smo u tom pogledu dosta učinili. Daleko su manja neopravdana odsustvovanja sa posla, jer su poboljšani uslovi rada i bolje nagrađivanje dali rezultate, ali problem još nije riješen. Odlučno se borimo protiv svih oblika javašluka i samovolje, pogotovo ako ih neko pomješa sa

samoupravnim pravima. Treba, prvenstveno, ispunjavati samoupravne obaveze, do kraja i bez iznimke poštovati dogovorenu tehnološku disciplinu, težiti odgovarajućoj kulturi rada čime se i dolazi do samoupravnih prava. Disciplinske komisije imale su mnogo posla. Sada je tog posla manje, ali nam smeta kada sudovi udruženog rada stanu na stranu radnika, čak i kada je očito da on nije u pravu. Niko nije protiv dobrog radnika, ali protiv lošeg i neodgovornog jeste, i u tome ćemo, bez obzira na sve poteškoće, istrajati.

Danas naša radna organizacija ima 14 osnovnih organizacija i Radnu zajednicu zajedničkih poslova sa više od 5 hiljada zaposlenih. Ona predstavlja tipičan primjer dohodovnog povezivanja u reprodukcionom lancu aluminijske industrije — od geoloških istraživanja i projektovanja rudnih ležišta, preko eksploatacije boksita, njegovog transporta, do prerade u glinicu, a zatim i u aluminij. U sastav naše radne organizacije stupile su, iz Energoinvesta, i tri osnovne organizacije koje se bave preradom aluminija — Alkon iz Baraća kod Mrkonjić-grada, Aluminka iz Šipova i Metalplastika iz Makarske, tako da se sada bavimo i produkcijom finalnih proizvoda, što je, uostalom, i naša perspektiva, jer se obezbjeđuje daleko veća dohodovnost.

Proces organizovanja je mukotrpan, rekao bih, predstavlja sporu i dugotrajnu proceduru. I mi smo imali određenih poteškoća, mada je dohodovna veza logična i može se uzeti kao školski primjer. Trebalo se boriti protiv lokalističkih i trenutnih interesa, i u ovom trenutku možemo reći da posjedujemo zajedništvo kojim se možemo ponositi. Nezamjenjivu ulogu u tom procesu imaju društveno-političke organizacije koje djeluju u našim organizacionim dijelovima, koje su bile i nosilac idejno-političke akcije u procesu organizovanja. Danas se one bave prvenstveno suštinskim pitanjima naše egzistencije, proizvodnjom na prvom mjestu, nastojeći da svoj metod i sadržaj rada ne opterećuju nebitnim pitanjima, niti da se iscrpljuju u dugim raspravama bez vidnih rezultata. Nastojimo da naši sastanci ne nalikuju debatnim klubovima, već da budu operativni i akcioni, sa konkretnom ocjenom pojedinačne i zajedničke odgovornosti.

Naša radna organizacija, odnosno aluminijska industrija u cjelini, nalazi se u usponu. Razvoj nam je stalna preokupacija sa usvojenim jedinstvenim principom — neka jedna fabrika pravi drugu, drugim riječima, da se u investiranju prvenstveno oslanjamo na sopstvena sredstva. U cjelokupnoj aluminijskoj industriji primjenjena je izuzetno visoka tehnologija, koja je skupa — sada naša postrojenja vrijede oko 600 miliona dolara i traže visoko obučenu radnu snagu. Stoga smo i formirali poseban sektor koji se bavi svim pitanjima razvoja proizvodnje — boksita, glinice, aluminija i njegove prerade Očekujemo da će sektor u narednom periodu prerasti u institut za proizvodnju i preradu aluminija. Iz njega treba da, uz ostale, poteknu najoptimalnija tehnološka rješenja za izgradnju druge faze elektrolize, odnosno gradnju valjaonice, što je naš strateški zadatak u godinama ispred nas. Takođe očekujemo da ćemo realizovati i više kapaciteta iz oblasti prerade aluminija, od kojih tvornica oplemenjenih traka treba da počne da se gradi u Posušju, gdje se nalazi naš najveći rudnik. Time ćemo, u značajnoj mjeri, ublažiti problem nezaposlenosti.

Predsednik poslovodnog odbora RO »Aluminij« Josip Musa pozdravlja učesnike »okruglog stola« o mostarskoj operaciji.

Gradnja postrojenja u Mostaru predstavljala je ostvarenje dugog sna nekoliko generacija, ali je ipak dočekano sa skepsom. Riječ je o takozvanoj prljavoj industriji, koja je potencijalno veliki zagađivač okoline. I prije, a i u toku gradnje bili smo svjesni velike odgovornosti, tako da smo pri izboru primjenjene tehnologije tražili i našli najpouzdaniji sistem zaštite. Ulaganja jesu bila velika, ali se ona, uštedama u procesu, već dijelom amortizuju, a najbitnije od svega jeste činjenica da smo stvorili uslove da, ne samo ne zagađujemo okolinu već da je i kultivišemo. Potvrda za konkretno ispoljenu ekološku svijest jeste i 286 hiljada kvadratnih metara uređenih parkovskih površina, travnjaka i rekreativnih područja. Na taj način ostvarujemo i izvesne uštede jer plaćamo manji doprinos za neizgrađeno građevinsko zemljište upravo zbog toga što je ono uređeno. Ne mogu se, međutim, materijalno izraziti svi efekti ovako uređenog prostora na radni elan zaposlenih, na očuvan čist zrak i zaštićene vodne tokove. Pokazali smo da industrija i prirodna okolina nisu dva isključiva pojma, već da mogu zajedno, ukoliko ih čovjek na pravilan način poveže.

Većina pomenutog, ipak su samo brojke, koje i govore i prikrivaju. Iz svega toga zrači, zapravo, čovjek i njegovo mjesto u proizvodnom procesu, cjelokupan njegov standard. Zaštita na radu organizovana je u svim segmentima kombinata. Školovali smo i školujemo vlastite kadrove, spremne da vode složeni tehnološki proces. Zaposlenima je obezbijeđen, mjereći kroz prizmu sadašnjih ekonomskih uslova, relativno dobar standard. Sem solidnih ličnih dohodaka, većini zaposlenih riješeno je stambeno pitanje dodjeljivanjem stana na korištenje ili kreditima za individualnu stambenu izgradnju. Po-

sjedujemo odmarališta na moru i planini. Organizovan je besplatan prevoz svih zaposlenih, te topli obrok u svim pogonima. U okviru kombinata djeluje i dječije obdanište, u kojem borave djeca naših radnika, dok se oni nalaze na svojim radnim mjestima. Zdravstvena ambulanta je dobro opremljena za većinu ljekarskih pregleda. Kulturno-umjetničke sklonosti naši radnici zadovoljavaju radom u različitim oblicima djelatnosti Al-kluba, dok se rekreativne aktivnosti obavljaju u okviru Društva za fizičku kulturu.

Priča o kombinatu juče, danas, a naročito šta bi on trebalo da bude sutra, veoma je duga i zato sam je izneo u najkraćim crtama. Posebno bih, ipak, rekao nekoliko riječi o našim pripremama za odbranu, smatrajući, ovo tvrdim veoma odgovorno, da su one primjerne, sa više aspekata. Da kažem najprije da su sve jedinice Teritorijalne odbrane, jedinice civilne zaštite, a posebno naša LPA baterija materijalno izvanredno obezbijeđene. Ne mogu ovom prilikom a da ne pomenem svojevrstan vid podruštvljenosti ove oblasti, upravo kada je riječ o nabavci najsavremenijeg naoružanja i opreme za jedinice u kombinatu. Radnici pri odlučivanju ne prave razliku da li nabavljamo neko sredstvo koje će imati proizvodnu namjenu ili izdvajaju sredstva za nabavku naoružanja ili opreme koja će poslužiti za odbranu. Takav pristup omogućio je da se paralelno sa kombinatom razvija i sistem opštenarodne odbrane i društvene samozaštite u Radnoj organizaciji Aluminij. Neko će vjerovatno primjetiti — lako je postići dobre rezultate kada ste dobro opremljeni. S tim se ne možemo složiti — sva tehnika bez obučene ljudske ruke predstavlja mrtvi kapital. Stoga i ističem da sve rezultate koje smo na ovom planu postigli treba, prije svega, da zahvalimo ljudskom faktoru, našim kadrovima. Otuda i priznanja — od republičkog i opštinskog štaba Teritorijalne odbrane, izvanredne ocjene na svim provjerama, odlični rezultati gađanja, pri čemu drugarice nisu ni malo zaostajale za svojim drugovima.

Svi vi ste, dijelom i profesionalno vezani za Teritorijalnu odbranu, dobro poznajući njeno mjesto u ukupnim odbrambenim pripremama, kao i probleme sa kojima se susrećemo. Dozvolite, ipak, da nekoliko riječi kažem i o nekim mostarskim iskustvima. Već na samom početku, kada se stvarala koncepcija i, kada su postojale određene dileme, mi u opštinskom (već u prvim danima organizovanja Teritorijalne odbrane obavljao sam dužnost ratnog načelnika, a kasnije ratnog komandanta Opštinskog štaba TO), i zonskom štabu imali smo jasno gledanje i opredjeljenja. U samom pristupu pošli smo od činjenice da je Teritorijalna odbrana ravnopravna komponenta u oružanim snagama sa Jugoslovenskom narodnom armijom. To je bilo osnovno polazište u svim narednim akcijama, a tako je stalno jačao sistem Teritorijalne odbrane u našoj opštini. Organizovanje i način rada diktirala je konkretna situacija i potrebe. Zbog toga je, uostalom, šema Opštinskog štaba koju smo ostvarili prije pet godina i danas aktuelna i poklapa se sa posljednjom instrukcijom.

Smatram da u ovom trenutku imamo osposobljene jedinice kako operativne, tako i one prostorne strukture. Slična ocjena je i za štab i sve prištapske jedinice. Dosta napora i sredstava uloženo je za naoružavanje i opremanje, tako da možemo reći da su nam jedinice

dobro naoružane i opremljene, sem donekle prostorne strukture. Nailazimo na razumijevanje udruženog rada, koji odvaja značajna sredstva za opremanje jedinica, ali se zna desiti da ne možemo nabaviti ono što nam treba, iako imamo obezbjeđena sredstva. U ovom trenutku, što se opremanja tiče akcent je na nabavci sredstava veze, jer kvalitetom sadašnjih uređaja i opreme ne možemo biti zadovoljni.

O postignutim rezultatima najbolje govore priznanja koja smo dobili, kao i ocjene eminentnih kontrola na našim vježbama. Posebno ističem ulogu žena u našim jedinicama, koje su, na primjer, u našim LPA baterijama ostvarile odlične rezultate u gađanju. Izvanrednu saradnju imamo sa jedinicama Jugoslovenske narodne armije. Odnosi nisu samo službeni i zvanični, već su, zapravo prijateljski, i sve to doprinosi da postižemo ovakve rezultate.

U procesu obuke, to posebno ovom prilikom naglašavam, stalno koristimo iskustva iz narodnooslobodilačke borbe i to na konkretan način. Tako, upravo sutra, kada Mostar obilježava četrdeset godina života u slobodi, izvodimo vježbu sa dijelom operativnih jedinica i jedinica prostorne strukture sa desne obale Neretve, u kojoj rekonstruišemo mostarsku operaciju. U pripremama za vježbu pomno smo analizirali sve operacije koje su izvođene prije četiri decenije, i o kojima danas govorimo. Izvukli smo sva pozitivna iskustva i na osnovu takve procjene sačinjeni su taktički zadaci jedinica i u napadu i u odbrani. I ovo što danas čujemo, za nas će predstavljati dragocjeno saznanje i iskustvo, koje ćemo ugraditi u naše naredne akcije.

Još jednom vas pozdravljam i želim vam prijatan boravak u Radnoj organizaciji Aluminij, i u našem gradu.

Osnovni podaci o Mostaru[1]

Refik Hamzić[2]

Naselje pod imenom Mostar prvi put se spominje u pisanim dokumentima 1452. godine. Dobilo je ime po čuvarima lančanog mosta — mostarima. Grad je smješten uz obale Neretve.

Iako je Mostar mlađi od mnogih gradova kod nas, ipak je kroz svoju istoriju imao vidnu ulogu u kulturnom, političkom i ekonom skom životu Hercegovine.

Mostar se brzo razvijao, naročito nakon izgradnje kamenog mosta preko Neretve, koji je dovršen 1566. godine. Ovim objektom, koji predstavlja remek djelo turskog graditeljstva, grad je dobio jedini prelaz preko Neretve. Mostar je postao važna raskrsnica i trgovački centar Hercegovine. Tu su stizali karavani, tu se trgovalo pa je i razumljivo što je grad bio na udaru neprijatelja. Pokušavali su mnogi da ga osvoje, ali zahvaljujući činjenici da su se njegovi stanovnici pretvarali brzo u vojsku koja se znala braniti, napadi su odbijeni.

Mostarska raja pobunila se protiv mjesnog paše 1710. godine. Pošto je zaposjela ključne odbrambene tačke, primorala je pašu da odstupi sa svojih položaja. U više navrata je predgrađe Mostara gorilo i stradalo od napadača, ali se grad uvijek znao odbraniti.

Dugo su Mostarci težili za nekom samostalnošću, pa i odcjepljenju. Mostarci 1756. godine nisu dozvolili sultanovoj vojsci, koja je preko Mostara krenula prema Crnoj Gori, da uđe u grad, već se ista morala smjestiti van grada.

Karakterističan je period razvoja Mostara u vrijeme Ali-paše Rizvanbegovića, zatim dolazak Omer-paše Latasa, pa hercegovački ustanak. Mostar u svim ovim događajima nikada nije bio pošteđen.

Mostarci nisu nikada mirovali ni u vrijeme turske okupacije, ni u vrijeme austrougarske okupacije, pa je i pred I svjetski rat Mostar bio jedan od glavnih žarišta nacionalno-socijalnog revolucionarnog rada. Njegova radnička i školska omladina, iako mladi, prednjačili su po svojoj borbenosti u Bosni i Hercegovini. I u vrijeme Kraljevine Jugoslavije Mostar je bio poznat po revolucionarima, komunistima. U Mostaru je 1938. godine održana Pokrajinska konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu, a 1939. obrazovan Oblasni

[1] Prilog za knjigu mostarska operacija (učesnici govore).
[2] Autor napisa, novinar iz Mostara.

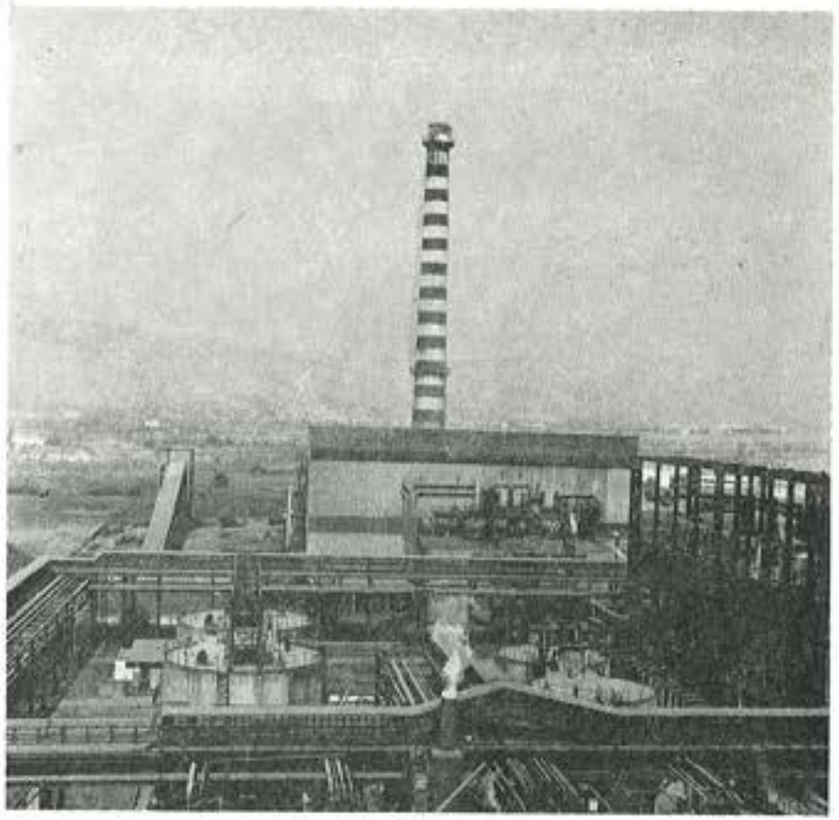

Tvornica glinice Mostar.

komitet KPJ za Hercegovinu. Godinu dana kasnije onsovan je i Oblasni komitet SKOJ-a za Hercegovinu. Mostar je 1941. imao blizu 100 članova KPJ i 300 članova Skoj-a. Plejada revolucionara, kakav je bio Gojko Vuković, Mustafa Posić i dr. uticali su na omladinu Mostara. Gojko Vuković je od Vukovarskog kongresa pa do smrti, 1934. godine, bio član CK KPJ. Svojim revolucionarnim radom uticao je na radničku klasu ovog grada koja je sudbonosne 1941. godine, na poziv KPJ i druga Tita, masovno se odazvala u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Zato je ovaj grad, bogate revolucionarne tradicije, sa značajnim doprinosom u revolucionarnom radničkom pokretu i narodnooslobodilačkoj borbi, postao poznat širom Jugoslavije. U narodnooslobodilačkom ratu je poginulo preko 750 boraca i blizu 1.700 žrtava fašističkog terora. Mostar je dao i 15 narodnih heroja i 93 nosioca partizanske spomenice. U NOR-u se borilo 4.260 boraca.

Grad na Neretvi, kako mnogi nazivaju Mostar, prije rata je imao oko 18.000 stanovnika a sada preko 120.000. Povezan je željezničkim, drumskim i avionskim saobraćajem. Bogat je brojnim spo-

General-majorStanimir Petrović, ime Komande Sarajevske armijske oblasti, uručuje Plaketu JNA Josipu Musi, predsjedniku poslovodnog odbora RO »Aluminij« Mostar, domaćinu »okruglog stola«

menicima kulture, a u ovom gradu je rođeno i djelovalo više pjesnika, književnika, naučnika, doktora, političara i sportaša jugoslovenskog značaja.

Za vrijeme II svjetskog rata neprijatelj je Mostar nazivao »Crveni grad« ili »Mala Moskva«. U njemu je tokom cijelog rata djelovala partijska tehnika, o kojoj su brinuli članovi porodice Muš tović, koja je odigrala značajnu ulogu na objašnjavanju ciljeva i zadataka narodnooslobodilačkog pokreta, koja je prenosila istinu o borbi, koja je mobilisala i uključivala u akcije. Neprijatelj je svim silama nastojao da uništi veoma jako jezgro KPJ u ovom gradu, ali je ono bilo takvo da se veoma brzo obnavljalo, pa i onda kada su padale žrtve. Mostar je poznat po brojnim akcijama upadanja u neprijateljske magacine i izvlačenja oružja i municije, po organizovanim i izvedenim atentatima, po tome da je grad, zahvaljujući širini pokreta, primio u svoja njedra 83 borca Mostarskog bataljona nakon proboja sa Sutjeske, kojima je omogućio oporavak i liječenje rana, te ponovan povratak u okviru te jedinice.

Mostar se razvio, nakon oslobođenja, u jak industrijski grad. Sada je u njemu preko 40.000 zaposlenih koji proizvode: avione i helikoptere, električnu energiju, dijelove za motorna vozila, metalne kontsrukcije i namještaj, rashladne i klima-uređaje, računske mašine, aluminij. glinicu, telekomunikacionu opremu, hermetičke kompresore, ugalj, rezanu građu od drveta, prediva, razne tkanine

i konfekciju, proizvode od duvana, knjige, brošure i tiskanice i drugo. U njegovoj okolini razvijena je poljoprivredna proizvodnja i to: povrće, voće, grožđe, cvijeće, duvan, žitarice, a što se sve oslanja na industrijske kapacitete iz ove oblasti.

Značajnu šansu Mostar vidi i u turističkom privređivanju. Sa preko 600 ležaja u postojećim hotelima nije u mogućnosti prihvatiti brojne goste koji svake godine s većim interesovanjem za ovo područje dolaze u ovaj grad.

Mostar ima razvijeno školstvo. Ima 18 osmogodišnjih osnovnih škola sa 14.507 učenika, a u devet škola usmjerenog obrazovanja školuje se preko 7.700 učenika koji se osposobljavaju za jedno od 115 zanimanja u okviru 19 struka. Univerzitet »Džemal Bijedić« ima: Pravni, Ekonomski, Mašinski i Građevinski fakultet i Pedagošku akademiju, a tu je i Odjeljenje Poljoprivrednog fakulteta iz Sarajeva. Ukupno na Univerzitetu studira 4.947 studenata, od čega 3.357 redovnih.

Zdravstvenom zaštitom bavi se RO Medicinski centar »Dr Safet Mujić« za primarnu i bolničko-specijalističku zdravstvenu zaštitu. Zaposleno je preko 250 ljekara, od čega 147 specijalista. U toku je izgradnja novih prostorija Medicinskog centra na Bijelom brijegu, u što se izdvajaju sredstva samodoprinosa kao i sredstva iz drugih izvora.

Grad je postigao značajne rezultate u dječijoj zaštiti, kao i u oblasti kulture. Mostar ima Narodno pozorište, Pozorište lutaka, Narodnu bilbioteku »Đuro Pucar-Stari«, Simfonijski orkestar, Prvu književnu komunu, Informativni centar, Arhiv Hercegovine, Muzej Hercegovine, Radnički univerzitet, Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode, brojna amaterska društva, među kojima su najzapaženija RKUD »Abrašević« i Društvo za stvaranje i njegovanje rodoljubive i revolucionarne pjesme i stiha »Mostarske kiše«. Grad ima Umjetničku galeriju, časopis »Most«, Radio Mostar i razvijenu informativnu aktivnost u udruženom radu. U oblasti fizičke kulture i sporta Mostar je u poslijeratnom periodu postigao zapažene rezultate i ima 115 društava, među kojima su najpoznatiji »Velež« — prvoligaš, zatim RK »Lokomotiva«, OK »Student — Vazduhoplovstvo«, KK »Student« i drugi.

Grad nastoji da uspješno razriješi svoje komunalne probleme i u tome ima uspjeha. Uspješno je regulisao vodovod, vrši se modernizacija ulica, podižu se spomen obilježja, među kojima je najznačajnije Partizanski spomenik, djelo arhitekte Bogdana Bogdanovića, tako da je taj objekat postao, uz Kujundžiluk i Stari most, najposjećeniji od turista koji sve brojnije stižu u ovaj grad.

Po mnogima, Mostar se skladno razvija zahvaljujući intenzivnoj stambenoj izgradnji, ali se vodi računa da njegove prirodne ljepote, koje su opjevane u pjesmama poznatih književnika, sačuvaju i vrate. Eto, tako Mostar živi danas.

Prilozi

Poziv za okrugli sto o mostarskoj operaciji

Na osnovu Orijentacionog programa — obeležavanja jubileja iz NOR-a i socijalističke revolucije i 40-godišnjice pobede nad fašizmom — 9. maja 1985. godine, te stavova Političke uprave Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu i Republičke konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Bosne i Hercegovine, Komanda sarajevske armijske oblasti i Vojnoistorijski institut, u saradnji sa Skupštinom opštine Mostar i Arhivom Hercegovine, organizuju okrugli sto o »MOSTARSKOJ OPERACIJI« i pozivaju Vas da učestvujete u njegovom radu.

Cilj okruglog stola »MOSTARSKA OPERACIJA« jeste da zajedno sa okruglim stolovima o beogradskoj i kninskoj operaciji, koji su već održani, te sarajevskoj operaciji, sremskom frontu i završnim operacijama, koji će biti organizovani tokom ove godine, pored odavanja dužnog poštovanja palim borcima NOR-a i revolucije, istakne istorijske i savremene aspekte oslobodilačkih i revolucionarnih vrednosti, izvojevanih pod vođstvom Partije, na čelu sa drugom Titom, među kojima su najvažniji:

PRVO, jugoslovenska i svetska javnost podsetiće se i sagledati istorijski doprinos Jugoslavije pobedi antifašističke koalicije, te činjenicu da našu oružanu silu, koja je izrasla iz NOR-a, nisu karakterisali samo mali vojni sastavi, već da se ona razvijala od partizanskih odreda i brigada, preko divizija i korpusa, do armija, koji su činili pobedonosnu Jugoslovensku armiju. Time će se istaći značaj samostalnog jugoslovenskog ratišta tokom drugog svetskog rata i samostalnog fronta, koji je u završnim operacijama Jugoslovenska armija zatvarala sa juga, između savezničkih armija na istočnom i zapadnom ratištu, odnosno u Mađarskoj i Italiji;

DRUGO, obeležavanjem tih jubileja još više će se afirmisati princip oslonca na sopstvene snage i značaj bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda i narodnosti, te druge tekovine NOR-a i revolucije, izvojevane pod vođstvom Partije i druga Tita, koje će nadahnjivati današnje generacije da budu na nivou istorijskih zahteva u svakoj, pa i sadašnjoj fazi naše revolucije;

TREĆE, obeležavanje tih jubileja treba da doprinese obogaćivanju naše istoriografije i ratne veštine, posebno iz domena moralnih vrednosti i rukovođenja, koje je obezbeđivalo narastanje borbenih dejstava uporedo sa drugim, vrlo složenim procesima — počev od

ratne popune i obučavanja »u hodu«, uništavanja ostataka neprijateljskih snaga na oslobođenoj teritoriji, te angažovanja svih subjekata revolucije u pripremi i izvođenju borbenih dejstava.

Okdrugli sto »MOSTARSKA OPERACIJA« okupiće komandante i komesare, vojne i političke rukovodioce jedinica, koji su organizovali i izvodili operaciju, razume se, i istoričare NOR-a i socijalističke revolucije. Oni će nastojati svojim autentičnim kapivanjima da osvetle bitne dimenzije mostarske operacije i da ukažu na opšta iskustva i vrednosti, a posebno ona vezana za njihovu jedinicu, iz čega će se dobiti slika ukupnih učinaka i vrednosti od trajnog značaja, naročito za vojnu veštinu. U ovoj raspravi posebna pažnja biće posvećena delovanju Komunističke partije, organa narodne vlasti, SKOJ-a i ostalih subjekata revolucije u pripremi, koordinaciji i izvođenju operacije na širem i užem području Mostara.

Radi blagovremenih priprema za učešće u raspravi skicirali smo teme uvodnih izlaganja:

1. Vojno-politička situacija pred izvođenje operacije, dejstva 29. hercegovačke divizije i postignuti rezultati do angažovanja 8. korpusa;

2. Delovanje Komunističke partije Jugoslavije, organa narodne vlasti i drugih subjekata revolucije na teritoriji Hercegovine u vreme priprema i izvođenja operacije, sa osvrtom na dejstva kontrarevolucionarnih snaga na prostoru Hercegovine;

3. Plan izvođenja, tok i rezultati mostarske operacije;

4. Rad KPJ i drugih organizovanih snaga revolucije u okupiranom Mostaru neposredno pred izvođenje i u toku operacije;

Pored uvodnih izlaganja koja će podneti drugovi iz Komande 8. korpusa i 29. divizije, te drugi istaknuti vojni i politički ratni rukovodioci jedinica koje su učestvovale u operaciji, molimo Vas da učestvujete u diskusiji i obratite pažnju na sledeća pitanja:

1. Bitne pouke iz Mostarske operacije;

2. Osnovna iskustva vezana za učešće divizija — brigada u pripremi i izvođenju mostarske operacije, odnosno iskustva koja imaju trajan značaj za vojnu nauku (20, 19. i 9. divizija, 26. divizija — tenkovska brigada, 29. divizija — 10, 11, 12, 13, 14. brigada i artiljerijska grupa), 3. brigada Narodne odbrane Hercegovine;

3. Delovanje organizacije SKOJ-a na prostoru Hercegovine u periodu priprema i izvođenja operacije;

4. Iskustva iz partijsko-političkog rada jedinica prilikom pripreme i izvođenja operacije;

5. Dejstva 29. hercegovačke divizije nakon oslobođenja Mostara, do izbijanja na Ivan-Sedlo.

Uvodna izlaganja, što je prethodno dogovoreno, treba pripremiti u pismenoj formi, bez ograničenja broja strana (po oceni uvodničara), a za okruglim stolom vreme izlaganja je ograničeno na 15 do 20 minuta. Molimo učesnike u diskusiji da svoje priloge pripreme u pismenoj formi. Broj stranica nije ograničen, ali izlaganje ne bi trebalo da traje duže od 10 minuta.

Radi očuvanja autentične, izvorne misli učesnika okruglog stola, celokupni tok rada snimiće Vojnofilmski centar »ZASTAVA«. Takođe, očekujemo da materijale sa te rasprave koristi Vojnoizdavački zavod, svakako, uz Vašu saglasnost.

Predviđeno je da sredstva javnog informisanja (štampa, radio, TV) prenesu javnosti sadržaj okruglog stola i time omoguće mlađim generacijama da se izvorno upoznaju sa osnovnim poukama iz mostarske operacije.

Okrugli sto je planiran za sredu, 13. februar ove godine, sa početkom u 9.00 časova.

Obaveštavamo Vas da će Vam, pored našeg poziva za učešće na okruglom stolu »MOSTARSKA OPERACIJA«, Skupština opštine Mostar, sa društveno-političkim organizacijama, i Odbor za proslavu, blagovremeno uputiti poziv za proslavu 40-godišnjice oslobođenja Mostara. Tom prilikom bićete obavešteni o svim pitanjima Vašeg angažovanja i boravka u Mostaru (prihvat, smeštaj, ishrana, i drugo).

Iskreno želeći da prihvatite naš poziv, molimo Vas da potvrdite svoje učešće na okruglom stolu »MOSTARSKA OPERACIJA« javljanjem na telefon 071 (Sarajevo) 517-655, lok. 25-11 ili 26-05. Pozivanjem tog broja možete dobiti sva druga obaveštenja i dogovoriti se o svim pitanjima za koja ste zainteresovani.

Sarajevo, 15. 01. 1985.

PREDSEDNIK ORGANIZACIONOG ODBORA
general-major
STANIMIR PETROVIĆ

Saopštenje za sredstva informisanja

Na osnovu Orijentacionog programa — obeležavanja jubileja iz NOR-a i socijalističke revolucije do 40-godišnjice pobede nad fašizmom — 9. maja 1985. godine, te stavova Političke uprave Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu i Republičke konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Bosne i Hercegovine, Komanda sarajevske armijske oblasti i Vojnoistorijski institut, u saradnji sa Skupštinom opštine Mostar i Arhivom Hercegovine, organizuju »okrugli sto« na temu »Mostarska operacija«. »Okrugli sto« će biti održan u sredu, 13. februara 1985. godine, u Mostaru, sa početkom u 9,00 časova.

»Okrugli sto« o mostarskoj operaciji ima za cilj da, zajedno sa »okruglim stolovima« o beogradskoj i kninskoj operaciji, koji su već održani, te sarajevskoj operaciji, sremskom frontu i završnim operacijama, koji će biti organizovani tokom ove godine, pored odavanja dužnog pijeteta palim borcima NOR-a i revolucije, istakne istorijske i savremene aspekte kojima se afirmišu oslobodilačke i revolucionarne vrednosti izvojevane pod vođstvom Partije, na čelu sa drugom Titom.

»Okrugli sto« o mostarskoj operaciji okupiće komandante i komesare vojne i političke rukovodioce jedinica, koji su organizovali i izvodili operaciju, kao i istoričare NOR-a i socijalističke revolucije. Oni će nastojati da svojim autentičnim kazivanjima osvetle bitne dimenzije mostarske operacije i ukažu na iskustva i vrednosti uopšte, a posebno na one koji su vezani za njihovu jedinicu, iz čega će se dobiti slika ukupnih učinaka i vrednosti od trajnog značaja, naročito za vojnu veštinu. U ovoj raspravi posebna pažnja biće posvećena delovanju Komunističke partije, organa narodne vlasti, SKOJ-a i ostalih subjekata revolucije u pripremi, koordinaciji i izvođenju operacije na širem i užem području Mostara.

Obaveštavajući vas o održavanju »okruglog stola« mostarska operacija, izražavamo nadu da ćete i vi, informišući javnost o pripremama za održavanje i toku ovog skupa, kao i napisima o samoj mostarskoj operaciji, dati pun doprinos uspešnom radu »okruglog stola«. To je od posebnog značaja za mlađe generacije, koje će time dobiti priliku da se izvorno upoznaju sa osnovnim poukama mostarske operacije.

Sva dodatna obaveštenja možete dobiti na telefon 071 (Sarajevo 517-655 lok. 26-05.

Sa iskrenom željom da prihvatite nas poziv na saradnju, drugarski vas pozdravljamo.

Hronologija

Pukovnik **Milan Grahovac**

1. septembra 1944:

— Jedinice 11. hercegovačke NOU brigade 29. divizije NOVJ oslobodile Gacko, gde je ubrzo uređen aerodrom koji je imao veliki značaj pošto je služio za evakuaciju ranjenika u savezničke baze u Italiji i za dopremanjne neophodnih ratnih potreba za 29. diviziju.

— Pošto je odbila napad četnika od Foče i Kalinovika prema Gacku, 11. hercegovačka NOU brigada, 16. septembra, oslobodila Kalinovik i držala ga do 20. septembra.

6—22. septembra:

— Jedinice 29. divizije NOVJ su u višednevnim borbama osujetile pokušaj grupacije oko 4.500 četnika Draže Mihailovića da se preko Gacka, Bileće i Trebinja probiju na jadransku obalu i sastanu sa anglo-američkim snagama, a potom ih proterale iz Hercegovine.

27. septembra:

— Vrhovni štab NOV i POJ uputio direktivu Štabu 8. korpusa da saveznici nemaju pravo da se iskrcaju na jadransku obalu bez našeg znanja i odobrenja. U vezi s tim, obalu treba posesti i kontrolisati.

2. oktobra:

— Jedinice 10. i 12. hercegovačke NOU brigade posle šestodnevnih žestokih borbi oslobodile Bileću — najjače utvrđeno i najupornije branjeno četničko uporište u Hercegovini.

5. oktobra:

— Jedinice 13. hercegovačke brigade 29. divizije i 2. dalmatinske proleterske brigade oslobodile Trebinje.

— Jedinice 29. divizije oslobodile Ljubinje.

9. oktobra:

— Vrhovni štab NOV i POJ naredio Štabu 29. udarne divizije NOVJ; da glavne snage divizije u sadejstvu sa Primorskom operativnom grupom, zauzmu Dubrovnik i tako preseku obalski pojas; da Štab divizije preduzme mere za rušenje komu-

nikacije od Foče i Kalinovika ka Sarajevu i od Nevesinja prema Kalinoviku, i da u tome angažuje stanovništvo; ujedno, obaveštava, da će pri zauzimanju Dubrovnika sadejstvovati i dve brigade 26. divizije NOVJ (sa Pelješca, preko Stona, ka severoistoku); da će na odsek 29. udarne divizije, kada se stvore uslovi, biti upućena 1. tenkovska brigada NOVJ.

— Vrhovni štab NOV i POJ naredio Štabu 8. korpusa NOVJ da nastavi ofanzivne operacije na celom operativnom području i da ruši komunikacije. Obaveštava ga da je 29. udarnoj diviziji NOVJ naređeno da napadne Dubrovnik i da će joj dve brigade 26. divizije NOVJ sadejstvovati sa Pelješca, preko Stona ka severoistoku, a da se dve brigade 26. divizije sa Pelješca iskrcaju na obalu i preseku komunikaciju Dubrovnik — Metković.

10. oktobra: — Vrhovni štab NOV i POJ obaveštava 8. korpus NOVJ da će se njegove jedinice snabdevati sa Visa morskim putem, a da se avionima materijal dotura samo udaljenim jednicama.

— Vrhovni štab NOV i POJ naredio Štabu 2. udarnog korpusa NOVJ da jedinice pod njegovom komandom poruše sve komunikacije koje iz Albanije, Metohije i Srbije, preko Crne Gore i Sandžaka vode za Bosnu i Dalmaciju.

11. oktobra: — Vrhovni štab NOV i POJ naredio Štabu 29. divizije NOVJ da uputi deo snaga, koje će sa dva bataljona 26. divizije NOV, noću 14. oktobra, napasti Ston iz pozadine i sprečiti dolazak neprijateljevih pojačanja od Metkoviča i Dubrovnika.

14. oktobra: — Vrhovni štab NOV i POJ naredio 29. hercegovačkoj diviziji da preduzme napad radi oslobođenja Dubrovnika. Istovremeno je naređeno Primorskoj operativnoj grupi 2. udarnog korpusa NOVJ, u kojoj je bila i 2. dalmatinska proleterska brigada, da izbije u Konavle i preseče komunikaciju Dubrovnik — Kotor.

15. oktobra: — Vrhovni štab NOV i POJ ponovo naredio Štabu 29. divizije NOVJ da ruši komunikacije na primorju južno od Metkovića i da zauzme Dubrovnik, kako bi se poboljšala odbrana na primorskom pojasu i sprečilo povlačenje nemačkih snaga tim pravcem.

15/16 oktobra: — Sa Pelješca počeo desant jedinica 1. dalmatinske proleterske brigade u blizini Neuma radi presecanja komunikacije Dubrovnik — Metković, gde će se voditi najžešće borbe.

18. oktobra: — Posle dvodnevnih borbi jedinice 10. i 12. hercegovačke brigade 29. divizije NOVJ i 2. dalmatinske proleterske brigade Primorske operativne grupe oslobodile Dubrovnik.

19. oktobra: — Vrhovni štab NOV i POJ naredio Štabu 8. korpusa da jednu diviziju orijentiše prema rejonu Imotski — Ljubuški, dve brigade 26. divizije da uputi u rejon Stona radi sadejstva sa 29. divizijom, a 1. tenkovsku brigadu da hitno prebaci u Dubrovnik.

— Vrhovni štab NOV i POJ uputio direktivu Štabu 2. udarnog korpusa NOV u kojoj ga obaveštava da će se u Dubrovnik prebaciti 1. tenkovska brigrada NOVJ, velike količine oružja i 200 kamiona; da se materijal hitno prebaci ka Nikšiću, Gacku i Sandžaku; da se hitno preduzmu operacije jednim krakom ka Neretvi i Mostaru, a drugim ka Boki i Crnogorskom primorju; neprijatelja odbaciti na istok i zapad — čvrsto držati područje Dubrovnika. Obaveštava ga da je 8. korpusu NOVJ naređeno da jednu diviziju usmeri na pravac Imotski — Ljubuški, a dve brigade 26. divizije da sadejstvuju snagama 29. divizije. Takođe obaveštava da je 5. udarnom korpusu NOVJ naređeno da napada neprijatelja na komunikaciji Mostar — Sarajevo — Bosanski Brod.

— Vrhovni štab NOV i POJ obavestio Štab 29. udarne divizije NOV da će se na njegovo područje prebaciti 1. tenkovska brigada 8. korpusa NOVJ i velike količine oružja i municije.

23. oktobra: — Vrhovni štab NOV i POJ uputio direktivu Štabu 2. udarnog korpusa NOV, kojom ga obaveštava da će, uz odobrenje vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita, u Dubrovnik brodom stići tri britanske baterije topova, a na aerodrom u Konavle dve eskadrile NOVJ koje će dejstvovati preko oficira za vezu Štaba 2. korpusa. Skreće se pažnja da britanske snage ne smeju ništa raditi bez saglasnosti i odobrenja Štaba korpusa.

— Hitler je ponovo ukazao na veliki značaj čvrstog držanja Mostara »koji ima karakter ključnog položaja za novoobrazovanu brdsku glavnu odbrambenu liniju 2. oklopne armije«.

24. oktobra: — Vrhovni štab NOV i POJ naredio Štabu 2. udarnog korpusa da u duhu izdatih naređenja reguliše odnose Štaba 29. divizije NOVJ prema savezničkim misijama i manjim jedinicama, koje se po odobrenju Vrhovnog štaba nalaze na području

Dubrovnika; da deo artiljerije hitno uputi prema Nikšiću i Sandžaku radi sprečavanja prodora nemačkih snaga preko Lima.

25. oktobra: — Vrhovni štab NOV i POJ obavestio Štab 2. udarnog korpusa da je odobrio da se u Dubrovnik iskrca 500 britanskih vojnika i tri baterije topova.
— Vrhovni štab NOV i POJ zatražio od štaba 8. korpusa da ga hitno obavesti ima li uslova da se dve brigade 26. divizije i pola 1. tenkovske brigade upotrebe na pravcu Omiš — Makarska — Aržano i dalje ka cetinskoj dolini ili Neretvi, a dve brigade 26. divizije i dalje da sadejstvuju 29 diviziji NOVJ.

— Delovi 17. krajiške (Ramske) brigade 10. udarne divizije NOVJ kod Rame (na pruzi Mostar — Konjic) minom srušili nemački teretni voz, uništili 3 vagona i lokomitvu i izbacili iz stroja preko 20 nemačkih vojnika.

— Jedinice 20. divizije 8. korpusa NOV oslobodile Sinj.

26. oktobra: — Jedinice 14. hercegovačke (omladinske) brigade 29. divizije NOVJ oslobodile Stolac.

— Jedinice 12. hercegovačke NOU brigade 29. divizije NOVJ prvi put oslobodile Metković, Gabelu i Čapljinu.

— Jedinice 12. dalmatinske brigade 26. divizije i 10. dalmatinske brigade 20. divizije NOVJ oslobodile Split, gde se narednih dana prebacio sa Visa Štab Mornarice NOVJ, odnosno rukovodstva Dalmacije i delovi ZAVNOH-a.

29. oktobra: — Jedinice 12. hercegovačke NOU brigade u sadejstvu sa Zapadnohercegovačkim NOP odredom prvi put oslobodile Ljubuški.

30. oktobra: — Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito naredio Štabu 8. korpusa NOVJ da mora ostati na dalmatinskoj obali, zaposesti sve gradove i sprečiti svaki napad na nezavisnost Jugoslavije. U depeši piše: »Vaše snage moraju napredovati uz more prema Zadru i dalje. Vaš zadatak nije da idete u unutrašnjost . . .«

1. novembra: — Jedinice 12. hercegovačke NOU brigade oslobodile Čitluk.

2. novembra: — Jedinice 13. dalmatinske brigade 9. divizije NOVJ oslobodile Posušje, odbacivši manje nemačke delove.

— Jedinice 13. hercegovačke NOU brigade prvi put oslobodile Počitelj.

5. novembra: — Vrhovni štab NOV i POJ stavio pod neposrednu komandu Štaba 8. korkusa 1. tenkovsku brigadu NOVJ koja je do tada dejstvovala pod komandom 26. divizije. Drugi deo 1. tenkovske brigade stavljen je pod komandu Štaba 2. udarnog korpusa.

10. novembra: — Ojačana 12. hercegovačka NOU brigada i Zapadnohercegovački NOP odred počeli prvi napad na Široki Brijeg. Iako su ovladali spoljnom odbranom, posada se održala do 12. novembra kada su joj pristigla pojačanja pa je napad obustavljen.

27/28. novembra: — Trinaesta dalmatinska brigada 9. divizije i 12. hercegovačka brigada ojačana delovima 10. brigade izvršile drugi napad na Široki Brijeg, ali nisu uspele da savladaju upornu odbranu nemačkih i ustaško-domobranskih snaga.

7. decembra: — U Ljubinju, od Hercegovačkog bataljona narodne odbrane i izabranih boraca rasformiranih NOP odreda (Zapadnohercegovačkog, Trebinjskog, Bilećkog, Stolačkog, Ljubinjskog) formirana 3. brigada Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a.

16. decembra: — Iz Kalinovika, 11. i 14. hercegovačka brigada, Kolinovački i Konjički NOP odred izvršili napad na četničke snage. Narednih dana angažovane su i 2. brigada italijanske partizanske divizije »Garibaldi« i 3. brigada Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a (bez 1. i 5. bataljona) i posle oštrih borbi 1. i 2. šumadijski i Požeški četnički korpus odbačeni su preko Drine.

22. novembra: — Nastojeći da osigura korištenje rudnika boksita u okolini Mostara i aerodroma Mostar, nemačka Vrhovna komanda ukazuje na potrebu pomeranja linije odbrane što dalje prema jugu.

4. decembra: — Jedinice 8. korpusa NOVJ oslobodile Knin i time je poptuno oslobođena Dalmacija.

8. decembra: — U Trebinje je došao general-major Petar Drapšin komandant 8. korpusa NOVJ sa grupom oficira svog štaba da bi sa komandantom 29. udarne divizije NOVJ general-majorom Vladom Šegrtom i Štabom divizije razmotrili situaciju na ovom operativnom prostoru i uskladili sadejstvo u predstojećim operacijama.

9. decembra: — Završena kninska operacija u kojoj su jedinice 8. korpusa NOVJ u toku jednomesečnih žestokih borbi izbacile iz stroja 10.860 neprijateljevih vojnika, podoficira i oficira.

17. decembra: — Snage 370. puka nemačke 369. divizije uz podršku tenkova izvršile ispad pravcem Mostarsko blato — Čitluk, ali su odlučnim dejstvom jedinica 10. hercegovačke NOU brigade i delova 1. tenkovske brigade NOVJ odbačene na polazne položaje.

16—23. decembra: — Pošto su jedinice 9. dalmatinske divizije NOVJ preuzele položaje 10. i 13. hercegovačke brigade 29. divizije NOVJ na sektoru prema Širokom Brijegu, obe brigade su pregrupisane prema Nevesinju.

17. decembra: — Gonećи razbijene četnike prema sarajevskom polju, 14. hercegovačka (omladinska) NOU brigada 29. divizije NOVJ privremeno oslobodila Trnovo.

21. decembra: — Iz Širokog Brijega 370. puk nemačke 369. divizije, sa bataljonom 9. ustaške brigade i četom ustaške milicije, izvršio ispad prema s. Kočerinu (akcija »Mars«) i uspeo privremeno da potisne delove 13. dalmatinske brigade 9. divizije i 10. hercegovačke brigade 29. divizije do linije Kočerin.

— Buhovo. Neprijatelj je imao oko 100 izbačenih iz stroja, a jedinice NOVJ oko 30.

24. decembra: — Kod Graca (na pruzi Sarajevo — Konjic) snage 17. krajiške udarne brigade 10. divizije NOVJ, minom srušile teretni voz koji je prevozio materijal i nemačke vojnike. Tom prilikom oštećena je lokomotiva i uništeno je više vagona. U oštroj borbi neprijatelju su naneseni znatni gubici.

3. januara 1945: — Udružene snage 369. puka nemačke 369. divizije, domobrana i milicije iz Nevesinja izvršile ispad prema desnom krilu 10. hercegovačke brigade, pravcem s. Humčani — Crvanj. Veštim manevrom neprijatelj je snažnim protivnapadom i unakrsnom vatrom prisiljen na panično odstupanje preko otkrivenog polja, ostavljajući preko 70 poginulih. To je bio i poslednji ispad iz utvrđenog Nevesinja.

5. januara: — Po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, 2. dalmatinska proleterska NOU brigada iz sastava Primorske operativne grupe 2. udarnog korpusa ušla u sastav 9. udarne divizije NOVJ.

7. januara: — Po naređenju Štaba 29. divizije NOVJ, rasformirani Konjički i Kalinovački NOP odred, a njihovo ljudstvo popunilo 11. hercegovačku NOU brigadu.

12. januara: — Štab 2. udarnog korpusa NOVJ izdao direktivu Štabu 29. hercegovačkoj diviziji, da po oslobođenju Nevesinja i Mostara, sa tri brigade nastavi dejstvo pravcem Konjic — Ivan-sedlo — Sarajevo, a dve brigade ostavi za obezbeđenje oslobođene teritorije.

16. januara: — Štab 29. udarne divizije NOVJ izdao zapovest potčinjenim jedinicama da se pripreme za predstojeća ofanzivna dejstva; 10, 12. i 13. brigadi naređeno je da nastupaju preko Nevesinja i Mostara; 11. brigadi, pošto je smene jedinice 2. korpusa, da se prebaci preko Trnova prema Konjicu; 14. brigadi, takođe pošto je smene snage 2. korpusa, da se prebaci na prostor Glavatičevo — Česim — Zaborani; delovi 1. tenkovske brigade NOVJ, 2. italijanske brigade divizije »Garibaldi« i artiljerijskog diviziona da ostanu u dotadašnjem rasporedu. U duhu dve zapovesti otpočele su pripreme jedinica. Ideja manevra bila je da se akcijom na komunkaciji Konjic — Ivan-sedlo olakša akcija glavnih snaga prema Mostaru.

27/28. januara: — Snage nemačke 369. divizije i 9. ustaško-domobranske divizije iz Mostara i Širokog Brijega, izvršile ispad nazvan »Bura« u pravcu Ljubuškog, Čapljine i Metkovića.

28. januara: — Štab 29. udarne divizije, nemajući podatke o jačini i namerama neprijateljevih snaga, oko 14 časova, uputio je iz Stoca u rejon Čapljine jednu tenkovsku četu kako bi pojačao delove 4. dalmatinske brigade na tom sektoru.

29. januara: — Štab 29. divizije NOVJ naredio 12. hercegovačkoj NOU brigadi da hitno krene iz rejona s. Biograda, preko Trusine, Domanovića i Tasovčića, radi zaustavljanja i odbacivanja neprijateljevih snag aiz rejona Čapljine. Istovremeno je naredio i komandantu 3. brigade Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a da sa raspoloživim snagama sadejstvuje 12. brigadi i snagama 9. divizije 8. korpusa NOVJ.

— Vrhovni štab NOV i POJ depešom obaveštava Štab 29. divizije da je neprijatelj iz Mostara izvršio ispad, zauzeo Čitluk i Ljubužki i nadire ka Čapljini; naređuje: »Hitno intervenišite vašim snagama da se neprijatelj odbaci nazad«.

30. januara:

— Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Josip Broz Tito poslao Štabu 8. korpusa NOV sledeću depešu: »Neprijatelj je zauzeo, Gabelu, Čapljinu i Metković. Najhitnije prebacite što jače snage na ovaj sektor, suvim i morem; razbijte neprijatelja i povratite izgubljena mesta. Upotrebite tenkove. Niste smeli dozvoliti ovaj neprijateljski prodor. Morate pokloniti daleko veću pažnju sektoru Mostara. Hitno izvestite o izvršenju«.

— Vrhovni komandant NOV i POJ drugom depešom Štabu 8. korpusa skreće pažnju: »Zameram zbog vaše nebudnosti na pravcu Mostar — Metković, kad je neprijatelj izvršio prodor. Sa svim raspoloživim snagama popravite ovu situaciju i gonite neprijatelja ka Mostaru — ugrožavajući i sam Mostar«.

— Štab 8. korpusa je u duhu Naređenja Vrhovnog komandanta NOV i POJ, dao direktivu u jedinicama u kojoj ističe da je zadatak korpusa »da odbaci neprijatelja i ugrozi sam Mostar«, zatim se određuju pravci intervencije; 19. divizija pravcem Vrgorac — Ljubuški — Mostar, a 26. divizija sa Artilejirijskom brigadom i 1. tenkovskom brigadom pravcem Imotski — Široki Brijeg — Mostar. Tako je počelo prebacivanje glavnih snaga ovog korpusa ka Mostaru.

30/31. januara:

— Na levoj obali Neretve — od Počitelja do s. Dračeva pristigle su snage 12. hercegovačke brigade, jedan bataljon 13. hercegovačke brigade, tenkovski bataljon i rti bataljona 3. brigade Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a i deo artiljerije. Iz Trebinja je stigao i komandant 29. divizije general-major Vlado Šegrt, da bi neposredno rukovodio akcijom. Ove snage su 31. januara i 1. februara prešle nabujalu Neretvu severno i južno od Čapljine, zauzele mostobran, odbile više pokušaja neprijateljevih snaga da ih odbace, a zatim prešle u odlučan napad.

3. februara:

— Jedinice 12. hercegovačke NOU brigade i 3. brigade Narodne odbrane ponovo oslobodile Čapljinu.

4. februara:

— Vrhovni štab NOV i POJ naredio Štabu 29. divizije da na sektoru Mostar — Metković angažuje jače snage i sadejstvuje jedinicama 8. korpusa NOV i da izvesti o izvršenju ovog naređenja.

— Vrhovni štab NOV i POJ traži od Štaba 8. korpusa da javi liniju fronta i snage koje se tu nalaze; posebno koje su brigade 26. divizije, iz kojih mesta i na koji način su prebačene na sektor Vrgorac — Ljubuški. Iste podatke traži i za ostale jedinice prebačene na ovaj sektor. Ukazuje da poslednja depeša o grupisanju snaga nije jasna.

— Štab 8. korpusa izdao zapovest jedinicama u kojoj se ističe zadatak — povratiti zauzeta mesta i ugroziti Mostar; tako da 19. divizija napada pravcem Vrgorac — Ljubuški — Mostar; 9. divizija pravcem s. Klobuk — Buhovo — Uzarići; 26. divizija pravcem Grude — s. Kočerin — Široki Brijeg, sa zadatkom da zauzme uporište Široki Brijeg.

— Jedinice 12. hercegovačke brigade i 9. dalmatinske divizije oslobodile Ljubuški i Čitluk.

5. februara:

— Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito depešom naređuje Štabu 8. korpusa NOVJ: »Jače vaše snage trebate odmah orijentisati prema Mostaru, koje će zajedno sa Dvadeset devetom divizijom pristupiti likvidaciji svih neprijateljskih uporišta u rejonu Mostara, kao i samoga grada Mostara. Ove operacije trebate temeljito i podrobno pripremiti zajedno sa štabom Dvadeset devete divizije, a potom pristupiti njihovom izvođenju. Imajte u vidu da Nemci izvlače svoje snage na sever iz rejona Mostara, zato trebate brzo raditi. Izvestite o preduzetom«.

— Vrhovni štab NOV i POJ naredio Štabu 2. korpusa da 29. diviziju celu orijentiše ka Mostaru, »koja će zajedno sa jedinicama 8. korpusa pristupiti likvidaciji svih neprijateljskih uporišta oko Mostara i samog Mostara. Sve ove operacije temeljito pripremiti sa Štabom 8. korpusa. Izvestite o preduzetom«.

— Doznavši za koncentraciju jedinica 8. korpusa NOVJ na sektoru Široki Brijeg — Ljubuški, Štab 369. nemačke divizije izvukao je 1. i 2. bataljon 370. puka iz borbe istočno od Konjica i prebacio ih u Mostar odakle su istog dana uveče usiljenim maršem upućeni u Široki Brijeg. Prvi bataljon je odmah stupio u borbu severno od puta, dok je 2. bataljon poseo put Mostar — Lisa.

6. februara:

— Oko 7 časova jedinice 8. korpusa počele napad na Široki Brijeg. Pošto je frontalno bilo teško probiti dobro utvrđenu odbranu, obuhvatnim dejstvom 12. brigade 26. divizije i 2. i 3. brigade 9. divizije, brzo su izbile u Knežpolje, ali su zbog intervencije nemačkih snaga iz Mostara, morale privremeno da odstupe.

7. februara:

— Posle žestokih borbi vođenih tokom noći i celog dana na svim pravcima snage 8. korpusa su oslo-

bodile Široki Brijeg i nastavile gonjenje neprijatelja ka Mostaru.

9. februara: — U Čitluku je održan sastanak komandanta 29. i 9. divizije NOVJ i načelnika Štaba 8. korpusa, dge je zaključeno da se radi koordinacije dejstava 12. hercegovačka brigada u operativnom pogledu potčini komandantu 9. divizije.

— Jedinice 10. hercegovačke NOU brigade u 20 časova izvršile prvi napad na Nevesinje ali nisu uspele da prodru kroz utvrđenu odbranu. Sutradan je izvršen novi napad, ali ni on nije uspeo.

12. februara: — Štab 8. korpusa izdao je zapovest potčinjenim jedinicama u kojoj se ističe da je zadatak korpusa: očistiti sva uporišta oko Mostara i osloboditi grad Mostar.

— 19. divizija sa 12. hercegovačkom brigadom napada pravcem, Čitluk — Varda — Mostar;

— 26. divizija, tenkovska i artiljerijska brigada, napada Mostar sa zapadne i severozapadne strane pravcem D. Polog — Mostar;

— 9. divizija je upućena prema Drežnici sa zadatkom da odseče mostarski garnizon od zaleđa na liniji Raštani — Drežnica.

13. februara: — Počeo napad glavnih snaga 8. korpusa prema Mostaru snažnim udarom avijacije. Razvile su se žestoke borbe na svim pravcima. Oko 14 časova u napad je prešla i 13. hercegovačka brigada, u toku noći oslobodila je Blagaj i nastavila nastupanje ka Mostaru.

— Posle dvodnenvih priprema koje su izvršene pod rukovodstvom načelnika 29. divizije i nakon dvočasovne snažne artiljerijske pripreme, oko 16 časova jedinice 10. hercegovačke brigade u sadejstvu sa četom tenkova, prešle su u napad na Nevesinje.

14. februara: — Jedinice 10. hercegovačke brigade, rano ujutru, oslobodile su Nevesinje i nastavile gonjenje nemačkih i ustaško-domobranskih snaga prema Mostaru.

— Jedinice 8. korpusa su tokm dana savladale otpor nemačkih i ustaško-domobranskih snaga i predveče potpuno oslobodile Mostar.

15. februara: — Štab 8. korpusa primio je depešu od vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita u kojoj je između ostalog pisalo: »Brzo oslobođenje Mostara za nas je ne samo od velikog operativnog značaja već i naročito političkog. To imajte u vidu...« »Napominjem da će vaš 8. korpus posle oslobođenja Mostara ići odmah na novi zadatak prema zapadu«.

Tito

— Štab 8. korpusa depešom izveštava Vrhovni štab NOV i POJ: »Danas u 6 sati ujutro potpuno smo oslobodili oblasno središte i važni strategijski centar grad Mostar. — Šaljemo Vam pozdrave iz oslobođenog Mostara. — Detalji slijede«.

Drapšin — Siljegović

— Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito u vanrednom izveštaju Vrhovnog štaba NOV i POJ izrazio zahvalnost svim borcima i rukovodiocima jedinica koje su učestvovale u mostarskoj operaciji.

— Glavni štab Hrvatske uputio čestitku Štabu 8. korpusa povodom oslobođenja Mostara, u kojoj ističe: »Ovo je veliki uspjeh 8. korpusa. Krv Dalmatinaca prolivena na ulicama glavnog grada Hercegovine još više će cementirati bratstvo i jedinstvo naših naroda. Čestitamo junačkim borcima, podoficirima i oficirima, i političkim rukovodiocima na ovako velikom uspjehu sa čvrstim uvjerenjem da ćete u narednim bitkama za potpuno oslobođenje naše domovine zadati neprijatelju još teže udarce«.

16. februara: — Jedinice 9. i 29. divizije nastavile gonjenje neprijateljevih snaga od Mostara prema Konjicu.

17. februara: — Vrhovni štab NOV i POJ traži od Štaba 8. korpusa da ga izvesti da li je aerodrom u Mostaru osposobljen za sletanje i uzletanje; stanje signala. Ako nije sposoban, naređuje, da se u najskorije vreme popravi.

18. februara: — Vrhovni štab NOV i POJ traži od Štaba 8. korpusa da hitno javi rezultate operacije na području Mostara- kao i izveštaj o situaciji i sposobnosti jedinica za dalje zadatke.

— Goneći neprijatelja, jedinice 9. divizije oslobodile Drežnicu.

19. decembra: — Vrhovni štab NOV i POJ naredio Štabu 8. korpusa da jednu diviziju ostavi na prostoru Mostar — Široki Brijeg — Imotski — Ljubuški — Metković, jednu na prostoru Zadar — Split, a dve divizije da se prikupe kod Knina, gde će dobiti nove

zadatke; 29. divizija da nastavi dejstvo prema Sarajevu — najpogodnijim pravcem.

19. februara: — Štab 29. udarne divizije dostavio izveštaj Štabu 2. udarnog korpusa NOV o oslobođenju Nevesinja i Mostara.

20. februara: — U dnevnom borbenom izveštaju Štaba 8. korpusa konstatuje se da su njegove jedinice prekinule kontakt s neprijateljem; da gonjenje prema Sarajevu nastavlja 29. udarna divizija. Da će, u vezi sa zadatkom od Vrhovnog štaba, 9. diviziju ostaviti na sektoru Dubrovnik — Široki Brijeg — Sinj, a 19. i 26. divizija 20. i 21. februara kreću preko Makarske, Metkovića i Podgore, odakle će biti prebačene u severnu Dalmaciju.

28. februara: — Štab 8. korpusa NOV poslao je izveštaj Vrhovnom štabu NOV i POJ o oslobođenju zapadne Hercegovine i Mostara.

3. marta: — Jedinice 29. hercegovačke udarne divizije oslobodile su Konjic.

4. marta: — Jedinice 29. hercegovačke udarne divizije izbile su na Ivan-sedlo. Time je pobedonosno okončana mostarska operacija i potpuno oslobođena čitava Hercegovina.

5. marta: — Komandant 29. udarne divizije NOVJ general-major Vlado Šegrt, uputio je depešu Oblasnom rukovodstvu za Hercegovinu u kojoj piše: »Javite narodu Hercegovine da su naše junačke brigade oslobodile i poslednje hercegovačko selo. Mi im čestitamo definitivno oslobođenje Hercegovine«.

Arhivski izvori o mostarskoj operaciji

Anka Petrović[1]

JEDINICE NOV i POJ

1945, 10. januara — Vrhovni štab NOV i POJ, pregled stanja neprijateljskih jedinica na jugoslovenskom ratištu na dan 10. januara, sa podacima da se na komunikaciji Mostar — Sarajevo i u pripadajućim garnizonima nalazi glavnina 369. pešadijske divizije, legija italijanskih fašista i osam ustaško-domobranskih bataljona.

Arhiv Vojnoistorijskog instituta (AVII), Arhiv NOR-a (NOR), k. 24, reg. br. 15-1.

1945, 11. januar — Osmi udarni korpus dostavlja izveštaj Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da neprijatelj vrši pregrupisavanje na prostoru Mostar — Široki Brijeg. Delovi 118. pešadijske divizije napustili su ovaj sektor i na njihovo mesto pristižu nove snage iz Sarajeva. Nemci verovatno nameravaju da uporno brane ovaj prostor.

AVII, NOR, k. 119/2, reg. br. 2-22/5.

1945, 12. januar — Štab 2. udarnog korpusa, zapovest potčinjenim jedinicama za dejstvo na komunikaciji Višegrad — Sarajevo. U zapovesti je određeno da 29. divizija posle oslobođenja Nevesinja i Mostara sa tri brigade dejstvuje pravcem Konjic — Ivan-sedlo — Sarajevo, a dve brigade da ostavi za obezbeđenje teritorije. Izvršenju zadatka treba pristupiti odmah.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 2-1.

1945, 12. januar — Štab 8. udarnog korpusa dostavlja izveštaj Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske o operativnoj situaciji i formacijskom sastavu svih jedinica, sa podacima da je 9. divizija smenila hercegovačke jedinice na desnoj obali i da zatvara pravac Široki Brijeg — Posušje i Mostar — Čitluk. Istovremeno daje pregled lokacije i navodi jačinu neprijateljskih snaga na ovom prostoru.

AVII, NOR, k. 519, reg. br. 12-2.

1945, 12. januar — Štab 9. udarne divizije dostavlja izveštaj Štabu 8. udarnog korpusa o aktivnosti potčinjenih jedinica i opštoj situaciji na terenu svoga dejstva u Hercegovini od 21. decembra 1944. do 12. januara 1945. godine.

AVII, NOR, k. 526, reg. br. 30-3.

1945, 16. januar — Štab 29. udarne divizije, zapovest o pripremi glavnine potčinjenih jedinica za napad na Nevesinje i Mostar i o prebacivanju jednog dela snaga na prostoriju Konjica. Po mogućstvu, treba

[1] Arhivista Vojnoistorijskog instituta.

oslobodíti Konjic i time olakšati borbe za oslobođenje Mostara i Nevesinja.

AVII, NOR, k. 1153-II, reg. br. 1/8-3.

1945, 16. januar — Štab 14. hercegovačke omladinske NOU brigade izveštava Štab 29. udarne divizije o borbama protiv nemačkih jedinica kod Trnova i na sektoru Madžari — Ilovice — Grab — Ostojići — Umčani — Presjenice, u periodu od 6. do 16. januara.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 11-2.

1945. 17. januar — Politički komesar 29. udarne divizije upućuje pismo političkim komesarima brigada iz sastava 29. divizije, Brigade narodne odbrane i 1. tenkovske brigade NOVJ da u vezi sa aktuelnim vojno-političkim događajima razviju što veću aktivnost u jedinicama. Radi pravilne propagande i političkog rada treba pratiti emisije »Slobodna Jugoslavija«, vesti koje donosi »Tanjug«, organizovati konferencije i mitinge.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 2-4.

1945, 17. januar — Komitet KPJ 29. udarne divizije upućuje izveštaj Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu o radu i stanju partijske organizacije u protekla četiri meseca. Iznosi opšte podatke o dejstvima divizije na terenu Hercegovine i oslobađanju većih gradova, prilivu novih boraca, brojnom stanju jedinica i ljudstva u diviziji, brojnom stanju članova KPJ, SKOJ-a, o problemima u organizovanju partijskog rada, i dr.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 3-4.

1945, 18. januar — Štab 2. udarnog korpusa naređuje Štabu 29. udarne divizije da nakon dolaska 3. divizije na sektor Trnovo — Ustikolina, orijentiše svoje brigade na pravac Bjelimići — Konjic.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 6-5.

1945, 18. januar — Štab 3. dalmatinske udarne brigade dostavlja izveštaj Štabu 9. udarne divizije o borbama prethodnog dana u s. Užariči i sadejstvu sa 4. splitskom brigadom.

AVII, NOR, k. 845 A, reg. br. 4-1.

1945, 18. januar — Štab 3. hercegovačke brigade narodne odbrane, zapovest da se pojedini bataljoni smene na dosadašnjim sektorima. Četvrti bataljon ima zadatak da krene sa prostora Duži na sektor Gacko — Nevesinje, treći bataljon treba da prikupi snage u Gacku i Grabovici i nastupa u pravcu Trebinja, 5. bataljon na teren Hutovo — Gradac, a ostali bataljoni nailaze na sektor Čapljina — Ljubuški — Posušje — Ljubinje.

AVII, NOR, k. 53, reg. br. 2-40-2.

1945, 19. januar — Štab 9. udarne divizije dostavlja Štabu 8. udarnog korpusa opšti vojnoorganizacioni izveštaj za januar.

AVII, NOR, k. 843, reg. br. 2-2.

1945, 19. januar — Štab 1. tenkovske brigade NOVJ, tabelarni pregled brojnog stanja ljudstva i naoružanja na dan 19. januara.

AVII, NOR, k. 323, reg. br. 7-2.

1945, 20. januar — Štab 9. udarne divizije, tabelarni pregled brojnog stanja ljudstva i naoružanja na dan 20. januara.

AVII, NOR, k. 843, reg. br. 1/?

1945, 24. januar — Štab 8. udarnog korpusa, obaveštajni izveštaj o stanju okupatorskih i kvislinških snaga na sektoru dejstva korpusa u periodu od 1. do 24. januara.

AVII, NOR, k. 527, reg. br. 28-3.

1945, 24. januar — Štab 3. dalmatinske udarne brigade dostavlja izveštaj Štaba 9. udarne divizije o akciji prethodnog dana na sektoru Osoje — Čerigaj — Mokro.

AVII, NOR, 845 A, reg. br. 5-1.

1945, 26. januar — Štab 8. udarnog korpusa dostavlja izveštaj Vrhovnom štabu NOV i POJ da su radi sadejstva sa 9. divizijom i radi sprečavanja ispada neprijatelja iz Širokog Brijega, uputili jedan bataljon 1. tenkovske brigade NOVJ na taj sektor.

AVII, NOR, k. 53, reg. br. 2-83-2.

1945, 28. januar — Štab 3. brigade, upućen Štabu Bosanskohercegovačke divizije narodne odbrane o neprijateljskim i sopstvenim gubicima i zaplenjenom materijalu u periodu od 7. decembra 1944. do 28. januara 1945.

AVII, NOR, k. 222, reg. br. 38/4-16.

1945, 29. januar — Štab 29. udarne divizije naređuje Štabu 12. hercegovačke brigade da upute dva bataljona pravcem Trusina — Berkovići — Stolac — Čapljina.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 9/10-6.

1945, 30. januar — Vrhovni komandant NOV i POJ naređuje Štabu 8. udarnog korpusa da prostoru Mostara posvete veću pažnju. Potrebno je da prebace što jače snage na sektor Gabela — Čapljina — Metković i ponovo oslobode ta mesta. Zamera zbog nebudnosti koja je omogućila prodor neprijatelja na pravac Mostar — Metković, insistira da svim raspoloživim snagama poprave tu situaciju i dejstvuju prema Mostaru, ugrožavajući i sam Mostar.

AVII, NOR, k. 53, reg. br. 1-2/1.

1945, 30. januar — Štab 2. udarnog korpusa obaveštava Štab 29. udarne divizije da su svi mostovi na Neretvi porušeni i da se neprijateljske snage nalaze u Čapljini, Gabeli i Metkoviću.

AVII, NOR, k. 1147/I, reg. br. 5-6.

1945, 30. januar — Štab 8. udarnog korpusa dostavlja izveštaj Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da su jake snage Nemaca i ustaša sa linije Mostar — Široki Brijeg u toku 28. i 29. januara uspele da ovladaju linijom Ljubuški — Čapljina i nastupaju prema Metkoviću. Tridesetog januara dobili su naređenje Vrhovnog štaba NOV i POJ da hitno intervenišu i odbace neprijatelja. U vezi s tim angažovane su 26. 19. divizija, Tenkovska brigada i Artiljerijska brigada.

AVII, NOR, k. 119/8, reg. br. 1-24/2.

1945, 30. januar — Štab 8. udarnog korpusa, direktiva broj 1 za odbacivanje neprijateljskih snaga koje su sa područja Mostar — Široki Brijeg potisle jedinice NOVJ i ovladali linijom Čapljina — Ljubuški. Situacija nalaže da 26. divizija, Artiljerijska brigada 8. korpusa i tenkovska brigada NOVJ dejstvuje pravcem Imotski — Široki Brijeg — Mostar, 19. divizija pravcem Vrgorac — Ljubuški — Mostar, a 9. divizija na svo-

jim položajima treba da zadrži neprijatelja u daljem nadiranju do dolaska 19. i 26. divizije.

AVII, NOR, k. 526, reg. br. 4-1.

1945, 30. januar — Štab 8. udarnog korpusa, pregled stanja neprijateljskih snaga na sektoru Široki Brijeg — Mostar — Nevesinje.

AVII, NOR, k. 527, reg. br. 7-4.

1945, 30. januar — Štab 29. udarne divizije naređuje Štabu 12. hercegovačke brigade da zauzmu nove položaje: Potplat — Stolac — Masline. Neprijatelj je ovladao Gabelom, Čapljinom i Metkovićem i zato treba hitno ojačati sektor Stoca.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 9/10-6.

1945, 30. januar — Štab 12. hercegovačke udarne brigade upućuje naređenje potčinjenim snagama da odmah, ne čekajući smenu, izvrše pokret preko Dabra na prostor Stolac — Masline — Poplat, jer je neprijatelj ovladao Čapljinom, Gabelom i Metkovićem.

AVII, NOR, k. 1151-II, reg. br. 3-9.

1945, 8. januar — Štab 14. hercegovačke omladinske NOU brigade, zapovest za prebacivanje potčinjenih snaga na prostor Česim — Zaborani. Neprijatelj je uspeo da ovlada Ljubuškim, Čapljinom, Gabelom i Metkovićem radi izvlačenja svojih trupa u pravcu Duvna i Bugojna.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 4-4.

1945, 31. januar — Vrhovni štab NOVJ naređuje Štabu 29. udarne divizije da odmah uputi jače snage i sadejstvuje sa jedinicama 8. korpusa na sektoru Mostar — Metković.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 4/10-5.

1945, 31. januar — Vrhovni štab NOV i POJ, knjiga depeša primljenih na vezi sa 8. udarnim korpusom u periodu od 1. do 31. januara.

AVII, NOR, k. 53, reg. br. 2-2.

1945, 31. januar — Štab 8. udarnog korpusa, tabelarni pregled brojnog stanja i naoružanja potčinjenih jedinica na dan 31. januara.

AVII, NOR, k. 526, reg. br. 5-1/3.

1945, 31. januar — Štab 8. udarnog korpusa izveštava Glavni štab NOV i PO Hrvatske da su po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ postupili i uputili 26. diviziju, dve brigade 19. divizije i druge jedinice na prostoriju Širokog Brijega, radi likvidiranja neprijateljskog garnizona u tom mestu i ugrožavanja neprijatelja na prostoriji Mostara.

AVII, NOR, k. 119/8, reg. br. 1-25/2.

1945, 31. januar — Štab 10. hercegovačke udarne brigade dostavlja Štabu 29. hercegovačke udarne divizije bojnu relaciju za januar.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 5-4.

1945, 31. januar — Štab 11. hercegovačke udarne brigade dostavlja Štabu 29. udarne divizije bojnu relaciju za januar.

AVII, NOR, k. 1150-II, reg. br. 1-4.

1945, 29. januar — Štab 12. hercegovačke udarne brigade, zapovest potčinjenim snagama da, zbog napada ustaša na 4. dalmatinsku brigadu, a radi posedanja Čitluka i Ljubuškog, 2. i 4. bataljon krenu pravcem

Trusine — Berkovići — Stolac — Čapljina, s ciljem pojačavanja fronta na tom prostoru, spašavanja mostova u Čapljini i odbacivanja neprijatelja.

1945, 31. januar — Štab 11. hercegovačke udarne brigade, zapovest da se potčinjene snage prebace na sektor Džepi — Vrdolje — Špiljani — Blaca i odatle dejstvuju na Konjic.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 5/4-4.

AVII, NOR, k. 1151-II, reg. br. 2-9.

1945, 31. januar — Štab 14. hercegovačke omladinske udarne brigade, tabelarni pregled brojnog stanja ljudstva, naoružanja i municije na dan 31. januara.

AVII, NOR, k. 1153-II, reg. br. 1/6-3.

1945, 1. februar — Štab 2. udarnog korpusa obaveštava Štab 29. udarne divizije da je oslobođena Gabela. U toku je pretres grada.

AVII, NOR, k. 1147/I, reg. br. 5-6.

1945, 2. februar — Štab 29. udarne divizije naređuje 14. hercegovačkoj brigadi da se prebaci na prostor Presjeka — Kljun — Lakat — Pridvorci i da uhvati čvrstu vezu sa 10. hercegovačkom brigadom.

AVII, NOR, k. 1153-II, reg. br. 2-3.

1945, 3. februar — Štab 8. udarnog korpusa izveštava Vrhovni štab NOV i POJ o upućivanju snaga iz svoga sastava prema Širokom Brijegu radi odbacivanja neprijatelja, likvidiranja neprijateljskog garnizona u tom mestu i ugrožavanja Mostara.

AVII, NOR, 53, reg. br. 3-2.

1945, 3. februar — Štab 10. hercegovačke udarne brigade dostavlja Štabu 29. udarne divizije bojnu relaciju o izvedenim operacijama u toku januara.

AVII, ANDH, k. 1146/II, reg. br. 2-4.

1945, 3. februar — Štab 13. hercegovačke NOU brigade dostavlja Štabu 29. udarne divizije bojnu relaciju za januar.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 3-4.

1945, 4. februar — Štab 8. udarnog korpusa, zapovest potčinjenim jedinicama d aizvrše napad na Široki Brijeg, Ljubuški Čitluk i ugroze Mostar. U vezi s tim, desna kolona treba da dejstvuje pravcem Vrgorac — Ljubuški — Mostar, leva kolona, pravcem Buhovo — Knešpolje i 26. divizija od Grude i Kočerina prema Širokom Brijegu.

AVII, NOR, k. 526, reg. br. 5-1.

1945, 4. februar — Štab 26. udarne divizije, zapovest potčinjenim jedinicama da u sadejstvu sa 9. divizijom, Artiljerijskom brigadom 8. korpusa i 1. tenkovskom brigadom NOVJ, napadnu i likvidiraju neprijateljski garnizon Široki Brijeg. Snage 26. divizije treba da dejstvuju pravcem Gornji Gradac — k. 453 —Široki Brijeg — Kočerin — Glavica — Sliškovići i pravcem Buhovo — Gorica — Pribinovići — manastir.

AVII, NOR, k. 1101, reg. br. 3-10.

1945, 4. februar — Štab 29. udarne divizije izveštava Vrhovni štab NOVJ da su prebacili 12. i 13. hercegovačku brigadu na sektor Čapljina — Blagaj i u toku su borbe za Čapljinu. Nemci i ustaše porušili su mostove na Neretvi, što otežava situaciju.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 1/19-5.

1945, 4. februar — Štab 12. hercegovačke udarne brigade izveštava Štab 29. udarne divizije da su svoje snage koncentrisali na prostoru Tasovčići — Počitelj — Domanovići i sa jednim bataljonom 14. hercegovačke brigade napali neprijatelja na V. Gradini i k. 137, te sam grad Čapljinu. Pored oslobođenja Čapljine i Gabele, brigade su pokušavale da u sadejstvu sa susednim jedincama oslobode Ljubuški i drum Ljubuški — Čitluk.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 19-2.

1945, 4. februar — Štab 12. hercegovačke udarne brigade dostavlja Štabu 29. udarne divizije bojnu relaciju za januar.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 1-4.

1945, 5. februar — Vrhovni štab NOV i POJ naređuje Štabu 2. udarnog korpusa da orijentiše 29. diviziju prema Mostaru. Skupa sa jedinicama 8. korpusa treba da pristupe likvidaciji neprijateljskih uporišta oko Mostara i oslobođenju samoga grada.

AVII, NOR, k. 49, reg. br. 2-6/1.

1945, 5. februar — Vrhovni štab NOV i POJ naređuje Štabu 8. udarnog korpusa da odmah orijentišu jače snage prema Mostaru i u sadejstvu sa 29. divizijom pristupe likvidaciji svih neprijateljskih uporišta u rejonu Mostara, te neprijateljskog garnizona u samome gradu. Operacije treba temeljito pripremiti u saradnji sa Štabom 29. divizije i efikasno delovati, jer Nemci izvlače svoje snage na sever.

AVII, NOR, k. 53, reg. br. 1-2-1.

1945, 5. februar — Štab 8. udarnog korpusa naređuje Štabu 19. udarne divizije da izbiju na liniju Krivodol — Ljuti Dolac — Biograci i sa juga ugroze Mostar. Jedinice 9. divizije nastupaju od Ljubuškog prema Širokom Brijegu, a 12. hercegovačka brigada je oslobodila Čitluk.

AVII, NOR, k. 526, reg. br. 11-1.

1945, 5. februar — Štab 8. udarnog korpusa obaveštava Štab 29. udarne divizije da je 9. divizija zauzela Ljubuški. Situacija nalaže da 12. hercegovačka brigada zaobiđe Čitluk i izbije na komunikaciju Mostar — Čitluk.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 4-1/6.

1945, 5. februar — Štab 14. hercegovačke omladinske NOU brigade dostavlja Štabu 29. udarne divizije bojnu relaciju za januar.

AVII, NOR, k. 1145-II, reg. br. 4-4.

1945, 5, februar — Štab Artiljerijske brigade 8. udarnog korpusa, 2. haubički motorizovani divizion dostavlja izveštaj Štabu Teške artiljerijske brigade 4. armije JA o dejstvima u mostarskoj operaciji od 3. do 5. februara.

AVII, NOR, k. 319, reg. br. 6-3.

1945, 6. februar — Štab 8. udarnog korpusa dostavlja izveštaj Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da su prethodnog dana potčinjene snage posele polazne položaje za napad na Široki Brijeg, na sektoru Turčinovići — Pribinovići — Sliškovići — Okalj — Dobrkovići. Sa toga prostora neprijatelj upaničeno beži.

AVII, NOR, k. 119/8, reg. br. 1-29/2.

1945, 6. februar — Štab 8. udarnog korpusa obaveštava Štab 29. udarne divizije da su potčinjene jedinice u toku dana otpočele napad na

Široki Brijeg. Zauzet je most preko reke Lištice na pravcu Uzarići — Knešpolje. Neprijatelj pruža žilav otpor u samom gradu, kod gimnazije i manastira. Dve brigade dejstvuju severno od komunikacije Široki Brijeg — Mostar i odbile su pokušaj neprijatelja da prodre pravcem Mostar — Široki Brijeg. Od Vrhovnog štaba su primili naređenje da se jače angažuju na sektoru Mostara i u sadejstvu sa 29. divizijom likvidiraju sva uporišta oko Mostara, te zauzmu taj grad.

AVII, NOR, k. 1146, reg. br. 20-2.

1945, 6. februar — Štab 8. korpusa naređuje 19. diviziji da sa jednom brigadom sadejstvuje 12. hercegovačkoj brigadi pravcem Kruševo — Mostar, a Brdskim divizionom da dejstvuje na komunikacije Mostar — Dobrići i Mostar — Varda. Istovremeno 3. dalmatinska brigada orijentisana je u pravcu Knešpolja i Dubrave.

AVII, NOR, k. 526, reg. br. 12-1.

1945, 6. februar — Štab 29. udarne divizije naređuje 11. hercegovačkoj brigadi da ofanzivno deluje u pravcu Konjica. Jedinice 8. korpusa oslobodile su Ljubuški i u toku dana otpočinje napad na Široki Brijeg.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 8/12-6.

1945, 6. februar — Štab 11. dalmatinske udarne brigade, zapovest potčinjenim jedinicama za napad i likvidaciju neprijateljskog garnizona Široki Brijeg. Napad će izvršiti pravcem Mediči — Jelinak — k. 345 — Gorica — Greda — Pribinovići.

AVII, NOR, k. 1101 A, reg. br. 4-10.

1945, 7. februar — Štab 2. udarnog korpusa dostavlja izveštaj Vrhovnom štabu NOV i POJ da su posle oslobođenja Čapljine i Ljubuškog angažovali glavninu 29. divizije prema Mostaru radi sadejstva sa jedinicama 8. korpusa.

AVII, NOR, k. 396. reg. br. 11-78/1.

1945, 7. februar — Štab 29. udarne divizije obaveštava Štab 8. udarnog korpusa da su dobili depešu Vrhovnog štaba da u sadejstvu sa jedinicama tog korpusa zauzmu Mostar. U vezi s tim predlažu da se sledećeg dana održi sastanak u Čapljini. Istovremeno, iznosi podatke o dejstvima svojih jedinica: 12. hercegovačka brigada napada Vardu; 13. brigada se nalazi na prostoru Gubavica — Malo Polje — Vranjevići — Rotimlja i dejstvuje prema selu Gnojnici, a 10. hercegovačka brigada napada artiljerijskom vatrom Nevesinje.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 20-2.

1945, 8. februar — Glavni štab NOV i PO Hrvatske, knjiga primljenih i poslatih depeša na vezi sa Vrhovnim štabom NOV i POJ, 8. udarnim korpusom, potčinjenim i drugim jedinicama o rasporedu, jačini, kretanju, identifikaciji raznih okupatorskih i kvinslinških formacija za period od 14. decmbra 1944. do 8. februara 1945.

AVII, NOR, k. 119/2, reg. br. 2-5.

1945, 8. februar — Štab 8. udarnog korpusa izveštava Vrhovni štab NOV i POJ da u vezi s prodorom neprijatelja na pravcima Mostar — Metković — Široki Brijeg — Ljubuški vode istragu. Dvanaesta hercegovačka brigada zauzela je Čitluk i nadire prema Vardi.

AVII, NOR, k. 53, reg. br. 3-2.

1945, 8. februar — Štab 8. udarnog korpusa obaveštava Štab 29. udarne divizije da je u dvodnevnim ogorčenim borbama, rušeći utvrđenja od

minskih prepreka i bodljikave žice, osvojen Široki Brijeg. Nastavljeno je gonjenje neprijatelja u pravcu Mostara, zauzeta su sela Knešpolje i Dobrići. U toku su borbe za Vardu i kotu 262.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 4-1/6.

1945, 8. februar — Štab 3. hercegovačke brigade narodne odbrane upućuje dopis političkom komesaru Komande mesta Ljubuški o razvijanju međusobne saradnje u akcijama protiv odmetnika na terenu.

AVII, NOR, k. 1736, reg. br. 8/7.

1945, 8. februar — Štab Artiljerijske brigade 8. korpusa, 3. motorizovani divizion dostavlja ovome štabu izvod iz operativnog dnevnika o sadejstvu u akciji na Široki Brijeg, koja je trajala od 5. do 7. februara.

AVII, NOR, k. 321, reg. br. 1/52-9.

1945, 9. februar — Štab 8. udarnog korpusa dostavlja izveštaj Vrhovnom štabu NOV i POJ da je posle dvodnevnih ogorčenih borbi osvojen Široki Brijeg. Jake neprijateljske snage nisu uspele da napadima iz Mostara pomognu opkoljenom garnizonu.

AVII, NOR, k. 53, reg. br. 3-2.

1945, 9. februar — Štab 8. udarnog korpusa izveštava Vrhovni štab NOV i POJ da su održali sastanak sa Štabom 29. divizije i dogovorili se o dejstvima. Radi izvršavanja postavljenog zadatka planirali su aktivnost na severu. Iznose predlog o potrebi istovremnog delovanja jedinica 5. korpusa u rejonu Jablanice.

AVII, NOR, k. 53, reg. br. 3-2.

1945. 9. februar — Štab 8. udarnog korpusa obaveštava Štab 29. udarne divizije da nastavljaju borbe u pravcu Mostara. Neprijatelj je odbijan u pokušaju da ovlada k. 605. k. 901 i selom Goranci. Borbe se vode za Vardu koju neprijatelj ogorčeno brani.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 4-1/.

1945, 9. februar — Štab 26. udarne divizije dostavlja izveštaj Štabu 8. udarnog korpusa o gubicima neprijatelja u ljudstvu i materijalu i sopstvenim gubicima u ljudstvu u toku borbi za Široki Brijeg od 6. do 8. februara.

AVII, NOR, k. 526, reg. br. 10-3.

1945, 9. februar — Štab 1. tenkovske brigade NOVJ, operativni dnevnik za period od 10. oktobra do 9. februara 1945. godine.

AVII, NOR, k. 323, reg. br. 1-5.

1945, 10. februar — Štab 14. dalmatinske udarne brigade izdaje naređenje potčinjenim bataljonima da ponovo preduzmu napad na svome sektoru, u pravcu Mostara.

AVII, NOR, k. 1023, reg. br. 14-3.

1945, 11. februar — Štab 8. udarnog korpusa dostavlja obaveštenje Štabu 29. udarne divizije da na sektoru Mostara neprijatelj stalno napada na lijiji Mikuljača k. 654. — Jastrebinka — k. 1139. Vremenski uslovi su nepovoljni, te ima slučajeva smrzavanja od hladnoće.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 4-2/6.

1945, 11. februar — Štab 8. udarnog korpusa, instrukcija o održavanju veze u toku operacija za oslobođenje Mostara.

Prilog: skica veze.

AVII, NOR, k. 272-A, reg. br. 9-3/9.

1945, 11. februar — Štab 19. udarne divizije dostavlja izveštaj Štabu 8. udarnog korpusa o rasporedu jedinica, naoružanju, ishrani, snabdevanju, rasporedu utvrđena i smeštaju topova 9. ustaškog zdruga.

AVII, NOR, k. 1012, reg. br. 7-9.

1945, 11. februar — Štab 29. udarne divizije obaveštava Štab 8. udarnog korpusa da su 10. i 14. hercegovačka brigada ovladale linijom Miljevac — Batkoviči — Ciganski do — Bojište, sa koje napadaju Mostar.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 4-2/6.

1945, 11. februar — Štab 4. dalmatinske udarne brigade dostavlja operativni izveštaj Štabu 9. udarne divizije o borbama vođenim od 27. do 29. januara, na sektoru Jare — Čile — Čitluk — Međugorje — Mostarska Vrata — Ljubuški — Čapljina.

AVII, NOR, k. 847, reg. br. 3-5.

1945, 12. februar — Štab 8. udarnog korpusa obaveštava Štab 29. udarne divizije da napad na Mostar treba otpočeti sledećeg dana u 7 časova ujutru.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 4-2/6.

1945, 12. februar — Štab 8. udarnog korpusa, zapovest da potčinjene snage likvidiraju sva neprijateljska uporišta oko Mostora i oslobode sam grad. U vezi s tim potrebno je odseći mostarski garnizon od zaleđa na liniji Raštani — Drežnica, potom izvršiti napad na Mostar sa južne strane pravcem Čitluk — Varda — Mostar, sa zapadne i severozapadne strane pravcem Donji Polog — Mostar.

Prilog: instrukcije za održavanje veze, trupnog saniteta i trupne intendanture.

AVII, NOR, k. 272-A, reg. br. 9-9.

1945, 12. februar — Štab 8. udarnog korpusa obaveštava Štab 29. udarne divizije da su uspeli da probiju južnu odbranu Mostara pravcem Varda — Ponor — Miljkoviči. Zapadno od Mostara uporne borbe vodi 26. divizija, a severno od Mostara dejstvuje 9. divizija.

AVII, NOR, k. 1147, reg. br. 4-2/6.

1945, 13. februar — Štab 19. udarne divizije dostavlja izveštaj Štabu 8. udarnog korpusa o dejstvima na sektoru Mostara tokom 10, 11. i 12. februara.

AVII, NOR, k. 1021, reg. br. 20-1/3.

1945, 13. februar — Štab 4. dalmatinske udarne brigade upućuje naređenje potčinjenim snagama da napadnu s. Vrdi, železničku stanicu Drežnica i ne dozvole neprijatelju koji bi eventualno pošao iz pravca Konjica, kao pojačanje, da se probije do Mostara.

AVII, NOR, k. 847, reg. br. 4-4.

1945, 12. februar — Štab 26. udarne divizije, zapovest da potčinjene snage, skupa sa jedinicama 29. i 19. divizije, Artiljerijske i Tenkovske brigade, napadnu i likvidiraju neprijateljsko uporište Mostar. Stoga 26. divizija treba da dejstvuje na pravcima Goranci — Trnovača — Vihoviči, zatim Jastrebinka — Trebinje k. 901 — k. 324 — Cim, i pravcem Dobrić — Vlasniči — Mikuljača — Ilič — Mostar.

AVII, NOR, k. 526, reg. br. 4-2.

1945, 12. februar — Načelnik štaba 29. udarne divizije, zapovest za napad na Nevesinje, sa ciljem da se uništi nemačka i ustaška posada i

grad oslobodi. Na pravcu Čitluk — Srednje vode, 14. hercegovačka brigada treba da ostavi rezervu jačine dva bataljona, ostalim snagama da dejstvuje ofanzivno sa prostora Zemlje — Česim, u pravcu Bijelog Polja.

AVII, NOR, k. 1146, reg. br. 6-1.

1945, 13. februar — Štab 14. hercegovačke omladinske udarne brigade, knjiga poslatih i primljenih depeša na vezi sa Štabom 29. udarne divizije i brigadama ij sastava divizije, za period od 1. januara do 13. februara 1945.

AVII, NOR, k. 1153-II, reg. br. 11/9-7.

1945, 14. februar — Komandant 8. udarnog korpusa upućuje poziv komandantu 29. udarne divizije da dođe na sastanak u Čapljinu. Istovremeno se interesuje za situaciju na sektoru dejstva divizije i insistira da najenergičnije napadaju Bijelo Polje.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 4/2-6.

1945, 14. februar — Štab 8. udarnog korpusa upućuje instrukcije Štabu 29. divizije da, ukoliko su zauzeli Nevesinje, izvrše napad na neprijatelja sa dve brigade na prostoriji Lišani — Kilići, a jednom brigadom da nadire od Bune prema D. Gnojnici. Na taj način sprečiće dolazak ostataka neprijateljskog garnizona iz Nevesinja u Mostar.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 4/2-6.

1945, 14. februar — Štab 8. udarnog korpusa obaveštava Štab 29. udarne divizije da su zauzeli Mostar sa pravca od desne obale Neretve i stvorili mostobran na levoj obali Neretve.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 4/2-6.

1945, 14. februar — Štab 19. udarne divizije, zapovest da 6. i 14. dalmatinska brigada izvrše mašr pravcem Cim — Goranci — Čabulja i da preko kanjona Neretve ugroze komunikaciju Mostar — Jablanica. Divizija ima zadatak da goni neprijatelja, spreči eventualnu intervenciju iz pravca Drežnice i likvidira Drežnicu.

AVII, NOR, k. 526, reg. br. 16-1.

1945, 14. februar — Štab 29. udarne divizije obaveštava Štab 8. udarnog korpusa da su u ranim jutarnjim časovima, posle žestoke borbe, oslobodile Nevesinje.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 4/2-6.

1945, 14 februar — Štab 29. udarne divizije. Intendantura, upućuje pismo nadležnim službama o načinu snabdevanja i radu intendantskih organa u oslobođenom Mostaru. Određuje zadatke Vojne oblasti 29. divizije i upućuje na sardnju sa mesnim organima narodne vlasti. Daje uputstva za zaštitu državne i privatne imovine, napuštenih kuća i radnji, civilnih bolnica, štamparija, i drugo.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 3-7.

1945, 14. februar — Politički komesar 12. udarne hercegovačke brigade dostavlja izveštaj političkom komesaru 29. udarne divizije o stanju i radu u brigadi u periodu od 1. do 14. februara. Neprekidan politički rad doprinosi disciplini, visokom moralu, razvijanju političke svesti i pravilnom odnosu prema narodu na teritoriji Čapljine i Ljubuškog.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 9-4.

1945, 12. februar — Štab 14. hercegovačke omladinske udarne brigade, zapovest 1. i 3. bataljonu da radi olakšanja napada na Mostar de-

luju ofanzivno sa prostora Zimlje — Česim na Bijelo Polje, preko Prijevorca i Porima.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 9/18-4.

1945, 14. februar — Komanda 1. lovačke eskadrile NOVJ, pregled izvedenih akcija na sektoru Mostar — Široki Brijeg — Ljubuški, u periodu od 31. januara do 14. februara.

AVII, NOR, k. 1466-B, reg. br. 16-2.

1945, 15. februar* — Vrhovni komandant NOV i POJ, zahvalnost svim borcima i rukovodiocima jedinica koje su izvojevale sjajne pobede u mostarskoj operaciji. Posle petnaestodnevne ogorčene borbe sa jakim neprijateljskim snagama oslobođen je Mostar, glavni grad Hercegovine, zatim Nevesinje, Blagaj, Bišina, Široki Brijeg, i druga naselja. U toku mostarske operacije oslobođena je skoro čitava teritorija Hercegovine i uspešna ofanziva se nastavlja dalje prema Sarajevu.

AVII, NOR, k. 22, reg. br. 2-15/1.

1945, 15. februar — Vrhovni štab NOV i POJ naređuje Štabu 8. udarnog korpusa da planskim angažovanjem raspoloživih snaga u rejonu Mostara likvidiraju to neprijateljsko uporište i zauzmu sam grad. Pri izvođenju operacije treba da ispolje najveću upornost i izdržljivost do potpunog uništenja, odnosno predaje neprijatelja. Brzo oslobođenje Mostara ima veliki operativni i politički značaj.

AVII, NOR, k. 53, reg. br. 1-3-1.

1945, 15. februar — Vrhovni štab NOV i POJ, ratni izveštaj o aktivnosti n ajugoslovenskom ratištu, sa podacima da je posle petnaestodnevne ogorčene borbe oslobođen glavni grad Hercegovine, Mostar, zatim Nevesinje, Bišina, Buna, Žitomislić i druga mesta u Hercegovini, te da su sve komunikacije prema severu presečene.

AVII, NOR, k. 22, reg. br. 2-16/1.

1945, 15. februar — Štab 8. udarnog korpusa izveštava Vrhovni štab NOV i POJ da su 13. februara otpočeli napad na sektor Mostara radi likvidacije neprijateljskog uporišta i oslobođenja grada.

AVII, NOR, k. 53, reg. br. 3-2.

1945, 15. februar — Štab 8. udarnog korpusa naređuje potčinjenim divizijama da posle razbijanja neprijateljske mostarske grupacije koja se povlači prema Sarajevu izvrše novi razmeštaj jedinica. Radi uvođenja reda u oslobođenom Mostaru, 26. divizija smestiće se na prostoriji Mostar — Bijelo Polje, 9. divizija na sektoru Goranci — Drežnica i 19. divizija u Širokom Brijegu.

VII, NOR, k. 1021, reg. br. 22-3.

1945, 15. februar — Štab 19. udarne divizije, pregled akcija izvedenih u toku mostarske operacije, sa podacima o sopstvenim i neprijateljskim jedinicama koje su učestvovale u operaciji, obostranim gubicima i ratnom plenu u periodu od 1. do 15. februara.

AVII, NOR, k. 1012, reg. br. 2-2/II.

1945, 15. februar — Štab 29. udarne divizije naređuje 14. hercegovačkoj brigadi da krenu preko Čičeva ka prostoru Borci — Turija — Za-

* Naređenje upućeno rano ujutru pre priprema depeše Štabu 8. korpusa o oslobođenju Mostara.

brđe i sa toga pravca energično dejstvuju na prugu i put između Konjica i Ostrošca radi sprečavanja evakuacije neprijateljske vojske i materijala iz Mostara, Bijelog Polja i Jablanice. Po potrebi sadejstvovaće sa 10. hercegovačkom brigadom u borbama za oslobođenje Konjica.

AVII, NOR, k. 1153-II, reg. br. 2/10-3.

1945, 15. februar — Štab 29. udarne divizije obaveštava Štab 8. udarnog korpusa da su prilikom zauzimanja Nevesinja naneli neprijatelju velike gubitke u ljudstvu i materijalu i da su u toku borbe za Blagaj.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 4/2-6.

1945, 15. februar — Štab 29. udarne divizije, knjiga primljenih i poslatih depeša na vezi sa potčinjenim i susednim jedinicama i 8. korpusom u periodu od 2. januara do 15. februara 1945. godine.

AVII, NOR, k. 1147, reg. br. 11-6.

1945, 15. februar — Štab 2. proleterske dalmatinske brigade dostavlja izveštaj Štabu 9. divizije o borbama u rejonu Širokog Brijega 23. i 24. januara.

AVII, NOR, k. 846 A, reg. br. 2-5.

1945, 15. februar — Štab 3. dalmatinske udarne brigade, podaci o borbama za oslobođenje Mostara, vođenim od 12. do 15. februara i o rasporedu okupatorskih i kvislinških snaga u Bijelom Polju, Čitluku, Širokom Brijegu, Jasenici, Blagaju, i drugim uporištima.

AVII, NOR, k. 526, reg. br. 29-3.

1945, 15. februar — Štab 2. tenkovskog bataljona 1. tenkovske brigade, pregled izvedenih akcija sa postignutim rezultatima u periodu od 5. do 15. februara.

AVII, NOR, k. 323. reg. br. 15-2.

1945, 16 februar — Glavni štab NOV i PO Hrvatske upućuje depešu Štabu 8. udarnog korpusa, kojom čestita oslobođenje Mostara, sa uverenjem da će u novim bitkama zadati neprijatelju još teže udarce.

AVII, NOR, k. 119/8, reg. br. 1-38/2.

1945, 16. februar — Glavni štab NOV i PO Hrvatske traži podatke od Štaba 8. udarnog korpusa o neprijateljskim jedinicama koje su uništili, gubicima neprijatelja u ljudstvu i materijalu. Istovremeno treba da dostave zapljenjenu arhivu i izjave zarobljenika.

AVII, NOR, k. 119/8, reg. br. 1-38/2.

1945, 16. februar — Štab 26. udarne divizije dostavlja Štabu 8. udarnog korpusa operativni izveštaj za period od 30. januara do 8. februara.

AVII, NOR, k. 526, reg. br. 41-3.

1945, 16. februar — Štab 26. udarne divizije dostavlja izveštaj Štabu 8. udarnog korpusa o gubicima neprijatelja u ljudstvu i materijalu i sopstvenim gubicima u ljudstvu u toku operacija na neprijateljski garnizon Mostar, izvedenih 13. i 14. februara.

AVII, NOR, k. 526, reg. br. 37-3.

1945, 16. februar — Štab 26. udarne divizije dostavlja operativni izveštaj Štabu 8. udarnog korpusa o dejstvima u periodu od 30. januara do 8. februara. Divizija je otpočela pokret pravcem Vrgorac — Imotski, da bi zaustavila neprijatelja koji je prodro iz Mostara i Širekog Brijega na oslobođenu teritoriju i zauzeo Čitluk, Metković i Ljubuški.

1945, 16. februar — Štab 10. hercegovačke udarne brigade izveštava Štab 29. udarne divizije o neprijateljskim i sopstvenim gubicima u ljudstvu, količini zapljenjenog ratnog materijala i životnih namirnica u operacijama na prostoru Nevesinja, prilikom zauzimanja samoga grada.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 4-3.

1945, 16. februar — Štab 11. dalmatinske udarne brigade dostavlja operativni izveštaj Štabu 26. udarne divizije o učešću u mostarskoj operaciji u periodu od 8. do 15. februara.

AVII, NOR, k. 1101 A, reg. br. 3-11.

1945, 16. februar — Štab 12. hercegovačke udarne brigade izveštava Štab 29. udarne divizije o aktivnostima svojih snaga i situaciji na terenu u periodu od 1. do 15. februara, kada su vodili ogorčenu i upornu borbu za oslobođenje Čapljine, Ljubuškog, Čitluka i Mostara.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 31-2.

1945, 16. februar — Štab 14. hercegovačke omladinske udarne brigade, zapovest da se potčinjene snage odmah prebace na sektoru Borci — Turija — Zabrđe, da bi preduzeli ofanzivna dejstva u pravcu pruge i puta između Konjica i Ostrošca i time sprečili da neprijatelj evakuiše materijal i živu silu iz Mostara i sa prostora Bijelog Polja i Jablanice.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 9/21-4.

1945, 17. februar — Štab 19. udarne divizije dostavlja izveštaj Štabu 8. udarnog korpusa o ukupnim gubicima u ljudstvu i materijalu neprijateljskih i sopstvenih snaga tokom operacija za oslobođenje sektora Mostara.

AVII, NOR, k. 526, reg. br. 12-3.

1945, 17. februar — Štab 26. udarne divizije dostavlja operativni izveštaj Štabu 8. korpusa o učešću u mostarskoj operaciji.

AVII, NOR, k. 526, reg. br. 11-3.

1945, 17. februar — Štab 29. udarne divizije dostavlja izveštaj Štabu 8. udarnog korpusa o operacijama na sektoru Mostara. Ofanzivne operacije na teritoriji zapadne Hercegovine počele su početkom februara i trajale sve do oslobođenja Mostara. U sadejstvu sa jedinicama 8. korpusa učestvovala je 12. hercegovačka brigada sa nekoliko bataljona NO. Ta brigada je oslobodila Metković, Gabelu, Čapljinu, Čitluk, Jasenicu, mostarski aerodrom i učestvovala u oslobođenju samoga Mostara. Istovremeno, ostale jedinice iz sastava 29. divizije oslobodile su Nevesinje i potom preduzele ofanzivna dejstva u pravcu Mostara, preko Podveležja, Bune, Blagaja, Busaka i Bišine.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 27-2.

1945, 17. februar — Štab 3. dalmatinske udarne brigade dostavlja izveštaj Štabu 9. udarne divizije o aktivnosti svojih snaga na sektoru Raštani, sa zadatkom da ne dozvole neprijatelju da se neometano izvlači sa prostorije Mostara.

AVII, NOR, k. 845 A, reg. br. 20-1.

1945, 18. februar — Vrhovni štab NOV i POJ naređuje Štabu 8. udarnog korpusa da jednu diviziju ostavi na prostoriji Mostar — Široki Brijeg — Imotski — Ljubuški — Metković, a ostale snage uputi prema Splitu, Zadru i Kninu.

AVII, NOR, k. 53, reg. br. 1-3-1.

1945, 18. februar — Štab 8. udarnog korpusa, zapovest potčinjenim jedinicama da posle uspešno završene mostarske operacije preduzmu pokret na zapad. Deveta divizija treba da uputi brigade na prostoriju Drniša, Sinja, Imotskog, Dubrovnika i Visa. Devetnaesta divizija kreće na prostoriju Makarske i 26. divizija odlazi na prostoriju Kistanje — Biograd, a 1. tenkovska brigada prema Šibeniku i Skradinu.
AVII, NOR, k. 1021, reg. br. 2-4.

1945, 18. februar — Štab 9. udarne divizije, zapovest potčinjenim jedinicama da posle uspešno završene mostarske operacije izvrše pokret na zapad. U vezi s tim, sa prostorije Mostar — Široki Brijeg — Drežnica divizija kreće u pravcu Imotskog i Sinja, izuzev dva bataljona 13. dalmatinske brigade koji se orijentišu prema Dubrovniku.
AVII, NOR, k. 843, reg. br. 4-1.

1945, 18. februar — Štab 26. udarne divizije dostavlja operativni izveštaj Štabu 8. udarnog korpusa o akciji za oslobođenje Mostara.
AVII, NOR, k. 1103, reg. br. 2-3.

1945, februar 19. — Štab 2. udarnog korpusa traži od Štaba 29. udarne divizije obaveštenje da li se neprijatelj povlači dolinom Rame, preko Prozora, ili od Konjica prema Sarajevu, te da li imaju vezu sa 17. krajiškom Ramskom brigadom.
AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 6/37-5.

1945, 19. februar — Štab 2. udarnog korpusa prenosi naređenje Vrhovnog štaba NOV i POJ da 29. udarna divizija orijentiše svoje jedinice najpogodnijim pravcem za dejstva prema Sarajevu. Istovremeno, 8. korpus je dobio zadatak da jednu diviziju ostavi na području Širokog Brijega, Mostara, Ljubuškog, Metkovića i Imotskog, a sa ostalim snagama da se prebaci na prostoriju Split — Zadar — Knin.
AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 6/36-5.

1945, 19. februar — Štab 19. udarne divizije, knjiga depeša primljenih i poslatih jedinicama vezanim za 8. korpus i potčinjenim i susednim jedinicama, u periodu od 27. januara do 19. februara.
AVII, NOR, k. 1012, reg. br. 14—15.

1945, 19. februar — Štab 29. udarne divizije upućuje operativni izveštaj Štabu 2. udarnog korpusa o dejstvima svojih jedinica u periodu od 1. do 19. februara. Posle neprijateljskih ofanzivnih akcija sa prostora Mostar — Široki Brijeg u pravcu Čitluka, Ljubuškog, Metkovića i Čapljine, jedinice te divizije, skupa sa jedinicama 8. udarnog korpusa, krenule su u ofanzivu sa ciljem da oslobode Metković, Čapljinu, Ljubuški, Čitluk i Mostar. Ofanzivne akcije na sektoru Nevesinja i Mostara trajale su od 10. do 14. februara. Razbijene nemačke grupe povlačile su se u pravcu Bijelog Polja, i dalje prema Jablanici.
AVII, NOR, k. 395, reg. br. 3-1.

1945, 19. februar — Štab 29. udarne divizije, izveštaj o rasporedu svojih brigada: 10. hercegovačka u Mostaru, prema Drežnici zapadno od Neretve i u Nevesinju, 11. hercegovačka na prostoru istočno od Konjica, 13. brigada u Gornjem Selu, Jasenicama, Čitluku i južno od Drežnice, 14. hercegovačka južno od Drežnice, 14. hercegovačka južno od Konjica i Artiljerijski divizion u Mostaru.
AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 7/4-5.

1945, 20. februar — Glavni štab NOV i PO Hrvatske upućuje depešu Štabu 8. udarnog korpusa o pohvali boraca, podoficira, oficira i političkih komesara jedinica koje su se istakle u borbama za oslobođenje Mostara, drugih naselja i čitave teritorije Hercegovine u toku mostarske operacije.
AVII, NOR, k. 119/8, reg. br. 1-41/2.

1945, 20. februar — Štab 8. udarnog korpusa dostavlja izveštaj Vrhovnom štabu NOV i POJ da je 9. divizija zauzela Drežnicu i odbacila neprijatelja sa leve obale Drežanke na liniju Donja Jablanica — Doljanka.
AVII, NOR, k. 53, reg. br. 3-2.

1945, 20. februar — Štab 19. udarne divizije, tabelarni pregled brojnog stanja ljudstva i naoružanja na dan 20. februara.
AVII, NOR, k. 1012, reg. br. 3/5.

1945, 20. februar — Štab 19. udarne divizije, bojna relacija za period od 6. decembra 1944. do 20. februara 1945. godine.
AVII, NOR, k. 1021, reg. br. 1-3.

1945, 20. februar — Štab 26. udarne divizije, zapovest potčinjenim brigadama da posle uspešno završene mostarske operacije izvrše pokret prema zapadu. Sa prostorije Mostara, Bijelog Polja, Iliča, Vihovića krenuće na sektor Igrane — Živogošće — Gradac — Podgora — Drašnica.
AVII, NOR, k. 1101-A, reg. br. 8-10.

1945, 20. februar — Štab 29. udarne brigade naređuje Štabu 14. hercegovačke da uhvate vezu sa 11. hercegovačkom brigadom i dejstvuju prema Konjicu.
AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 14/12-6.

1945, 20. februar — Štab 6. dalmatinske brigade, bojna relacija za period od 6. decembra 1944. do 20. februara 1945. godine.
AVII, NOR, k. 1022, reg. br. 1-5.

1945, 20. februar — Štab 10. hercegovačke udarne brigade, zapovest potčinjenim snagama da krenu pravcem Mostar — drum za Bijelo Polje — Željuša — Jasenjani — Drežnica, radi što energičnijeg i uspešnijeg gonjenja neprijatelja, koji se posle oslobođenja Nevesinja i Mostara u paničnom bekstvu povlači prema Konjicu, i dalje ka Sarajevu.
AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 8/6-4.

1945, 20. februar — Štab 11. hercegovačke udarne brigade dostavlja izveštaj Štabu 29. udarne divizije o akcijama u periodu od 17. do 20. februara. Sa položaja Grad — Hum — Zlatar — Špiljani vršili su pritisak na Konjic i deo pruge Konjic — Brđani. Stalni neprijateljski garnizon u Konjicu pojačavan je nemačkim trupama koje se povlače dolinom Neretve. Borbe za taj grad još traju.
AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 34-2.

1945, 20. februar — Štab 14. dalmatinske udarne brigade, bojna relacija za period od 6. decembra 1944. do 20. februara 1945. godine.
AVII, NOR, k. 1023, reg. br. 1-3.

1945, 20. februar — Štab 14. hercegovačke omladinske udarne brigade dostavlja izveštaj Štabu 29. udarne divizije za period od 5. do 20. februara. Izvršili su napad na četničke bande 7. februara u Zijemlju i proterali ih u Bijelo Polje. Prilikom borbi za oslobođenje Nevesinja bili su u rezervi i sakupljali seljake za nošenje ranjenika i istovremeno oči-

stili sela Kuti, Livač, Potoci, Lišani, Humi, i dr. od neprijateljskih grupa na sektoru svoga dejstva. Od 19. februara brigada je locirana na prostoru Zabrde — Turija — Bijela.

AVII, NOR, I, 1146-II, reg. br. 33-2.

1945, 20. februar — Štab 17. krajiške NOU brigade izveštava 10. diviziju da se nalaze na prostoru Višnjevica. Boždarevići, Gradac, Trusina, Gorani, sa zadatkom da zatvaraju pravac od Lisičića i Ostrošca.

AVII, NOR, k. 855, reg. br. 17/3.

1945, 21. februar — Štab 2. udarnog korpusa naređuje Štabu 29. udarne divizije da hitno uspostavi vezu sa (17. krajiškom) Ramskom brigadom severozapadno od Konjica i delovima 5. korpusa u oblasti Tarčina.

AVII, NOR, k. 1147/I, reg. br. 5-6.

1945, 21. februar — Štab 9. udarne divizije dostavlja Štabu 8. udarnog korpusa operacijski izveštaj o borbama za oslobođenje Mostara u periodu od 13. do 15. februara.

AVII, NOR, k. 843, reg. br. 3-2.

1945, 21. februar — Štab 2. proleterske dalmatinske brigade dostavlja izveštaj Štabu 9. udarne divizije o borbama u periodu od neprijateljskog ispada na pravcu Ljubuškog, pa do oslobođenja Drežnice, odnosno od 16. do 21. februara.

AVII, NOR, k. 846 A, reg. br. 1-5.

1945, 21. februar — Štab 11. hercegovačke udarne brigade, zapovest da u sadejstvu sa 14. hercegovačkom brigadom napadnu Konjic i po mogućnosti oslobode to mesto.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 6/9-4.

1945, 21. februar — Štab 13. hercegovačke NOU brigade izveštava Štab 29. udarne divizije da su dostigli liniju Jablanica — Popraska — Dobrigošće — Ravno. Od Drežnice do Jablanice neprijatelj je porušio sve mostove na pruzi i drumu i na mnogim mestima oštetio i prugu. Železnički most i most za drumski saobraćaj u Aleksinom Hanu do temelja su srušeni i treba izvršiti hitnu popravku.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 32-2.

1945, 21. februar — Štab 13. hercegovačke NOU brigade izveštava Štab 29. udarne divizije da neprijatelj postepeno izvlači i evakuiše materijal i vojsku iz Nevesinja i sa sektora Mostar — Bijelo — Polje — Široki Brijeg. Sa prostora Dračevice — Mostar svakodnevno tuče položaje ove brigade, ali bez uspeha.

AVII, NOR, k. 1152-II, reg. br. 15-1.

1945, 21. februar — Štab 14. dalmatinske udarne brigade naređuje potčinjenim snagama da u toku noći izvrše sve potrebne pripreme i sledećeg dana u ranim jutarnjim časovima krenu pravcem Vrgorac — Kozice — Tučepi.

AVII, NOR, k. 1023, reg. br. 8-4.

1945, 21. februar — Štab 1. tenkovske brigade NOVJ dostavlja Štabu 8. udarnog korpusa operativni izveštaj za period od 30. januara do 20. februara.

AVII, NOR, k. 323, reg. br. 24-2.

1945, 22. februar — Štab 13. hercegovačke NOU brigade, zapovest za prodor pravcem Ostrožac — Osište — Igrište — Čelebić, i dalje prema Konjicu, i zauzimanje toga mesta.

AVII, NOR, k. 1152-II, reg. br. 6-12.

1945, 23. februar — Štab 1. tenkovske brigade NOVJ, zapovest potčinjenim jedinicama da posle oslobođenja Mostara preduzmu pokret pravcem Šibenik — Drniš — Skradin.

AVII, NOR, k. 323, reg. br. 26-2.

1945, 24. februar — Štab 19. udarne divizije (Artiljerijski odsek) dostavlja Štabu 8. korpusa operativni izveštaj o borbenim dejstvima artiljerijskog diviziona tokom mostarske operacije, od 1. do 18. februara, i o pokretu sa prostorije Mostara prema Zadru.

AVII, NOR, k. 1014, reg. br. 1-7.

1945, 25. februar — Štab 8. udarnog korpusa dostavlja izveštaj (Vrhovnom štabu NOV i POJ) o izvođenju mostarske operacije od 27. januara do 16. februara. Iz sastava 8. korpusa učestvovali su: 9, 19. i 26. divizija, 1. tenkovska brigada NOVJ i Artiljerijska brigada tog korpusa. Radi sadejstva 9. diviziji pridodata je 12. hercegovačka brigada i nekoliko bataljona Hercegovačke brigade NO. Glavnina 29. divizije bila je orijentisana prema Nevesinju, jugoistočno od Mostara, a jedna brigada na prostoru Konjica, da spreči izvlačenje neprijateljske žive sile i materijala sa sektora Mostar — Bijelo Polje — Jablanica.

AVII, NOR, k. 526, reg. br. 16-3.

1945, 25. februar — Štab 10. hercegovačke udarne brigade izveštava Štab 29. udarne divizije da je prethodnog dana na prostoriju Rama — Falanovo brdo stigla 17. krajiška brigada. Članovi štaba 17. krajiške, 10. i 13. hercegovačke brigade izaći će na teren radi rekognosciranja zemljišta i zajedničkog sporazuma o sadejstvu u sledećoj akciji.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 36-2.

1945, 25. februar — Štab 13. hercegovačke NOU brigade naređuje potčinjenim snagama da u sadejstvu sa 10. hercegovačkom i 17. krajiškom brigadom izvrše napad i oslobode Ostrožac.

AVII, NOR, k. 1152-II, reg. br. 6-1.

1945, 25. februar — Štab 17. krajiške NOU brigade dostavlja operacijski izveštaj Štabu 10. divizije o akcijama na sektoru Ostrošca i pokušaju likvidiranja neprijateljskog uporišta u tome mestu tokom 21, 22. i 23. februara.

AVII, NOR, k. 855, reg. br. 21-3.

1945, 26. februar — Štab 17. krajiške NOU brigade dostavlja Štabu 10. divizije operativni izveštaj za period od 28. januara do 25. februara.

AVII, NOR, k. 855, reg. br. 5-2.

1945, 26. februar — Štab 17. krajiške NOU brigade, bojna relacija o napadu na neprijateljska uporišta na pravcu Ostrožac — Lističići u periodu od 13. do 26. februara.

AVII, NOR, k. 858, reg. br. 1-5.

1945, 27. februar — Vrhovni Štab NOV i POJ, knjiga primljenih depeša na vezi sa 8. udarnim korpusom, za period od 1. do 27. februara.

AVII, NOR, k. 53, reg. br. 3-2.

1945, 27. februar — Štab 19. udarne divizije dostavlja operativni izveštaj Štabu 8. udarnog korpusa o učešću u mostarskoj operaciji i postignutim rezultatima.
AVII, NOR, k. 1012, reg. br. 11-2.

1945, 27. februar — Štab 29. udarne divizije naređenje štabovima 12. hercegovačke brigade i Brigade narodne odbrane za Hercegovinu da očiste prostor Čvrsnica — Rakitno od ustaških ostataka. Stoga 12. hercegovačka treba da dejstvuje pravcem Ladina — Crnač, Striževo — Draga — Raskršće — Konjsko i na prostoru Rakitno da uhvati vezu sa Brigadom narodne odbrane, koja će nastupati pravcem Trebistovo — Oravac — Jelica — Štitar-planina.
AVII, NOR, k. 1146-II, red. br. 8-1.

1945, 28. februar — Štab 8. udarnog korpusa, pregled stanja neprijateljskih snaga na sektoru dejstva korpusa u periodu od 25. januara do 28. februara.
AVII, NOR, k. 527, reg. br. 5/5.

1945, 28. februar — Štab 8. udarnog korpusa, tabelarni pregled izvedenih akcija i operacija jedinica tog korpusa, sa postignutim rezultatima u vremenu od 1. do 28. februara.
AVII, NOR, k. 526, reg. br. 21-3.

1945, 28. februar — Štab 8. udarnog korpusa, tabelarni pregled brojnog stanja i naoružanja potčinjenih jedinica na dan 28. februara.
AVII, NOR, k. 526, reg. br. 18-3.

1945, 28. februar — Štab 29. udarne divizije dostavlja operativni izveštaj Štabu 2. udarnog korpusa za period od 20. do 28. februara. Posle oslobođenja Mostara, Bijelog Polja, Drežnice i Aleksinog Hana.
AVII, NOR, k. 395, reg. br. 4-1.

1945, 28. februar — Deseta hercegovačka brigada, pregled brojnog stanja i naoružanja na dan 28. februara.
AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 8/2-4, 8/4-4.

1945, 28. februar — Štab 14. dalmatinske udarne brigade dostavlja Štabu 19. udarne divizije operativni izveštaj za februar.
AVII, NOR, k. 1012, reg. br. 12-2.

1945, 28. februar — Štab 14. hercegovačke omladinske NOU brigade, pregled brojnog stanja ljudstva na dan 28. februara.
AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 9/31-4.

1945, 28. februar — Štab 14. hercegovačke omladinske udarne brigade dostavlja Štabu 29. udarne divizije bojnu relaciju za februar.
AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 9-4.

1945, 30. februar — Glavni štab NOV i PO Hrvatske upućuje depešu Štabu 8. udarnog korpusa, kojom pohvaljuje i ističe za primer borce, podoficire, oficire i političke komesare jedinica 8. korpusa, koji su se istakli u žestokim borbama u dolini Neretve i zapadne Hercegovine od 6. do 16. februara.
AVII, NOR, k. 119/8, reg. br. 1-41/2.

1945, 1. mart — Štab 2. udarnog korpusa, izveštaj o situaciji na teritoriji koju kontrolliše 29. divizija od Bradine, Ostrošca, Konjica do Ivan-sedla, i ojačanih neprijateljih snaga na tom prostoru.
AVII, NOR, k. 395, reg. br. 12-2.

1945, 1. mart — Štab 26. udarne divizije, tabelarni pregled izvedenih akcija i operacija u periodu od 1. februara do 1. marta.
AVII, NOR, k. 1103, reg. br. 4-6.

1945, 1. mart — Štab 11. hercegovačke udarne brigade dostavlja Štabu 29. udarne divizije bojnu relaciju za februar.
AVII, NOR, 1146-II, reg. br. 6-4.

1945, 1. mart — Štab 12. hercegovačke udarne brigade, zapovest da gone i uništavaju bande na prostoru Čvrsnica — Dugo polje — Vran-planina i izbiju na prostor Sovići — Doljani.
AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 14/8-4.

1945, 2. mart — Glavni štab NOV i PO Hrvatske, knjiga primljenih i poslatih depeša na vezi sa 8. udarnim korpusom i drugim jedinicama, za period od 31. decembra do 2. marta.
AVII, NOR, k. 119/8, reg. br. 1-2.

1945, 2. mart — Štab 29. udarne divizije obaveštava 5. korpus NOVJ da se u Konjicu nalazi 2.500 nemačkih i ustaških vojnika, a u Ostrošcu oko 1.500.
AVII, NOR, k. 462 A, reg. br. 1-4.

1945, 2. mart — Štab 29. udarne divizije, zapovest potčinjenim jedinicama za dalja ofanzivna dejstva pravcem Konjic — Bradina — Ivan-sedlo i oslobađanje Konjica, u kome se nalazi 1.800—2.000 neprijateljskih vojnika — domobrana, ustaša i Nemaca.
AVII, NOR, 1146-II, reg. br. 9-1.

1945, 2. mart — Štab 13. hercegovačke NOU brigade dostavlja Štabu 29. udarne divizije bojnu relaciju za februar.
AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 7-4.

1945, 3. mart — Štab 10. hercegovačke udarne brigade dostavlja bojnu relaciju Štabu 29. hercegovačke udarne divizije o operacijama izvedenim u toku februara.
AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 8/2-4.

1945, 3. mart — Politički komesar 14. hercegovačke omladinske udarne brigade dostavlja izveštaj političkom komesaru 29. udarne divizije o stanju i radu u brigadi u toku februara.
AVII, NOR, k. 1153-II, reg. br. 1-7.

1945, 4. mart — Štab 10. hercegovačke brigade dostavlja izveštaj Štabu 29. udarne divizije da su jedinice izbile na prostor Bradine i da gone neprijatelja ka Ivan-sedlu. Most »Lukač« su uspeli da zauzmu neoštećen. Prema obaveštenjima, neprijateljske snage imaju nameru da uporno brane Ivan-sedlo, koje duže vremena utvrđuju.
AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 43/1-2.

1945, 4. mart — Štab 10. hercegovačke brigade izveštava Štab 29. udarne divizije da 3. i 4. bataljon gone Nemce sa položaja u Bulatovićima i Repovcima. U poslednjim akcijama ljudstvo je veoma zamoreno i nema obezbeđenu ishranu.
AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 43/2-2.

1945, 5. mart — Štab 29. udarne divizije izveštava Vrhovni štab NOVJ da su jedinice te divizije posle trodnevne jake borbe oslobodile Konjic, železničku stanicu u Bradini, Ivan-sedlo i nastavile gonjenje ne-

prijatelja prema Tarčinu. U ovom momentu Hercegovina je potpuno oslobođena.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 1/19-5.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 10-1.

1945, 4. mart — Štab 29. udarne divizije, knjiga primljenih i poslatih depeša na vezi sa potčinjenim jedinicama, za period od 19. oktobra 1944. do 4. marta 1945. godine.

1945, 5. mart — Komandant 29. udarne divizije, depeša oblasnom rukovodstvu za Hercegovinu da su junačke brigade oslobodile i poslednje selo u Hercegovini i čestita narodu Hercegovine na pobedi i izvojevanoj slobodi.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 10/10-6.

1945, 4. mart — Štab 29. udarne divizije, zapovest potčinjenim jedinicama da nastave gonjenje neprijatelja pravcem Bradina — Ivan-sedlo. Posle oslobođenja Konjica 10. i 11. hercegovačka brigada nastavile su forsirano gonjenje neprijatelja ka Bradini i uspele da spasu sve objekte na pruzi i železnički most »Lukač«, koji je imao ogroman strategijski značaj.

AVII, NOR, k. 1103, reg. br. 5-4.

1945, 5. mart — Deseta hercegovačka udarna brigada dostavlja izveštaj 29. udarnoj diviziji o neprijateljskim i sopstvenim gubicima u ljudstvu i zaplenjenom ratnom materijalu u dvodnevnim borbama za oslobođenje Konjica i teritorije prema Bradini.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 43/5-2.

1945, 6. mart — Štab 29. udarne divizije obaveštava Štab 5. udarnog korpusa da su zauzeli Konjic, Bradinu i Ivan-sedlo i na taj način potpuno oslobodili Hercegovinu od neprijatelja. U toku su žestoke borbe na padinama Ivan-sedla, prema Raštelici.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 2/7-5.

1945, 6. mart — Štab 12. hercegovačke udarne brigade dostavlja Štabu 29. udarne divizije bojnu relaciju za februar.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 10-4.

1945, 7. mart — Štab 8. udarnog korpusa, operacijski dnevnik za period od 1. januara do 7. marta 1945. godine.

AVII, NOR, k. 524, reg. br. 24-3.

1945, 7. mart — Štab 29. udarne divizije naređuje Štabu 12. hercegovačke brigade da u vezi sa orijentisanjem potčinjenih snaga divizije prema Sarajevu krene sa jednim bataljonom pravcem Bijelo Polje — Drežnica, a sa ostalim bataljonima pravcem Bijelo Polje — Potporim. Brigada ima zadatak da posedne Ramu i pomaže opravku mostova na Neretvi i Rami, da vrši mobilizaciju na terenu Bjelimića, Gornjeg i Donjeg Zimlja i Česima, te da uništava zaostale neprijateljske grupe.

AVII, NOR, k. 1151-II, reg. br. 22-9.

1945, 8. mart — Štab 29. hercegovačke udarne divizije, zapovest da se potčinjene snage na prostoru Bradina — Ivan-sedlo dobro utvrde i organizuju solidnu odbranu dostignutih položaja.

AVII, NOR, k. 1150-II, reg. br. 5-1.

1945, 15. mart — Štab 3. dalmatinske udarne brigade dostavlja Štabu 9. udarne divizije operacijski izveštaj o aktivnosti na sektoru Široki Brijeg — Mostar — Drežnica u periodu od 1. do 15. marta.

AVII, NOR, k. 845-A, reg. br. 33-1.

1945, 16. mart — Štab 29. udarne divizije dostavlja operativni izveštaj Štabu 2. udarnog korpusa za period od 1. do 15. marta.

AVII, NOR, k. 395, reg. br. 8-1.

1945, 17. mart — Štab 19. udarne dvizije, naredba br. 19 o pohvali jedinica i pojedinaca koji su se istakli u borbama u toku mostarske operacije.

AVII, NOR, k. 1012, reg. br. 11-7.

1945, 18. mart — Štab 11. hercegovačke NOU brigade, operacijski dnevnik za period od 1. januara do 18. marta.

AVII, NOR, k. 1150-II, reg. br. 10-4.

1945, 27. mart — Štab 17. krajiške brigade dostavlja Štabu 10. divizije operativni izveštaj za period od 25. februara do 27. marta.

AVII, NOR, k. 855, reg. br. 8-2.

1945, 31. mart — Artiljerijska brigada 29. udarne divizije, bojna relacija za februar.

AVII, NOR, k. 1147-I, reg. br. 2-10.

1945, Mart — Vrhovni štab NOV i POJ, knjiga depeša primljenih od jedinica vezanih sa Štabom 2. udarnog korpusa u toku marta.

AVII, NOR, k. 49, reg. br. 4-1.

1945, mart — Trinaesta hercegovačka NOU brigada, bojna relacija za mart.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 12-4.

1945, mart — Štab 14. hercegovačke omladinske NOU brigade, bojna relacija za mart.

AVII, NOR, k. 1153-II, reg. br. 1-4.

1945, 1. april — Štab 11. hercegovačke NOU brigade dostavlja Štabu 29. udarne divizije bojnu relaciju za mart.

AVII, NOR, k. 1150-II, reg. br. 6-4.

1945, 3. april — Štab 12. hercegovačke udarne brigade dostavlja Štabu 29. udarne divizije bojnu relaciju za mart.

AVII, NOR, k. 1151-II, reg. br. 7-10.

1945, 5. april — Glavni štab NOV i PO Hrvatske, knjiga primljenih i poslatih depeša na vezi sa Vrhovnim štabom, Glavnim štabom Slovenije, 8. korpusom i drugim jedinicama o rasporedu, jačini, kretanju i identifikaciji raznih kvislinških formacija za period od 9. februara do 5. aprila.

AVII, NOR, k. 119/2, reg. br. 3-5.

1945, 5. april — Štab 10. hercegovačke udarne brigade dostavlja Štabu 29. udarne divizije bojnu relaciju za mart.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 15-4.

1945, 6. april — Štab 29. udarne divizije, knjiga poslatih depeša na vezi sa potčinjenim brigadama, za period od 18. januara do 6. aprila.

AVII, NOR, k. 1147/I, reg. br. 2-6.

1945, 7. april — Štab Artiljerijske brigade 29. udarne divizije, bojna relacija za mart.

AVII, NOR, k. 1146-II, reg. br. 17-4.

— Elaborat o dejstvu 19. udarne divizije u mostarskoj operaciji, koji je po završetku rata izradio komandant te divizije, pukovnik Stanko Parmač.

Prilog: skica pravca dejstva 19. divizije i susednih jedinica.

AVII, NOR, k. 527, reg. br.

OKUPATORSKE I KVINSLINŠKE KOMANDE I JEDINICE

Jedinice i komande nemačke okupatorske vojske

1944, 13. novembar — Komandant Jugoistoka, direktiva Komandi grupe armija »E« za dejstva posle preuzimanja komande 15. novembra, na operativnom području 5. SS brdskog korpusa. Prostor Mostara treba energično držati i obezbediti vezu tog sektora sa istočnim forntom. U vezi s tim neophodno je pojačavanje snaga angažovanih na prostoru Mostara.

Arhiv Vojnoistorijskog instituta (AVII), Nemački arhiv (NA), Nacionalni arhiv Vašingtona (NAV) — T-311, rolna-film, snimak (F) 185/1379 -–1381.

1944, 31. decembar — Komanda Grupe armija »E« dostavlja izveštaj komandantu Jugoistoka o situaciji u potčinjenim jedinicama u istočnoj Bosni i Hercegovini. Da li će jedinice 21. armijskog korpusa održati tu teritoriju zavisi i od razbijanja jakih protivničkih grupa koje ugrožavaju put i železničku prugu Sarajevo — Slavonski Brod. Pozadinske veze korpusa ugrožene su i usled toga što ne raspolažu snagama za zatvaranje, odnosno osiguranje širokih breša na frontu od Nevesinja do Višegrada.

AVII, NA, NAV-T-311, F. 186, s. 194—195.

1945, 9. januar — Komanda Grupe armija »E« dostavlja večernji izveštaj Komandi Jugoistoka, u kome se nalaze podaci o borbama u okolini Mostara.

AVII, NA, NAV-T-T-311, F. 189/818—819.

1945, 9. januar — Komanda Grupe armija »F« obaveštava oficira za ideološko vaspitanje o slučajevima malodušnosti i znacima slabljenja morala kod nemačkih vojnika pri povlačenju.

AVII, NA, NAV-N-T-311, F. 188/1073.

1945, 10. januar — 369. pešadijska divizija, naređenje da jedinica ili pojedinac koji dovede zarobljene partizane dobije vanredno odustvo čije trajanje zavisi od broja zarobljenika.

AVII, NA, k. 18/I, reg. br. 37-4.

1945, 12. januar — Komanda Grupe armija »E« dostavlja večernji izveštaj Komandi Jugoistoka u kome se nalaze podaci o prebacivanju partizanskih snaga iz rejona Dubrovnika na prostoriju Lise i iz Nevesinja na sektor Kalinovik — Trnovo.

AVII, NA, NAV-N-T-311, F. 189/837—838.

1945, 12. januar — Komanda Grupe armija »F«, skica br. 23: učvršćivanje fronta pridošlim snagama, dejstva kod Mostara, u dolini reke Bosne, u Sremu i drugim krajevima Jugoslavije.

AVII, NA, NAV-N-T-311, F. 197/40.

1945, 13. januar — Komanda Grupe armija »E« dostavlja večernji izveštaj Komandi Jugoistoka o dejstvima na prostoriji Mostar, Lisa, Trnovo. Put Trnovo — Mostar nalazi se pod neprijateljskom vatrom.

AVII, NA, NAV-N-T-311, F. 189/828—829.

1945, 13. januar — Komanda Grupe armije »F«, skica br. 24: dejstva na prostoriji Mostara, na Drini, u dolini Bosne i u drugim krajevima Jugoslavije.

AVII, NA, NAV-N-T-311, F. 197/41.

1945, 14. januar — Komanda Grupe armija »E« dostavlja večernji izveštaj Komandi Jugoistoka o aktivnosti neprijateljske avijacije na pravcu Mostar — Sarajevo i partizanskim jedinicama u rejonu Nevesinja i Lise.

AVII, NA, NAV-N-T-311, F. 189/857—858.

1945, 15. januar — Komanda Grupe armija »E« dostavlja jutarnji izveštaj Komandi Jugoistoka o borbama kod Mostara i napadu partizanskih snaga na Trnovo.

AVII, NA, NAV-N-T-311, F. 189/874—876.

1945, 16. januar — Komanda Grupe armija »E« dostavlja večernji izveštaj Komandi Jugoistoka o aktivnosti avijacije na pravcu Mostar — Sarajevo i uspešnom napadu partizanskih snaga u Hercegovini.

AVII, NA, NAV-N-T-311, F. 189/866—868.

1945, 16. januar — Komanda Grupe armija »E« upućuje jutarnji izveštaj Komandi Jugoistoka o slaboj aktivnosti avijacije na prostoriji Mostar — Sarajevo. Partizanske snage vrše pokret iz Crne Gore u pravcu Sarajeva i Foče radi uspostavljanja veze sa jedinicama kod Trnova.

AVII, NA, NAV-N-T-311, F. 189/868—870.

1945, 17. januar — 369. pešadijska divizija, naređenje potčinjenim jedinicama da se za utvrđivanje položaja u rejonu Mostara sve više koriste trupe, jer ima malo civilne radne snage. Istovremeno, daje uputstvo o načinu korišćenja utvrđenja.

AVII, NA, k. 18/I, reg. br. 4-8.

1945, 17. januar — Nemački opunomoćeni general u Hrvatskoj dostavlja izveštaj Komandi Jugoistoka i Ministarstvu vojske NDH o situaciji na jugoslovenskom ratištu. U izveštaju se nalaze podaci i o borbama 21. brdskog armijskog korpusa na prostoriji Nevesinja.

AVII, NA, NAV-N-T-311, F. 189/832—898; 189/897—898.

1945, 17. januar — Komanda Grupe armija »E« dostavlja jutarnji izveštaj Komandi Jugoistoka o napadima iz vazduha u rejonu Mostara.

AVII, NA, NAV-N-T-189/884—885.

1945, 17. januar — Komanda Grupe armija »E« dostavlja večernji izveštaj Komandi Jugoistoka. U izveštaju se nalaze podaci o borbama kod Mostara, Nevesinja, Lise, Trnova i Goražda.

AVII, NA, NAV-N-T-311, F. 189/882—883.

1945, 18. januar — Komanda Grupe armija »E« dostavlja jutarnji izveštaj Komandi Jugoistoka o vazdušnim napadima kod Konjica.
AVII, NA, NAV-N-T-311, F. 189/877—878.

1945, 18. januar — Nemački opunomoćeni general u Hrvatskoj dostavlja izveštaj Komandi Jugoistoka i Ministarstvu vojske NDH o situaciji na jugoslovenskom prostoru. U izveštaju se nalaze podaci i o borbama na teritoriji Hercegovine.
AVII, NA, NAV-N-T-311, F. 189/863.

1945, 19. januar — Komanda Grupe armija »E« dostavlja jutarnji izveštaj Komandi Jugoistoka o aktivnosti avijacije na prostoriji Mostar — Sarajevo.
AVII,NA, NAV-N-T-311, F. 189/922—924.

1945, 19. januar — Komanda Grupe armija »E« dostavlja večernji izveštaj Komandi Jugoistoka. U izveštaju se nalaze podaci o jakim partizanskim snagama na prostoriji oko Nevesinja, pojavi partizana u rejonu Prozora i borbama kod Lise.
AVII, NA, NAV-N-T-311, F. 189/860—862.

1945, 20. januar — Komanda grupe armija »E« dostavlja jutarnji izveštaj Komandi Jugoistoka. U izveštaju se nalaze podaci o četničkim grupama u rejonu Bileće — Gacko — Trebinje — Konjic i partizanskim snagama u Puračiću.
AVII, NA, NAV-N-T-311, F. 189/864—865.

1945, 20. januar — Nemački opunomoćeni general u Hrvatskoj upućuje dnevni izveštaj Komandi Jugoistoka i Ministarstvu vojske NDH o stanju na jugoslovenskom ratištu. U izveštaju se nalaze podaci i o borbama oko Nevesinja.
AVII, NA, NAV-N-T-311, F. 189/849.

1945, 21. januar — Nemački opunomoćeni general u Hrvatskoj upućuje dnevni izveštaj Komandi Jugoistoka i Ministarstvu vojske NDH o stanju na jugoslovenskom ratištu. U izveštaju se nalaze podaci i o borbama 21. brdskog armijskog korpusa u rejonu Mostara i Nevesinja.
AVII, NA, NAV-N-T-311, F. 189/925—926.

1945, 23. januar — Komanda Grupe armija »E« dostavlja izveštaj komandi 12. armije. U izveštaju se nalaze podaci i o situaciji kod Mostara.
AVII, NA, NAV-N-T-311, F. 470/8060322—23.

1945, 26. januar — Komanda 21. armijskog korpusa izveštava Komandu Grupe armija »E« o situaciji na frontu i iznosi podatke da 369. pešadijska divizija vodi borbe protiv partizana južno od Mostara i Nevesinja.
AVII, NA, NAV-N-T-311, F. 189/60.

1945, 26. januar — 369. pešadijska divizija, naređenje da usled poremećaja saobraćaja vojnici ne dobijaju hranu za put za sve dane putovanja, već samo za jedan ili dva dana.
AVII, NA, k. 3, reg. br. 6-6.

1945, 27. januar — Štab 369. pešadijske divizije, Artiljerijska grupa žLise« izdaje naređenje za poduhvat i akciju u predelu Knežpolja, Čitluka, Lukavaca i Lise.
AVII, NA, k. 18, reg. br. 1-9.

1945, 10. februar — 369. artiljerijski puk, naređenje potčinjenim jedinicama da obrate pažnju na tajnost komuniciranja, jer partizani imaju dobro organizovanu službu prisluškivanja i intenzivno je koriste.
AVII, NA, k. 18/I, reg. br. 7-8.

1947, 20. juli — Izjava ratnog zarobljenika Klausa Šuberta, u kojoj opširno izlaže operacije 21. brdskog armijskog korpusa u periodu od 1. januara do 10. maja 1945. godine.
AVII, NA, k. 71, reg. br. 14-1.

1945, 15. septembar — Izjava ratnog zarobljenika Hansa Klejna (Hans Klein) koji se nalazio na dužnosti načelnika Štbaa 369. pešadijske divizije.
AVII, NA, k. 44-F, reg. br. 3/3 (127—131).

1947, 22. septembar — Izjava ratnog zarobljenika Georga Rajnke (Georg Reincke), komandanta 369. pešadijske divizije od kraja 1944. do kapitulacije 15. maja 1945. godine.
AVII, NA, k. 44-F, reg. br. 3/2 (122—126).

1947. — Izjava ratnog zarobljenika Aleksandera Lera (Alexander Lohr), komandanta Grupe armija »E« o aktivnosti Štaba 21. brdskog armijskog korpusa u periodu evakuacije iz Bosne, od januara do aprila 1945. godine.
AVII, NA, k. 70-A/V, reg. br. 1-1.

1948, 15. oktobar — Izjava ratnog zarobljenika Klumana (Clumann), pripadnika 3. bataljona 370. grenadirskog puka. Sadrži opširan istorijat bataljona u periodu od 1. jula 1944. do 6. februara 1945. godine, poadatke o dislokaciji i akcijama ostalih jedinica 370. grenadirskog puka i 369. pešadijske divizije na području Hercegovine.
AVII, NA, k. 74, reg. br. 23-4.

1948, 23. oktobar — Zajednička izjava ratnih zarobljenika Resegira (Resseguier) i Šmit-Rihberga (Erich Schmidt-Richberg) o ulozi i zadacima Štaba 21. brdskog armijskog korpusa, koji je iz Sarajeva rukovodio borbama i odstupnim operacijama delova Grupe armije »E« do izbijanja na severni tok reke Save. Izjave sadrže podatke i o aktivnosti potčinjenih divizija.
AVII, NA, k. 70-A, reg. br. 3/3-a.

1945, 10. maj — Ratni dnevnik majora Aksela Bema (Axel Boehm), pripadnika 21. armijskog korpusa, za period od 23. oktobra 1944. do 10. maja 1945. godine.
AVII, NA, k. 6, reg. br. 5/1; reg. br. 6/1.

Ustaško-domcbranske jedinice, komande i ustanove

1945, 16. januar — Zapovjedništvo 2. gorske pukovnije, 1. bojna dostavlja pregled brojnog stanja ljudstva i naoružanja na dan 16. januara.
AVII, ANDH, k. 112, reg. br. 14/12-1.

1945, 17. januar — Zapovjedništvo 2. gorskog zdruga naređuje Zapovjedništvu 1. bojne da nakon dolaska nemačkih i italijanskih delova — smene, prikupe svoje snage i noću 18/19. o. m. prebace se u Mostar.

AVII, ANDH, k. 117, reg. br. 6/18.

1945, 18. januar — Glavni stožer Ministarstva oružanih snaga, dnevni izveštaj broj 18/45 o opkoljavanju Širokog Brijega sa severa, koje su izveli partizani. U vezi s tim preduzeta su dejstva i odbijena dva manja napada južno od Širokog Brijega. Neprijateljski avioni bombardirali su Mostarsko blato i železničku postaju Konjic.
AVII, ANDH, k. 46, reg. br. 18/1-1.

1945, 19. januar — Glavni stožer Ministarstva oružanih snaga, dnevni izveštaj broj 19/45 o tome da je završen napad na partizanske snage koje su ugrožavale Široki Brijeg. Neprijatelj je odbačen na liniju Crn — Prival i tom prilikom pretrpeo je znatne gubitke.
AVII, ANDH, k. 121, reg. br. 19/1-1.

1945, 21. januar — Glavni stožer Ministarstva oružanih snaga, dnevni izveštaj broj 21/45 o tome da je na 4. km severozapadno od Lise odbačena jedna jača neprijateljska skupina, koja je na mestu borbe ostavila 26 poginulih, 18 ranjenih i 14 zarobljenih.
AVII, ANDH, k. 46, reg. br. 21/1-1.

1945, 22. januar — Zapovjedništvo 2. gorske pukovnije dostavlja izveštaj zapovjedniku 9. gorske divizije da nisu mogli postupiti po naređenju te divizije, jer ih je 370. puk angažovao na mostobranu reke Lištice.
AVII, ANDH, k. 112, reg. br. 19/12-1.

1945, 23. januar — Deveta gorska divizija, naredba broj 13 o pohvali učesnika akcije 17. i 18. januara na širem području Širokog Brijega.
AVII, ANDH, k. 101, reg. br. 5/6-1.

1945, 25. januar — Zapovjedništvo 2. gorske pukovnije, 1. bojna izveštava Zapovjedništvo 9. gorske divizije da komandant 370. grenadirskog puka, kome je ova bojna taktički podređena, smatra nepotrebnim osiguranje druma Široki Brijeg — Mostar u ovom momentu, već predviđa da ih angažuje na drugim zadacima.
AVII, ANDH, k. 112, reg. br. 22/12-1.

1945, 30. januar — Glavni stožer Ministarstva oružanih snaga, dnevni izveštaj broj 30/45 o tome da je na neretvljanskom odseku počeo napad i da je neprijatelj proteran iz Čitluka i Žitomislića.
AVII, ANDH, k. 46, reg. br. 30/1-1.

1945, 31. januar — Zapovjedništvo 2. gorskog zdruga, 1. bojna dostavlja izveštaj o opštem političkom stanju, intenzitetu prometa na komunikaciji Mostar — Široki Brijeg, dejstvu neprijateljske avijacije i druge podatke.
AVII, ANDH, k. 112, reg. br. 27/1, f. 6.

1945, 1. februar — Zapovjedništvo 9. gorske divizije, naredba broj 21 o pohvaljivanju pripadnika 9. ustaškog zdruga, 1. i 3. bojne 2. gorskog zdruga, 2. bojne 1. ustaškog zdruga i drugih jedinica koje su učestvovale u akciji za oslobođenje južne Hercegovine od 27. do 31. januara.
AVII, ANDH, k. 101, reg. br. 12/6-1.

1945, 1. februar — Glavni stožer Ministarstva oružanih snaga, dnevni izveštaj broj 32/46 o tome da je u toku operacija na području južno od Mostara postignut znatan uspeh. Noću 29/30. januara jedinice NDH prešle

su Neretvu i zauzele Metković, i pored žestokog otpora koji su pružali partizani. Partizani su porušili mostove preko Neretve, kod Čapljine i Gabele.
AVII, ANDH, k. 47, reg. br. 1/1-1.

1945, 2. februar — Zapovjedništvo 9. gorske divizije dostavlja naređenje potčinjenim jedinicama o zavođenju discipline, sprečavanju pljačke i nasilja nad stanovništvom.
AVII, ANDH, k. 112, reg. br. 28/12-1.

1945, 3. februar — Zapovjedništvo 2. gorskog zdruga, 1. bojna dostavlja tabelarni pregled razmeštaja po uporištima, sa brojnim stanjem ljudstva i naoružanja.
AVII, ANDH, k. 112, reg. br. 28/1-6.

1945, 3. februar — Stožer 9. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruga upućuje dnevni izveštaj za 31. januar stožeru ustaške vojnice o borbama na području Čapljine, Ljubuškog i Čitluka, sa podacima da lovci neprijateljskog vazduhoplovstva stalno napadaju komunikaciju Mostar — Ljubuški, Mostar — Čapljina i Mostar — Široki Brijeg.
AVII, ANDH, k. 114, reg. br. 19/18-1.

1945, 4. februar — Stožer 9. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruga dostavlja dnevni izveštaj za 2. februar stožeru ustaške vojnice u Zagrebu. Na području Ljubuškog partizani su pokušali da pređu preko Trebižata, kod sela Kutac, i na crvenogrmskom mostu i unekoliko mahova bombardovali su ciljeve na tom području. Zbog nedovoljne saradnje 5. bojne tog zdruga i 2. bojne 1. zdruga, nije izvršen zadatak — uništenje neprijateljskih snaga iskrcanih na području sela Šurmanci.
AVII, ANDH, k. 114, reg. br. 21/18-1.

1945, 5. februar — Glavni stožer Ministarstva oružanih snaga, dnevni izveštaj broj 36/45 o akciji protiv partizana na području Konjica i borbama u dolini Neretve sa jakim neprijateljskim snagama.
AVII, ANDH, k. 47, reg. br. 5-1/1.

1945, 8. februar — Zapovjedništvo 3. zbornog područja dostavlja raspis Ministarstva oružanih snaga, Glavnostoženi ured, o širenju glasina da se nemačka vojska povlači, da su Nemci držali izvesna područja na granicama Jugoslavije da bi omogućili i zaštitili povlačenje svoje vojske iz Grčke. Najviši nemački predstavnici uveravali su da i dalje važi fierova reč o odbrani NDH kao da je područje Rajha.
AVII, ANDH, 149-2, reg. br. 20/11-1.

1945, 13. februar — Glavni stožer Ministarstva oružanih snaga, dnevni izveštaj broj 44/45 o tome da su na području Nevesinja odbijeni svi neprijateljski protivnapadi i povraćeni položaji na liniji Varda — Blato.
AVII, ANDH, k. 47, reg. br. 13/1-1.

1945, 14. februar — Glavni stožer Ministarstva oružanih snaga, dnevni izveštaj broj 45/45 o tome da je u borbenom području Mostara neprijatelj napadao jakim snagama i artiljerijom zapadni i južni sektor. Posade uporišta Džepi, Hasanovići, Gorica morale su se povući nakon pretrpljenih gubitaka.
AVII, ANDH, k. 47, reg. br. 14/1-1.

1945, 16. februar — Glavni stožer Ministarstva oružanih snaga, dnevni izveštaj broj 47/45 o tome da su partizani prodrli oklopnim jedinica-

ma sa zapada i jugozapada u Mostar i da su presekli odstupnicu na sever i istok. Prilikom bombardovanja Konjica 13. februara poginulo je 10 i ranjeno 5 osoba.

AVII, ANDH, k. 47, reg. br. 16/1-1.

1945, 17. februar — Glavni stožer Ministarstva oružanih snaga, dnevni izveštaj broj 48/45 o tome da su se partizani probili na odseku Buna — Blagaj i odsekli ta uporišta od Mostara. Ostaci posada Mostara i sa područja Blagaj — Nevesinje — Kifino Selo uz velike gubitke pokušavaju da se probiju i prikupe u Vrapčićima.

AVII, ANDH, k. 47, reg. br. 17/1-1.

1945, 18. februar — Glavni stožer Ministarstva oružanih snaga, dnevni izveštaj broj 49/45 o prikupljanju oružanih snaga NDH koje su branile Mostar na području Konjic — Jablanica. Istovremeno su nemačke snage u odstupanju dostigle tern Bijele.

AVII, ANDH, k. 47, reg. br. 19/1-1.

1945, 19. februar — Glavni stožer Ministarstva oružanih snaga, dnevni izveštaj broj 50/45 o tome da je odbijen jak napad na železničku stanicu u Drežnici. Konjic je ostao bez električne struje, jer su partizani napali i zauzeli uporište Ljuta. I dalje pristižu razbijeni delovi grupe »Nevesinje«.

AVII, ANDH, k. 47, reg. br. 19/1-1.

1945, 26. februar — Glavni stožer Ministarstva odružanih snaga, dnevni izveštaj broj 57/45 o tome da je odbijeno nekoliko neprijateljskih napada na prostoriji Ostrošca i Konjica, uz sopstvene gubitke: 2 poginula, 23 ranjena i 17 nestalo.

AVII, ANDH, k. 47, reg. br. 26/1-1.

1945, 27. februar — Glavni stožer Ministarstva oružanih snaga, dnevni izveštaj broj 58/45 o tome da su noću 24/25. februara snage NDH naišle na jak otpor partizana jugozapadno od Konjica. Tada su poginula 2, ranjeno 12 i nestalo 9 vojnika iz sopstvenih jedinica i 3 partizana.

AVII, ANDH, k. 47, reg. br. 27/1-1.

Jedinice i komande četničkog pokreta Draže Mihajlovića

1945, 9. januar — Komandant Operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine izveštava Štab Vrhovne komande o svojoj nameri da formira jedan korpus od snaga iz Hercegovine i Bosne i usmeri ga preko Trnova prema Kalinoviku. Izviđačke delove uputiće u pravcu Hercegovine, sa namerom da uhvate vezu sa grupama na terenu.

Arhiv Vojnoistorijskog instituta (AVII), Četnička arhiva (ČA), k. 276, reg. br. 16/1, depeša (d) 445.

1945, 17. januar — Komandant Operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine izveštava Štab Vrhovne komande da se snage pod njegovom komandom nalaze na terenu Trnova i da očekuje pomoć u municji od Nemaca.

AVII, ČA, k. 276, reg. br. 16/1, d. 537.

1945, 19. januar — Komandant Operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine dostavlja izveštaj Štabu Vrhovne komande da je dobio vesti

o nameri Nemaca da napuste Nevesinje, Mostar i Sarajevo i traži uputstva za dalja dejstva.

AVII, ČA, k. 276, reg. br. 16/1, d. 574.

1945, 24. januar — Komandant Operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine upućuje predlog Štabu Vrhovne komande da krene sa svojim snagama u pravcu Hercegovine i smatra da će osloboditi čitavu Hercegovinu sa primorjem. Ukoliko nije predviđena akcija u tom pravcu, već na sever, moli da na vreme dobije naređenje kako bi prikupao sve snage.

AVII, NA, k. 276, reg. br. 16/1, d. 627.

1945, 26. januar — Štab Vrhovne komande naređuje komandantu Operatvnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine da ne veruje vestima o povoljnoj situaciji u Hercegovini. Planirano je da se ovlada oblašću Kalinovika i tek tada dejstvuje prema Hrecegovini.

AVII, ČA, k. 276, reg. br. 6/1, d. 377.

1945, 12. februar — Štab Vrhovne komande dostavlja naređenje komandantu Operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine da preduzmu sve potrebne mere i održe zaposednutu teritoriju. Ističe značaj oblasti Kalinovika za angažovanje u Hercegovini i drugim krajevima i računa na moral i požrtvovanje naroda Hercegovine u predstojećim akcijama.

AVII, ČA, k. 276, reg. br. 6/1, d. 50-503.

1945, 15. februar — Komandant Operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine dostavlja izveštaj Štabu Vrhovne komande o situaciji u Hercegovini na osnovu komunističkog lista »Sloboda«, koji izlazi u Trebinju. Prema pisanju tog lista, Vojislav Lukačević i drugi četnički oficiri prišli su Englezima, koji su ih potom predali partizanima. Na prostoru Trebinja, Gacka, Ljubinja i Bileći nalazi se preko 1.000 četnika koji nanose partizanima velike štete.

AVII, ČA, k. 276, reg. br. 16/1, d. 535.

1945, 23. februar — Komandant Operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine dostavlja izveštaj Štabu Vrhovne komande o tome da je stanje u Hercegovini vrlo teško, jer se tamo nalazi kompletna 29. divizija NOVJ. Iznenađen je što je moral naroda na zadovoljavajućoj visini i pored teške situacije.

AVII, ČA, k. 276, reg. br. 16/1, d. 949.

Tematska bibliografija

Milan Grahovac

Knjige

Nikola Anić, »Dvanaesta dalmatinska (Prva otočka) udarna brigada«, Domicil 12. dalmatinske NOU brigade, Supetar na Braču, 1984.

Manojlo Babić, »Oklopne jedinice u NOR-u«, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1968.

Radule Buturović, Albert Klum, »Treća prekomorska brigada«, knjižica NOV i POS, 25-II, Nova Gorica, 1967.

Danilo Damjanović, »Šesta dalmatinska brigada«, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1959.

»Drugi svetski rat«, knjiga IV, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1967.

Dragutin Grgurić, »Devetnaesta dalmatinska NOU divizija«, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1964.

»Hercegovina u narodnooslobodilačkoj borbi«, Vojno delo, Beograd, 1961.

»Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945«, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1964.

Luka Knezović i Ivo Čurin, »Deveta dalmatinska udarna brigada«, Općinski odbor Saveza boraca Sinj, Split, 1977.

Danilo Komnenović i Muharem Kreso, »Dvadeset deveta hercegovačka divizija«, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1979.

»Od tenka do brigade 1941—1945«, sećanje učesnika, Vojnoizdavčaki zavod, Beograd, 1955.

»Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945«, tom II, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1958.

Franz Schraml, »Kriegsshauplatz Kroatien, dir deuschkroatishen Legionsdivisionen«, Kurt Wowinckl Vellag, Neckargemünd, 1962.

Mate Šalov, »Četvrta dalmatinska splitska brigada«, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1980.

»Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—45.«, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1957.

»Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije«, tom II, knj. 15; tom IV, knj. 30—34; tom V, knj. 36—38; tom X, knj. 1 i 2; tom XI, knj. 2, Vojnoistorijski institut, Beograd.

Članci

Nikola Anić, »Mostarska operacija 1945. godine«, Vojnoistorijski glasnik, 1/1975.

Ante Banina, »Mostarska operacija«, Vojno delo, 2/1949.

Ante Biočić, »Borbe za oslobođenje Mostara«, Narodna armija, 18. 2. 1947.

»Borba« 16. 2. 1945. »Junačka borba Mostara«.

Periša Grujić, »Tenkovi u mostarskoj operaciji«, Tenkovski glasnik, 3/1949.

Muharem Kreso, »Mostarska operacija«, Sloboda, Mostar, 8—12. 2. 1965.

Muharem Kreso, »Mostarska operacija«, Oslobođenje, Sarajevo, 11—22. februar 1975.

Muharem Kreso, »Mostarska operacija«, Oslobođenje, Sarajevo, februara 1985.

»Sloboda« 28. 2. 1945. »Mostar slavi svoje oslobođenje« i »Nevesinje je slobodno«.

»Slobodna Dalmacija« 1—20. februara 1945.

SADRŽAJ

Strana

DESET KNJIGA ZA BUDUĆNOST — — — — — — — — — — 7

General-potpukovnik *Anton Lakežić:* Pozdravna riječ Komandanta sarajevske armijske oblasti — — — — — — — — — — — — 13

Nikola Gašić: predsjednik skupštine opštine Mostar: Pozdravna riječ učesnicima »okruglog stola« o mostarskoj operaciji — — — — — 17

Osnovni podaci o mostarskoj operaciji — — — — — — — — — 20

ZAPISANO U VRIJEME MOSTARSKE OPERACIJE

Izvještaj Štaba 8. korpusa NOVJ od 25. februara 1945. Vrhovnom štabu NOV i POJ o oslobođenju zapadne Hercegovine i Mostara — — 29

Izvještaj Štaba 29. divizije od 19. februara 1945. štabu 2. korpusa NOVJ o oslobođenju Nevesinja i Mostara — — — — — — — — — 58

Ante Kragić: Mostarska operacija na stranicama ratne »Slobodne Dalmacije« — — — — — — — — — — — — — — — — 64

Iz napisa dopisnika 10. hercegovačke brigade: »Nevesinje je slobodno« (list »Sloboda« 1945) — — — — — — — — — — — — — 71

Iz napisa nepoznatog novinara »Mostar slavi svoje oslobođenje« (list »Sloboda« 1945) — — — — — — — — — — — — — — — 73

Junačka borba Mostara provtiv okupatora i narodnih izdajnika — — 77

UVODNA IZLAGANJA

General-pukovnik *Boško Šiljegović:* O mostarskoj operaciji — — — 83

General-potpukovnik *Drago Đukanović:* Vojno-politička situacija pred izvođenje mostarske operacije i dejstva 29. hercegovačke udarne divizije — — — — — — — — — — — — — — — — 86

General-major *Ante Biočić:* Mostarska operacija — — — — — — 101

RASPRAVA O DEJSTVIMA JEDINICA

DEVETA DIVIZIJA

Admiral *Ljubo Truta:* O dejstvima 9. divizije u mostarskoj operaciji — 131

Pukovnik *Rade Guberina:* Deveta divizija u mostarskoj operaciji — — 134

Branko Forlić: Brigada u mostarskoj operaciji — — — — — — 144

Strana

Dragutin Grgurević: U borbi za oslobođenje Mostara — — — — — 159
Pukovnik *Mate Šalov:* Četvrta brigada u borbama za Mostar — — — 162
Ivo Ferenca: Na kraju puta — — — — — — — — — — — — 192

DEVETNAESTA DIVIZIJA

General-pukovnik *Petar Babić:* Učešće devetnaeste divizije u mostarskoj operaciji — — — — — — — — — — — — — — — 199
Dragutin Grgurević: Devetnaesta divizija u mostarskoj operaciji — — 202
General-major *Danilo Damjanović:* Borbe 6. brigade oko Varde i prodor u Mostar — — — — — — — — — — — — — — — 208
Pukovnik *Ilija Repac* Pukovnik *Živojin Bulat:* Četrnaesta brigada u mostarskoj operaciji — — — — — — — — — — — — — 213

DVADESET ŠESTA DIVIZIJA

General-potpukovnik *Fabijan Trgo:* Uloga Dvadeset šeste dalmatinske divizije u mostarskoj operaciji — — — — — — — — — 221
Pukovnik *Nikola Anić:* Dvadaset šesta dalmatinska divizija u mostarskoj operaciji — — — — — — — — — — — — — — — 227
Pukovnik *Vaso Dapić:* Prva dalmatinska proleterska brigada u mostarskoj operaciji — — — — — — — — — — — — — — 236
Vladimir Marković — Inđo i *Ivo Ferenca:* S hercegovcima na Mostar 245
Pukovnik *Milan Rako:* Jedanaesta dalmatinska u mostarskoj operaciji 249
Pukovnik *Nikola Anić:* Dvanaesta dalmatinska brigada u mostarskoj operaciji — — — — — — — — — — — — — — — 265
Pukovnik *Radule Buturović:* Borbe za oslobođenje Mostara — — — 282

DVADESET DEVETA DIVIZIJA

General-major *Vlado Šegrt:* Usklađivanje dejstva 29. divizije sa snagama 8. korpusa — — — — — — — — — — — — — — 295
Danilo Komnenović Muharem Krcso: Dvadeset deveta divizija u mostarskoj operaciji — — — — — — — — — — — — — — 299
Pukovnik *Milan Papić* Pukovnik *Milan Grahovac:* Deseta hercegovačka brigada u borbama za oslobođenje Nevesinja i Bišine — — — — 331
General-potpukovnik *Svetozar Oro:* Fragmenti iz dejstava Jedanaeste brigade u mostarskoj operaciji — — — — — — — — — — 339
Pukovnik *Rajko Šarenac:* Dvanaesta hercegovačka udarna brigada u borbama za oslobođenje Mostara — — — — — — — — — — 345
Pukovnik *Mensur Seferović:* Trinaesta hercegovačka NOU brigada u mostarskoj operaciji — — — — — — — — — — — — — 351
General-major *Milosav Kundačina* — Učešće 14. omladinske hercegovačke brigade u mostarskoj operaciji — — — — — — — — — — 359

OSTALE JEDINICE

Major *GojkoVujičić:* Artiljerijska brigada 8. korpusa u mostarskoj operaciji — — — — — — — — — — — — — — — — 369
General-major *Periša Grujić:* Tenkovi u mostarskoj operaciji — — — 377

Strana

Major *Nikola Milatović:* Sadejstvo inžinjerije sa tenkovskim jedinicama u mostarskoj operaciji — — — — — — — — — — — — 385
General-major *Jovan Andrić:* Jedinice 3. brigade narodne odbrane u mostarskoj operaciji — — — — — — — — — — — — — 391
General-pukovnik *Božo Lazarević:* Uloga vazduhoplovstva NOVJ u mostarskoj operaciji — — — — — — — — — — — — — — 400
Potpukovnik dr *Predrag Pejčić:* Dejstvo avijacije u mostarskoj operaciji 402
Kapetan bojnog broda prof. dr *Kažimir Pribilović:* Mornarica NOVJ u prevođenju jedinica 8. korpusa za mostarsku operaciju — — — 412

RASPRAVA O OPŠTIM PITANJIMA

Uglješa Danilović: O značaju mostarske operacije — — — — — — 425
Ivo Jerkić: Djelovanje Komunističke partije Jugoslavije, organa narodne vlasti i drugih subjekata revolucije na širem prostoru Mostara u mostarskoj operaciji — — — — — — — — — — — — — — 432
General-pukovnik *Milan Bjelogrlić:* Neka značajnija obilježja mostarske operacije — — — — — — — — — — — — — — — 438
General-potpukovnik *Danilo Komnenović:* Neka iskustva iz mostarske operacije — — — — — — — — — — — — — — — — 443
Pukovnik *Sveto Kovačević:* Neka partijsko-politička iskustva iz mostarske operacije — — — — — — — — — — — — — — — 447
Pukovnik *Nikola Anić:* Tito o mostarskoj operaciji — — — — — — 451
Pukovnik *Mensur Seferović:* Osobenosti partizanskog Mostara u vrijeme pripreme i izvođenja mostarske operacije — — — — — — — — 464
Olga Marasović: O ilegalnom radu u Mostaru (replika) — — — — 479
Pukovnik *Radomir Petković:* O nekim pitanjima manevra u mostarskoj operaciji — — — — — — — — — — — — — — — — 480
Drago Gizdić: Borbe za Široki Brijeg i Mostar — — — — — — — 485
Sibe Kvesić: Borbe na Širokom Brijegu i Mostaru — — — — — — 489
General-major *Mujo Dizdar:* Snabdevanje u mostarskoj operaciji — — 491
Vlado Ivković: Aktivnosti SKOJ-a i USAOJ-a u Hercegovini pred i za vrijeme mostarske operacije — — — — — — — — — — — 500
General-pukovnik *Boško Šiljegović:* Završna riječ — — — — — — — 506
Predsednik poslovodnog odbora RO »Aluminij« rezervni potpukovnik dipl. ing. *Josip Musa:* Prigodna riječ učesnicima »okruglog stola« o mostarskoj operaciji — — — — — — — — — — — — — — 508
Refik Hamzić: Osnovni podaci o Mostaru — — — — — — — — — — 514

PRILOZI

Poziv za okrugli sto o mostarskoj operaciji — — — — — — — — — 521
Saopštenje za sredstva informisanja — — — — — — — — — — — — 524
Hronologija — 525
Arhivski izvori o mostarskoj operaciji — — — — — — — — — — — 537
Tematska Bibliografija — — — — — — — — — — — — — — — — 567

Korice i tehnička obrada
Slavoljub KUJUNDŽIĆ, akad. slikar

Lektor
Slavica ĐERIĆ — MAGAZINOVIĆ, profesor

Korektor
Dragomir DELIBAŠIĆ

Crteži
Stevan PETKOVIĆ, grafičko-tehnički crtač
Svetolik STEFANOVIĆ, grafičko-tehnički crtač

Meter
Sava JOVIĆ

Štampanje završeno februara 1986.

Štampa: Vojna štamparija — Beograd, Generala Ždanova 40 b

